๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

ขุทฺทกนิกาเย

อุทาน-อฏฺฐกถา

คนฺถารมฺภกถา

มหาการุณิกํ **นาถํ,** เญยฺยสาครปารคุํ;
วนฺเท นิปุณคมฺภีร-วิจิตฺรนยเทสนํ๚

วิชฺชาจรณสมฺปนฺนา, เยน นียนฺติ โลกโต;
วนฺเท ตมุตฺตมํ **ธมฺมํ,** สมฺมาสมฺพุทฺธปูชิตํ๚

สีลาทิคุณสมฺปนฺโน, ฐิโต มคฺคผเลสุ โย;
วนฺเท **อริยสงฺฆํ** ตํ, ปุญฺญกฺเขตฺตํ อนุตฺตรํ๚

วนฺทนาชนิตํ ปุญฺญํ, อิติ ยํ รตนตฺตเย;
หตนฺตราโย สพฺพตฺถ, หุตฺวาหํ ตสฺส เตชสา๚

เตน เตน นิทาเนน, เทสิตานิ หิเตสินา;
ยานิ สุทฺธาปทาเนน, อุทานานิ มเหสินา๚

ตานิ สพฺพานิ เอกชฺฌํ, อาโรเปนฺเตหิ สงฺคหํ;
อุทานํ นาม สงฺคีตํ, ธมฺมสงฺคาหเกหิ ยํ๚

ชินสฺส ธมฺมสํเวค-ปาโมชฺชปริทีปนํ;
โสมนสฺสสมุฏฺฐาน-คาถาหิ ปฏิมณฺฑิตํ๚

ตสฺส คมฺภีรญาเณหิ, โอคาเหตพฺพภาวโต;
กิญฺจาปิ ทุกฺกรา กาตุํ, อตฺถสํวณฺณนา มยา๚

สหสํวณฺณนํ ยสฺมา, ธรเต สตฺถุสาสนํ;
ปุพฺพาจริยสีหานํ, ติฏฺฐเตว วินิจฺฉโย๚

ตสฺมา ตํ อวลมฺพิตฺวา, โอคาเหตฺวาน ปญฺจปิ;
นิกาเย อุปนิสฺสาย, โปราณฏฺฐกถานยํ๚

สุวิสุทฺธํ อสํกิณฺณํ, นิปุณตฺถวินิจฺฉยํ;
มหาวิหารวาสีนํ, สมยํ อวิโลมยํ๚

ปุนปฺปุนาคตํ อตฺถํ, วชฺชยิตฺวาน สาธุกํ;
ยถาพลํ กริสฺสามิ, **อุทานสฺสตฺถวณฺณนํ**๚

> อิติ อากงฺขมานสฺส, สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิตึ;
> วิภชนฺตสฺส ตสฺสตฺถํ, สาธุ คณฺหนฺตุ สาธโวติฯ

ตตฺถ **อุทาน**นฺติ เกนฏฺเฐน อุทานํ? อุทานนฏฺเฐนฯ กิมิทํ อุทานํ นาม? ปีติเวคสมุฏฺฐาปิโต อุทาหาโรฯ ยถา หิ ยํ เตลาทิ มินิตพฺพวตฺถุ มานํ คเหตุํ น สกฺโกติ, วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ ‘‘อวเสโก’’ติ วุจฺจติฯ ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สกฺโกติ, อชฺโฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ, ตํ ‘‘โอโฆ’’ติ วุจฺจติฯ เอวเมว ยํ ปีติเวคสมุฏฺฐาปิตํ วิตกฺกวิปฺผารํ อนฺโตหทยํ สนฺธาเรตุํ น สกฺโกติ, โส อธิโก หุตฺวา อนฺโต อสณฺฐหิตฺวา พหิ วจีทฺวาเรน นิกฺขนฺโต ปฏิคฺคาหกนิรเปกฺโข อุทาหารวิเสโส **‘‘อุทาน’’**นฺติ วุจฺจติฯ ธมฺมสํเวควเสนปิ อยมากาโร ลพฺภเตวฯ

ตยิทํ กตฺถจิ คาถาพนฺธวเสน กตฺถจิ วากฺยวเสน ปวตฺตํฯ ยํ ปน อฏฺฐกถาสุ ‘‘โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตา’’ติ อุทานลกฺขณํ วุตฺตํ, ตํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํฯ เยภุเยฺยน หิ อุทานํ คาถาพนฺธวเสน ภาสิตํ ปีติโสมนสฺสสมุฏฺฐาปิตญฺจฯ อิตรมฺปิ ปน ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตนํ, ยตฺถ เนว ปถวี น อาโป’’ติอาทีสุ (อุทา. ๗๑) ‘‘สุขกามานิ ภูตานิ, โย ทเณฺฑน วิหิํสตี’’ติ (ธ. ป. ๑๓๑), ‘‘สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส, สเจ โว ทุกฺขมปฺปิย’’นฺติ เอวมาทีสุ (อุทา. ๔๔; เนตฺติ. ๙๑) จ ลพฺภติฯ

เอวํ ตยิทํ สพฺพญฺญุพุทฺธภาสิตํ, ปเจฺจกพุทฺธภาสิตํ, สาวกภาสิตนฺติ ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ ปเจฺจกพุทฺธภาสิตํ – ‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ, อวิเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตส’’นฺติอาทินา (สุ. นิ. ๓๕; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๑) ขคฺควิสาณสุเตฺต อาคตเมวฯ สาวกภาสิตานิปิ –

> ‘‘สโพฺพ ราโค ปหีโน เม, สโพฺพ โทโส สมูหโต;
> สโพฺพ เม วิหโต โมโห, สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโต’’ติฯ (เถรคา. ๗๙) –

อาทินา เถรคาถาสุ –

> ‘‘กาเยน สํวุตา อาสิํ, วาจาย อุท เจตสา;
> สมูลํ ตณฺหมพฺพุยฺห, สีติภูตาสฺมิ นิพฺพุตา’’ติฯ (เถรีคา. ๑๕) –

อาทินา เถรีคาถาสุ จ อาคตานิฯ ตานิ ปน เตสํ เถรานํ เถรีนญฺจ น เกวลํ อุทานานิ เอว, อถ โข สีหนาทาปิ โหนฺติฯ สกฺกาทีหิ เทเวหิ ภาสิตานิ ‘‘อโห ทานํ ปรมทานํ, กสฺสเป สุปฺปติฏฺฐิต’’นฺติอาทีนิ (อุทา. ๒๗), อารามทณฺฑพฺราหฺมณาทีหิ มนุเสฺสหิ จ ภาสิตานิ ‘‘นโม ตสฺส ภควโต’’ติอาทีนิ (อ. นิ. ๒.๓๘) ติโสฺส สงฺคีติโย อารูฬฺหานิ อุทานานิ สนฺติ เอว, น ตานิ อิธ อธิเปฺปตานิฯ ยานิ ปน สมฺมาสมฺพุเทฺธน สามํ อาหจฺจ ภาสิตานิ ชินวจนภูตานิ, ยานิ สนฺธาย ภควตา ปริยตฺติธมฺมํ นวธา วิภชิตฺวา อุทฺทิสเนฺตน อุทานนฺติ วุตฺตานิ, ตาเนว ธมฺมสงฺคาหเกหิ **‘‘อุทาน’’**นฺติ สงฺคีตนฺติ ตเทเวตฺถ สํวเณฺณตพฺพภาเวน คหิตํฯ

ยา ปน ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติอาทิคาถาย ทีปิตา ภควตา โพธิมูเล อุทานวเสน ปวตฺติตา อเนกสตสหสฺสานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อวิชหิตอุทานคาถา จ, เอตา อปรภาเค ปน ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส ภควตา เทสิตตฺตา ธมฺมสงฺคาหเกหิ อุทานปาฬิยํ สงฺคหํ อนาโรเปตฺวา ธมฺมปเท สงฺคีตาฯ ยญฺจ ‘‘อญฺญาสิ วต, โภ โกณฺฑโญฺญ, อญฺญาสิ วต, โภ โกณฺฑโญฺญ’’ติ (มหาว. ๑๗; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) อุทานวจนํ ทสสหสฺสิโลกธาตุยา เทวมนุสฺสานํ

ปเวทนสมตฺถนิโคฺฆสวิปฺผารํ ภควตา ภาสิตํ, ตทปิ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตนฺตเทสนาปริโยสาเน อตฺตนา อธิคตธมฺมกเทสสฺส ยถาเทสิตสฺส อริยมคฺคสฺส สาวเกสุ สพฺพปฐมํ เถเรน อธิคตตฺตา อตฺตโน ปริสุสมสฺส สผลภาวปจฺจเวกฺขณเหตุกํ ปฐมโพธิยํ สเพฺพสํ เอว ภิกฺขูนํ สมฺมาปฏิปตฺติปจฺจเวกฺขณเหตุกํ ‘‘อาราธยึสุ วต มํ ภิกฺขู เอกํ สมย’’นฺติอาทิวจนํ (ม. นิ. ๑.๒๒๕) วิย ปีติโสมนสฺสชนิตํ อุทาหารมตฺตํ, ‘‘ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา’’ติอาทิวจนํ (มหาว. ๑-๓; อุทา. ๑-๓) วิย ปวตฺติยา นิวตฺติยา วา น ปกาสนนฺติ, น ธมฺมสงฺคาหเกหิ อุทานปาฬิยํ สงฺคีตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตํ ปเนตํ **อุทานํ** วินยปิฏกํ, สุตฺตนฺตปิฏกํ, อภิธมฺมปิฏกนฺติ ตีสุ ปิฏเกสุ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนํ, ทีฆนิกาโย, มชฺฌิมนิกาโย, สํยุตฺตนิกาโย, องฺคุตฺตรนิกาโย, ขุทฺทกนิกาโยติ ปญฺจสุ นิกาเยสุ ขุทฺทกนิกายปริยาปนฺนํ, สุตฺตํ, เคยฺยํ, เวยฺยากรณํ, คาถา, อุทานํ, อิติวุตฺตกํ, ชาตกํ, อพฺภุตธมฺมํ, เวทลฺลนฺติ นวสุ สาสนงฺเคสุ อุทานสงฺคหํฯ

> ‘‘ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหึ, เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต;
> จตุราสีติ สหสฺสานิ, เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน’’ติฯ (เถรคา. ๑๐๒๗) –

เอวํ ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ปฏิญฺญาเตสุ จตุราสีติยา ธมฺมกฺขนฺธสหเสฺสสุ กติปยธมฺมกฺขนฺธสงฺคหํฯ โพธิวโคฺค, มุจลินฺทวโคฺค, นนฺทวโคฺค, เมฆิยวโคฺค, โสณวโคฺค, ชจฺจนฺธวโคฺค, จูฬวโคฺค, ปาฏลิคามิยวโคฺคติ วคฺคโต อฏฺฐวคฺคํ; สุตฺตโต อสีติสุตฺตสงฺคหํ, คาถาโต ปญฺจนวุติอุทานคาถาสงฺคหํฯ ภาณวารโต อฑฺฒูนนวมตฺตา ภาณวาราฯ อนุสนฺธิโต โพธิสุเตฺต ปุจฺฉานุสนฺธิวเสน เอกานุสนฺธิ, สุปฺปวาสาสุเตฺต ปุจฺฉานุสนฺธิยถานุสนฺธิวเสน เทฺว อนุสนฺธี, เสเสสุ ยถานุสนฺธิวเสน เอเกโกว อนุสนฺธิ, อชฺฌาสยานุสนฺธิ ปเนตฺถ นตฺถิฯ เอวํ สพฺพถาปิ เอกาสีติ อนุสนฺธิสงฺคหํฯ ปทโต สตาธิกานิ เอกวีส ปทสหสฺสานิ, คาถาปาทโต เตวีสติ จตุสฺสตาธิกานิ อฏฺฐ สหสฺสานิ , อกฺขรโต สตฺตสหสฺสาธิกานิ สฏฺฐิ สหสฺสานิ ตีณิ จ สตานิ ทฺวาสีติ จ อกฺขรานิฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘อสีติ เอว สุตฺตนฺตา, วคฺคา อฏฺฐ สมาสโต;
> คาถา จ ปญฺจนวุติ, อุทานสฺส ปกาสิตาฯ
>
> ‘‘อฑฺฒูนนวมตฺตา จ, ภาณวารา ปมาณโต;
> เอกาธิกา ตถาสีติ, อุทานสฺสานุสนฺธิโยฯ
>
> ‘‘เอกวีสสหสฺสานิ, สตเญฺจว วิจกฺขโณ;
> ปทาเนตานุทานสฺส, คณิตานิ วินิทฺทิเส’’ฯ

คาถาปาทโต ปน –

> ‘‘อฏฺฐสหสฺสมตฺตานิ, จตฺตาเรว สตานิ จ;
> ปาทาเนตานุทานสฺส, เตวีสติ จ นิทฺทิเสฯ
>
> ‘‘อกฺขรานํ สหสฺสานิ, สฏฺฐิ สตฺต สตานิ จ;
> ตีณิ ทฺวาสีติ จ ตถา, อุทานสฺส ปเวทิตา’’ติฯ

ตสฺส อฏฺฐสุ วเคฺคสุ **โพธิวโคฺค** อาทิ, สุเตฺตสุ ปฐมํ **โพธิสุตฺตํ,** ตสฺสาปิ **เอวํ เม สุต**นฺติ อาทิกํ อายสฺมตา อานเนฺทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตนิทานมาทิฯ สา ปนายํ ปฐมมหาสงฺคีติ วินยปิฏเก (จูฬว. ๔๓๗) ตนฺติมารูฬฺหา เอวฯ โย ปเนตฺถ นิทานโกสลฺลตฺถํ วตฺตโพฺพ กถามโคฺค โสปิ สุมงฺคลวิลาสินิยํ ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.นิทานกถา) วุโตฺต เอวาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๑. โพธิวคฺค

๑. ปฐมโพธิสุตฺตวณฺณนา

๑. ยํ ปเนตฺถ **“เอวํ เม สุต”**นฺติอาทิกํ นิทานํ, ตตฺถ **เอว**นฺติ นิปาตปทํฯ **เม**ติอาทีนิ นามปทานิฯ **อุรุเวลายํ วิหรตี**ติ เอตฺถ **วี**ติ อุปสคฺคปทํ, **หรตี**ติ อาขฺยาตปทนฺติ อิมินาว นเยน สพฺพตฺถ ปทวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

อตฺถโต ปน **เอวํ**สโทฺท ตาว อุปมูปเทสสมฺปหํสนครหณวจนสมฺปฏิคฺคหาการ- นิทสฺสนาวธารณปุจฺฉาอิทมตฺถปริมาณาทิ อเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา เหส ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจน, กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ’’นฺติ เอวมาทีสุ (ธ. ป. ๕๓) อุปมายํ อาคโตฯ ‘‘เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต ปฏิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๒๒) อุปเทเสฯ ‘‘เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา’’ติ อาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) สมฺปหํสเนฯ ‘‘เอวเมวํ ปนายํ วสลี ยสฺมิํ วา ตสฺมิํ วา ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมณกสฺส วณฺณํ ภาสตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๘๗) ครหเณฯ ‘‘เอวํ, ภเนฺตติ โข เต ภิกฺขู ภควโต ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓; ม. นิ. ๑.๑) วจนสมฺปฏิคฺคเหฯ ‘‘เอวํ พฺยา โข อหํ, ภเนฺต, ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๙๘) อากาเรฯ ‘‘เอหิ ตฺวํ, มาณวก, เยน สมโณ อานโนฺท เตนุปสงฺกม, อุปสงฺกมิตฺวา มม วจเนน สมณํ อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉ ‘สุโภ มาณโว โตเทยฺยปุโตฺต ภวนฺตํ อานนฺทํ อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหารํ ปุจฺฉตี’ติ, เอวญฺจ วเทหิ ‘สาธุ กิร ภวํ อานโนฺท เยน สุภสฺส มาณวสฺส โตเทยฺยปุตฺตสฺส นิเวสนํ, เตนุปสงฺกมตุ อนุกมฺปํ อุปาทายา’ติ’’อาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๕) นิทสฺสเนฯ ‘‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, กาลามา, อิเม ธมฺมา กุสลา วา อกุสลา วา’ติ? ‘อกุสลา, ภเนฺต’ฯ ‘สาวชฺชา วา อนวชฺชา วา’ติ? ‘สาวชฺชา, ภเนฺต’ฯ ‘วิญฺญุครหิตา วา วิญฺญุปฺปสตฺถา วา’ติ? ‘วิญฺญุครหิตา, ภเนฺต’ฯ ‘สมตฺตา สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ, โน’วา? ‘กถํ โว เอตฺถ โหตี’ติ? ‘สมตฺตา, ภเนฺต, สมาทินฺนา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ, เอวํ โน เอตฺถ โหตีติ’’’อาทีสุ (อ. นิ. ๓.๖๖) อวธารเณฯ ‘‘เอวเมเต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กปฺปิตเกสมสฺสู อามุตฺตมาลาภรณา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘๖) ปุจฺฉายํฯ ‘‘เอวํคตานิ ปุถุสิปฺปายตนานิ (ที. นิ. ๑.๑๘๒), เอวํวิโธ เอวมากาโร’’ติอาทีสุ อิทํสทฺทสฺส อเตฺถฯ คตสโทฺท หิ ปการปริยาโย, ตถา วิธาการสทฺทาฯ ตถา หิ วิธยุตฺตคตสเทฺท โลกิยา ปการเตฺถ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ ลหุปริวตฺตํ เอวมายุปริยโนฺต’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑.๔๘) ปริมาเณฯ

นนุ จ ‘‘เอวํ วิตกฺกิตํ โน ตุเมฺหหิ, เอวมายุปริยโนฺต’’ติ เจตฺถ เอวํสเทฺทน ปุจฺฉนาการปริมาณาการานํ วุตฺตตฺตา อาการโตฺถ เอว เอวํสโทฺทติฯ น, วิเสสสพฺภาวโตฯ อาการมตฺตวาจโก เหตฺถ เอวํสโทฺท อาการโตฺถติ อธิเปฺปโตฯ ‘‘เอวํ พฺยา โข’’ติอาทีสุ ปน อาการวิเสสวจโนฯ อาการวิเสสวาจิโน เจเต เอวํสทฺทา ปุจฺฉนาการปริมาณาการานํ วาจกตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจนา’’ติอาทีนิ อุปมานอุทาหรณานิ ยุชฺชนฺติฯ ตตฺถ หิ –

> ‘‘ยถาปิ ปุปฺผราสิมฺหา, กยิรา มาลาคุเณ พหู;
> เอวํ ชาเตน มเจฺจน, กตฺตพฺพํ กุสลํ พหุ’’นฺติฯ –

เอตฺถ ปุปฺผราสิฏฺฐานียโต มนุสฺสุปฺปตฺติ สปฺปุริสูปนิสฺสยสทฺธมฺมสฺสวนโยนิโสมนสิการโภคสมฺปตฺติอาทิโต ทานาทิปุญฺญกิริยาเหตุสมุทายโต โสภาสุคนฺธตาทิคุณวิเสสโยคโต มาลาคุณสทิสิโย พหุกา ปุญฺญกิริยา มริตพฺพสภาวตาย มเจฺจน กตฺตพฺพาติ อเภทตาย ปุปฺผราสิ

มาลาคุณา จ อุปมา, เตสํ อุปมานากาโร ยถาสเทฺทน อนิยมโต วุโตฺตฯ ปุน เอวํสเทฺทน นิยม นวเสน วุโตฺตฯ โส ปน อุปมากาโร นิยมิยมาโน อตฺถโต อุปมา เอว โหตีติ วุตฺตํ ‘‘อุปมายํ อาคโต’’ติฯ

ตถา ‘‘เอวํ อิมินา อากาเรน อภิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทินา อุปทิสิยมานาย สมณสารุปฺปาย อากปฺปสมฺปตฺติยา โย ตตฺถ อุปเทสากาโร, โส อตฺถโต อุปเทโสเยวาติ วุตฺตํ – ‘‘เอวํ เต อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ เต ปฏิกฺกมิตพฺพนฺติอาทีสุ อุปเทเส’’ติฯ

‘‘เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา’’ติ เอตฺถ ภควตา ยถาวุตฺตมตฺถํ อวิปรีตโต ชานเนฺตหิ กตํ ยํ ตตฺถ วิชฺชมานคุณานํ ปกาเรหิ หํสนํ อุทคฺคตากรณํ สมฺปหํสนํ, โส ตตฺถ ปหํสนากาโรติ วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํฯ

‘‘เอวเมวํ ปนาย’’นฺติ เอตฺถ ครหณากาโรติ วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํฯ โส จ ครหณากาโร ‘‘วสลี’’ติอาทิขุํสนสทฺทสนฺนิธานโต อิธ เอวํสเทฺทน ปกาสิโตติ วิญฺญายติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อุปมาการาทโยปิ อุปมาทิวเสน วุตฺตานํ ปุปฺผราสิอาทิสทฺทานํ สนฺนิธานโต วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ

‘‘เอวํ โน’’ติ เอตฺถาปิ เตสํ ยถาวุตฺตธมฺมานํ อหิตทุกฺขาวหภาเวน สนฺนิฏฺฐานชนนตฺถํ อนุมติคฺคหณวเสน ‘‘โน วา กถํ โว เอตฺถ โหตี’’ติ ปุจฺฉาย กตาย ‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติ วุตฺตตฺตา ตทาการสนฺนิฏฺฐานํ เอวํสเทฺทน อาวิกตํฯ โส ปน เตสํ ธมฺมานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนากาโร นิยมิยมาโน อวธารณโตฺถ โหตีติ วุตฺตํ – ‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตีติอาทีสุ อวธารเณ’’ติฯ

‘‘เอวญฺจ วเทหี’’ติ ยถาหํ วทามิ เอวํ สมณํ อานนฺทํ วเทหีติ วทนากาโร อิทานิ วตฺตโพฺพ เอวํสเทฺทน นิทสฺสียตีติ ‘‘นิทสฺสนโตฺถ’’ติ วุตฺตํฯ

เอวมาการวิเสสวาจีนมฺปิ เอเตสํ เอวํสทฺทานํ อุปมาทิวิเสสตฺถวุตฺติตาย อุปมาทิอตฺถตา วุตฺตาฯ ‘‘เอวํ, ภเนฺต’’ติ ปน ธมฺมสฺส สาธุกํ สวนมนสิกาเร นิโยชิเตหิ ภิกฺขูหิ ตตฺถ ปติฏฺฐิต ภาวสฺส ปฏิชานนวเสน วุตฺตตฺตา ตตฺถ เอวํสโทฺท วจนสมฺปฏิคฺคหโตฺถฯ เตน เอวํ, ภเนฺตติ สาธุ, ภเนฺต, สุฏฺฐุ, ภเนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ สฺวายมิธ อาการนิทสฺสนาวธารเณสุ ทฏฺฐโพฺพฯ

ตตฺถ อาการเตฺถน **เอวํ**สเทฺทน เอตมตฺถํ ทีเปติ – นานานยนิปุณมเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํ อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ วิวิธปาฏิหาริยํ ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรํ สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสา นุรูปโต โสตปถมาคจฺฉนฺตํ ตสฺส ภควโต วจนํ สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุํ, สพฺพถา เมน ปน โสตุกามตํ ชเนตฺวาปิ เอวํ เม สุตํ, มยาปิ เอเกนากาเรน สุตนฺติฯ

เอตฺถ จ เอกตฺตนานตฺตอพฺยาปารเอวํธมฺมตาสงฺขาตา นนฺทิยาวตฺตติปุกฺขลสีหวิกฺ กีฬิตทิสาโลจนองฺกุสสงฺขาตา จ อสฺสาทาทิวิสยาทิเภเทน นานาวิธา นยา **นานานยา**ฯ นยา วา ปาฬิคติโย, ตา จ ปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺตาทิวเสน สํกิเลสภาคิยาทิโลกิยาทิตทุภยโว มิสฺสกาทิวเสน กุสลาทิวเสน ขนฺธาทิวเสน, สงฺคหาทิวเสน, สมยวิมุตฺตาทิวเสน, ฐปนาทิว เสน , กุสลมูลาทิวเสน, ติกปฏฺฐานาทิวเสน จ นานปฺปการาติ **นานานยา,** เตหิ นิปุณํ สณฺหํ สุขุมนฺติ นานานยนิปุณํฯ

อาสโยว อชฺฌาสโย, โส จ สสฺสตาทิเภเทน อปฺปรชกฺขตาทิเภเทน จ อเนกวิโธฯ อตฺตชฺฌาสยาทิโก เอว วา อเนโก อชฺฌาสโย อเนกชฺฌาสโยฯ โส สมุฏฺฐานํ อุปฺปตฺติเหตุ เอตสฺสาติ **อเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํ**ฯ

สีลาทิอตฺถสมฺปตฺติยา ตพฺพิภาวนพฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตตฺตา **อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนํ**ฯ

อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีเภเทน เตสุ จ เอเกกสฺส วิสยาทิเภเทน วิวิธํ พหุวิธํ วา ปาฏิหาริยํ เอตสฺสาติ **วิวิธปาฏิหาริยํ**ฯ ตตฺถ ปฏิปกฺขหรณโต ราคาทิกิเลสาปนยนโต ปาฏิหาริยนฺติ อเตฺถ สติ ภควโต น ปฏิปกฺขา ราคาทโย สนฺติ เย หริตพฺพา, ปุถุชฺชนานมฺปิ วิคตูปกฺกิเลเส อฏฺฐคุณสมนฺนาคเต จิเตฺต หตปฏิปเกฺข อิทฺธิวิธํ ปวตฺตติ, ตสฺมา ตตฺถ ปวตฺตโวหาเรน จ น สกฺกา อิธ ปาฏิหาริยนฺติ วตฺตุํฯ สเจ ปน มหาการุณิกสฺส ภควโต เวเนยฺยคตา จ กิเลสา ปฏิปกฺขา, เตสํ หรณโต ปาฏิหาริยนฺติ วุตฺตํ, เอวํ สติ ยุตฺตเมตํฯ อถ วา ภควโต เจว สาสนสฺส จ ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา, เตสํ หรณโต ปาฏิหาริยํฯ เต หิ ทิฏฺฐิหรณวเสน ทิฏฺฐิปฺปกาสเน อสมตฺถภาเวน จ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีหิ หริตา อปนีตา โหนฺติฯ ปฏีติ วา อยํ สโทฺท ปจฺฉาติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติ ''ตสฺมิํ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ''ติอาทีสุ (จูฬนิ. ปารายนวคฺค, วตฺถุคาถา ๔) วิยฯ ตสฺมา สมาหิเต จิเตฺต วิคตูปกฺกิเลเส กตกิเจฺจน ปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปฏิหาริยํฯ อตฺตโน วา อุปกฺกิเลเสสุ จตุตฺถชฺฌานมเคฺคหิ หริเตสุ ปจฺฉาหรณํ ปฏิหาริยํฯ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิโย วิคตูปกฺกิเลเสน กตกิเจฺจน สตฺตหิตตฺถํ ปุน ปวเตฺตตพฺพา, หริเตสุ จ อตฺตโน อุปกฺกิเลเสสุ ปรสตฺตานํ อุปกฺกิเลสหรณานิ โหนฺตีติ ปฏิหาริยานิ ภวนฺติฯ ปฏิหาริยเมว ปาฏิหาริยํ, ปฏิหาริเย วา อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีสมุทาเย ภวํ เอเกกํ ปาฏิหาริยนฺติ วุจฺจติฯ ปฏิหาริยํ วา จตุตฺถชฺฌานํ มโคฺค จ ปฏิปกฺขหรณโตฯ ตตฺถ ชาตํ นิมิตฺตภูตโต ตโต วา อาคตนฺติ ปาฏิหาริยนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ยสฺมา ปน ตนฺติอตฺถเทสนา ตโพฺพหาราภิสมยสงฺขาตา เหตุเหตุผลตทุภยปญฺญตฺติปฏิเวธสงฺขาตา วา ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธา คมฺภีรา, สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท อนุปจิตกุสลสมฺภาเรหิ อลพฺภเนยฺยปฺปติฏฺฐา ทุปฺปริโยคาหา จ, ตสฺมา เตหิ จตูหิ คมฺภีรภาเวหิ ยุตฺตนฺติ ภควโต วจนํ **ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธคมฺภีรํ**ฯ

เอโก เอว ภควโต ธมฺมเทสนาโฆโส, เอกสฺมิํ ขเณ ปวตฺตมาโน นานาภาสานํ สตฺตานํ อตฺตโน อตฺตโน ภาสาวเสน อปุพฺพํ อจริมํ คหณูปโค โหติฯ อจิเนฺตโยฺย หิ พุทฺธานํ พุทฺธานุภาโวติ สพฺพสตฺตานํ สกสกภาสานุรูปโต โสตปถํ อาคจฺฉตีติ เวทิตพฺพํฯ

นิทสฺสนเตฺถน ''นาหํ สยมฺภู, น มยา อิทํ สจฺฉิกต''นฺติ อตฺตานํ ปริโมเจโนฺต ''เอวํ เม สุตํ, มยาปิ เอวํ สุต''นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สกลํ สุตฺตํ นิทเสฺสติฯ

อวธารณเตฺถน ''เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานโนฺท, คติมนฺตานํ, สติมนฺตานํ, ธิติมนฺตานํ, อุปฏฺฐากานํ ยทิทํ อานโนฺท''ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๙-๒๒๓) เอวํ ภควตา, ''อายสฺมา อานโนฺท อตฺถกุสโล, ธมฺมกุสโล, พฺยญฺชนกุสโล, นิรุตฺติกุสโล, ปุพฺพาปรกุสโล''ติ (อ. นิ. ๕.๑๖๙) เอวํ ธมฺมเสนาปตินา จ ปสตฺถภาวานุรูปํ อตฺตโน ธารณพลํ ทเสฺสโนฺต สตฺตานํ โสตุกามตํ ชเนติฯ ''เอวํ เม สุตํ, ตญฺจ โข อตฺถโต วา พฺยญฺชนโต วา อนูนมนธิกํ, เอวเมว น อญฺญถา ทฏฺฐพฺพ''นฺติฯ **อญฺญถา**ติ ภควโต สมฺมุขา สุตาการโต

อญฺญถา น ปน ภควตา เทสิตาการโต฿ อจินฺเตยฺยานุภาวา หิ ภควโต เทสนา, สา เนว สพฺพากาเรน สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถ฿ สุตาการาวิรุชฺฌนเมว หิ ธารณพลํ฿

เมสโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติ฿ ตถา หิสฺส ''คาถาภิคีตํ เม อโภชเนยฺย''นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๙๔; สุ. นิ. ๘๑) มยาติ อโตฺถ฿ ''สาธุ เม, ภเนฺต, ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๘๘; ๕.๓๘๒; อ. นิ. ๔.๒๕๗) มยฺหนฺติ อโตฺถ฿ ''ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๙) มมาติ อโตฺถ฿ อิธ ปน ''มยา สุตํ, มม สุต''นฺติ จ อตฺถทฺวเย ยุชฺชติ฿

เอตฺถ จ โย ปโร น โหติ, โส อตฺตาติ เอวํ วตฺตเพฺพ นิยกชฺฌตฺตสงฺขาเต สสนฺตาเน วตฺตนโต ติวิโธปิ **เม**สโทฺท กิญฺจาปิ เอกสฺมิํเยว อเตฺถ ทิสฺสติ, กรณสมฺปทานาทิวิเสสสงฺขาโต ปน วิญฺญายเตวายํ อตฺถเภโทติ ''เม-สโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสตี''ติ วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํ฿

สุตนฺติ อยํ **สุต**สโทฺท สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จ คมนวิสฺสุตกิลินฺนูปจิตานุโยคโสต วิเญฺญยฺย โสตทฺวารานุสาร วิญฺญาตาทิอเนกตฺถปฺปเภโท฿ กิญฺจาปิ หิ อุปสโคฺค กิริยํ วิเสเสติ, โชตกภาวโต ปน สติปิ ตสฺมิํ สุตสโทฺท เอว ตํ ตมตฺถํ วทตีติ อนุปสคฺคสฺส สุตสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร สอุปสคฺคสฺส คหณํ น วิรุชฺฌติ฿

ตตฺถ ''เสนาย ปสุโต''ติอาทีสุ คจฺฉนฺตติ อโตฺถ฿ ''สุตธมฺมสฺส ปสฺสโต''ติอาทีสุ (อุทา. ๑๑) วิสฺสุตธมฺมสฺสาติ อโตฺถ฿ ''อวสฺสุตา อวสฺสุตสฺสา''ติอาทีสุ (ปาจิ. ๖๕๗) กิเลเสน กิลินฺนา กิลินฺนสฺสาติ อโตฺถ฿ ''ตุเมฺหหิ ปุญฺญํ ปสุตํ อนปฺปก''นฺติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๗.๑๒) อุปจิตนฺติ อโตฺถ฿ ''เย ฌานปฺปสุตา ธีรา''ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๘๑) ฌานานุยุตฺตาติ อโตฺถ฿ ''ทิฏฺฐํ สุตํ มุต''นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๔๑) โสตวิเญฺญยฺยนฺติ อโตฺถ฿ ''สุตธโร สุตสนฺนิจโย''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๓๙) โสตทฺวารานุสารวิญฺญาตธโรติ อโตฺถ฿ อิธ ปนสฺส ''โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริต''นฺติ วา ''อุปธารณ''นฺติ วา อโตฺถ฿ เม-สทฺทสฺส หิ มยาติ อเตฺถ สติ ''เอวํ มยา สุตํ โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริต''นฺติ ยุชฺชติ฿ มมาติ อเตฺถ สติ ''เอวํ มม สุตํ โสตทฺวารานุสาเรน อุปธารณ''นฺติ ยุชฺชติ฿

เอวเมเตสุ ตีสุ ปเทสุ ยสฺมา สุตสทฺทสนฺนิธาเน ปยุเตฺตน **เอวํ**สเทฺทน สวนกิริยาโชตเกน ภวิตพฺพํ, ตสฺมา **เอว**นฺติ โสตวิญฺญาณสมฺปฏิจฺฉนาทิโสตทฺวาริกวิญฺญาณานนฺตรํ อุปฺปนฺนมโนทฺวาริกวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสนํ฿ **เม**ติ วุตฺตวิญฺญาณสมงฺคีปุคฺคลนิทสฺสนํ฿ สพฺพานิ หิ วากฺยานิ เอวการตฺถสหิตานิเยว อวธารณผลตฺตา เตสํ฿ **สุต**นฺติ อสฺสวนภาวปฺปฏิเกฺขปโต อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนํ฿ ยถา หิ สุตํ สุตเมวาติ วตฺตพฺพตํ อรหติ ตถา ตํ สมฺมา สุตํ อนูนคฺคหณํ อนธิกคฺคหณํ อวิปรีตคฺคหณญฺจ โหตีติ฿ อถ วา สทฺทนฺตรตฺถาโปหนวเสน สโทฺท อตฺถํ วทตีติ เอตสฺมิํ ปเกฺข ยสฺมา สุตนฺติ เอตสฺส อสุตํ น โหตีติ อยมโตฺถ วุโตฺต, ตสฺมา สุตนฺติ อสฺสวนภาวปฺปฏิเกฺขปโต อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนํ฿ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอวํ เม สุตํ, น มยา อิทํ ทิฏฺฐํ, น สยมฺภูญฺญาเณน สจฺฉิกตํ, น อญฺญถา วา อุปลทฺธํ฿ อปิ จ สุตํว, ตญฺจ โข สมฺมเทวาติ฿ อวธารณเตฺถ วา เอวํสเทฺท อยมตฺถโยชนา, ตทเปกฺขสฺส สุตสทฺทสฺส นิยมโตฺถ สมฺภวตีติ ตทเปกฺขสฺส สุตสทฺทสฺส อสฺสวนภาวปฺปฏิเกฺขโป อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสนตา จ เวทิตพฺพา฿ อิติ สวนเหตุสวนวิเสสวเสนปิ สุตสทฺทสฺส อตฺถโยชนา กตาติ ทฏฺฐพฺพํ฿

ตถา **เอว**นฺติ ตสฺสา โสตทฺวารานุสาเรน ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณโต นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติภาวปฺปกาสนํ อาการโตฺถ เอวํสโทฺทติ กริตฺวาฯ **เม**ติ อตฺตปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ธมฺมปฺปกาสนํ ยถาวุตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา ปริยตฺติธมฺมารมฺมณตฺตาฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขโป – นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺตาย วิญฺญาณวีถิยา กรณภูตาย มยา น อญฺญํ กตํ, อิทํ ปน กตํ, อยํ ธโมฺม สุโตติฯ

ตถา **เอว**นฺติ นิทสฺสิตพฺพปฺปกาสนํ นิทสฺสนโตฺถ เอวํสโทฺทติ กตฺวา นิทเสฺสตพฺพสฺส นิทฺทิสิตพฺพภาวโตฯ ตสฺมา เอวํสเทฺทน สกลมฺปิ สุตฺตํ ปจฺจามฏฺฐนฺติ เวทิตพฺพํฯ **เม**ติ ปุคฺคลปฺปกาสนํฯ **สุต**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสนํฯ สุตสเทฺทน หิ ลพฺภมานา สวนกิริยา สวนวิญฺญาณปฺปพนฺธปฺปฏิพทฺธา, ตตฺถ จ ปุคฺคลโวหาโร, น จ ปุคฺคลโวหารรหิเต ธมฺมปฺปพเนฺธ สวนกิริยา ลพฺภติฯ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – ยํ สุตฺตํ นิทฺทิสิสฺสามิ, ตํ มยา เอวํ สุตนฺติฯ

ตถา **เอว**นฺติ ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานารมฺมณปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโส อาการโตฺถ เอว เอวํสโทฺทติ กตฺวาฯ **เอว**นฺติ หิ อยมาการปญฺญตฺติ ธมฺมานํ ตํ ตํ ปวตฺติอาการํ อุปาทาย ปญฺญเปตพฺพสภาวตฺตาฯ **เม**ติ กตฺตุนิเทฺทโสฯ **สุต**นฺติ วิสยนิเทฺทโส, โสตโพฺพ หิ ธโมฺม สวนกิริยากตฺตุปุคฺคลสฺส สวนกิริยาวเสน ปวตฺติฏฺฐานํ โหติฯ เอตฺตาวตา นานปฺปกาเรน ปวเตฺตน จิตฺตสนฺตาเนน ตํสมงฺคิโน กตฺตุ วิสเย คหณสนฺนิฏฺฐานํ ทสฺสิตํ โหติฯ

อถ วา **เอว**นฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโส, สุตานญฺหิ ธมฺมานํ คหิตาการสฺส นิทสฺสนสฺส อวธารณสฺส วา ปกาสนสภาเวน เอวํสเทฺทน ตทาการาทิธารณสฺส ปุคฺคลโวหารุปาทานธมฺมพฺยาปารภาวโต ปุคฺคลกิจฺจํนาม นิทฺทิฏฺฐํ โหตีติฯ **สุต**นฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส, ปุคฺคลวาทิโนปิ หิ สวนกิริยา วิญฺญาณนิรเปกฺขา น โหตีติฯ **เม**ติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโสฯ **เม**ติ หิ สทฺทปฺปวตฺติ เอกเนฺตเนว สตฺตวิเสสวิสยา วิญฺญาณกิจฺจญฺจ ตเตฺถว สโมทหิตพฺพนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขโป – มยา สวนกิจฺจวิญฺญาณสมงฺคินา ปุคฺคเลน วิญฺญาณวเสน ลทฺธสวนกิจฺจโวหาเรน สุตนฺติฯ

ตถา **เอว**นฺติ จ **เม**ติ จ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺติฯ สพฺพสฺส หิ สทฺทาธิคมนียสฺส อตฺถสฺส ปญฺญตฺติมุเขเนว ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา สพฺพปญฺญตฺตีนญฺจ วิชฺชมานาทีสุ ฉสุ ปญฺญตฺตีสุ อวโรโธ, ตสฺมา โย มายามรีจิอาทโย วิย อภูตโตฺถ อนุสฺสวาทีหิ คเหตโพฺพ วิย อนุตฺตมโตฺถปิ น โหติฯ โส รูปสทฺทาทิโก รุปฺปนานุภวนาทิโก จ ปรมตฺถสภาโว สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน วิชฺชติฯ โย ปน เอวนฺติ จ เมติ จ วุจฺจมาโน อาการโตฺถ, โส อปรมตฺถสภาโว สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อนุปลพฺภมาโน อวิชฺชมานปญฺญตฺติ นามฯ ตสฺมา กิเญฺหตฺถ ตํ ปรมตฺถโต อตฺถิ, ยํ เอวนฺติ วา เมติ วา นิเทฺทสํ ลเภถ? **สุต**นฺติ วิชฺชมานปญฺญตฺติ, ยญฺหิ ตํ เอตฺถ โสเตน อุปลทฺธํ, ตํ ปรมตฺถโต วิชฺชมานนฺติฯ

ตถา **เอว**นฺติ โสตปถมาคเต ธเมฺม อุปาทาย เตสํ อุปธาริตาการาทีนํ ปจฺจามสนวเสนฯ **เม**ติ สสนฺตติปริยาปเนฺน ขเนฺธ กรณาทิวิเสสวิสิเฏฺฐ อุปาทาย วตฺตพฺพโต อุปาทาปญฺญตฺติฯ **สุต**นฺติ ทิฏฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต อุปนิธาปญฺญตฺติฯ ทิฏฺฐาทิสภาวรหิเต สทฺทายตเน ปวตฺตมาโนปิ สุตโวหาโร ทุติยํ ตติยนฺติอาทิโก วิย ปฐมาทีนิ, ทิฏฺฐมุตวิญฺญาเต อเปกฺขิตฺวา สุตนฺติ วิเญฺญยฺยตฺตา ทิฏฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตโพฺพ โหติฯ อสุตํ น โหตีติ หิ สุตนฺติ ปกาสิโต ยมโตฺถติฯ

เอตฺถ จ **เอว**นฺติวจเนน อสโมฺมหํ ทีเปติฯ ปฏิวิทฺธา หิ อตฺตนา สุตสฺส ปการวิเสสา เอวนฺติ อิธ อายสฺมตา อานนฺเทน ปจฺจามฏฺฐา, เตนสฺส อสโมฺมโห ทีปิโต โหติฯ น หิ สมฺมูโฬฺห นานปฺปการปฏิเวธสมโตฺถ โหติ, ปจฺจยาการวเสน นานปฺปการา ทุปฺปฏิวิทฺธา จ สุตฺตนฺตาติ ทีปิตนฺติฯ **สุต**นฺติวจเนน สุตสฺส อสโมฺมสํ ทีเปติ, สุตาการสฺส ยาถาวโต ทสฺสิยมานตฺตาฯ ยสฺส หิ สุตํ สมฺมุฏฺฐํ โหติ, น โส กาลนฺตเร มยา สุตนฺติ ปฏิชานาติฯ อิจฺจสฺส อสโมฺมเหน ปญฺญาสิทฺธิ, สโมฺมหาภาเวน ปญฺญาย เอว วา สวนกาลสมฺภูตาย ตทุตฺตริกาลปญฺญาสิทฺธิ, ตถา อสโมฺมเสน สติสิทฺธิฯ ตตฺถ ปญฺญาปุพฺพงฺคมาย สติยา พฺยญฺชนาวธารณสมตฺถตาฯ พฺยญฺชนานญฺหิ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ อากาโร นาติคมฺภีโร, ยถาสุตํ ธารณเมว ตตฺถ กรณียนฺติ สติยา พฺยาปาโร อธิโก, ปญฺญา ตตฺถ คุณีภูตา โหติ ปญฺญาย ปุพฺพงฺคมาติ กตฺวาฯ สติปุพฺพงฺคมาย ปญฺญาย อตฺถปฺปฏิเวธสมตฺถตาฯ อตฺถสฺส หิ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ อากาโร คมฺภีโรติ ปญฺญาย พฺยาปาโร อธิโก, สติ ตตฺถ คุณีภูตาเยวาติ สติยา ปุพฺพงฺคมายาติ กตฺวาฯ ตทุภยสมตฺถตาโยเคน อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺส ธมฺมโกสสฺส อนุปาลนสมตฺถตาย ธมฺมภณฺฑาคาริกตฺตสิทฺธิฯ

อปโร นโย – **เอว**นฺติวจเนน โยนิโสมนสิการํ ทีเปติ, เตน จ วุจฺจมานานํ อาการนิทสฺสนาวธารณตฺถานํ อุปริ วกฺขมานานํ นานปฺปการปฺปฏิเวธโชตกานํ อวิปรีตสิทฺธิ ธมฺมวิสยตฺตาฯ น หิ อโยนิโส มนสิกโรโต นานปฺปการปฺปฏิเวโธ สมฺภวติฯ **สุต**นฺติวจเนน อวิเกฺขปํ ทีเปติ, ''ปฐมโพธิสุตฺตํ กตฺถ ภาสิต''นฺติอาทิปุจฺฉาวเสน ปกรณปตฺตสฺส วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส สวนํ สมาธานมนฺตเรน น สมฺภวติ วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺส สวนาภาวโตฯ ตถา หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺต ปุคฺคโล สพฺพสมฺปตฺติยา วุจฺจมาโนปิ ''น มยา สุตํ, ปุน ภณถา''ติ ภณติฯ โยนิโสมนสิกาเรน เจตฺถ อตฺตสมฺมาปณิธึ ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตํ สาเธติ สมฺมา อปฺปณิหิตตฺตสฺส ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา ตทภาวโตฯ อวิเกฺขเปน สทฺธมฺมสฺสวนํ สปฺปุริสูปนิสฺสยญฺจ สาเธติ อสฺสุตวโต สปฺปุริสูปนิสฺสยวิรหิตสฺส จ ตทภาวโตฯ น หิ วิกฺขิโตฺต โสตุํ สโกฺกติ, น จ สปฺปุริเส อนุปนิสฺสยมานสฺส สวนํ อตฺถีติฯ

อปโร นโย – ''ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส นานปฺปการปฺปวตฺติยา นานตฺถพฺยญฺชนคฺคหณํ โหติ, ตสฺส นานาการนิเทฺทโส''ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา จ โส ภควโต วจนสฺส อตฺถพฺยญฺชนปฺปเภทปริเจฺฉทวเสน สกลสาสนสมฺปตฺติโอคาหเนน นิรวเสสํ ปรหิตปาริปูรีกรณภูโต เอวํ ภทฺทโก อากาโร น สมฺมา อปฺปณิหิตตฺตสฺส ปุเพฺพ อกตปุญฺญสฺส วา โหติฯ ตสฺมา **เอว**นฺติ อิมินา ภทฺทเกน อากาเรน ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติมตฺตโน ทีเปติ, **สุต**นฺติ สวนโยเคน ปุริมจกฺกทฺวยสมฺปตฺตึฯ น หิ อปฺปติรูเป เทเส วสโต สปฺปุริสูปนิสฺสยวิรหิตสฺส จ สวนํ อตฺถิฯ อิจฺจสฺส ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา อาสยสุทฺธิ สิทฺธา โหติฯ สมฺมา ปณิหิตจิโตฺต ปุเพฺพ จ กตปุโญฺญ วิสุทฺธาสโย โหติ ตทสุทฺธิเหตูนํ กิเลสานํ ทูรีภาวโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ ''สมฺมา ปณิหิตํ จิตฺตํ, เสยฺยโส นํ ตโต กเร''ติ (ธ. ป. ๔๓) ''กตปุโญฺญสิ ตฺวํ, อานนฺท, ปธานมนุยุญฺช, ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว''ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๗) จฯ ปุริมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา ปโยคสุทฺธิฯ ปติรูปเทสวาเสน หิ สปฺปุริสูปนิสฺสเยน จ สาธูนํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชเนน ปริสุทฺธปฺปโยโค โหติฯ ตาย จ อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธิ, ปุเพฺพเยว ตณฺหาทิฏฺฐิสํกิเลสานํ วิโสธิตตฺตา ปโยคสุทฺธิยา อาคมพฺยตฺติสิทฺธิฯ สุปริสุทฺธกายวจีปโยโค หิ วิปฺปฏิสาราภาวโต อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ปริยตฺติยํ วิสารโท โหติฯ อิติ ปโยคาสยสุทฺธสฺส อาคมาธิคมสมฺปนฺนสฺส วจนํ อรุณุคฺคมนํ วิย สูริยสฺส อุทยโต โยนิโสมนสิกาโร วิย จ กุสลกมฺมสฺส อรหติ ภควโต วจนสฺส ปุพฺพงฺคมํ ภวิตุนฺติ ฐาเน นิทานํ ฐเปโนฺต **เอวํ เม สุต**นฺติอาทิมาหฯ

อปโร นโย – **เอว**นฺติ อิมินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว นานปฺปการปฺปฏิเวธทีปเกน วจเนน อตฺตโน อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํ ทีเปติฯ **สุต**นฺติ อิมินา เอวํสทฺทสนฺนิธานโต วกฺขมานาเปกฺขาย วา โสตพฺพเภทปฺปฏิเวธทีปเกน ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสมฺปตฺติสพฺภาวํ ทีเปติฯ **เอว**นฺติ จ อิทํ วุตฺตนเยเนว โยนิโสมนสิการทีปกวจนํ ภาสมาโน ‘‘เอเต ธมฺมา มยา มนสานุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา’’ติ ทีเปติฯ ปริยตฺติธโมฺม หิ ‘‘อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา, เอตฺตกา เอตฺถ อนุสนฺธิโย’’ติอาทินา นเยน มนสา อนุเปกฺขิโต อนุสฺสวาการปริวิตกฺกสหิตาย ธมฺมนิชฺฌานกฺขนฺติภูตาย ญาตปริญฺญาสงฺขาตาย วา ทิฏฺฐิยา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตรูปารูปธเมฺม ‘‘อิติ รูปํ, เอตฺตกํ รูป’’นฺติอาทินา นเยน สุฏฺฐุ ววตฺถเปตฺวา ปฏิวิโทฺธ อตฺตโน จ ปเรสญฺจ หิตสุขาวโห โหตีติฯ **สุต**นฺติ อิทํ สวนโยคทีปกวจนํ ภาสมาโน ‘‘พหู มยา ธมฺมา สุตา ธาตา วจสา ปริจิตา’’ติ ทีเปติฯ โสตาวธานปฺปฏิพทฺธา หิ ปริยตฺติธมฺมสฺส สวนธารณปริจยาฯ ตทุภเยนปิ ธมฺมสฺส สฺวากฺขาตภาเวน, อตฺถพฺยญฺชนปาริปูรึ ทีเปโนฺต สวเน อาทรํ ชเนติฯ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณญฺหิ ธมฺมํ อาทเรน อสฺสุณโนฺต มหตา หิตา ปริพาหิโร โหตีติ อาทรํ ชเนตฺวา สกฺกจฺจํ ธโมฺม โสตโพฺพฯ

‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ อิมินา ปน สกเลน วจเนน อายสฺมา อานโนฺท ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมํ อตฺตโน อทหโนฺต อสปฺปุริสภูมึ อติกฺกมติ, สาวกตฺตํ ปฏิชานโนฺต สปฺปุริสภูมึ โอกฺกมติฯ ตถา อสทฺธมฺมา จิตฺตํ วุฏฺฐาเปติ, สทฺธเมฺม จิตฺตํ ปติฏฺฐาเปติฯ ‘‘เกวลํ สุตเมเวตํ มยา, ตเสฺสว ปน ภควโต วจน’’นฺติ ทีเปโนฺต อตฺตานํ ปริโมเจติ, สตฺถารํ อปทิสติ, ชินวจนํ อเปฺปติ, ธมฺมเนตฺตึ ปติฏฺฐาเปติฯ

อปิจ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ อตฺตนา อุปฺปาทิตภาวํ อปฺปฏิชานโนฺต ปุริมสฺสวนํ วิวรโนฺต ‘‘สมฺมุขา ปฏิคฺคหิตมิทํ มยา ตสฺส ภควโต จตุเวสารชฺชวิสารทสฺส ทสพลธรสฺส อาสภฏฺฐานฏฺฐายิโน สีหนาทนาทิโน สพฺพสตฺตุตฺตมสฺส ธมฺมิสฺสรสฺส ธมฺมราชสฺส ธมฺมาธิปติโน ธมฺมทีปสฺส ธมฺมสรณสฺส สทฺธมฺมวรจกฺกวตฺติโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, น เอตฺถ อเตฺถ วา ธเมฺม วา ปเท วา พฺยญฺชเน วา กงฺขา วา วิมติ วา กตฺตพฺพา’’ติ สพฺพเทวมนุสฺสานํ อิมสฺมึ ธเมฺม อสฺสทฺธิยํ วินาเสติ, สทฺธาสมฺปทํ อุปฺปาเทติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘วินาสยติ อสฺสทฺธํ, สทฺธํ วเฑฺฒติ สาสเน;
> เอวํ เม สุตมิเจฺจวํ, วทํ โคตมสาวโก’’ติฯ

เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโสฯ อยญฺหิ **เอก**สโทฺท อญฺญเสฏฺฐาสหายสงฺขฺยาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิ อยํ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๗; อุทา. ๕๕) อเญฺญ ทิสฺสติฯ ‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๑๑; ที. นิ. ๑.๒๒๘) เสเฏฺฐฯ ‘‘เอโก วูปกโฏฺฐ’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๔๔๕; ที. นิ. ๑.๔๐๕) อสหาเยฯ ‘‘เอโกว โข, ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙) สงฺขฺยายํ, อิธาปิ สงฺขฺยายเมว ทฏฺฐโพฺพฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโส’’ติฯ

สมยนฺติ ปริจฺฉินฺนนิเทฺทโสฯ **เอกํ สมย**นฺติ อนิยมิตปริทีปนํฯ ตตฺถ **สมย**สโทฺท –

> ‘‘สมวาเย ขเณ กาเล, สมูเห เหตุทิฏฺฐิสุ;
> ปฏิลาเภ ปหาเน จ, ปฏิเวเธ จ ทิสฺสติ’’ฯ

ตถา หิสฺส ‘‘อเปฺปว นาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา’’ติ เอวมาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๔๗) สมวาโย อตฺโถ, ยุตฺตกาลญฺจ ปจฺจยสามคฺคิญฺจ ลภิตฺวาติ หิ อธิปฺปาโย, ตสฺมา ปจฺจยสมวาโยติ เวทิตพฺพํ ฯ ‘‘เอโกว โข, ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๒๙) ขโณ, โอกาโสติ อตฺโถฯ ตถาคตุปฺปาทาทิโก หิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส โอกาโส ตปฺปจฺจยปฺปฏิลาภเหตุตฺตา, ขโณ เอว จ สมโย, โย ขโณติ จ สมโยติ จ วุจฺจติ, โส เอโก เยวาติ หิ อตฺโถฯ ‘‘อุณฺหสมโย ปริฬาหสมโย’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๓๕๘) กาโลฯ ‘‘มหาสมโย ปวนสฺมิ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๓๒) สมูโหฯ มหาสมโยติ หิ ภิกฺขูนํ เทวตานญฺจ มหาสนฺนิปาโตติ อตฺโถฯ ‘‘สมโยปิ โข เต, ภทฺทาลิ, อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสิ, ภควา โข สาวตฺถิยํ วิหรติ, ภควาปิ มํ ชานิสฺสติ ‘ภทฺทาลิ นาม ภิกฺขุ สตฺถุสาสเน สิกฺขาย น ปริปูรการี’ติ, อยมฺปิ โข เต, ภทฺทาลิ, สมโย อปฺปฏิวิทฺโธ อโหสี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๓๕) เหตุฯ สิกฺขาปทสฺส การณญฺหิ อิธ สมโยติ อธิเปฺปตํฯ ‘‘เตน โข ปน สมเยน อุคฺคาหมาโน ปริพฺพาชโก สมณมุณฺฑิกาปุโตฺต สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเม ปฏิวสตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๒๖๐) ทิฏฺฐิฯ ตตฺถ หิ นิสินฺนา ติตฺถิยา อตฺตโน อตฺตโน ทิฏฺฐิสงฺขาตํ สมยํ ปวทนฺตีติ โส ปริพฺพาชการาโม ‘‘สมยปฺปวาทโก’’ติ วุจฺจติฯ

> ‘‘ทิเฏฺฐ ธเมฺม จ โย อโตฺถ, โย จโตฺถ สมฺปรายิโก;
> อตฺถาภิสมยา ธีโร, ปณฺฑิโตติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙) –

อาทีสุ ปฏิลาโภฯ อตฺถาภิสมยาติ หิ อตฺถสฺส อธิคมาติ อโตฺถฯ ‘‘สมฺมา มานาภิสมยา อนฺตมกาสิ ทุกฺขสฺสา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๘) ปหานํฯ อธิกรณํ สมยํ วูปสมนํ อปคโมติ อภิสมโย ปหานํฯ ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฏฺฐ สงฺขตโฏฺฐ สนฺตาปโฏฺฐ วิปริณามโฏฺฐ อภิสมยโฏฺฐ’’ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๒.๘) ปฏิเวโธ ฯ ปฏิเวโธติ หิ อภิสเมตพฺพโต อภิสมโย, อภิสมโยว อโตฺถ อภิสมยโฏฺฐติ ปีฬนาทีนิ อภิสเมตพฺพภาเวน เอกีภาวํ อุปเนตฺวา วุตฺตานิ, อภิสมยสฺส วา ปฏิเวธสฺส วิสยภูโต อโตฺถ อภิสมยโฏฺฐติ ตาเนว ตถา เอกเนฺตน วุตฺตานิฯ ตตฺถ ปีฬนํ ทุกฺขสจฺจสฺส ตํสมงฺคิโน หึสนํ อวิปฺผาริกตากรณํฯ สนฺตาโป ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน สนฺตปฺปนํ ปริทหนํฯ

เอตฺถ จ สหการีการณสนฺนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ สมวาโย สมโยฯ สเมติ สมาคจฺฉติ เอตฺถ มคฺคพฺรหฺมจริยํ ตทาธารปุคฺคเลหีติ ขโณ สมโยฯ สเมติ เอตฺถ เอเตน วา สํคจฺฉติ สโตฺต สภาวธโมฺม วา อุปฺปาทาทีหิ สหชาตาทีหิ วาติ กาโล สมโยฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ กรณํ วิย จ กปฺปนามตฺตสิเทฺธนานุรูเปน โวหรียตีติฯ สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐานนฺติ สมูโห สมโย ยถา สมุทาโยติฯ อวยวสหาวฏฺฐานเมว หิ สมูโหฯ อวเสสปจฺจยานํ สมาคเม สติ เอติ ผลเมตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตตีติ สมโย เหตุ ยถา สมุทโยติฯ สเมติ สํโยชนภาวโต สมฺพนฺโธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สํยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ สมโย ทิฏฺฐิฯ ทิฏฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺตีติฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ สมโย ปฏิลาโภฯ สมยนํ อุปสมยนํ อปคโมติ สมโย ปหานํฯ สมุเจฺฉทปฺปหานภาวโต ปน อธิโก สมโยติ อภิสมโย ยถา อภิธโมฺมติฯ อภิมุขํ ญาเณน สมฺมา เอตโพฺพ อภิสเมตโพฺพติ อภิสมโย, ธมฺมานํ อวิปรีตสภาโวฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ อภิสมโย, ธมฺมานํ ยถาภูตสภาวาวโพโธฯ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ สมยสทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

สมยสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร อภิสมยสทฺทสฺส คหเณ การณํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อิธ ปนสฺส กาโล อโตฺถ สมวายาทีนํ อสมฺภวโตฯ เทสเทสกปริสา วิย หิ เทสนาย นิทานภาเว

กาโล เอว อิจฺฉิตโพฺพติฯ ยสฺมา ปเนตฺถ สมโยติ กาโล อธิเปฺปโต, ตสฺมา สํวจฺฉรอุตุมาสทฺธมาสรตฺติทิวสปุพฺพณฺหมชฺฌนฺหิกสายนฺหปฐมยาม- มชฺฌิมยามปจฺฉิมยามมุหุตฺตาทีสุ กาลเภทภูเตสุ สมเยสุ เอกํ สมยนฺติ ทีเปติฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อนิยมิตวเสเนว กาโล นิทฺทิโฎฺฐ, น อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยเมตฺวา นิทฺทิโฎฺฐติ เจ? กิญฺจาปิ เอเตสุ สํวจฺฉราทีสุ สมเยสุ ยํ ยํ สุตฺตํ ยสฺมึ ยสฺมึ สํวจฺฉเร อุตุมฺหิ มาเส ปเกฺข รตฺติภาเค ทิวสภาเค วา วุตฺตํ, สพฺพมฺปิ ตํ เถรสฺส สุวิทิตํ สุววตฺถาปิตํ ปญฺญายฯ ยสฺมา ปน ‘‘เอวํ เม สุตํ อสุกสํวจฺฉเร อสุกอุตุมฺหิ อสุกมาเส อสุกปเกฺข อสุกรตฺติภาเค อสุกทิวสภาเค วา’’ติ เอวํ วุเตฺต น สกฺกา สุเขน ธาเรตุํ วา อุทฺทิสิตุํ วา อุทฺทิสาเปตุํ วา, พหุ จ วตฺตพฺพํ โหติ, ตสฺมา เอเกเนว ปเทน ตมตฺถํ สโมธาเนตฺวา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อาหฯ

เย วา อิเม คโพฺภกฺกนฺติสมโย ชาติสมโย สํเวคสมโย อภินิกฺขมนสมโย ทุกฺกรการิกสมโย มารวิชยสมโย อภิสโมฺพธิสมโย ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย เทสนาสมโย ปรินิพฺพานสมโยติ เอวมาทโย ภควโต เทวมนุเสฺสสุ อติวิย ปกาสา อเนกกาลปฺปเภทา เอว สมยา, เตสุ สมเยสุ เทสนาสมยสงฺขาตํ เอกํ สมยนฺติ ทีเปติฯ โย วายํ ญาณกรุณากิจฺจสมเยสุ กรุณากิจฺจสมโย, อตฺตหิตปรหิตปฺปฎิปตฺติสมเยสุ ปรหิตปฺปฎิปตฺติสมโย, สนฺนิปติตานํ กรณียทฺวยสมเยสุ ธมฺมกถาสมโย, เทสนาปฎิปตฺติสมเยสุ เทสนาสมโย, เตสุ สมเยสุ อญฺญตรสมยํ สนฺธาย ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อาหฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ยถา อภิธเมฺม ‘‘ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ (ธ. ส. ๑) จ อิโต อเญฺญสุ สุตฺตปเทสุ ‘‘ยสฺมึ สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๐๐) จ ภุมฺมวจเนน นิเทฺทโส กโต, วินเย จ ‘‘เตน สมเยน พุโทฺธ ภควา’’ติ (ปารา. ๑) กรณวจเนน นิเทฺทโส กโต, ตถา อกตฺวา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ อจฺจนฺตสํโยคเตฺถ อุปโยควจเนน นิเทฺทโส กโตติ? ตตฺถ ตถา, อิธ จ อญฺญถา อตฺถสมฺภวโตฯ ตตฺถ หิ อภิธเมฺม อิโต อเญฺญสุ จ สุตฺตเนฺตสุ อาธารวิสยสงฺขาโต อธิกรณโตฺถ กิริยาย กิริยนฺตรลกฺขณสงฺขาโต ภาเวนภาวลกฺขณโตฺถ จ สมฺภวตีติฯ อธิกรณญฺหิ กาลโตฺถ สมูหโตฺถ จ สมโย ตตฺถ วุตฺตานํ ผสฺสาทิธมฺมานํ, ตถา กาโล สภาวธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ อาธารภาเวน ปญฺญาโต ตงฺขณปฺปวตฺตานํ ตโต ปุเพฺพ ปรโต จ อภาวโต ยถา ‘‘ปุพฺพเณฺห ชาโต สายเณฺห ชาโต’’ติอาทีสุฯ สมูโหติปิ อวยววินิมุโตฺต ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ กปฺปนามตฺตสิเทฺธน รูเปน อวยวานํ อาธารภาเวน ปญฺญาปียติ, ยถา ‘‘รุเกฺข สาขา, ยโว ยวราสิมฺหิ สมุฎฺฐิโต’’ติอาทีสุฯ ยสฺมึ กาเล ธมฺมปุเญฺช จ กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมิํเยว กาเล ธมฺมปุเญฺช จ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อยญฺหิ ตตฺถ อโตฺถฯ ตถา ขณสมวายเหตุสงฺขาตสฺส สมยสฺส ภาเวน ตตฺถ วุตฺตานํ ผสฺสาทิธมฺมานํ ภาโว ลกฺขียติฯ ยถา หิ ‘‘คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต’’ติ เอตฺถ คาวีนํ โทหนกิริยาย คมนกิริยา ลกฺขียติ, เอวํ อิธาปิ ยสฺมึ สมเยติ วุเตฺต จ ปทตฺถสฺส สตฺตาวิรหาภาวโต สตีติ อยมโตฺถ วิญฺญายมาโน เอว โหตีติ สมยสฺส สตฺตากิริยาย จิตฺตสฺส อุปฺปาทกิริยา ผสฺสาทีนํ ภวนกิริยา จ ลกฺขียติฯ ตถา ยสฺมึ สมเย ยสฺมึ นวเม ขเณ ยสฺมึ โยนิโสมนสิการาทิเหตุมฺหิ ปจฺจยสมวาเย วา สติ กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมึ สมเย ขเณ เหตุมฺหิ ปจฺจยสมวาเย จ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติฯ ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ ภุมฺมวจเนน นิเทฺทโส กโตฯ

วินเย จ ‘‘อเนฺนน วสติ, อเชฺฌเนน วสตี’’ติอาทีสุ วิย เหตุอโตฺถ, ‘‘ผรสุนา ฉินฺทติ, กุทาเลน ขณตี’’ติอาทีสุ วิย กรณโตฺถ จ สมฺภวติฯ โย หิ สิกฺขาปทปญฺญตฺติสมโย ธมฺมเสนาปติ

อาทีหิปิ ทุพฺพิเญฺญยฺย, เตน สมเยน กรณภูเตน เหตุภูเตน จ วีติกฺกมํ สุตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา โอติณฺณวตฺถุกํ ปุคฺคลํ ปฏิปุจฺฉิตฺวา วิครหิตฺวา จ ตํ ตํ วตฺถุํ โอติณฺณสมยสงฺขาตํ กาลํ อนติกฺกมิตฺวา สิกฺขาปทานิ ปญฺญาเปนฺโต ตติยปาราชิกาทีนํ วิย สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา เหตุํ อเปกฺขมาโน ตตฺถ ตตฺถ วิหาสิ, ตสฺมา ตทตฺถโชตนตฺถํ วินเย กรณวจเนน นิเทฺทโส กโตฯ

อิธ ปน อญฺญสฺมิญฺจ เอวํชาติเก อจฺจนฺตสํโยคโตฺถ สมฺภวติฯ ยสฺมิญฺหิ สมเย สห สมุฏฺฐานเหตุนา อิทํ อุทานํ อุปฺปนฺนํ, อจฺจนฺตเมว ตํ สมยํ อริยวิหารปุพฺพงฺคมาย ธมฺมปจฺจเวกฺขณาย ภควา วิหาสิ, ตสฺมา ‘‘มาสํ อเชฺฌตี’’ติอาทีสุ วิย อุปโยคตฺถโชตนตฺถํ อิธ อุปโยควจเนน นิเทฺทโส กโตฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

> ‘‘ตํ ตํ อตฺถมเปกฺขิตฺวา, ภุมฺเมน กรเณน จ;
> อญฺญตฺร สมโย วุโตฺต, อุปโยเคน โส อิธา’’ติฯ

โปราณา ปน วณฺณยนฺติ – ‘‘ยสฺมิํ สมเย’’ติ วา ‘‘เตน สมเยนา’’ติ วา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วา อภิลาปมตฺตเภโท เอส นิเทฺทโส, สพฺพตฺถ ภุมฺมเมว อโตฺถติฯ ตสฺมา ‘‘เอกํ สมย’’นฺติ วุเตฺตปิ เอกสฺมิํ สมเยติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ภควาติ ครุฯ ครุญฺหิ โลเก ‘‘ภควา’’ติ วทนฺติฯ อยญฺจ สพฺพคุณวิสิฏฺฐตาย สพฺพสตฺตานํ ครุ, ตสฺมา ภควาติ เวทิตโพฺพฯ โปราเณหิปิ วุตฺตํ –

> ‘‘ภควาติ วจนํ เสฏฺฐํ, ภควาติ วจนมุตฺตมํ;
> ครุ คารวยุโตฺต โส, ภควา เตน วุจฺจตี’’ติฯ

ตตฺถ เสฏฺฐวาจกวจนํ เสฏฺฐนฺติ วุตฺตํ เสฏฺฐคุณสหจรณโตฯ อถ วา วุจฺจตีติ วจนํ, อโตฺถฯ **ภควาติ วจนํ เสฏฺฐ**นฺติ ภควาติ อิมินา วจเนน วจนีโย โย อโตฺถ, โส เสโฏฺฐติ อโตฺถฯ **ภควาติ วจนมุตฺตม**นฺติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **คารวยุโตฺต**ติ ครุภาวยุโตฺต ครุคุณโยคโต วิเสสครุกรณารหตาย วา คารวยุโตฺตฯ เอวํ คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนํ ภควาติ อิทํ วจนนฺติ เวทิตพฺพํฯ อปิจ –

> ‘‘ภคี ภชี ภาคี วิภตฺตวา อิติ,
> อกาสิ ภคฺคนฺติ ครูติ ภาคฺยวา;
> พหูหิ ญาเยหิ สุภาวิตตฺตโน,
> ภวนฺตโค โส ภควาติ วุจฺจตี’’ติฯ –

นิเทฺทเส (มหานิ. ๘๔) อาคตนเยน –

> ‘‘ภาคฺยวา ภคฺควา ยุโตฺต, ภเคหิ จ วิภตฺตวา;
> ภตฺตวา วนฺตคมโน, ภเวสุ ภควา ตโต’’ติฯ –

อิมาย คาถาย จ วเสน ภควาติ ปทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โส ปนายํ อโตฺถ สพฺพากาเรน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๒) วุโตฺต, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว วิวริตโพฺพฯ

อปิจ ภาเค วนิ, ภเค วา วมีติ ภควาฯ ตถาคโต หิ ทานสีลาทิปารมิธมฺมํ ฌานวิโมกฺขาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ วนิ ภชิ เสวิ พหุลมกาสิ, ตสฺมา ภควาฯ อถ วา เตเยว "เวเนยฺยสตฺตสนฺตาเนสุ กถํ นุ โข อุปฺปชฺเชยฺยุ"นฺติ วนิ อภิปตฺถยีติ ภควาฯ อถ วา ภคสงฺขาตํ อิสฺสริยํ ยสญฺจ วมิ อุคฺคิริ เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปกฺโข ฉฑฺฑยีติ ภควาฯ ตถา หิ ตถาคโต หตฺถคตํ จกฺกวตฺติสิรึ เทวโลกาธิปจฺจสทิสํ จาตุทฺทีปิสฺสริยํ, จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยญฺจ สตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสํ ติณายปิ อมญฺญมาโน นิรเปกฺโข ปหาย อภินิกฺขมิตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ, ตสฺมา อิเม สิริอาทิเก ภเค วมีติ ภควาฯ อถ วา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ, เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ภคาฯ สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลกวิเสสสนฺนิสฺสยโสภา กปฺปฏฺฐิติภาวโต, เตปิ ภเค วมิ, ตนฺนิวาสิสตฺตาวาสสมติกฺกมนโต ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหีติฯ เอวมฺปิ ภเค วมีติ ภควาติ เอวมาทินา นเยน ภควาติ ปทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺตาวตา เจตฺถ **เอวํ เม สุต**นฺติ วจเนน ยถาสุตํ ธมฺมํ สวนวเสน ภาสโนฺต ภควโต ธมฺมสรีรํ ปจฺจกฺขํ กโรติ, เตน "นยิทํ อติกฺกนฺตสตฺถุกํ ปาวจนํ, อยํ โว สตฺถา"ติ สตฺถุ อทสฺสเนน อุกฺกณฺฐิตํ ชนํ สมสฺสาเสติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา "โย โข, อานนฺท, มยา ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา"ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๖; มิ. ป. ๔.๑.๑)ฯ **เอกํ สมยํ ภควา**ติ วจเนน ตสฺมิํ สมเย ภควโต อวิชฺชมานภาวํ ทเสฺสโนฺต รูปกายปรินิพฺพานํ สาเธติ, เตน "เอวํวิธสฺส นาม ธมฺมสฺส เทเสตา ทสพลธโร วชิรสงฺฆาตสมานกาโย โสปิ ภควา ปรินิพฺพุโต, เกนเญฺญน ชีวิเต อาสา ชเนตพฺพา"ติ ชีวิตมทมตฺตํ ชนํ สํเวเชติ, สทฺธเมฺม จสฺส อุสฺสาหํ ชเนติฯ

เอวนฺติ จ ภณโนฺต เทสนาสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติ, วกฺขมานสฺส สกลสุตฺตสฺส เอวนฺติ นิทสฺสนโตฯ **เม สุต**นฺติ สาวกสมฺปตฺติํ สวนสมฺปตฺติญฺจ นิทฺทิสติ, ปฏิสมฺภิทาปเตฺตน ปญฺจสุ ฐาเนสุ ภควตา เอตทเคฺค ฐปิเตน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน สุตภาวทีปนโต "ตญฺจ โข มยาว สุตํ, น อนุสฺสุติกํ, น ปรมฺปราภต"นฺติ อิมสฺส จตฺถสฺส ทีปนโตฯ **เอกํ สมย**นฺติ กาลสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติ ภควโต อุรุเวลายํ วิหรณสมยภาเวน พุทฺธุปฺปาทปฺปฏิมณฺฑิตภาวทีปนโตฯ พุทฺธุปฺปาทปรมา หิ กาลสมฺปทาฯ **ภควา**ติ เทสกสมฺปตฺติํ นิทฺทิสติ คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมครุภาวทีปนโตฯ

อุรุเวลายนฺติ มหาเวลายํ, มหเนฺต วาลุการาสิมฺหีติ อโตฺถฯ อถ วา อุรูติ วาลุกา วุจฺจติ, เวลาติ มริยาทาฯ เวลาติกฺกมนเหตุ อาภตา อุรุ อุรุเวลาติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อตีเต กิร อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ ทสสหสฺสตาปสา ตสฺมิํ ปเทเส วิหรนฺตา "กายกมฺมวจีกมฺมานิ ปเรสมฺปิ ปากฏานิ โหนฺติ, มโนกมฺมํ ปน อปากฏํฯ ตสฺมา โย มิจฺฉาวิตกฺกํ วิตเกฺกติ, โส อตฺตนาว อตฺตานํ โจเทตฺวา ปตฺตปุเฏน วาลุกํ อาหริตฺวา อิมสฺมิํ ฐาเน อากิรตุ, อิทมสฺส ทณฺฑกมฺม"นฺติ กติกวตฺตํ กตฺวา ตโต ปฏฺฐาย โย ตาทิสํ วิตกฺกํ วิตเกฺกติ, โส ตตฺถ ปตฺตปุเฏน วาลุกํ อาหริตฺวา อากิรติฯ เอวํ ตตฺถ อนุกฺกเมน มหาวาลุการาสิ ชาโต, ตโต นํ ปจฺฉิมา ชนตา ปริกฺขิปิตฺวา เจติยฏฺฐานมกาสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – "อุรุเวลายนฺติ มหาเวลายํ, มหเนฺต วาลุการาสิมฺหีติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ"ติฯ

วิหรตีติ อวิเสเสน อิริยาปถทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรสุ อญฺญตรวิหารสมงฺคิตาปริทีปนํฯ อิธ ปน ฐานนิสชฺชาคมนสยนปฺปเภเทสุ อิริยาปเถสุ อาสนสงฺขาตอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํ อริยวิหารสมงฺคิตาปริทีปนญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ยสฺมา เอกํ อิริยาปถพาธนํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อปริปตนฺตํ อตฺตภาวํ หรติ ปวเตฺตติ, ตสฺมา วิหรตีติ ปทสฺส อิริยาปถวิหาร

วเสเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา ปน ภควา ทิพฺพวิหาราทีหิ สตฺตานํ วิวิธํ หิตํ หรติ อุปหรติ อุปเนติ อุปฺปาเทติ, ตสฺมา เตสมฺปิ วเสน วิวิธํ หรตีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

นชฺชาติ นทติ สนฺทตีติ นที, ตสฺสา นชฺชา, นทิยา นินฺนคายาติ อโตฺถฯ **เนรญฺชรายา**ติ เนลํ ชลมสฺสาติ ''เนลญฺชลายา''ติ วตฺตเพฺพ ลการสฺส รการํ กตฺวา ''เนรญฺชรายา''ติ วุตฺตํ, กทฺทมเสวาลปณกาทิโทสรหิตสลิลายาติ อโตฺถฯ เกจิ ''นีลชลายาติ วตฺตเพฺพ เนรญฺชรายาติ วุตฺต''นฺติ วทนฺติฯ นามเมว วา เอตํ เอติสฺสา นทิยาติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺสา นทิยา ตีเรยตฺถ ภควา วิหาสิ, ตํ ทเสฺสตุํ **''โพธิรุกฺขมูเล''**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ''โพธิ วุจฺจติ จตูสุ มเคฺคสุ ญาณ''นฺติ เอตฺถ (จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๑) มคฺคญาณํ โพธีติ วุตฺตํฯ ''ปโปฺปติ โพธิํ วรภูริเมธโส''ติ เอตฺถ (ที. นิ. ๓.๒๑๗) สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ ตทุภยมฺปิ โพธิํ ภควา เอตฺถ ปโตฺตติ รุโกฺขปิ โพธิรุโกฺขเตฺวว นามํ ลภิฯ อถ วา สตฺต โพชฺฌเงฺค พุชฺฌีติ ภควา โพธิ, เตน พุชฺฌเนฺตน สนฺนิสฺสิตตฺตา โส รุโกฺขปิ โพธิรุโกฺขติ นามํ ลภิ, ตสฺส โพธิรุกฺขสฺสฯ **มูเล**ติ สมีเปฯ อยญฺหิ มูลสโทฺท ''มูลานิ อุทฺธเรยฺย อนฺตมโส อุสีรนาฬมตฺตานิปี''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๑๙๕) มูลมูเล ทิสฺสติฯ ''โลโภ อกุสลมูล''นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๐๕) อสาธารณเหตุมฺหิฯ ''ยาวตา มชฺฌนฺหิเก กาเล ฉายา ผรติ, นิวาเต ปณฺณานิ ปตนฺติ, เอตฺตาวตา รุกฺขมูล''นฺติอาทีสุ สมีเปฯ อิธาปิ สมีเป อธิเปฺปโต, ตสฺมา โพธิรุกฺขสฺส มูเล สมีเปติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ปฐมาภิสมฺพุโทฺธติ ปฐมํ อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา, สพฺพปฐมํเยวาติ อโตฺถฯ เอตฺตาวตา ธมฺมภณฺฑาคาริเกน อุทานเทสนาย นิทานํ ฐเปเนฺตน กาลเทสเทสกาปเทสา สห วิเสเสน ปกาสิตา โหนฺติฯ

เอตฺถาห ''กสฺมา ธมฺมวินยสงฺคเห กยิรมาเน นิทานวจนํ วุตฺตํ, นนุ ภควตา ภาสิตวจนเสฺสว สงฺคโห กาตโพฺพ''ติ? วุจฺจเต – เทสนาย จิรฎฺฐิติอสโมฺมสสเทฺธยฺยภาวสมฺปาทนตฺถํฯ กาลเทสเทสกวตฺถุอาทีหิ อุปนิพนฺธิตฺวา ฐปิตา หิ เทสนา จิรฎฺฐิติกา โหติ อสโมฺมสา สเทฺธยฺยา จ เทสกาลกตฺตุเหตุนิมิเตฺตหิ อุปนิพโทฺธ วิย โวหารวินิจฺฉโยฯ เตเนว จ อายสฺมตา มหากสฺสเปน ''ปฐมํ, อาวุโส อานนฺท, อุทานํ กตฺถ ภาสิต''นฺติอาทินา เทสาทีสุ ปุจฺฉาย กตาย วิสฺสชฺชนํ กโรเนฺตน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ''เอวํ เม สุต''นฺติอาทินา อุทานสฺส นิทานํ ภาสิตนฺติฯ

อปิจ สตฺถุ สมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ตถาคตสฺส หิ ภควโต ปุพฺพรจนานุมานาคมตกฺกาภาวโต สมฺพุทฺธตฺตสิทฺธิฯ น หิ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุพฺพรจนาทีหิ อโตฺถ อตฺถิ สพฺพตฺถ อปฺปฎิหตญาณจารตาย เอกปฺปมาณตฺตา เญยฺยธเมฺมสุฯ ตถา อาจริยมุฎฺฐิธมฺมมจฺฉริยสาสนสาวกานุราคาภาวโต ขีณาสวตฺตสิทฺธิฯ น หิ สพฺพโส ปริกฺขีณาสวสฺส กตฺถจิปิ อาจริยมุฎฺฐิอาทีนํ สมฺภโวติ สุวิสุทฺธสฺส ปรานุคฺคหปฺปวตฺติฯ อิติ เทสกโทสภูตานํ ทิฎฺฐิสีลสมฺปตฺติทูสกานํ อจฺจนฺตํ อวิชฺชาตณฺหานํ อภาวสํสูจเกหิ ญาณสมฺปทาปหานสมฺปทาภิพฺยญฺชเกหิ จ สมฺพุทฺธวิสุทฺธภาเวหิ ปุริมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธิ, ตโต จ อนฺตรายิกนิยฺยานิกธเมฺมสุ สโมฺมหาภาวสิทฺธิโต ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธีติ ภควโต จตุเวสารชฺชสมนฺนาคโม อตฺตหิตปรหิตปฺปฎิปตฺติ จ นิทานวจเนน ปกาสิตา โหนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ สมฺปตฺตปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ฐานุปฺปตฺติกปฺปฎิภาเนน ธมฺมเทสนาทีปนโตฯ อิธ ปน วิมุตฺติสุขปฺปฎิสํเวทนปฎิจฺจสมุปฺปาทมนสิการปกาสเนนาติ โยเชตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ – ''สตฺถุ สมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจน''นฺติฯ

ตถา สาสนสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ญาณกรุณาปริคฺคหิตสพฺพกิริยสฺส หิ ภควโต นตฺถิ นิรตฺถกา ปฏิปตฺติ อตฺตหิตา วาฯ ตสฺมา ปเรสํเยว อตฺถาย ปวตฺตสพฺพกิริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลมฺปิ กายวจีมโนกมฺมํ ยถาปวตฺตํ วุจฺจมานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถหิยถารหํ สตฺตานํ อนุสาสนฏฺเฐน สาสนํ, น กพฺพรจนาฯ ตยิทํ สตฺถุ จริตํ กาลเทสเทสกปริสาปเทสาทีหิ สทฺธึ ตตฺถ ตตฺถ นิทานวจเนน ยถารหํ ปกาสียติ, อิธ ปน อภิสโมฺพธิวิมุตฺติสุขปฺปฏิสํเวทนปฏิจฺจสมุปฺปาทมนสิกาเรนาติ โยเชตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สาสนสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจน’’นฺติฯ

อปิจ สตฺถุโน ปมาณภาวปฺปกาสเนน สาสนสฺส ปมาณภาวทสฺสนตฺถํ นิทานวจนํฯ สาจสฺส ปมาณภาวทสฺสนตา เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาฯ ภควาติ หิ อิมินา ตถาคตสฺส ราคโทสโมหาทิสพฺพกิเลสมลทุจฺจริตาทิโทสปฺปหานทีปเนน , สพฺพสตฺตุตฺตมภาวทีปเนน จ อนญฺญสาธารณญาณกรุณาทิคุณวิเสสโยคปริทีปเนน, อยมตฺโถ สพฺพถา ปกาสิโต โหตีติ อิทเมตฺถ นิทานวจนปฺปโยชนสฺส มุขมตฺตทสฺสนํฯ

ตํ ปเนตํ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘อิมํ อุทานํ อุทาเนสี’’ติ ปทํ, ตาว อิมสฺส อุทานสฺส นิทานนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ ตํ ยถา ปฏิปโนฺน ภควา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ, อาทิโต ปฏฺฐาย ตสฺส กายิกเจตสิกปฺปฏิปตฺติยา ปกาสนตฺถํ สงฺคีติกาเรหิ สงฺคีติกาเล ภาสิตวจนํฯ

นนุ จ ‘‘อิมสฺมึ สติ อิทํ โหตี’’ติอาทิ ภควโต เอว วจนํ ภวิตุํ อรหติ, น หิ สตฺถารํ มุญฺจิตฺวา อโญฺญ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ เทเสตุํ สมโตฺถ โหตีติ? สจฺจเมตํ, ยถา ปน ภควา โพธิรุกฺขมูเล ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขณวเสน ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ มนสากาสิ, ตเถว นํ โพธเนยฺยพนฺธวานํ โพธนตฺถํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสีหนาทสุตฺตาทีสุ เทสิตสฺส จ วจนานํ เทสิตาการสฺส อนุกรณวเสน ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส มนสิการํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา ภควตา ภาสิตสฺส อิมสฺส อุทานสฺส ธมฺมสงฺคาหกา มหาเถรา นิทานํ สงฺคายึสูติ ยถาวุตฺตวจนํ สงฺคีติการานเมว วจนนฺติ นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ อิโต ปเรสุปิ สุตฺตเนฺตสุ เอเสว นโยฯ

เอตฺถ จ อตฺตชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโย ปุจฺฉาวสิโก อฏฺฐุปฺปตฺติโกติ จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา เวทิตพฺพาฯ ยถา หิ อเนกสตอเนกสหสฺสเภทานิปิ สุตฺตานิ สํกิเลสภาคิยาทิปฏฺฐานนเยน โสฬสวิธตํ นาติวตฺตนฺติ, เอวํ ตานิ สพฺพานิปิ อตฺตชฺฌาสยาทิสุตฺตนิเกฺขปวเสน จตุพฺพิธภาวํ นาติวตฺตนฺติฯ กามเญฺจตฺถ อตฺตชฺฌาสยสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติยา จ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิเกหิ สทฺธึ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ อชฺฌาสยานุสนฺธิปุจฺฉานุสนฺธิสมฺภวโต, อตฺตชฺฌาสยอฏฺฐุปฺปตฺตีนํ อญฺญมญฺญํ สํสโคฺค นตฺถีติ นิรวเสโส ปฏฺฐานนโย น สมฺภวติฯ ตทโนฺตคธตฺตา วา สมฺภวนฺตานํ เสสนิเกฺขปานํ มูลนิเกฺขปวเสน จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปาติ วุตฺตํฯ

ตตฺรายํ วจนโตฺถ – นิกฺขิปนํ นิเกฺขโป, สุตฺตสฺส นิเกฺขโป สุตฺตนิเกฺขโป, สุตฺตเทสนาติ อโตฺถฯ นิกฺขิปียตีติ วา นิเกฺขโป, สุตฺตํ เอว นิเกฺขโป สุตฺตนิเกฺขโปฯ อตฺตโน อชฺฌาสโย อตฺตชฺฌาสโย, โส อสฺส อตฺถิ การณภูโตติ อตฺตชฺฌาสโย, อตฺตโน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ วา อตฺตชฺฌาสโยฯ ปรชฺฌาสเยปิ เอเสว นโยฯ ปุจฺฉาย วโส ปุจฺฉาวโส, โส เอตสฺส อตฺถีติ ปุจฺฉาวสิโกฯ สุตฺตเทสนาย วตฺถุภูตสฺส อตฺถสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถุปฺปตฺติ, อตฺถุปฺปตฺติ เอว อฏฺฐุปฺปตฺติ, สา เอตสฺส อตฺถีติ อฏฺฐุปฺปตฺติโกฯ อถ วา นิกฺขิปียติ สุตฺตํ เอเตนาติ นิเกฺขโป, อตฺตชฺฌาสยาทิ เอวฯ เอตสฺมึ ปน อตฺถวิกเปฺป อตฺตโน อชฺฌาสโย อตฺตชฺฌาสโยฯ ปเรสํ อชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโยฯ ปุจฺฉียตีติ ปุจฺฉา, ปุจฺฉิตโพฺพ อโตฺถฯ ปุจฺฉนวเสน ปวตฺตํ

ธมฺมปฺปฏิคฺคาหกานํ วจนํ ปุจฺฉาวสํ, ตเทว นิเกฺขปสทฺทาเปกฺขาย ปุจฺฉาวสิโกติ ปุลฺลิงฺคว เสน วุตฺตํฯ ตถา อตฺถุปฺปตฺติเยว อฏฺฐุปฺปตฺติโกติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ ปเรสํ อินฺทฺริยปริปากาทิการณนิรเปกฺขตฺตา อตฺตชฺฌาสยสฺส วิสุํ สุตฺตนิเกฺขป ภาโว ยุโตฺต เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว ธมฺมตนฺติฐปนตฺถํ ปวตฺติตเทสนตฺตา, ปรชฺฌาสย ปุจฺฉาวสิกานํ ปน ปเรสํ อชฺฌาสยปุจฺฉานํ เทสนาปวตฺติเหตุภูตานํ อุปฺปตฺติยํ ปวตฺติตานํ ก ถมฏฺฐุปฺปตฺติยา อนวโรโธ, ปุจฺฉาวสิกอฏฺฐุปฺปตฺติปุพฺพกานํ วา ปรชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺติ ตานํ กถํ ปรชฺฌาสเย อนวโรโธติ? น โจเทตพฺพเมตํฯ ปเรสญฺหิ อภินีหารปริปุจฺฉาทิวินิจฺฉยา ทิวินิมุตฺตเสฺสว สุตฺตนฺตเทสนาการณุปฺปาทสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติภาเวน คหิตตฺตา ปรชฺฌาสยปุจฺ ฉาวสิกานํ วิสุํ คหณํฯ ตถา หิ พฺรหฺมชาลธมฺมทายาทสุตฺตาทีนํ วณฺณาวณฺณอามิสุปฺปาทาทิ เทสนานิมิตฺตํ อฏฺฐุปฺปตฺติ วุจฺจติ, ปเรสํ ปุจฺฉาย วินา อชฺฌาสยเมว นิมิตฺตํ กตฺวา เทสิโต ปรชฺฌาสโย, ปุจฺฉาวเสน เทสิโต ปุจฺฉาวสิโกติ ปากโฏฺฐยมโตฺถติฯ

ตตฺถ ปฐมาทีนิ ตีณิ โพธิสุตฺตานิ มุจลินฺทสุตฺตํ, อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนสุตฺตํ, ปจฺจเวกฺขณ สุตฺตํ, ปปญฺจสญฺญาสุตฺตนฺติ อิเมสํ อุทานานํ อตฺตชฺฌาสโย นิเกฺขโปฯ หุหุงฺกสุตฺตํ, พฺ ราหฺมณชาติกสุตฺตํ, พาหิยสุตฺตนฺติ อิเมสํ อุทานานํ ปุจฺฉาวสิโก นิเกฺขโปฯ ราชสุตฺตํ, สกฺกา รสุตฺตํ, อุจฺฉาทนสุตฺตํ, ปิณฺฑปาติกสุตฺตํ, สิปฺปสุตฺตํ, โคปาลสุตฺตํ, สุนฺทริกสุตฺตํ , มาตุสุตฺตํ, สงฺฆเภทกสุตฺตํ, อุทปานสุตฺตํ, ตถาคตุปฺปาทสุตฺตํ, โมเนยฺยสุตฺตํ, ปาฏลิคามิยสุตฺตํ, เทฺวปิ ทพฺพสุตฺตานีติ เอเตสํ อุทานานํ อฏฺฐุปฺปตฺติโก นิเกฺขโปฯ ปาลิเลยฺยสุตฺตํ, ปิยสุตฺตํ, นาค สมาลสุตฺตํ, วิสาขาสุตฺตญฺจาติ อิเมสํ อุทานานํ อตฺตชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโย จ นิเกฺขโปฯ เส สานํ เอกปญฺญาสาย สุตฺตานํ ปรชฺฌาสโย นิเกฺขโปฯ เอวเมเตสํ อุทานานํ อตฺตชฺฌาสยาทิว เสน นิเกฺขปวิเสโส เวทิตโพฺพฯ

เอตฺถ จ ยานิ อุทานานิ ภควตา ภิกฺขูนํ สมฺมุขา ภาสิตานิ, ตานิ เตหิ ยถาภาสิตสุตฺตานิ วจสา ปริจิตานิ มนสานุเปกฺขิตานิ ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส กถิตานิฯ ยานิ ปน ภควตา ภิกฺขูนํ อ สมฺมุขา ภาสิตานิ, ตานิปิ อปรภาเค ภควตา ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส ปุน ภาสิตานิฯ เอวํ สพฺพา นิปิ ตานิ อายสฺมา อานโนฺท เอกชฺฌํ กตฺวา ธาเรโนฺต ภิกฺขูนญฺจ วาเจโนฺต อปรภาเค ปฐม มหาสงฺคีติกาเล อุทานเนฺตฺวว สงฺคหํ อาโรเปสีติ เวทิตพฺพํฯ

เตน โข ปน สมเยนาติอาทีสุ **เตน สมเยนา**ติ จ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนํ, **โข ปนา**ติ นิปา โต, ตสฺมิํ สมเยติ อโตฺถฯ กสฺมิํ ปน สมเย? ยํ สมยํ ภควา อุรุเวลายํ วิหรติ นชฺชา เนรญฺชราย ตีเร โพธิรุกฺขมูเล ปฐมาภิสมฺพุโทฺธฯ ตสฺมิํ สมเยฯ **สตฺตาหนฺ**ติ สตฺต อหานิ สตฺตาหํ, อจฺ จนฺตสํโยคเตฺถ เอตํ อุปโยควจนํฯ ยสฺมา ภควา ตํ สตฺตาหํ นิรนฺตรตาย อจฺจนฺตเมว ผลสมา ปตฺติสุเขน วิหาสิ, ตสฺมา สตฺตาหนฺติ อจฺจนฺตสํโยควเสน อุปโยควจนํ วุตฺตํฯ **เอกปลฺลเงฺกนา**ติ วิสาขาปุณฺณมาย อนตฺถงฺคเตเยว สูริเย อปราชิตปลฺลงฺกวเร วชิราสเน นิสินฺนกาลโต ปฏฺฐาย สกิมฺปิ อนุฏฺฐหิตฺวา ยถาอาภุชิเตน เอเกเนว ปลฺลเงฺกน ฯ

วิมุตฺติสุขปฏิสํเวทีติ วิมุตฺติสุขํ ผลสมาปตฺติสุขํ ปฏิสํเวทิยมาโน นิสิโนฺน โหตีติ อ โตฺถฯ ตตฺถ **วิมุตฺตี**ติ ตทงฺควิมุตฺติ, วิกฺขมฺภนวิมุตฺติ, สมุเจฺฉทวิมุตฺติ, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติ, นิสฺ สรณวิมุตฺตีติ ปญฺจ วิมุตฺติโยฯ ตาสุ ยํ เทยฺยธมฺมปริจฺจาคาทีหิ เตหิ เตหิ คุณเงฺคหิ นามรูปปริ เจฺฉทาทีหิ วิปสฺสนเงฺคหิ จ ยาว ตสฺส ตสฺส องฺคสฺส อปริหานิวเสน ปวตฺติ, ตาว ตํตํปฏิปกฺข โต วิมุจฺจนโต วิมุจฺจนํ ปหานํฯ เสยฺยถิทํ ? ทาเนน มจฺฉริยโลภาทิโต, สีเลน ปาณาติปาตาทิ โต, นามรูปววตฺถาเนน สกฺกายทิฏฺฐิโต, ปจฺจยปริคฺคเหน อเหตุวิสมเหตุทิฏฺฐีหิ, ตเสฺสว อปร

ภาเคน กงฺขาวิตรเณน กถํกถีภาวโต, กลาปสมฺมสเนน ‘‘อหํ มมา’’ติ คาหโต, มคฺคามคฺคววตฺถาเนน อมเคฺค มคฺคสญฺญาย, อุทยทสฺสเนน อุเจฺฉททิฏฺฐิยา, วยทสฺสเนน สสฺสตทิฏฺฐิยา, ภยทสฺสเนน สภเย อภยสญฺญาย, อาทีนวทสฺสเนน อสฺสาทสญฺญาย, นิพฺพิทานุปสฺสเนน อภิรติสญฺญาย, มุญฺจิตุกมฺยตาญาเณน อมุญฺจิตุกมฺยตาย, อุเปกฺขาญาเณน อนุเปกฺขาย, อนุโลเมน ธมฺมฏฺฐิติยํ นิพฺพาเน จ ปฏิโลมภาวโต, โคตฺรภุนา สงฺขารนิมิตฺตภาวโต วิมุจฺจนํ, อยํ **ตทงฺควิมุตฺติ** นามฯ ยํ ปน อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา ยาวสฺส อปริหานิวเสน ปวตฺติ, ตาว กามจฺฉนฺทาทีนํ นีวรณานเญฺจว, วิตกฺกาทีนญฺจ ปจฺจนีกธมฺมานํ, อนุปฺปตฺติสญฺญิตํ วิมุจฺจนํ, อยํ **วิกฺขมฺภนวิมุตฺติ** นามฯ ยํ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต อริยสฺส สนฺตาเน ยถารหํ ‘‘ทิฏฺฐิคตานํ ปหานายา’’ติอาทินา (ธ. ส. ๒๗๗; วิภ. ๖๒๘) นเยน วุตฺตสฺส สมุทยปกฺขิยสฺส กิเลสคณสฺส ปุน อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติภาเวน สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน วิมุจฺจนํ, อยํ **สมุเจฺฉทวิมุตฺติ** นามฯ ยํ ปน ผลกฺขเณ ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตํ กิเลสานํ, อยํ **ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติ** นามฯ สพฺพสงฺขตนิสฺสฏตฺตา ปน สพฺพสงฺขารวิมุตฺตํ นิพฺพานํ, อยํ **นิสฺสรณวิมุตฺติ** นามฯ อิธ ปน ภควโต นิพฺพานารมฺมณา ผลวิมุตฺติ อธิเปฺปตาฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘วิมุตฺติสุขปฏิสํเวทีติ วิมุตฺติสุขํ ผลสมาปตฺติสุขํ ปฏิสํเวทิยมาโน นิสิโนฺน โหตีติ อโตฺถ’’ติฯ

วิมุตฺตีติ จ อุปกฺกิเลเสหิ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน จิตฺตสฺส วิมุตฺตภาโว, จิตฺตเมว วา ตถา วิมุตฺตํ เวทิตพฺพํ, ตาย วิมุตฺติยา ชาตํ สมฺปยุตฺตํ วา สุขํ วิมุตฺติสุขํฯ ‘‘ยายํ, ภเนฺต, อุเปกฺขา สเนฺต สุเข วุตฺตา ภควตา’’ติ (ม. นิ. ๒.๘๘) วจนโต อุเปกฺขาปิ เจตฺถ สุขมิเจฺจว เวทิตพฺพาฯ ตถา จ วุตฺตํ สโมฺมหวิโนทนิยํ ‘‘อุเปกฺขา ปน สนฺตตฺตา, สุขมิเจฺจว ภาสิตา’’ติ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๓๒)ฯ ภควา หิ จตุตฺถชฺฌานิกํ อรหตฺตสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, น อิตรํฯ อถ วา ‘‘เตสํ วูปสโม สุโข’’ติอาทีสุ ยถา สงฺขารทุกฺขูปสโม สุโขติ วุจฺจติ, เอวํ สกลกิเลสทุกฺขูปสมภาวโต อคฺคผเล ลพฺภมานา ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติ เอว อิธ สุขนฺติ เวทิตพฺพาฯ ตยิทํ วิมุตฺติสุขํ มคฺควีถิยํ กาลนฺตเรติ ผลจิตฺตสฺส ปวตฺติวิภาเคน ทุวิธํ โหติฯ เอเกกสฺส หิ อริยมคฺคสฺส อนนฺตราตสฺส ตเสฺสว วิปากภูตานิ นิพฺพานารมฺมณานิ ตีณิ เทฺว วา ผลจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ อนนฺตรวิปากตฺตา โลกุตฺตรกุสลานํฯ ยสฺมิญฺหิ ชวนวาเร อริยมโคฺค อุปฺปชฺชติ, ตตฺถ ยทา เทฺว อนุโลมานิ, ตทา ตติยํ โคตฺรภุ, จตุตฺถํ มคฺคจิตฺตํ, ตโต ปรํ ตีณิ ผลจิตฺตานิ โหนฺติฯ ยทา ปน ตีณิ อนุโลมานิ, ตทา จตุตฺถํ โคตฺรภุ, ปญฺจมํ มคฺคจิตฺตํ, ตโต ปรํ เทฺว ผลจิตฺตานิ โหนฺติฯ เอวํ จตุตฺถํ ปญฺจมํ อปฺปนาวเสน ปวตฺตติ, น ตโต ปรํ ภวงฺคสฺส อาสนฺนตฺตาฯ เกจิ ปน ‘‘ฉฏฺฐมฺปิ จิตฺตํ อเปฺปตี’’ติ วทนฺติ, ตํ อฏฺฐกถาสุ (วิสุทฺธิ. ๒.๘๑๑) ปฏิกฺขิตฺตํฯ เอวํ มคฺควีถิยํ ผลํ เวทิตพฺพํฯ กาลนฺตเร ผลํ ปน ผลสมาปตฺติวเสน ปวตฺตํ, นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส อุปฺปชฺชมานญฺจ เอเตเนว สงฺคหิตํฯ สา ปนายํ ผลสมาปตฺติ อตฺถโต โลกุตฺตรกุสลานํ วิปากภูตา นิพฺพานารมฺมณา อปฺปนาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

เก ตํ สมาปชฺชนฺติ, เก น สมาปชฺชนฺตีติ? สเพฺพปิ ปุถุชฺชนา น สมาปชฺชนฺติ อนธิคตตฺตาฯ ตถา เหฏฺฐิมา อริยา อุปริมํ, อุปริมาปิ อริยา เหฏฺฐิมํ น สมาปชฺชนฺติเยว ปุคฺคลนฺตรภาวูปคมเนน ปฏิปฺปสฺสทฺธภาวโตฯ อตฺตโน เอว ผลํ เต เต อริยา สมาปชฺชนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘โสตาปนฺนสกทาคามิโน ผลสมาปตฺตึ น สมาปชฺชนฺติ, อุปริมา เทฺวเยว สมาปชฺชนฺติ สมาธิสฺมึ ปริปูรการิภาวโต’’ติ วทนฺติฯ ตํ อการณํ ปุถุชฺชนสฺสาปิ อตฺตนา ปฏิลทฺธโลกิยสมาธิสมาปชฺชนโตฯ กึ วา เอตฺถ การณจินฺตาย? วุตฺตเญฺหตํ ปฏิสมฺภิทายํ ‘‘กตมา ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๗), กตเม ทส โคตฺรภุธมฺมา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๖๐) อิเมสํ ปญฺหานํ วิสฺสชฺชเน โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย สกทาคามิผล

สมาปตฺตตฺถายาติ เตสมฺปิ อริยานํ ผลสมาปตฺติสมาปชฺชนํ วุตฺตํฯ ตสฺมา สเพฺพปิ อริยา ยถาสกํ ผลํ สมาปชฺชนฺตีติ นิฎฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํฯ

กสฺมา ปน เต สมาปชฺชนฺตีติ? ทิฎฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํฯ ยถา หิ ราชาโน รชฺชสุขํ, เทวตา ทิพฺพสุขํ อนุภวนฺติ, เอวํ อริยา ''โลกุตฺตรสุขํ อนุภวิสฺสามา''ติ อทฺธานปริเจฺฉทํ กตฺวา อิจฺฉิตกฺขเณ ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชนฺติฯ

กถญฺจสฺสา สมาปชฺชนํ, กถํ ฐานํ, กถํ วุฎฺฐานนฺติ? ทฺวีหิ ตาว อากาเรหิ อสฺสา สมาปชฺชนํ โหติ นิพฺพานโต อญฺญสฺส อารมฺมณสฺส อมนสิการา, นิพฺพานสฺส จ มนสิการาฯ ยถาห –

> ''เทฺว โข, อาวุโส, ปจฺจยา อนิมิตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา สมาปตฺติยา, สพฺพนิมิตฺตานญฺจ อมนสิกาโร, อนิมิตฺตาย จ ธาตุยา มนสิกาโร''ติ (ม. นิ. ๑.๔๕๘)ฯ

อยํ ปเนตฺถ สมาปชฺชนกฺกโม – ผลสมาปตฺติตฺถิเกน อริยสาวเกน รโหคเตน ปฎิสลฺลีเนน อุทยพฺพยาทิวเสน สงฺขารา วิปสฺสิตพฺพาฯ ตเสฺสวํ ปวตฺตานุปุพฺพวิปสฺสนเสฺสว สงฺขารารมฺมณโคตฺรภุญาณานนฺตรํ ผลสมาปตฺติวเสน นิโรเธ จิตฺตมเปฺปติ, ผลสมาปตฺตินินฺนภาเวน จ เสกฺขสฺสาปิ ผลเมว อุปฺปชฺชติ, น มโคฺคฯ เย ปน วทนฺติ ''โสตาปโนฺน อตฺตโน ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิสฺสามีติ วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา สกทาคามี โหติ, สกทาคามี จ อนาคามี''ติฯ เต วตฺตพฺพา – เอวํ สเนฺต อนาคามี อรหา ภวิสฺสติ, อรหา จ ปเจฺจกพุโทฺธ, ปเจฺจกพุโทฺธ จ สมฺพุโทฺธติ อาปเชฺชยฺย, ตสฺมา ยถาภินิเวสํ ยถาชฺฌาสยํ วิปสฺสนา อตฺถํ สาเธตีติ เสกฺขสฺสาปิ ผลเมว อุปฺปชฺชติ, น มโคฺคฯ ผลมฺปิ ตสฺส สเจ อเนน ปฐมชฺฌานิโก มโคฺค อธิคโต, ปฐมชฺฌานิกเมว อุปฺปชฺชติฯ สเจ ทุติยาทีสุ อญฺญตรชฺฌานิโก, ทุติยาทีสุ อญฺญตรชฺฌานิกเมวาติฯ

กสฺมา ปเนตฺถ โคตฺรภุญาณํ มคฺคญาณปุเรจาริกํ วิย นิพฺพานารมฺมณํ น โหตีติ? ผลญาณานํ อนิยฺยานิกภาวโตฯ อริยมคฺคธมฺมาเยว หิ นิยฺยานิกาฯ วุตฺตเญฺหตํ ''กตเม ธมฺมา นิยฺยานิกา? จตฺตาโร อริยมคฺคา อปริยาปนฺนา''ติ (ธ. ส. ๑๒๙๕)ฯ ตสฺมา เอกเนฺตเนว นิยฺยานิกภาวสฺส อุภโต วุฎฺฐานภาเวน ปวตฺตมานสฺส อนนฺตรปจฺจยภูเตน ญาเณน นิมิตฺตโต วุฎฺฐิเตเนว ภวิตพฺพนฺติ ตสฺส นิพฺพานารมฺมณตา ยุตฺตา, น ปน อริยมคฺคสฺส ภาวิตตฺตา ตสฺส วิปากภาเวน ปวตฺตมานานํ กิเลสานํ อสมุจฺฉินฺนทนโต อนิยฺยานิกตฺตา อวุฎฺฐานสภาวานํ ผลญาณานํ ปุเรจาริกญาณสฺส กทาจิปิ นิพฺพานารมฺมณตา อุภยตฺถ อนุโลมญาณานํ อตุลฺยาการโตฯ อริยมคฺควีถิยญฺหิ อนุโลมญาณานิ อนิพฺพิทฺธปุพฺพานํ ถูลถูลานํ โลภกฺขนฺธาทีนํ สาติสยํ ปทาลเนน โลกิยญาเณน อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตานิ มคฺคญาณานุกูลานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ผลสมาปตฺติวีถิยํ ปน ตานิ ตานิ เตน เตน มเคฺคน เตสํ เตสํ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา ตตฺถ นิรุสฺสุกฺกานิ เกวลํ อริยานํ ผลสมาปตฺติสุขสมงฺคิภาวสฺส ปริกมฺมมตฺตานิ หุตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ น เตสํ กุโตจิ วุฎฺฐานสมฺภโว, ยโต เตสํ ปริโยสาเน ญาณํ สงฺขารนิมิตฺตํ วุฎฺฐานโต นิพฺพานารมฺมณํ สิยาฯ เอวญฺจ กตฺวา เสกฺขสฺส อตฺตโน ผลสมาปตฺติวฬญฺชนตฺถาย อุทยพฺพยาทิวเสน สงฺขาเร สมฺมสนฺตสฺส วิปสฺสนาญาณานุปุพฺพาย ผลเมว อุปฺปชฺชติ, น มโคฺคติ อยญฺจ อโตฺถ สมตฺถิโต โหติฯ เอวํ ตาว ผลสมาปตฺติยา สมาปชฺชนํ เวทิตพฺพํฯ

> ''ตโย โข, อาวุโส, ปจฺจยา อนิมิตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา ฐิติยา, สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิกาโร, อนิมิตฺตาย จ ธาตุยา มนสิกาโร, ปุเพฺพ จ อภิสงฺขาโร''ติ (ม. นิ. ๑.๔๕๘) –

วจนโต ปนสฺสา ตีหาการหิ ฐานํ โหติฯ ตตฺถ **ปุพฺเพ จ อภิสงฺขาโร**ติ สมาปตฺติโต ปุพฺเพ กาลปริเจฺฉโทฯ ''อสุกสฺมึ นาม กาเล วุฏฺฐหิสฺสามี''ติ ปริจฺฉินฺนตฺตา หิสฺสา ยาว โส กาโล นาคจฺฉติ, ตาว วุฏฺฐานํ น โหติฯ

> ''เทฺว โข, อาวุโส, ปจฺจยา อนิมิตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา วุฏฺฐานสฺส, สพฺพนิมิตฺตานญฺจ มนสิกาโร, อนิมิตฺตาย จ ธาตุยา อมนสิกาโร''ติ (ม. นิ. ๑.๔๕๘) –

วจนโต ปนสฺสา ทฺวีหาการหิ วุฏฺฐานํ โหติฯ ตตฺถ **สพฺพนิมิตฺตาน**นฺติ รูปนิมิตฺตเวทนาสญฺญาสงฺขารวิญฺญาณนิมิตฺตานํฯ กามญฺจ น สพฺพาเนเวตานิ เอกโต มนสิ กโรติ, สพฺพสงฺคาหิกวเสน ปเนวํ วุตฺตํฯ ตสฺมา ยํ ภวงฺคสฺส อารมฺมณํ, ตสฺส มนสิกรเณน ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐานํ โหตีติ เอวํ อสฺสา วุฏฺฐานํ เวทิตพฺพํฯ ตยิทํ เอวมิธ สมาปชฺชนวุฏฺฐานํ อรหตฺตผลภูตํ –

> ''ปฏิปฺปสฺสทฺธทรถํ, อมตารมฺมณํ สุภํ;
> วนฺตโลกามิสํ สนฺตํ, สามญฺญผลมุตฺตมํ''ฯ

อิติ วุตฺตํ สาตาติสาตํ วิมุตฺติสุขํ ปฏิสํเวเทสิฯ เตน วุตฺตํ – ''วิมุตฺติสุขปฏิสํเวทีติ วิมุตฺติสุขํ ผลสมาปตฺติสุขํ ปฏิสํเวทิยมาโน นิสีทิ โหตีติ อโตฺถ''ติฯ

อถาติ อธิการตฺถ นิปาโตฯ **โข**ติ ปทปูรเณฯ เตสุ อธิการตฺเถน **อถา**ติ อิมินา วิมุตฺติสุขปฏิสํเวทนโต อญฺญํ อธิการํ ทเสฺสติฯ โก ปเนโสติ? ปฏิจฺจสมุปฺปาทมนสิกาโรฯ **อถา**ติ วา ปจฺฉาติ เอตสฺมึ อตฺเถ นิปาโต, เตน ''ตสฺส สตฺตาหสฺส อจฺจเยนา''ติ วกฺขมานเมว อตฺถํ โชเตติฯ **ตสฺส สตฺตาหสฺสา**ติ ปลฺลงฺกสตฺตาหสฺสฯ **อจฺจเยนา**ติ อปคเมนฯ **ตมฺหา สมาธิมฺหา**ติ อรหตฺตผลสมาธิโตฯ อิธ ปน ฐตฺวา ปฏิปาฏิยา สตฺต สตฺตาหานิ ทเสฺสตพฺพานีติ เกจิ ตานิ วิตฺถารยึสุฯ มยํ ปน ตานิ ขนฺธกปาเฐน อิมิสฺสา อุทานปาฬิยา อวิโรธทสฺสนมุเขน ปรโต วณฺณยิสฺสามฯ **รตฺติยา**ติ อวยวสมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ **ปฐม**นฺติ อจฺจนฺตสํโยคตฺเถ อุปโยควจนํฯ ภควา หิ ตสฺสา รตฺติยา สกลมฺปิ ปฐมํ ยามํ เตเนว มนสิกาเรน ยุโตฺต อโหสีติฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทนฺติ ปจฺจยธมฺมํฯ อวิชฺชาทโย หิ ปจฺจยธมฺมา ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ กถมิทํ ชานิตพฺพนฺติ เจ? ภควโต วจเนนฯ ภควตา หิ ''ตสฺมาติหานนฺท, เอเสว เหตุ, เอตํ นิทานํ, เอส สมุทโย, เอส ปจฺจโย ชรามรณสฺส, ยทิทํ ชาติ…เป.… สงฺขารานํ, ยทิทํ อวิชฺชา''ติ (ที. นิ. ๒.๑๐๕ อาทโย) เอวํ อวิชฺชาทโย เหตูติ วุตฺตาฯ ยถา ทฺวาทส ปจฺจยา ทฺวาทส ปฏิจฺจสมุปฺปาทาติฯ

ตตฺรายํ วจนโตฺถ – อญฺญมญฺญํ ปฏิจฺจ ปฏิมุขํ กตฺวา การณสมวายํ อปฺปฏิกฺขิปิตฺวา สหิเต อุปฺปาเทตีติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ อถ วา ปฏิจฺจ ปเจฺจตพฺพํ ปจฺจยารหตํ ปจฺจยํ ปฏิคนฺตฺวา น วินา เตน สมฺพนฺธสฺส อุปฺปาโท ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ เจตฺถ สมุปฺปาทปทฏฺฐานวจนวิเญฺญยฺย ผลสฺส อุปฺปาทนสมตฺถตายุโตฺต เหตุ, น ปฏิจฺจสมุปฺปตฺติมตฺตํ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ปเจฺจตุํ อรหนฺติ นํ ปณฺฑิตาติ ปฏิโจฺจ, สมฺมา สยเมว วา อุปฺปาเทตีติ สมุปฺปาโท, ปฏิโจฺจ จ โส สมุปฺปาโท จาติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

อนุโลมนฺติ ''อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา''ติอาทินา นเยน วุโตฺต อวิชฺชาทิโก ปจฺจยากาโร อตฺตนา กตฺตพฺพกิจฺจกรณโต อนุโลโมติ วุจฺจติฯ อถ วา อาทิโต ปฏฺฐาย อนฺตํ ปาเปตฺวา

วุตฺตตฺตา ปวตฺติยา วา อนุโลมโต อนุโลโม, ตํ อนุโลมํฯ **สาธุกํ มนสากาสี**ติ สกฺกจฺจํ มนสิ อกาสิฯ โย โย ปจฺจยธมฺโม ยสฺส ยสฺส ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมสฺส ยถา ยถา เหตุปจฺจยาทินา ปจฺจยภาเวน ปจฺจโย โหติ, ตํ สพฺพํ อวิปรีตํ อปริหาเปตฺวา อนวเสสโต ปจฺจเวกฺขณวเสน จิตฺเต อกาสีติ อโตฺถฯ ยถา ปน ภควา ปฏิจฺจสมุปฺปาทานุโลมํ มนสากาสิ, ตํ สเงฺขเปน ตาว ทเสฺสตุํ **"อิติ อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี"**ติ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **อิตี**ติ เอวํ, อเนน ปกาเรนาติ อโตฺถฯ **อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหตี**ติ อิมสฺมิํ อวิชฺชาทิเก ปจฺจเย สติ อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ โหติฯ **อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี**ติ อิมสฺส อวิชฺชาทิกสฺส ปจฺจยสฺส อุปฺปาทา อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **อิมสฺมิํ อสติ อิทํ น โหติ, อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี**ติ อวิชฺชาทีนํ อภาเว สงฺขาราทีนํ อภาวสฺส อวิชฺชาทีนํ นิโรเธ สงฺขาราทีนํ นิโรธสฺส จ ทุติยตติยสุตฺตวจเนน เอตสฺมิํ ปจฺจยลกฺขเณ นิยโม ทสฺสิโต โหติ – อิมสฺมิํ สติ เอว, นาสติฯ อิมสฺสุปฺปาทา เอว, นานุปฺปาทาฯ อนิโรธา เอว, น นิโรธาติฯ เตเนตํ ลกฺขณํ อโนฺตคธนิยมํ อิธ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **นิโรโธ**ติ จ อวิชฺชาทีนํ วิราคาธิคเมน อายติํ อนุปฺปาโท อปฺปวตฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ''อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ''ติอาทิฯ นิโรธนิโรธี จ อุปฺปาทนิโรธีภาเวน วุโตฺต ''อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี''ติฯ

เตเนตํ ทเสฺสติ – อนิโรโธ อุปฺปาโท นาม, โส เจตฺถ อตฺถิภาโวติปิ วุจฺจตีติฯ ''อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหตี''ติ อิทเมว หิ ลกฺขณํ ปริยายนฺตเรน ''อิมสฺส อุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี''ติ วทเนฺตน ปเรน ปุริมํ วิเสสิตํ โหติฯ ตสฺมา น ธรมานตํเยว สนฺธาย ''อิมสฺมิํ สตี''ติ วุตฺตํ, อถ โข มเคฺคน อนิรุทฺธภาวญฺจาติ วิญฺญายติฯ ยสฺมา จ ''อิมสฺมิํ อสติ อิทํ น โหติ, อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตี''ติ ทฺวิธาปิ อุทฺทิฏฺฐสฺส ลกฺขณสฺส นิเทฺทสํ วทเนฺตน ''อวิชฺชาย เตฺวว อเสสวิราคนิโรธา สงฺขารนิโรโธ''ติอาทินา นิโรโธ เอว วุโตฺต, ตสฺมา นตฺถิภาโวปิ นิโรโธ เอวาติ นตฺถิภาววิรุโทฺธ อตฺถิภาโว อนิโรโธติ ทสฺสิตํ โหติฯ เตน อนิโรธสงฺขาเตน อตฺถิภาเวน อุปฺปาทํ วิเสเสติฯ ตโต น อิธ อตฺถิภาวมตฺตํ อุปฺปาโทติ อโตฺถ อธิเปฺปโต, อถ โข อนิโรธสงฺขาโต อตฺถิภาโว จาติ อยมโตฺถ วิภาวิโตติฯ เอวเมตํ ลกฺขณทฺวยวจนํ อญฺญมญฺญวิเสสนวิเสสิตพฺพภาเวน สาตฺถกนฺติ เวทิตพฺพํฯ

โก ปนายํ อนิโรโธ นาม, โย ''อตฺถิภาโว, อุปฺปาโท''ติ จ วุจฺจตีติ? อปฺปหีนภาโว จ, อนิพฺพตฺติตผลารหตาปหาเนหิ ผลานุปฺปาทนารหตา จฯ เย หิ ปหาตพฺพา อกุสลา ธมฺมา, เตสํ อริยมเคฺคน อสมุคฺฆาฏิตภาโว จฯ เย ปน น ปหาตพฺพา กุสลาพฺยากตา ธมฺมา, ยานิ เตสุ สํโยชนานิ อขีณาสวานํ เตสํ อปริกฺขีณตา จฯ อสมุคฺฆาฏิตานุสยตาย หิ สสํโยชนาขนฺธปฺปวตฺติ ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ ตถา จ วุตฺตํ –

> ''ยาย จ, ภิกฺขเว, อวิชฺชาย นิวุตสฺส พาลสฺส ยาย จ ตณฺหาย สมฺปยุตฺตสฺส อยํ กาโย สมุทาคโต, สา เจว อวิชฺชา พาลสฺส อปฺปหีนา, สา จ ตณฺหา อปริกฺขีณาฯ ตํ กิสฺส เหตุ? น, ภิกฺขเว, พาโล อจริ พฺรหฺมจริยํ สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย, ตสฺมา พาโล กายสฺส เภทา กายูปโค โหติ, โส กายูปโค สมาโน น ปริมุจฺจติ ชาติยา ชรามรเณนา''ติ อาทิ (สํ. นิ. ๒.๑๙)ฯ

ขีณสํโยชนานํ ปน อวิชฺชาย อภาวโต สงฺขารานํ, ตณฺหุปาทานานํ อภาวโต อุปาทานภวานํ อสมฺภโวติ วฏฺฏสฺส อุปเจฺฉโท ปญฺญายิสฺสตีติฯ เตเนวาห –

‘‘ฉนฺนํ เตฺวว, ผคฺคุณ, ผสฺสายตนานํ อเสสวิราคนิโรธา ผสฺสนิโรโธ, ผสฺสนิโรธ า เวทนานิโรโธ’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๑๒)ฯ

น หิ อคฺคมคฺคาธิคมโต อุทฺธํ ยาว ปรินิพฺพานา สฬายตนาทีนํ อปฺปวตฺติฯ อถ โข นตฺถิ ตา นิโรธสทฺทวจนียตา ขีณสํโยชนตาติ นิโรโธ วุตฺโตฯ อปิจ จิรกตมฺปิ กมฺมํ อนิพฺพตฺติตผล ตาย อปฺปหีนาหารตาย จ ผลารหํ สนฺตํ เอว นาม โหติ, น นิพฺพตฺติตผลํ , นาปิ ปหีนาหารนฺ ติฯ ผลุปฺปตฺติปจฺจยานํ อวิชฺชาสงฺขาราทีนํ วุตฺตนเยเนว ผลารหภาโว อนิโรโธติ เวทิตโพฺพฯ เอวํ อนิรุทฺธภาเวเนว หิ เยน วินา ผลํ น สมฺภวติ, ตํ การณํ อตีตนฺติปิ อิมสฺมึ สตีติ อิมินา วจเนน วุตฺตํฯ ตโตเยว จ อวุสิตพฺรหฺมจริยสฺส อปฺปวตฺติธมฺมตํ อนาปโนฺน ปจฺจยุปฺปาโท กาล เภทํ อนามสิตฺวา อนิวตฺตนาย เอว อิมสฺส อุปฺปาทาติ วุโตฺตฯ อถ วา อวเสสปจฺจยสมวาเย อ วิชฺชมานสฺสปิ วิชฺชมานสฺส วิย ปเคว วิชฺชมานสฺส ยา ผลุปฺปตฺติอภิมุขตา, สา อิมสฺส อุปฺปา ทาติ วุตฺตาฯ ตถา หิ ตโต ผลํ อุปฺปชฺชตีติ ตทวตฺถํ การณํ ผลสฺส อุปฺปาทนภาเวน อุฏฺฐิตํ อุปฺ ปติตํ นาม โหติ, น วิชฺชมานมฺปิ อตทวตฺถนฺติ ตทวตฺถตา อุปฺปาโทติ เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **สตี**ติ อิมินา วิชฺชมานตามเตฺตน ปจฺจยภาวํ วทโนฺต อพฺยาปารตํ ปฏิจฺจสมุปฺปาท สฺส ทเสฺสติฯ **อุปฺปาทา**ติ อุปฺปตฺติธมฺมตํ อสพฺพกาลภาวิตํ ผลุปฺปตฺติอภิมุขตญฺจ ทีเปโนฺต อนิจฺจตํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ทเสฺสติฯ ‘‘สติ, นาสติ, อุปฺปาทา, น นิโรธา’’ติ ปน เหตุอเตฺถหิ ภุมฺมนิสฺสกฺกวจเนหิ สมตฺถิตํ นิทานสมุทยชาติปภวภาวํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ทเสฺสติฯ เหตุ อตฺถตา เจตฺถ ภุมฺมวจเน ยสฺส ภาเว ตทวินาภาวิผลสฺส ภาโว ลกฺขียติ, ตตฺถ ปวตฺติยา เวทิ ตพฺพา ยถา ‘‘อธนานํ ธเน อนนุปฺปทียมาเน ทาลิทฺทิยํ เวปุลฺลํ อคมาสี’’ติ (ที. นิ. ๓.๙๑) จ ‘‘นิปฺผเนฺนสุ สเสฺสสุ สุภิกฺขํ ชายตี’’ติ จฯ นิสฺสกฺกวจนสฺสาปิ เหตุอตฺถตา ผลสฺส ปภเว ปก ติยญฺจ ปวตฺติโต ยถา ‘‘กลลา โหติ อพฺพุทํ, อพฺพุทา ชายตี เปสี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๓๕) จ ‘‘หิม วตา คงฺคา ปภวนฺติ, สิงฺคโต สโร ชายตี’’ติ จฯ อวิชฺชาทิภาเว จ ตทวินาภาเวน สงฺขาราทิภา โว ลกฺขียติ, อวิชฺชาทีหิ จ สงฺขาราทโย ปภวนฺติ ปกริยนฺติ จาติ เต เตสํ ปภโว ปกติ จ, ตสฺมา ตทตฺถทีปนตฺถํ ‘‘อิมสฺมึ สติ อิมสฺส อุปฺปาทา’’ติ เหตุอเตฺถ ภุมฺมนิสฺสกฺกนิเทฺทสา กตาติฯ

ยสฺมา เจตฺถ ‘‘อิมสฺมึ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี’’ติ สเงฺขเปน อุทฺ ทิฏฺฐสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทิโก นิเทฺทโส, ตสฺมา ยถาวุ โตฺต อตฺถิภาโว อุปฺปาโท จ เตสํ เตสํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ ปจฺจยภาโวติ วิญฺญายติฯ น หิ อ นิรุทฺธตาสงฺขาตํ อตฺถิภาวํ อุปฺปาทญฺจ อนิวตฺตสภาวตาสงฺขาตํ อุทยาวตฺถตาสงฺขาตํ วา ‘‘สติ เอว, นาสติ, อุปฺปาทา เอว, น นิโรธา’’ติ อโนฺตคธนิยเมหิ วจเนหิ อภิหิตํ มุญฺจิตฺวา อโญฺญ ปจฺจยภาโว นาม อตฺถิ, ตสฺมา ยถาวุโตฺต อตฺถิภาโว อุปฺปาโท จ ปจฺจยภาโวติ เวทิ ตพฺพํฯ เยปิ ปฏฺฐาเน อาคตา เหตุอาทโย จตุวีสติ ปจฺจยา, เตปิ เอตเสฺสว ปจฺจยภาวสฺส วิเส สาติ เวทิตพฺพาฯ อิติ ยถา วิตฺถาเรน อนุโลมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ มนสิ อกาสิ, ตํ ทเสฺสตุํ, **‘‘ยทิทํ อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **ยทิท**นฺติ นิปาโต, ตสฺส โย อยนฺติ อโตฺถฯ **อวิชฺชาปจฺจยา**ติอาทีสุ อวินฺทิยํ กาย ทุจฺจริตาทึ วินฺทตีติ **อวิชฺชา,** วินฺทิยํ กายสุจริตาทึ น วินฺทตีติ อวิชฺชา, ธมฺมานํ อวิปรีตสภาวํ อวิทิตํ กโรตีติ อวิชฺชา, อนฺตวิรหิเต สํสาเร ภวาทีสุ สเตฺต ชวาเปตีติ อวิชฺชา, อวิชฺชมาเนสุ ชวติ วิชฺชมาเนสุ น ชวตีติ อวิชฺชา, วิชฺชาย ปฏิปกฺขาติ อวิชฺชา, สา ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณ’’นฺติ อาทินา จตุพฺพิธา เวทิตพฺพาฯ ปฏิจฺจ น วินา ผลํ เอติ อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จาติ **ปจฺจโย,** อุปการกโฏฺฐ วา ปจฺจโยฯ อวิชฺชา จ สา ปจฺจโย จาติ **อวิชฺชาปจฺจโย,** ตสฺมา **อวิชฺชาปจฺจ**

ยาฯ สงฺขโรนฺตีติ **สงฺขารา,** โลกิยกุสลากุสลเจตนา, สา ปุญฺญาปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขารวเสน ติวิธา เวทิตพฺพาฯ วิชานาตีติ **วิญฺญาณํ,** ตํ โลกิยวิปากวิญฺญาณวเสน ทฺวตฺตึสวิธํฯ นมตีติ **นามํ,** เวทนาทิกฺขนฺธตฺตยํฯ รุปฺปตีติ **รูปํ,** ภูตรูปํ จกฺขาทิอุปาทารูปญฺจฯ อายตติ อายตญฺจ สํสารทุกฺขํ นยตีติ **อายตนํ** ฯ ผุสตีติ **ผโสฺส**ฯ เวทยตีติ **เวทนา**ฯ อิทมฺปิ ทฺวยํ ทฺวารวเสน ฉพฺพิธํ, วิปากวเสน คหเณ ฉตฺตึสวิธํฯ ปริตสฺสตีติ **ตณฺหา,** สา กามตณฺหาทิวเสน สเงฺขปโต ติวิธา, วิตฺถารโต อฏฺฐุตฺตรสตวิธา จฯ อุปาทียตีติ **อุปาทานํ,** ตํ กามุปาทานาทิวเสน จตุพฺพิธํฯ ภวติ ภาวยติ จาติ **ภโว,** โส กมฺมูปปตฺติเภทโต ทุวิโธฯ ชนนํ **ชาติ**ฯ ชีรณํ **ชรา**ฯ มรนฺติ เตนาติ **มรณํ**ฯ โสจนํ **โสโก**ฯ ปริเทวนํ **ปริเทโว**ฯ ทุกฺขยตีติ **ทุกฺขํ,** อุปฺปาทฏฺฐิติวเสน เทฺวธา ขณตีติ **ทุกฺขํ**ฯ ทุมนสฺส ภาโว **โทมนสฺสํ**ฯ ภุโส อายาโส **อุปายาโส** ฯ **สมฺภวนฺตี**ติ นิพฺพตฺตนฺติฯ น เกวลญฺจ โสกาทีหิเยว, อถ โข สพฺพปเทหิ ‘‘สมฺภวนฺตี’’ติ ปทสฺส โยชนา กาตพฺพาฯ เอวญฺหิ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา สมฺภวนฺตี’’ติ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ

ตตฺถ อญฺญาณลกฺขณา อวิชฺชา, สโมฺมหนรสา, ฉาทนปจฺจุปฏฺฐานา, อาสวปทฏฺฐานาฯ อภิสงฺขรณลกฺขณา สงฺขารา, อายูหนรสา, สํวิทหนปจฺจุปฏฺฐานา, อวิชฺชาปทฏฺฐานาฯ วิชานนลกฺขณํ วิญฺญาณํ, ปุพฺพงฺคมรสํ, ปฏิสนฺธิปจฺจุปฏฺฐานํ, สงฺขารปทฏฺฐานํ, วตฺถารมฺมณปทฏฺฐานํ วาฯ นมนลกฺขณํ นามํ, สมฺปโยครสํ, อวินิโพฺภคปจฺจุปฏฺฐานํ, วิญฺญาณปทฏฺฐานํฯ รุปฺปนลกฺขณํ รูปํ, วิกิรณรสํ, อปฺปเหยฺยภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, วิญฺญาณปทฏฺฐานํฯ อายตนลกฺขณํ สฬายตนํ, ทสฺสนาทิรสํ, วตฺถุทฺวารภาวปจฺจุปฏฺฐานํ, นามรูปปทฏฺฐานํฯ ผุสนลกฺขโณ ผโสฺส, สงฺฆฏฺฏนรโส, สงฺคติปจฺจุปฏฺฐาโน, สฬายตนปทฏฺฐาโนฯ อนุภวนลกฺขณา เวทนา, วิสยรสสโมฺภครสา, สุขทุกฺขปจฺจุปฏฺฐานา, ผสฺสปทฏฺฐานาฯ เหตุภาวลกฺขณา ตณฺหา, อภินนฺทนรสา, อติตฺติภาวปจฺจุปฏฺฐานา, เวทนาปทฏฺฐานาฯ คหณลกฺขณํ อุปาทานํ, อมุญฺจนรสํ, ตณฺหาทฬฺหตฺตทิฏฺฐิปจฺจุปฏฺฐานํ, ตณฺหาปทฏฺฐานํฯ กมฺมกมฺมผลลกฺขโณ ภโว, ภวนภาวนรโส, กุสลากุสลาพฺยากตปจฺจุปฏฺฐาโน, อุปาทานปทฏฺฐาโนฯ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปฐมาภินิพฺพตฺติลกฺขณา ชาติ, นิยฺยาตนรสา, อตีตภวโต อิธุปฺปนฺนปจฺจุปฏฺฐานา, ทุกฺขวิจิตฺตตาปจฺจุปฏฺฐานา วาฯ ขนฺธปริปากลกฺขณา ชรา, มรณูปนยนรสา, โยพฺพนวินาสปจฺจุปฏฺฐานาฯ จุติลกฺขณํ มรณํ , วิสํโยครสํ, คติวิปฺปวาสปจฺจุปฏฺฐานํฯ อโนฺตนิชฺฌานลกฺขโณ โสโก, เจตโส นิชฺฌานรโส, อนุโสจนปจฺจุปฏฺฐาโนฯ ลาลปฺปนลกฺขโณ ปริเทโว, คุณโทสปริกิตฺตนรโส, สมฺภมปจฺจุปฏฺฐาโนฯ กายปีฬนลกฺขณํ ทุกฺขํ, ทุปฺปญฺญานํ โทมนสฺสกรณรสํ, กายิกาพาธปจฺจุปฏฺฐานํฯ จิตฺตปีฬนลกฺขณํ โทมนสฺสํ, มโนวิฆาตนรสํ, มานสพฺยาธิปจฺจุปฏฺฐานํฯ จิตฺตปริทหนลกฺขโณ อุปายาโส, นิตฺถุนนรโส, วิสาทปจฺจุปฏฺฐาโนฯ เอวเมเต อวิชฺชาทโย ลกฺขณาทิโตปิ เวทิตพฺพาติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน สพฺพาการสมฺปนฺนํ วินิจฺฉยํ อิจฺฉเนฺตน สโมฺมหวิโนทนิยา (วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๕) วิภงฺคฏฺฐกถาย คเหตโพฺพฯ

เอวนฺติ นิทฺทิฏฺฐสฺส นิทสฺสนํ, เตน อวิชฺชาทีเหว การเณหิ, น อิสฺสรนิมฺมานาทีหีติ ทเสฺสติฯ **เอตสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสฺสฯ **เกวลสฺสา**ติ อสมฺมิสฺสสฺส สกลสฺส วาฯ **ทุกฺขกฺขนฺธสฺสา**ติ ทุกฺขสมูหสฺส, น สตฺตสฺส, นาปิ ชีวสฺส, นาปิ สุภสุขาทีนํฯ **สมุทโย โหตี**ติ นิพฺพตฺติ สมฺภวติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ยฺวายํ อวิชฺชาทิวเสน สงฺขาราทิกสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย โหตีติ วุโตฺต, สพฺพากาเรน เอตมตฺถํ วิทิตฺวาฯ **ตายํ เวลายน**ฺติ ตายํ ตสฺส อตฺถสฺส วิทิตเวลายํฯ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสี**ติ อิมํ ตสฺมึ อเตฺถ วิทิเต เหตุโน จ เหตุสมุปฺปนฺนธมฺมสฺส จ ปชานนาย

อานุภาวทีปกํ **“ยทา หเว ปาตุภวนฺตี”**ติอาทิกํ โสมนสฺสสมฺปยุตฺตญาณสมุฏฺฐานํ อุทานํ อุทาเนสิ, อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรสีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตสฺสตฺถ – **ยทา**ติ ยสฺมึ กาเลฯ **หเว**ติ พฺยตฺตนฺติ อิมสฺมึ อตฺเถ นิปาโตฯ เกจิ ปน ‘‘หเวติ อาหเว ยุทฺเธ’’ติ อตฺถํ วทนฺติ, ‘‘โยเธถ มารํ ปญฺญาวุเธนา’’ติ (ธ. ป. ๔๐) วจนโต กิเลสมาเรน ยุชฺฌนสมเยติ เตสํ อธิปฺปาโยฯ **ปาตุภวนฺตี**ติ อุปฺปชฺชนฺติฯ **ธมฺมา**ติ อนุโลมปจฺจยาการปฏิเวธสาธกา โพธิปกฺขิยธมฺมาฯ อถ วา **ปาตุภวนฺตี**ติ ปกาเสนฺติ, อภิสมยวเสน พฺยตฺตา ปากฏา โหนฺติฯ **ธมฺมา**ติ จตุอริยสจฺจธมฺมา, อาตาโป วุจฺจติ กิเลสสนฺตาปนเฏฺฐน วีริยํฯ **อาตาปิโน**ติ สมฺมปฺปธานวีริยวโตฯ **ฌายโต**ติ อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน ฌายนฺตสฺสฯ **พฺราหฺมณสฺสา**ติ พาหิตปาปสฺส ขีณาสวสฺสฯ **อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพา**ติ อถสฺส เอวํ ปาตุภูตธมฺมสฺส ยา เอตา ‘‘โก นุ โข, ภนฺเต, ผุสตีติฯ โน กโลฺล ปโญฺหติ ภควา อโวจา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๑๒) นเยน, ‘‘กตมํ นุ โข, ภนฺเต, ชรามรณํ, กสฺส จ ปนิทํ ชรามรณนฺติฯ โน กโลฺล ปโญฺหติ ภควา อโวจา’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๓๕) นเยน ปจฺจยากาเร กงฺขา วุตฺตา, ยา จ ปจฺจยาการเสฺสว อปฺปฏิวิทฺธตฺตา ‘‘อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน’’นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) โสฬส กงฺขา อาคตาฯ ตา สพฺพา วปยนฺติ อปคจฺฉนฺติ นิรุชฺฌนฺติฯ กสฺมา? **ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺมํ,** ยสฺมา อวิชฺชาทิเกน เหตุนา สเหตุกํ อิมํ สงฺขาราทิกํ เกวลํ ทุกฺขกฺขนฺธธมฺมํ ปชานาติ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌีติฯ

กทา ปนสฺส โพธิปกฺขิยธมฺมา จตุสจฺจธมฺมา วา ปาตุภวนฺติ อุปฺปชฺชนฺติ ปกาเสนฺติ วา? วิปสฺสนามคฺคญาเณสุ ฯ ตตฺถ วิปสฺสนาญาณสมฺปยุตฺตา สติอาทโย วิปสฺสนาญาณญฺจ ยถารหํ อตฺตโน วิสเยสุ ตทงฺคปฺปหานวเสน สุภสญฺญาทิเก ปชหนฺตา กายานุปสฺสนาทิวเสน วิสุํ วิสุํ อุปฺปชฺชนฺติ, มคฺคกฺขเณ ปน เต นิพฺพานมาลมฺพิตฺวา สมุเจฺฉทวเสน ปฏิปกฺเข ปชหนฺตา จตูสุปิ อริยสเจฺจสุ อสโมฺมหปฺปฏิเวธสาธนวเสน สกิเทว อุปฺปชฺชนฺติฯ เอวํ ตาเวตฺถ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ อุปฺปชฺชนเฏฺฐน ปาตุภาโว เวทิตโพฺพฯ

อริยสจฺจธมฺมานํ ปน โลกิยานํ วิปสฺสนากฺขเณ วิปสฺสนาย อารมฺมณกรณวเสน, โลกุตฺตรานํ ตทธิมุตฺตตาวเสน, มคฺคกฺขเณ นิโรธสจฺจสฺส อารมฺมณาภิสมยวเสน, สเพฺพสมฺปิ กิจฺจาภิสมยวเสน ปากฏภาวโต ปกาสนเฏฺฐน ปาตุภาโว เวทิตโพฺพฯ

อิติ ภควา สติปิ สพฺพากาเรน สพฺพธมฺมานํ อตฺตโน ญาณสฺส ปากฏภาเว ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสสฺส กตตฺตา นิปุณคมฺภีรสุทุทฺทสตาย ปจฺจยาการสฺส ตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อุปฺปนฺนพลวโสมนโสฺส ปฏิปกฺขสมุเจฺฉทวิภาวเนน สทฺธึ อตฺตโน ตทภิสมยานุภาวทีปกเมเวตฺถ อุทานํ อุทาเนสีติฯ

อยมฺปิ อุทาโน วุตฺโต ภควตา อิติ เม สุตนฺติ อยํ ปาฬิ เกสุจิเยว โปตฺถเกสุ ทิสฺสติฯ ตตฺถ **อยมฺปี**ติ ปิสโทฺท ‘‘อิทมฺปิ พุเทฺธ รตนํ ปณีตํ, อยมฺปิ ปาราชิโก โหตี’’ติอาทีสุ วิย สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน อุปริมํ สมฺปิเณฺฑตีติฯ **วุตฺโต**ติ อยํ วุตฺตสโทฺท เกโสหารณวปฺปนวาปสมีกรณชีวิตวุตฺติปมุตฺตภาวปาวจนภาเวน ปวตฺตน อเชฺฌนกถนาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘กาปฏิโก มาณโว ทหโร วุตฺตสิโร’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๔๒๖) เกโสหารเณ อาคโตฯ

> ‘‘คาโว ตสฺส ปชายนฺติ, เขเตฺต วุตฺตํ วิรูหติ;
> วุตฺตานํ ผลมสฺนาติ, โย มิตฺตานํ น ทุพฺภตี’’ติฯ –

อาทีสุ (ชา. ๒.๒๒.๑๙) วปฺปเนฯ ‘‘โน จ โข ปฏิวุตฺต’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๒๘๙) อชฺฌาวทนฺเก กาทีหิ วาปสมีกรเณฯ ‘‘ปนฺนโลโม ปรทตฺตวุตฺโต มิคภูเตน เจตสา วิหรามี’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๓๓๒) ชีวิตวุตฺติยํฯ ‘‘ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุตฺโต อภพฺโพ หริตตฺตาย’’ติอาทีสุ (ปารา. ๙๒) พนฺธนโต ปมุตฺตภาเวฯ ‘‘คีตํ วุตฺตํ สมีหิต’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘๕) ปาวจนภาเวน ปวตฺติเตฯ ‘‘วุตฺโต ปารายโณ’’ติอาทีสุ อเชฺฌนเนฯ ‘‘วุตฺตํ โข ปเนตํ ภควตา ‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถ, มา อามิสทายาทา’’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๐) กถเนฯ อิธาปิ กถเน เอว ทฏฺฐพฺโพ, เตน อยมฺปิ อุทาโน ภาสิโตติ อโตฺถฯ **อิตีติ** เอวํฯ **เม สุตนฺติ** ปททฺวยสฺส อโตฺถ นิทานวณฺณนายํ สพฺพาการโต วุโตฺตเยวฯ ปุเพฺพ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ นิทานวเสน วุโตฺตเยว หิ อโตฺถ อิธ นิคมนวเสน ‘‘อิติ เม สุต’’นฺติ ปุน วุโตฺตฯ วุตฺตเสฺสว หิ อตฺถสฺส ปุน วจนํ นิคมนนฺติฯ อิติสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาโร **เอวํ**-สเทฺทน สมานตฺถตาย **‘‘เอวํ เม สุต’’**นฺติ เอตฺถ วิย, อตฺถโยชนา จ **อิติวุตฺตกวณฺณนาย** อเมฺหหิ ปกาสิตาเยวาติ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติฯ

ปรมตฺถทีปนิยา ขุทฺทกนิกายฏฺฐกถาย

อุทานสํวณฺณนาปฐมโพธิสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยโพธิสุตฺตวณฺณนา

๒. ทุติเย **ปฏิโลม**นฺติ ‘‘อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ’’ติอาทินา นเยน วุโตฺต อวิชฺชาทิโกเยว ปจฺจยาการโร อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุชฺฌมาโน อตฺตโน กตฺตพฺพกิจฺจสฺส อกรณโต ปฏิโลโมติ วุจฺจติฯ ปวตฺติยา วา วิโลมนโต ปฏิโลโม, อนฺตโต ปน มชฺฌโต วา ปฏฺฐาย อาทิํ ปาเปตฺวา อวุตฺตตฺตา อิโต อเญฺญนเตฺถเนตฺถ ปฏิโลมตา น ยุชฺชติฯ ปฏิโลมนฺติ จ ‘‘วิสมํ จนฺทสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติอาทีสุ วิย ภาวนปุํสกนิเทฺทโสฯ **อิมสฺมิํ อสติ อิทํ น โหตีติ** อิมสฺมิํ อวิชฺชาทิเก ปจฺจเย อสติ มเคฺคน ปหีเน อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ น โหติ นปฺปวตฺตติฯ **อิมสฺส นิโรธา อิทํ นิรุชฺฌตีติ** อิมสฺส อวิชฺชาทิกสฺส ปจฺจยสฺส นิโรธา มเคฺคน อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิตตฺตา อิทํ สงฺขาราทิกํ ผลํ นิรุชฺฌติ, นปฺปวตฺตตีติ อโตฺถฯ อิธาปิ ยถา ‘‘อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหติ, อิมสฺสุปฺปาทา อิทํ อุปฺปชฺชตี’’ติ เอตฺถ ‘‘อิมสฺมิํ สติเยว, นาสติ, อิมสฺส อุปฺปาทา เอว, น นิโรธา’’ติ อโนฺตคธนิยมตา ทสฺสิตาฯ เอวํ อิมสฺมิํ อสติเยว, น สติ, อิมสฺส นิโรธา เอว, น อุปฺปาทาติ อโนฺตคธนิยมตาลกฺขณา ทสฺสิตาติ เวทิตพฺพํฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปฐมโพธิสุตฺตวณฺณนาย วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

เอวํ ยถา ภควา ปฏิโลมปฏิจฺจสมุปฺปาทํ มนสิ อกาสิ, ตํ สเงฺขเปน ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิตฺถาเรน ทเสฺสตุํ **‘‘อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อวิชฺชานิโรธาติ** อริยมเคฺคน อวิชฺชาย อนวเสสนิโรธา, อนุสยปฺปหานวเสน อคฺคมเคฺคน อวิชฺชาย อจฺจนฺตสมุคฺฆาฏโตติ อโตฺถฯ ยทิปิ เหฎฺฐิมมเคฺคหิ ปหียมานา อวิชฺชา อจฺจนฺตสมุคฺฆาฏวเสเนว ปหียติ, ตถาปิ น อนวเสสโต ปหียติฯ อปายคามินิยา หิ อวิชฺชา ปฐมมเคฺคน ปหียติฯ ตถา สกิํ เทว อิมสฺมิํ โลเก สพฺพตฺถ จ อนริยภูมิยํ อุปฺปตฺติปจฺจยภูตา อวิชฺชา ยถากฺกมํ ทุติยตติยมเคฺคหิ ปหียติ, น อิตราติฯ อรหตฺตมเคฺคเนว หิ สา อนวเสสํ ปหียตีติฯ **สงฺขารนิโรโธติ** สงฺขารานํ อนุปฺปาทนิโรโธ โหติฯ เอวํ นิรุทฺธานํ ปน สงฺขารานํ นิโรธา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณาทีนญฺจ นิโรธา นามรูปาทีนิ นิรุทฺธานิ เอว โหนฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ’’**ติอาทิํ วตฺวา **‘‘เอวเมตสฺส เกวลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

อปิเจตฺถ กิญฺจาปิ ‘‘อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ’’ติ เอตฺตาวตาปิ สกลสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อนวเสสโต นิโรโธ วุตฺโต โหติ, ตถาปิ ยถา อนุโลเม ยสฺส ยสฺส ปจฺจยธมฺมสฺส อตฺถิตาย โย โย ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺโม น นิรุชฺฌติ ปวตฺตติ เอวาติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนตฺถํ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา…เป…. สมุทโย โหตี’’ติ วุตฺตํฯ เอวํ ตปฺปฏิปกฺขโต ตสฺส ตสฺส ปจฺจยธมฺมสฺส อภาเว โส โส ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺโม นิรุชฺฌติ นปฺปวตฺตตีติ ทสฺสนตฺถํ อิธ **‘‘อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ, สงฺขารนิโรธา วิญฺญาณนิโรโธ…เป…. ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี’’**ติ วุตฺตํ, น ปน อนุโลเม วิย กาลตฺตยปริยาปนฺนสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรธทสฺสนตฺถํฯ อนาคตเสฺสว หิ อริยมคฺคภาวนาย อสติ อุปฺปชฺชนารหสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส อริยมคฺคภาวนาย นิโรโธ อิจฺฉิโตติ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ยวายํ ‘‘อวิชฺชานิโรธาทิวเสน สงฺขาราทิกสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส นิโรโธ โหตี’’ติ วุโตฺต, สพฺพากาเรน เอตมตฺถํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสี**ติ อิมสฺมิํ อเตฺถ วิทิเต ‘‘อวิชฺชานิโรธา สงฺขารนิโรโธ’’ติ เอวํ ปกาสิตสฺส อวิชฺชาทีนํ ปจฺจยานํ ขยสฺส อวโพธานุภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสีติ อโตฺถฯ

ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ยสฺมา อวิชฺชาทีนํ **ปจฺจยานํ** อนุปฺปาทนิโรธสงฺขาตํ **ขยํ อเวทิ** อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิ, ตสฺมา เอตสฺส วุตฺตนเยน **อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส** วุตฺตปฺปการา โพธิปกฺขิยธมฺมา จตุสจฺจธมฺมา วา **ปาตุภวนฺติ** อุปฺปชฺชนฺติ ปกาเสนฺติ วาฯ อถ ยา ปจฺจยนิโรธสฺส สมฺมา อวิทิตตฺตา อุปฺปเชฺชยฺยุํ ปุเพฺพ วุตฺตปฺปเภทา **กงฺขา,** ตา สพฺพาปิ **วปยนฺติ** นิรุชฺฌนฺตีติฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

ทุติยโพธิสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ตติยโพธิสุตฺตวณฺณนา

๓. ตติเย **อนุโลมปฏิโลม**นฺติ อนุโลมญฺจ ปฏิโลมญฺจ, ยถาวุตฺตอนุโลมวเสน เจว ปฏิโลมวเสน จาติ อโตฺถฯ นนุ จ ปุเพฺพปิ อนุโลมวเสน ปฏิโลมวเสน จ ปฏิจฺจสมุปฺปาเท มนสิการปฺปวตฺติ สุตฺตทฺวเย วุตฺตา, อิธ กสฺมา ปุนปิ ตทุภยวเสน มนสิการปฺปวตฺติ วุจฺจตีติ? ตทุภยวเสน ตติยวารํ ตตฺถ มนสิการสฺส ปวตฺติตตฺตาฯ กถํ ปน ตทุภยวเสน มนสิกาโร ปวตฺติโต? น หิ สกฺกา อปุพฺพํ อจริมํ อนุโลมปฏิโลมํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส มนสิการํ ปวเตฺตตุนฺติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฎฺฐพฺพํ ‘‘ตทุภยํ เอกชฺฌํ มนสากาสี’’ติ, อถ โข วาเรนฯ ภควา หิ ปฐมํ อนุโลมวเสน ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ มนสิ กริตฺวา ตทนุรูปํ ปฐมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ ทุติยมฺปิ ปฏิโลมวเสน ตํ มนสิ กริตฺวา ตทนุรูปเมว อุทานํ อุทาเนสิฯ ตติยวาเร ปน กาเลน อนุโลมํ กาเลน ปฏิโลมํ มนสิกรณวเสน อนุโลมปฏิโลมํ มนสิ อกาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อนุโลมปฏิโลมนฺติ อนุโลมญฺจ ปฏิโลมญฺจ, ยถาวุตฺตอนุโลมวเสน เจว ปฏิโลมวเสน จา’’ติฯ อิมินา มนสิการสฺส ปคุณพลวภาโว จ วสีภาโว จ ปกาสิโต โหติฯ เอตฺถ จ ‘‘อนุโลมํ มนสิ กริสฺสามิ, ปฏิโลมํ มนสิ กริสฺสามิ, อนุโลมปฏิโลมํ มนสิ กริสฺสามี’’ติ เอวํ ปวตฺตานํ ปุพฺพาโภคานํ วเสน เนสํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ **อวิชฺชาย เตฺววา**ติ อวิชฺชาย ตุ เอวฯ **อเสสวิราคนิโรธา**ติ วิราคสงฺขาเตน มเคฺคน อเสสนิโรธา, อคฺคมเคฺคน อนวเสสอนุปฺปาทปฺปหานาติ อโตฺถฯ **สงฺขารนิโรโธ**ติ สเพฺพสํ สงฺขารานํ อนวเสสํ อนุปฺปาทนิโรโธฯ เหฎฺฐิเมน หิ มคฺคตฺตเยน เกจิ สงฺขารา นิรุชฺฌนฺ

ติ, เกจิ น นิรุชฺฌนฺติ อวิชฺชาย สาวเสสนิโรธาฯ อคฺคมเคฺคน ปนสฺสา อนวเสสนิโรธา น เกจิ สงฺขารา น นิรุชฺฌนฺตีติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ยฺวายํ อวิชฺชาทิวเสน สงฺขาราทิกสฺส ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทโย นิโรโธ จ อวิชฺชาทีนํ สมุทยา นิโรธา จ โหตีติ วุตฺโต, สพฺพากาเรน เอตมตฺถํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสี**ติ อิทํ เยน มเคฺคน โย ทุกฺขกฺขนฺธสฺส สมุทยนิโรธสงฺขาโต อโตฺถ กิจฺจวเสน อารมฺมณกิริยาย จ วิทิโต, ตสฺส อริยมคฺคสฺส อานุภาวทีปกํ วุตฺตปฺปการํ อุทานํ อุทาเนสีติ อโตฺถฯ

ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – **ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส,** ตทา โส พฺราหฺมโณ เตหิ อุปฺปเนฺนหิ โพธิปกฺขิยธเมฺมหิ ยสฺส วา อริยมคฺคสฺส จตุสจฺจธมฺมา ปาตุภูตา , เตน อริยมเคฺคน **วิธูปยํ ติฎฺฐติ มารเสนํ,** ‘‘กามา เต ปฐมา เสนา’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๔๓๘; มหานิ. ๒๘; จูฬนิ. นนฺทมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔๗) นเยน วุตฺตปฺปการํ มารเสนํ วิธูปยโนฺต วิธเมโนฺต วิทฺธํเสโนฺต ติฎฺฐติฯ กถํ? **สูริโยว โอภาสยมนฺตลิกฺขํ,** ยถา สูริโย อพฺภุคฺคโต อตฺตโน ปภาย อนฺตลิกฺขํ โอภาเสโนฺตว อนฺธการํ วิธเมโนฺต ติฎฺฐติ, เอวํ โสปิ ขีณาสวพฺราหฺมโณ เตหิ ธเมฺมหิ เตน วา อริยมเคฺคน สจฺจานิ ปฎิวิชฺฌโนฺตว มารเสนํ วิธูปยโนฺต ติฎฺฐตีติฯ

เอวํ ภควตา ปฐมํ ปจฺจยาการปชานนสฺส, ทุติยํ ปจฺจยกฺขยาธิคมสฺส, ตติยํ อริยมคฺคสฺส อานุภาวปฺปกาสนานิ อิมานิ ตีณิ อุทานานิ ตีสุ ยาเมสุ ภาสิตานิฯ กตราย รตฺติยา? อภิสโมฺพธิโต สตฺตมาย รตฺติยาฯ ภควา หิ วิสาขปุณฺณมาย รตฺติยา ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฎิจฺจสมุปฺปาเท ญาณํ โอตาเรตฺวา นานานเยหิ เตภูมกสงฺขาเร สมฺมสิตฺวา ‘‘อิทานิ อรุโณ อุคฺคมิสฺสตี’’ติ สมฺมาสโมฺพธึ ปาปุณิ, สพฺพญฺญุตปฺปตฺติสมนนฺตรเมว จ อรุโณ อุคฺคจฺฉีติฯ ตโต เตเนว ปลฺลเงฺกน โพธิรุกฺขมูเล สตฺตาหํ วีตินาเมโนฺต สมฺปตฺตาย ปาฎิปทรตฺติยา ตีสุ ยาเมสุ วุตฺตนเยน ปฎิจฺจสมุปฺปาทํ มนสิกริตฺวา ยถากฺกมํ อิมานิ อุทานานิ อุทาเนสิฯ

ขนฺธเก ปน ตีสุปิ วาเรสุ ‘‘ปฎิจฺจสมุปฺปาทํ อนุโลมปฎิโลมํ มนสากาสี’’ติ (มหาว. ๑) อาคตตฺตา ขนฺธกฎฺฐกถายํ ‘‘ตีสุปิ ยาเมสุ เอวํ มนสิ กตฺวา ปฐมํ อุทานํ ปจฺจยาการปจฺจเวกฺขณวเสน, ทุติยํ นิพฺพานปจฺจเวกฺขณวเสน, ตติยํ มคฺคปจฺจเวกฺขณวเสนาติ เอวํ อิมานิ ภควา อุทานานิ อุทาเนสี’’ติ วุตฺตํ, ตมฺปิ น วิรุชฺฌติฯ ภควา หิ ฐเปตฺวา รตนฆรสตฺตาหํ เสเสสุ ฉสุ สตฺตาเหสุ อนฺตรนฺตรา ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา เยภุเยฺยน วิมุตฺติสุขปฎิสํเวที วิหาสิ, รตนฆรสตฺตาเห ปน อภิธมฺมปริจยวเสเนว วิหาสีติฯ

ตติยโพธิสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. หุํหุงฺกสุตฺตวณฺณนา

๔. จตุเตฺถ **อชปาลนิโคฺรเธ**ติ ตสฺส กิร ฉายายํ อชปาลา คนฺตฺวา นิสีทนฺติ, เตนสฺส ‘‘อชปาลนิโคฺรโธ’’เตฺวว นามํ อุทปาทิฯ เกจิ ปน ‘‘ยสฺมา ตตฺถ เวเท สชฺฌายิตุํ อสมตฺถา มหลฺลกพฺราหฺมณา ปาการปริเกฺขปยุตฺตานิ นิเวสนานิ กตฺวา สเพฺพ วสึสุ, ตสฺมา **อชปาลนิโคฺรโธ**ติ นามํ ชาต’’นฺติ วทนฺติฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – น ชปนฺตีติ อชปา, มนฺตานํ อนชฺฌายกาติ อโตฺถ, อชปา ลนฺติ อาทิยนฺติ นิวาสํ เอตฺถาติ อชปาโลติฯ ยสฺมา วา มชฺฌนฺหิเก สมเย อ

โนฺต ปวิเฏฺฐ อเช อตฺตโน ฉายาย ปาเลติ รกฺขติ, ตสฺมา ‘อชปาโล’ติสฺส นามํ รูฬฺหนฺติ อปเรฯ สพฺพถาปิ นามเมตํ ตสฺส รุกฺขสฺส, ตสฺส สมีเปฯ สมีปเตฺถ หิ เอตํ ภุมฺมํ ‘‘อชปาลนิโครฺเธ’’ติฯ

วิมุตฺติสุขปฏิสํเวทีติ ตตฺรปิ ธมฺมํ วิจินนฺโต วิมุตฺติสุขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺโต นิสีทิฯ โพธิรุกฺขโต ปุรตฺถิมทิสาภาเค เอส รุกฺโข โหติฯ **สตฺตาห**นฺติ จ อิทํ น ปลฺลงฺกสตฺตาหโต อนนฺตรสตฺตาหํฯ ภควา หิ ปลฺลงฺกสตฺตาหโต อปรานิปิ ตีณิ สตฺตาหานิ โพธิสมีเปเยว วีตินาเมสิฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – ภควติ กิร สมฺมาสโมฺพธึ ปตฺวา สตฺตาหํ เอกปลฺลเงฺกน นิสิเนฺน ‘‘น ภควา วุฏฺฐาติ, กินฺนุ โข อเญฺญปิ พุทฺธตฺตกรา ธมฺมา อตฺถี’’ติ เอกจฺจานํ เทวตานํ กงฺขา อุทปาทิฯ อถ ภควา อฏฺฐเม ทิวเส สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย เทวตานํ กงฺขํ ญตฺวา กงฺขาวิธมนตฺถํ อากาเส อุปฺปติตฺวา ยมกปาฏิหาริยํ ทเสฺสตฺวา ตาสํ กงฺขํ วิธเมตฺวา ปลฺลงฺกโต อีสกํ ปาจีนนิสฺสิเต อุตฺตรทิสาภาเค ฐตฺวา จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปสตสหสฺสญฺจ อุปจิตานํ ปารมีนํ พลาธิคมฏฺฐานํ ปลฺลงฺกํ โพธิรุกฺขญฺจ อนิมิเสหิ จกฺขูหิ โอโลกยมาโน สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **อนิมิสเจติยํ** นาม ชาตํฯ อถ ปลฺลงฺกสฺส จ ฐิตฏฺฐานสฺส จ อนฺตรา ปุรตฺถิมโต จ ปจฺฉิมโต จ อายเต รตนจงฺกเม จงฺกมนฺโต สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ **รตนจงฺกมเจติยํ** นาม ชาตํฯ ตโต ปจฺฉิมทิสาภาเค เทวตา รตนฆรํ มาปยึสุ , ตตฺถ ปลฺลเงฺกน นิสีทิตฺวา อภิธมฺมปิฏกํ วิเสสโต อนนฺตนยํ สมนฺตปฏฺฐานํ วิจินนฺโต สตฺตาหํ วีตินาเมสิ, ตํ ฐานํ **รตนฆรเจติยํ** นาม ชาตํฯ เอวํ โพธิสมีเปเยว จตฺตาริ สตฺตาหานิ วีตินาเมตฺวา ปญฺจเม สตฺตาเห โพธิรุกฺขโต อชปาลนิโคฺรธํ อุปสงฺกมิตฺวา ตสฺส มูเล ปลฺลเงฺกน นิสีทิฯ

ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐาสีติ ตโต ผลสมาปตฺติสมาธิโต ยถากาลปริเจฺฉทํ วุฏฺฐหิ, วุฏฺฐหิตฺวา จ ปน ตตฺถ เอวํ นิสิเนฺน ภควติ เอโก พฺราหฺมโณ ตํ คนฺตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อถ โข อญฺญตโร’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **อญฺญตโร**ติ นามโคตฺตวเสน อนภิญฺญาโต อปากโฏ เอโกฯ **หุํหุงฺกชาติโก**ติ โส กิร ทิฏฺฐมงฺคลิโก มานถโทฺธ มานวเสน โกธวเสน จ สพฺพํ อโวกฺขชาติกํ ปสฺสิตฺวา ชิคุจฺฉนฺโต ‘‘หุํหุ’’นฺติ กโรนฺโต วิจรติ, ตสฺมา ‘‘หุํหุงฺกชาติโก’’ติ วุจฺจติ, ‘‘หุหุกฺกชาติโก’’ติปิ ปาโฐฯ **พฺราหฺมโณ**ติ ชาติยา พฺราหฺมโณฯ

เยน ภควาติ ยสฺสํ ทิสายํ ภควา นิสิโนฺนฯ ภุมฺมเตฺถ หิ เอตํ กรณวจนํ ฯ เยน วา ทิสาภาเคน ภควา อุปสงฺกมิตโพฺพ, เตน ทิสาภาเคน อุปสงฺกมิฯ อถ วา **เยนา**ติ เหตุอเตฺถ กรณวจนํ, เยน การเณน ภควา เทวมนุเสฺสหิ อุปสงฺกมิตโพฺพ, เตน การเณน อุปสงฺกมีติ อโตฺถฯ เกน จ การเณน ภควา อุปสงฺกมิตโพฺพ? นานปฺปการโรคทุกฺขาภิปีฬิตตฺตา อาตุรกาเยหิ มหาชเนหิ มหานุภาโว ภิสโกฺก วิย โรคติกิจฺฉนตฺถํ, นานาวิธกิเลสพฺยาธิปีฬิตตฺตา อาตุรจิเตฺตหิ เทวมนุเสฺสหิ กิเลสพฺยาธิติกิจฺฉนตฺถํ ธมฺมสฺสวนปญฺหปุจฺฉนาทิการเณหิ ภควา อุปสงฺกมิตโพฺพฯ เตน อยมฺปิ พฺราหฺมโณ อตฺตโน กงฺขํ ฉินฺทิตุกาโม อุปสงฺกมิฯ

อุปสงฺกมิตฺวาติ อุปสงฺกมนปริโยสานทีปนํฯ อถ วา ยํ ฐานํ อุปสงฺกมิ, ตโตปิ ภควโต สมีปภูตํ อาสนฺนตรํ ฐานํ อุปคนฺตฺวาติ อโตฺถฯ **สโมฺมที**ติ สมํ สมฺมา วา โมทิ, ภควา จาเนน, โสปิ ภควตา ‘‘กจฺจิ โภโต ขมนียํ กจฺจิ ยาปนีย’’นฺติอาทินา ปฏิสนฺถารกรณวเสน สมฺปฺปวตฺตโมโท อโหสิฯ **สโมฺมทนีย**นฺติ สโมฺมทนารหํ สโมฺมทชนนโยคฺคํฯ **กถ**นฺติ กถาสลฺลาปํฯ **สารณีย**นฺติ สริตพฺพยุตฺตํ สาธุชเนหิ ปวเตฺตตพฺพํ, กาลนฺตเร วา จิเนฺตตพฺพํฯ **วีติสาเรตฺวา**ติ นิฏฺฐาเปตฺวาฯ **เอกมนฺต**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโสฯ เอกสฺมิํ ฐาเน, อติสมฺมุขาทิเก ฉ นิสชฺชโทเส วเชฺชตฺวา เอกสฺมิํ ปเทเสติ อโตฺถฯ **เอตทโวจา**ติ เอตํ อิทานิ วตฺตพฺพํ ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ

ตตฺถ **กิตฺตาวตา**ติ กิตฺตเกน ปมาเณนฯ **นู**ติ สํสยเตฺถ นิปาโตฯ **โข**ติ ปทปูรเณฯ **โภ**ติ พฺราหฺมณานํ ชาติสมุทาคตํ อาลปนํฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘โภวาทิ นาม โส โหติ, สเจ โหติ สกิญฺจโน’’ติ (ม. นิ. ๒.๔๕๗; ธ. ป. ๓๙๖)ฯ **โคตมา**ติ ภควนฺตํ โคเตฺตน อาลปติฯ กถํ ปนายํ พฺราหฺมโณ สมฺปติสมาคโต ภควโต โคตฺตํ ชานาตีติ? นายํ สมฺปติสมาคโต, ฉพฺพสฺสานิ ปธานกรณกาเล อุปฏฺฐหเนฺตหิ ปญฺจวคฺคิเยหิ สทฺธิํ จรมาโนปิ, อปรภาเค ตํ วตํ ฉเฑฺฑตฺวา อุรุเวลายํ เสนนิคเม เอโก อทุติโย หุตฺวา ปิณฺฑาย จรมาโนปิ เตน พฺราหฺมเณน ทิฏฺฐปุโพฺพ เจว สลฺลปิตปุโพฺพ จฯ เตน โส ปุเพฺพ ปญฺจวคฺคิเยหิ คยฺหมานํ ภควโต โคตฺตํ อนุสฺสรเนฺต, ‘‘โภ โคตมา’’ติ ภควนฺตํ โคเตฺตน อาลปติฯ ยโต ปฏฺฐาย วา ภควา มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมเนฺต อโนมนทีตีเร ปพฺพชิโต, ตโต ปภุติ ‘‘สมโณ โคตโม’’ติ จเนฺท วิย สูริโย วิย จ ปากโฏ ปญฺญาโต, น ตสฺส โคตฺตชานเน การณํ คเวสิตพฺพํฯ

พฺราหฺมณกรณาติ พฺราหฺมณํ กโรนฺตีติ พฺราหฺมณกรณา, พฺราหฺมณภาวกราติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ **กิตฺตาวตา**ติ เอเตน เยหิ ธเมฺมหิ พฺราหฺมโณ โหติ, เตสํ ธมฺมานํ ปริมาณํ ปุจฺฉติฯ **กตเม จ ปนา**ติ อิมินา เตสํ สรูปํ ปุจฺฉติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เตน ปุฏฺฐสฺส ปญฺหสฺส สิขาปตฺตํ อตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ, น ปน ตสฺส พฺราหฺมณสฺส ธมฺมํ เทเสสิฯ กสฺมา? ธมฺมเทสนาย อภาชนภาวโตฯ ตถา หิ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อิมํ คาถํ สุตฺวา น สจฺจาภิสมโย อโหสิฯ ยถา จ อิมสฺส, เอวํ อุปกสฺส อาชีวกสฺส พุทฺธคุณปฺปกาสนํฯ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต หิ ปุพฺพภาเค ภควตา ภาสิตํ ปเรสํ สุณนฺตานมฺปิ ตปุสฺสภลฺลิกานํ สรณทานํ วิย วาสนาภาคิยเมว ชาตํ, น เสกฺขภาคิยํ, น นิเพฺพธภาคิยํฯ เอสา หิ ธมฺมตาติฯ

ตตฺถ **โย พฺราหฺมโณ**ติ โย พาหิตปาปธมฺมตาย พฺราหฺมโณ, น ทิฏฺฐมงฺคลิกตาย หุํหุงฺการกสาวาทิปาปธมฺมยุโตฺต หุตฺวา เกวลํ ชาติมเตฺตเกน พฺรหฺมญฺญํ ปฏิชานาติฯ โส พฺราหฺมโณ พาหิตปาปธมฺมตฺตา หุํหุงฺการปฺปหาเนน **นิหุํหุโงฺก,** ราคาทิกสาวาภาเวน **นิกฺกสาโว,** ภาวนานุโยคยุตฺตจิตฺตตาย **ยตโตฺต,** สีลสํยเมน วา สํยตจิตฺตตาย **ยตโตฺต,** จตุมคฺคญาณสงฺขาเตหิ เวเทหิ อนฺตํ สงฺขารปริโยสานํ นิพฺพานํ, เวทานํ วา อนฺตํ คตตฺตา **เวทนฺตคู**ฯ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส วุสิตตฺตา **วุสิตพฺรหฺมจริโย, ธเมฺมน โส พฺรหฺมวาทํ วเทยฺย** ‘‘พฺราหฺมโณ อห’’นฺติ เอตํ วาทํ ธเมฺมน ญาเยน วเทยฺยฯ **ยสฺส** สกลโลกสนฺนิวาเสปิ **กุหิญฺจิ** เอการมฺมเณปิ ราคุสฺสโท, โทสุสฺสโท, โมหุสฺสโท, มานุสฺสโท, ทิฏฺฐุสฺสโทติ อิเม **อุสฺสทา นตฺถิ,** อนวเสสํ ปหีนาติ อโตฺถฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. พฺราหฺมณสุตฺตวณฺณนา

๕. ปญฺจเม **สาวตฺถิย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ ตญฺหิ สวตฺถสฺส นาม อิสิโน นิวาสฏฺฐาเน มาปิตตฺตา สาวตฺถีติ วุจฺจติ, ยถา กากนฺที, มากนฺทีติฯ เอวํ ตาว อกฺขรจินฺตกาฯ อฏฺฐกถาจริยา ปน ภณนฺติ – ยํกิญฺจิ มนุสฺสานํ อุปโภคปริโภคํ สพฺพเมตฺถ อตฺถีติ สาวตฺถิฯ สตฺถสมาโยเค จ กิเมตฺถ ภณฺฑมตฺถีติ ปุจฺฉิเต สพฺพมตฺถีติปิ วจนํ อุปาทาย สาวตฺถีติฯ

‘‘สพฺพทา สพฺพูปกรณํ, สาวตฺถิยํ สโมหิตํ;
ตสฺมา สพฺพมุปาทาย, **สาวตฺถี**ติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔);

ตสฺสํ **สาวตฺถิยํ,** สมีปตฺถ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ **เชตวเน**ติ อตฺตโน ปจฺจตฺถิเก ชินาตีติ **เชโต,** รญฺญา วา ปจฺจตฺถิกชเน ชิเต ชาโตติ เชโต, มงฺคลกมฺยตาย วา ตสฺส เอวํ นามเมว ก ตนฺติ เชโตฯ วนยตีติ **วนํ,** อตฺตโน สมฺปตฺติยา สตฺตานํ อตฺตนิ ภตฺตึ กโรติ อุปฺปาเทตีติ อ โตฺถฯ วนุเก อิติ วา **วนํ,** นานาวิธกุสุมคนฺธสโมฺมทมตฺตโกกิลาทิวิหงฺควิรุตาลาเปหิ มนฺทมา รุตจลิตรุกฺขสาขาปลฺลวหเตฺถหิ จ ‘‘เอถ มํ ปริภุญฺชถา’’ติ ปาณิโน ยาจติ วิยาติ อโตฺถฯ เชตสฺส วนํ **เชตวนํ**ฯ ตญฺหิ เชเตน กุมาเรน โรปิตํ สํวทฺธิตํ ปริปาลิตํฯ โสว ตสฺส สามี อโหสิ, ตสฺมา เชตวนนฺติ วุจฺจติ, ตสฺมึ **เชตวเน**ฯ

อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเมติ มาตาปิตูหิ คหิตนามวเสน สุทโตฺต นาม โส มหาเสฎฺฐิ, สพฺพกามสมิทฺธิตาย ปน วิคตมลมเจฺฉรตาย กรุณาทิคุณสมงฺคิตาย จ นิจฺจกาลํ อนาถานํ ปิณฺฑํ เทติ, ตสฺมา อนาถปิณฺฑิโกติ วุจฺจติฯ อารมนฺติ เอตฺถ ปาณิโน วิเสเสน ปพฺพชิตาติ **อาราโม,** ปุปฺผผลาทิโสภาย นาติทูรนาจฺจาสนฺนตาทิปญฺจวิธเสนาสนงฺคสมฺปตฺติยา จ ตโต ตโต อาคมฺม รมนฺติ อภิรมนฺติ อนุกฺกณฺฐิตา หุตฺวา วสนฺตีติ อโตฺถฯ วุตฺตปฺปการาย วา สมฺปตฺ ติยา ตตฺถ ตตฺถ คเตปิ อตฺตโน อพฺภนฺตรํเยว อาเนตฺวา รเมตีติ **อาราโม**ฯ โส หิ อนาถปิณฺฑิ เกน คหปตินา เชตสฺส ราชกุมารสฺส หตฺถโต อฎฺฐารสหิ หิรญฺญโกฎีหิ โกฎิสนฺถาเรน กิณิตฺ วา อฎฺฐารสหิ หิรญฺญโกฎีหิ เสนาสนานิ การาเปตฺวา อฎฺฐารสหิ หิรญฺญโกฎีหิ วิหารมหํ นิฎฺฐาเปตฺวา เอวํ จตุปญฺญาสหิรญฺญโกฎิปริจฺจาเคน พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส นิยฺยาติโต, ตสฺมา ‘‘อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราโม’’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมึ **อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม**ฯ

เอตฺถ จ ‘‘เชตวเน’’ติ วจนํ ปุริมสามิปริกิตฺตนํ, ‘‘อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม’’ติ ปจฺฉิมสา มิปริกิตฺตนํฯ อุภยมฺปิ ทฺวินฺนํ ปริจฺจาควิเสสปริทีปเนน ปุญฺญกามานํ อายตึ ทิฎฺฐานุคติอาปชฺ ชนตฺถํฯ ตตฺถ หิ ทฺวารโกฎฺฐกปาสาทกรณวเสน ภูมิวิกฺกยลทฺธา อฎฺฐารส หิรญฺญโกฎิโย อเนกโกฎิอคฺฆนกา รุกฺขา จ เชตสฺส ปริจฺจาโค, จตุปญฺญาส โกฎิโย อนาถปิณฺฑิกสฺสฯ อิติ เตสํ ปริจฺจาคปริกิตฺตเนน ‘‘เอวํ ปุญฺญกามา ปุญฺญานิ กโรนฺตี’’ติ ทเสฺสโนฺต ธมฺมภณฺฑาคาริ โก อเญฺญปิ ปุญฺญกาเม เตสํ ทิฎฺฐานุคติอาปชฺชเน นิโยเชตีติฯ

ตตฺถ สิยา – ยทิ ตาว ภควา สาวตฺถิยํ วิหรติ, ‘‘เชตวเน’’ติ น วตฺตพฺพํฯ อถ เชตวเน วิห รติ, ‘‘สาวตฺถิย’’นฺติ น วตฺตพฺพํฯ น หิ สกฺกา อุภยตฺถ เอกํ สมยํ วิหริตุนฺติฯ น โข ปเนตํ เอวํ ทฎฺฐพฺพํ, นนุ อโวจุมฺหา ‘‘สมีปตฺถ เอตํ ภุมฺมวจน’’นฺติฯ ตสฺมา ยถิทํ สาวตฺถิยา สมีเป เชต วนํ, ตตฺถ วิหรโนฺต ‘‘สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน’’ติ วุโตฺตฯ โคจรคามนิทสฺสนตฺถํ หิสฺส สาว ตฺถิวจนํ, ปพฺพชิตานุรูปนิวาสฎฺฐานทสฺสนตฺถํ เสสวจนนฺติฯ

อายสฺมา จ สาริปุโตฺตติอาทีสุ **อายสฺมา**ติ ปิยวจนํฯ จสโทฺท สมุจฺจยโตฺถฯ รูปสาริยา นาม พฺราหฺมณิยา ปุโตฺตติ **สาริปุโตฺตฯ มหาโมคฺคลฺลาโน**ติ ปูชาวจนํฯ คุณวิเสเสหิ มห โนฺต โมคฺคลฺลาโนติ หิ มหาโมคฺคลฺลาโนฯ **เรวโต**ติ ขทิรวนิกเรวโต, น กงฺขาเรวโตฯ เอกสฺ มิญฺหิ ทิวเส ภควา รตฺตสาณิปริกฺขิโตฺต วิย สุวณฺณยูโป, ปวาฬชปริวาริโต วิย สุวณฺณปพฺพ โต, นวุติหํสสหสฺสปริวาริโต วิย ธตรโฎฺฐ หํสราชา, สตฺตรตนสมุชฺชลาย จตุรงฺคินิยา เสนาย ปริวาริโต วิย จกฺกวตฺติ ราชา, มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต คคนมเชฺฌ จนฺทํ อุฎฺฐาเปโนฺต วิย จตุ นฺนํ ปริสานํ มเชฺฌ ธมฺมํ เทเสโนฺต นิสิโนฺน โหติฯ ตสฺมึ สมเย อิเม อคฺคสาวกา มหาสาวกา จ ภควโต ปาเท วนฺทนตฺถาย อุปสงฺกมิํสุฯ

***ภิกฺขู* อามเนฺตสี**ติ อตฺตานํ ปริวาเรตฺวา นิสินฺนภิกฺขู เต อาคจฺฉเนฺต ทเสฺสตฺวา อภาสิฯ ภควา หิ เต อายสฺมเนฺต สีลสมาธิปญฺญาทิคุณสมฺปเนฺน ปรเมน อุปสเมน สมนฺนาคเต ปร

มาย อากปฺปสมฺปตฺติยา ยุเตฺต อุปสงฺกมเนฺต ปสฺสิตฺวา ปสนฺนมานโส เตสํ คุณวิเสสปริกิตฺตนตฺถํ ภิกฺขู อามเนฺตสิ **“เอเต, ภิกฺขเว, พฺราหฺมณา อาคจฺฉนฺติ, เอเต, ภิกฺขเว, พฺราหฺมณา อาคจฺฉนฺตี”**ติฯ ปสาทวเสน เอตํ อาเมฑิตํ, ปสํสาวเสนาติปิ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ **เอวํ วุเตฺต**ติ เอวํ ภควตา เต อายสฺมเนฺต ‘‘พฺราหฺมณา’’ติ วุเตฺตฯ **อญฺญตโร**ติ นามโคเตฺตน อปากโฏ, ตสฺสํ ปริสายํ นิสิโนฺน เอโก ภิกฺขุฯ **พฺราหฺมณชาติโก**ติ พฺราหฺมณกุเล ชาโตฯ โส หิ อุฬารโภคา พฺราหฺมณมหาสาลกุลา ปพฺพชิโตฯ ตสฺส กิร เอวํ อโหสิ ‘‘อิเม โลกิยา อุภโต สุชาติยา พฺราหฺมณสิกฺขานิปฺผตฺติยา จ พฺราหฺมโณ โหติ, น อญฺญถาติ วทนฺติ, ภควา จ เอเต อายสฺมเนฺต พฺราหฺมณาติ วทติ, หนฺทาหํ ภควนฺตํ พฺราหฺมณลกฺขณํ ปุเจฺฉยฺย’’นฺติ เอตทตฺถเมว หิ ภควา ตทา เต เถเร ‘‘พฺราหฺมณา’’ติ อภาสิฯ พฺรหฺมํ อณตีติ พฺราหฺมโณติ หิ ชาติพฺราหฺมณานํ นิพฺพจนํฯ อริยา ปน พาหิตปาปตาย พฺราหฺมณาฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘พาหิตปาโปติ พฺราหฺมโณ, สมจริยา สมโณติ วุจฺจตี’’ติ (ธ. ป. ๓๘๘)ฯ วกฺขติ จ ‘‘พาหิตฺวา ปาปเก ธเมฺม’’ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ พฺราหฺมณสทฺทสฺส ปรมตฺถโต สิขาปตฺตมตฺถํ ชานิตฺวาฯ **อิมํ อุทานนฺ**ติ อิมํ ปรมตฺถพฺราหฺมณภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **พาหิตฺวา**ติ พหิ กตฺวา, อตฺตโน สนฺตานโต นีหริตฺวา สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน ปชหิตฺวาติ อโตฺถฯ **ปาปเก ธเมฺม**ติ ลามเก ธเมฺม, ทุจฺจริตวเสน ติวิธทุจฺจริตธเมฺม, จิตฺตุปฺปาทวเสน ทฺวาทสากุสลจิตฺตุปฺปาเท, กมฺมปถวเสน ทสากุสลกมฺมปเถ, ปวตฺติเภทวเสน อเนกเภทภิเนฺน สเพฺพปิ อกุสลธเมฺมติ อโตฺถฯ **เย จรนฺติ สทา สตา**ติ เย สติเวปุลฺลปฺปตฺตตาย สพฺพกาลํ รูปาทีสุ ฉสุปิ อารมฺมเณสุ สตตวิหารวเสน สตา สติมโนฺต หุตฺวา จตูหิ อิริยาปเถหิ จรนฺติฯ สติคฺคหเณเนว เจตฺถ สมฺปชญฺญมฺปิ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ขีณสํโยชนา**ติ จตูหิปิ อริยมเคฺคหิ ทสวิธสฺส สํโยชนสฺส สมุจฺฉินฺนตฺตา ปริกฺขีณสํโยชนาฯ **พุทฺธา**ติ จตุสจฺจสโมฺพเธน พุทฺธาฯ เต จ ปน สาวกพุทฺธา, ปเจฺจกพุทฺธา , สมฺมาสมฺพุทฺธาติ ติวิธา, เตสุ อิธ สาวกพุทฺธา อธิเปฺปตาฯ **เต เว โลกสฺมิ พฺราหฺมณา**ติ เต เสฏฺฐเตฺถน พฺราหฺมณสงฺขาเต ธเมฺม อริยาย ชาติยา ชาตา, พฺราหฺมณภูตสฺส วา ภควโต โอรสปุตฺตาติ อิมสฺมึ สตฺตโลเก ปรมตฺถโต พฺราหฺมณา นาม, น ชาติโคตฺตมเตฺตหิ, น ชฎาธารณาทิมเตฺตน วาติ อโตฺถฯ เอวํ อิเมสุ ทฺวีสุ สุเตฺตสุ พฺราหฺมณกรา ธมฺมา อรหตฺตํ ปาเปตฺวา กถิตา, นานชฺฌาสยตาย ปน สตฺตานํ เทสนาวิลาเสน อภิลาปนานเตฺตน เทสนานานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. มหากสฺสปสุตฺตวณฺณนา

๖. ฉเฏฺฐ **ราชคเห**ติ เอวํนามเก นคเรฯ ตญฺหิ มหามนฺธาตุมหาโควินฺทาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา ‘‘ราชคห’’นฺติ วุจฺจติฯ ‘‘ทุรภิภวนียตฺตา ปฏิราชูนํ คหภูตนฺติ ราชคห’’นฺติอาทินา อเญฺญเนเปตฺถ ปการเรน วณฺณยนฺติฯ กิเนฺตหิ? นามเมตํ ตสฺส นครสฺสฯ ตํ ปเนตํ พุทฺธกาเล จกฺกวตฺติกาเล จ นครํ โหติ, เสสกาเล สุญฺญํ ยกฺขปริคฺคหิตํ เตสํ วสนฏฺฐานํ หุตฺวา ติฏฺฐติฯ **เวฬุวเน กลนฺทกนิวาเป**ติ **เวฬุวนนฺ**ติ ตสฺส วิหารสฺส นามํฯ ตํ กิร อฏฺฐารสหตฺถุเพฺพเธน ปากาเรน ปริกฺขิตฺตํ พุทฺธสฺส ภควโต วสนานุจฺฉวิกาย มหติยา คนฺธกุฏิยา อเญฺญหิ จ ปาสาทกุฏิเลณมณฺฑปจงฺกมทฺวารโกฏฺฐกาทีหิ ปฏิมณฺฑิตํ พหิ เวฬูหิ ปริกฺขิตฺตํ อโหสิ นีโลภาสํ มโนรมํ, เตน ‘‘เวฬุวน’’นฺติ วุจฺจติฯ กลนฺทกานเญฺจตฺถ นิวาปํ อทํสุ, ตสฺมา **“กลนฺทกนิวาโป”**ติ วุจฺจติฯ ปุเพฺพ กิร อญฺญตโร ราชา ตํ อุยฺยานํ กีฬนตฺถํ ปวิโฏฺฐ สุรามทมโตฺต ทิวาเสยฺยํ อุปคโต

สุปิ, ปริชโนปิสฺส ‘‘สุโตฺต ราชา’’ติ ปุปฺผผลาทีหิ ปโลภิยมาโน อิโต จิโต จ ปกฺกามิฯ อถ สุราคเนฺธน อญฺญตรสฺมา รุกฺขสุสิรา กณฺหสโปฺป นิกฺขมิตฺวา รโญฺญ อภิมุโข อาคจฺฉติฯ ตํ ทิสฺวา รุกฺขเทวตา ‘‘รโญฺญ ชีวิตํ ทสฺสามี’’ติ กลนฺทกเวเสน คนฺตฺวา กณฺณมูเล สทฺทมกาสิฯ ราชา ปฏิพุชฺฌิ, กณฺหสโปฺป นิวโตฺตฯ โส ตํ ทิสฺวา ‘‘อิมาย กาฬิกาย มม ชีวิตํ ทินฺน’’นฺติ กาฬิกานํ นิวาปํ ตตฺถ ปฏฺฐเปสิ, อภยโฆสญฺจ โฆสาเปสิฯ ตสฺมา ตโต ปฏฺฐาย ตํ ‘‘กลนฺทกนิวาป’’นฺติ สงฺขํ คตํฯ กลนฺทกาติ หิ กาฬิกานํ นามํ, ตสฺมิํ **เวฬุวเน กลนฺทกนิวาเป**ฯ

มหากสฺสโปติ มหเนฺตหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา มหโนฺต กสฺสโปติ มหากสฺสโป, อปิจ กุมารกสฺสปเตฺถรํ อุปาทาย อยํ มหาเถโร ‘‘มหากสฺสโป’’ติ วุจฺจติฯ **ปิปฺปลิคุหาย**นฺติ ตสฺสา กิร คุหาย ทฺวารสมีเป เอโก ปิปฺปลิรุโกฺข อโหสิ, เตน สา ‘‘ปิปฺปลิคุหา’’ติ ปญฺญายิตฺถฯ ตสฺสํ **ปิปฺปลิคุหายํฯ อาพาธิโก**ติ อาพาโธ อสฺส อตฺถีติ อาพาธิโก, พฺยาธิโกติ อโตฺถฯ **ทุกฺขิโต**ติ กายสนฺนิสฺสิตํ ทุกฺขํ สญฺชาตํ อสฺสาติ ทุกฺขิโต, ทุกฺขปฺปโตฺตติ อโตฺถฯ **พาฬฺหคิลาโน**ติ อธิมตฺตเคลโญฺญ, ตํ ปน เคลญฺญํ สโต สมฺปชาโน หุตฺวา อธิวาเสสิฯ อถสฺส ภควา ตํ ปวตฺติํ ญตฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา โพชฺฌงฺคปริตฺตํ อภาสิ, เตเนว เถรสฺส โส อาพาโธ วูปสมิฯ วุตฺตเญฺหตํ โพชฺฌงฺคสํยุเตฺต –

‘‘เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา มหากสฺสโป ปิปฺปลิคุหายํ วิหรติ อาพาธิโก ทุกฺขิโต พาฬฺหคิลาโนฯ อถ โข ภควา สายนฺหสมยํ ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต เยนายสฺมา มหากสฺสโป เตนุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีทิฯ นิสชฺช โข ภควา…เป.… เอตทโวจ – ‘กจฺจิ เต, กสฺสป, ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนียํ, กจฺจิ ทุกฺขา เวทนา ปฏิกฺกมนฺติ, โน อภิกฺกมนฺติ, ปฏิกฺกโมสานํ ปญฺญายติ โน อภิกฺกโม’ติ? ‘น เม, ภเนฺต, ขมนียํ, น ยาปนียํ, พาฬฺหา เม ภเนฺต, ทุกฺขา เวทนา อภิกฺกมนฺติ โน ปฏิกฺกมนฺติ, อภิกฺกโมสานํ ปญฺญายติ โน ปฏิกฺกโม’ติฯ

‘‘‘สตฺติเม, กสฺสป, โพชฺฌงฺคา มยา สมฺมทกฺขาตา ภาวิตา พหุลีกตา อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺติฯ กตเม สตฺต? สติสโมฺพชฺฌโงฺค โข, กสฺสป, มยา สมฺมทกฺขาโต ภาวิโต พหุลีกโต อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติ…เป.… อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค โข, กสฺสป, มยา สมฺมทกฺขาโต ภาวิโต พหุลีกโต อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตติฯ อิเม โข, กสฺสป, สตฺต โพชฺฌงฺคา มยา สมฺมทกฺขาตา ภาวิตา พหุลีกตา อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตนฺตี’ติฯ ‘ตคฺฆ ภควา โพชฺฌงฺคา, ตคฺฆ, สุคต, โพชฺฌงฺคา’’’ติฯ

‘‘อิทมโวจ ภควาฯ อตฺตมโน อายสฺมา มหากสฺสโป ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิฯ วุฏฺฐหิ จายสฺมา มหากสฺสโป ตมฺหา อาพาธา, ตถา ปหีโน จายสฺมโต มหากสฺสปสฺส โส อาพาโธ อโหสี’’ติฯ

เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อปเรน สมเยน ตมฺหา อาพาธา วุฏฺฐาสี’’**ติฯ

เอตทโหสีติ ปุเพฺพ เคลญฺญทิวเสสุ สทฺธิวิหาริเกหิ อุปนีตํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา วิหาเร เอว อโหสิฯ อถสฺส ตมฺหา อาพาธา วุฏฺฐิตสฺส เอตํ ‘‘ยํนูนาหํ ราชคหํ ปิณฺฑาย ปวิเสยฺย’’นฺติ ปริวิตโกฺก อโหสิฯ **ปญฺจมตฺตานิ เทวตาสตานี**ติ สกฺกสฺส เทวรโญฺญ ปริจาริกา ปญฺจสตา กกุฏปาทินิโย อจฺฉราโยฯ **อุสฺสุกฺกํ อาปนฺนานิ โหนฺตี**ติ เถรสฺส ปิณฺฑปาตํ ทสฺ

สามาติ ปญฺจปิณฺฑปาตสตานิ สเชฺชตฺวา สุวณฺณภาชเนหิ อาทาย อนฺตรามคฺเค ฐตฺวา, ‘‘ภนฺเต, อิมํ ปิณฺฑปาตํ คณฺหถ, สงฺคหํ โน กโรถา’’ติ วทมานา ปิณฺฑปาตทาเน ยุตฺตปฺปยุตฺตานิ โหนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส ปิณฺฑปาตปฺปฏิลาภายา’’**ติฯ

สโกฺก กิร เทวราชา เถรสฺส จิตฺตปฺปวตฺตึ ญตฺวา ตา อจฺฉราโย อุโยฺยเชสิ ‘‘คจฺฉถ ตุเมฺห อยฺยสฺส มหากสฺสปเตฺถรสฺส ปิณฺฑปาตํ ทตฺวา อตฺตโน ปติฏฺฐํ กโรถา’’ติฯ เอวํ หิสฺส อโหสิ ‘‘อิมาสุ สพฺพาสุ คตาสุ กทาจิ เอกิสฺสาปิ หตฺถโต ปิณฺฑปาตํ เถโร ปฏิคฺคเณฺหยฺย, ตํ ตสฺสา ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติฯ ปฏิกฺขิปิ เถโร, ‘‘ภเนฺต , มยฺหํ ปิณฺฑปาตํ คณฺหถ, มยฺหํ ปิณฺฑปาตํ คณฺหถา’’ติ วทนฺติโย ‘‘คจฺฉถ ตุเมฺห กตปุญฺญา มหาโภคา, อหํ ทุคฺคตานํ สงฺคหํ กริสฺสามี’’ติ วตฺวา, ‘‘ภเนฺต, มา โน นาเสถ, สงฺคหํ โน กโรถา’’ติ วทนฺติโย ปุนปิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุนปิ อปคนฺตุํ อนิจฺฉมานา ยาจนฺติโย ‘‘น อตฺตโน ปมาณํ ชานาถ, อปคจฺฉถา’’ติ วตฺวา อจฺฉรํ ปหริฯ ตา เถรสฺส อจฺฉราสทฺทํ สุตฺวา สนฺตชฺชิตา ฐาตุํ อสโกฺกนฺติโย ปลายิตฺวา เทวโลกเมว คตาฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ปญฺจมตฺตานิ เทวตาสตานิ ปฏิกฺขิปิตฺวา’’**ติฯ

ปุพฺพณฺหสมยนฺติ ปุพฺพเณฺห เอกํ สมยํ, เอกสฺมิํ กาเลฯ **นิวาเสตฺวา**ติ วิหารนิวาสนปริวตฺตนวเสน นิวาสนํ ทฬฺหํ นิวาเสตฺวาฯ **ปตฺตจีวรมาทายา**ติ จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ หเตฺถน คเหตฺวาฯ **ปิณฺฑาย ปาวิสี**ติ ปิณฺฑปาตตฺถาย ปาวิสิฯ **ทลิทฺทวิสิขา**ติ ทุคฺคตมนุสฺสานํ วสโน กาโสฯ **กปณวิสิขา**ติ โภคปาริชุญฺญปฺปตฺติยา ทีนมนุสฺสานํ วาโสฯ **เปสการวิสิขา**ติ ตนฺตวายวาโสฯ **อทฺทสา โข ภควา**ติ กถํ อทฺทส? ‘‘อาพาธา วุฏฺฐิโต มม ปุโตฺต กสฺสโป กินฺนุ โข กโรตี’’ติ อาวเชฺชเนฺต เวฬุวเน นิสิโนฺน เอว ภควา ทิพฺพจกฺขุนา อทฺทสฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ยายํ อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส ปญฺจหิ อจฺฉราสเตหิ อุปนีตํ อเนกสูปํ อเนกพฺยญฺชนํ ทิพฺพปิณฺฑปาตํ ปฏิกฺขิปิตฺวา กปณชนานุคฺคหปฺปฏิปตฺติ วุตฺตา, เอตมตฺถํ ชานิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ ปรมปฺปิจฺฉตาทสฺสนมุเขน ขีณาสวสฺส ตาทีภาวานุภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **อนญฺญโปสิ**นฺติ อญฺญํ โปเสตีติ อญฺญโปสี, น อญฺญโปสี อนญฺญโปสี, อตฺตนา โปเสตพฺพสฺส อญฺญสฺส อภาเวน อทุติโย, เอกโกติ อโตฺถฯ เตน เถรสฺส สุภรตํ ทเสฺสติฯ เถโร หิ กายปริหาริเกน จีวเรน กุจฺฉิปริหาริเกน จ ปิณฺฑปาเตน อตฺตานเมว โปเสโนฺต ปรมปฺปิโจฺฉ หุตฺวา วิหรติ, อญฺญํ ญาติมิตฺตาทีสุ กญฺจิ น โปเสติ กตฺถจิ อลคฺคภาวโตฯ อถ วา อเญฺญน อญฺญตเรน โปเสตพฺพตาย อภาวโต อนญฺญโปสีฯ โย หิ เอกสฺมิํเยว ปจฺจยทายเก ปฏิพทฺธจตุปจฺจโย โส อนญฺญโปสี นาม น โหติ เอกายตฺตวุตฺติโต ฯ เถโร ปน ‘‘ยถาปิ ภมโร ปุปฺผ’’นฺติ (ธ. ป. ๔๙) คาถาย วุตฺตนเยน ชงฺฆาพลํ นิสฺสาย ปิณฺฑาย จรโนฺต กุเลสุ นิจฺจนโว หุตฺวา มิสฺสกภเตฺตน ยาเปติฯ ตถา หิ นํ ภควา จนฺทูปมปฺปฏิปทาย โถเมสิฯ **อญฺญาต**นฺติ อภิญฺญาตํ, ยถาภุจฺจคุเณหิ ปตฺถฏยสํ, เตเนว วา อนญฺญโปสิภาเวน อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาหิ ญาตํฯ อถ วา **อญฺญาต**นฺติ สพฺพโส ปหีนตณฺหตาย ลาภสกฺการสิโลกนิกามนเหตุ อตฺตานํ ชานาปนวเสน น ญาตํฯ อวีตตโณฺห หิ ปาปิโจฺฉ กุหกตาย สมฺภาวนาธิปฺปาเยน อตฺตานํ ชานาเปติฯ **ทนฺต**นฺติ ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน อินฺทฺริเยสุ อุตฺตมทมเนน ทนฺตํฯ **สาเร ปติฏฺฐิต**นฺติ วิมุตฺติสาเร อวฏฺฐิตํ, อเสกฺขสีลกฺขนฺธาทิเก วา สีลาทิสาเร ปติฏฺฐิตํฯ **ขีณาสวํ วนฺตโทส**นฺติ กามาสวาทีนํ จตุนฺนํ อาสวานํ อนวเสสํ ปหีนตฺตา ขีณาสวํฯ ตโต เอว ราคาทิโทสานํ สพฺพโส วนฺตตฺตา วนฺตโทสํฯ **ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ**นฺติ ตํ ยถาวุตฺตคุณํ ปรมตฺถพฺราหฺมณํ อหํ พฺราหฺมณนฺติ วทามีติฯ อิธาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เทสนานานตฺตํ เวทิตพฺพํฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. อชกลาปกสุตฺตวณฺณนา

๗. สตฺตเม **ปาวายนฺ**ติ เอวํนามเก มลฺลราชูนํ นคเรฯ **อชกลาปเก เจติเย**ติ อชกลาปเกน นาม ยเกฺขน ปริคฺคหิตตฺตา ‘‘อชกลาปก’’นฺติ ลทฺธนาเม มนุสฺสานํ จิตฺตีกตฏฺฐาเน ฯ โส กิร ยโกฺข อเช กลาเป กตฺวา พนฺธเนน อชโกฏฺฐาเสน สทฺธึ พลึ ปฏิจฺฉติ, น อญฺญถา, ตสฺมา ‘‘อชกลาปโก’’ติ ปญฺญายิตฺถฯ เกจิ ปนาหุ – อชเก วิย สเตฺต ลาเปตีติ อชกลาปโกติฯ ตสฺส กิร สตฺตา พลึ อุปเนตฺวา ยทา อชสทฺทํ กตฺวา พลึ อุปหรนฺติ, ตทา โส ตุสฺสติ, ตสฺมา ‘‘อชกลาปโก’’ติ วุจฺจตีติฯ โส ปน ยโกฺข อานุภาวสมฺปโนฺน กกฺขโฬ ผรุโส ตตฺถ จ สนฺนิหิโต, ตสฺมา ตํ ฐานํ มนุสฺสา จิตฺตึ กโรนฺติ, กาเลน กาลํ พลึ อุปหรนฺติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อชกลาปเก เจติเย’’ติฯ **อชกลาปกสฺส ยกฺขสฺส ภวเน**ติ ตสฺส ยกฺขสฺส วิมาเนฯ

ตทา กิร สตฺถา ตํ ยกฺขํ ทเมตุกาโม สายนฺหสมเย เอโก อทุติโย ปตฺตจีวรํ อาทาย อชกลาปกสฺส ยกฺขสฺส ภวนทฺวารํ คนฺตฺวา ตสฺส โทวาริกํ ภวนปวิสนตฺถาย ยาจิฯ โส ‘‘กกฺขโฬ, ภเนฺต, อชกลาปโก ยโกฺข, สมโณติ วา พฺราหฺมโณติ วา คารวํ น กโรติ, ตสฺมา ตุเมฺห เอว ชานาถ, มยฺหํ ปน ตสฺส อนาโรจนํ น ยุตฺต’’นฺติ ตาวเทว ยกฺขสมาคมํ คตสฺส อชกลาปกสฺส สนฺติกํ วาตเวเคน อคมาสิฯ สตฺถา อโนฺตภวนํ ปวิสิตฺวา อชกลาปกสฺส นิสีทนมณฺฑเป ปญฺญตฺตาสเน นิสีทิฯ ยกฺขสฺส โอโรธา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ อฏฺฐํสุฯ สตฺถา ตาสํ กาลยุตฺตํ ธมฺมึ กถํ กเถสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ปาวายํ วิหรติ อชกลาปเก เจติเย อชกลาปกสฺส ยกฺขสฺส ภวเน’’ติฯ

ตสฺมึ สมเย สาตาคิรเหมวตา อชกลาปกสฺส ภวนมตฺถเกน ยกฺขสมาคมํ คจฺฉนฺตา อตฺตโน คมเน อสมฺปชฺชมาเน ‘‘กึ นุ โข การณ’’นฺติ อาวเชฺชนฺตา สตฺถารํ อชกลาปกสฺส ภวเน นิสินฺนํ ทิสฺวา ตตฺถ คนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ‘‘มยํ, ภเนฺต, ยกฺขสมาคมํ คมิสฺสามา’’ติ อาปุจฺฉิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา คตา ยกฺขสนฺนิปาเต อชกลาปกํ ทิสฺวา ตุฏฺฐึ ปเวทยึสุ ‘‘ลาภา เต, อาวุโส, อชกลาปก, ยสฺส เต ภวเน สเทวเก โลเก อคฺคปุคฺคโล ภควา นิสิโนฺน, อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ ปยิรุปาสสฺสุ, ธมฺมญฺจ สุณาหี’’ติฯ โส เตสํ กถํ สุตฺวา ‘‘อิเม ตสฺส มุณฺฑกสฺส สมณกสฺส มม ภวเน นิสินฺนภาวํ กเถนฺตี’’ติ โกธาภิภูโต หุตฺวา ‘‘อชฺช มยฺหํ เตน สมเณน สทฺธึ สงฺคาโม ภวิสฺสตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ยกฺขสนฺนิปาตโต อุฏฺฐหิตฺวา ทกฺขิณํ ปาทํ อุกฺขิปิตฺวา สฏฺฐิโยชนมตฺตํ ปพฺพตกูฏํ อกฺกมิ, ตํ ภิชฺชิตฺวา ทฺวิธา อโหสิฯ เสสํ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ อาฬวกสุตฺตวณฺณนายํ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๔๖) อาคตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อชกลาปกสฺส สมาคโม หิ อาฬวกสมาคมสทิโสว ฐเปตฺวา ปญฺหกรณํ วิสฺสชฺชนํ ภวนโต ติกฺขตฺตุํ นิกฺขมนํ ปเวสนญฺจฯ อชกลาปโก หิ อาคจฺฉโนฺตเยว ‘‘เอเตหิเยว ตํ สมณํ ปลาเปสฺสามี’’ติ วาตมณฺฑลาทิเก นววเสฺส สมุฏฺฐาเปตฺวา เตหิ ภควโต จลนมตฺตมฺปิ กาตุํ อสโกฺกโนฺต นานาวิธปฺปหรณหเตฺถ อติวิย ภยานกรูเป ภูตคเณ นิมฺมินิตฺวา เตหิ สทฺธึ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อนฺตเนฺตเนว จรโนฺต สพฺพรตฺตึ นานปฺปการํ วิปฺปการํ กตฺวาปิ ภควโต กิญฺจิ เกสคฺคมตฺตมฺปิ นิสินฺนฏฺฐานโต จลนํ กาตุํ นาสกฺขิฯ เกวลํ ปน ‘‘อยํ สมโณ มํ อนาปุจฺฉา มยฺหํ ภวนํ ปวิสิตฺวา นิสีทตี’’ติ โกธวเสน ปชฺชลิฯ อถสฺส ภควา จิตฺตปฺปวตฺตึ ญตฺวา ‘‘เสยฺยถาปิ นาม จณฺฑสฺส กุกฺกุรสฺส นาสาย ปิตฺตํ ภินฺทเยฺย, เอวํ โส ภิโยฺยโสมตฺตาย จณฺฑตโร อสฺส, เอวเมวายํ ยโกฺข มยิ อิธ นิสิเนฺน จิตฺตํ ปทูเสติ, ยํนูนาหํ พหิ นิกฺขเมยฺย’’นฺติ สยเมว ภ

วนโต นิกฺขมิตฺวา อโพฺภกาเส นิสีทิฯ เตน วุตฺตํ – **“เตน โข ปน สมเยน ภควา รตฺตนฺธการติมิสายํ อโพฺภกาเส นิสิโนฺน โหตี”**ติฯ

ตตฺถ **รตฺตนฺธการติมิสาย**นฺติ รตฺติยํ อนฺธกรณตมสิ, จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺติวิรหิเต พหลนฺธกาเรติ อโตฺถฯ จตุรงฺคสมนฺนาคโต กิร ตทา อนฺธกาโร ปวตฺตีติฯ **เทโว**ติ เมโฆ เอกเมกํ ผุสิตกํ อุทกพินฺทุํ ปาเตติฯ อถ ยโกฺข ‘‘อิมินา สเทฺทน ตาเสตฺวา อิมํ สมณํ ปลาเปสฺสามี’’ติ ภควโต สมีปํ คนฺตฺวา ‘‘อกฺกุโล’’ติอาทินา ตํ ภึสนํ อกาสิฯ เตน วุตฺตํ **“อถ โข อชกลาปโก”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ภย**นฺติ จิตฺตุตฺราสํ, **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ อูรุตฺถมฺภกสรีรสฺส ฉมฺภิตภาวํฯ **โลมหํส**นฺติ โลมานํ ปหฎฺฐภาวํ, ตีหิปิ ปเทหิ ภยุปฺปตฺติเมว ทเสฺสติฯ **อุปสงฺกมี**ติ กสฺมา ปนายํ เอวมธิปฺปาโย อุปสงฺกมิ, นนุ ปุเพฺพ อตฺตนา กาตพฺพํ วิปฺปการํ อกาสีติ? สจฺจมกาสิ, ตํ ปเนส ‘‘อโนฺตภวเน เขมฎฺฐาเน ถิรภูมิยํ ฐิตสฺส น กิญฺจิ กาตุํ อสกฺขิ, อิทานิ พหิ ฐิตํ เอวํ ภึสาเปตฺวา ปลาเปตุํ สกฺกา’’ติ มญฺญมาโน อุปสงฺกมิฯ อยญฺหิ ยโกฺข อตฺตโน ภวนํ ‘‘ถิรภูมี’’ติ มญฺญติ, ‘‘ตตฺถ ฐิตตฺตา อยํ สมโณ น ภายตี’’ติ จฯ

ติกฺขตฺตุํ “อกฺกุโล ปกฺกุโล”ติ อกฺกุลปกฺกุลิกํ อกาสีติ ตโย วาเร ‘‘อกฺกุโล ปกฺกุโล’’ติ ภึสาเปตุกามตาย เอวรูปํ สทฺทํ อกาสิฯ อนุกรณสโทฺท หิ อยํฯ ตทา หิ โส ยโกฺข สิเนรุํ อุกฺขิปโนฺต วิย มหาปถวึ ปริวเตฺตโนฺต วิย จ มหตา อุสฺสาเหน อสนิสตสทฺทสงฺฆาฎํ วิย เอกสฺมึ ฐาเน ปุญฺชีกตํ หุตฺวา วินิจฺฉรนฺตํ ทิสาคชานํ หตฺถิคชฺชิตํ, เกสรสีหานํ สีหนินฺนาทํ , ยกฺขานํ หึการสทฺทํ, ภูตานํ อฎฺฎหาสํ, อสุรานํ อโปฺผฎนโฆสํ , อินฺทสฺส เทวรโญฺญ วชิรนิคฺฆาตนิโคฺฆสํ, อตฺตโน คมฺภีรตาย วิปฺผาริกตาย ภยานกตาย จ อวเสสสทฺทํ อวหสนฺตมิว อภิภวนฺตมิว จ กปฺปวุฎฺฐานมหาวาตมณฺฑลิกาย วินิโคฺฆสํ ปุถุชฺชนานํ หทยํ ผาเลนฺตํ วิย มหนฺตํ ปฏิภยนิโคฺฆสํ อพฺยตฺตกฺขรํ ติกฺขตฺตุํ อตฺตโน ยกฺขคชฺชิตํ คชฺชิ ‘‘เอเตน อิมํ สมณํ ภึสาเปตฺวา ปลาเปสฺสามี’’ติฯ ยํ ยํ นิจฺฉรติ, เตน เตน ปพฺพตา ปปฏิกํ มุญฺจึสุ, วนปฺปติเชฎฺฐเก อุปาทาย สเพฺพสุ รุกฺขลตาคุเมฺพสุ ปตฺตผลปุปฺผานิ สีทยึสุ, ติโยชนสหสฺสวิตฺถโตปิ หิมวนฺตปพฺพตราชา สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ, ภุมฺมเทวตา อาทึ กตฺวา เยภุเยฺยน เทวตานมฺปิ อหุเทว ภยํ ฉมฺภิตตฺตํ โลมหํโส, ปเคว มนุสฺสานํฯ อเญฺญสญฺจ อปททฺวิปทจตุปฺปทานํ มหาปถวิยา อุนฺทฺริยนกาโล วิย มหตี วิภึสนกา อโหสิ, สกลสฺมึ ชมฺพุทีปตเล มหนฺตํ โกลาหลํ อุทปาทิฯ ภควา ปน ตํ สทฺทํ ‘‘กิมี’’ติ อมญฺญมาโน นิจฺจโล นิสีทิ, ‘‘มา กสฺสจิ อิมินา อนฺตราโย โหตู’’ติ อธิฎฺฐาสิฯ

ยสฺมา ปน โส สโทฺท ‘‘อกฺกุล ปกฺกุล’’ อิติ อิมินา อากาเรน สตฺตานํ โสตปถํ อคมาสิ, ตสฺมา ตสฺส อนุกรณวเสน ‘‘อกฺกุโล ปกฺกุโล’’ติ, ยกฺขสฺส จ ตสฺสํ นิโคฺฆสนิจฺฉารณายํ อกฺกุลปกฺกุลกรณํ อตฺถีติ กตฺวา ‘‘อกฺกุลปกฺกุลิกํ อกาสี’’ติ สงฺคหํ อาโรปยึสุฯ เกจิ ปน ‘‘อากุลพฺยากุล อิติ ปทฺทวยสฺส ปริยายาภิธานวเสน อกฺกุโล พกฺกุโลติ อยํ สโทฺท วุโตฺต’’ติ วทนฺติ ยถา ‘‘เอกํ เอกก’’นฺติฯ ยสฺมา เอกวารํ ชาโต ปฐมุปฺปตฺติวเสเนว นิพฺพตฺตตฺตา อากุโลติ อาทิอโตฺถ อากาโร, ตสฺส จ กการาคมํ กตฺวา รสฺสตฺตํ กตนฺติฯ เทฺว วาเร ปน ชาโต พกฺกุโล, กุลสโทฺท เจตฺถ ชาติปริยาโย โกลํโกโลติอาทีสุ วิยฯ วุตฺตอธิปฺปายานุวิธายี จ สทฺทปฺปโยโคติ ปฐเมน ปเทน ชลาพุชสีหพฺยคฺฆาทโย, ทุติเยน อณฺฑชอาสีวิสกณฺหสปฺปาทโย วุจฺจนฺติ, ตสฺมา สีหาทิโก วิย อาสีวิสาทิโก วิย จ ‘‘อหํ เต ชีวิตหารโก’’ติ อิมํ อตฺถํ ยโกฺข ปททฺวเยน ทเสฺสตีติ อเญฺญฯ อปเร ปน ‘‘อกฺขุโล ภกฺขุโล’’ติ ปาฬึ วตฺวา ‘‘อเกฺขตุํ เขเปตุํ วินาเสตุํ อุลติ ปวเตฺตตีติ อกฺขุโล, ภกฺขิตุํ ขาทิตุํ อุลตีติ ภกฺขุโลฯ โก ปเนโส? ยกฺขรกฺขสปิสาจสีห

พฺยคฺฆาทีสุ อญฺญตโร โย โกจิ มนุสฺสานํ อนตฺถาวโห’’ติ ตสฺส อตฺถํ วทนฺติฯ อิธาปิ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว อธิปฺปายโยชนา เวทิตพฺพาฯ

เอโส เต, สมณ, ปิสาโจติ ‘‘อโมฺภ, สมณ, ตว ปิสิตาสโน ปิสาโจ อุปฏฺฐิโต’’ติ มหนฺตํ เภรวรูปํ อภินิมฺมินิตฺวา ภควโต ปุรโต ฐตฺวา อตฺตานํ สนฺธาย ยโกฺข วทติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เตน ยเกฺขน กายวาจาหิ ปวตฺติยมานํ วิปฺปการํฯ เตน จ อตฺตโน อนภิภวนียสฺส เหตุภูตํ โลกธเมฺมสุ นิรุปกฺกิเลสตํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **ตายํ เวลาย**นฺติ ตสฺสํ วิปฺปการกรณเวลายํฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ ตํ วิปฺปการํ อคเณตฺวา อสฺส อคณนเหตุภูตํ ธมฺมานุภาวทีปกํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยทา สเกสุ ธเมฺมสู**ติ ยสฺมิํ กาเล สกอตฺตภาวสงฺขาเตสุ ปญฺจสุ อุปาทานกฺขนฺธธเมฺมสุฯ **ปารคู**ติ ปริญฺญาภิสมยปาริปูริวเสน ปารงฺคโต, ตโตเยว เตสํ เหตุภูเต สมุทเย, ตทปฺปวตฺติลกฺขเณ นิโรเธ, นิโรธคามินิยา ปฏิปทาย จ ปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยปาริปูริวเสน ปารคโตฯ **โหติ พฺราหฺมโณ**ติ เอวํ สพฺพโส พาหิตปาปตฺตา พฺราหฺมโณ นาม โหติ, สพฺพโส สกอตฺตภาวาวโพธเนปิ จตุสจฺจาภิสมโย โหติฯ วุตฺตเญฺจตํ – ‘‘อิมสฺมิํเยว พฺยามมเตฺต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ โลกสมุทยญฺจ ปญฺญเปมี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕)ฯ อถ วา **สเกสุ ธเมฺมสู**ติ อตฺตโน ธเมฺมสุ, อตฺตโน ธมฺมา นาม อตฺถกามสฺส ปุคฺคลสฺส สีลาทิธมฺมาฯ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติอาทโย หิ โวทานธมฺมา เอกนฺตหิตสุขสมฺปาทเนน ปุริสสฺส อตฺตโน ธมฺมา นาม, น อนตฺถาวหา สํกิเลสธมฺมา วิย อสกธมฺมาฯ **ปารคู**ติ เตสํ สีลาทีนํ ปาริปูริยา ปารํ ปริยนฺตํ คโตฯ

ตตฺถ สีลํ ตาว โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิธํฯ เตสุ โลกิยํ ปุพฺพภาคสีลํฯ ตํ สเงฺขปโต ปาติโมกฺขสํวราทิวเสน จตุพฺพิธํ, วิตฺถารโต ปน อเนกปฺปเภทํฯ โลกุตฺตรํ มคฺคผลวเสน ทุวิธํ, อตฺถโต สมฺมาวาจาสมฺมากมฺมนฺตสมฺมาอาชีวาฯ ยถา จ สีลํ, ตถา สมาธิปญฺญา จ โลกิยโลกุตฺตรวเสน ทุวิธาฯ ตตฺถ โลกิยสมาธิ สห อุปจาเรน อฏฺฐ สมาปตฺติโย, โลกุตฺตรสมาธิ มคฺคปริยาปโนฺน ฯ ปญฺญาปิ โลกิยา สุตมยา, จินฺตามยา, ภาวนามยา จ สาสวา, โลกุตฺตรา ปน มคฺคสมฺปยุตฺตา ผลสมฺปยุตฺตา จฯ วิมุตฺติ นาม ผลวิมุตฺติ นิพฺพานญฺจ, ตสฺมา สา โลกุตฺตราวฯ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ โลกิยเมว, ตํ เอกูนวีสติวิธํ ปจฺจเวกฺขณญาณภาวโตฯ เอวํ เอเตสํ สีลาทิธมฺมานํ อตฺตโน สนฺตาเน อรหตฺตผลาธิคเมน อนวเสสโต นิพฺพตฺตปาริปูริยา ปารํ ปริยนฺตํ คโตติ **สเกสุ ธเมฺมสุ ปารคู**ฯ

อถ วา โสตาปตฺติผลาธิคเมน สีลสฺมิํ ปารคูฯ โส หิ ‘‘สีเลสุ ปริปูรการี’’ติ วุโตฺต, โสตาปนฺนคฺคหเณเนว เจตฺถ สกทาคามีปิ คหิโต โหติฯ อนาคามิผลาธิคเมน สมาธิสฺมิํ ปารคูฯ โส หิ ‘‘สมาธิสฺมิํ ปริปูรการี’’ติ วุโตฺตฯ อรหตฺตผลาธิคเมน อิตเรสุ ตีสุ ปารคูฯ อรหา หิ ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา อคฺคภูตาย อกุปฺปาย เจโตวิมุตฺติยา อธิคตตฺตา ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส จ ปริโยสานคมนโต ปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสเนสุ ปารคู นาม โหติฯ เอวํ สพฺพถาปิ จตูสุ อริยสเจฺจสุ จตุมคฺควเสน ปริญฺญาทิโสฬสวิธาย กิจฺจนิปฺผตฺติยา ยถาวุเตฺตสุ ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล สเกสุ ธเมฺมสุ ปารคโตฯ

โหติ พฺราหฺมโณติ ตทา โส พาหิตปาปธมฺมตาย ปรมตฺถพฺราหฺมโณ โหติฯ **อถ เอตํ ปิสาจญฺจ, ปกฺกุลญฺจาติวตฺตตี**ติ ตโต ยถาวุตฺตปารคมนโต อถ ปจฺฉา, อชกลาปก, เอตํ

ตยา ทสฺสิตํ ปิสิตาสนตฺถมาคตํ ปิสาจํ ภยชนนตฺถํ สมุฏฺฐาปิตํ อกฺกุลปกฺกุลิกญฺจ อติวตฺตติ, อติกฺกมติ, อภิภวติ, ตํ น ภายตีติ อโตฺถฯ

อยมฺปิ คาถา อรหตฺตเมว อุลฺลปิตฺวา กถิตาฯ อถ อชกลาปโก อตฺตนา กเตน ตถารูเปนปิ ปฏิภยรูเปน วิภึสเนน อกมฺปนียสฺส ภควโต ตํ ตาทิภาวํ ทิสฺวา ‘‘อโห อจฺฉริยมนุโสฺสวตาย’’นฺติ ปสนฺนมานโส โปถุชฺชนิกาย สทฺธาย อตฺตนิ นิวิฏฺฐภาวํ วิภาเวโนฺต สตฺถุ สมฺมุขา อุปาสกตฺตํ ปเวเทสิฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สงฺคามชิสุตฺตวณฺณนา

๘. อฏฺฐเม **สงฺคามชี**ติ เอวํนาโมฯ อยญฺหิ อายสฺมา สาวตฺถิยํ อญฺญตรสฺส มหาวิภวสฺส เสฏฺฐิโน ปุโตฺต, วยปฺปตฺตกาเล มาตาปิตูหิ ปติรูเปน ทาเรน นิโยเชตฺวา สาปเตยฺยํ นิยฺยาเตตฺวา ฆรพนฺธเนน พโทฺธ โหติฯ โส เอกทิวสํ สาวตฺถิวาสิโน อุปาสเก ปุพฺพณฺหสมยํ ทานํ ทตฺวา สีลํ สมาทิยิตฺวา สายนฺหสมเย สุทฺธวเตฺถ สุทฺธุตฺตราสเงฺค คนฺธมาลาทิหเตฺถ ธมฺมสฺสวนตฺถํ เชตวนาภิมุเข คจฺฉเนฺต ทิสฺวา ‘‘กตฺถ ตุเมฺห คจฺฉถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ธมฺมสฺสวนตฺถํ เชตวเน สตฺถุ สนฺติก’’นฺติ วุเตฺต ‘‘เตน หิ อหมฺปิ คมิสฺสามี’’ติ เตหิ สทฺธิํ เชตวนํ อคมาสิฯ เตน จ สมเยน ภควา กญฺจนคุหายํ สีหนาทํ นทโนฺต เกสรสีโห วิย สทฺธมฺมมณฺฑเป ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา จตุปริสมเชฺฌ ธมฺมํ เทเสติฯ

อถ โข เต อุปาสกา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา เอกมนฺตํ นิสีทิํสุ, สงฺคามชิปิ กุลปุโตฺต ตสฺสา ปริสาย ปริยเนฺต ธมฺมํ สุณโนฺต นิสีทิฯ ภควา อนุปุพฺพิกถํ กเถตฺวา จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสสิ, สจฺจปริโยสาเน อเนเกสํ ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมโย อโหสิฯ สงฺคามชิปิ กุลปุโตฺต โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา ปริสาย วุฏฺฐิตาย ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิ ‘‘ปพฺพาเชถ มํ ภควา’’ติฯ ‘‘อนุญฺญาโตสิ ปน ตฺวํ มาตาปิตูหิ ปพฺพชฺชายา’’ติ? ‘‘นาหํ, ภเนฺต, อนุญฺญาโต’’ติฯ ‘‘น โข, สงฺคามชิ, ตถาคตา มาตาปิตูหิ อนนุญฺญาตํ ปุตฺตํ ปพฺพาเชนฺตี’’ติฯ ‘‘โสหํ, ภเนฺต, ตถา กริสฺสามิ, ยถา มํ มาตาปิตโร ปพฺพชิตุํ อนุชานนฺตี’’ติฯ โส ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา มาตาปิตโร อุปสงฺกมิตฺวา, ‘‘อมฺมตาตา, อนุชานาถ มํ ปพฺพชิตุ’’นฺติ อาหฯ ตโต ปรํ รฏฺฐปาลสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๒๙๓ อาทโย) อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ

อถ โส ‘‘ปพฺพชิตฺวา อตฺตานํ ทเสฺสสฺสามี’’ติ ปฏิญฺญํ ทตฺวา อนุญฺญาโต มาตาปิตูหิ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ อลตฺถ โข จ ภควโต สนฺติเก ปพฺพชฺชํ อุปสมฺปทญฺจ, อจิรูปสมฺปโนฺน จ ปน โส อุปริมคฺคตฺถาย ฆเฏโนฺต วายมโนฺต อญฺญตรสฺมิํ อรญฺญาวาเส วสฺสํ วสิตฺวา ฉฬภิโญฺญ หุตฺวา วุตฺถวโสฺส ภควนฺตํ ทสฺสนาย มาตาปิตูนญฺจ ปฏิสฺสวโมจนตฺถํ สาวตฺถิํ อคมาสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา สงฺคามชิ สาวตฺถิํ อนุปฺปโตฺต โหตี’’**ติฯ

โส หายสฺมา ธุรคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต เชตวนํ ปวิสิตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ภควตา สทฺธิํ กตปฏิสนฺถาโร อญฺญํ พฺยากริตฺวา ปุน ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา นิกฺขมิตฺวา อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล ทิวาวิหารํ นิสีทิฯ อถสฺส มาตาปิตโร ญาติมิตฺตา จสฺส อาคมนํ สุตฺวา, ‘‘สงฺคามชิ, กิร อิธาคโต’’ติ หฏฺฐตุฏฺฐา ตุริตตุริตา วิหารํ คนฺตฺวา ปริเยสนฺตา นํ ตตฺถ นิสินฺนํ ทิสฺวา อุปสงฺกมิตฺวา ปฏิสนฺถารํ กตฺวา ‘‘มา อปุตฺตกํ สาป

เตยฺยํ ราชาโน หเรยฺยุํ, อปฺปิยา ทายาทา วา คเณฺหยฺยุํ, นาลํ ปพฺพชฺชาย, เอหิ, ตาต, วิพฺภมา''ติ ยาจิํสุฯ ตํ สุตฺวา เถโร ''อิเม มยฺหํ กาเมหิ อนตฺถิกภาวํ น ชานนฺติ, คูถธารี วิย คูถปิเณฺฑ กาเมสฺเยว อลฺลียนํ อิจฺฉนฺติ, นยิเม สกฺกา ธมฺมกถาย สญฺญาเปตุ''นฺติ อสฺสุณโนฺต วิย นิสีทิฯ เต นานปฺปการํ ยาจิตฺวา อตฺตโน วจนํ อคฺคณฺหนฺตํ ทิสฺวา ฆรํ ปวิสิตฺวา ปุเตฺตน สทฺธิํ ตสฺส ภริยํ สปริวารํ อุโยฺยเชสุํ ''มยํ นานปฺปการํ ตํ ยาจนฺตาปิ ตสฺส มนํ อลภิตฺวา อาคตา, คจฺฉ ตฺวํ, ภเทฺท, ตว ภตฺตารํ ปุตฺตสนฺทสฺสเนน ยาจิตฺวา สญฺญาเปหี''ติฯ ตาย กิร อาปนฺนสตฺตาย อยมายสฺมา ปพฺพชิโตฯ สา ''สาธู''ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ทารกมาทาย มหตา ปริวาเรน เชตวนํ อคมาสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **''อโสฺสสิ โข อายสฺมโต สงฺคามชิสฺสา''**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ปุราณทุติยิกา**ติ ปุเพฺพ คิหิกาเล ปาทปริจรณวเสน ทุติยิกา, ภริยาติ อโตฺถฯ **อโยฺย**ติ ''อยฺยปุโตฺต''ติ วตฺตเพฺพ ปพฺพชิตานํ อนุจฺฉวิกโวหาเรน วทติฯ **กิรา**ติ อนุสฺสวนเตฺถ นิปาโต, ตสฺส อนุปฺปโยโตฺต กิราติ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **ขุทฺทปุตฺตญฺหิ สมณ, โปส ม**นฺติ อาปนฺนสตฺตเมว มํ ฉเฑฺฑตฺวา ปพฺพชิโต, สาหํ เอตรหิ ขุทฺทปุตฺตา, ตาทิสํ มํ ฉเฑฺฑตฺวาว ตว สมณธมฺมกรณํ อยุตฺตํ, ตสฺมา, สมณ, ปุตฺตทุติยํ มํ ฆาสจฺฉาทนาทีหิ ภรสฺสูติฯ อายสฺมา ปน, สงฺคามชิ, อินฺทฺริยานิ อุกฺขิปิตฺวา ตํ เนว โอโลเกติ, นาปิ อาลปติฯ เตน วุตฺตํ – **''เอวํ วุเตฺต อายสฺมา สงฺคามชิ ตุณฺหี อโหสี''**ติฯ

สา ติกฺขตฺตุํ ตเถว วตฺวา ตุณฺหีภูตเมว ตํ ทิสฺวา ''ปุริสา นาม ภริยาสุ นิรเปกฺขาปิ ปุเตฺตสุ สาเปกฺขา โหนฺติ, ปุตฺตสิเนโห ปิตุ อฎฺฐิมิญฺชํ อาหจฺจ ติฎฺฐติ, ตสฺมา ปุตฺตเปเมนาปิ มยฺหํ วเส วเตฺตยฺยา''ติ มญฺญมานา ปุตฺตํ เถรสฺส อเงฺก นิกฺขิปิตฺวา เอกมนฺตํ อปกฺกมฺม **''เอโส เต, สมณ, ปุโตฺต, โปส น''**นฺติ วตฺวา โถกํ อคมาสิฯ สา กิร สมณเตเชนสฺส สมฺมุเข ฐาตุํ นาสกฺขิฯ เถโร ทารกมฺปิ เนว โอโลเกติ นาปิ อาลปติฯ อถ สา อิตฺถี อวิทูเร ฐตฺวา มุขํ ปริวเตฺตตฺวา โอโลเกนฺตี เถรสฺส อาการํ ญตฺวา ปฎินิวตฺติตฺวา ''ปุเตฺตนปิ อยํ สมโณ อนตฺถิโก''ติ ทารกํ คเหตฺวา ปกฺกามิฯ เตน วุตฺตํ – **''อถ โข อายสฺมโต สงฺคามชิสฺส ปุราณทุติยิกา''**ติ อาทิฯ

ตตฺถ **ปุเตฺตนปี**ติ อยํ สมโณ อตฺตโน โอรสปุเตฺตนปิ อนตฺถิโก, ปเคว อเญฺญหีติ อธิปฺปาโยฯ **ทิเพฺพนา**ติ เอตฺถ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพํฯ เทวตานญฺหิ สุจริตกมฺมนิพฺพตฺตํ ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหิ อปลิพุทฺธํ ทูเรปิ อารมฺมณสมฺปฎิจฺฉนสมตฺถํ ทิพฺพํ ปสาทจกฺขุ โหติฯ อิทมฺปิ จตุตฺถชฺฌานสมาธินิพฺพตฺตํ อภิญฺญาจกฺขุํ ตาทิสนฺติ ทิพฺพํ วิยาติ ทิพฺพํ, ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสเยน ลทฺธตฺตา วา ทิพฺพํ, มหาชุติกตฺตา มหาคติกตฺตา วา ทิพฺพํ, เตน ทิเพฺพนฯ **วิสุเทฺธนา**ติ นีวรณาทิสํกิเลสวิคเมน สุปริสุเทฺธนฯ **อติกฺกนฺตมานุสเกนา**ติ มนุสฺสานํ วิสยาตีเตนฯ **อิมํ เอวรูปํ วิปฺปการ**นฺติ อิมํ เอวํ วิปฺปการํ ยถาวุตฺตํ ปพฺพชิเตสุ อสารุปฺปํ อเงฺก ปุตฺตฎฺฐปนสงฺขาตํ วิรูปกิริยํฯ

เอตมตฺถนฺติ เอตํ อายสฺมโต สงฺคามชิสฺส ปุตฺตทาราทีสุ สพฺพตฺถ นิรเปกฺขภาวสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ ตสฺส อิฎฺฐานิฎฺฐาทีสุ ตาทิภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **อายนฺติ**นฺติ อาคจฺฉนฺติํ, ปุราณทุติยิกนฺติ อธิปฺปาโยฯ **นาภินนฺทตี**ติ ทฎฺฐุํ มํ อาคตาติ น นนฺทติ น ตุสฺสติฯ **ปกฺกมนฺติ**นฺติ สา อยํ มยา อสโมฺมทิตาว คจฺฉตีติ คจฺฉนฺติํฯ **น โสจตี**ติ น จิตฺตสนฺตาปมาปชฺชติฯ เยน ปน การเณน เถโร เอวํ นาภินนฺทติ น โสจติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''สงฺคา สงฺคามชิํ มุตฺต''**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สงฺคา**ติ ราคสโงฺค โทสโมหมานทิฎฺฐิสโงฺ

คติ ปญฺจวิธาปิ สงฺคา สมุเจฺฉทปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺตีหิ วิมุตฺตํ สงฺคามชึ ภิกฺขุํฯ **ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ**นฺติ ตํ ตาทิภาวปฺปตฺตํ ขีณาสวํ อหํ สพฺพโส พาหิตปาปตฺตา พฺราหฺมณนฺติ วทามีติฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. ชฏิลสุตฺตวณฺณนา

๙. นวเม **คยาย**นฺติ เอตฺถ **คยา**ติ คาโมปิ ติตฺถมฺปิ วุจฺจติฯ คยาคามสฺส หิ อวิทูเร วิหรโนฺต ภควา ''คยายํ วิหรตี''ติ วุจฺจติ, ตถา คยาติตฺถสฺสฯ คยาติตฺถนฺติ หิ คยาคามสฺส อวิทูเร เอกา โปกฺขรณี อตฺถิ นทีปิ, ตทุภยํ ''ปาปปวาหนติตฺถ''นฺติ โลกิยมหาชโน สมุทาจรติฯ **คยาสีเส**ติ คชสีสสทิสสิขโร ตตฺถ เอโก ปพฺพโต คยาสีสนามโก, ยตฺถ หตฺถิกุมฺภสทิโส ปิฏฺฐิปาสาโณ ภิกฺขุสหสฺสสฺส โอกาโส ปโหติ, ตตฺร ภควา วิหรติฯ เตน วุตฺตํ – **''คยายํ วิหรติ คยาสีเส''**ติฯ

ชฏิลาติ ตาปสาฯ เต หิ ชฏาธาริตาย อิธ ''ชฏิลา''ติ วุตฺตาฯ **อนฺตรฏฺฐเก หิมปาตสมเย**ติ เหมนฺตสฺส อุตุโน อพฺภนฺตรภูเต มาฆมาสสฺส อวสาเน จตฺตาโร ผคฺคุณมาสสฺส อาทิมฺหิ จตฺตาโรติ อฏฺฐทิวสปริมาเณ หิมสฺส ปตนกาเลฯ **คยายํ อุมฺมุชฺชนฺตี**ติ เกจิ ตสฺมึ ติตฺถสมฺมเต อุทเก ปฐมํ นิมุคฺคสกลสรีรา ตโต อุมฺมุชฺชนฺติ วุฏฺฐหนฺติ อุปฺปิลวนฺติฯ **นิมุชฺชนฺตี**ติ สสีสํ อุทเก โอสีทนฺติฯ **อุมฺมุชฺชนิมุชฺชมฺปิ กโรนฺตี**ติ ปุนปฺปุนํ อุมฺมุชฺชนนิมุชฺชนานิปิ กโรนฺติฯ

ตตฺถ หิ เกจิ ''เอกุมฺมุชฺชเนเนว ปาปสุทฺธิ โหตี''ติ เอวํทิฏฺฐิกา, เต อุมฺมุชฺชนเมว กตฺวา คจฺฉนฺติฯ อุมฺมุชฺชนํ ปน นิมุชฺชนมนฺตเรน นตฺถีติ อวินาภาวโต นิมุชฺชนมฺปิ เต กโรนฺติเยวฯ เยปิ ''เอกนิมุชฺชเนเนว ปาปสุทฺธิ โหตี''ติ เอวํทิฏฺฐิกา, เตปิ เอกวารเมว นิมุชฺชิตฺวา วุตฺตนเยน อวินาภาวโต อุมฺมุชฺชนมฺปิ กตฺวา ปกฺกมนฺติฯ เย ปน ''ตสฺมึ ติเตฺถ นิมุชฺชเนเนว ปาปสุทฺธิ โหตี''ติ เอวํทิฏฺฐิกา, เต ตตฺถ นิมุชฺชิตฺวา อสฺสาเส สนฺนิรุมฺภิตฺวา มรุปฺปปาตปติตา วิย ตเตฺถว ชีวิตกฺขยํ ปาปุณนฺติ ฯ อปเร ''ปุนปฺปุนํ อุมฺมุชฺชนนิมุชฺชนานิ กตฺวา นฺหาเต ปาปสุทฺธิ โหตี''ติ เอวํทิฏฺฐิกา, เต กาเลน กาลํ อุมฺมุชฺชนนิมุชฺชนานิ กโรนฺติฯ เต สเพฺพปิ สนฺธาย วุตฺตํ – **''อุมฺมุชฺชนฺติปิ นิมุชฺชนฺติปิ อุมฺมุชฺชนิมุชฺชมฺปิ กโรนฺตี''ติฯ** เอตฺถ จ กิญฺจาปิ นิมุชฺชนปุพฺพกํ อุมฺมุชฺชนํ, นิมุชฺชนเมว ปน กโรนฺตา กติปยา, อุมฺมุชฺชนํ ตทุภยญฺจ กโรนฺตา พหูติ เตสํ เยภุยฺยภาวทสฺสนตฺถํ อุมฺมุชฺชนํ ปฐมํ วุตฺตํฯ ตถา **สมฺพหุลา ชฏิลา**ติ ชฏิลานํ เยภุยฺยตาย วุตฺตํ, มุณฺฑสิขณฺฑิโนปิ จ พฺราหฺมณา อุทกสุทฺธิกา ตสฺมึ กาเล ตตฺถ ตถา กโรนฺติฯ

โอสิญฺจนฺตีติ เกจิ คยาย อุทกํ หเตฺถน คเหตฺวา อตฺตโน สีเส จ สรีเร จ โอสิญฺจนฺติ, อปเร ฆเฏหิ อุทกํ คเหตฺวา ตีเร ฐตฺวา ตถา กโรนฺติฯ **อคฺคึ ชุหนฺตี**ติ เกจิ คยาตีเร เวทึ สเชฺชตฺวา ธูมทพฺภิปูชาทิเก อุปกรเณ อุปเนตฺวา อคฺคิหุตํ ชุหนฺติ อคฺคิหุตํ ปริจรนฺติฯ **อิมินา สุทฺธี**ติ อิมินา คยายํ อุมฺมุชฺชนาทินา อคฺคิปริจรเณน จ ปาปมลโต สุทฺธิ ปาปปวาหนา สํสารสุทฺธิ เอว วา โหตีติ เอวํทิฏฺฐิกา หุตฺวาติ อโตฺถฯ

อุมฺมุชฺชนาทิ เจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตสุ หิ เกจิ อุทกวาสํ วสนฺติ, เกจิ อุทกสฺสญฺชลึ เทนฺติ, เกจิ ตสฺมึ อุทเก ฐตฺวา จนฺทิมสูริเย อนุปริวตฺตนฺติ, เกจิ อเนกสหสฺสวารํ สาวิตฺติอาทิเก ชปนฺติ, เกจิ ''อินฺท อาคจฺฉา''ติอาทินา วิชฺชาชปํ อวฺหายนฺติ, เกจิ มหตุปฏฺฐานํ กโรนฺติ, เอวญฺจ กโรนฺตา เกจิ โอตรนฺติ, เกจิ อุตฺตรนฺติ เกจิ อุตฺตริตฺวา สุทฺธิกอาจมนํ ก

โรนฺติ, เกจิ อโนฺตอุทเก ฐิตา ตนฺตึ วาเทนฺติ, วีณํ วาเทนฺตีติ เอวมาทิกา นานปฺปการกิริยา ทเสฺสนฺติฯ ยสฺมา วา เต เอวรูปา วิการกิริยา กโรนฺตาปิ ตสฺมึ อุทเก นิมฺชฺชนอุมฺมุชฺชนปุพฺพกเมว กโรนฺติ, ตสฺมา ตํ สพฺพํ นิมฺชฺชนุมฺมุชฺชนโนฺตคธเมว กตฺวา ‘‘อุมฺมุชฺชนฺตี’’ติปิอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ ตตฺถ อากุลพฺยากุเล วตฺตมาเน อุปริปพฺพเต ฐิโต ภควา เตสํ ตํ โกลาหลํ สุตฺวา ‘‘กินฺนุ โข เอต’’นฺติ โอโลเกโนฺต ตํ กิริยวิการํ อทฺทส, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **‘‘อทฺทสา โข ภควา…เป.… อิมินา สุทฺธี’’**ติ, ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อตฺถํ อุทโกโรหนาทิอสุทฺธิมเคฺค เตสํ สุทฺธิมคฺคปรามสนํ สจฺจาทิเก จ สุทฺธิมเคฺค อตฺตโน อวิปรีตาวโพธํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ อุทกสุทฺธิยา อสุทฺธิมคฺคภาวทีปกํ สจฺจาทิธมฺมานญฺจ ยาถาวโต สุทฺธิมคฺคภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **น อุทเกน สุจี โหตี**ติ เอตฺถ **อุทเกนา**ติ อุทกุมฺมุชฺชนาทินาฯ อุทกุมฺมุชฺชนาทิ หิ อิธ อุตฺตรปทโลเปน ‘‘อุทก’’นฺติ วุตฺตํ ยถา รูปภโว รูปนฺติฯ อถ วา **อุทเกนา**ติ อุมฺมุชฺชนาทิกิริยาย สาธนภูเตน อุทเกน สุจิ สตฺตสฺส สุทฺธิ นาม น โหติ, นตฺถีติ อโตฺถฯ อถ วา **สุจี**ติ เตน ยถาวุเตฺตน อุทเกน สุจิ ปาปมลโต สุโทฺธ นาม สโตฺต น โหติฯ กสฺมา? **พเหฺวตฺถ นฺหายตี ชโน**ฯ ยทิ หิ อุทโกโรหนาทินา ยถาวุเตฺตน ปาปสุทฺธิ นาม สิยา, พหุ เอตฺถ อุทเก ชโน นฺหายติ, มาตุฆาตาทิปาปกมฺมการี อโญฺญ จ โคมหึสาทิโก อนฺตมโส มจฺฉกจฺฉเป อุปาทาย, ตสฺส สพฺพสฺสาปิ ปาปสุทฺธิ สิยา, น ปเนวํ โหติฯ กสฺมา? นฺหานสฺส ปาปเหตูนํ อปฺปฏิปกฺขภาวโตฯ ยญฺหิ ยํ วินาเสติ, โส ตสฺส ปฏิปโกฺข ยถา อาโลโก อนฺธการสฺส, วิชฺชา จ อวิชฺชาย, น เอวํ นฺหานํ ปาปสฺสฯ ตสฺมา นิฎฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํ ‘‘น อุทเกน สุจิ โหตี’’ติฯ

เยน ปน สุจิ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยมฺหิ สจฺจญฺจา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยมฺหี**ติ ยสฺมึ ปุคฺคเล ฯ **สจฺจ**นฺติ วจีสจฺจเญฺจว วิรติสจฺจญฺจฯ อถ วา สจฺจนฺติ ญาณสจฺจเญฺจว ปรมตฺถสจฺจญฺจฯ **ธโมฺม**ติ อริยมคฺคธโมฺม, ผลธโมฺม จ, โส สโพฺพปิ ยสฺมึ ปุคฺคเล อุปลพฺภติ, **โส สุจี โส จ พฺราหฺมโณ**ติ โส อริยปุคฺคโล วิเสสโต ขีณาสโว อจฺจนฺตสุทฺธิยา สุจิ จ พฺราหฺมโณ จาติฯ กสฺมา ปเนตฺถ สจฺจํ ธมฺมโต วิสุํ กตฺวา คหิตํ? สจฺจสฺส พหูปการตฺตาฯ ตถา หิ ‘‘สจฺจํ เว อมตา วาจา (สุ. นิ. ๔๕๕), สจฺจํ หเว สาทุตรํ รสานํ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๔), สเจฺจ อเตฺถ จ ธเมฺม จ, อาหุ สโนฺต ปติฎฺฐิตา (สุ. นิ. ๔๕๕), สเจฺจ ฐิตา สมณพฺราหฺมณา จา’’ติอาทินา (ชา. ๒.๒๑.๔๓๓) อเนเกสุ สุตฺตปเทสุ สจฺจคุณา ปกาสิตาฯ สจฺจวิปริยสฺส จ ‘‘เอกํ ธมฺมํ อตีตสฺส, มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน (ธ. ป. ๑๗๖), อภูตวาที นิรยํ อุเปตี’’ติ (ธ. ป. ๓๐๖) จ อาทินา ปกาสิตาติฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. พาหิยสุตฺตวณฺณนา

๑๐. ทสเม **พาหิโย**ติ ตสฺส นามํฯ **ทารุจีริโย**ติ ทารุมยจีโรฯ **สุปฺปารเก**ติ เอวํนามเก ปฎฺฎเน วสติฯ โก ปนายํ พาหิโย, กถญฺจ ทารุจีริโย อโหสิ, กถํ สุปฺปารเก ปฎฺฎเน ปฎิวสตีติ?

ตตฺรายํ อนุปุพฺพีกถา – อิโต กิร กปฺปสตสหสฺสมตฺถเก ปทุมุตฺตรสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล เอโก กุลปุโตฺต หํสวตีนคเร ทสพลสฺส ธมฺมเทสนํ สุณโนฺต สตฺถารํ เอกํ ภิกฺขุํ ขิปฺปาภิญฺญานํ เอตทเคฺค ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ‘‘มหา วตายํ ภิกฺขุ, โย สตฺถารา เอวํ เอตทเคฺค ฐปียติ,

อโห วตาหมฺปิ อนาคเต เอวรูปสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา สตฺถารา เอทิเส ฐาเน เอตทเคฺค ฐเปตโพฺพ ภเวยฺยํ ยถายํ ภิกฺขู''ติ ตํ ฐานนฺตรํ ปเตฺถตฺวา ตทนุรูปํ อธิการกมฺมํ กตฺวา ยาวชีวํ ปุญฺญํ กตฺวา สเคฺคปรายโณ หุตฺวา เทวมนุเสฺสสุ สํสรโนฺต กสฺสปทสพลสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา ปริปุณฺณสีโล สมณธมฺมํ กโรโนฺตว ชีวิตกฺขยํ ปตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติฯ โส เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวโลเก วสิตฺวา อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท พาหิยรเฎฺฐ กุลเคเห ปฏิสนฺธึ คณฺหิ, ตํ พาหิยรเฎฺฐ ชาตตฺตา **พาหิโย**ติ สญฺชานิํสุฯ โส วยปฺปโตฺต ฆราวาสํ วสโนฺต วณิชฺชตฺถาย พหูนํ ภณฺฑานํ นาวํ ปูเรตฺวา สมุทฺทํ ปวิสิตฺวา อปราปรํ สญฺจรโนฺต สตฺต วาเร สทฺธิํเยว ปริสาย อตฺตโน นครํ อุปคญฺฉิฯ

อฎฺฐเม วาเร ปน ''สุวณฺณภูมิํ คมิสฺสามี''ติ อาโรปิตภโณฺฑ นาวํ อภิรุหิฯ นาวา มหาสมุทฺทํ อโชฺฌคาเหตฺวา อิจฺฉิตเทสํ อปตฺวาว สมุทฺทมเชฺฌ วิปนฺนาฯ มหาชโน มจฺฉกจฺฉปภกฺโข อโหสิฯ พาหิโย ปน เอกํ นาวาผลกํ คเหตฺวา ตรโนฺต อูมิเวเคน มนฺทมนฺทํ ขิปมาโน ภสฺสิตฺวา สมุเทฺท ปติตตฺตา ชาตรูเปเนว สมุทฺทตีเร นิปโนฺนฯ ปริสฺสมํ วิโนเทตฺวา อสฺสาสมตฺตํ ลภิตฺวา อุฎฺฐาย ลชฺชาย คุมฺพนฺตรํ ปวิสิตฺวา อจฺฉาทนํ อญฺญํ กิญฺจิ อปสฺสโนฺต อกฺกนาฬานิ ฉินฺทิตฺวา วาเกหิ ปลิเวเฐตฺวา นิวาสนปาวุรณานิ กตฺวา อจฺฉาเทสิฯ เกจิ ปน ''ทารุผลกานิ วิชฺฌิตฺวา วาเกน อาวุณิตฺวา นิวาสนปาวุรณํ กตฺวา อจฺฉาเทสี''ติ วทนฺติฯ เอวํ สพฺพถาปิ ทารุมยจีรธาริตาย **''ทารุจีริโย''**ติ ปุริมโวหาเรน **''พาหิโย''**ติ จ ปญฺญายิตฺถฯ

ตํ เอกํ กปาลํ คเหตฺวา วุตฺตนิยาเมน สุปฺปารกปฏฺฏเน ปิณฺฑาย จรนฺตํ ทิสฺวา มนุสฺสา จิเนฺตสุํ ''สเจ โลเก อรหโนฺต นาม โหนฺติ, เอวํวิเธหิ ภวิตพฺพํ, กินฺนุ โข อยํ อโยฺย วตฺถํ ทิยฺยมานํ คเณฺหยฺย, อุทาหุ อปฺปิจฺฉตาย น คเณฺหยฺยา''ติ วีมํสนฺตา นานาทิสาหิ วตฺถานิ อุปเนสุํฯ โส จิเนฺตสิ – ''สจาหํ อิมินา นิยาเมน นาคมิสฺสํ, นยิเม เอวํ มยิ ปสีเทยฺยุํ, ยํนูนาหํ อิมานิ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิมินาว นีหาเรน วิหเรยฺยํ, เอวํ เม ลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชิสฺสตี''ติฯ โส เอวํ จิเนฺตตฺวา โกหเญฺญ ฐตฺวา วตฺถานิ น ปฏิคฺคณฺหิฯ มนุสฺสา ''อโห อปฺปิโจฺฉ วตายํ อโยฺย''ติ ภิโยฺยโสมตฺตาย ปสนฺนมานสา มหนฺตํ สกฺการสมฺมานํ กริํสุฯ

โสปิ ภตฺตกิจฺจํ กตฺวา อวิทูรฎฺฐาเน เอกํ เทวายตนํ อคมาสิฯ มหาชโน เตน สทฺธิํ เอว คนฺตฺวา ตํ เทวายตนํ ปฏิชคฺคิตฺวา อทาสิฯ โส ''อิเม มยฺหํ จีรธารณมเตฺต ปสีทิตฺวา เอวํวิธํ สกฺการสมฺมานํ กโรนฺติ, เอเตสํ มยา อุกฺกฎฺฐวุตฺตินา ภวิตุํ วฎฺฎตี''ติ สลฺลหุกปริกฺขาโร อปฺปิโจฺฉว หุตฺวา วิหาสิฯ ''อรหา''ติ ปน เตหิ สมฺภาวียมาโน ''อรหา''ติ อตฺตานํ อมญฺญิ, อุปรูปริ จสฺส สกฺการครุกาโร อภิวฑฺฒิ, ลาภี จ อโหสิ อุฬารานํ ปจฺจยานํฯ เตน วุตฺตํ – **''เตน โข ปน สมเยน พาหิโย ทารุจีริโย สุปฺปารเก ปฏิวสติ สมุทฺทตีเร สกฺกโต ครุกโต''**ติอาทิฯ

ตตฺถ **สกฺกโต**ติ สกฺกจฺจํ อาทเรน อุปฎฺฐานวเสน สกฺกโตฯ **ครุกโต**ติ คุณวิเสเสน ยุโตฺตติ อธิปฺปาเยน ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุกรณวเสน ครุกโตฯ **มานิโต**ติ มนสา สมฺภาวนวเสน มานิโตฯ **ปูชิโต**ติ ปุปฺผคนฺธาทีหิ ปูชาวเสน ปูชิโตฯ **อปจิโต**ติ อภิปฺปสนฺนจิเตฺตหิ มเคฺคทานอาสนาภิหรณาทิวเสน อปจิโตฯ **ลาภี จีวร...เป.... ปริกฺขารานนฺ**ติ ปณีตปณีตานํ อุปรูปริ อุปนียมานานํ จีวราทีนํ จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ลภนวเสน ลาภีฯ

อปโร นโย – **สกฺกโต**ติ สกฺการปฺปโตฺตฯ **ครุกโต**ติ ครุการปฺปโตฺตฯ **มานิโต**ติ พหุมานิโต มนสา ปิยายิโต จฯ **ปูชิโต**ติ จตุปจฺจยาภิปูชาย ปูชิโตฯ **อปจิโต**ติ อปจายนปฺปโตฺตฯ ยสฺส หิ จตฺตาโร ปจฺจเย สกฺกตฺวา สุอภิสงฺขเต ปณีตปณีเต เทนฺติ, โส **สกฺกโต**ฯ ยสฺมิํ ครุภาวํ ปจฺจุปฎฺฐเปตฺวา เทนฺติ, โส **ครุกโต**ฯ ยํ มนสา ปิยายนฺติ พหุมญฺญนฺติ จ, โส **มานิโต**ฯ

ยสฺส สพฺพเมฺปตํ ปูชนวเสน กโรนฺติ, โส **ปูชิโต**ฯ ยสฺส อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานญฺชลิกมฺมาทิวเสน ปรมนิปจฺจการํ กโรนฺติ, โส **อปจิโต**ฯ พาหิยสฺส ปน เต สพฺพเมตํ อกํสุฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘พาหิโย ทารุจีริโย สุปฺปารเก ปฏิวสติ สกฺกโต’’ติอาทิฯ เอตฺถ จ จีวรํ โส อคฺคณฺหโนฺตปิ ‘‘เอหิ, ภเนฺต, อิมํ วตฺถํ ปฏิคฺคณฺหาหี’’ติ อุปนามนวเสน จีวรสฺสาปิ ‘‘ลาภี’’เตฺวว วุโตฺตฯ

รโหคตสฺสาติ รหสิ คตสฺสฯ **ปฏิสลฺลีนสฺสา**ติ เอกีภูตสฺส พหูหิ มนุเสฺสหิ ‘‘อรหา’’ติ วุจฺจมานสฺส ตสฺส อิทานิ วุจฺจมานากาเรน **เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ** จิตฺตสฺส มิจฺฉาสงฺกโปฺป อุปฺปชฺชิฯ กถํ? **เย โข เกจิ โลเก อรหโนฺต วา อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปนฺนา, อหํ เตสํ อญฺญตโร**ติฯ ตสฺสโตฺถ – เย อิมสฺมิํ สตฺตโลเก กิเลสารีนํ หตตฺตา ปูชาสกฺการาทีนญฺจ อรหภาเวน อรหโนฺต, เย กิเลสารีนํ หนเนน อรหตฺตมคฺคํ สมาปนฺนา, เตสุ อหํ เอโกติฯ

ปุราณสาโลหิตาติ ปุริมสฺมิํ ภเวสาโลหิตา พนฺธุสทิสา เอกโต กตสมณธมฺมา เทวตาฯ เกจิ ปน ‘‘ปุราณสาโลหิตาติ ปุราณกาเล ภวนฺตเร สาโลหิตา มาตุภูตา เอกา เทวตา’’ติ วทนฺติ, ตํ อฏฺฐกถายํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปุริโมเยวโตฺถ คหิโตฯ

ปุเพฺพ กิร กสฺสปทสพลสฺส สาสเน โอสกฺกมาเน สามเณราทีนํ วิปฺปการํ ทิสฺวา สตฺต ภิกฺขู สํเวคปฺปตฺตา ‘‘ยาว สาสนํ น อนฺตรธายติ, ตาว อตฺตโน ปติฏฺฐํ กริสฺสามา’’ติ สุวณฺณเจติยํ วนฺทิตฺวา อรญฺญํ ปวิฏฺฐา เอกํ ปพฺพตํ ทิสฺวา ‘‘ชีวิเต สาลยา นิวตฺตนฺตุ, นิราลยา อิมํ ปพฺพตํ อภิรุหนฺตู’’ติ วตฺวา นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา สเพฺพ ตํ ปพฺพตํ อภิรุยฺห นิเสฺสณิํ ปาเตตฺวา สมณธมฺมํ กริํสุฯ เตสุ สงฺฆเตฺถโร เอกรตฺตาติกฺกเมเนว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส อุตฺตรกุรุโต ปิณฺฑปาตํ อาเนตฺวา เต ภิกฺขู, ‘‘อาวุโส, อิโต ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชถา’’ติ อาหฯ เต ‘‘ตุเมฺห, ภเนฺต, อตฺตโน อานุภาเวน เอวํ อกตฺถ, มยมฺปิ สเจ ตุเมฺห วิย วิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสาม, สยเมว อาหริตฺวา ภุญฺชิสฺสามา’’ติ ภุญฺชิตุํ น อิจฺฉิํสุฯ ตโต ทุติยทิวเส ทุติยเตฺถโร อนาคามิผลํ ปาปุณิ, โสปิ ตเถว ปิณฺฑปาตํ อาทาย ตตฺถ คนฺตฺวา อิตเร นิมเนฺตสิ, เตปิ ตเถว ปฏิกฺขิปิํสุฯ เตสุ อรหตฺตปฺปโตฺต ปรินิพฺพายิ, อนาคามี สุทฺธาวาสภูมิยํ นิพฺพตฺติฯ อิตเร ปน ปญฺจ ชนา ฆเฏนฺตา วายมนฺตาปิ วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิํสุฯ เต อสโกฺกนฺตา ตเตฺถว ปริสุสฺสิตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตาฯ เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทเวสุเยว สํสริตฺวา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท เทวโลกโต จวิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ กุลฆเร นิพฺพตฺติํสุฯ เตสุ หิ เอโก ปกฺกุสาติ ราชา อโหสิ, เอโก กุมารกสฺสโป, เอโก ทโพฺพ มลฺลปุโตฺต, เอโก สภิโย ปริพฺพาชโก, เอโก พาหิโย ทารุจีริโยฯ ตตฺถ โย โส อนาคามี พฺรหฺมโลเก นิพฺพโตฺต, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ ‘‘ปุราณสาโลหิตา เทวตา’’ติฯ เทวปุโตฺตปิ หิ เทวธีตา วิย เทโว เอว เทวตาติ กตฺวา เทวตาติ วุจฺจติ ‘‘อถ โข อญฺญตรา เทวตา’’ติอาทีสุ วิยฯ อิธ ปน พฺรหฺมา เทวตาติ อธิเปฺปโตฯ

ตสฺส หิ พฺรหฺมุโน ตตฺถ นิพฺพตฺตสมนนฺตรเมว อตฺตโน พฺรหฺมสมฺปตฺติํ โอโลเกตฺวา อาคตฏฺฐานํ อาวเชฺชนฺตสฺส สตฺตนฺนํ ชนานํ ปพฺพตํ อารุยฺห สมณธมฺมกรณํ, ตเตฺถกสฺส ปรินิพฺพุตภาโว, อนาคามิผลํ ปตฺวา อตฺตโน จ เอตฺถ นิพฺพตฺตภาโว อุปฏฺฐาสิฯ โส ‘‘กตฺถ นุ โข อิตเร ปญฺจ ชนา’’ติ อาวเชฺชโนฺต กามาวจรเทวโลเก เตสํ นิพฺพตฺตภาวํ ญตฺวา อปราภเค กาลานุกาลํ ‘‘กินฺนุ โข กโรนฺตี’’ติ เตสํ ปวตฺติํ โอโลเกติเยวฯ อิมสฺมิํ ปน กาเล ‘‘กหํ นุ โข’’ติ อาวเชฺชโนฺต พาหิยํ สุปฺปารกปฏฺฏนํ อุปนิสฺสาย ทารุจีรธาริํ โกหเญฺญน ชีวิกํ กเปฺปนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ มยา สทฺธิํ ปุเพฺพ นิเสฺสณิํ พนฺธิตฺวา ปพฺพตํ อภิรุหิตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺต อติสเลฺลขวุตฺติยา ชีวิเต อนเปโกฺข อรหตาปิ อาภตํ ปิณฺฑปาตํ อปริภุญฺชิตฺวา อิทานิ สมฺภาวนาธิปฺปาโย อนรหาว อรหตฺตํ ปฏิชานิตฺวา วิจรติ ลาภสกฺการสิโลกํ นิกามยมาโน, ทสพลสฺส จ

นิพฺพตฺตภาวํ น ชานาติ, หนฺท นํ สํเวเชตฺวา พุทฺธุปฺปาทํ ชานาเปสฺสามี’’ติ ตาวเทว พฺรหฺมโลกโต โอตริตฺวา รตฺติภาเค สุปฺปารกปฏฺฏเน ทารุจีริยสฺส สมฺมุเข ปาตุรโหสิฯ พาหิโย อตฺตโน วสนฏฺฐาเน อุฬารํ โอภาสํ ทิสฺวา ‘‘กึ นุ โข เอต’’นฺติ พหิ นิกฺขมิตฺวา โอโลเกนฺโต อากาเส ฐิตํ มหาพฺรหฺมานํ ทิสฺวา อญฺชลึ ปคฺคยฺห ‘‘เก ตุเมฺห’’ติ ปุจฺฉิฯ อถสฺส โส พฺรหฺมา ‘‘อหํ เต โปราณกสหาโย ตทา อนาคามิผลํ ปตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺโต, ตฺวํ ปน กิญฺจิ วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ อสโกฺกนฺโต ตทา ปุถุชฺชนกาลกิริยํ กตฺวา สํสรนฺโต อิทานิ ติตฺถิยเวสธารี อนรหาว สมาโน ‘อรหา อห’นฺติ อิมํ ลทฺธึ คเหตฺวา วิจรสีติ ญตฺวา อาคโต, เนว โข ตฺวํ, พาหิย, อรหา, ปฏินิสฺสเชฺชตํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ, มา เต อโหสิ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย, สมฺมาสมฺพุโทฺธ โลเก อุปฺปโนฺนฯ โส หิ ภควา อรหา, คจฺฉ นํ ปยิรุปาสสฺสู’’ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข พาหิยสฺส ทารุจีริยสฺส ปุราณสาโลหิตา เทวตา**’’ติอาทิฯ

ตตฺถ **อนุกมฺปิกา**ติ อนุคฺคหสีลา กรุณาธิกาฯ **อตฺถกามา**ติ หิตกามา เมตฺตาธิกาฯ ปุริมปเทน เจตฺถ พาหิยสฺส ทุกฺขาปนยนกามตํ ตสฺสา เทวตาย ทเสฺสติ, ปจฺฉิเมน หิตูปสํหารํฯ **เจตสา**ติ อตฺตโน จิเตฺตน, เจโตสีเสน เจตฺถ เจโตปริยญาณํ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **เจโตปริวิตกฺกน**ฺติ ตสฺส จิตฺตปฺปวตฺตึฯ **อญฺญาย**าติ ชานิตฺวาฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺย, ปสาริตํ วา พาหํ สมิเญฺชยฺย, เอวเมว พฺรหฺมโลเก อนฺตรหิโต พาหิยสฺส ปุรโต ปาตุภวนวเสน อุปสงฺกมิฯ **เอตทโวจา**ติ ‘‘เย โข เกจิ โลเก อรหโนฺต วา’’ติอาทิปวตฺตมิจฺฉาปริวิตกฺกํ พาหิยํ สโหฒํ โจรํ คณฺหโนฺต วิย ‘‘เนว โข ตฺวํ, พาหิย, อรหา’’ติอาทิกํ เอตํ อิทานิ วุจฺจมานวจนํ พฺรหฺมา อโวจฯ **เนว โข ตฺวํ, พาหิย, อรหา**ติ เอเตน ตทา พาหิยสฺส อเสกฺขภาวํ ปฏิกฺขิปติ, **นาปิ อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปโนฺน**ติ เอเตน เสกฺขภาวํ, อุภเยนปิสฺส อนริยภาวเมว ทีเปติฯ **สาปิ เต ปฏิปทา นตฺถิ, ยาย ตฺวํ อรหา วา อสฺส อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปโนฺน**ติ อิมินา ปนสฺส กลฺยาณปุถุชฺชนภาวมฺปิ ปฏิกฺขิปติฯ ตตฺถ **ปฏิปทา**ติ สีลวิสุทฺธิอาทโย ฉ วิสุทฺธิโยฯ ปฏิปชฺชติ เอตาย อริยมคฺคนฺติ ปฏิปทาฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยาสิฯ

อยญฺจสฺส อรหตฺตาธิมาโน กึ นิสฺสาย อุปฺปโนฺนติ? ‘‘อปฺปิจฺฉตาย สนฺตุฏฺฐิตาย สเลฺลขตาย ทีฆรตฺตํ กตาธิการตฺตา ตทงฺคปฺปหานวเสน กิเลสานํ วิหตตฺตา อรหตฺตาธิมาโน อุปฺปโนฺน’’ติ เกจิ วทนฺติฯ อปเร ปนาหุ ‘‘พาหิโย ปฐมาทิฌานจตุกฺกลาภี, ตสฺมาสฺส วิกฺขมฺภนปฺปหาเนน กิเลสานํ อสมุทาจารโต อรหตฺตาธิมาโน อุปฺปชฺชตี’’ติฯ ตทุภยมฺปิ เตสํ มติมตฺตเมว ‘‘สมฺภาวนาธิปฺปาโย ลาภสกฺการสิโลกํ นิกามยมาโน’’ติ จ อฏฺฐกถายํ อาคตตฺตาฯ ตสฺมา วุตฺตนเยเนเวตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อถ พาหิโย อากาเส ฐตฺวา กเถนฺตํ มหาพฺรหฺมานํ โอโลเกตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อโห ภาริยํ วต กมฺมํ, ยมหํ อรหาติ จิเนฺตสึ, อยญฺจ ‘อรหตฺตคามินี ปฏิปทาปิ เต นตฺถี’ติ วทติ, อตฺถิ นุ โข โลเก โกจิ อรหา’’ติ? อถ นํ ปุจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ เก จรหิ เทวเต โลเก อรหโนฺต วา อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปนฺนา**’’ติฯ

ตตฺถ **อถา**ติ ปุจฺฉารเมฺภ นิปาโตฯ **เก จรหี**ติ เก เอตรหิฯ **โลเก**ติ โอกาสโลเกฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ภาชนโลกภูเต สกลสฺมึ ชมฺพุทีปตเล กสฺมึ ฐาเน อรหโนฺต วา อรหตฺตมคฺคํ วา สมาปนฺนา เอตรหิ วิหรนฺติ, ยตฺถ มยํ เต อุปสงฺกมิตฺวา เตสํ โอวาเท ฐตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต มุจฺจิสฺสามาติฯ **อุตฺตเรสู**ติ สุปฺปารกปฏฺฏนโต ปุพฺพุตฺตรทิสาภาคํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

อรหนฺติ อารกตฺตา อรหํฯ อารกา หิ โส สพฺพกิเลเสหิ สุวิทูรวิทูเร ฐิโต มคฺเคน สวาสนานํ กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺตาฯ อรีนํ วา หตตฺตา อรหํฯ ภควตา หิ กิเลสารโย อนวเสสโต อริยมคฺเคน หตา สมุจฺฉินฺนาติฯ อรานํ วา หตตฺตา อรหํฯ ยญฺจ อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภิ ปุญฺญาทิอภิสงฺขารารํ ชรามรณเนมิ อาสวสมุทยมเยน อเกฺขน วิชฺฌิตฺวา ติภวรเถ สมาโยชิตํ อนาทิกาลปฺปวตฺตํ สํสารจกฺกํฯ ตสฺสาเนน โพธิมเณฺฑ วีริยปาเทหิ สีลปถวิยํ ปติฏฺฐาย สทฺธาหเตฺถน กมฺมกฺขยกรญาณผรสุํ คเหตฺวา สเพฺพปิ อรา หตา วิหตา วิทฺธํสิตาติฯ อรหตีติ วา อรหํฯ ภควา หิ สเทวเก โลเก อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตา อุฬาเร จีวราทิปจฺจเย ปูชาวิเสสญฺจ อรหติฯ รหาภาวโต วา อรหํฯ ตถาคโต หิ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนราคาทิกิเลสตฺตา ปาปกิเลสสฺสาปิ อสมฺภวโต ปาปกรเณ รหาภาวโตปิ อรหนฺติ วุจฺจติฯ

สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา **สมฺมาสมฺพุโทฺธ**ฯ ภควา หิ อภิเญฺญยฺย ธเมฺม อภิเญฺญยฺยโต, ปริเญฺญยฺย ธเมฺม ปริเญฺญยฺยโต, ปหาตเพฺพ ธเมฺม ปหาตพฺพโต, สจฺฉิกาตเพฺพ ธเมฺม สจฺฉิกาตพฺพโต, ภาเวตเพฺพ ธเมฺม ภาเวตพฺพโต อภิสมฺพุชฺฌิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อภิเญฺญยฺยํ อภิญฺญาตํ, ภาเวตพฺพญฺจ ภาวิตํ;
> ปหาตพฺพํ ปหีนํ เม, ตสฺมา พุโทฺธสฺมิ พฺราหฺมณา’’ติฯ (สุ. นิ. ๕๖๓; ม. นิ. ๒.๓๙๙; วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๑);

อปิจ กุสเล ธเมฺม อนวชฺชสุขวิปากโต, อกุสเล ธเมฺม สาวชฺชทุกฺขวิปากโตติอาทินา สพฺพตฺติกทุกาทิวเสน อยมโตฺถ เนตโพฺพฯ อิติ อวิปรีตํ สยมฺภุญาเณน สพฺพาการโต สพฺพธมฺมานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุโทฺธติ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๙-๑๓๑) อาคตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **อรหตฺตายา**ติ อคฺคผลปฺปฏิลาภายฯ **ธมฺมํ เทเสตี**ติ อาทิกลฺยาณาทิคุณวิเสสยุตฺตํ สีลาทิปฏิปทาธมฺมํ สมถวิปสฺสนาธมฺมเมว วา เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ อุปทิสติ กเถติฯ

สํเวชิโตติ ‘‘ธิรตฺถุ วต, โภ, ปุถุชฺชนภาวสฺส, เยนาหํ อนรหาว สมาโน อรหาติ อมญฺญิํ, สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ โลเก อุปฺปชฺชิตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺตํ น ชานิํ, ทุชฺชานํ โข ปนิทํ ชีวิตํ, ทุชฺชานํ มรณ’’นฺติ สํเวคมาปาทิโต, เทวตาวจเนน ยถาวุเตฺตนาการเรน สํวิคฺคมานโสติ อโตฺถฯ **ตาว เทวตา**ติ ตสฺมิํเยว ขเณฯ **สุปฺปารกา ปกฺกามี**ติ พุโทฺธติ นามมปิ สวเนน อุปฺปนฺนาย พุทฺธารมฺมณาย ปีติยา สํเวเคน จ โจทิยมานหทโย สุปฺปารกปฏฺฏนโต สาวตฺถิํ อุทฺทิสฺส ปกฺกโนฺตฯ **สพฺพตฺถ เอกรตฺติปริวาเสนา**ติ สพฺพสฺมิํ มเคฺค เอกรตฺติวาเสเนว อคมาสิฯ สุปฺปารกปฏฺฏนโต หิ สาวตฺถิ วีสโยชนสเต โหติ, ตญฺจายํ เอตฺตกํ อทฺธานํ เอกรตฺติวาเสน อคมาสิฯ ยทา สุปฺปารกโต นิกฺขโนฺต, ตทเหว สาวตฺถิํ สมฺปโตฺตติฯ

กถํ ปนายํ เอวํ อคมาสีติ? เทวตานุภาเวน, ‘‘พุทฺธานุภาเวนา’’ติปิ วทนฺติฯ ‘‘สพฺพตฺถ เอกรตฺติปริวาเสนา’’ติ ปน วุตฺตตฺตา มคฺคสฺส จ วีสโยชนสติกตฺตา อนฺตรามเคฺค คามนิคมราชธานีสุ ยตฺถ ยตฺถ รตฺติยํ วสติ, ตตฺถ ตตฺถ ทุติยํ อรุณํ อนุฎฺฐาเปตฺวา สพฺพตฺถ เอกรตฺติวาเสเนว สาวตฺถิํ อุปสงฺกมีติ อยมโตฺถ ทีปิโต โหตีติฯ นยิทํ เอวํ ทฎฺฐพฺพํฯ สพฺพสฺมิํ วีสโยชนสติเก มเคฺค เอกรตฺติวาเสนาติ อิมสฺส อตฺถสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เอกรตฺติมตฺตํ โส สกลสฺมิํ ตสฺมิํ มเคฺค วสิตฺวา ปจฺฉิมทิวเส ปุพฺพณฺหสมเย สาวตฺถิํ อนุปฺปโตฺตติฯ

ภควาปิ พาหิยสฺส อาคมนํ ญตฺวา ‘‘น ตาวสฺส อินฺทฺริยานิ ปริปากํ คตานิ, ขณนฺตเร ปน ปริปากํ คมิสฺสนฺตี’’ติ ตสฺส อินฺทฺริยานํ ปริปากํ อาคมยมาโน มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ตสฺมิํ ขเณ

สาวตฺถึ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ โส จ เชตวนํ ปวิสิตฺวา ภุตฺตปาตราเส กายาลสิยวิโมจนตฺถํ อโพฺภกาเส จงฺกมเนฺต สมฺพหุเล ภิกฺขู ปสฺสิตฺวา ‘‘กหํ นุ โข เอตรหิ ภควา’’ติ ปุจฺฉิฯ ภิกฺขู ‘‘ภควา สาวตฺถึ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ’’ติ วตฺวา ปุจฺฉิํสุ ‘‘ตฺวํ ปน กุโต อาคโต’’ติ? ‘‘สุปฺปารกปฏฺฏนโต อาคโตมฺหี’’ติฯ ‘‘ทูรโต อาคโตสิ, นิสีท, ตาว ปาเท โธวิตฺวา มเกฺขตฺวา โถกํ วิสฺสมาหิ, อาคตกาเล สตฺถารํ ทกฺขสี’’ติฯ ‘‘อหํ, ภเนฺต, อตฺตโน ชีวิตนฺตรายํ น ชานามิ, เอกรเตฺตเนวมฺหิ กตฺถจิปิ จิรํ อฏฺฐตฺวา อนิสีทิตฺวา วีสโยชนสติกํ มคฺคํ อาคโต, สตฺถารํ ปสฺสิตฺวาว วิสฺสมิสฺสามี’’ติ วตฺวา ตรมานรูโป สาวตฺถึ ปวิสิตฺวา อโนปมาย พุทฺธสิริยา วิโรจมานํ ภควนฺตํ ปสฺสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา ภิกฺขู อโพฺภกาเส จงฺกมนฺติฯ อถ โข พาหิโย ทารุจีริโย เยน เต ภิกฺขู เตนุปสงฺกมี’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **กห**นฺติ กตฺถฯ **นู**ติ สํสเย, **โข**ติ ปทปูรเณ, กสฺมิํ นุ โข ปเทเสติ อโตฺถฯ **ทสฺสนกามมฺหา**ติ ทฏฺฐุกามา อมฺหฯ มยญฺหิ ตํ ภควนฺตํ อโนฺธ วิย จกฺขุํ, พธิโร วิย โสตํ, มูโค วิย กลฺยาณวากฺกรณํ, หตฺถปาทวิกโล วิย หตฺถปาเท, ทลิโทฺท วิย ธนสมฺปทํ, กนฺตารทฺธานปฺปฏิปโนฺน วิย เขมนฺตภูมิํ, โรคาภิภูโต วิย อาโรคฺยํ, มหาสมุเทฺท ภินฺนนาโว วิย มหากุลฺลํ ปสฺสิตุํ อุปสงฺกมิตุญฺจ อิจฺฉามาติ ทเสฺสติฯ **ตรมานรูโป**ติ ตรมานากาโรฯ

ปาสาทิกนฺติ พาตฺติํสมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาเกตุมาลาลงฺกตาย สมนฺตปาสาทิกาย อตฺตโน สรีรโสภาสมฺปตฺติยา รูปกายทสฺสนพฺยาวฏสฺส ชนสฺส สพฺพภาคโต ปสาทาวหํฯ **ปสาทนีย**นฺติ ทสพลจตุเวสารชฺชฉอสาธารณญาณอฏฺฐารสาเวณิก- พุทฺธธมฺมปฺปภุติอปริมาณคุณคณสมนฺนาคตาย ธมฺมกายสมฺปตฺติยา สริกฺขกชนสฺส ปสาทนียํ ปสีทิตพฺพยุตฺตํ ปสาทารหํ วาฯ **สนฺตินฺทฺริย**นฺติ จกฺขาทิปญฺจินฺทฺริยโลลภาวาปคมเนน วูปสนฺตปญฺจินฺทฺริยํฯ **สนฺตมานส**นฺติ ฉฏฺฐสฺส มนินฺทฺริยสฺส นิพฺพิเสวนภาวูปคมเนน วูปสนฺตมานสํฯ **อุตฺตมทมถสมถมนุปฺปตฺต**นฺติ โลกุตฺตรปญฺญาวิมุตฺติเจโตวิมุตฺติสงฺขาตํ อุตฺตมํ ทมถํ สมถญฺจ อนุปฺปตฺวา อธิคนฺตฺวา ฐิตํฯ **ทนฺต**นฺติ สุปริสุทฺธกายสมาจารตาย เจว หตฺถปาทกุกฺกุจฺจาภาวโต ทวาทิอภาวโต จ กาเยน ทนฺตํฯ **คุตฺต**นฺติ สุปริสุทฺธวจีสมาจารตาย เจว นิรตฺถกวาจาภาวโต ทวาทิอภาวโต จ วาจาย คุตฺตํฯ **ยตินฺทฺริย**นฺติ สุปริสุทฺธมโนสมาจารตาย อริยิทฺธิโยเคน อพฺยาวฏอปฺปฏิสงฺขานุเปกฺขาภาวโต จ มนินฺทฺริยวเสน ยตินฺทฺริยํฯ **นาค**นฺติ ฉนฺทาทิวเสน อคมนโต, ปหีนานํ ราคาทิกิเลสานํ ปุนานาคมนโต, กสฺสจิปิ อาคุสฺส สพฺพถาปิ อกรณโต, ปุนพฺภวสฺส จ อคมนโตติ อิเมหิ การเณหิ นาคํฯ เอตฺถ จ ปาสาทิกนฺติ อิมินา รูปกาเยน ภควโต ปมาณภูตตํ ทีเปติ, ปสาทนียนฺติ อิมินา ธมฺมกาเยน, สนฺตินฺทฺริยนฺติอาทินา เสเสหิ ปมาณภูตตํ ทีเปติฯ เตน จตุปฺปมาณิเก โลกสนฺนิวาเส อนวเสสโต สตฺตานํ ภควโต ปมาณภาโว ปกาสิโตติ เวทิตโพฺพฯ

เอวํภูตญฺจ ภควนฺตํ อนฺตรวีถิยํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘จิรสฺสํ วต เม สมฺมาสมฺพุโทฺธ ทิโฏฺฐ’’ติ หฏฺฐตุโฏฺฐ ปญฺจวณฺณาย ปีติยา นิรนฺตรํ ผุฏสรีโร ปีติวิปฺผาริตวิวฏนิจฺจลโลจโน ทิฏฺฐฏฺฐานโต ปฏฺฐาย โอณตสรีโร ภควโต สรีรปฺปภาเวมชฺฌํ อโชฺฌคาเหตฺวา ตตฺถ นิมุชฺชโนฺต ภควโต สมีปํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ภควโต ปาเท สมฺพาหโนฺต ปริจุมฺพโนฺต ‘‘เทเสตุ เม, ภเนฺต, ภควา ธมฺม’’นฺติ อาหฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ภควโต ปาเท สิรสา นิปติตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจ – ‘เทเสตุ เม, ภเนฺต, ภควา ธมฺมํ, เทเสตุ สุคโต ธมฺมํ, ยํ มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’’**ติฯ

ตตฺถ **สุคโต**ติ โสภนคมนตฺตา, สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา, สมฺมา คตตฺตา, สมฺมา คทตฺตา สุคโตฯ คมนมฺปิ หิ คตนฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ภควโต โสภนํ ปริสุทฺธํ อนวชฺชํฯ กึ ปน ตนฺติ? อริยมคฺโคฯ เตน เหส คมเนน เขมํ ทิสํ อสชฺชมาโน คโต, อเญฺญปิ คเมตีติ โสภนคมนตฺตา สุคโตฯ สุนฺทรเญฺจส ฐานํ อมตํ นิพฺพานํ คโตติ สุนฺทรํ ฐานํ คตตฺตา สุคโตฯ สมฺมา จ คตตฺตา สุคโต เตน เตน มคฺเคน ปหีเน กิเลเส ปุน อปจฺจาคมนโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘โสตาปตฺติมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโตฯ สกทาคามิ…เป.… อรหตฺตมคฺเคน…เป.… น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต’’ติ (จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๗)ฯ

อถ วา สมฺมา คตตฺตาติ ตีสุปิ อวตฺถาสุ สมฺมาปฏิปตฺติยา คตตฺตา, สุปฺปฏิปนฺนตฺตาติ อโตฺถฯ ทีปงฺกรปาทมูลโต หิ ปฏฺฐาย ยาว มหาโพธิมณฺฑา ตาว สมตึสปารมิปูริตาย สมฺมาปฏิปตฺติยา ญาตตฺถจริยาย โลกตฺถจริยาย พุทฺธตฺถจริยาย โกฏึ ปาปุณิตฺวา สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว ปริพฺรูหโนฺต สสฺสตํ อุเจฺฉทํ กามสุขํ อตฺตกิลมถนฺติ อิเม อเนฺต อนุปคจฺฉนฺติยา อนุตฺตราย โพชฺฌงฺคภาวนาสงฺขาตาย มชฺฌิมาย ปฏิปทาย อริยสเจฺจสุ ตโต ปรํ สมธิคตธมฺมาธิปเตยฺเย สพฺพสเตฺตสุ อวิสยาย สมฺมาปฏิปตฺติยา จ คโต ปฏิปโนฺนติ เอวมฺปิ สมฺมา คตตฺตา สุคโตฯ สมฺมา เจส คทติ ยุตฺตฏฺฐาเน ยุตฺตเมว วาจํ ภาสตีติ สุคโตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘กาลวาที , ภูตวาที, อตฺถวาที, ธมฺมวาที, วินยวาที, นิธานวตึ วาจํ ภาสิตา กาเลน สาปเทสํ ปริยนฺตวตึ อตฺถสํหิต’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๙; ม. นิ. ๓.๑๔)ฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

> ‘‘ยา สา วาจา อภูตา อตจฺฉา อนตฺถสํหิตา, ยา จ ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา, น ตํ ตถาคโต วาจํ ภาสตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๘๖)ฯ

เอวํ สมฺมา คทตฺตาปิ สุคโตฯ

ยํ มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายาติ ยํ ธมฺมสฺส อุปทิสนํ จิรกาลํ มม ฌานวิโมกฺขาทิหิตาย ตทธิคนฺตพฺพสุขาย จ สิยาฯ **อกาโล โข ตาว พาหิยา**ติ ตว ธมฺมเทสนาย น ตาว กาโลติ อโตฺถฯ กึ ปน ภควโต สตฺตหิตปฏิปตฺติยา อกาโลปิ นาม อตฺถิ, ยโต ภควา กาลวาทีติ? วุจฺจเต – กาโลติ เจตฺถ เวเนยฺยานํ อินฺทฺริยปริปากกาโล อธิเปฺปโตฯ ยสฺมา ปน ตทา พาหิยสฺส อตฺตโน อินฺทฺริยานํ ปริปกฺกาปริปกฺกภาโว ทุพฺพิเญฺญยฺโย, ตสฺมา ภควา ตํ อวตฺวา อตฺตโน อนฺตรวีถิยํ ฐิตภาวมสฺส การณํ อปทิสโนฺต อาห **‘‘อนฺตรฆรํ ปวิฏฺฐมฺหา’’**ติฯ **ทุชฺชาน**นฺติ ทุพฺพิเญฺญยฺยํฯ **ชีวิตนฺตรายาน**นฺติ ชีวิตสฺส อนฺตรายกรธมฺมานํ วตฺตนํ อวตฺตนํ วาติ วตฺตุกาโม สมฺภมวเสน ‘‘ชีวิตนฺตรายาน’’นฺติ อาหฯ ตถา หิ อเนกปจฺจยปฺปฏิพทฺธวุตฺติชีวิตํ อเนกรูปา จ ตทนฺตรายาฯ วุตฺตญฺหิ –

> ‘‘อเชฺชว กิจฺจมาตปฺปํ, โก ชญฺญา มรณํ สุเว;
> น หิ โน สงฺครํ เตน, มหาเสเนน มจฺจุนา’’ติฯ (ม. นิ. ๓.๒๗๒; เนตฺติ. ๑๐๓);

กสฺมา ปนายํ ชีวิตนฺตรายเมว ตาว ปุรกฺขโรติ? ‘‘นิมิตฺตญฺญุตาย อทิฏฺฐโกสเลฺลน วา’’ติ เกจิฯ อปเร ‘‘เทวตาย สนฺติเก ชีวิตนฺตรายสฺส สุตตฺตา’’ติ วทนฺติฯ อนฺติมภวิกตฺตา ปน อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน เอวมาหฯ น หิ เตสํ อปฺปตฺตอรหตฺตานํ ชีวิตกฺขโย โหติฯ กึ

ปน การณา ภควา ตสฺส ธมฺมํ เทเสตุกาโมว ทฺวิกฺขตฺตุํ ปฏิกฺขิปิ? เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘อิมสฺส มํ ทิฏฺฐกาลโต ปฏฺฐาย สกลสรีรํ ปีติยา นิรนฺตรํ ผุฏฺฐํ, อติพลวา ปีติเวโค, ธมฺมํ สุตฺวาปิ น ตาว สกฺขิสฺสติ ปฏิวิชฺฌิตุํฯ ยาว ปน มชฺฌตฺตุเปกฺขา สณฺฐาติ, ตาว ติฏฺฐตุ, วีสโยชนสตํ มคฺคํ อาคตตฺตา ทรโถปิสฺส กาเย พลวา, โสปิ ตาว ปฏิปฺปสฺสมฺภตู’’ติฯ ตสฺมา ทฺวิกฺขตฺตุํ ปฏิกฺขิปิฯ เกจิ ปน ‘‘ธมฺมสฺสวเน อาทรชนนตฺถํ ภควา เอวมกาสี’’ติ วทนฺติฯ ตติยวารํ ยาจิโต ปน มชฺฌตฺตุเปกฺขํ ทรถปฺปฏิปสฺสทฺธึ ปจฺจุปฏฺฐิตญฺจสฺส ชีวิตนฺตรายํ ทิสฺวา ‘‘อิทานิ ธมฺมเทสนาย กาโล’’ติ จินฺเตตฺวา **‘‘ตสฺมา ติหา’’**ติอาทินา ธมฺมเทสนํ อารภิฯ

ตตฺถ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตฺวํ อุสฺสุกฺกชาโต หุตฺวา อติวิย มํ ยาจสิ, ยสฺมา วา ชีวิตนฺตรายานํ ทุชฺชานตํ วทสิ, อินฺทฺริยานิ จ เต ปริปากํ คตานิ, ตสฺมาฯ **ติหา**ติ นิปาตมตฺตํฯ **เต**ติ ตยา **เอวํ**นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพาการํ วทติฯ

สิกฺขิตพฺพํนฺติ อธิสีลสิกฺขาทีนํ ติสฺสนฺนมฺปิ สิกฺขานํ วเสน สิกฺขนํ กาตพฺพํฯ ยถา ปน สิกฺขิตพฺพํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตี’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ทิฏฺเฐ ทิฏฺฐมตฺต**นฺติ รูปายตเน จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐมตฺตํฯ ยถา หิ จกฺขุวิญฺญาณํ รูเป รูปมตฺตเมว ปสฺสติ, น อนิจฺจาทิสภาวํ, เอวเมว เสสํฯ จกฺขุทฺวาริกวิญฺญาเณน หิ เม ทิฏฺฐมตฺตเมว ภวิสฺสตีติ สิกฺขิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ อถ วา ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐํ นาม จกฺขุวิญฺญาเณน รูปวิชานนนฺติ อโตฺถฯ มตฺตนฺติ ปมาณํฯ ทิฏฺฐา มตฺตา เอตสฺสาติ ทิฏฺฐมตฺตํ, จกฺขุวิญฺญาณมตฺตเมว จิตฺตํ ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อาปาถคเต รูเป จกฺขุวิญฺญาณํ น รชฺชติ, น ทุสฺสติ, น มุยฺหติ, เอวํ ราคาทิวิรเหน จกฺขุวิญฺญาณมตฺตเมว เม ชวนํ ภวิสฺสติ, จกฺขุวิญฺญาณปฺปมาเณเนว ชวนํ ฐเปสฺสามีติฯ

อถ วา ทิฏฺฐํ นาม จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐํ รูปํ, ทิฏฺฐมตฺตํ นาม ตเตฺถว อุปฺปนฺนํ สมฺปฏิจฺฉนสนฺตีรณโวฏฺฐพฺพนสงฺขาตํ จิตฺตตฺตยํฯ ยถา ตํ น รชฺชติ, น ทุสฺสติ, น มุยฺหติ, เอวํ อาปาถคเต รูเป เตเนว สมฺปฏิจฺฉนาทิปฺปมาเณน ชวนํ อุปฺปาเทสฺสามิ, นาหํ ตํ ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา รชฺชนาทิวเสน อุปฺปชฺชิตุํ ทสฺสามีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอเสว นโย สุตมุเตฯ **มุต**นฺติ ตทารมฺมณวิญฺญาเณหิ สทฺธึ คนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนํ เวทิตพฺพํฯ **วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺต**นฺติ เอตฺถ ปน วิญฺญาตํ นาม มโนทฺวาราวชฺชเนน วิญฺญาตารมฺมณํฯ ตสฺมิํ วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตนฺติ อาวชฺชนปฺปมาณํฯ ยถา อาวชฺชนํ น รชฺชติ, น ทุสฺสติ, น มุยฺหติ, เอวํ รชฺชนาทิวเสน จ อุปฺปชฺชิตุํ อทตฺวา อาวชฺชนปฺปมาเณเนว จิตฺตํ ฐเปสฺสามีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **เอวญฺหิ เต, พาหิย, สิกฺขิตพฺพ**นฺติ เอวํ อิมาย ปฏิปทาย ตยา, พาหิย, ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ อนุวตฺตนวเสน สิกฺขิตพฺพํฯ

อิติ ภควา พาหิยสฺส สํขิตฺตรุจิตาย ฉหิ วิญฺญาณกาเยหิ สทฺธึ ฉฬารมฺมณเภทภินฺนํ วิปสฺสนาย วิสยํ ทิฏฺฐาทีหิ จตูหิ โกฏฺฐาเสหิ วิภชิตฺวา ตตฺถสฺส ญาตตีรณปริญฺญํ ทเสฺสติฯ กถํ? เอตฺถ หิ รูปายตนํ ปสฺสิตพฺพเฏฺฐน ทิฏฺฐํ นาม, จกฺขุวิญฺญาณํ ปน สทฺธึ ตํทฺวาริกวิญฺญาเณหิ ทสฺสนเฏฺฐน, ตทุภยมฺปิ ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานํ ธมฺมมตฺตเมว, น เอตฺถ โกจิ กตฺตา วา กาเรตา วา, ยโต ตํ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจํ, อุทยพฺพยปฺปฏิปีฬนเฏฺฐน ทุกฺขํ, อวสวตฺตนเฏฺฐน อนตฺตาติ กุโต ตตฺถ ปณฺฑิตสฺส รชฺชนาทีนํ โอกาโสติ? อยเมตฺถ อธิปฺปาโย สุตาทีสุปิฯ

อิทานิ ญาตตีรณปริญฺญาสุ ปติฏฺฐิตสฺส อุปริ สห มคฺคผเลน ปหานปริญฺญํ ทเสฺสตุํ, **‘‘ยโต โข เต, พาหิยา’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ยโต**ติ ยทา, ยสฺมา วาฯ **เต**ติ ตวฯ **ตโต**ติ

ตทา, ตสฺมา วาฯ **เตนา**ติ เตน ทิฏฺฐาทินา, ทิฏฺฐาทิปฏิพเทฺธน ราคาทินา วาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – พาหิย, ตว ยสฺมึ กาเล เยน วา การเณน ทิฏฺฐาทีสุ มยา วุตฺตวิธึ ปฏิปชฺชนฺตสฺส อวิปรีตสภาวาวโพเธน ทิฏฺฐาทิมตฺตํ ภวิสฺสติ, ตสฺมึ กาเล เตน วา การเณน ทิฏฺฐาทิปฏิพเทฺธน ราคาทินา สห น ภวิสฺสสิ, รตฺโต วา ทุฏฺโฐ วา มูโฬฺห วา น ภวิสฺสสิ, ปหีนราคาทิกตฺตา เตน วา ทิฏฺฐาทินา สห ปฏิพทฺโธ น ภวิสฺสสีติฯ **ตโต ตฺวํ, พาหิย, น ตตฺถา**ติ ยทา ยสฺมา วา ตฺวํ เตน ราเคน วา รตฺโต โทเสน วา ทุฏฺโฐ โมเหน วา มูโฬฺห น ภวิสฺสสิ, ตทา ตสฺมา วา ตฺวํ ตตฺถ ทิฏฺฐาทิเก น ภวิสฺสสิ, ตสฺมึ ทิเฏฺฐ วา สุตมุตวิญฺญาเต วา ‘‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ ตณฺหามานทิฏฺฐีหิ อลฺลีโน ปติฏฺฐิโต น ภวิสฺสสิฯ เอตฺตาวตา ปหานปริญฺญํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ขีณาสวภูมิ ทสฺสิตาฯ

ตโต ตฺวํ, พาหิย, เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรนาติ ยทา ตฺวํ, พาหิย, เตน ราคาทินา ตตฺถ ทิฏฺฐาทีสุ ปฏิพทฺโธ น ภวิสฺสสิ, ตทา ตฺวํ เนว อิธโลเก น ปรโลเก น อุภยตฺถาปิฯ **เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสา**ติ กิเลสทุกฺขสฺส จ วฏฺฏทุกฺขสฺส จ อยเมว หิ อนฺโต อยํ ปริวฏุมภาโวติ อยเมว หิ เอตฺถ อโตฺถฯ เย ปน ‘‘อุภยมนฺตเรนา’’ติ ปทํ คเหตฺวา อนฺตราภวํ นาม อิจฺฉนฺติ, เตสํ ตํ มิจฺฉาฯ อนฺตราภวสฺส หิ ภาโว อภิธมฺเม ปฏิกฺขิโตฺตเยวฯ อนฺตเรนาติ วจนํ ปน วิกปฺปนฺตรทีปนํ, ตสฺมา อยเมตฺถ อโตฺถ – ‘‘เนว อิธ น หุรํ, อปโร วิกโปฺป น อุภย’’นฺติฯ

อถ วา อนฺตเรนาติ วจนํ ปน วิกปฺปนฺตราภาวทีปนํฯ ตสฺสโตฺถ – ‘‘เนว อิธ น หุรํ, อุภยมนฺตเร ปน น อญฺญฏฺฐานํ อตฺถี’’ติฯ เยปิ จ ‘‘อนฺตราปรินิพฺพายี สมฺภเวสี’’ติ จ อิเมสํ สุตฺตปทานํ อตฺถํ อโยนิโส คเหตฺวา ‘‘อตฺถิเยว อนฺตราภโว’’ติ วทนฺติ, เตปิ ยสฺมา อวิหาทีสุ ตตฺถ ตตฺถ อายุเวมชฺฌํ อนติกฺกมิตฺวา อนฺตรา อคฺคมคฺคาธิคเมน อนวเสสกิเลสปรินิพฺพาเนน ปรินิพฺพายตีติ อนฺตราปรินิพฺพายี, น อนฺตราภวภูโตติ ปุริมสฺส สุตฺตปทสฺส อโตฺถฯ ปจฺฉิมสฺส จ เย ภูตา เอว, น ภวิสฺสนฺติ, เต ขีณาสวา ปุริมปเท ภูตาติ วุตฺตาฯ ตพฺพิรุทฺธตาย สมฺภวเมสนฺตีติ สมฺภเวสิโน, อปฺปหีนภวสํโยชนตฺตา เสขา ปุถุชฺชนา จฯ จตูสุ วา โยนีสุ อณฺฑชชลาพุชสตฺตา ยาว อณฺฑโกสํ วตฺถิโกสญฺจ น ภินฺทนฺติ, ตาว สมฺภเวสี นาม, อณฺฑโกสโต วตฺถิโกสโต จ พหิ นิกฺขนฺตา ภูตา นามฯ สํเสทชา โอปปาติกา จ ปฐมจิตฺตกฺขเณ สมฺภเวสี นาม, ทุติยจิตฺตกฺขณโต ปฏฺฐาย ภูตา นามฯ เยน วา อิริยาปเถน ชายนฺติ, ยาว ตโต อญฺญํ น ปาปุณนฺติ, ตาว สมฺภเวสิโน, ตโต ปรํ ภูตาติ อโตฺถฯ ตสฺมา นตฺถีติ ปฏิกฺขิปิตพฺพาฯ สติ หิ อุชุเก ปาฬิอนุคเต อเตฺถ กึ อนิทฺธาริตสามตฺถิเยน อนฺตราภเวน ปริกปฺปิเตน ปโยชนนฺติฯ

เย ปน ‘‘สนฺตานวเสน ปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ อวิเจฺฉเทน เทสนฺตเรสุ ปาตุภาโว ทิโฏฺฐ, ยถา ตํ วีหิอาทิอวิญฺญาณกสนฺตาเน, เอวํ สวิญฺญาณกสนฺตาเนปิ อวิเจฺฉเทน เทสนฺตเรสุ ปาตุภาเวน ภวิตพฺพํฯ อยญฺจ นโย สติ อนฺตราภเว ยุชฺชติ, น อญฺญถา’’ติ ยุตฺตึ วทนฺติฯ เตน หิ อิทฺธิมโต เจโตวสิปฺปตฺตสฺส จิตฺตานุคติกํ กายํ อธิฏฺฐหนฺตสฺส ขเณน พฺรหฺมโลกโต อิธูปสงฺกมเน อิโต วา พฺรหฺมโลกคมเน ยุตฺติ วตฺตพฺพาฯ ยทิ สพฺพเตฺถว อวิจฺฉินฺนเทเส ธมฺมานํ ปวตฺติ อิจฺฉิตา, ยทิปิ สิยา อิทฺธิมนฺตานํ อิทฺธิวิสโย อจิเนฺตโยฺยติฯ ตํ อิธาปิ สมานํ ‘‘กมฺมวิปาโก อจิเนฺตโยฺย’’ติ วจนโตฯ ตสฺมา ตํ เตสํ มติมตฺตเมวฯ อจิเนฺตยฺยสภาวา หิ สภาวธมฺมา, เต กตฺถจิ ปจฺจยวเสน วิจฺฉินฺนเทเส ปาตุภวนฺติ, กตฺถจิ อวิจฺฉินฺนเทเสฯ ตถา หิ มุขโฆสาทีหิ ปจฺจเยหิ อญฺญสฺมึ เทเส อาทาสปพฺพตปฺปเทสาทิเก ปฏิพิมฺพปฏิโฆสาทิกํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ นิพฺพตฺตมานํ ทิสฺสติ, ตสฺมา น สพฺพํ สพฺพตฺถ อุปเนตพฺพนฺติ อยเมตฺถ สเงฺขโปฯ วิตฺถาโร ปน ปฏิพิมฺพสฺส อุทาหรณภาวสาธนาทิโก อนฺตราภวกถาวิจาโร กถาวตฺถุปกรณสฺส (กถา. ๕๐๕; กถา. อฏฺฐ. ๕๐๕) ฏีกายํ คเหตโพฺพฯ

อปเร ปน “**อิธา**ติ กามภโว, **หุรนฺ**ติ อรูปภโว, **อุภยมนฺตเรนา**ติ รูปภโว วุตฺโต”ติฯ อเญฺญ “**อิธา**ติ อชฺฌตฺติกายตนานิ, **หุรนฺ**ติ พาหิรายตนานิ, **อุภยมนฺตเรนา**ติ จิตฺตเจตสิกา”ติฯ “**อิธา**ติ วา ปจฺจยธมฺมา, **หุรนฺ**ติ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมา, **อุภยมนฺตเรนา**ติ ปณฺณตฺติธมฺมา วุตฺตา”ติ วทนฺติฯ ตํ สพฺพํ อฏฺฐกถาสุ นตฺถิฯ เอวํ ตาว ‘‘ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสตี’’ติอาทินา ทิฏฺฐาทิวเสน จตุธา เตภูมกธมฺมา สงฺคเหตฺพฺพาฯ ตตฺถ สุภสุขนิจฺจอตฺตคฺคาหปริวชฺชนมุเขน อสุภทุกฺขานิจฺจานตฺตานุปสฺสนา ทสฺสิตาติ เหฏฺฐิมาหิ วิสุทฺธีหิ สทฺธึ สเงฺขเปเนว วิปสฺสนา กถิตาฯ ‘‘ตโต ตฺวํ, พาหิย, น เตนา’’ติ อิมินา ราคาทีนํ สมุเจฺฉทสฺส อธิเปฺปตตฺตา มคฺคฯ ‘‘ตโต ตฺวํ, พาหิย, น ตตฺถา’’ติ อิมินา ผลํฯ ‘‘เนวิธา’’ติอาทินา อนุปาทิเสสา ปรินิพฺพานธาตุ กถิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ โข พาหิยสฺส…เป.… อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจี”**ติฯ

อิมาย สํขิตฺตปทาย เทสนาย **ตาวเทวา**ติ ตสฺมึเยว ขเณ, น กาลนฺตเรฯ **อนุปาทายา**ติ อคฺคเหตฺวาฯ **อาสเวหี**ติ อาภวคฺคํ อาโคตฺรภุํ สวนโต ปวตฺตนโต จิรปาริวาสิยเฏฺฐน มทิราทิอาสวสทิสตาย จ ‘‘อาสวา’’ติ ลทฺธนาเมหิ กามราคาทีหิฯ **วิมุจฺจี**ติ สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติยา จ วิมุจฺจิ นิสฺสชฺชิฯ โส หิ สตฺถุ ธมฺมํ สุณโนฺต เอว สีลานิ โสเธตฺวา ยถาลทฺธํ จิตฺตสมาธึ นิสฺสาย วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา ขิปฺปาภิญฺญตาย ตาวเทว สพฺพาสเว เขเปตฺวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปาปุณิฯ โส สํสารโสตํ ฉินฺทิตฺวา กตวฏฺฏปริยโนฺต อนฺติมเทหธโร หุตฺวา เอกูนวีสติยา ปจฺจเวกฺขณาสุ ปวตฺตาสุ ธมฺมตาย โจทิยมาโน ภควนฺตํ ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ ‘‘ปริปุณฺณํ เต ปตฺตจีวร’’นฺติ ปุเฏฺฐ ‘‘น ปริปุณฺณ’’นฺติ อาหฯ อถ นํ สตฺถา ‘‘เตน หิ ปตฺตจีวรํ ปริเยสา’’ติ วตฺวา ปกฺกามิฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ โข ภควา…เป.… ปกฺกามี”**ติฯ

โส กิร กสฺสปทสพลสฺส สาสเน วีสวสฺสสหสฺสานิ สมณธมฺมํ กโรโนฺต ‘‘ภิกฺขุนา นาม อตฺตนา ปจฺจเย ลภิตฺวา ยถาทานํ กโรเนฺตน อตฺตนาว ปริภุญฺชิตุํ วฏฺฏตี’’ติ เอกสฺส ภิกฺขุสฺสปิ ปเตฺตน วา จีวเรน วา สงฺคหํ นากาสิ, เตนสฺส เอหิภิกฺขุอุปสมฺปทาย อุปนิสฺสโย นาโหสิฯ เกจิ ปนาหุ – ‘‘โส กิร พุทฺธสุเญฺญ โลเก โจโร หุตฺวา ธนุกลาปํ สนฺนยฺหิตฺวา อรเญฺญ โจริกํ กโรโนฺต เอกํ ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ปตฺตจีวรโลเภน ตํ อุสฺนา วิชฺฌิตฺวา ปตฺตจีวรํ คณฺหิ, เตนสฺส อิทฺธิมยปตฺตจีวรํ น อุปฺปชฺชิสฺสตีติ, สตฺถา ตํ ญตฺวา เอหิภิกฺขุภาเวน ปพฺพชฺชํ น อทาสี’’ติฯ ตมฺปิ ปตฺตจีวรปริเยสนํ จรมานํ เอกา เธนุ เวเคน อาปตนฺตี ปหริตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“อถ โข อจิรปกฺกนฺตสฺส ภควโต พาหิยํ ทารุจีริยํ คาวี ตรุณวจฺฉา อธิปติตฺวา ชีวิตา โวโรเปสี”**ติฯ

ตตฺถ **อจิรปกฺกนฺตสฺสา**ติ น จิรํ ปกฺกนฺตสฺส ภควโตฯ **คาวี ตรุณวจฺฉา**ติ เอกา ยกฺขินี ตรุณวจฺฉเธนุรูปาฯ **อธิปติตฺวา**ติ อภิภวิตฺวา มทฺทิตฺวาฯ **ชีวิตา โวโรเปสี**ติ ปุริมสฺมึ อตฺตภาเว ลทฺธาฆาตตาย ทิฏฺฐมเตฺตเนว เวริจิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา สิเงฺคน ปหริตฺวา ชีวิตา โวโรเปสิฯ

สตฺถา ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ สมฺพหุเลหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ นครโต นิกฺขมโนฺต พาหิยสฺส สรีรํ สงฺการฏฺฐาเน ปติตํ ทิสฺวา ภิกฺขู อาณาเปสิ – ‘‘ภิกฺขเว, เอกสฺมึ ฆรทฺวาเร ฐตฺวา มญฺจกํ อาหราเปตฺวา อิทํ สรีรํ นครโต นีหริตฺวา ฌาเปตฺวา ถูปํ กโรถา’’ติ, ภิกฺขู ตถา อกํสุฯ กตฺวา จ ปน วิหารํ คนฺตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตนา กตกิจฺจํ อาโรเจตฺวา ตสฺส อภิสมฺปรายํ ปุจฺฉึสุฯ อถ เนสํ ภควา ตสฺส ปรินิพฺพุตภาวํ อาจิกฺขิฯ ภิกฺขู ‘‘ตุเมฺห, ภเนฺต, ‘พาหิโย

ทารุจีริโย อรหตฺตํ ปตฺโต’ติ วทถ, กทา โส อรหตฺตํ ปตฺโต’’ติ ปุจฺฉึสุฯ ‘‘มม ธมฺมํ สุตกาเล’’ติ จ วุตฺเต ‘‘กทา ปนสฺส ตุเมฺหหิ ธโมฺม กถิโต’’ติ? ‘‘ปิณฺฑาย จรเนฺตน อเชฺชว อนฺตรวีถิยํ ฐตฺวา’’ติฯ ‘‘อปฺปมตฺตโก โส, ภเนฺต, ตุเมฺหหิ อนฺตรวีถิยํ ฐตฺวา กถิตธโมฺม, กถํ โส ตาวตเกน วิเสสํ นิพฺพเตฺตสี’’ติ? ‘‘กึ, ภิกฺขเว, มม ธมฺมํ ‘อปฺปํ วา พหุํ วา’ติ ปมิณถ, อเนกานิ คาถาสหสฺสานิปิ อนตฺถสํหิตานิ น เสยฺย, อตฺถนิสฺสิตํ ปน เอกมฺปิ คาถาปทํ เสยฺย’’ติ ทเสฺสโนฺต –

> ‘‘สหสฺสมปิ เจ คาถา, อนตฺถปทสญฺหิตา;
> เอกํ คาถาปทํ เสยฺย, ยํ สุตฺวา อุปสมฺมตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๐๑) –

ธมฺมปเท อิมํ คาถํ วตฺวา ‘‘น เกวลํ โส ปรินิพฺพานมเตฺตน, อถ โข มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ขิปฺปาภิญฺญานํ อคฺคภาเวนปิ ปูชารโห’’ติ ทเสฺสโนฺต ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ขิปฺปาภิญฺญานํ, ยทิทํ พาหิโย ทารุจีริโย’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๖) ตํ อายสฺมนฺตํ เอตทเคฺค ฐเปสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **‘‘อถ โข ภควา สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา…เป.… ปรินิพฺพุโต, ภิกฺขเว, พาหิโย ทารุจีริโย’’**ติฯ

ตตฺถ **ปจฺฉาภตฺต**นฺติ ภตฺตกิจฺจโต ปจฺฉาฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต**ติ ปิณฺฑปาตปริเยสนโต ปฏินิวโตฺตฯ ปททฺวเยนาปิ กตภตฺตกิโจฺจติ วุตฺตํ โหติฯ **นีหริตฺวา**ติ นครโต พหิ เนตฺวาฯ **ฌาเปถา**ติ ทหถฯ **ถูปญฺจสฺส กโรถา**ติ อสฺส พาหิยสฺส สรีรธาตุโย คเหตฺวา เจติยญฺจ กโรถ ฯ ตตฺถ การณมาห – **‘‘สพฺรหฺมจารี โว, ภิกฺขเว, กาลกโต’’**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยํ ตุเมฺหเสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมํ อธิสีลาทิปฏิปตฺติธมฺมํ สนฺทิฏฺฐํ จรถ, ตํ โส ตุเมฺหหิ สมานํ พฺรหฺมํ อจรีติ สพฺรหฺมจารี มรณกาลสฺส ปตฺติยาว กาลกโต, ตสฺมา ตํ มญฺจเกน นีหริตฺวา ฌาเปถ, ถูปญฺจสฺส กโรถาติฯ

ตสฺส กา คตีติ ปญฺจสุ คตีสุ ตสฺส กตมา คติ อุปปตฺติ ภวภูตา, **คตี**ติ นิปฺผตฺติ, อริโย ปุถุชฺชโน วาติ กา นิฏฺฐาติ อโตฺถฯ **อภิสมฺปราโย**ติ เปจฺจ ภวุปฺปตฺติ ภวนิโรโธ วาฯ กิญฺจาปิ ตสฺส ถูปกรณาณตฺติยาว ปรินิพฺพุตภาโว อตฺถโต ปกาสิโต โหติ, เย ปน ภิกฺขู ตตฺตเกน น ชานึสุ, เต ‘‘ตสฺส กา คตี’’ติ ปุจฺฉึสุฯ ปากฏตรํ วา การาเปตุกามา ตถา ภควนฺตํ ปุจฺฉึสุฯ

ปณฺฑิโตติ อคฺคมคฺคปญฺญาย อธิคตตฺตา ปเณฺฑน อิโต คโต ปวโตฺตติ ปณฺฑิโตฯ **ปจฺจปาที**ติ ปฏิปชฺชิฯ **ธมฺมสฺสา**ติ โลกุตฺตรธมฺมสฺสฯ **อนุธมฺม**นฺติ สีลวิสุทฺธิอาทิปฏิปทาธมฺมํฯ อถ วา **ธมฺมสฺสา**ติ นิพฺพานธมฺมสฺสฯ **อนุธมฺม**นฺติ อริยมคฺคผลธมฺมํฯ **น จ มํ ธมฺมาธิกรณ**นฺติ ธมฺมเทสนาเหตุ น จ มํ วิเหเสสิ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปนฺนตฺตาฯ โย หิ สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา กมฺมฏฺฐานํ วา คเหตฺวา ยถานุสิฏฺฐํ น ปฏิปชฺชติ, โส สตฺถารํ วิเหเสติ นามฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘วิหึสสญฺญี ปคุณํ น ภาสึ, ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรเหฺม’’ติ (มหาว. ๙; ม. นิ. ๑.๒๘๓; ๒.๓๓๙)ฯ อถ วา **น จ มํ ธมฺมาธิกรณ**นฺติ น จ อิมํ ธมฺมาธิกรณํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – วฏฺฏทุกฺขโต นิยฺยานเหตุภูตํ อิมํ มม สาสนธมฺมํ สุปฺปฏิปนฺนตฺตา น วิเหเสติฯ ทุปฺปฏิปโนฺน หิ สาสนํ ภินฺทโนฺต สตฺถุ ธมฺมสรีเร ปหารํ เทติ นามฯ อยํ ปน สมฺมาปฏิปตฺตึ มตฺถกํ ปาเปตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ปรินิพฺพุโต, ภิกฺขเว, พาหิโย ทารุจีริโย’’**ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เถรสฺส พาหิยสฺส อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตภาวํ, ตถา ปรินิพฺพุตานญฺจ ขีณาสวานํ คติยา ปจฺรชเนหิ ทุพฺพิเญฺญยฺยภาวํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ อปฺปติฏฺฐิตปรินิพฺพานานุภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ นิพฺพาเน อาโป จ น คาธติ, ปถวี จ เตโช จ วาโย จ น คาธติ, น ปติฏฺฐาติฯ กสฺมา? นิพฺพานสฺส อสงฺขตสภาวตฺตาฯ น หิ ตตฺถ สงฺขตธมฺมานํ เลโสปิ สมฺภวติฯ **สุกฺกา**ติ สุกฺกวณฺณตาย สุกฺกาติ ลทฺธนามา คหนกฺขตฺตตารกาฯ **น โชตนฺตี**ติ น ภาสนฺติฯ **อาทิโจฺจ นปฺปกาสตี**ติ ตีสุ ทีเปสุ เอกสฺมึ ขเณ อาโลกผรณสมโตฺถ อาทิโจฺจปิ อาภาวเสน น ทิพฺพติฯ **น ตตฺถ จนฺทิมา ภาตี**ติ สติปิ ภาสุรภาเว กนฺตสีตลกิรโณ จโนฺทปิ ตสฺมึ นิพฺพาเน อภาวโต เอว อตฺตโน ชุณฺหาวิภาสเนน น วิโรจติฯ ยทิ ตตฺถ จนฺทิมสูริยาทโย นตฺถิ, โลกนฺตโร วิย นิจฺจนฺธการเมว ตํ ภเวยฺยาติ อาสงฺกํ สนฺธายาห **“ตโม ตตฺถ น วิชฺชตี”**ติฯ สติ หิ รูปาภาเว ตโม นาม น สิยาฯ

ยทา จ อตฺตนา เวทิ, มุนิ โมเนน พฺราหฺมโณติ จตุสจฺจมุนนโต โมนนฺติ ลทฺธนาเมน มคฺคญาเณน กายโมเนยฺยาทีหิ จ สมนฺนาคตตฺตา ‘‘มุนี’’ติ ลทฺธนาโม อริยสาวกพฺราหฺมโณ เตเนว โมนสงฺขาเตน ปฏิเวธญาเณน ยทา ยสฺมึ กาเล อคฺคมคฺคกฺขเณ อตฺตนา สยเมว อนุสฺสวาทิเก ปหาย อตฺตปจฺจกฺขํ กตฺวา นิพฺพานํ เวทิ ปฏิวิชฺฌิฯ ‘‘อเวที’’ติปิ ปาโฐ, อญฺญาสีติ อโตฺถฯ **อถ รูปา อรูปา จ, สุขทุกฺขา ปมุจฺจตี**ติ **อถา**ติ ตสฺส นิพฺพานสฺส ชานนโต ปจฺฉาฯ **รูปา**ติ รูปธมฺมา, เตน ปญฺจโวการภโว เอกโวการภโว จ คหิโต โหติฯ **อรูปา**ติ อรูปธมฺมา, เตน รูเปนามิสฺสีกโต อรูปภโว คหิโต โหติฯ โส ‘‘จตุโวการภโว’’ติปิ วุจฺจติฯ **สุขทุกฺขา**ติ สพฺพตฺถ อุปฺปชฺชนกสุขทุกฺขโตปิ วฏฺฏโตฯ อถ วา **รูปา**ติ รูปโลกปฏิสนฺธิโตฯ **อรูปา**ติ อรูปโลกปฏิสนฺธิโตฯ **สุขทุกฺขา**ติ กามาวจรปฏิสนฺธิโตฯ กามภโว หิ พฺยามิสฺสสุขทุโกฺขฯ เอวเมตสฺมา สกลโตปิ วฏฺฏโต อจฺจนฺตเมว มุจฺจตีติ คาถาทฺวเยนปิ ภควา ‘‘มยฺหํ ปุตฺตสฺส พาหิยสฺส เอวรูปา นิพฺพานคตี’’ติ ทเสฺสติฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ โพธิวคฺควณฺณนาฯ

๒. มุจลินฺทวโคฺค

๑. มุจลินฺทสุตฺตวณฺณนา

๑๑. มุจลินฺทวคฺคสฺส ปฐเม **มุจลินฺทมูเล**ติ เอตฺถ มุจลิโนฺท วุจฺจติ นีปรุโกฺขฯ โส ‘‘นิจุโล’’ติปิ วุจฺจติ, ตสฺส สมีเปฯ เกจิ ปน ‘‘มุจโลติ ตสฺส รุกฺขสฺส นามํ, ตํ วนเชฏฺฐกตาย ปน มุจลิโนฺทติ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ **มหา อกาลเมโฆ**ติ อสมฺปเตฺต วสฺสกาเล อุปฺปนฺนมหาเมโฆฯ โส หิ คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส สกลจกฺกวาฬคพฺภํ ปูเรโนฺต อุทปาทิฯ **สตฺตาหวทฺทลิกา**ติ ตสฺมึ อุปฺปเนฺน สตฺตาหํ อวิจฺฉินฺนวุฎฺฐิกา อโหสิฯ **สีตวาตทุทฺทินี**ติ สา จ สตฺตาหวทฺทลิกา อุทกผุสิตสมฺมิเสฺสน สีตวาเตน สมนฺตโต ปริพฺภมเนฺตน ทุสิตทิวสตฺตา ทุทฺทินี นาม อโหสิฯ **มุจลิโนฺท นาม นาคราชา**ติ ตเสฺสว มุจลินฺทรุกฺขสฺส สมีเป โปกฺขรณิยา เหฎฺฐา นาคภวนํ อตฺถิ, ตตฺถ นิพฺพโตฺต มหานุภาโว นาคราชาฯ **สกภวนา**ติ อตฺตโน นาคภวนโตฯ **สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา**ติ สตฺตวาเร อตฺตโน สรีรโภเคหิ ภควโต กายํ ปริวาเรตฺวาฯ **อุปริมุทฺธนิ มหนฺตํ ผณํ วิหจฺจา**ติ ภควโต มุทฺธปฺปเทสสฺส อุปริ อตฺตโน มหนฺตํ ผณํ ปสาเรตฺวาฯ ‘‘ผณํ กริตฺวา’’ติปิ ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ

ตสฺส กิร นาคราชสฺส เอตทโหสิ ‘‘ภควา จ มยฺหํ ภวนสมีเป รุกฺขมูเล นิสิโนฺน, อยญฺจ สตฺตาหวทฺทลิกา วตฺตติ, วาสาคารมสฺส ลทฺธุํ วฎฺฎตี’’ติฯ โส สตฺตรตนมยํ ปาสาทํ นิมฺมินิตุํ สโกฺกโนฺตปิ ‘‘เอวํ กเต กายสาโร คหิโต น ภวิสฺสติ, ทสพลสฺส กายเวยฺยาวจฺจํ กริสฺสามี’’ติ มหนฺตํ อตฺตภาวํ กตฺวา สตฺถารํ สตฺตกฺขตฺตุํ โภเคหิ ปริกฺขิปิตฺวา อุปริ ผณํ กตฺวา ธาเรสิฯ ‘‘ปริเกฺขปพฺภนฺตรํ โลหปาสาเท ภณฺฑาคารคพฺภปฺปมาณํ อโหสี’’ติ ขนฺธกฎฺฐกถายํ (มหาว. อฎฺฐ. ๕) วุตฺตํฯ มชฺฌิมฎฺฐกถายํ ปน ‘‘เหฎฺฐาโลหปาสาทปฺปมาณ’’นฺติ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๒๘๔)ฯ ‘‘อิจฺฉิติจฺฉิเตน อิริยาปเถน สตฺถา วิหริสฺสตี’’ติ กิร นาคราชสฺส อชฺฌาสโยฯ ภควา ปน ยถานิสิโนฺนว สตฺตาหํ วีตินาเมสิฯ ตญฺจ ฐานํ สุปิหิตวาตปานํ สุผุสิตอคฺคฬทฺวารํ กูฎาคารํ วิย อโหสิฯ **มา ภควนฺตํ สีต**นฺติอาทิ ตสฺส ตถา กริตฺวา ฐานการณปริทีปนํฯ โส หิ ‘‘มา ภควนฺตํ สีตํ พาธยิตฺถ, มา อุณฺหํ, มา ฑํสาทิสมฺผโสฺส พาธยิตฺถา’’ติ ตถา กริตฺวา อฎฺฐาสิฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ สตฺตาหวทฺทลิกาย อุณฺหเมว นตฺถิ, สเจ ปน อนฺตรนฺตรา เมโฆ วิคเจฺฉยฺย, อุณฺหํ ภเวยฺย, ตมฺปิ มา พาธยิตฺถาติ เอวํ ตสฺส จิเนฺตตุํ ยุตฺตํฯ เกจิ ปเนตฺถ วทนฺติ ‘‘อุณฺหคฺคหณํ โภคปริเกฺขปสฺส วิปุลภาวกรเณ การณกิตฺตนํฯ ขุทฺทเก หิ ตสฺมึ ภควนฺตํ นาคสฺส สรีรสมฺภูตา อุสฺมา พาเธยฺย, วิปุลภาวกรเณน ปน ตาทิสํ ‘มา อุณฺหํ พาธยิตฺถา’ติ ตถา กริตฺวา อฎฺฐาสี’’ติฯ

วิทฺธนฺติ อุพฺพิทฺธํ, เมฆวิคเมน ทูรีภูตนฺติ อโตฺถฯ **วิคตวลาหก**นฺติ อปคตเมฆํฯ **เทว**นฺติ อากาสํฯ **วิทิตฺวา**ติ ‘‘อิทานิ วิคตวลาหโก อากาโส, นตฺถิ ภควโต สีตาทิอุปทฺทโว’’ติ ญตฺวาฯ **วินิเวเฐตฺวา**ติ อปเนตฺวาฯ **สกวณฺณ**นฺติ อตฺตโน นาครูปํฯ **ปฎิสํหริตฺวา**ติ อนฺตรธาเปตฺวาฯ **มาณวกวณฺณ**นฺติ กุมารกรูปํฯ

เอตมตฺถนฺติ วิเวกสุขปฺปฎิสํเวทิโน ยตฺถ กตฺถจิ สุขเมว โหตีติ เอตมตฺถํ สพฺพากาเรน ชานิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ วิเวกสุขานุภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **สุโข วิเวโก**ติ นิพฺพานสงฺขาโต อุปธิวิเวโก สุโขฯ **ตุฏฺฐสฺสา**ติ จตุมคฺคญาณส โนฺตเสน ตุฏฺฐสฺสฯ **สุตธมฺมสฺสา**ติ ปกาสิตธมฺมสฺส วิสฺสุตธมฺมสฺสฯ **ปสฺสโต**ติ ตํ วิเวกํ, ยํ วา กิญฺจิ ปสฺสิตพฺพํ นาม, ตํ สพฺพํ อตฺตโน วีริยพลาธิคเตน ญาณจกฺขุนา ปสฺสนฺตสฺสฯ **อพฺยาปชฺช**นฺติ อกุปฺปนภาโว, เอเตน เมตฺตาปุพฺพภาโค ทสฺสิโตฯ **ปาณภูเตสุ สํยโม**ติ สเตฺตสุ จ สํยโม อวิหึสนภาโว สุโขติ อโตฺถฯ เอเตน กรุณาปุพฺพภาโค ทสฺสิโตฯ

สุขา วิราคตา โลเกติ วิคตราคตาปิ โลเก สุขาฯ กีทิสี? **กามานํ สมติกฺกโม**ติ, ยา กามานํ สมติกฺกโมติ วุจฺจติ, สา วิคตราคตาปิ สุขาติ อโตฺถ, เอเตน อนาคามิมโคฺค กถิโตฯ **อสฺมิมานสฺส โย วินโย**ติ อิมินา ปน อรหตฺตํ กถิตํฯ อรหตฺตญฺหิ อสฺมิมานสฺส ปฏิปฺปสฺสทฺธิวินโยติ วุจฺจติ, อิโต ปรญฺจ สุขํ นาม นตฺถิ, เตนาห **‘‘เอตํ เว ปรมํ สุข’’**นฺติฯ เอวํ อรหเตฺตน เทสนาย กูฏํ คณฺหีติฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ราชสุตฺตวณฺณนา

๑๒. ทุติเย **สมฺพหุลาน**นฺติ วินยปริยาเยน ตโย ชนา ‘‘สมฺพหุลา’’ติ วุจฺจนฺติ, ตโต ปรํ สโงฺฆฯ สุตฺตนฺตปริยาเยน ปน ตโย ตโย เอว, ตโต อุทฺธํ สมฺพหุลาฯ ตสฺมา อิธาปิ สุตฺตนฺตปริยาเยน สมฺพหุลาติ เวทิตพฺพาฯ **อุปฏฺฐานสาลาย**นฺติ ธมฺมสภามณฺฑเปฯ สา หิ ธมฺมํ เทเสตุํ อาคตสฺส ตถาคตสฺส ภิกฺขูนํ อุปฏฺฐานกรณฏฺฐานนฺติ ‘‘อุปฏฺฐานสาลา’’ติ วุจฺจติฯ อถ วา ยตฺถ ภิกฺขู วินยํ วินิจฺฉินนฺติ, ธมฺมํ กเถนฺติ, สากจฺฉํ สมาปชฺชนฺติ, สนฺนิปตนวเสน ปกติยา อุปติฏฺฐนฺติ, สา สาลาปิ มณฺฑโปปิ ‘‘อุปฏฺฐานสาลา’’เตฺวว วุจฺจติฯ ตตฺถาปิ หิ พุทฺธาสนํ นิจฺจํ ปญฺญตฺตเมว โหติฯ อิทญฺหิ พุทฺธานํ ธรมานกาเล ภิกฺขูนํ จาริตฺตํฯ **สนฺนิสินฺนาน**นฺติ นิสชฺชนวเสน สงฺคมฺม นิสินฺนานํฯ **สนฺนิปติตาน**นฺติ ตโต ตโต อาคนฺตฺวา สนฺนิปตนวเสน สนฺนิปติตานํฯ อถ วา พุทฺธาสนํ ปุรโต กตฺวา สตฺถุ สมฺมุเข วิย อาทรุปฺปตฺติยา สกฺกจฺจํ นิสีทนวเสน สนฺนิสินฺนานํ, สมานชฺฌาสยตฺตา อญฺญมญฺญสฺมึ อชฺฌาสเยน สุฏฺฐุ สมฺมา จ นิปตนวเสน สนฺนิปติตานํฯ **อย**นฺติ อิทานิ วุจฺจมานํ นิทฺทิสติฯ **อนฺตรากถา**ติ กมฺมฏฺฐานมนสิการอุเทฺทสปริปุจฺฉาทีนํ อนฺตรา อญฺญา เอกา กถา, อถ วา มชฺฌนฺหิเก ลทฺธสฺส สุคโตวาทสฺส, สายํ ลภิตพฺพสฺส ธมฺมสฺสวนสฺส จ อนฺตรา ปวตฺตตฺตา อนฺตรากถา, สมณสมาจารเสฺสว วา อนฺตรา ปวตฺตา อญฺญา เอกา กถาติ อนฺตรากถาฯ **อุทปาที**ติ อุปฺปนฺนาฯ

อิเมสํ ทฺวินฺนํ ราชูนนฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **มหทฺธนตโร วา**ติอาทีสุ ปถวิยํ นิขณิตฺวา ฐปิตํ สตฺตรตนนิจยสงฺขาตํ มหนฺตํ ธนํ เอตสฺสาติ มหทฺธโน, ทฺวีสุ อยํ อติสเยน มหทฺธโนติ **มหทฺธนตโร**ฯ วาสโทฺท วิกปฺปโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – นิจฺจปริพฺพยวเสน มหโนฺต โภโค เอตสฺสาติ **มหาโภโค**ฯ เทวสิกํ ปวิสนอายภูโต มหโนฺต โกโส เอตสฺสาติ **มหาโกโส**ฯ อปเร ปน ‘‘เทวสิกํ ปวิสนอายภูตํ มณิสารเผคฺคุคุมฺพาทิเภทภินฺนํ ปริคฺคหวตฺถุ ธนํ, ตเทว สารคพฺภาทีสุ นิหิตํ โกโส’’ติ วทนฺติฯ วชิโร, มหานีโล, อินฺทนีโล, มรกโต, เวฬุริโย, ปทุมราโค, ผุสฺสราโค, กเกฺกตโน, ปุลาโก, วิมโล, โลหิตโงฺก , ผลิโก, ปวาโฬ, โชติรโส, โคมุตฺตโก, โคเมทโก, โสคนฺธิโก, มุตฺตา, สโงฺข, อญฺชนมูโล, ราชปโฏฺฏ, อมตํสโก, ปิยโก, พฺราหฺมณี จาติ จตุพฺพีสติ **มณิ** นามฯ สตฺต โลหานิ กหาปโณ จ **สาโร** นามฯ สยนจฺฉาทนปาวุรณคชทนฺตสิลาทีนิ **เผคฺคุ** นามฯ จนฺทนาครุกุงฺกุมตครกปฺปูราทิ **คุมฺพา** นามฯ ตตฺถ ปุริเมน อาทิสเทฺทน สาลิวีหิอาทิมุคฺคมาสาทิปุพฺพณฺณาปรณฺณเภทํ ธญฺญวิกตึ อาทึ กตฺวา ยํ สตฺตานํ อุปโภคปริโภคภูตํ วตฺถุ, ตํ สพฺพํ สงฺคยฺหติฯ มหนฺตํ วิชิตํ รฏฺฐํ เอตสฺ

สาติ **มหาวิชิโต**ฯ มหนฺต หตฺถิอสฺสาทิวาหโน เอตสฺสาติ **มหาวาหโน**ฯ มหนฺตํ เสนา พลเญฺจว ถามพลญฺจ เอตสฺสาติ **มหพฺพโล**ฯ อิจฺฉิตนิพฺพตฺติสงฺขาตา ปุญฺญกมฺมนิปฺผนฺนา มหตี อิทฺธิ เอตสฺสาติ **มหิทฺธิโก**ฯ เตชสงฺขาโต อุสฺสาหมนฺตปภุสตฺติสงฺขาโต วา มหนฺต อานุภาโว เอตสฺสาติ **มหานุภาโว**ฯ

เอตฺถ จ ปฐเมน อายสมฺปทา, ทุติเยน วิตฺตูปกรณสมฺปทา, ตติเยน วิภวสมฺปทา, จตุตฺเถน ชนปทสมฺปทา, ปญฺจเมน ยานสมฺปทา, ฉฏฺเฐน ปริวารสมฺปทาย สทฺธึ อตฺตสมฺปทา, สตฺตเมน ปุญฺญกมฺมสมฺปทา, อฏฺฐเมน ปภาวสมฺปทา เตสํ ราชูนํ ปกาสิตา โหติฯ เตน ยา สา สามิสมฺปตฺติ, อมจฺจสมฺปตฺติ, เสนาสมฺปตฺติ, รฏฺฐสมฺปตฺติ, วิภวสมฺปตฺติ, มิตฺตสมฺปตฺติ, ทุคฺคสมฺปตฺตีติ สตฺต ปกติสมฺปทา ราชูนํ อิจฺฉิตพฺพาฯ ตา สพฺพา ยถารหํ ปริทีปิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ทานาทีหิ จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ปริสํ รเญฺชตีติ **ราชา**ฯ มคธานํ อิสฺสโรติ **มาคโธ**ฯ มหติยา เสนาย สมนฺนาคตตฺตา เสนิยโคตฺตตฺตา วา **เสนิโย**ฯ พิมฺพิ วุจฺจติ สุวณฺณํ, ตสฺมา สารพิมฺพิวณฺณตาย **พิมฺพิสาโร**ฯ เกจิ ปน ''นามเมเวตํ ตสฺส รโญฺญ''ติ วทนฺติฯ ปจฺจามิตฺตํ ปรเสนํ ชินาตีติ **ปเสนทิ**ฯ โกสลรฏฺฐสฺส อธิปตีติ **โกสโล**ฯ **อยญฺจรหี**ติ เอตฺถ **จรหี**ติ นิปาตมตฺตํฯ **วิปฺปกตา**ติ อปริโยสิตาฯ อยํ เตสํ ภิกฺขูนํ อนฺตรากถา อนิฏฺฐิตาติ อโตฺถฯ

สายนฺหสมยนฺติ สายเนฺห เอกํ สมยํฯ **ปฏิสลฺลานา วุฏฺฐิโต**ติ ตโต ตโต รูปาทิอารมฺมณโต จิตฺตสฺส ปฏิสํหรณโต ปฏิสลฺลานสงฺขาตาย ผลสมาปตฺติโต ยถากาลปริเจฺฉทํ วุฏฺฐิโตฯ ภควา หิ ปุพฺพณฺหสมยํ ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต สาวตฺถึ ปวิสิตฺวา ภิกฺขูนํ สุลภปิณฺฑปาตํ กตฺวา กตภตฺตกิโจฺจ ภิกฺขูหิ สทฺธึ สาวตฺถิโต นิกฺขมิตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา คนฺธกุฏิปฺปมุเข ฐตฺวา วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ฐิตานํ ภิกฺขูนํ ยถาสมุฏฺฐิตํ สุคโตวาทํ ทตฺวา เตสุ อรญฺญรุกฺขมูลาทิทิวาฏฺฐานํ อุทฺทิสฺส คเตสุ คนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ผลสมาปตฺติสุเขน ทิวสภาคํ วีตินาเมตฺวา ยถากาลปริเจฺฉเท สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย, ''มยฺหํ อุปคมนํ อาคมยมานา จตโสฺส ปริสา สกลวิหารํ ปริปูเรนฺติโย นิสินฺนา, อิทานิ เม ธมฺมเทสนตฺถํ ธมฺมสภามณฺฑลํ อุปคนฺตุํ กาโล''ติ อาสนโต วุฏฺฐาย, เกสรสีโห วิย กญฺจนคุหาย สุรภิคนฺธกุฏิโต นิกฺขมิตฺวา ยูถํ อุปสงฺกมนฺโต มตฺตวรวารโณ วิย อกายจาปเลฺลน จารุวิกฺกนฺตคมโน อสีติอนุพฺยญฺชนปฺปฏิมณฺฑิตพาตฺตึสมหาปุริสลกฺขณสมุชฺชลาย พฺยามปฺปภาย ปริเกฺขปวิลาสสมฺปนฺนาย ปภสฺสรเกตุมาลาลงฺกตาย นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐปภสฺสรานํ วเสน ฉพฺพณฺณพุทฺธรํสิโย วิสฺสเชฺชนฺติยา อจิเนฺตยฺยานุภาวาย อนุปมาย พุทฺธลีลาย สมนฺนาคตาย รูปกายสมฺปตฺติยา สกลวิหารํ เอกาโลกํ กุรุมาโน อุปฏฺฐานสาลํ อุปสงฺกมิฯ เตน วุตฺตํ – **''อถ โข ภควา...เป.... เตนุปสงฺกมี''**ติฯ

เอวํ อุปสงฺกมิตฺวา วตฺตํ ทเสฺสตฺวา นิสิเนฺนน เต ภิกฺขู ตุณฺหีภูเต ทิสฺวา ''มยิ อกเถเนฺต อิเม ภิกฺขู พุทฺธคารเวน กปฺปมฺปิ น กเถสฺสนฺตี''ติ กถาสมุฏฺฐาปนตฺถํ **''กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กาย นุตฺถา**ติ กตมาย นุ ภวถฯ ''กาย โนตฺถา''ติปิ ปาฬิ, โส เอว โตฺถ, ''กาย เนฺวตฺถา''ติปิ ปฐนฺติ, ตสฺส กตมาย นุ เอตฺถาติ อโตฺถฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ภิกฺขเว, กตมาย นาม กถาย อิธ สนฺนิสินฺนา ภวถ, กตมา จ ตุมฺหากํ กถา มมาคมนปจฺจยา อนิฏฺฐิตา, ตํ นิฏฺฐาเปสฺสามีติ เอวํ สพฺพญฺญุปวารณาย ปวาเรสิฯ

น เขฺวตนฺติ น โข เอตํ, อยเมว วา ปาโฐฯ ''น โขต''นฺติปิ ปฐนฺติ, น โข เอตํ อิเจฺจว ปทวิภาโคฯ **กุลปุตฺตาน**นฺติ ชาติอาจารกุลปุตฺตานํฯ **สทฺธา**ติ สทฺธาย, กมฺมผลสทฺธาย รตนตฺตยสทฺธาย จฯ **อคารสฺมา**ติ ฆรโต, คหฏฺฐภาวาติ อโตฺถฯ **อนคาริย**นฺติ ปพฺพชฺชํฯ **ปพฺพชิตาน**นฺติ อุปคตานํ ฯ **ย**นฺติ กิริยาปรามสนํฯ ตตฺถายํ ปทโยชนา – ''ภิกฺขเว, ตุเมฺห เนว ราชา

ภินีตา น โจราภินีตา น อิณฏฺฏา น ชีวิตปกตา ปพฺพชิตา, อถ โข สทฺธาย อคารโต นิกฺขมิตฺวา มม สาสเน ปพฺพชิตา, ตุเมฺห เอตรหิ เอวรูปึ ราชปฺปฏิสํยุตฺตํ ติรจฺฉานกถํ กเถยฺยาถ, ยํ เอวรูปาย กถาย กถนํ, เอตํ ตุมฺหากํ น โข ปติรูปํ น ยุตฺตเมวา’’ติฯ

เอวํ สนฺนิปติตานํ ปพฺพชิตานํ อปฺปติรูปํ ปฏิกฺขิปิตฺวา อิทานิ เนสํ ปติรูปํ ปฏิปตฺตึ อนุชานนฺโต **“สนฺนิปติตานํ โว, ภิกฺขเว, ทฺวยํ กรณียํ ธมฺมี วา กถา อริโย วา ตุณฺหีภาโว”**ติ อาหฯ ตตฺถ **โว**ติ ตุมฺหากํฯ กรณียนฺติ หิ ปทํ อเปกฺขิตฺวา กตฺตริ สามิวจนเมตํ, ตสฺมา ตุเมฺหหีติ อโตฺถฯ **ทฺวยํ กรณีย**นฺติ เทฺว กาตพฺพาฯ **ธมฺมี กถา**ติ จตุสจฺจธมฺมโต อนเปตา กถา, ปวตฺตินิวตฺติปริทีปินี ธมฺมเทสนาติ อโตฺถฯ ทสกถาวตฺถุสงฺขาตาปิ หิ ธมฺมกถา ตเทกเทสา เอวาติฯ **อริโย**ติ เอกนฺตหิตาวหตฺตา อริโย, วิสุทฺธ อุตฺตโมติ วา อริโยฯ **ตุณฺหีภาโว**ติ สมถวิปสฺสนาภาวนาภูตํ อกถนํฯ เกจิ ปน ‘‘วจีสงฺขารปฏิปกฺขภาวโต ทุติยชฺฌานํ อริโย ตุณฺหีภาโว’’ติ วทนฺติฯ อปเร ‘‘จตุตฺถชฺฌานํ อริโย ตุณฺหีภาโว’’ติ วทนฺติฯ อยํ ปเนตฺถ อโตฺถ – ‘‘ภิกฺขเว, จิตฺตวิเวกสฺส ปริพฺรูหนตฺถํ วิเวกฏฺฐกายา สุญฺญาคาเร วิหรนฺตา สเจ กทาจิ สนฺนิปตถ, เอวํ สนฺนิปติเตหิ ตุเมฺหหิ ‘อสฺสุตํ สาเวติ สุตํ วา ปริโยทเปตี’ติ วุตฺตนเยน อญฺญมญฺญสฺสูปการาย ขนฺธาทีนํ อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺตา ธมฺมกถา วา ปวเตฺตตพฺพา, อญฺญมญฺญํ อพฺยาพาธนตฺถํ ฌานสมาปตฺติยา วา วิหริตพฺพ’’นฺติฯ

ตตฺถ ปุริเมน กรณียวจเนน อโนติณฺณานํ สาสเน โอตรณูปายํ ทเสฺสติ, ปจฺฉิเมน โอติณฺณานํ สํสารโต นิสฺสรณูปายํฯ ปุริเมน วา อาคมเวยฺยตฺติเย นิโยเชติ, ปจฺฉิเมน อธิคมเวยฺยตฺติเยฯ อถ วา ปุริเมน สมฺมาทิฏฺฐิยา ปฐมํ อุปฺปตฺติเหตุํ ทีเปติ, ทุติเยน ทุติยํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, เหตู เทฺว ปจฺจยา สมฺมาทิฏฺฐิยา อุปฺปาทาย ปรโต จ โฆโส, ปจฺจตฺตญฺจ โยนิโส มนสิกาโร’’ติ (อ. นิ. ๒.๑๒๗)ฯ

ปุริเมน วา โลกิยสมฺมาทิฏฺฐิยา มูลการณํ วิภาเวติ, ปจฺฉิเมน โลกุตฺตรสมฺมาทิฏฺฐิยา มูลการณนฺติ เอวมาทินา เอตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เตหิ ภิกฺขูหิ กิตฺติตกามสมฺปตฺติโต ฌานาทิสมฺปตฺติ สนฺตตรา เจว ปณีตตรา จาติ เอตมตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ อริยวิหารสุขานุภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยญฺจ กามสุขํ โลเก**ติ โลกสโทฺท ‘‘ขนฺธโลโก อายตนโลโก ธาตุโลโก’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๓, ๗; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒) สงฺขาเรสุ อาคโตฯ

> ‘‘ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ,
> ทิสา ภนฺติ วิโรจนา;
> ตาว สหสฺสธา โลโก,
> เอตฺถ เต วตฺตตี วโส’’ติฯ –

อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๕๐๓) โอกาเส อาคโตฯ ‘‘อทฺทสา โข ภควา พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกนฺโต’’ติอาทีสุ (มหาว. ๙; ม. นิ. ๑.๒๘๓) สเตฺตสุฯ อิธ ปน สตฺตโลเก โอกาสโลเก จ เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา อวีจิโต ปฏฺฐาย อุปริ พฺรหฺมโลกโต เหฏฺฐา เอตสฺมึ โลเก ยํ วตฺถุกาเม ปฏิจฺจ กิเลสกามวเสน อุปฺปชฺชนโต กามสหคตํ สุขํฯ **ยญฺจิทํ ทิวิยํ สุข**นฺติ ยญฺจ อิทํ ทิวิ ภวํ ทิพฺพวิ

หารวเสน จ ลทฺธพฺพํ พฺรหฺมานํ มนุสฺสานญฺจ รูปสมาปตฺติสุขํฯ **ตณฺหกฺขยสุขสฺสา**ติ ยํ อาคมฺม ตณฺหา ขียติ, ตํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ตณฺหาย จ ปฏิปสฺสมฺภนวเสน ปวตฺตผลสมาปตฺติสุขํ ตณฺหกฺขยสุขํ นาม, ตสฺส ตณฺหกฺขยสุขสฺสฯ **เอเต**ติ ลิงฺควิปลฺลาเสน นิทฺเทโส, เอตานิ สุขานีติ อโตฺถฯ เกจิ อุภยมฺปิ สุขสามญฺญน คเหตฺวา **''เอต''**นฺติ ปฐนฺติ, เตสํ ''กลํ นาคฺฆตี''ติ ปาเฐน ภวิตพฺพํฯ

โสฬสินฺติ โสฬสนฺนํ ปูรณํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – จกฺกวตฺติสุขํ อาทึ กตฺวา สพฺพสฺมึ มนุสฺสโลเก มนุสฺสสุขํ, นาคสุปณฺณาทิโลเก นาคาทีหิ อนุภวิตพฺพํ สุขํ, จาตุมหาราชิกาทิเทวโลเก ฉพฺพิธํ กามสุขนฺติ ยํ เอกาทสวิเธ กามโลเก อุปฺปชฺชนฺตํ กามสุขํ, ยญฺจ อิทํ รูปารูปเทเวสุ ทิพฺพวิหารภูเตสุ รูปารูปชฺฌาเนสุ จ อุปฺปนฺนตฺตา ''ทิวิย''นฺติ ลทฺธนามํ โลกิยชฺฌานสุขํ, สกลมฺปิ ตทุภยํ ตณฺหกฺขยสุขสงฺขาตํ ผลสมาปตฺติสุขํ โสฬส ภาเค กตฺวา ตโต เอกภาคํ โสฬสภาคคฺเฆ ลทฺธํ เอกภาคสงฺขาตํ กลํ น อคฺฆตีติฯ

อยญฺจ อตฺถวณฺณนา ผลสมาปตฺติสามเญฺญน วุตฺตาฯ ปาฬิยํ อวิเสเสน ตณฺหกฺขยสฺส อาคตตฺตา ปฐมผลสมาปตฺติสุขสฺสาปิ กลํ โลกิยํ น อคฺฆติ เอวฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

''ปถพฺยา เอกรเชฺชน, สคฺคสฺส คมเนน วา;
สพฺพโลกาธิปเจฺจน, โสตาปตฺติผลํ วร''นฺติฯ (ธ. ป. ๑๗๘);

โสตาปตฺติสํยุเตฺตปิ วุตฺตํ –

''กิญฺจาปิ, ภิกฺขเว, ราชา จกฺกวตฺตี จตุนฺนํ ทีปานํ อิสฺสริยาธิปจฺจํ รชฺชํ กาเรตฺวา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปฺปชฺชติ เทวานํ ตาวตึสานํ สหพฺยตํ, โส ตตฺถ นนฺทเน วเน อจฺฉราสงฺฆปริวุโต ทิเพฺพหิ จ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคีภูโต ปริจาเรติ, โส จตูหิ ธเมฺมหิ อสมนฺนาคโตฯ อถ โข โส อปริมุโตฺตว นิรยา, อปริมุโตฺต ติรจฺฉานโยนิยา, อปริมุโตฺต เปตฺติวิสยา, อปริมุโตฺต อปายทุคฺคติวินิปาตาฯ กิญฺจาปิ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก ปิณฺฑิยาโลเปน ยาเปติ, นนฺตกานิ จ ธาเรติ, โส จตูหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต, อถ โข โส ปริมุโตฺต นิรยา, ปริมุโตฺต ติรจฺฉานโยนิยา, ปริมุโตฺต เปตฺติวิสยา, ปริมุโตฺต อปายทุคฺคติวินิปาตาฯ

''กตเมหิ จตูหิ? อิธ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหติ 'อิติปิ โส ภควา อรหํ…เป... พุโทฺธ ภควา'ติฯ ธเมฺม อเวจฺจปฺปสาเทน…เป.… วิญฺญูหี'ติฯ สเงฺฆ อเวจฺจปฺปสาเทน…เป.… ปุญฺญเกฺขตฺตํ โลกสฺสา'ติฯ อริยกเนฺตหิ สีเลหิ สมนฺนาคโต โหติ อขเณฺฑหิ…เป.… สมาธิสํวตฺตนิเกหิฯ อิเมหิ จตูหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต โหติฯ โย จ, ภิกฺขเว, จตุนฺนํ ทีปานํ ปฏิลาโภ, โย จตุนฺนํ ธมฺมานํ ปฏิลาโภ, จตุนฺนํ ทีปานํ ปฏิลาโภ จตุนฺนํ ธมฺมานํ ปฏิลาภสฺส กลํ นาคฺฆติ โสฬสิ''นฺติ (สํ. นิ. ๕.๙๙๗)ฯ

เอวํ ภควา สพฺพตฺถ โลกิยสุขํ สอุตฺตรํ สาติสยํ, โลกุตฺตรสุขเมว อนุตฺตรนฺติ อติสยนฺติ ภาเชสีติฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ทณฺฑสุตฺตวณฺณนา

๑๓. ตติเย **กุมารกา**ติ ทารกาฯ **อนฺตรา จ สาวตฺถึ อนฺตรา จ เชตวน**นฺติ อนฺตราสทฺท "ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺย, อญฺญตฺร ตถาคตา"ติ (อ. นิ. ๖.๔๔; ๑๐.๗๕), "ชนา สงฺคมฺม มเนฺตนฺติ, มญฺจ ตฺวญฺจ กิมนฺตร"นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๒๘) การเณ อาคโตฯ "อทฺทสา มํ, ภเนฺต, อญฺญตรา อิตฺถี วิชฺชนฺตริกาย ภาชนํ โธวนฺตี"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๔๙) ขเณฯ "ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา"ติอาทีสุ (อุทา. ๒๐) จิเตฺตฯ "อนฺตรา โวสานมาปาที"ติอาทีสุ เวมเชฺฌฯ "อปิจายํ, ภิกฺขเว, ตโปทา ทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉตี"ติอาทีสุ (ปารา. ๒๓๑) วิวเร ฯ สฺวายมิธาปิ วิวเร เวทิตโพฺพฯ ตสฺมา สาวตฺถิยา จ เชตวนสฺส จ วิวเรติ, เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อนฺตราสทฺทโยคโต เจตฺถ อุปโยควจนํ "อนฺตรา จ สาวตฺถึ อนฺตรา จ เชตวน"นฺติฯ อีทิเสสุ ฐาเนสุ อกฺขรจินฺตกา "อนฺตรา คามญฺจ นทิญฺจ คจฺฉตี"ติ เอกเมว อนฺตราสทฺทํ ปยุชฺชนฺติ, โส ทุติยปเทนปิ โยเชตโพฺพ โหติฯ อิธ ปน โยเชตฺวา วุโตฺตฯ

อหิํ ทเณฺฑน หนนฺตีติ พิลโต นิกฺขมิตฺวา โคจราย คจฺฉนฺตํ กณฺหสปฺปํ ฉาตชฺฌตฺตํ อนุพนฺธิตฺวา ยฎฺฐีหิ โปเถนฺติฯ เตน จ สมเยน ภควา สาวตฺถึ ปิณฺฑาย คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค เต ทารเก อหิํ ทเณฺฑน หนเนฺต ทิสฺวา "กสฺมา กุมารกา อิมํ อหิํ ทเณฺฑน หนถา"ติ ปุจฺฉิตฺวา "ฑํสนภเยน, ภเนฺต"ติ จ วุเตฺต "อิเม อตฺตโน สุขํ กริสฺสามาติ อิมํ ปหรนฺตา นิพฺพตฺตฎฺฐาเน ทุกฺขํ อนุภวิสฺสนฺติ, อโห อวิชฺชาย นิกติโกสลฺล"นฺติ ธมฺมสํเวคํ อุปฺปาเทสิฯ เตเนว จ ธมฺมสํเวเคน อุทานํ อุทาเนสิฯ เตน วุตฺตํ **"อถ โข ภควา"**ติอาทิฯ

ตตฺถ **เอตมตฺถํ วิทิตฺวา**ติ "อิเม ทารกา อตฺตสุขาย ปรทุกฺขํ กโรนฺตา สยํ ปรตฺถ สุขํ น ลภิสฺสนฺตี"ติ เอตมตฺถํ ชานิตฺวาติ เอวเมเก วเณฺณนฺติฯ อเญฺญสํ ทุปฺปฎิปนฺนานํ สุขปริเยสนํ อายติํ ทุกฺขาย สํวตฺตติ, สุปฺปฎิปนฺนานํ เอกเนฺตน สุขาย สํวตฺตติฯ ตสฺมา "ปรวิเหสาวินิมุตฺตา อจฺจนฺตเมว สุขภาคิโน วต มยฺหํ โอวาทปฺปฎิกรา"ติ โสมนสฺสวเสเนวตมฺปิ สตฺถา อุทานํ อุทาเนสีติ วทนฺติฯ อปเร ปน ภณนฺติ "เอวํ เตหิ กุมารเกหิ ปวตฺติตํ ปรวิเหฐนํ สพฺพากาเรน อาทีนวโต วิทิตฺวา ปรวิเหสาย ปรานุกมฺปาย จ ยถากฺกมํ อาทีนวานิสํสวิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสี"ติฯ

ตตฺถ **สุขกามานี**ติ เอกเนฺตเนว อตฺตโน สุขสฺส อิจฺฉนโต สุขานุคิทฺธานิฯ **ภูตานี**ติ ปาณิโนฯ **โย ทเณฺฑน วิหิํสตี**ติ เอตฺถ **ทเณฺฑนา**ติ เทสนามตฺตํ, ทเณฺฑน วา เลฑฺฑุสตฺถปาณิปฺปหาราทีหิ วาติ อโตฺถฯ อถ วา **ทเณฺฑนา**ติ ทณฺฑเนนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย สุขกามานิ สพฺพภูตานิ ชาติอาทินา ฆฎฺฎนวเสน วจีทเณฺฑน วา ปาณิมุคฺครสตฺถาทีหิ โปถนตาฬนเจฺฉทนาทิวเสน สรีรทเณฺฑน วา สตํ วา สหสฺสํ วา ฐาปนวเสน ธนทเณฺฑน วาติ อิเมสุ ทเณฺฑสุ เยน เกนจิ ทเณฺฑน วิหิํสติ วิเหเฐติ ทุกฺขํ ปาเปติ, **อตฺตโน สุขเมสาโน, เปจฺจ โส น ลภเต สุข**นฺติ โส ปุคฺคโล อตฺตโน สุขํ เอสโนฺต คเวสโนฺต ปเตฺถโนฺต เปจฺจ ปรโลเก มนุสฺสสุขํ ทิพฺพสุขํ นิพฺพานสุขนฺติ ติวิธมฺปิ สุขํ น ลภติ, อญฺญทตฺถุ เตน ทเณฺฑน ทุกฺขเมว ลภตีติ อโตฺถฯ

เปจฺจ โส ลภเต สุขนฺติ โย ขนฺติเมตฺตานุทฺทยสมฺปโนฺน "ยถาหํ สุขกาโม ทุกฺขปฺปฎิกูโล, เอวํ สเพฺพปี"ติ จิเนฺตตฺวา สมฺปตฺตวิรติอาทีสุ ฐิโต วุตฺตนเยน เกนจิ ทเณฺฑน สพฺพานิปิ ภูตานิ น หิํสติ น พาธติ, โส ปุคฺคโล ปรโลเก มนุสฺสภูโต มนุสฺสสุขํ, เทวภูโต ทิพฺพสุขํ, อุภยํ อติกฺกมโนฺต นิพฺพานสุขํ ลภตีติฯ เอตฺถ จ ตาทิสสฺส ปุคฺคลสฺส อวสฺสํภาวิตาย ตํ สุขํ ปจฺจุปฺปนฺนํ วิย โหตีติ ทสฺสนตฺถํ "ลภเต"ติ วุตฺตํฯ ปุริมคาถายปิ เอเสว นโยฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. สกฺการสุตฺตวณฺณนา

๑๔. จตุตฺเถ **เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหตี**ติ กปฺปานํ สตสหสฺสาธิเกสุ จตูสุ อสเงฺขฺยเยฺยสุ ปริปูริตสฺส ปุญฺญสมฺภารวิเสสสฺส ผลภูเตน ‘‘อิโต ปรํ มยฺหํ โอกาโส นตฺถี’’ติ อุสฺสหชาเตน วิย อุปรูปริ วฑฺฒมาเนน สกฺการาทินา ภควา สกฺกโต โหติฯ สพฺพทิสาสุ หิ ยมกมหาเมโฆ วุฏฺฐหิตฺวา มโหฆํ วิย สพฺพปารมิโย ‘‘เอกสฺมึ อตฺตภาเว วิปากํ ทสฺสามา’’ติ สมฺปิณฺฑิตา วิย ภควโต ลาภสกฺการมโหฆํ นิพฺพตฺตยึสุฯ ตโต อนฺนปานวตฺถยานมาลาคนฺธวิเลปนาทิหตฺถา ขตฺติยพฺราหฺมณาทโย อาคนฺตฺวา ‘‘กหํ พุโทฺธ, กหํ ภควา, กหํ เทวเทโว, กหํ นราสโภ, กหํ ปุริสสีโห’’ติ ภควนฺตํ ปริเยสนฺติฯ สกฏสเตหิ ปจฺจเย อาหริตฺวา โอกาสํ อลภมานา สมนฺตา คาวุตปฺปมาเณปิ สกฏธุเรน สกฏธุรํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ เจว อนุพนฺธนฺติ จ อนฺธกวินฺทพฺราหฺมณาทโย วิยฯ สพฺพํ ตํ ขนฺธเก (มหาว. ๒๘๒) เตสุ เตสุ จ สุตฺเตสุ อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ ยถา จ ภควโต, เอวํ ภิกฺขุสงฺฆสฺสาติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยาวตา โข, จุนฺท, เอตรหิ สงฺฆา วา คณา วา โลเก อุปฺปนฺนา, นาหํ, จุนฺท, อญฺญํ เอกสงฺฆมฺปิ สมนุปสฺสามิ เอวํ ลาภคฺคยสคฺคปฺปตฺตํ, ยถริวายํ, จุนฺท, ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ (ที. นิ. ๓.๑๗๖)ฯ

สฺวายํ ภควโต จ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อุปฺปโนฺน ลาภสกฺกาโร เอกโต หุตฺวา ทฺวินฺนํ มหานทีนํ อุทโกโฆ วิย อปฺปเมเยฺย อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา สกฺกโต โหติ…เป.… ปริกฺขารานํ, ภิกฺขุสโงฺฆปิ สกฺกโต…เป.… ปริกฺขาราน’’นฺติฯ

ติตฺถิยา ปน ปุเพฺพ อกตปุญฺญตาย จ ทุปฺปฏิปนฺนตาย จ อสกฺกตา อครุกตา, พุทฺธุปฺปาเทน ปน วิเสสโต วิปนฺนโสภา สูริยุคฺคมเน ขโชฺชปนกา วิย นิปฺปภา นิเตฺตชา หตลาภสกฺการา อเหสุํฯ เต ตาทิสํ ภควโต สงฺฆสฺส จ ลาภสกฺการํ อสหมานา อิสฺสาปกตา ‘‘เอวํ อิเม ผรุสาหิ วาจาหิ ฆเฏฺฏตฺวาว ปลาเปสฺสามา’’ติ อุสฺสูยา วิสุคฺคารํ อุคฺคิรนฺตา ตตฺถ ตตฺถ ภิกฺขู อโกฺกสนฺตา ปริภาสนฺตา วิจรึสุ ฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อญฺญติตฺถิยา ปน ปริพฺพาชกา อสกฺกตา โหนฺติ…เป.… ปริกฺขารานํฯ อถ โข เต อญฺญติตฺถิยา ปริพฺพาชกา ภควโต สกฺการํ อสหมานา ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ คาเม จ อรเญฺญ จ ภิกฺขู ทิสฺวา อสพฺภาหิ ผรุสาหิ วาจาหิ อโกฺกสนฺติ ปริภาสนฺติ โรเสนฺติ วิเหเสนฺตี’’**ติฯ

ตตฺถ **อสพฺภาหี**ติ อสภาโยคฺคาหิ สภายํ สาธุชนสมูเห วตฺตุํ อยุตฺตาหิ, ทุฏฺฐุลฺลาหีติ อโตฺถฯ **ผรุสาหี**ติ กกฺขฬาหิ มมฺมเจฺฉทิกาหิฯ **อโกฺกสนฺตี**ติ ชาติอาทีหิ อโกฺกสวตฺถูหิ ขุํเสนฺติฯ **ปริภาสนฺตี**ติ ภณฺฑนวเสน ภยํ อุปฺปาเทนฺตา ตเชฺชนฺติฯ **โรเสนฺตี**ติ ยถา ปรสฺส โรโส โหติ, เอวํ อนุทฺธํสนวเสน โรสํ อุปฺปาเทนฺติฯ **วิเหเสนฺตี**ติ วิเหเฐนฺติ, วิวิเธหิ อาการเรหิ อผาสุํ กโรนฺติฯ

กถํ ปเนเต สมนฺตปาสาทิเก ภควติ ภิกฺขุสเงฺฆ จ อโกฺกสาทีนิ ปวเตฺตสุนฺติ? ภควโต อุปฺปาทโต ปหีนลาภสกฺการตาย อุปหตจิตฺตา ปถวึ ขณิตฺวา ปกฺขลนฺตา วิย อวเณ เวฬุริยมณิมฺหิ วณํ อุปฺปาเทนฺตา วิย จ สุนฺทริกํ นาม ปริพฺพาชิกํ สญฺญาเปตฺวา ตาย สตฺถุ ภิกฺขูนญฺจ อวณฺณํ วุฏฺฐาเปตฺวา อโกฺกสาทีนิ ปวเตฺตสุํฯ ตํ ปเนตํ สุนฺทรีวตฺถุ ปรโต สุนฺทรีสุเตฺต (อุทา. ๓๘) ปาฬิยํเยว อาคมิสฺสติ, ตสฺมา ยเมตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ตเตฺถว วณฺณยิสฺสามฯ

ภิกฺขู ภควโต สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา ตํ ปวตฺติมาโรเจสุํฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ โข สมฺพหุลา ภิกฺขู เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุ...เป.... วิเหเสนฺตี”**ติฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อิสฺสาปกตานํ ติตฺถิยานํ วิปฺปฏิปตฺตึ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ เตหิ กเต วิปฺปกาเร ปสนฺนจิตฺเตหิ จ ปเรหิ กเต อุปกาเร ตาทิภาวานุภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **คาเม อรญฺญ สุขทุกฺขผุฏฺโฐ**ติ คาเม วา อรญฺญ วา ยตฺถ กตฺถจิ สุเขน ทุเกฺขน จ ผุฏฺโฐ สุขทุกฺขานิ อนุภวโนฺต, เตสํ วา ปจฺจเยหิ สมงฺคีภูโตฯ **เนวตฺตโต โน ปรโต ทเหถา**ติ ‘‘อหํ สุขิโต , อหํ ทุกฺขิโต, มม สุขํ, มม ทุกฺขํ, ปเรนิทํ มยฺหํ สุขทุกฺขํ อุปฺปาทิต’’นฺติ จ เนว อตฺตโต น ปรโต ตํ สุขทุกฺขํ ฐเปถฯ กสฺมา? น เหตฺถ ขนฺธปญฺจเก อหนฺติ วา มมนฺติ วา ปโรติ วา ปรสฺสาติ วา ปสฺสิตพฺพยุตฺตกํ กิญฺจิ อตฺถิ, เกวลํ สงฺขารา เอว ปน ยถาปจฺจยํ อุปฺปชฺชิตฺวา ขเณ ขเณ ภิชฺชนฺตีติฯ สุขทุกฺขคฺคหณเญฺจตฺถ เทสนาสีสํ, สพฺพสฺสาปิ โลกธมฺมสฺสวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิติ ภควา ‘‘นาหํ กฺวจนิ, กสฺสจิ กิญฺจนตสฺมึ, น จ มม กฺวจนิ, กตฺถจิ กิญฺจนตตฺถี’’ติ จตุโกฺกฏิกํ สุญฺญตํ วิภาเวสิฯ

อิทานิ ตสฺส อตฺตโต ปรโต จ อทหนสฺส การณํ ทเสฺสติ **“ผุสนฺติ ผสฺสา อุปธึ ปฏิจฺจา”**ติฯ เอเต สุขเวทนียา ทุกฺขเวทนียา จ ผสฺสา นาม ขนฺธปญฺจกสงฺขาตํ อุปธึ ปฏิจฺจ ตสฺมึ สติ ยถาสกํ วิสยํ ผุสนฺติ, ตตฺถ ปวตฺตนฺติเยวฯ อทุกฺขมสุขา หิ เวทนา สนฺตสภาวตาย สุเข เอว สงฺคหํ คจฺฉตีติ ทุวิธสมฺผสฺสวเสเนวายํ อตฺถวณฺณนา กตาฯ

ยถา ปน เต ผสฺสา น ผุสนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“นิรุปธึ เกน ผุเสยฺยุํ ผสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ สพฺพโส หิ ขนฺธูปธิยา อสติ เกน การเณน เต ผสฺสา ผุเสยฺยุํ, น ตํ การณํ อตฺถิฯ ยทิ หิ ตุเมฺห อโกฺกสาทิวเสน อุปฺปชฺชนสุขทุกฺขํ น อิจฺฉถ, สพฺพโส นิรุปธิภาเวเยว โยคํ กเรยฺยาถาติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุยา คาถํ นิฏฺฐเปสิฯ เอวํ อิมินา อุทาเนน วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อุปาสกสุตฺตวณฺณนา

๑๕. ปญฺจเม **อิจฺฉานงฺคลโก**ติ อิจฺฉานงฺคลนามโก โกสเลสุ เอโก พฺราหฺมณคาโม, ตํนิวาสิตาย ตตฺถ วา ชาโต ภโวติ วา อิจฺฉานงฺคลโกฯ **อุปาสโก**ติ ตีหิ สรณคมเนหิ ภควโต สนฺติเก อุปาสกภาวสฺส ปเวทิตตฺตา อุปาสโก ปญฺจสิกฺขาปทิโก พุทฺธมามโก, ธมฺมมามโก, สงฺฆมามโกฯ **เกนจิเทว กรณีเยนา**ติ อุทฺธารโสธาปนาทินา เกนจิเทว กตฺตเพฺพนฯ **ตีเรตฺวา**ติ นิฏฺฐาเปตฺวาฯ อยํ กิร อุปาสโก ปุเพฺพ อภิณฺหํ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรุปาสติ, โส กติปยํ กาลํ พหุกรณียตาย สตฺถุ ทสฺสนํ นาภิสโมฺภสิฯ เตนาห ภควา – **“จิรสฺสํ โข ตฺวํ, อุปาสก, อิมํ ปริยายมกาสิ, ยทิทํ อิธาคมนายา”**ติฯ

ตตฺถ **จิรสฺส**นฺติ จิเรนฯ **ปริยาย**นฺติ วารํฯ **ยทิท**นฺติ นิปาโต, โย อยนฺติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิธ มม สนฺติเก อาคมนาย โย อยํ อชฺช กโต วาโร, ตํ อิมํ จิเรน ปปญฺจํ กตฺวา อกาสีติฯ **จิรปฏิกาห**นฺติ จิรปฏิโก อหํ, จิรกาลโต ปฏฺฐาย อหํ อุปสงฺกมิตุกาโมติ สมฺพโนฺธฯ **เกหิจิ เกหิจี**ติ เอกเจฺจหิ เอกเจฺจหิฯ อถ วา **เกหิจิ เกหิจี**ติ เยหิ วา เตหิ วาฯ ตตฺถ คารวํ ทเสฺสติฯ สตฺถริ อภิปฺปสนฺนสฺส หิ สตฺถุทสฺสนธมฺมสฺสวเนสุ วิย น อญฺญตฺถ อาทโร โหติฯ **กิจฺจก**

รณีเยหีติ เอตฺถ อวสฺสํ กาตพฺพํ กิจฺจํ, อิตรํ กรณียํฯ ปฐมํ วา กาตพฺพํ กิจฺจํ, ปจฺฉา กาตพฺพํ กรณียํฯ ขุทฺทกํ วา กิจฺจํ, มหนฺตํ กรณียํฯ **พฺยาวโฏ**ติ อุสฺสุโกฺกฯ **เอวาห**นฺติ เอวํ อิมินา ปกาเรน อหํ นาสกฺขึ อุปสงฺกมิตุํ, น อคารวาทินาติ อธิปฺปาโยฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ทุลฺลเภ พุทฺธุปฺปาเท มนุสฺสตฺตลาเภ จ สตฺตานํ สกิญฺจนภาเวน กิจฺจปสุตตาย กุสลนฺตราโย โหติ, น อกิญฺจนสฺสาติ เอตมตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ ตทตฺถปริทีปนเมว อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **สุขํ วต ตสฺส น โหติ กิญฺจี**ติ ยสฺส ปุคฺคลสฺส กิญฺจิ รูปาทีสุ เอกวตฺถุมฺปิ ‘‘มเมต’’นฺติ ตณฺหาย ปริคฺคหิตภาเวน น โหติ นตฺถิ น วิชฺชติ, สุขํ วต ตสฺส ปุคฺคลสฺส, อโห สุขเมวาติ อโตฺถฯ ‘‘น โหสี’’ติปิ ปาโฐ, ตสฺส อตีตกาลวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เกจิ ปน **น โหติ กิญฺจี**ติ ปทสฺส ‘‘ราคาทิกิญฺจนํ ยสฺส น โหตี’’ติ อตฺถํ วเณฺณนฺติ, ตํ น สุนฺทรํ ปริคฺคหธมฺมวเสน เทสนาย อาคตตฺตาฯ ราคาทิกิญฺจนนฺติ ปริคฺคเหตพฺพสฺสาปิ สงฺคเห สติ ยุตฺตเมว วุตฺตํ สิยา อถ วา ยสฺส ปุคฺคลสฺส กิญฺจิ อปฺปมฺปิ กิญฺจนํ ปลิโพธชาตํ ราคาทิกิญฺจนาภาวโต เอว น โหติ, ตํ ตสฺส อกิญฺจนตฺตํ สุขสฺส ปจฺจยภาวโต สุขํ วตํ, อโห สุขนฺติ อโตฺถฯ กสฺส ปน น โหติ กิญฺจนนฺติ เจ, อาห **‘‘สงฺขาตธมฺมสฺส พหุสฺสุตสฺสา’’**ติฯ โย จตูหิปิ มคฺคสงฺขาหิ โสฬสกิจฺจนิปฺผตฺติยา สงฺขาตธโมฺม กตกิโจฺจ, ตโต เอว ปฏิเวธพาหุสเจฺจน พหุสฺสุโต, ตสฺสฯ

อิติ ภควา อกิญฺจนภาเว อานิสํสํ ทเสฺสตฺวา สกิญฺจนภาเว อาทีนวํ ทเสฺสตุํ **‘‘สกิญฺจนํ ปสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ราคาทิกิญฺจนานํ อามิสกิญฺจนานญฺจ อตฺถิตาย สกิญฺจนํ, สกิญฺจนตฺตา เอว อลทฺธานญฺจ ลทฺธานญฺจ กามานํ ปริเยสนารกฺขณเหตุ กิจฺจกรณียวเสน ‘‘อหํ มมา’’ติ คหณวเสน จ วิหญฺญมานํ วิฆาตํ อาปชฺชมานํ ปสฺสาติ ธมฺมสํเวคปฺปโตฺต สตฺถา อตฺตโน จิตฺตํ วทติฯ **ชโน ชนสฺมิํ ปฏิพนฺธรูโป**ติ สยํ อโญฺญ ชโน สมาโน อญฺญสฺมิํ ชเน ‘‘อหํ อิมสฺส, มม อย’’นฺติ ตณฺหาวเสน ปฏิพนฺธสภาโว หุตฺวา วิหญฺญติ วิฆาตํ อาปชฺชติฯ ‘‘ปฏิพทฺธจิโตฺต’’ติปิ ปาโฐฯ อยญฺจ อโตฺถ –

> ‘‘ปุตฺตา มตฺถิ ธนมฺมตฺถิ, อิติ พาโล วิหญฺญติ;
> อตฺตา หิ อตฺตโน นตฺถิ, กุโต ปุตฺตา กุโต ธน’’นฺติฯ (ธ. ป. ๖๒) –

อาทีหิ สุตฺตปเทหิ ทีเปตโพฺพติฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. คพฺภินีสุตฺตวณฺณนา

๑๖. ฉเฎฺฐ **อญฺญตรสฺส ปริพฺพาชกสฺสา**ติ เอกสฺส กุฏุมฺพิกสฺส ปริพฺพาชกสฺสฯ **ทหรา**ติ ตรุณีฯ **มาณวิกา**ติ พฺราหฺมณธีตาย โวหาโรฯ **ปชาปตี**ติ ภริยาฯ **คพฺภินี**ติ อาปนฺนสตฺตาฯ **อุปวิชญฺญา**ติ อชฺช สฺเวติ ปจฺจุปฏฺฐิตวิชายนกาลา โหตีติ สมฺพโนฺธฯ โส กิร พฺราหฺมณชาติโก สภริโย วาทปตฺถสฺสเม ฐิโต, เตน นํ สปชาปติกํ ปริพฺพาชกโวหาเรน สมุทาจรนฺติฯ ภริยา ปนสฺส พฺราหฺมณชาติกตฺตา พฺราหฺมณาติ อาลปติฯ **เตล**นฺติ ติลเตลํฯ เตลสีเสน เจตฺถ ยํ ยํ วิชาตาย ปสวทุกฺขปฺปฏิการตฺถํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตํ สพฺพํ สปฺปิโลณาทิํ อาหราติ อาณาเปติฯ **ยํ เม วิชาตาย ภวิสฺสตี**ติ ยํ เตลาทิ มยฺหํ วิชาตาย พหินิกฺขนฺตคพฺภาย อุปกา

ราย ภวิสฺสติฯ ‘‘ปริพฺพาชิกายา’’ติปิ ปาโฐฯ **กุโต**ติ กสฺมา ฐานา, ยโต ญาติกุลา วา มิตฺตกุลา วา เตลาทึ อาหเรยฺยํ, ตํ ฐานํ เม นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **เตลํ อาหรามี**ติ วตฺตมานสมีปตาย วตฺตมานํ กตฺวา วุตฺตํ, เตลํ อาหริสฺสามีติ อโตฺถฯ **สมณสฺส วา พฺราหฺมณสฺส วา สปฺปิสฺส วา เตลสฺส วา**ติ จ สมุจฺจยโตฺถ วา-สโทฺท ‘‘อคฺคิโต วา อุทกโต วา มิถุเภทา วา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๒๘๖; ที. นิ. ๒.๑๕๒; อุทา. ๗๖) วิยฯ **สปฺปิสฺส วา เตลสฺส วา**ติ ปจฺจเตฺต สามิวจนํ, สปฺปิ จ เตลญฺจ ยาวทตฺถํ ปาตุํ ปิวิตุํ ทียตีติ อโตฺถฯ อปเร ปน ‘‘สปฺปิสฺส วา เตลสฺส วาติ อวยวสมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ สปฺปิเตลสมุทายสฺส หิ อวยโว อิธ ยาวทตฺถสเทฺทน วุจฺจตี’’ติ วทนฺติฯ **โน นีหริตุ**นฺติ ภาชเนน วา หเตฺถน วา พหิ เนตุํ โน ทียติ, **อุจฺฉทฺทิตฺวานา**ติ วมิตฺวา, ยํนูน ทเทยฺยนฺติ สมฺพโนฺธฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘อหํ รโญฺญ โกฏฺฐาคารํ คนฺตฺวา เตลํ กณฺฐมตฺตํ ปิวิตฺวา ตาวเทว ฆรํ อาคนฺตฺวา เอกสฺมิํ ภาชเน ยถาปีตํ วมิตฺวา อุทฺธนํ อาโรเปตฺวา ปจิสฺสามิ, ยํ ปิตฺตเสมฺหาทิมิสฺสิตํ, ตํ อคฺคินา ฌายิสฺสติ, เตลํ ปน คเหตฺวา อิมิสฺสา ปริพฺพาชิกาย กเมฺม อุปเนสฺสามี’’ติฯ

อุทฺธํ กาตุนฺติ วมนวเสน อุทฺธํ นีหริตุํฯ **น ปน อโธ**ติ วิริญฺจนวเสน เหฏฺฐา นีหริตุํ น ปน สโกฺกติฯ โส หิ ‘‘อธิกํ ปีตํ สยเมว มุขโต นิคฺคมิสฺสตี’’ติ ปิวิตฺวา อาสยสฺส อริตฺตตาย อนิคฺคเต วมนวิเรจนโยคํ อชานโนฺต อลภโนฺต วา เกวลํ ทุกฺขาหิ เวทนาหิ ผุโฏฺฐ อาวฏฺฏติ จ ปริวฏฺฏติ จฯ **ทุกฺขาหี**ติ ทุกฺขมาหิฯ **ติพฺพาหี**ติ พหลาหิ ติขิณาหิ วาฯ **ขราหี**ติ กกฺขฬาหิฯ **กฏุกาหี**ติ อติวิย อนิฏฺฐภาเวน ทารุณาหิฯ **อาวฏฺฏตี**ติ เอกสฺมิํเยว ฐาเน อนิปชฺชิตฺวา อตฺตโน สรีรํ อิโต จิโต อากฑฺฒโนฺต อาวฏฺฏติฯ **ปริวฏฺฏตี**ติ เอกสฺมิํ ปเทเส นิปโนฺนปิ องฺคปจฺจงฺคานิ ปริโต ขิปโนฺต วฏฺฏติ, อภิมุขํ วา วฏฺฏโนฺต อาวฏฺฏติ, สมนฺตโต วฏฺฏโนฺต ปริวฏฺฏติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ‘‘สกิญฺจนสฺส อปฺปฏิสงฺขาปริโภคเหตุกา อยํ ทุกฺขุปฺปตฺติ, อกิญฺจนสฺส ปน สพฺพโส อยํ นตฺถี’’ติ เอตมตฺถํ สพฺพาการโต ชานิตฺวา ตทตฺถปฺปกาสนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **สุขิโน วตา**ติ สุขิโน วต สปฺปุริสาฯ เก ปน เตติ? **เย อกิญฺจนา,** เย ราคาทิกิญฺจนสฺส ปริคฺคหกิญฺจนสฺส จ อภาเวน อกิญฺจนา, เกสํ ปนิทํ กิญฺจนํ นตฺถีติ อาห – **‘‘เวทคุโน หิ ชนา อกิญฺจนา’’**ติ, เย อริยมคฺคญาณสงฺขาตํ เวทํ คตา อธิคตา, เตน วา เวเทน นิพฺพานํ คตาติ เวทคุโน, เต อริยชนา ขีณาสวปุคฺคลา อนวเสสราคาทิกิญฺจนานํ อคฺคมเคฺคน สมุจฺฉินฺนตฺตา อกิญฺจนา นามฯ อสติ หิ ราคาทิกิญฺจเน กุโต ปริคฺคหกิญฺจนสฺส สมฺภโวฯ เอวํ คาถาย ปุริมภาเคน อรหเนฺต ปสํสิตฺวา อปรภาเคน อนฺธปุถุชฺชเน ครหโนฺต ‘‘สกิญฺจนํ ปสฺสา’’ติอาทิมาหฯ ตํ ปุริมสุเตฺต วุตฺตตฺถเมวฯ เอวํ อิมายปิ คาถาย วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตํฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. เอกปุตฺตกสุตฺตวณฺณนา

๑๗. สตฺตเม **เอกปุตฺตโก**ติ เอโก ปุโตฺต, โส จ อนุกมฺปิตพฺพเฏฺฐน เอกปุตฺตโก, ปิยายิตพฺพเฏฺฐน **ปิโย,** มนสฺส วฑฺฒนเฏฺฐน **มนาโป**ฯ สรีรโสภาสมฺปตฺติยา วา ทสฺสนียเฏฺฐน **ปิโย,** สีลาจารสมฺปตฺติยา กลฺยาณธมฺมตาย **มนาโป**ฯ กเลติ สเตฺต เขเปตีติ **กาโล,** มรณํฯ ตํ กโต ปโตฺตติ **กาลงฺกโต,** กาเลน วา มจฺจุนา กโต นโฏฺฐ อทสฺสนํ คโตติ **กาลงฺกโต,** มโตติ อโตฺถฯ

สมฺพหุลา อุปาสกาติ สาวตฺถิวาสิโน พหู อุปาสกา มตปุตฺตอุปาสกสฺส สหโสกีภาเวน ยาว อาฬาหนา ปจฺฉโต คนฺตฺวา มตสรีรสฺส กตฺตพฺพํ กาเรตฺวา ปฏินิวตฺตา ยถานิวตฺถาว อุทกํ โอตริตฺวา สีสํนฺหาตา วตฺถานิ ปีเฬตฺวา อโนตาเปตฺวาว เอกํ นิวาเสตฺวา เอกํ อุตฺตราสงฺคํ กตฺวา อุปาสกํ ปุรโต กตฺวา ''โสกวิโนทนํ ธมฺมํ สตฺถุ สนฺติเก โสสฺสามา''ติ ภควนฺตํ อุปสงฺกมึสุฯ เตน วุตฺตํ **''อลฺลเกสา''**ติอาทิฯ

ตตฺถ **อลฺลวตฺถา**ติ อุทเกน ตินฺตวตฺถาฯ **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสสฺสปิ ทิวา, มชฺฌนฺหิเก กาเลติ อโตฺถฯ ยสฺมา ชานนฺตาปิ ตถาคตา ปุจฺฉนฺติ , ชานนฺตาปิ น ปุจฺฉนฺติฯ กาลํ วิทิตฺวา ปุจฺฉนฺติ, กาลํ วิทิตฺวา น ปุจฺฉนฺติ, ตสฺมา ชานโนฺตเยว ภควา กถาสมุฏฺฐาปนตฺถํ ปุจฺฉโนฺต **''กึ นุ โข ตุเมฺห อุปาสกา''**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – ตุเมฺห อุปาสกา อเญฺญสุ ทิวเสสุ มม สนฺติกํ อาคจฺฉนฺตา โอตาปิตสุทฺธวตฺถา สายเนฺห อาคจฺฉถ, อชฺช ปน อลฺลวตฺถา อลฺลเกสา ฐิตมชฺฌนฺหิเก กาเล อิธาคตา, ตํ กิํ การณนฺติฯ **เตน มยน**ฺติ เตน ปุตฺตวิโยคชนิตจิตฺตสนฺตาเปน พลวโสกาภิภูตตาย เอวํภูตา มยํ อิธูปสงฺกมนฺตาติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ปิยวตฺถุสมฺภวา โสกทุกฺขโทมนสฺสาทโย, อสติ ปิยวตฺถุสฺมิํ สพฺพโส เอเต น สนฺตีติ เอตมตฺถํ สพฺพาการโต ชานิตฺวา ตทตฺถปฺปกาสนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ปิยรูปสฺสาทคธิตาเส**ติ ปิยสภาเวสุ รูปกฺขนฺธาทีสุ สุขเวทนสฺสาเทน คธิตา ปฏิพทฺธจิตฺตาฯ คธิตาเสติ หิ คธิตาอิเจฺจวโตฺถฯ **เส**ติ วา นิปาตมตฺตํฯ ปิยรูปา นาม จกฺขาทโย ปุตฺตทาราทโย จฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''กิญฺจ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ จกฺขุ โลเก ...เป.... ธมฺมตณฺหา โลเก ปิยรูปํ สาตรูป''นฺติ (จูฬนิ. เหมกมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๕๕)ฯ

> ''เขตฺตํ วตฺถุํ หิรญฺญํ วา, ควสฺสํ ทาสโปริสํ;
> ถิโย พนฺธู ปุถุ กาเม, โย นโร อนุคิชฺฌตี''ติ จฯ (สุ. นิ. ๗๗๕);

ตสฺมา เตสุ ปิยรูเปสุ อสฺสาเทน คิทฺธา มุจฺฉิตา อชฺฌาปนฺนาติ อโตฺถฯ เก ปน เต ปิยรูปสฺสาทคธิตาติ เต ทเสฺสติ **''เทวกายา ปุถุมนุสฺสา จา''**ติ, จาตุมหาราชิกาทโย พหุเทวสมูหา เจว ชมฺพุทีปกาทิกา พหุมนุสฺสา จฯ **อฆาวิโน**ติ กายิกเจตสิกทุเกฺขน ทุกฺขิตาฯ **ปริชุนฺนา**ติ ชราโรคาทิวิปตฺติยา โยพฺพนาโรคฺยาทิสมฺปตฺติโต ปริหีนาฯ ยถาลาภวเสน วายมโตฺถ เทวมนุเสฺสสุ เวทิตโพฺพฯ อถ วา กามเญฺจกนฺตสุขสมปฺปิตานํ เทวานํ ทุกฺขชราโรคา น สมฺภวนฺติ, ตทนติวตฺตสภาวตาย ปน เตปิ ''อฆาวิโน''ติ ''ปริชุนฺนา''ติ จ วุตฺตาฯ เตสมฺปิ วา ปุพฺพนิมิตฺตุปฺปตฺติยา ปฏิจฺฉนฺนชราย เจตสิกโรคสฺส จ วเสน ทุกฺขาทีนํ สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ **มจฺจุราชสฺส วสํ คจฺฉนฺตี**ติ ปิยวตฺถุวิสยาย ตณฺหาย อปฺปหีนตฺตา ปุนปฺปุนํ คพฺภูปคมนโต ธาตุตฺตยิสฺสรตาย มจฺจุราชสงฺขาตสฺส มรณสฺส วสํ หตฺถเมว คจฺฉนฺติฯ

เอตฺตาวตา วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ **''เย เว ทิวา''**ติอาทินา วิวฏฺฏํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **เย เว ทิวา จ รโตฺต จ อปฺปมตฺตา**ติ ''ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตํ ปริโสเธตี''ติอาทินา วุตฺตนเยน ทิวสภาเค รตฺติภาเค จ ทฬฺหํ อปฺปมตฺตา อปฺปมาทปฺปฏิปทํ ปูเรนฺติฯ **ชหนฺติ ปิยรูป**นฺติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยมคฺคาธิคเมน ปิยรูปํ ปิยชาติกํ จกฺขาทิปิยวตฺถุํ ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคชหเนน ชหนฺติฯ **เต เว ขณนฺติ อฆมูลํ, มจฺจุโน อามิสํ ทุรติวตฺต**นฺติ เต อริยปุคฺคลา อฆสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส มูลภูตํ, มจฺจุนา มรเณน อามสิตพฺพโต อามิสํ, อิโต พหิทฺธา เกหิจิปิ สมณพฺราหฺมเณหิ นิวตฺติตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ทุรติ

วตฺตํ, สห อวิชฺชาย ตณฺหํ อริยมคฺคญาณกุทาเลน ขณนฺติ, เลสมตฺตมฺปิ อนวเสสนฺตา อุมฺมูลยนฺตีติฯ สฺวายมโตฺถ –

> ‘‘อปฺปมาโท อมตปทํ, ปมาโท มจฺจุโน ปทํ;
> อปฺปมตฺตา น มียนฺติ, เย ปมตฺตา ยถา มตา’’ติฯ (ธ. ป. ๒๑) –

อาทีหิ สุตฺตปเทหิ วิตฺถาเรตพฺโพติฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สุปฺปวาสาสุตฺตวณฺณนา

๑๘. อฏฺฐเม **กุณฺฑิกาย**นฺติ เอวํนามเก โกลิยานํ นคเรฯ **กุณฺฑธานวเน**ติ ตสฺส นครสฺส อวิทูเร กุณฺฑธานสงฺขาเต วเนฯ

ปุเพฺพ กิร กุโณฺฑ นาม เอโก ยโกฺข ตสฺมิํ วนสเณฺฑ วาสํ กเปฺปสิ, กุณฺฑธานมิสฺสเกน จ พลิกเมฺมน ตุสฺสตีติ ตสฺส ตถา ตตฺถ พลิํ อุปหรนฺติ, เตเนตํ วนสณฺฑํ กุณฺฑธานวนเนฺตว ปญฺญายิตฺถฯ ตสฺส อวิทูเร เอกา คามปติกา อโหสิ, สาปิ ตสฺส ยกฺขสฺส อาณาปวตฺติฏฺฐาเน นิวิฏฺฐตฺตา เตเนว ปริปาลิตตฺตา กุณฺฑิกาติ โวหรียิตฺถ ฯ อปรภาเค ตตฺถ โกลิยราชาโน นครํ กาเรสุํ, ตมฺปิ ปุริมโวหาเรน **กุณฺฑิกา**เตฺวว วุจฺจติฯ ตสฺมิญฺจ วนสเณฺฑ โกลิยราชาโน ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ วสนตฺถาย วิหารํ ปติฏฺฐาเปสุํ, ตมฺปิ **กุณฺฑธานวน**เนฺตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ อถ ภควา ชนปทจาริกํ จรโนฺต อนุกฺกเมน ตํ วิหารํ ปตฺวา ตตฺถ วิหาสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เอกํ สมยํ ภควา กุณฺฑิกายํ วิหรติ กุณฺฑธานวเน’’**ติฯ

สุปฺปวาสาติ ตสฺสา อุปาสิกาย นามํฯ **โกลิยธีตา**ติ โกลิยราชปุตฺตีฯ สา หิ ภควโต อคฺคุปฏฺฐายิกา ปณีตทายิกานํ สาวิกานํ เอตทเคฺค ฐปิตา โสตาปนฺนา อริยสาวิกาฯ ยญฺหิ กิญฺจิ ภควโต ยุตฺตรูปํ ขาทนียํ โภชนียํ เภสชฺชํ วา น ตตฺถ อญฺญาหิ สํวิธาตพฺพํ อตฺถิ, สพฺพํ ตํ สยเมว อตฺตโน ปญฺญาย วิจาเรตฺวา สกฺกจฺจํ สมฺปาเทตฺวา อุปเนติฯ เทวสิกญฺจ อฏฺฐสตํ สงฺฆภตฺตปาฏิปุคฺคลิกภตฺตานิ เทติฯ โย โกจิ ภิกฺขุ วา ภิกฺขุนี วา ตํ กุลํ ปิณฺฑาย ปวิโฏฺฐ ริตฺตหโตฺถ น คจฺฉติฯ เอวํ มุตฺตจาคา ปยตปาณี โวสฺสคฺครตา ยาจโยคา ทานสํวิภาครตาฯ อสฺสา กุจฺฉิยํ ปุริมพุเทฺธสุ กตาธิกาโร ปจฺฉิมภวิโก สาวกโพธิสโตฺต ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ สา ตํ คพฺภํ เกนจิเทว ปาปกเมฺมน สตฺต วสฺสานิ กุจฺฉินา ปริหริ, สตฺตาหญฺจ มูฬฺหคพฺภา อโหสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘สตฺต วสฺสานิ คพฺภํ ธาเรติ สตฺตาหํ มูฬฺหคพฺภา’’**ติฯ

ตตฺถ **สตฺต วสฺสานี**ติ สตฺต สํวจฺฉรานิ, อจฺจนฺตสํโยเค จ อิทํ อุปโยควจนํฯ **คพฺภํ ธาเรตี**ติ คพฺภํ วหติ, คพฺภินี โหตีติ อโตฺถฯ **สตฺตาหํ มูฬฺหคพฺภา**ติ สตฺต อหานิ พฺยากุลคพฺภาฯ คโพฺภ หิ ปริปโกฺก สมฺปชฺชมาโน วิชายนกาเล กมฺมชวาเตหิ สญฺจาเลตฺวา ปริวตฺติโต อุทฺธํปาโท อโธสิโร หุตฺวา โยนิมุขาภิมุโข โหติ, เอวํ โส กตฺถจิ อลโคฺค พหิ นิกฺขมติฯ วิปชฺชมาโน ปน วิปริวตฺตนวเสน โยนิมคฺคํ ปิทหิตฺวา ติริยํ นิปชฺชติ, สยเมว วา โยนิมโคฺค ปิทหติ, โส ตตฺถ กมฺมชวาเตหิ อปราปรํ ปริวตฺตมาโน พฺยากุโล มูฬฺหคโพฺภติ วุจฺจติฯ ตสฺสาปิ สตฺต ทิวเส เอวํ อโหสิ, เตน วุตฺตํ ‘‘สตฺตาหํ มูฬฺหคพฺภา’’ติฯ

อยญฺจ คโพฺภ สีวลิเตฺถโรฯ ตสฺส กถํ สตฺต วสฺสานิ คพฺภวาสทุกฺขํ, สตฺตาหํ มูฬฺหคพฺภภาวปฺปตฺติ, มาตุ จสฺสาปิ โสตาปนฺนาย อริยสาวิกาย ตถา ทุกฺขานุภวนํ ชาตนฺติ? วุจฺจเต – อ

ตีเต กาสิกราเช พาราณสิยํ รชฺชํ กาเรนฺเต เอโก โกสลราชา มหนฺเตน พเลนาคนฺตฺวา พาราณสึ คเหตฺวา ตํ ราชานํ มาเรตฺวา ตสฺส อคฺคมเหสึ อตฺตโน อคฺคมเหสึ อกาสิฯ พาราณสิรโญฺญ ปน ปุตฺโต ปิตุ มรณกาเล นิทฺธมนทฺวาเรน ปลายิตฺวา อตฺตโน ญาติมิตฺตพนฺธเว เอกชฺฌํ กตฺวา อนุกฺกเมน พลํ สํหริตฺวา พาราณสึ อาคนฺตฺวา อวิทูเร มหนฺตํ ขนฺธาวารํ พนฺธิตฺวา ตสฺส รโญฺญ ปณฺณํ เปเสสิ ‘‘รชฺชํ วา เทตุ, ยุทฺธํ วา’’ติ ฯ ราชกุมารสฺส มาตา สาสนํ สุตฺวา ‘‘ยุเทฺธน กมฺมํ นตฺถิ, สพฺพทิสาสุ สญฺจารํ ปจฺฉินฺทิตฺวา พาราณสินครํ ปริวาเรตุ, ตโต ทารูทกภตฺตปริกฺขเยน กิลนฺตา นคเร มนุสฺสา วินาว ยุเทฺธน ราชานํ คเหตฺวา ทสฺสนฺตี’’ติ ปณฺณํ เปเสสิฯ โส มาตุ สาสนํ สุตฺวา จตฺตาริ มหาทฺวารานิ รกฺขโนฺต สตฺต วสฺสานิ นครํ อุปรุนฺธิ, นคเร มนุสฺสา จูฬทฺวาเรน นิกฺขมิตฺวา ทารูทกานิ อาหรนฺติ, สพฺพกิจฺจานิ กโรนฺติฯ

อถ ราชกุมารสฺส มาตา ตํ ปวตฺตึ สุตฺวา ‘‘พาโล มม ปุตฺโต อุปายํ น ชานาติ, คจฺฉถ, อสฺส จูฬทฺวารานิ ปิธาย นครํ อุปรุนฺธตูติ วเทถา’’ติ ปุตฺตสฺส คูฬฺหสาสนํ ปหิณิฯ โส มาตุ สาสนํ สุตฺวา สตฺต ทิวเส ตถา อกาสิฯ นาครา พหิ นิกฺขมิตุํ อลภนฺตา สตฺตเม ทิวเส ตสฺส รโญฺญ สีสํ คเหตฺวา กุมารสฺส อทํสุฯ กุมาโร นครํ ปวิสิตฺวา รชฺชํ อคฺคเหสิฯ โส ตทา สตฺต วสฺสานิ นครรุนฺธนกมฺมนิสฺสเนฺทน เอตรหิ สตฺต วสฺสานิ มาตุกุจฺฉิสงฺขาตาย โลหิตกุมฺภิยา วสิ, อวเสสโต ปน สตฺตาหํ นครูปรุนฺธเนน สตฺตาหํ มูฬฺหคพฺภภาวํ อาปชฺชิฯ ชาตกฎฺฐกถายํ ปน ‘‘สตฺต ทิวสานิ นครํ รุนฺธิตฺวา คหิตกมฺมนิสฺสเนฺทน สตฺตวสฺสานิ โลหิตกุมฺภิยํ วสิตฺวา สตฺตาหํ มูฬฺหคพฺภภาวํ อาปชฺชี’’ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน โส ปทุมุตฺตรสมฺมาสมฺพุทฺธปาทมูเล ‘‘ลาภีนํ อโคฺค ภเวยฺย’’นฺติ มหาทานํ ทตฺวา ปตฺถนํ อกาสิ, ยญฺจ วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล นาคเรหิ สทฺธึ สหสฺสคฺฆนิกํ คุฬทธึ ทตฺวา ปตฺถนํ อกาสิ, ตสฺสานุภาเวน ลาภีนํ อโคฺค ชาโตฯ สุปฺปวาสาปิ ‘‘นครํ รุนฺธิตฺวา คณฺห, ตาตา’’ติ เปสิตภาเวน สตฺต วสฺสานิ กุจฺฉินา คพฺภํ ปริหริตฺวา สตฺตาหํ มูฬฺหคพฺภา ชาตา ฯ เอวํ เต มาตาปุตฺตา อตฺตโน กมฺมสฺส อนุรูปํ อีทิสํ ทุกฺขํ ปฏิสํเวทึสุฯ

ตีหิ วิตเกฺกหีติ รตนตฺตยคุณานุสฺสติปฏิสํยุเตฺตหิ ตีหิ สมฺมาวิตเกฺกหิฯ **อธิวาเสตี**ติ มูฬฺหคพฺภตาย อุปฺปนฺนทุกฺขํ สหติฯ สา หิ ภควโต สมฺพุทฺธภาวํ, อริยสงฺฆสฺส สุปฺปฏิปตฺตึ, นิพฺพานสฺส จ ทุกฺขนิสฺสรณภาวํ อนุสฺสรนฺตี อตฺตโน อุปฺปชฺชมานทุกฺขํ อมนสิกรเณเนว อภิภวิตฺวา ขมติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตีหิ วิตเกฺกหิ อธิวาเสตี’’ติฯ

สมฺมาสมฺพุโทฺธ วตาติอาทิ เตสํ วิตกฺกานํ ปวตฺติอาการทสฺสนํฯ ตสฺสโตฺถ – โย ภควา อนฺตตาทีหิ การเณหิ ภควา โลกนาโถ สมฺมา อวิปรีตํ สามํ สยเมว สพฺพธเมฺม อโห วต พุโทฺธ, โส ภควา เอวรูปสฺส เอตรหิ มยา อนุภวิยมานสฺส อญฺญสฺส จ เอวํชาติกสฺส สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส ปหานาย อจฺจนฺตํ อนุปฺปาทนิโรธาย ธมฺมํ กเถติ, อวิปรีตธมฺมํ กเถติฯ อวิปรีตธมฺมเทสนตาย หิ สตฺถุ สมฺมาสโมฺพธิสิทฺธิฯ ตสฺส ยถาวุตฺตคุณสฺส ภควโต ธมฺมสฺสวนเนฺต ชาตตฺตา สีลทิฏฺฐิสามเญฺญน สํหตตฺตา จ สาวกสโงฺฆติ ลทฺธนาโม อฏฺฐอริยปุคฺคลสมูโห สุปฺปฏิปโนฺน วต อโห วต สมฺมา ปฏิปโนฺน, โย อริยสโงฺฆ เอวรูปสฺส อีทิสสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส ปหานาย อนุปฺปาทนิโรธาย อนิวตฺติปฏิปทํ ปฏิปโนฺนฯ สุสุขํ วต อโห วต สุฏฺฐุ สุขํ สพฺพสงฺขตนิสฺสฏํ นิพฺพานํ, ยสฺมึ นิพฺพาเน อีทิสํ วฏฺฏทุกฺขํ น อุปลพฺภตีติฯ เอตฺถ จ ปฏิปชฺชมานาปิ ปฏิปนฺนา อิเจฺจว วุตฺตา ปฏิปตฺติยา อนิวตฺติภาวโตฯ อถ วา อุปฺปนฺนสโทฺท วิย ปฏิปนฺนสโทฺท วตฺตมานโตฺถปิ เวทิตโพฺพฯ เตเนวาห ‘‘โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน’’ติฯ

สามิกนฺติ อตฺตโน ปตึ โกลิยราชปุตฺตํฯ **อามเนฺตสี**ติ อภาสิฯ **มม วจเนน ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทาหี**ติ มยฺหํ วจเนน จกฺกลกฺขณปฺปฏิมณฺฑิตานิ วิกสิตปทุมสสฺสิรีกานิ ภคว

โต จรณานิ ตว สิรสา วนฺทาหิ, อุตฺตมงฺคน อภิวาทนํ กโรหีติ อโตฺถฯ **อปฺปาพาธ**นฺติอาทีสุ **อาพาโธ**ติ วิสภาคเวทนา วุจฺจติ, ยา เอกเทเส อุปฺปชฺชิตฺวาปิ สกลสรีรํ อยปเฏฺฐน อาพนฺธิตฺวา วิย คณฺหติฯ **อาตโงฺก**ติ กิจฺฉชีวิตกโร โรโคฯ อถ วา ยาเปตพฺพโรโค อาตโงฺก, อิตโร อาพาโธฯ ขุทฺทโก วา โรโค อาตโงฺก, พลวา อาพาโธฯ เกจิ ปน ''อชฺฌตฺตสมุฏฺฐาโน อาพาโธ, พหิทฺธาสมุฏฺฐาโน อาตโงฺก''ติ วทนฺติฯ ตทุภยสฺสาปิ อภาวํ ปุจฺฉาติ วทติฯ คิลานเสฺสว จ อุฏฺฐานํ นาม ครุกํ โหติ, กาเย พลํ น โหติ, ตสฺมา นิเคฺคลญฺญตาย ลหุปริวตฺติสงฺขาตํ กายสฺส ลหุฏฺฐานํ สรีรพลญฺจ ปุจฺฉาติ วทติฯ **ผาสุวิหาร**นฺติ ฐานนิสินฺนคมนสยนสงฺขาเตสุ จตูสุ อิริยาปเถสุ สุขวิหารญฺจ ปุจฺฉาติ วทติฯ อถสฺส ปุจฺฉิตพฺพาการํ ทเสฺสนฺตี **''สุปฺปวาสา, ภเนฺต''**ติอาทิมาหฯ **เอวญฺจ วเทหี**ติ อิทานิ วตฺตพฺพาการํ นิทเสฺสติฯ

ปรมนฺติ วจนสมฺปฏิจฺฉนํฯ เตน สาธุ, ภเทฺท, ยถา วุตฺตํ, ตถา ปฏิปชฺชามีติ ทเสฺสติฯ **โกลิยปุโตฺต**ติ สุปฺปวาสาย สามิโก โกลิยราชปุโตฺตฯ **สุขินี โหตู**ติ สเทวเก โลเก อคฺคทกฺขิเณโยฺย สตฺถา สุปฺปวาสาย เปสิตวนฺทนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ตทนนฺตรํ อตฺตโน เมตฺตาวิหารสํสูจกํ พุทฺธาจิณฺณํ สุขูปสํหารํ ตสฺสา สามญฺญโต ปกาเสตฺวา ปุน ตสฺสา ปุตฺตสฺส จ คพฺภวิปตฺติมูลกทุกฺขุปฺปตฺติปฏิเกฺขปมุเขน สุขูปสํหารํ นิทเสฺสโนฺต **''สุขินี…เป.… อโรคา, อโรคํ ปุตฺตํ วิชายตู''ติ อาห**ฯ

สห วจนาติ ภควโต วจเนน สเหวฯ ยสฺมิํ กาเล ภควา ตถา อโวจ, ตสฺมิํเยว กาเล ตมฺปิ กมฺมํ ปริกฺขยํ อคมาสิฯ ตสฺส ปริกฺขีณภาวํ โอโลเกตฺวา สตฺถา ตถา อภาสิฯ อปเร ปน วทนฺติ – สเจ ตถา สตฺถา นาจิกฺขิสฺสา, ตโต ปรมฺปิ กิญฺจิ กาลํ ตสฺสา ตํ ทุกฺขํ อนุพนฺธิสฺสาฯ ยสฺมา ปน ภควตา ''สุขินี อโรคา อโรคญฺจ ปุตฺตํ วิชายตู''ติ วุตฺตํ, ตสฺมา ตสฺส วจนสมกาลเมว โสคโพฺภ พฺยากุลภาวํ วิชหิตฺวา สุเขเนว พหิ นิกฺขมิ, เอวํ เตสํ มาตาปุตฺตานํ โสตฺถิ อโหสิฯ อจิเนฺตโยฺย หิ พุทฺธานํ พุทฺธานุภาโวฯ ยถา หิ ปฏาจาราย ปิยวิปฺปโยคสมฺภูเตน โสเกน อุมฺมาทํ ปตฺวา –

> ''อุโภ ปุตฺตา กาลกตา, ปเนฺถ มยฺหํ ปตี มโต;
> มาตา ปิตา จ ภาตา จ, เอกจิตกมฺหิ ฌายเร''ติฯ (อป. เถรี ๒.๒.๔๙๘) –

วตฺวา ชาตรูเปเนว จรนฺติยา ''สติํ ปฏิลภาหิ ภคินี''ติ ภควโต วจนสมนนฺตรเมว อุมฺมาโท วูปสมิ, ตถา สุปฺปิยาปิ อุปาสิกา อตฺตนาว อตฺตโน อูรุยํ กเตน มหาวเณน วุฏฺฐาตุํ อสโกฺกนฺตี สยนปิเฏฺฐ นิปนฺนา ''อาคนฺตฺวา มํ วนฺทตู''ติ วจนสมนนฺตรเมว วเณ ปากติเก ชาเต สยเมว คนฺตฺวา ภควนฺตํ วนฺทีติ เอวมาทีนิ วตฺถูนิ อิธ อุทาหริตพฺพานีติฯ

เอวํ, ภเนฺตติ, ภเนฺต, ยถา ภควา สปุตฺตาย มาตุยา อโรคภาวํ อาสีสโนฺต อาห – ''สุขินี อโรคา อโรคํ ปุตฺตํ วิชายตู''ติ, ตํ เอวเมวฯ น หิ กทาจิ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ วจนสฺส อญฺญถาภาโวติ อธิปฺปาโยฯ เกจิ ปน ''เอวมตฺถู''ติ วทนฺติ, อปเร ''โหตู''ติ ปทสฺส อตฺถํ อาเนตฺวา วณฺณยนฺติฯ **อภินนฺทิตฺวา**ติ กรวีกรุตมญฺชุนา พฺรหฺมสฺสเรน ภควตา วุจฺจมาเน ตสฺมิํ วจเน ปีติโสมนสฺสปฏิลาภโต อภิมุขภาเวน นนฺทิตฺวาฯ **อนุโมทิตฺวา**ติ ตโต ปจฺฉาปิ สโมฺมทนํ อุปฺปาเทตฺวา, จิเตฺตน วา อภินนฺทิตฺวา วาจาย อนุโมทิตฺวา, วจนสมฺปตฺติยา วา อภินนฺทิตฺวา อตฺถสมฺปตฺติยา อนุโมทิตฺวาฯ **สกํ ฆรํ ปจฺจายาสี**ติ อตฺตโน ฆรํ ปฏิคจฺฉิฯ เย ปน ''เยน สกํ ฆร''นฺติ ปฐนฺติ, เตสํ ยทิปิ ย-ต-สทฺทานํ สมฺพนฺธภาวโต ''เตนา''ติ ปทํ วุตฺตเมว โหติ, ตถาปิ ''ปฏิยายิตฺวา''ติ ปาฐเสโส โยเชตโพฺพ โหติฯ

วิชาตนฺติ ปชาตํ, ปสุตนฺติ อโตฺถฯ **อจฺฉริย**นฺติ อนฺธสฺส ปพฺพตาโรหนํ วิย นิจฺจํ น โหตีติ อจฺฉริยํ, อยํ ตาว สทฺทนโยฯ อฏฺฐกถาสุ ปน ‘‘อจฺฉราโยคฺคํ อจฺฉริย’’นฺติ วุตฺตํ , อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **วตา**ติ สมฺภาวเน, อโห อจฺฉริยนฺติ อโตฺถฯ **โภ**ติ ธมฺมาลปนํฯ อภูตปุพฺพํ ภูตนฺติ **อพฺภุตํ**ฯ

ตถาคตสฺสาติ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต – ตถา อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต, ตถธเมฺม ยาถาวโต อภิสมฺพุโทฺธติ ตถาคโต, ตถทสฺสิตาย ตถาคโต, ตถวาทิตาย ตถาคโต, ตถาการิตาย ตถาคโต, อภิภวนเฏฺฐน ตถาคโตฯ

กถํ ภควา **ตถา อาคโตติ ตถาคโต**? ยถา สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปนฺนา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา อาคตาติฯ กึ วุตฺตํ โหติ? เยน อภินีหาเรน เต ภควโนฺต อาคตา, เตน อฏฺฐคุณสมนฺนาคเตน อยมฺปิ ภควา อาคโตฯ ยถา จ เต ภควโนฺต ทานปารมึ ปูเรตฺวา สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมีติ อิมา ทส ปารมิโย, ทส อุปปารมิโย, ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา ปุพฺพโยคปุพฺพจริยธมฺมกฺขานญาตตฺถจริยาทโย ปูเรตฺวา พุทฺธิจริยาย โกฏึ ปตฺวา อาคตา, ตถา อยมฺปิ ภควา อาคโตฯ ยถา จ เต ภควโนฺต จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน…เป.… อริยํ อฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ ภาเวตฺวา พฺรูเหตฺวา อาคตา, ตถา อยมฺปิ ภควา อาคโตฯ เอวํ ตถา อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถา คโตติ ตถาคโต**? ยถา สมฺปติชาตา เต ภควโนฺต สเมหิ ปาเทหิ ปถวิยํ ปติฏฺฐาย อุตฺตราภิมุขา สตฺตปทวีติหาเรน คตา, เสตจฺฉเตฺต ธาริยมาเน สพฺพาว ทิสา อนุวิโลเกสุํ, อาสภิญฺจ วาจํ ภาสึสุ โลเก อตฺตโน เชฏฺฐเสฏฺฐภาวํ ปกาเสนฺตา, ตญฺจ เนสํ คมนํ ตถํ อโหสิ อวิตถํ อเนเกสํ วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวน, ตถา อยมฺปิ ภควา คโต, ตญฺจสฺส คมนํ กถํ อโหสิ อวิตถํ เตสเญฺญว วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนฯ เอวํ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

ยถา วา เต ภควโนฺต เนกฺขเมฺมน กามจฺฉนฺทํ ปหาย คตา, อพฺยาปาเทน พฺยาปาทํ, อาโลกสญฺญาย ถินมิทฺธํ, อวิเกฺขเปน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ, ธมฺมววตฺถาเนน วิจิกิจฺฉํ ปหาย คตา, ญาเณน อวิชฺชํ ปทาเลตฺวา, ปาโมเชฺชน อรตึ วิโนเทตฺวา, อฏฺฐสมาปตฺตีหิ อฏฺฐารสหิ มหาวิปสฺสนาหิ จตูหิ จ อริยมเคฺคหิ ตํ ตํ ปฏิปกฺขํ ปหาย คตา, เอวํ อยมฺปิ ภควา คโตฯ เอวมฺปิ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโต**? ปถวีธาตุยา กกฺขฬลกฺขณํ, อาโปธาตุยา ปคฺฆรณลกฺขณํ, เตโชธาตุยา อุณฺหตฺตลกฺขณํ, วาโยธาตุยา วิตฺถมฺภนลกฺขณํ, อากาสธาตุยา อสมฺผุฏฺฐลกฺขณํ, รูปสฺส รุปฺปนลกฺขณํ, เวทนาย เวทยิตลกฺขณํ, สญฺญาย สญฺชานนลกฺขณํ, สงฺขารานํ อภิสงฺขรณลกฺขณํ, วิญฺญาณสฺส วิชานนลกฺขณนฺติ เอวํ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ, ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ, อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ, พาวีสติยา อินฺทฺริยานํ, จตุนฺนํ สจฺจานํ, ทฺวาทสปทิกสฺส ปจฺจยาการสฺส, จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํ, จตุนฺนํ สมฺมปฺปธานานํ, จตุนฺนํ อิทฺธิปาทานํ, ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ, ปญฺจนฺนํ พลานํ, สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ, อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺส, สตฺตนฺนํ วิสุทฺธีนํ, อมโตคธสฺส นิพฺพานสฺสาติ เอวํ ตสฺส ตสฺส ธมฺมสฺส ยํ สภาวสรสลกฺขณํ, ตํ ตถํ อวิตถํ อนญฺญถํ ลกฺขณํ ญาณคติยา อาคโต อวิรชฺฌิตฺวา ปโตฺต อธิคโตติ ตถาคโตฯ เอวํ ตถลกฺขณํ อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถธมฺเม ยาถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโต**? ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิฯ ยถาห – ''จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ กตมานิ จตฺตาริ? อิทํ ทุกฺขนฺติ, ภิกฺขเว, ตถเมตํ อวิตถเมตํ อนญฺญถเมต''นฺติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๙๐) วิตฺถาโรฯ ตานิ จ ภควา อภิสมฺพุทฺโธ, ตสฺมา ตถานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโตฯ

อปิจ ชรามรณสฺส ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตฏฺโฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถ…เป…. สงฺขารานํ อวิชฺชาปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตฏฺโฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถ, ตถา อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยฏฺโฐ…เป... ชาติยา ชรามรณสฺส ปจฺจยฏฺโฐ ตโถ อวิตโถ อนญฺญโถ, ตํ สพฺพํ ภควา อภิสมฺพุทฺโธ, ตสฺมาปิ ตถานํ อภิสมฺพุทฺธตฺตา ตถาคโตฯ อภิสมฺพุทฺธตฺโถ หิ เอตฺถ คตสทฺโทติฯ เอวํ ตถธมฺเม ยาถาวโต อภิสมฺพุทฺโธติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถทสฺสิตาย ตถาคโต**? ยํ สเทวเก…เป…. สเทวมนุสฺสาย ปชาย อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ จกฺขุทฺวาเร อาปาถมาคจฺฉนฺตํ รูปารมฺมณํ นาม อตฺถิ, ตํ ภควา สพฺพาการโต ชานาติ ปสฺสติฯ เอวํ ชานตา ปสฺสตา จ เตน ตํ อิฏฺฐานิฏฺฐาทิวเสน วา ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาเตสุ ลพฺภมานกปทวเสน วา ''กตมํ ตํ รูปํ รูปายตนํ , ยํ รูปํ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีลํ ปีตก''นฺติอาทินา (ธ. ส. ๖๑๖) นเยน อเนเกหิ นาเมหิ เตรสหิ วาเรหิ ทฺวิปญฺญาสาย นเยหิ วิภชฺชมานํ ตถเมว โหติ, วิตถํ นตฺถิฯ เอส นโย โสตทฺวาราทีสุ อาปาถมาคจฺฉเนฺตสุ สทฺทาทีสุฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ''ยํ , ภิกฺขเว, สเทวกสฺส โลกสฺส…เป…. สเทวมนุสฺสาย ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ตมหํ ชานามิ, ตมหํ อพฺภญฺญาสึ, ตํ ตถาคตสฺส วิทิตํ, ตํ ตถาคโต น อุปฏฺฐาสี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๔)ฯ

เอวํ ตถทสฺสิตาย ตถาคโต ฯ ตตฺถ ตถทสฺสีอตฺเถ ตถาคโตติ ปทสมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

กถํ **ตถวาทิตาย ตถาคโต**? ยํ รตฺตึ ภควา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุทฺโธ, ยญฺจ รตฺตึ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิ, เอตฺถนฺตเร ปญฺจจตฺตาลีสวสฺสปริมาณกาลํ ยํ ภควตา ภาสิตํ ลปิตํ สุตฺตเคยฺยาทิ, สพฺพํ ตํ ปริสุทฺธํ ปริปุณฺณํ ราคมทาทินิมฺมถนํ เอกสทิสํ ตถํ อวิตถํฯ เตนาห –

> ''ยญฺจ, จุนฺท, รตฺตึ ตถาคโต อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌติ, ยญฺจ รตฺตึ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายติ, ยํ เอตสฺมึ อนฺตเร ภาสติ ลปติ นิทฺทิสติ, สพฺพํ ตํ ตเถว โหติ, โน อญฺญถา, ตสฺมา 'ตถาคโต'ติ วุจฺจตี''ติ (ที. นิ. ๓.๑๘๘)ฯ

คทอโตฺถ เอตฺถ คตสโทฺทฯ เอวํ ตถวาทิตาย ตถาคโตฯ

อปิจ อาคทนํ อาคโท, วจนนฺติ อโตฺถฯ ตโถ อวิตโถ อวิปรีโต อาคโท อสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ เอวเมตฺถ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

กถํ **ตถาการิตาย ตถาคโต**? ภควโต หิ วาจาย กาโย อนุโลเมติ, กายสฺสปิ วาจา, ตสฺมา ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาที จ โหติฯ เอวํภูตสฺส จสฺส ยถาวาจา, กาโยปิ ตถาคโต ปวโตฺตติ อโตฺถฯ ยถา จ กาโย, วาจาปิ ตถา คตา ปวตฺตาติ ตถาคโตฯ เตนาห –

‘‘ยถาวาที , ภิกฺขเว, ตถาคโต ตถาการี, ยถาการี ตถาวาทีฯ อิติ ยถาวาที ตถาการี, ยถาการี ตถาวาทีฯ ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ

เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโตฯ

กถํ **อภิภวนฏฺเฐน ตถาคโต**? ยสฺมา อุปริ ภวคฺคํ เหฏฺฐา อวีจิํ ปริยนฺตํ กริตฺวา ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ สพฺพสตฺเต อภิภวติ สีเลนปิ สมาธินาปิ ปญฺญายปิ วิมุตฺติยาปิ วิมุตฺติญาณทสฺสเนนปิ , น ตสฺส ตุลา วา ปมาณํ วา อตฺถิ, อถ โข อตุโล อปฺปเมยฺโย อนุตฺตโร เทวเทโว สกฺกานํ อติสกฺโก, พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา สพฺพสตฺตุตฺตโม, ตสฺมา ตถาคโตฯ เตนาห –

‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสาย ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุทโส วสวตฺติ, ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ

ตตฺรายํ ปทสิทฺธิ – อคโท วิย อคโท, เทสนาวิลาโส เจว ปุญฺญุสฺสโย จฯ เตน โส มหานุภาโว ภิสกฺโก วิย ทิพฺพาคเทน สปฺเป สพฺพปรปฺปวาทิโน สเทวกญฺจ โลกํ อภิภวติฯ อิติ สพฺพโลกาภิภวเน ตโถ อวิตโถ อวิปรีโต ยถาวุตฺโตว อคโท เอตสฺสาติ ทการสฺส ตการํ กตฺวา ตถาคโตติ เวทิตพฺโพฯ เอวํ อภิภวนฏฺเฐน ตถาคโตฯ

อปิจ ตถาย คโตติ ตถาคโต, ตถํ คโตติ ตถาคโตฯ ตตฺถ สกลโลกํ ตีรณปริญฺญาย ตถาย คโต อวคโตติ ตถาคโตฯ โลกสมุทยํ ปหานปริญฺญาย ตถาย คโต อตีโตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธํ สจฺฉิกิริยาย ตถาย คโต อธิคโตติ ตถาคโตฯ โลกนิโรธคามินิํ ปฏิปทํ ตถํ คโต ปฏิปนฺโนติ ตถาคโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

‘‘โลโก, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺโธ, โลกสฺมา ตถาคโต วิสํยุตฺโตฯ โลกสมุทโย, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺโธ, โลกสมุทโย ตถาคตสฺส ปหีโน, โลกนิโรโธ, ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺโธ, โลกนิโรโธ ตถาคตสฺส สจฺฉิกโตฯ โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา , ภิกฺขเว, ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธา , โลกนิโรธคามินี ปฏิปทา ตถาคตสฺส ภาวิตาฯ ยํ, ภิกฺขเว , สเทวกสฺส โลกสฺส…เป.… สพฺพํ ตํ ตถาคเตน อภิสมฺพุทฺธํฯ ตสฺมา ‘ตถาคโต’ติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓)ฯ

อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต – ตถาย อาคโตติ ตถาคโต, ตถาย คโตติ ตถาคโต, ตถานิ อาคโตติ ตถาคโต, ตถา คโตติ ตถาคโต, ตถาวิโธติ ตถาคโต, ตถา ปวตฺติโตติ ตถาคโต, ตเถหิ อคโตติ ตถาคโต, ตถา คตภาเวน ตถาคโตฯ

กถํ **ตถาย อาคโตติ ตถาคโต**? ยา สา ภควตา สุเมธภูเตน ทีปงฺกรทสพลสฺส ปาทมูเล –

‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ,
ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา;
อฏฺฐธมฺมสโมธานา, อภินีหาโร สมิชฺฌตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙) –

เอวํ วุตฺตํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อภินีหารํ สมฺปาเทเนฺตน ‘‘อหํ สเทวกํ โลกํ ติโณฺณ ตาเรสฺสามิ, มุโตฺต โมเจสฺสามิ, ทโนฺต ทเมสฺสามิ, สโนฺต สเมสฺสามิ, อสฺสโตฺถ อสฺสาเสสฺสามิ, ปรินิพฺพุโต ปรินิพฺพาเปสฺสามิ, พุโทฺธ โพเธสฺสามี’’ติ มหาปฏิญฺญา ปวตฺติตาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘กึ เม เอเกน ติเณฺณน, ปุริเสน ถามทสฺสินา;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, สนฺตาเรสฺสํ สเทวกํฯ

‘‘อิมินา เม อธิกาเรน, กเตน ปุริสุตฺตเม;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, ตาเรมิ ชนตํ พหุํฯ

‘‘สํสารโสตํ ฉินฺทิตฺวา, วิทฺธํเสตฺวา ตโย ภเว;
ธมฺมนาวํ สมารุยฺห, สนฺตาเรสฺสํ สเทวกํฯ

‘‘กึ เม อญฺญาตเวเสน, ธมฺมํ สจฺฉิกเตนิธ;
สพฺพญฺญุตํ ปาปุณิตฺวา, พุทฺโธ เหสฺสํ สเทวเก’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๕-๕๘);

ตํ ปเนตํ มหาปฏิญฺญํ สกลสฺสาปิ พุทฺธกรธมฺมสมุทายสฺส ปวิจย ปจฺจเวกฺขณสมาทานานํ การณภูตํ อวิสํวาเทตฺวา โลกนายโก ยสฺมา มหากปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺขฺยยฺยานิ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ นิรวเสสโต ทานปารมิอาทโย สมตึสปารมิโย ปูเรตฺวา, องฺคปริจฺจาคาทโย ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชิตฺวา, สจฺจาธิฏฺฐานาทีนิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ ปริพฺรูเหตฺวา, ปุญฺญญาณสมฺภาเร สมฺภริตฺวา, ปุพฺพโยคปุพฺพจริยธมฺมกฺขานญาตตฺถจริยาทโย อุกฺกํสาเปตฺวา, พุทฺธิจริยํ ปรมโกฏึ ปาเปตฺวา, อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตสฺมา ตเสฺสว สา มหาปฏิญฺญา ตถา อวิตถา อนญฺญถา, น ตสฺส วาลคฺคมตฺตมฺปิ วิตถํ อตฺถิฯ ตถา หิ ทีปงฺกรทสพโล โกณฺฑญฺโญ มงฺคโล…เป.… กสฺสโป ภควาติ อิเม จตุวีสติ สมฺมาสมฺพุทฺธา ปฏิปาฏิยา อุปฺปนฺนา ‘‘พุทฺโธ ภวิสฺสตี’’ติ พฺยากรึสุฯ เอวํ จตุวีสติยา พุทฺธานํ สนฺติเก ลทฺธพฺยากรโณ เย เต กตาภินีหาเรหิ โพธิสเตฺตหิ ลทฺธพฺพา อานิสํสา, เต ลภิตฺวาว อาคโตติ ตาย ยถาวุตฺตาย มหาปฏิญฺญาย ตถาย อภิสมฺพุทฺธภาวํ อาคโต อธิคโตติ ตถาคโตฯ เอวํ ตถาย อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถาย คโตติ ตถาคโต**? ยาย มหากรุณาย โลกนาโถ มหาทุกฺขสมฺพาธปฺปฏิปนฺนํ สตฺตนิกายํ ทิสฺวา ‘‘ตสฺส นตฺถโญฺญ โกจิ ปฏิสฺสรณํ, อหเมว นมิโต สํสารทุกฺขโต มุเตฺต โมเจสฺสามี’’ติ สมุสฺสาหิตมานโส มหาภินีหารมกาสิฯ กตฺวา จ ยถาปณิธานํ สกลโลกหิตสมฺปาทนาย อุสฺสุกฺกมาปโนฺน อตฺตโน กายชีวิตนิรเปกฺโข ปเรสํ โสตปถาคมนมเตฺตนปิ จิตฺตุตฺราสสมุปฺปาทิกา อติทุกฺกรา ทุกฺกรจริยา สมาจรโนฺต ยถา มหาโพธิยา ปฏิปตฺติ หานภาคิยา สํกิเลสภาคิยา ฐิติภาคิยา วา น โหติ, อถ โข อุตฺตรุตฺตริ วิเสสภาคิยาว โหติ, ตถา ปฏิปชฺชมาโน อนุปุเพฺพน นิรวเสเส โพธิสมฺภาเร สมฺปาเทตฺวา อภิสโมฺพธึ ปาปุณิฯ ตโต ปรญฺจ ตาเยว มหากรุณาย สโญฺจทิตมานโส ปวิเวกรตึ ปรมญฺจ สนฺตํ วิโมกฺขสุขํ ปหาย พาลชนพหุเล โลเก เตหิ สมุปฺปาทิตํ สมฺมานาวมานวิปฺปการํ อคเณตฺวา วิเนยฺยชนสฺส วินยเนน นิรวเสสํ พุทฺธกิจฺจํ นิฏฺฐเปสิฯ ตตฺถ โย ภควโต สเตฺตสุ มหากรุณาย สโมกฺกมนากาโร, โส ปรโต อาวิภวิสฺสติฯ ยถา จ พุทฺธภูตสฺส โลกนาถสฺส สเตฺตสุ มหากรุณา, เอวํ โพธิสตฺตภูตสฺสปิ มหาภินีหารกาลาทีสูติ สพฺพตฺถ สพฺพทา จ เอกสทิสตาย ตถา อวิตถา อนญฺญถา, ตสฺมา ตีสุปิ อวตฺถาสุ สพฺพสเตฺตสุ สมานรสาย ตถาย มหากรุณาย สกลโลกหิตาย คโต ปฏิปโนฺนติ ตถาคโตฯ เอวํ ตถาย คโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถานิ อาคโตติ ตถาคโต**? ตถานิ นาม จตฺตาริ อริยมคฺคญาณานิฯ ตานิ หิ อิทํ ทุกฺขํ, อยํ ทุกฺขสมุทโย, อยํ ทุกฺขนิโรโธ, อยํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทาติ เอวํ สพฺพเญยฺยธมฺมสงฺคาหกานํ ปวตฺตินิวตฺติตทุภยเหตุภูตานํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺฐ

สงฺขตฏฺโฐ สนฺตาปฏฺโฐ วิปริณามฏฺโฐ, สมุทยสฺส อายูหนฏฺโฐ นิทานฏฺโฐ สํโยคฏฺโฐ ปลิโพธฏฺโฐ, นิโรธสฺส นิสฺสรณฏฺโฐ วิเวกฏฺโฐ อสงฺขตฏฺโฐ อมตฏฺโฐ, มคฺคสฺส นิยฺยานฏฺโฐ เหตฺวฏฺโฐ ทสฺสนฏฺโฐ อาธิปเตยฺยฏฺโฐติอาทีนํ ตพฺพิภาคานญฺจ ยถาภูตสภาวาวโพธวิพนฺธกสฺส สํกิเลสปกฺขสฺส สมุจฺฉินฺทเนน ปฏิลทฺธาย ตตฺถ อสโมฺมหาภิสมยสงฺขาตาย อวิปรีตาการปฺปวตฺติยา ธมฺมานํ สภาวสรสลกฺขณสฺส อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ, ตานิ ภควา อนญฺญเนยฺย สยเมว อาคโต อธิคโต, ตสฺมา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ยถา จ มคฺคญาณานิ, เอวํ ภควโต ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณานิ จตุปฏิสมฺภิทาญาณานิ จตุเวสารชฺชญาณานิ ปญฺจคติปริเจฺฉทญาณานิ ฉอสาธารณญาณานิ สตฺตโพชฺฌงฺควิภาวนญาณานิ อฏฺฐมคฺคงฺควิภาวนญาณานิ นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติญาณานิ ทสพลญาณานิ จ ตถภาเว เวทิตพฺพานิฯ

ตตฺรายํ วิภาวนา – ยญฺหิ กิญฺจิ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ หีนาทิเภทภินฺนาสุ อตีตาสุ ขนฺธายตนธาตูสุ สภาวกิจฺจาทิ อวตฺถาวิเสสาทิ ขนฺธปฺปฏิพทฺธนามโคตฺตาทิ จ ชานิตพฺพํฯ อนินฺทฺริยพเทฺธสุ จ อติสุขุมติโรหิตวิทูรเทเสสุปิ รูปธเมฺมสุ โย ตํตํปจฺจยวิเสเสหิ สทฺธิํ ปจฺจยุปฺปนฺนานํ วณฺณสณฺฐานคนฺธรสผสฺสาทิวิเสโส, ตตฺถ สพฺพเตฺถว หตฺถตเล ฐปิตอามลเก วิย ปจฺจกฺขโต อปฺปฏิหตํ ภควโต ญาณํ ปวตฺตติ, ตถา อนาคตาสุ ปจฺจุปฺปนฺนาสุ จาติ อิมานิ ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณานิ นามฯ ยถาห –

> ‘‘อตีตํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตํ ญาณํ, อนาคตํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตํ ญาณํ, ปจฺจุปฺปนฺนํเส พุทฺธสฺส ภควโต อปฺปฏิหตํ ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๓.๕)ฯ

ตานิ ปเนตานิ ตตฺถ ตตฺถ ธมฺมานํ สภาวสรสลกฺขณสฺส อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ, ตานิ ภควา สยมฺภูญาเณน อธิคญฺฉีติฯ เอวมฺปิ ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา อตฺถปฺปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทา นิรุตฺติปฺปฏิสมฺภิทา ปฏิภานปฺปฏิสมฺภิทาติ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาฯ ตตฺถ อตฺถปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ อตฺถปฺปเภทคตํ ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทาฯ ธมฺมปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ ธมฺมปฺปเภทคตํ ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทาฯ นิรุตฺติปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ นิรุตฺตาภิลาเป ปเภทคตํ ญาณํ นิรุตฺติปฺปฏิสมฺภิทาฯ ปฏิภานปฺปเภทสฺส สลฺลกฺขณวิภาวนววตฺถานกรณสมตฺถํ ปฏิภานปฺปเภทคตํ ญาณํ ปฏิภานปฺปฏิสมฺภิทาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อเตฺถ ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทา, ธเมฺม ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทา, ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฺปฏิสมฺภิทา, ญาเณสุ ญาณํ ปฏิภานปฺปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๑๘-๗๒๑)ฯ

เอตฺถ จ เหตุอนุสาเรน อรณียโต อธิคนฺตพฺพโต จ สเงฺขปโต เหตุผลํ อโตฺถ นามฯ ปเภทโต ปน ยํ กิญฺจิ ปจฺจยุปฺปนฺนํ, นิพฺพานํ , ภาสิตโตฺถ, วิปาโก, กิริยาติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อโตฺถฯ ตํ อตฺถํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมิํ อเตฺถ ปเภทคตํ ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทาฯ ธโมฺมติ สเงฺขปโต ปจฺจโยฯ โส หิ ยสฺมา ตํ ตํ อตฺถํ วิทหติ ปวเตฺตติ เจว ปาเปติ จ, ตสฺมา ธโมฺมติ วุจฺจติ, ปเภทโต ปน โย โกจิ ผลนิพฺพตฺตนโก เหตุ อริยมโคฺค ภาสิตํ กุสลํ อกุสลนฺติ อิเม

ปญฺจ ธมฺมา ธโมฺม, ตํ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ ธเมฺม ปเภทคตํ ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทาฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ –

> ‘‘ทุเกฺข ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทา, ทุกฺขสมุทเย ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทา, ทุกฺขนิโรเธ ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทา, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทา’’ติ (วิภ. ๗๑๙)ฯ

อถ วา เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทา, เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทาฯ เย ธมฺมา ชาตา ภูตา สญฺชาตา นิพฺพตฺตา อภินิพฺพตฺตา ปาตุภูตา, อิเมสุ ธเมฺมสุ ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทาฯ ยมฺหา ธมฺมา เต ธมฺมา ชาตา ภูตา สญฺชาตา นิพฺพตฺตา อภินิพฺพตฺตา ปาตุภูตา, เตสุ ธเมฺมสุ ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทาฯ ชรามรเณ ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทา, ชรามรณสมุทเย ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทาฯ ชรามรณนิโรเธ ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทา, ชรามรณนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทาฯ ชาติยา, ภเว, อุปาทาเน, ตณฺหาย, เวทนาย, ผเสฺส, สฬายตเน, นามรูเป, วิญฺญาเณ, สงฺขาเรสุ ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทา, สงฺขารสมุทเย ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทาฯ สงฺขารนิโรเธ ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทา, สงฺขารนิโรธคามินิยา ปฏิปทาย ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทาฯ

> ‘‘อิธ ภิกฺขุ ธมฺมํ ชานาติ สุตฺตํ เคยฺยํ…เป.… เวทลฺลํ, อยํ วุจฺจติ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทาฯ โส ตสฺส ตเสฺสว ภาสิตสฺส อตฺถํ ชานาติ ‘อยํ อิมสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถ, อยํ อิมสฺส ภาสิตสฺส อโตฺถ’ติ, อยํ วุจฺจติ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทาฯ
>
> ‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํ วา…เป.… ธมฺมารมฺมณํ วา ยํ ยํ วา ปนารพฺภ, ตสฺมึ สมเย ผโสฺส โหติ…เป.… อวิเกฺขโป โหติ…เป.… อิเม ธมฺมา กุสลาฯ อิเมสุ ธเมฺมสุ ญาณํ ธมฺมปฺปฏิสมฺภิทา, เตสํ วิปาเก ญาณํ อตฺถปฺปฏิสมฺภิทา’’ติอาทิ (วิภ. ๗๒๔-๗๒๕) วิตฺถาโรฯ

ยา ปเนตสฺมึ อเตฺถ จ ธเมฺม จ สภาวนิรุตฺติ อพฺยภิจารโวหาโร อภิลาโป, ตสฺมึ สภาวนิรุตฺตาภิลาเป มาคธิกาย สพฺพสตฺตานํ มูลภาสาย ‘‘อยํ สภาวนิรุตฺติ, อยํ อสภาวนิรุตฺตี’’ติ ปเภทคตํ ญาณํ นิรุตฺติปฺปฏิสมฺภิทาฯ ยถาวุเตฺตสุ เตสุ ญาเณสุ โคจรกิจฺจโต วิตฺถารโต ปวตฺตํ สพฺพมฺปิ ตํ ญาณํ อารมฺมณํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส ตสฺมึ ญาเณ ปเภทคตํ ญาณํ ปฏิภานปฺปฏิสมฺภิทาฯ อิติ อิมานิ จตฺตาริ ปฏิสมฺภิทาญาณานิ สยเมว ภควตา อธิคตานิ อตฺถธมฺมาทิเก ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺตโน วิสเย อวิสํวาทนวเสน อวิปรีตาการปฺปวตฺติยา ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา ยํกิญฺจิ เญยฺยํ นาม, สพฺพํ ตํ ภควตา สพฺพาการาเรน ญาตํ ทิฏฺฐํ อธิคตํ อภิสมฺพุทฺธํฯ ตถา หิสฺส อภิเญฺญยฺยา ธมฺมา อภิเญฺญยฺยโต พุทฺธา, ปริเญฺญยฺยา ธมฺมา ปริเญฺญยฺยโต, ปหาตพฺพา ธมฺมา ปหาตพฺพโต, สจฺฉิกาตพฺพา ธมฺมา สจฺฉิกาตพฺพโต, ภาเวตพฺพา ธมฺมา ภาเวตพฺพโต, ยโต นํ โกจิ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เทโว วา มาโร วา พฺรหฺมา วา ‘‘อิเม นาม เต ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’’ติ สห ธเมฺมน อนุยุญฺชิตุํ สมโตฺถ นตฺถิฯ

ยํกิญฺจิ ปหาตพฺพํ นาม, สพฺพํ ตํ ภควโต อนวเสสโต โพธิมูเลเยว ปหีนํ อนุปฺปตฺติธมฺมํ , น ตสฺส ปหานาย อุตฺตริ กรณียํ อตฺถิฯ ตถา หิสฺส โลภโทสโมหวิปรีตมนสิการอหิริกา

โนตฺตปฺปถินมิทฺธโกธูปนาห- มกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริยมายาสาเฐยฺยถมฺภสารมฺภมานาติมา นมทปฺปมาทติวิธา- กุสลมูลทุจฺจริตวิสมวิปรีตสญฺญา- มลวิตกฺกปปญฺจเอสนาตณฺหาจตุ พฺพิธวิปริเยสอาสวคนฺถ- โอฆโยคาคติตณฺหุปาทานปญฺจาภินนฺทนนีวรณเจโตขิลเจตโสวินิ พนฺธ- ฉวิวาทมูลสตฺตานุสยอฏฺฐมิจฺฉตฺตนวอาฆาตวตฺถุตณฺหา- มูลกทสอกุสลกมฺมปถเอกวี สติ อเนสนทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิคตอฏฺฐสตตณฺหาวิจริตาทิปฺปเภทํ ทิยฑฺฒกิเลสสหสฺสํ สห วา สนาย ปหีนํ สมุจฺฉินฺนํ สมูหตํ, ยโต นํ โกจิ สมโณ วา…เป…. พฺรหฺมา วา ‘‘อิเม นาม เต กิเลสา อปฺปหีนา’’ติ สห ธมฺเมน อนุยุญฺชิตุํ สมโตฺถ นตฺถิฯ

เย จิเม ภควตา กมฺมวิปากกิเลสูปวาทอาณาวีติกฺกมปฺปเภทา อนฺตรายิกา วุตฺตา, อล เมว เต ปฏิเสวโต เอกเนฺตน อนฺตรายายฯ ยโต นํ โกจิ สมโณ วา…เป…. พฺรหฺมา วา ‘‘นาลํ เต ปฏิเสวโต อนฺตรายายา’’ติ สห ธมฺเมน อนุยุญฺชิตุํ สมโตฺถ นตฺถิฯ

โย จ ภควตา นิรวเสสวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณาย สีลสมาธิปญฺญาย สงฺคโห สตฺตโกฏฺฐาสิโก สตฺตตึสปฺปเภโท อริยมคฺคปุพฺพงฺคโม อนุตฺตโร นิยฺยานิโก ธโมฺม เทสิโต, โส เอกเนฺตเนว นิยฺยาติ, ปฏิปนฺนสฺส วฏฺฏทุกฺขโต โมกฺขาย โหติ, ยโต นํ โกจิ สมโณ วา…เป…. พฺรหฺมา วา ‘‘นิยฺยานิโก ธโมฺมติ ตยา เทสิโต น นิยฺยาตี’’ติ สห ธมฺเมน อนุยุญฺชิตุํ สมโตฺถ นตฺถีติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฏิชานโต อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๐) วิตฺถาโรฯ เอวเมตานิ อตฺตโน ญาณปฺปหานเทสนาวิเสสานํ อวิตถภาวาวโพธนโต อวิปรีตาการปฺปวตฺติตานิ ภควโต จตุเวสารชฺชญาณานิ ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอว มฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา นิรยคติ, ติรจฺฉานคติ, เปตคติ, มนุสฺสคติ, เทวคตีติ ปญฺจ คติโย, ตาสุ สญฺชีวาท โย อฏฺฐ มหานิรยา, กุกฺกุฬาทโย โสฬส อุสฺสทนิรยา, โลกนฺตริกนิรโยติ สเพฺพปิเม เอกนฺต ทุกฺขตาย นิรสฺสาทเฏฺฐน นิรยา, ยถากมฺมุนา คนฺตพฺพโต คติ จาติ **นิรยคติ,** ติพฺพนฺธการสีต นรกาปิ เอเตเสฺวว อโนฺตคธาฯ กิมิกีฏสรีสปปกฺขิโสณสิงฺคาลาทโย ติริยํ อญฺฉิตภาเวน ติรจฺ ฉานา, เต เอว คตีติ **ติรจฺฉานคติ**ฯ ขุปฺปิปาสิตตฺตา ปรทตฺตูปชีวินิชฺฌามตณฺหิกาทโย ทุกฺข พหุลตาย ปากฏสุขโต อิตา วิคตาติ เปตา, เต เอว คตีติ **เปตคติ,** กาลกญฺจิกาทิอสุราปิ เอ เตเสฺววโนฺตคธาฯ ปริตฺตทีปวาสีหิ สทฺธึ ชมฺพุทีปาทิจตุมหาทีปวาสิโน มนโส อุสฺสนฺนตาย มนุสฺสา, เต เอว คตีติ **มนุสฺสคติ**ฯ จาตุมหาราชิกโต ปฏฺฐาย ยาว เนวสญฺญานาสญฺญาย ตนูปคาติ อิเม ฉพฺพีสติ เทวนิกายา ทิพฺพนฺติ อตฺตโน อิทฺธานุภาเวน กีฬนฺติ โชตนฺติ จาติ เทวา, เต เอว คตีติ **เทวคติ**ฯ

ตา ปเนตา คติโย ยสฺมา ตํตํกมฺมนิพฺพโตฺต อุปปตฺติภววิเสโส, ตสฺมา อตฺถโต วิปากกฺ ขนฺธา กฏตฺตา จ รูปํฯ ตตฺถ ‘‘อยํ นาม คติ อิมินา นาม กมฺมุนา ชายติ, ตสฺส จ กมฺมสฺส ปจฺจย วิเสเสหิ เอวํ วิภาคภินฺนตฺตา วิสุํ เอเต สตฺตนิกายา เอวํ วิภาคภินฺนา’’ติ ยถาสกํ เหตุผลวิ ภาคปริจฺฉินฺทนวเสน ฐานโส เหตุโส ภควโต ญาณํ ปวตฺตติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘ปญฺจ โข อิมา, สาริปุตฺต, คติโยฯ กตมา ปญฺจ? นิรโย, ติรจฺฉานโยนิ, เปตฺติวิส โย, มนุสฺสา, เทวาฯ นิรยญฺจาหํ, สาริปุตฺต, ปชานามิ นิรยคามิญฺจ มคฺคํ นิรยคามิ นิญฺจ ปฏิปทํ, ยถา ปฏิปโนฺน จ กายสฺส เภทา ปรมฺมรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปชฺชติ, ตญฺจ ปชานามี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๑๕๓)ฯ

ตานิ ปเนตานิ ภควโต ญาณานิ ตสฺมึ ตสฺมึ วิสเย อวิปรีตาการปฺปวตฺติยา อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา ยํ สตฺตานํ สทฺธาทิโยควิกลาวิกลภาววาวโพธเนน อปฺปรชกฺขมหารชกฺขตาทิวิเสส วิภาวนํ ปญฺญาสาย อากาเรหิ ปวตฺตํ ภควโต อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ส โทฺธ ปุคฺคโล อปฺปรชโกฺข, อสฺสโทฺธ ปุคฺคโล มหารชโกฺข’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๑) วิตฺถาโรฯ

ยญฺจ ‘‘อยํ ปุคฺคโล อปฺปรชโกฺข, อยํ สสฺสตทิฏฺฐิโก, อยํ อุเจฺฉททิฏฺฐิโก, อยํ อนุโลมิกายํ ขนฺติยํ ฐิโต, อยํ ยถาภูตญาเณ ฐิโต, อยํ กามาสโย, น เนกฺขมฺมาทิอาสโย, อยํ เนกฺขมฺมาสโย, น กามาทิอาสโย’’ติอาทินา ‘‘อิมสฺส กามราโค อติวิย ถามคโต, น ปฏิฆาทิโก, อิมสฺส ปฏิโฆ อติวิย ถามคโต, น กามราคาทิโก’’ติอาทินา ‘‘อิมสฺส ปุญฺญาภิสงฺขาโร อธิโก, น อปุญฺญาภิสงฺขาโร น อาเนญฺชาภิสงฺขาโร, อิมสฺส อปุญฺญาภิสงฺขาโร อธิโก, น ปุญฺญาภิสงฺขาโร น อาเนญฺชาภิสงฺขาโร, อิมสฺส อาเนญฺชาภิสงฺขาโร อธิโก, น ปุญฺญาภิสงฺขาโร น อปุญฺญาภิสงฺขาโรฯ อิมสฺส กายสุจริตํ อธิกํ, อิมสฺส วจีสุจริตํ, อิมสฺส มโนสุจริตํ, อยํ หีนาธิมุตฺติโก, อยํ ปณีตาธิมุตฺติโก, อยํ กมฺมาวรเณน สมนฺนาคโต, อยํ กิเลสาวรเณน สมนฺนาคโต, อยํ วิปากาวรเณน สมนฺนาคโต, อยํ น กมฺมาวรเณน สมนฺนาคโต, น กิเลสาวรเณน สมนฺนาคโต, น วิปากาวรเณน สมนฺนาคโต’’ติอาทินา จ สตฺตานํ อาสยาทีนํ ยถาภูตํ วิภาวนาการปฺปวตฺตํ ภควโต อาสยานุสยญาณํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘อิธ ตถาคโต สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ, อนุสยํ ชานาติ, จริตํ ชานาติ, อธิมุตฺติํ ชานาติ, ภพฺพาภเพฺพ สเตฺต ชานาตี’’ติอาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓)ฯ

ยญฺจ อุปริมเหฏฺฐิมปุริมปจฺฉิมกาเยหิ ทกฺขิณวามอกฺขิกณฺณโสตนาสิกโสตอํสกูฏหตฺถปาเทหิ องฺคุลิองฺคุลนฺตเรหิ โลมกูเปหิ จ อคฺคิกฺขนฺธูทกธาราปวตฺตนํ อนญฺญสาธารณํ วิวิธวิกุพฺพนิทฺธินิมฺมาปนกํ ภควโต ยมกปาฏิหาริยญาณํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘อิธ ตถาคโต ยมกปาฏิหาริยํ กโรติ อสาธารณํ สาวเกหิ, อุปริมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ ปวตฺตติ, เหฏฺฐิมกายโต อุทกธารา ปวตฺตติฯ เหฏฺฐิมกายโต อคฺคิกฺขโนฺธ ปวตฺตติ, อุปริมกายโต อุทกธารา ปวตฺตตี’’ติอาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๖)ฯ

ยญฺจ ราคาทีหิ ชาติอาทีหิ จ อเนเกหิ ทุกฺขธเมฺมหิ อุปทฺทุตํ สตฺตนิกายํ ตโต นีหริตุกามตาวเสน นานานเยหิ ปวตฺตสฺส ภควโต มหากรุโณกฺกมนสฺส ปจฺจยภูตํ มหากรุณาสมาปตฺติญาณํฯ ยถาห (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๗-๑๑๘) –

> ‘‘กตมํ ตถาคตสฺส มหากรุณาสมาปตฺติยา ญาณํ? พหุเกหิ อากาเรหิ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ, อาทิโตฺต โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมติฯ อุยฺยุโตฺต, ปยาโต, กุมฺมคฺคปฺปฏิปโนฺน, อุปนียติ โลโก อทฺธุโว, อตาโณ โลโก อนภิสฺสโร , อสฺสโก โลโก, สพฺพํ ปหาย คมนียํ, อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมติฯ
>
> ‘‘อตายโน โลกสนฺนิวาโส, อเลโณ, อสรโณ, อสรณีภูโตฯ อุทฺธโต โลโก อวูปสโนฺต, สสโลฺล โลกสนฺนิวาโส วิโทฺธ ปุถุสเลฺลหิ, อวิชฺชนฺธการาวรโณ กิเลส

ปญฺชรปกฺขิโตฺต, อวิชฺชาคโต โลกสนฺนิวาโส อณฺฑภูโต ปริโยนทฺโธ ตนฺตากุลกชาโต กุลคุณฺฑิกชาโต มุญฺชปพฺพชภูโต อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ สํสารํ นาติวตฺตติ, อวิชฺชาวิสโทสสํลิโตฺต, กิเลสกลลีภูโต, ราคโทสโมหชฏาชฏิโต๚

''ตณฺหาสงฺฆาฏปฏิมุกฺโก, ตณฺหาชาเลน โอตฺถโฏ, ตณฺหาโสเตน วุยฺหติ, ตณฺหาสโญฺญชเนน สํยุโตฺต, ตณฺหานุสเยน อนุสโฏ, ตณฺหาสนฺตาเปน สนฺตปฺปติ, ตณฺหาปริฬาเหน ปริฑยฺหติ๚

''ทิฏฺฐิสงฺฆาฏปฏิมุกฺโก, ทิฏฺฐิชาเลน โอตฺถโฏ, ทิฏฺฐิโสเตน วุยฺหติ, ทิฏฺฐิสโญฺญชเนน สํยุโตฺต, ทิฏฺฐานุสเยน อนุสโฏ, ทิฏฺฐิสนฺตาเปน สนฺตปฺปติ, ทิฏฺฐิปริฬาเหน ปริฑยฺหติ๚

''ชาติยา อนุคโต, ชราย อนุสโฏ, พฺยาธินา อภิภูโต, มรเณน อพฺภาหโต, ทุเกฺข ปติฏฺฐิโต๚

''ตณฺหาย อุฑฺฑิโต, ชราปาการปริกฺขิโตฺต, มจฺจุปาเสน ปริกฺขิโตฺต, มหาพนฺธนพโทฺธ, ราคพนฺธเนน โทสโมหมานทิฏฺฐิกิเลสทุจฺจริตพนฺธเนน พโทฺธ, มหาสมฺพาธปฺปฏิปโนฺน, มหาปลิโพเธน ปลิพุโทฺธ, มหาปปาเต ปติโต, มหากนฺตารปฺปฏิปโนฺน, มหาสํสารปฺปฏิปโนฺน, มหาวิทุเคฺค สมฺปริวตฺตติ, มหาปลิเป ปลิปโนฺน๚

''อพฺภาหโต โลกสนฺนิวาโส, อาทิโตฺต โลกสนฺนิวาโส ราคคฺคินา โทสคฺคินา โมหคฺคินา ชาติยา ชราย มรเณน โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุเกฺขหิ โทมนเสฺสหิ อุปายาเสหิ, อุนฺนีตโก โลกสนฺนิวาโส หญฺญติ นิจฺจมตาโณ ปตฺตทโณฺฑ ตกฺกโร, วชฺชพนฺธนพโทฺธ อาฆาตนปจฺจุปฏฺฐิโต, อนาโถ โลกสนฺนิวาโส ปรมการุญฺญปฺปโตฺต, ทุกฺขาภิตุโนฺน จิรรตฺตํ ปีฬิโต, คธิโต นิจฺจํ ปิปาสิโต๚

''อโนฺธ อจกฺขุโก, หตเนโตฺต อปริณายโก, วิปถปกฺขโนฺท อญฺชสาปรโทฺธ, มโหฆปกฺขโนฺท๚

''ทฺวีหิ ทิฏฺฐิคเตหิ ปริยุฏฺฐิโต, ตีหิ ทุจฺจริเตหิ วิปฺปฏิปโนฺน, จตูหิ โยเคหิ โยชิโต, จตูหิ คเนฺถหิ คนฺถิโต, จตูหิ อุปาทาเนหิ อุปาทิยติ, ปญฺจคติสมารุโฬฺห, ปญฺจหิ กามคุเณหิ รชฺชติ, ปญฺจหิ นีวรเณหิ โอตฺถโฏ, ฉหิ วิวาทมูเลหิ วิวทติ, ฉหิ ตณฺหากาเยหิ รชฺชติ, ฉหิ ทิฏฺฐิคเตหิ ปริยุฏฺฐิโต, สตฺตหิ อนุสเยหิ อนุสโฏ, สตฺตหิ สโญฺญชเนหิ สํยุโตฺต, สตฺตหิ มาเนหิ อุนฺนโต, อฏฺฐหิ โลกธเมฺมหิ สมฺปริวตฺตติ, อฏฺฐหิ มิจฺฉเตฺตหิ นิยฺยาโต, อฏฺฐหิ ปุริสโทเสหิ ทุสฺสติ, นวหิ อาฆาตวตฺถูหิ อาฆาติโต, นววิธมาเนหิ อุนฺนโต, นวหิ ตณฺหามูลเกหิ ธเมฺมหิ รชฺชติ, ทสหิ กิเลสวตฺถูหิ กิลิสฺสติ, ทสหิ อาฆาตวตฺถูหิ อาฆาติโต, ทสหิ อกุสลกมฺมปเถหิ สมนฺนาคโต, ทสหิ สํโยชเนหิ สํยุโตฺต, ทสหิ มิจฺฉเตฺตหิ นิยฺยาโต, ทสวตฺถุกาย มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต, ทสวตฺถุกาย อนฺตคฺคาหิกาย ทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต, อฏฺฐสตตณฺหาปปเญฺจหิ ปปญฺจิโต, ทฺวาสฏฺฐิยา ทิฏฺฐิคเตหิ ปริยุฏฺฐิโต, โลกสนฺนิวาโสติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมติ๚

‘‘อหญฺจมฺหิ ติโณฺณ, โลโก จ อติโณฺณฯ อหญฺจมฺหิ มุโตฺต, โลโก จ อมุโตฺตฯ อหญฺจมฺหิ ทโนฺต, โลโก จ อทโนฺตฯ อหญฺจมฺหิ สโนฺต, โลโก จ อสโนฺตฯ อหญฺจมฺหิ อสฺสโตฺถ, โลโก จ อนสฺสโตฺถฯ อหญฺจมฺหิ ปรินิพฺพุโต, โลโก จ อปรินิพฺพุโตฯ ปโหมิ ขฺวาหํ ติโณฺณ ตาเรตุํ, มุโตฺต โมเจตุํ, ทโนฺต ทเมตุํ, สโนฺต สเมตุํ, อสฺสโตฺถ อสฺสาเสตุํ, ปรินิพฺพุโต ปรินิพฺพาเปตุนฺติ ปสฺสนฺตานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ สเตฺตสุ มหากรุณา โอกฺกมตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๗-๑๑๘)ฯ

เอวํ เอกูนนวุติยา อากาเรหิ วิภชนํ กตํฯ

ยํ ปน ยาวตา ธมฺมธาตุยา ยตฺตกํ ญาตพฺพํ สงฺขตาสงฺขตาทิกสฺส สพฺพสฺส ปโรปเทสนิรเปกฺขํ สพฺพากาเรน ปฏิวิชฺฌนสมตฺถํ อากงฺขมตฺตปฺปฏิพทฺธวุตฺติอนญฺญสาธารณํ ภควโต ญาณํ สพฺพถา อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติสจฺจาวโพธโต สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ตตฺถาวรณาภาวโต นิสฺสงฺคปฺปวตฺติมุปาทาย อนาวรณญาณนฺติ วุจฺจติฯ เอกเมว หิ ตํ ญาณํ วิสยปฺปวตฺติมุเขน อเญฺญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ ทฺวิเธน อุทฺทิฏฺฐํฯ อญฺญถา สพฺพญฺญุตานาวรณญาณานํ สาธารณตา สพฺพวิสยตา อาปเชฺชยฺยุํ, น จ ตํ ยุตฺตํ กิญฺจาปิ อิมาย ยุตฺติยาฯ อยเญฺหตฺถ ปาฬิ –

‘‘สพฺพํ สงฺขตมสงฺขตํ อนวเสสํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณญาณํฯ อตีตํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณญาณํฯ อนาคตํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณญาณํฯ ปจฺจุปฺปนฺนํ สพฺพํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๙-๑๒๐) วิตฺถาโรฯ

เอวเมตานิ ภควโต ฉอสาธารณญาณานิ อวิปรีตาการปฺปวตฺติยา ยถาสกวิสยสฺส อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา –

‘‘สตฺติเม, ภิกฺขเว, โพชฺฌงฺคา – สติสโมฺพชฺฌโงฺค, ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค, วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค, ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค, ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค, อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค’’ติ (ปฏิ. ม. ๒.๑๗; สํ. นิ. ๕.๑๘๕) เอวํ **สรูปโต,** ‘‘ยายํ โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานา ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขลฺลิกตฺตกิลมถานุโยคอุเจฺฉทสสฺสตาภินิเวสาทีนํ อเนเกสํ อุปทฺทวานํ ปฏิปกฺขภูตา สติอาทิเภทา ธมฺมสามคฺคี, ยาย อริยสาวโก พุชฺฌติ กิเลสนิทฺทาย อุฎฺฐหติ, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรตีติ, สา ธมฺมสามคฺคี โพธีติ วุจฺจติฯ ตสฺสา ‘โพธิยา องฺคาติ โพชฺฌงฺคา, อริยสาวโก วา ยถาวุตฺตาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา โพธีติ วุจฺจติ, ตสฺส โพธิสฺส องฺคาติปิ โพชฺฌงฺคา’’ติ เอวํ **สามญฺญลกฺขณโต**ฯ ‘‘อุปฏฺฐานลกฺขโณ สติสโมฺพชฺฌโงฺค, ปวิจยลกฺขโณ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค, ปคฺคหลกฺขโณ วีริยสโมฺพชฺฌโงฺค, ผรณลกฺขโณ ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค, อุปสมลกฺขโณ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, อวิเกฺขปลกฺขโณ สมาธิสโมฺพชฺฌโงฺค, ปฏิสงฺขานลกฺขโณ อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌโงฺค’’ติ เอวํ **วิเสสลกฺขณโต**ฯ

‘‘ตตฺถ กตโม สติสโมฺพชฺฌโงฺค? อิธ, ภิกฺขุ , สติมา โหติ ปรเมน สติเนปเกฺกน สมนฺนาคโต, จิรกตมฺปิ จิรภาสิตมฺปิ สริตา โหติ อนุสฺสริตา’’ติอาทินา (วิภ. ๔๖๗) สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺ

คานํ อญฺญมญฺญปการวเสน **เอกกฺขเณ ปวตฺติทสฺสนโต,** ‘‘ตตฺถ กตโม สติสมฺพชฺฌ โงฺค? อตฺถิ อชฺฌตฺตํ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ สติ, อตฺถิ พหิทฺธา ธเมฺมสุ สตี’’ติอาทินา เตสํ **วิสย วิภาเคน ปวตฺติทสฺสนโต**ฯ ‘‘ตตฺถ กตโม สติสมฺพชฺฌโงฺค? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สติส มฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสฺสคฺคปริณามิ’’นฺติอาทินา (วิภ. ๔๗๑) **ภาวนาวิธิทสฺสนโต**ฯ ‘‘ตตฺถ กตเม สตฺต โพชฺฌงฺคา? อิธ ภิกฺขุ ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ…เป.… ตสฺมึ สมเย สตฺต โพชฺฌงฺคา โหนฺติ สติสมฺพชฺฌโงฺค…เป.… อุเปกฺ ขาสมฺพชฺฌโงฺคฯ ตตฺถ กตโม สติสมฺพชฺฌโงฺค? ยา สติ…เป.… อนุสฺสตี’’ติอาทินา (วิภ. ๔๗๘-๔๗๙) **ฉนฺนวุติยา นยสหสฺสวิภาเคหี**ติ เอวํ นานาการโต ปวตฺตานิ ภควโต ส มฺพชฺฌงฺควิภาวนญาณานิ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา –

‘‘ตตฺถ กตมํ ทุกฺขนิโรธคามินี ปฏิปทา อริยสจฺจํ? อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ เสยฺ ยถิทํ, สมฺมาทิฏฺฐิ…เป.… สมฺมาสมาธี’’ติ (วิภ. ๒๐๕) เอวํ **สรูปโต**ฯ สพฺพกิเลเสหิ อารกตฺ ตา อริยภาวกรตฺตา อริยผลปฺปฏิลาภกรตฺตา จ อริโย, อฏฺฐวิธตฺตา นิพฺพานาธิคมาย เอกนฺ ตการณตฺตา จ อฏฺฐงฺคิโกฯ กิเลเส มาเรโนฺต คจฺฉติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคียติ, สยํ วา นิพฺ พานํ มคฺคตีติ มโคฺคติ เอวํ **สามญฺญลกฺขณโต**ฯ ‘‘สมฺมา ทสฺสนลกฺขณา สมฺมาทิฏฺฐิ, สมฺมา อภินิโรปนลกฺขโณ สมฺมาสงฺกโปฺป, สมฺมา ปริคฺคหณลกฺขณา สมฺมาวาจา, สมฺมา สมุฏฺฐาน ลกฺขโณ สมฺมากมฺมโนฺต, สมฺมา โวทานลกฺขโณ สมฺมาอาชีโว, สมฺมา ปคฺคหลกฺขโณ สมฺมา วายาโม, สมฺมา อุปฏฺฐานลกฺขณา สมฺมาสติ, สมฺมา อวิเกฺขปลกฺขโณ สมฺมาสมาธี’’ติ เอวํ **วิ เสสลกฺขณโต** ฯ สมฺมาทิฏฺฐิ อเญฺญหิปิ อตฺตโน ปจฺจนีกกิเลเสหิ สทฺธึ มิจฺฉาทิฏฺฐึ ปชหติ, นิพฺพานํ อารมฺมณํ กโรติ, ตปฺปฏิจฺฉาทกโมหวิธมเนน อสโมฺมหโต สมฺปยุตฺตธเมฺม จ ปสฺ สติฯ ตถา สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ มิจฺฉาสงฺกปฺปาทีนิ ปชหนฺติ, นิพฺพานญฺจ อารมฺมณํ กโรนฺติ, สหชาตธมฺมานํ สมฺมาอภินิโรปนปริคฺคหณสมุฏฺฐานโวทานปคฺคหอุปฏฺฐานสมาทหนานิ จ ก โรนฺตีติ เอวํ **กิจฺจวิภาคโต**ฯ สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพภาเค นานกฺขณา วิสุํ วิสุํ ทุกฺขาทิอารมฺมณา หุตฺวา มคฺคกาเล เอกกฺขณา นิพฺพานเมว อารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจโต ‘‘ทุเกฺข ญาณ’’นฺติอาทีนิ จตฺตาริ นามานิ ลภติ, สมฺมาสงฺกปฺปาทโยปิ ปุพฺพภาเค นานกฺขณา นานารมฺมณา มคฺคกาเล เอกกฺขณา เอการมฺมณาฯ

เตสุ สมฺมาสงฺกโปฺป กิจฺจโต เนกฺขมฺมสงฺกโปฺปติอาทีนิ ตีณิ นามานิ ลภติ, สมฺมาวาจา ทโย ตโย ปุพฺพภาเค มุสาวาทาเวรมณีติอาทิวิภาคา วิรติโยปิ เจตนาโยปิ หุตฺวา มคฺคกฺขเณ วิรติโยว, สมฺมาวายามสติโย กิจฺจโต สมฺมปฺปธานสติปฏฺฐานวเสน จตฺตาริ นามานิ ลภนฺติฯ สมฺมาสมาธิ ปน มคฺคกฺขเณปิ ปฐมชฺฌานาทิวเสน นานา เอวาติ เอวํ ปุพฺพภาคปรภาเคสุ **ปวตฺติวิภาคโต,** ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ สมฺมาทิฏฺฐึ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต’’นฺติอาทินา (วิภ. ๔๘๙) **ภาวนาวิธิโต,** ‘‘ตตฺถ กตโม อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค? อิธ, ภิกฺขุ, ยสฺมึ สมเย โลกุตฺตรํ ฌานํ ภาเวติ…เป.… ทุกฺขาปฏิปทํ ทนฺธาภิญฺญํ, ตสฺมึ สมเย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค โหติ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกโปฺป’’ติอาทินา (วิภ. ๔๙๙) **จตุราสีติยา นยสหสฺสวิภาเคหี**ติ เอวํ อเนกาการ โต ปวตฺตานิ ภควโต อริยมคฺควิภาวนญาณานิ อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต สพฺพานิปิ ตถานิ อวิต ถานิ อนญฺญถานิฯ เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ตถา ปฐมชฺฌานสมาปตฺติ ยา จ นิโรธสมาปตฺตีติ เอตาสุ อนุปฏิปาฏิยา วิหริตพฺพเฎฺฐน สมาปชฺชิตพฺพเฎฺฐน จ อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีสุ สมฺปาทนปจฺจเวกฺขณาทิวเสน ยถารหํ สมฺปโยควเสน จ ปวตฺตานิ ภควโต ญาณานิ ตทตฺถสิทฺธิยา ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิ ฯ ตถา ''อิทํ อิมสฺส ฐานํ, อิทํ อฎฺฐาน''นฺติ อวิปรีตํ ตสฺส ตสฺส ผลสฺส การณาการณชานนํ, เตสํ เตสํ สตฺตานํ อตีตาทิเภทภินฺนสฺส กมฺมสมาทานสฺส อนวเสสโต ยถาภูตํ วิปากนฺตรชานนํ, อายูหนกฺขเณเยว ตสฺส ตสฺส สตฺตสฺส ''อยํ นิรยคามินี ปฏิปทา…เป.… อยํ นิพฺพานคามินี ปฏิปทา''ติ ยาถาวโต สาสวานาสวกมฺมวิภาคชานนํ, ๐.ขนฺธายตนาทีนํ อุปาทินฺนานุปาทินฺนาทิอเนกสภาวํ นานาสภาวญฺจ ตสฺส โลกสฺส ''อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา อิมสฺมิํ ธมฺมปฺปพเนฺธ อยํ วิเสโส ชายตี''ติอาทินา นเยน ยถาภูตํ ธาตุนานตฺตชานนํ, อนวเสสโต สตฺตานํ หีนาทิอชฺฌาสยาธิมุตฺติชานนํ, สทฺธาทิอินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทฺตาชานนํ, สํกิเลสาทีหิ สทฺธิํ ฌานวิโมกฺขาทิวิเสสชานนํ , สตฺตานํ อปริมาณาสุ ชาตีสุ ตปฺปฏิพเนฺธน สทฺธิํ อนวเสสโต ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตติชานนํ, หีนาทิวิภาเคหิ สทฺธิํ จุติปฏิสนฺธิชานนํ, ''อิทํ ทุกฺข''นฺติอาทินา เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว จตุสจฺจชานนนฺติ อิมานิ ภควโต ทสพลญาณานิ อวิรชฺฌิตฺวา ยถาสกํ วิสยาวคาหนโต ยถาธิเปฺปตตฺถสาธนโต จ ยถาภูตวุตฺติยา ตถานิ อวิตถานิ อนญฺญถานิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''อิธ ตถาคโต ฐานญฺจ ฐานโต อฎฺฐานญฺจ อฎฺฐานโต ยถาภูตํ ปชานาตี''ติ อาทิ (วิภ. ๘๐๙; อ. นิ. ๑๐.๒๑)ฯ

เอวมฺปิ ภควา ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

ยถา เจเตสํ ญาณานํ วเสน, เอวํ ยถาวุตฺตานํ สติปฎฺฐานสมฺมปฺปธานวิภาวนญาณาทีนํ อนนฺตาปริเมยฺยเภทานํ อนญฺญสาธารณานํ ปญฺญาวิเสสานํ วเสน ภควา ตถานิ ญาณานิ อาคโต อธิคโตติ ตถาคโตฯ เอวมฺปิ ตถานิ อาคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถา คโตติ ตถาคโต**? ยา สา ภควโต อภิชาติ อภิสโมฺพธิ ธมฺมวินยปญฺญาปนา อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุ, สา ตถาฯ กิํ วุตฺตํ โหติ? ยทตฺถํ โลกนาเถน อภิสโมฺพธิ ปตฺถิตา ปวตฺติตา จ, ตทตฺถสฺส เอกนฺตสิทฺธิยา อวิสํวาทนโต อวิปรีตตฺถวุตฺติยา ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ ตถา หิ อยํ ภควา โพธิสตฺตภูโต สมติํสปารมิปริปูรณาทิกํ วุตฺตปฺปเภทํ สพฺพํ พุทฺธตฺตเหตุํ สมฺปาเทตฺวา ตุสิตปุเร ฐิโตว พุทฺธโกลาหลํ สุตฺวา ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตาหิ เอกโต สนฺนิปติตาหิ อุปสงฺกมิตฺวา –

> ''กาโล เทว มหาวีร, อุปฺปชฺช มาตุกุจฺฉิยํ;
> สเทวกํ ตารยโนฺต, พุชฺฌสฺสุ อมตํ ปท''นฺติฯ (พุ. วํ. ๑.๖๗) –

อายาจิโต อุปฺปนฺนปุพฺพนิมิโตฺต ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกตฺวา ''อิทานาหํ มนุสฺสโยนิยํ อุปฺปชฺชิตฺวา อภิสมฺพุชฺฌิสฺสามี''ติ อาสาฬฺหิปุณฺณมาย สกฺยราชกุเล มหามายาย เทวิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธิํ คเหตฺวา ทส มาเส เทวมนุเสฺสหิ มหตา ปริหาเรน ปริหริยมาโน วิสาขปุณฺณมาย ปจฺจูสสมเย อภิชาติํ ปาปุณิฯ

อภิชาติกฺขเณ ปนสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณกฺขเณ วิย **ทฺวตฺติํสปุพฺพนิมิตฺตานิ** ปาตุรเหสุํฯ อยญฺหิ ทสสหสฺสี โลกธาตุ กมฺปิ สงฺกมฺปิ สมฺปกมฺปิ สมฺปเวธิ, ทสสุ จกฺกวาฬสหเสฺสสุ อปฺปมาโณ โอภาโส ผริ, ตสฺส ตํ สิริํ ทฎฺฐุกามา วิย ชจฺจนฺธา จกฺขูนิ ปฏิลภิํสุ, พธิรา สทฺทํ สุณิํ

สุฯ มูคา สมาลปึสุ, ขุชฺชา อุชุคตฺตา อเหสุํ, ปงฺคุลา ปทสา คมนํ ปฏิลภึสุ, พนฺธนคตา สพฺพสตฺตา อนฺทุพนฺธนาทีหิ มุจฺจึสุ, สพฺพนิรเยสุ อคฺคิ นิพฺพายิ, เปตฺติวิสเย ขุปฺปิปาสา วูปสมิ, ติรจฺฉานานํ ภยํ นาโหสิ, สพฺพสตฺตานํ โรโค วูปสมิ, สพฺพสตฺตา ปิยํวทา อเหสุํ, มธุเรนากาเรน อสฺสา หสึสุ, วารณา คชฺชึสุ, สพฺพตูริยานิ สกํ สกํ นินฺนาทํ มุญฺจึสุ, อฆฏฺฏิตานิ เอว มนุสฺสานํ หตฺถูปคาทีนิ อาภรณานิ มธุเรนาการเรน รวึสุ, สพฺพทิสา วิปฺปสนฺนา อเหสุํ, สตฺตานํ สุขํ อุปฺปาทยมาโน มุทุสีตลวาโต วายิ, อกาลเมโฆ วสฺสิ, ปถวิโตปิ อุทกํ อุพฺภิชฺชิตฺวา วิสฺสนฺทิ, ปกฺขิโน อากาสคมนํ วิชหึสุ, นทิโย อสนฺทมานา อฏฺฐํสุ, มหาสมุทฺท มธุรํ อุทกํ อโหสิ, อุปกฺกิเลสวิมุตฺต สูริเย ทิสฺสมาเน เอว อากาสคตา สพฺพา โชติโย ชลึสุ , ฐเปตฺวา อรูปาวจเร เทเว อวเสสา สเพฺพ เทวา สเพฺพปิ เนรยิกา ทิสฺสมานรูปา อเหสุํ, ตรุกุฏฺฏกวาฏ เสลาทโย อนาวรณภูตา อเหสุํ, สตฺตานํ จุตูปปาตา นาเหสุํ, สพฺพํ อนิฏฺฐคนฺธํ อภิภวิตฺวา ทิพฺพคนฺโธ วายิ, สเพฺพ ผลูปคา รุกฺขา ผลธรา สมฺปชฺชึสุ, มหาสมุโทฺท สพฺพตฺถกเมว ปญฺจวเณฺณหิ ปทุเมหิ สญฺฉนฺนตโล อโหสิ, ถลชชลชาทีนิ สพฺพปุปฺผานิ ปุปฺผึสุ, รุกฺขานํ ขเนฺธสุ ขนฺธปทุมานิ, สาขาสุ สาขปทุมานิ, ลตาสุ ลตาปทุมานิ ปุปฺผึสุ, มหีตเล สิลาตลานิ ภินฺทิตฺวา อุปรูปริ สตฺต สตฺต หุตฺวา ทณฺฑปทุมานิ นาม นิกฺขมึสุ, อากาเส โอลมฺพกปทุมานิ นิพฺพตฺตึสุ, สมนฺตโต ปุปฺผวสฺสํ วสฺสิ, อากาเส ทิพฺพตูริยานิ วชฺชึสุ, สกลทสสหสฺสี โลกธาตุ วเฏฺฏตฺวา วิสฺสฏฺฐมาลาคุฬํ วิย อุปฺปีเฬตฺวา พทฺธมาลากลาโป วิย อลงฺกตปฺปฏิยตฺตํ มาลาสนํ วิย จ เอกมาลามาลินี วิปฺผุรนฺตวาฬพีชนี ปุปฺผธูปคนฺธปริวาสิตา ปรมโสภคฺคปฺปตฺตา อโหสิ, ตานิ จ ปุพฺพนิมิตฺตานิ อุปริ อธิคตานํ อเนเกสํ วิเสสาธิคมานํ นิมิตฺตภูตานิ เอว อเหสุํฯ เอวํ อเนกจฺฉริยปาตุภาวปฺปฏิมณฺฑิตา จายํ อภิชาติ ยทตฺถํ อเนน อภิสโมฺพธิ ปตฺถิตา, ตสฺสา อภิสโมฺพธิยา เอกนฺตสิทฺธิยา ตถาว อโหสิ อวิตถา อนญฺญถาฯ

ตถา เย พุทฺธเวเนยฺยา โพธเนยฺยพนฺธวา, เต สเพฺพปิ อนวเสสโต สยเมว ภควตา วินีตาฯ เย จ สาวกเวเนยฺยา ธมฺมเวเนยฺยา จ, เตปิ สาวกาทีหิ วินีตา วินยํ คจฺฉนฺติ คมิสฺสนฺติ จาติ ยทตฺถํ ภควตา อภิสโมฺพธิ อภิปตฺถิตา, ตทตฺถสฺส เอกนฺตสิทฺธิยา อภิสโมฺพธิ ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ

อปิจ ยสฺส ยสฺส เญยฺยธมฺมสฺส โย โย สภาโว พุชฺฌิตโพฺพ, โส โส หตฺถตเล ฐปิตอามลกํ วิย อาวชฺชนมตฺตปฺปฏิพเทฺธน อตฺตโน ญาเณน อวิปรีตํ อนวเสสโต ภควตา อภิสมฺพุโทฺธติ เอวมฺปิ อภิสโมฺพธิ ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ

ตถา เตสํ เตสํ ธมฺมานํ ตถา ตถา เทเสตพฺพปฺปการํ เตสํ เตสญฺจ สตฺตานํ อาสยานุสยจริตาธิมุตฺตึ สมฺมเทว โอโลเกตฺวา ธมฺมตํ อวิชหเนฺตเนว ปญฺญตฺตินยโวหารมคฺคํ อนติธาวเนฺตเนว จ ธมฺมตํ วิภาวเนฺตน ยถาปราธํ ยถาชฺฌาสยํ ยถาธมฺมญฺจ อนุสาสเนฺตน ภควตา เวเนยฺยา วินีตา อริยภูมึ สมฺปาปิตาติ ธมฺมวินยปญฺญาปนาปิสฺส ตทตฺถสิทฺธิยา ยถาภูตวุตฺติยา จ ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ

ตถา ยา สา ภควตา อนุปฺปตฺตา ปถวิยาทิผสฺสเวทนาทิรูปารูปสภาววินิมุตฺตา ลุชฺชนภาวาภาวโต โลกสภาวาตีตา ตมสา วิสํสฏฺฐตฺตา เกนจิ อโนภาสนียา โลกสภาวาภาวโต เอว คติอาทิภาวรหิตา อปฺปติฏฺฐา อนารมฺมณา อมตมหานิพฺพานธาตุ ขนฺธสงฺขาตานํ อุปาทีนํ เลสมตฺตสฺสปิ อภาวโต อนุปาทิเสสาติ วุจฺจติ, ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตนํ, ยตฺถ เนว ปถวี น อาโป น เตโช น วาโย น อากาสานญฺจายตนํ น วิญฺญาณญฺจายตนํ น อากิญฺจญฺญายตนํ น เนวสญฺญานาสญฺญาย

ตนํ นายํ โลโก น ปโร โลโก น จ อุโภ จนฺทิมสูริยา, ตตฺราปาหํ, ภิกฺขเว, เนว อาคตึ ว ทามิ น คตึ น ฐิตึ น จุตึ น อุปปตฺตึ, อปฺปติฏฺฐํ อปฺปวตฺตํ อนารมฺมณเมเวตํ, เอเสว โนฺต ทุกฺขสฺสา’’ติ (อุทา. ๗๑)ฯ

สา สเพฺพสมฺปิ อุปาทานกฺขนฺธานํ อตฺถงฺคโม, สพฺพสงฺขารานํ สมโถ, สพฺพูปธีนํ ปฏินิสฺสโคฺค, สพฺพทุกฺขานํ วูปสโม, สพฺพาลยานํ สมุคฺฆาโต, สพฺพวฏฺฏานํ อุปเจฺฉโท, อจฺจนฺตสนฺติลกฺขโณติ ยถาวุตฺตสภาวสฺส กทาจิปิ อวิสํวาทนโต ตถา อวิตถา อนญฺญถาฯ เอวเมตา อภิชาติอาทิกา ตถา คโต อุปคโต อธิคโต ปฏิปโนฺน ปโตฺตติ ตถาคโตฯ เอวํ ภควา ตถา คโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถาวิโธติ ตถาคโต**? ยถาวิธา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา, อยมฺปิ ภควา ตถาวิโธฯ กึวุตฺตํ โหติ? ยถาวิธา เต ภควโนฺต มคฺคสีเลน ผลสีเลน สเพฺพนปิ โลกิยโลกุตฺตรสีเลน, มคฺคสมาธินา ผลสมาธินา สเพฺพนปิ โลกิยโลกุตฺตรสมาธินา, มคฺคปญฺญาย ผลปญฺญาย สพฺพายปิ โลกิยโลกุตฺตรปญฺญาย, เทวสิกํ วลญฺชิตเพฺพหิ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติวิหาเรหิ, ตทงฺควิมุตฺติยา, วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา, สมุเจฺฉทวิมุตฺติยา, ปฏิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติยา, นิสฺสรณวิมุตฺติยาติ สเงฺขปโตฯ วิตฺถารโต ปน อนนฺตาปริมาณเภเทหิ อจิเนฺตยฺยานุภาเวหิ สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ, อยมฺปิ อมฺหากํ ภควา ตถาวิโธฯ สเพฺพสญฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อายุเวมตฺตํ, สรีรปฺปมาณเวมตฺตํ, กุลเวมตฺตํ, ทุกฺกรจริยาเวมตฺตํ, รสฺมิเวมตฺตนฺติ, อิเมหิ ปญฺจหิ เวมเตฺตหิ สิยา เวมตฺตํ, น ปน สีลวิสุทฺธิยาทีสุ วิสุทฺธีสุ สมถวิปสฺสนาปฏิปตฺติยํ อตฺตนา ปฏิลทฺธคุเณสุ จ กิญฺจิ นานากรณํ อตฺถิฯ อถ โข มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย อญฺญมญฺญํ นิพฺพิเสสา เต พุทฺธา ภควโนฺตฯ ตสฺมา ยถาวิธา ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา, อยมฺปิ ภควา ตถาวิโธฯ เอวํ ตถาวิโธติ ตถาคโตฯ วิธโตฺถ เจตฺถ คตสโทฺท, ตถา หิ โลกิยา วิธยุตฺตคตสเทฺท ปการเตฺถ วทนฺติฯ

กถํ **ตถา ปวตฺติโตติ ตถาคโต**? อนญฺญสาธารเณน อิทฺธานุภาเวน สมนฺนาคตตฺตา อตฺถปฺปฏิสมฺภิทาทีนํ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺติยา อนาวรณญาณปฺปฏิลาเภน จ ภควโต กายปฺปวตฺติยาทีนํ กตฺถจิ ปฏิฆาตาภาวโต ยถา รุจิ ตถา คตํ คติ คมนํ กายวจีจิตฺตปฺปวตฺติ เอตสฺสาติ ตถาคโตฯ เอวํ ตถา ปวตฺติโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตเถหิ อคโตติ ตถาคโต**? โพธิสมฺภารสมฺภรเณ ตปฺปฏิปกฺขปฺปวตฺติสงฺขาตํ นตฺถิ เอตสฺส คตนฺติ อคโตฯ โส ปนสฺส อคตภาโว มเจฺฉรทานปารมิอาทีสุ อวิปรีตํ อาทีนวานิสํสปจฺจเวกฺขณาทินยปฺปวเตฺตหิ ญาเณหีติ ตเถหิ ญาเณหิ อคโตติ ตถาคโตฯ

อถ วา กิเลสาภิสงฺขารปฺปวตฺติสงฺขาตํ ขนฺธปฺปวตฺติสงฺขาตเมว วา ปญฺจสุปิ คตีสุ คตํ คมนํ เอตสฺส นตฺถีติ อคโตฯ สอุปาทิเสสอนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติยา สฺวายมสฺส อคตภาโว ตเถหิ อริยมคฺคญาเณหีติ เอวมฺปิ ภควา ตเถหิ อคโตติ ตถาคโตฯ

กถํ **ตถา คตภาเวน ตถาคโต**? ตถา คตภาเวนาติ จ ตถาคตสฺส สพฺภาเวน อตฺถิตายาติ อโตฺถฯ โก ปเนส ตถาคโต, ยสฺส อตฺถิตาย ภควา ตถาคโตติ วุจฺจตีติ? สทฺธโมฺมฯ สทฺธโมฺม หิ อริยมโคฺค ตาว ยถา ยุคนทฺธสมถวิปสฺสนาพเลน อนวเสสโต กิเลสปกฺขํ สมูหนเนฺตน สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน คนฺตพฺพํ , ตถา คโตฯ ผลธโมฺม ยถา อตฺตโน มคฺคานุรูปํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปหานวเสน คนฺตพฺพํ, ตถา คโต ปวโตฺตฯ นิพฺพานธโมฺม ปน ยถา คโต ปญฺญาย ปฏิวิโทฺธ สกลวฏฺฏทุกฺขวูปสมาย สมฺปชฺชติ, พุทฺธาทีหิ ตถา คโต สจฺฉิกโตติ ตถาคโตฯ ปริยตฺติธโมฺมปิ ยถา ปุริมพุเทฺธหิ สุตฺตเคยฺยาทิวเสน ปวตฺติอาทิปฺปกาสนวเสน จ

เวเนยฺยานํ อาสยาทิอนุรูปํ ปวตฺติโต, อมฺหากมฺปิ ภควตา ตถา คโต คทิโต ปวตฺติโตติ วา ตถาคโตฯ ยถา ภควตา เทสิโต, ตถา ภควโต สาวเกหิ คโต อวคโตติ ตถาคโตฯ เอวํ สโพฺพปิ สทฺธโมฺม ตถาคโตฯ เตนาห สโกฺก เทวานมิโนฺท – ‘‘ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ, ธมฺมํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู’’ติ (ขุ. ปา. ๖.๑๗; สุ. นิ. ๒๔๐)ฯ สฺวาสฺส อตฺถีติ ภควา ตถาคโตฯ

ยถา จ ธโมฺม, เอวํ อริยสโงฺฆปิ ยถา อตฺตหิตาย ปรหิตาย จ ปฏิปเนฺนหิ สุวิสุทฺธํ ปุพฺพภาคสมถวิปสฺสนาปฏิปทํ ปุรกฺขตฺวา เตน เตน มเคฺคน คนฺตพฺพํ, ตํ ตํ ตถา คโตติ ตถาคโตฯ ยถา วา ภควตา สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทโย เทสิตา, ตถาว พุทฺธตฺตา ตถา คทนโต จ ตถาคโตฯ เตนาห สโกฺก เทวราชา – ‘‘ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ, สงฺฆํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู’’ติฯ สฺวาสฺส สาวกภูโต อตฺถีติ ภควา ตถาคโตฯ เอวํ ตถาคตภาเวน ตถาคโตติฯ

อิทมฺปิ จ ตถาคตสฺส ตถาคตภาวทีปเน มุขมตฺตกเมว, สพฺพากาเรน ปน ตถาคโตว ตถาคตสฺส ตถาคตภาวํ วเณฺณยฺยฯ อิทญฺหิ ตถาคตปทํ มหตฺถํ มหาคติกํ มหาวิสยํ, ตสฺส อปฺปมาทปทสฺส วิย เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ ยุตฺติโต อตฺถภาเวน อาหรเนฺต ‘‘อติเตฺถน ธมฺมกถิโก ปกฺขเนฺท’’ติ น วตฺตโพฺพติฯ

ตเตฺถตํ วุจฺจติ –

‘‘ยเถว โลเก ปุริมา มเหสิโน,
สพฺพญฺญุภาวํ มุนโย อิธาคตา;
ตถา อยํ สกฺยมุนีปิ อาคโต,
ตถาคโต วุจฺจติ เตน จกฺขุมาฯ

‘‘ปหาย กามาทิมเล อเสสโต,
สมาธิญาเณหิ ยถา คตา ชินา;
ปุราตนา สกฺยมุนี ชุตินฺธโร,
ตถา คโต เตน ตถาคโต มโตฯ

‘‘ตถญฺจ ธาตายตนาทิลกฺขณํ,
สภาวสามญฺญวิภาคเภทโต;
สยมฺภุญาเณน ชิโนยมาคโต,
ตถาคโต วุจฺจติ สกฺยปุงฺคโวฯ

‘‘ตถานิ สจฺจานิ สมนฺตจกฺขุนา,
ตถา อิทปฺปจฺจยตา จ สพฺพโส;
อนญฺญเนยฺยา นยโต วิภาวิตา,
ตถา คโต เตน ชิโน ตถาคโตฯ

‘‘อเนกเภทาสุปิ โลกธาตุสุ,
ชินสฺส รูปายตนาทิโคจเร;
วิจิตฺตเภเท ตถเมว ทสฺสนํ,
ตถาคโต เตน สมนฺตโลจโนฯ

‘‘ยโต จ ธมฺมํ ตถเมว ภาสติ,

กโรติ วาจาย นุรูปมตฺตโน;
คุเณหิ โลกํ อภิภุยฺยิรียติ,
ตถาคโต เตนปิ โลกนายโกฯ

‘‘ตถา ปริญฺญาย ตถาย สพฺพโส,
อเวทิ โลกํ ปภวํ อติกฺกมิ;
คโต จ ปจฺจกฺขกิริยาย นิพฺพุตึ,
อรียมคฺคญฺจ คโต ตถาคโตฯ

‘‘ตถา ปฏิญฺญาย ตถาย สพฺพโส,
หิตาย โลกสฺส ยโตยมาคโต;
ตถาย นาโถ กรุณาย สพฺพทา,
คโต จ เตนาปิ ชิโน ตถาคโตฯ

‘‘ตถานิ ญาณานิ ยโตยมาคโต,
ยถาสภาวํ วิสยาวโพธโต;
ตถาภิชาติปฺปภุตี ตถาคโต,
ตทตฺถสมฺปาทนโต ตถาคโตฯ

‘‘ยถาวิธา เต ปุริมา มเหสิโน,
ตถาวิโธยมฺปิ ตถา ยถารุจิ;
ปวตฺตวาจา ตนุจิตฺตภาวโต,
ตถาคโต วุจฺจติ อคฺคปุคฺคโลฯ

‘‘สโมฺพธิสมฺภารวิปกฺขโต ปุเร,
คตํ น สํสารคตมฺปิ ตสฺส วา;
น จตฺถิ นาถสฺส ภวนฺตทสฺสิโน,
ตเถหิ ตสฺมา อคโต ตถาคโตฯ

‘‘ตถาคโต ธมฺมวโร มเหสินา,
ยถา ปหาตพฺพมลํ ปหียติ;
ตถาคโต อริยคโณปิ สตฺถุโน,
ตถาคโต เตน สมงฺคิภาวโต’’ติฯ

มหิทฺธิกตาติ ปรเมน จิตฺตวสีภาเวน จ อิทฺธิวิธโยเคน ธมฺมานุภาวญฺญถตฺตนิปฺผาทน สมตฺถตาสงฺขาตาย มหติยา อิทฺธิยา สมนฺนาคโม **มหิทฺธิกตา**ฯ จิรกาลสมฺภูเตน สุวิทูร ปฺปฏิปเกฺขน อิจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺติเหตุภูเตน มหาชุติเกน ปุญฺญเตเชน สมนฺนาคโม **มหานุภาวตาฯ ยตฺรา**ติ อจฺฉริยปสํสาโกตุหลหาสปสาทิโก ปจฺจตฺตเตฺถ นิปาโตฯ เตน ยุตฺตตฺตา **วิชายิสฺสตี**ติ อนาคตกาลวจนํ, อเตฺถ ปน อตีตกาโลเยวฯ อยเญฺหตฺถ อเตฺถ – ยา หิ นาม อยํ สุปฺปวาสา ตถา ทุกฺขนิมุคฺคา กิจฺฉาปนฺนา ภควโต วจนสมกาลเมว สุขินี อโรคา อโรคํ ปุตฺตํ วิชายีติฯ **อตฺตมโน**ติ สกมโน, ภควติ ปสาเทน กิเลสรหิตจิโตฺตติ อโตฺถฯ กิเลสปริยุฏฺฐิต ญฺหิ จิตฺตํ วเส อวตฺตนโต อตฺตมโนติ น สกฺกา วตฺตุนฺติฯ **อตฺตมโน**ติ วา ปีติโสมนเสฺสหิ คหิตมโนฯ **ปมุทิโต**ติ ปาโมเชฺชน ยุโตฺตฯ **ปีติโสมนสฺสชาโต**ติ ชาตพลวปีติโสมนโสฺสฯ

อถาติ ปจฺฉา, ตโต กติปาหสฺส อจฺจเยนฯ **สตฺตภตฺตานี**ติ สตฺตสุ ทิวเสสุ ทาตพฺพภตฺตานิฯ **สฺวาตนายา**ติ สฺวาตนปุญฺญตฺถํ, ยํ เสฺว พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทานวเสน ปยิรุปาสนวเสน จ ภวิสฺสติ ปุญฺญํ ตทตฺถํฯ

อถ โข ภควา อายสฺมนฺตํ มหาโมคฺคลฺลานํ อามเนฺตสีติ กสฺมา อามเนฺตสิ? สุปฺปวาสาย สามิกสฺส ปสาทรกฺขณตฺถํฯ สุปฺปวาสา ปน อจลปฺปสาทาว, อุปาสกสฺส ปน ปสาทรกฺขณํ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรสฺส ภาโรฯ เตนาห **“ตุเยฺหโส อุปฏฺฐาโก”**ติฯ ตตฺถ **ตุเยฺหโส**ติ ตุยฺหํ เอโสฯ **ติณฺณํ ธมฺมานํ ปาฏิโภโค**ติ มม โภคาทีนํ ติณฺณํ ธมฺมานํ อหานิยา อวินาสาย อโยฺย มหาโมคฺคลฺลาโน ยทิ ปาฏิโภโค ยทิ ปติภู, อิโต สตฺต ทิวเส อติกฺกมิตฺวา มม สกฺกา ทานํ ทาตุนฺติ ยทิ อเยฺยน ญาตนฺติ ทีเปติฯ เถโรปิ ตสฺส เตสุ ทิวเสสุ โภคานํ ชีวิตสฺส จ อนุปทฺทวํ ปสฺสิตฺวา อาห – **“ทฺวินฺนํ โข เนสํ, อาวุโส, ธมฺมานํ ปาฏิโภโค โภคานญฺจ ชีวิตสฺส จา”**ติฯ สทฺธา ปนสฺส จิตฺตปฺปฏิพทฺธาติ ตเสฺสว ภารํ กโรโนฺต **“สทฺธาย ปน ตฺวเญฺญว ปาฏิโภโค”**ติ อาหฯ อปิ จ โส อุปาสโก ทิฏฺฐสโจฺจ, ตสฺส สทฺธาย อญฺญถาภาโว นตฺถีติ ตถา วุตฺตํฯ เตเนว จ การเณน ภควตา **“ปจฺฉาปิ ตฺวํ กริสฺสสีติ สญฺญาเปหี”**ติ วุตฺตํฯ อุปาสโกปิ สตฺถริ เถเร จ คารเวน สุพฺพจตาย ตสฺสา จ ปุเญฺญน วฑฺฒึ อิจฺฉโนฺต **“กโรตุ สุปฺปวาสา โกลิยธีตา สตฺต ภตฺตานิ, ปจฺฉาหํ กริสฺสามี”**ติ อนุชานิฯ

ตญฺจ ทารกนฺติ วิชาตทิวสโต ปฏฺฐาย เอกาทสมํ ทิวสํ อติกฺกมิตฺวา ตโต ปรํ สตฺตาหํ พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ โภเชตฺวา สตฺตเม ทิวเส ตํ สตฺตวสฺสิกํ ทารกํ ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ วนฺทาเปสิฯ **สตฺต เม วสฺสานี**ติ สตฺต เม สํวจฺฉรานิ, อจฺจนฺตสํโยควเสน เจตํ อุปโยควจนํฯ **โลหิตกุมฺภิยํ วุตฺถานี**ติ มาตุกุจฺฉิยํ อตฺตโน คพฺภวาสทุกฺขํ สนฺธาย วทติฯ **อญฺญานิปิ เอวรูปานิ สตฺต ปุตฺตานี**ติ ‘‘อเญฺญปิ เอวรูเป สตฺต ปุเตฺต’’ติ วตฺตเพฺพ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน วุตฺตํ ‘‘เอวรูปานี’’ติฯ เอวํ สตฺต วสฺสานิ คพฺภธารณวเสน สตฺตาหํ มูฬฺหคพฺภตาย จ มหนฺตํ ทุกฺขํ ปาเปตฺวา อุปฺปชฺชนกปุเตฺตติ อโตฺถฯ เอเตน มาตุคามานํ ปุตฺตโลลตาย ปุตฺตลาเภน ติตฺติ นตฺถีติ ทเสฺสติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ สตฺตทิวสาธิกานิ สตฺต สํวจฺฉรานิ คพฺภธารณาทิวเสน ปวตฺตํ มหนฺตํ ทุกฺขํ เอกปเท วิสริตฺวา ปุตฺตโลลตาวเสน ตาย วุตฺตมตฺถํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ จิตฺตสุขปฺปมโตฺต วิย ปมตฺตปุคฺคเล อิฏฺฐากาเรน วเญฺจตฺวา ตณฺหาสิเนหสฺส มหานตฺถกรภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **อสาต**นฺติ อมธุรํ อสุนฺทรํ อนิฏฺฐํฯ **สาตรูเปนา**ติ อิฏฺฐสภาเวนฯ **ปิยรูเปนา**ติ ปิยายิตพฺพภาเวนฯ **สุขสฺส รูเปนา**ติ สุขสภาเวนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา อสาตํ อปฺปิยํ ทุกฺขเมว สมานํ สกลมฺปิ วฏฺฏคตํ สงฺขารชาตํ อปฺปหีนวิปลฺลาสตฺตา อโยนิโสมนสิกาเรน อิฏฺฐํ วิย ปิยํ วิย สุขํ วิย จ หุตฺวา อุปฏฺฐหมานํ สติวิปฺปวาเสน ปมตฺตปุคฺคลํ อติวตฺตติ อภิภวติ อโชฺฌตฺถรติ, ตสฺมา อิมมฺปิ สุปฺปวาสํ ปุนปิ สตฺตกฺขตฺตุํ เอวรูปํ อสาตํ อปฺปิยํ ทุกฺขํ สาตาทิปติรูปเกน ทุเกฺขน ปุตฺตสงฺขาตเปมวตฺถุสุเขน อโชฺฌตฺถรตีติฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. วิสาขาสุตฺตวณฺณนา

๑๙. นวเม **ปุพฺพาราเม**ติ สาวตฺถิยา ปาจีนทิสาภาเค อนุราธปุรสฺส อุตฺตมเทวีวิหารส ทิเส ฐาเน การิเต อาราเมฯ **มิคารมาตุปาสาเท**ติ มิคารมาตุยา ปาสาเทฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถา – อตีเต สตสหสฺสกปฺปมตฺถเก ปทุมุตฺตรทสพลํ เอกา อุปาสิกา อญฺญตรํ อุปาสิกํ อตฺตโน อคฺคุปฏฺฐายิกฏฺฐาเน ฐเปนฺตํ ทิสฺวา ภควนฺตํ นิมเนฺตตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส ภิกฺขุสตสหสฺสสฺส ทานํ ทตฺวา ภควโต นิปจฺจการํ กตฺวา ‘‘อนาคเต ตุมฺหาทิสสฺส พุทฺธสฺส อคฺคุปฏฺฐายิกา ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อกาสิฯ สา กปฺปสตสหสฺสํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ สํสริตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล ภทฺทิยนคเร เมณฺฑกเสฏฺฐิปุตฺตสฺส ธนญฺชยเสฏฺฐิโน เคเห สุมนเทวิยา กุจฺฉิสฺมิํ ปฏิสนฺธิํ คณฺหิฯ ชาตกาเล จสฺสา **วิสาขา**ติ นามํ อกํสุฯ สา ยทา ภควา ภทฺทิยนครํ อคมาสิ, ตทา ปญฺจหิ ทาริกาสเตหิ สทฺธิํ ภควโต ปจฺจุคฺคมนํ กตฺวา ปฐม ทสฺสเนเนว โสตาปนฺนา อโหสิฯ

อปรภาเค สาวตฺถิยํ มิคารเสฏฺฐิปุตฺตสฺส ปุณฺณวฑฺฒนกุมารสฺส เคหํ คตา, ตตฺถ นํ สสุโร มิคารเสฏฺฐิ อุปการวเสน มาตุฏฺฐาเน ฐเปสิฯ ตสฺมา **มิคารมาตา**ติ วุจฺจติฯ สา อตฺตโน ม หลฺลตาปสาธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา นวโกฏีหิ ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ วสนตฺถาย กรีสมเตฺต ภูมิ ภาเค อุปริภูมิยํ ปญฺจคพฺภสตานิ เหฏฺฐาภูมิยํ ปญฺจคพฺภสตานีติ คพฺภสหเสฺสหิ ปฏิมณฺฑิตํ ปาสาทํ กาเรสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘มิคารมาตุปาสาเท’’**ติฯ

โกจิเทว อโตฺถติ กิญฺจิเทว ปโยชนํฯ **รเญฺญ**ติ ราชินิฯ **ปฏิพโทฺธ**ติ อายโตฺตฯ วิสา ขาย ญาติกุลโต มณิมุตฺตาทิรจิตํ ตาทิสํ ภณฺฑชาตํ ตสฺสา ปณฺณาการตฺถาย เปสิตํ, ตํ นครทฺ วารปฺปตฺตํ สุงฺกิกา ตตฺถ สุงฺกํ คณฺหนฺตา ตทนุรูปํ อคฺคเหตฺวา อติเรกํ คณฺหิํสุฯ ตํ สุตฺวา วิสาขา รโญฺญ ตมตฺถํ นิเวเทตุกามา ปติรูปปริวาเรน ราชนิเวสนํ อคมาสิ, ตสฺมิํ ขเณ ราชา มลฺลิกาย เทวิยา สทฺธิํ อเนฺตปุรํ คโต โหติฯ วิสาขา โอกาสํ อลภมานา ‘‘อิทานิ ลภิสฺสามิ, อิทานิ ลภิสฺสามี’’ติ โภชนเวลํ อติกฺกมิตฺวา ฉินฺนภตฺตา หุตฺวา ปกฺกามิฯ เอวํ ทฺวีหตีหํ คนฺตฺวาปิ โอกาสํ น ลภิเยวฯ อิติ ราชา อนิเวทิโตปิ ตสฺส อตฺถวินิจฺฉยสฺส โอกาสากรเณน **‘‘ยถาธิปฺปายํ น ตีเรตี’’**ติ วุโตฺตฯ ตตฺถ **ยถาธิปฺปาย**นฺติ อธิปฺปายานุรูปํฯ **น ตีเรตี**ติ น นิฏฺฐาเปติฯ มหาอุปาสิกาย หิ ราชายตฺตสุงฺกเมว รโญฺญ ทตฺวา อิตรํ วิสฺสชฺชาเปตุํ อธิปฺปาโย, โส รญฺญา น ทิฏฺฐตฺตา เอว น ตีริโตฯ **หนฺทา**ติ โวสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสสฺส ทิวา, มชฺฌนฺหิเก กาเลติ อโตฺถฯ เกนจิเทว กรณีเยน ทฺวีหตีหํ ราชนิเวสนทฺวารํ คจฺฉนฺตี ตสฺส อตฺถสฺส อนิฏฺฐิตตฺตา นิรตฺถกเมว อุปสงฺกมิํ , ภควติ อุปสงฺกมนเมว ปน ทสฺสนานุตฺตริยาทิปฺปฏิลาภการณตฺตา สาตฺถกนฺติ เอวาหํ, ภเนฺต, อิมาย เวลาย อิธาคตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสนฺตี มหาอุปาสิกา **‘‘อิธ เม, ภเนฺต’’**ติอาทิมาหฯ

เอตมตฺถนฺติ เอตํ ปรายตฺตตาย อธิปฺปายาสมิชฺฌนสงฺขาตํ อตฺถํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ ปราธีนาปราธีนวุตฺตีสุ อาทีนวานิสํสปริทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **สพฺพํ ปรวสํ ทุกฺข**นฺติ ยํ กิญฺจิ อตฺถชาตํ ปโยชนํ ปรวสํ ปรายตฺตํ อตฺตโน อิจฺฉาย นิปฺผาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ทุกฺขํ ทุกฺขาวหํ โหตีติ อโตฺถฯ **สพฺพํ อิสฺสริยํ สุข**นฺติ ทุวิธํ อิสฺสริยํ โลกิยํ โลกุตฺตรญฺจฯ ตตฺถ โลกิยํ ราชิสฺสริยาทิ เจว โลกิยชฺฌานาภิญฺญานิพฺพตฺตํ จิตฺติสฺสริยญฺจ, โลกุตฺตรํ มคฺคผลาธิคมนิมิตฺตํ นิโรธิสฺสริยํฯ เตสุ ยํ จกฺกวตฺติภาวปริโยสานํ มนุเสฺสสุ อิสฺสริยํ, ยญฺจ สกฺกาทีนํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ เทวนิกาเย อาธิปจฺจภูตํ อิสฺสริยํ, ตทุภยํ ยทิปิ กมฺมานุภาเวน ยถิจฺฉิตนิปฺผตฺติยา สุขนิมิตฺตตาย สุขํ, วิปริณามทุกฺขตาย ปน สพฺพถา ทุกฺขเมวฯ ตถา อนิจฺจนฺติกตาย โลกิยชฺฌานนิพฺพตฺตํ จิตฺติสฺสริยํ, นิโรธิสฺสริยเมว ปน โลกธมฺมหิ

อกมฺปนียโต อนิวตฺติสภาวตฺตา จ เอกนฺตสุขํ นามฯ ยํ ปเนตฺถ สพฺพเตฺถว อปราธีนตาย ลภติ จิตฺตสุขํ, ตํ สนฺธาย สตฺถา ‘‘สพฺพํ อิสฺสริยํ สุข’’นฺติ อาหฯ

สาธารเณ วิหญฺญนฺตีติ อิทํ ‘‘สพฺพํ ปรวสํ ทุกฺข’’นฺติ อิมสฺส ปทสฺส อตฺถวิวรณํฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – สาธารเณ ปโยชเน สาเธตเพฺพ สติ ตสฺส ปราธีนตาย ยถาธิปฺปายํ อนิปฺผาทนโต อิเม สตฺตา วิหญฺญนฺติ วิฆาตํ อาปชฺชนฺติ กิลมนฺติฯ กสฺมา? **โยคา หิ ทุรติกฺกมา**ติ ยสฺมา กามโยคภวโยคทิฎฺฐิโยคอวิชฺชาโยคา อนาทิกาลภาวิตา อนุปจิตกุสลสมฺภาเรหิ ปชหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย ทุรติกฺกมาฯ เอเตสุ ทิฎฺฐิโยโค ปฐมมเคฺคน อติกฺกมิตโพฺพ, กามโยโค ตติยมเคฺคนฯ อิตเร อคฺคมเคฺคนฯ อิติ อริยมคฺคานํ ทุรธิคมนียตฺตา อิเม โยคา ทุรติกฺกมาฯ ตสฺมา กามโยคาทิวเสน อิจฺฉิตาลาภเหตุ สตฺตา วิหญฺญนฺติ, อสาธารเณ ปน จิตฺติสฺสริเย นิโรธิสฺสริเย จ สติ น กทาจิปิ วิฆาตสฺส สมฺภโวติ อธิปฺปาโยฯ

อถ วา **สพฺพํ ปรวส**นฺติ ยํ อตฺตโน อญฺญปฺปฏิพทฺธวุตฺติสงฺขาตํ, ตํ สพฺพํ อนิจฺจสภาวตาย ทุกฺขํฯ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ **สพฺพํ อิสฺสริย**นฺติ ยํ สพฺพสงฺขตนิสฺสฎํ อิสฺสริยฎฺฐานตาย อิสฺสริยนฺติ ลทฺธนามํ นิพฺพานํ, ตํ อุปาทิเสสาทิวิภาคํ สพฺพํ สุขํฯ ‘‘นิพฺพานํ ปรมํ สุข’’นฺติ (ธ. ป. ๒๐๓-๒๐๔) หิ วุตฺตํฯ **สาธารเณ**ติ เอวํ ทุกฺขสุเข ววตฺถิเต อิเม สตฺตา พหุสาธารเณ ทุกฺขการเณ นิมฺคฺคา หุตฺวา วิหญฺญนฺติฯ กสฺมา? **โยคา หิ ทุรติกฺกมา**ติ ยสฺมา เต สพฺพตฺถ นิมฺชฺชนสฺส เหตุภูตา กามโยคาทโย ทุรติกฺกมา, ตสฺมา ตฺวมฺปิ วิสาเข ปรายตฺตมตฺถํ ปเตฺถตฺวา อลภมานา วิหญฺญสีติ อธิปฺปาโยฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. ภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๒๐. ทสเม **อนุปิยาย**นฺติ เอวํ นามเก นคเรฯ **อมฺพวเน**ติ ตสฺส นครสฺส อวิทูเร มลฺลราชูนํ เอกํ อมฺพวนํ อโหสิ, ตตฺถ มลฺลราชูหิ ภควโต วิหาโร การิโต, โส ‘‘อมฺพวน’’เนฺตฺวว วุจฺจติฯ อนุปิยํ โคจรคามํ กตฺวา ตตฺถ ภควา วิหรติ, เตน วุตฺตํ **‘‘อนุปิยายํ วิหรติ อมฺพวเน’’**ติฯ **ภทฺทิโย**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ **กาฬีโคธาย ปุโตฺต**ติ กาฬีโคธา นาม สากิยานี สกฺยราชเทวี อริยสาวิกา อาคตผลา วิญฺญาตสาสนา, ตสฺสา อยํ ปุโตฺตฯ ตสฺส ปพฺพชฺชาวิธิ ขนฺธเก (จูฬว. ๓๓๐-๓๓๑) อาคโตวฯ โส ปพฺพชิตฺวา วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา น จิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ อโหสิ, เตรสปิ ธุตงฺคานิ สมาทาย วตฺตติฯ ภควตา จ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อุจฺจกุลิกานํ, ยทิทํ ภทฺทิโย กาฬีโคธาย ปุโตฺต’’ติ (อ. นิ. ๑.๑๙๓) อุจฺจกุลิกภาเว เอตทเคฺค ฐปิโต อสีติยา สาวกานํ อพฺภนฺตโรฯ

สุญฺญาคารคโตติ ‘‘ฐเปตฺวา คามญฺจ คามูปจารญฺจ อวเสสํ อรญฺญ’’นฺติ วุตฺตํ อรญฺญํ รุกฺขมูลญฺจ ฐเปตฺวา อญฺญํ ปพฺพตกนฺทราทิ ปพฺพชิตสารุปฺปํ นิวาสฎฺฐานํ ชนสมฺพาธาภาวโต อิธ สุญฺญาคารนฺติ อธิเปฺปตํฯ อถ วา ฌานกณฺฎกานํ สทฺทานํ อภาวโต วิวิตฺตํ ยํ กิญฺจิ อคารมฺปิ สุญฺญาคารนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตํ สุญฺญาคารํ อุปคโตฯ **อภิกฺขณ**นฺติ พหุลํฯ **อุทานํ อุทาเนสี**ติ โส หิ อายสฺมา อรเญฺญ ทิวาวิหารํ อุปคโตปิ รตฺติวาสูปคโตปิ เยภุเยฺยน ผลสมาปตฺติสุเขน นิโรธสุเขน จ วีตินาเมติ, ตสฺมา ตํ สุขํ สนฺธาย ปุเพฺพ อตฺตนา อนุภูตํ สภยํ สปริฬาหํ รชฺชสุขํ ชิคุจฺฉิตฺวา **‘‘อโห สุขํ อโห สุข’’**นฺติ โสมนสฺสสหิตํ ญาณสมุฎฺฐานํ ปีติสมุฎฺฐานํ สมุคฺคิรติฯ

สุตฺวาน เนสํ เอตทโหสีติ เนสํ สมฺพหุลานํ ภิกฺขูนํ ตสฺส อายสฺมโต ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติ อุทาเนนฺตสฺส อุทานํ สุตฺวา ‘‘นิสฺสํสยํ เอส อนภิรโต พฺรหฺมจริยํ จรตี’’ติ เอวํ ปริวิตกฺกิตํ อโหสิฯ เต ภิกฺขู ปุถุชฺชนา ตสฺส อายสฺมโต วิเวกสุขํ สนฺธาย อุทานํ อชานนฺตา เอวํ อมญฺญึสุ, เตน วุตฺตํ **‘‘นิสฺสํสย’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **นิสฺสํสย**นฺติ อสเนฺทเหน เอกเนฺตนาติ อโตฺถฯ ‘‘ยํ โส ปุเพฺพ อคาริยภูโต สมาโน’’ติ ปาฬึ วตฺวา ‘‘อนฺภวี’’ติ วจนเสเสน เกจิ อตฺถํ วเณฺณนฺติ, อปเร ‘‘ยํ สา’’ติ ปฐนฺติ, ‘‘ยํส ปุเพฺพ อคาริยภูตสฺสา’’ติ ปน ปาฬิฯ ตตฺถ **ยํสา**ติ ยํ อสฺส, สนฺธิวเสน หิ อการสการโลโป ‘‘เอวํส เต (ม. นิ. ๑.๒๓; อ. นิ. ๖.๕๘), ปุปฺผํสา อุปฺปชฺชี’’ติอาทีสุ (ปารา. ๓๖) วิยฯ ตสฺสโตฺถ – อสฺส อายสฺมโต ภทฺทิยสฺส ปพฺพชิตโต ปุเพฺพ อคาริยภูตสฺส คหฏฺฐสฺส สโต ยํ รชฺชสุขํ อนุภูตํฯ **สา ตมนุสฺสรมาโน**ติ โส ตํ สุขํ เอตรหิ อุกฺกณฺฐนวเสน อนุสฺสรโนฺตฯ

เต ภิกฺขู ภควนฺตํ เอตทโวจุนฺติ เต สมฺพหุลา ภิกฺขู อุลฺลปนสภาวสณฺฐิตา ตสฺส อนุคฺคหณาธิปฺปาเยน ภควนฺตํ เอตทโวจุํ, น อุชฺฌานวเสนฯ **อญฺญตร**นฺติ นามโคเตฺตน อปากฏํ เอกํ ภิกฺขุํฯ **อามเนฺตสี**ติ อาณาเปสิ เต ภิกฺขู สญฺญาเปตุกาโมฯ **เอว**นฺติ วจนสมฺปฏิจฺฉเน, สาธูติ อโตฺถฯ ปุน **เอว**นฺติ ปฏิญฺญายฯ **อภิกฺขณํ ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติ อิมํ อุทานํ อุทาเนสี**ติ ยถา เต ภิกฺขู วทนฺติ, ตํ เอวํ ตเถวาติ อตฺตโน อุทานํ ปฏิชานาติฯ **กึ ปน ตฺวํ ภทฺทิยา**ติ กสฺมา ภควา ปุจฺฉติ, กึ ตสฺส จิตฺตํ น ชานาตีติ ? โน น ชานาติ, เตเนว ปน ตมตฺถํ วทาเปตฺวา เต ภิกฺขู สญฺญาเปตุํ ปุจฺฉติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ชานนฺตาปิ ตถาคตา ปุจฺฉนฺติ, ชานนฺตาปิ น ปุจฺฉนฺตี’’ติอาทิฯ **อตฺถวส**นฺติ การณํฯ

อเนฺตปุเรติ อิตฺถาคารสฺส สญฺจรณฏฺฐานภูเต ราชเคหสฺส อพฺภนฺตเร, ยตฺถ ราชา นฺหานโภชนสยนาทึ กเปฺปติฯ **รกฺขา สุสํวิหิตา**ติ อารกฺขาทิกตปุริเสหิ คุตฺติ สุฏฺฐุ สมนฺตโต วิหิตาฯ **พหิปิ อเนฺตปุเร**ติ อฑฺฒกรณฏฺฐานาทิเก อเนฺตปุรโต พหิภูเต ราชเคเหฯ **เอวํ รกฺขิโต โคปิโต สเนฺต**ติ เอวํ ราชเคหราชธานิรชฺชเทเสสุ อโนฺต จ พหิ จ อเนเกสุ ฐาเนสุ อเนกสเตหิ สุสํวิหิตรกฺขาวรณคุตฺติยา มเมว นิพฺภยตฺถํ ผาสุวิหารตฺถํ รกฺขิโต โคปิโต สมาโนฯ **ภีโต**ติอาทีนิ ปทานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ อถ วา **ภีโต**ติ ปรราชูหิ ภายมาโนฯ **อุพฺพิโคฺค**ติ สกรเชฺชปิ ปกติโต อุปฺปชฺชนกภยุเพฺพเคน อุพฺพิโคฺค จลิโตฯ **อุสฺสงฺกี**ติ ‘‘รญฺญา นาม สพฺพกาลํ อวิสฺสเตฺถน ภวิตพฺพ’’นฺติ วจเนน สพฺพตฺถ อวิสฺสาสวเสน เตสํ เตสํ กิจฺจกรณียานํ ปจฺจยปริสงฺกาย จ อุทฺธมุขํ สงฺกมาโนฯ **อุตฺราสี**ติ ‘‘สนฺติกาวจเรหิปิ อชานนฺตเสฺสว เม กทาจิ อนโตฺถ ภเวยฺยา’’ติ อุปฺปเนฺนน สรีรกมฺปํ อุปฺปาทนสมเตฺถน ตาเสน อุตฺราสีฯ ‘‘อุตฺรโสฺต’’ติปิ ปฐนฺติฯ **วิหาสิ**นฺติ เอวํภูโต หุตฺวา วิหรึฯ

เอตรหีติ อิทานิ ปพฺพชิตกาลโต ปฏฺฐายฯ **เอโก**ติ อสหาโย, เตน วูปกฏฺฐกายตํ ทเสฺสติฯ **อภีโต**ติอาทีนํ ปทานํ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ภยาทินิมิตฺตสฺส ปริคฺคหสฺส ตํ นิมิตฺตสฺส จ กิเลสสฺส อภาเวเนวสฺส อภีตาทิตาติฯ เอเตน จิตฺตวิเวกํ ทเสฺสติ ฯ **อโปฺปสฺสุโกฺก**ติ สรีรคุตฺติยํ นิรุสฺสุโกฺกฯ **ปนฺนโลโม**ติ โลมหํสุปฺปาทกสฺส ฉมฺภิตตฺตสฺส อภาเวน อนุคฺคตโลโมฯ ปททฺวเยนปิ เสริวิหารํ ทเสฺสติฯ **ปรทตฺตวุโตฺต**ติ ปเรหิ ทิเนฺนน จีวราทินา วตฺตมาโน, เอเตน สพฺพโส สงฺคาภาวทีปนมุเขน อนวเสสภยเหตุวิรหํ ทเสฺสติฯ **มิคภูเตน เจตสา**ติ วิสฺสตฺถวิหาริตาย มิคสฺส วิย ชาเตน จิเตฺตนฯ มิโค หิ อมนุสฺสปเถ อรเญฺญ วสมาโน วิสฺสโตฺถ ติฏฺฐติ, นิสีทติ, นิปชฺชติ, เยนกามญฺจ ปกฺกมติ อปฺปฏิหตจาโร, เอวํ อหมฺปิ วิหรามีติ ทเสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ ปเจฺจกพุเทฺธน –

‘‘มิโค อรญฺญมฺหิ ยถา อพโทฺธ,
เยนิจฺฉกํ คจฺฉติ โคจราย;
วิญฺญู นโร เสริตํ เปกฺขมาโน,
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ (สุ. นิ. ๓๙; อป. เถร ๑.๑.๙๕);

อิมํ โข อหํ, ภเนฺต, อตฺถวสนฺติ, ภเนฺต, ภควา ยทิทํ มม เอตรหิ ปรมํ วิเวกสุขํ ผลสมาปตฺติสุขํ, อิทเมว การณํ สมฺปสฺสมาโน ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติ อุทานํ อุทาเนสินฺติฯ

เอตมตฺถนฺติ เอตํ ภทฺทิยเตฺถรสฺส ปุถุชฺชนวิสยาตีตํ วิเวกสุขสงฺขาตมตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิทํ สเหตุกภยโสกวิคมานุภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา**ติ ยสฺส อริยปุคฺคลสฺส อนฺตรโต อพฺภนฺตเร อตฺตโน จิเตฺต จิตฺตกาลุสฺสิยกรณโต จิตฺตปฺปโกปา ราคาทโย อาฆาตวตฺถุอาทิการณเภทโต อเนกเภทา โทสโกปา เอว โกปา น สนฺติ มเคฺคน ปหีนตฺตา น วิชฺชนฺติฯ อยญฺหิ อนฺตรสโทฺท กิญฺจาปิ ‘‘มญฺจ ตฺวญฺจ กิมนฺตร’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๒๘) การเณ ทิสฺสติ, ‘‘อนฺตรฏฺฐเก หิมปาตสมเย’’ติอาทีสุ (มหาว. ๓๔๖) เวมเชฺฌ, ‘‘อนฺตรา จ เชตวนํ อนฺตรา จ สาวตฺถิ’’นฺติอาทีสุ (อุทา. ๑๓, ๔๔) วิวเร, ‘‘ภยมนฺตรโต ชาต’’นฺติอาทีสุ (อิติวุ. ๘๘; มหานิ. ๕) จิเตฺต, อิธาปิ จิเตฺต เอว ทฏฺฐโพฺพฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนฺตรโต อตฺตโน จิเตฺต’’ติฯ

อิติภวาภวตญฺจ วีติวโตฺตติ ยสฺมา ภโวติ สมฺปตฺติ, อภโวติ วิปตฺติฯ ตถา ภโวติ วุฑฺฒิ, อภโวติ หานิฯ ภโวติ วา สสฺสตํ, อภโวติ อุเจฺฉโทฯ ภโวติ วา ปุญฺญํ, อภโวติ ปาปํฯ ภโวติ วา สุคติ, อภโวติ ทุคฺคติฯ ภโวติ วา ขุทฺทโก, อภโวติ มหโนฺตฯ ตสฺมา ยา สา สมฺปตฺติวิปตฺติวุฑฺฒิหานิสสฺสตุเจฺฉทปุญฺญปาปสุคติทุคฺคติ- ขุทฺทกมหนฺตอุปปตฺติภวานํ วเสน อิติ อเนกปฺปการา ภวาภวตา วุจฺจติฯ จตูหิปิ อริยมเคฺคหิ ยถาสมฺภวํ เตน เตน นเยน ตํ อิติภวาภวตญฺจ วีติวโตฺต อติกฺกโนฺต โหติฯ อตฺถวเสน วิภตฺติ วิปริณาเมตพฺพาฯ **ตํ วิคตภย**นฺติ ตํ เอวรูปํ ยถาวุตฺตคุณสมนฺนาคตํ ขีณาสวํ จิตฺตโกปาภาวโต อิติภวาภวสมติกฺกมโต จ ภยเหตุวิคเมน วิคตภยํ, วิเวกสุเขน อคฺคผลสุเขน จ **สุขิํ,** วิคตภยตฺตา เอว **อโสกํฯ เทวา นานุภวนฺติ ทสฺสนายา**ติ อธิคตมเคฺค ฐเปตฺวา สเพฺพปิ อุปปตฺติเทวา วายมนฺตาปิ จิตฺตจารทสฺสนวเสน ทสฺสนาย ทฏฺฐุํ นานุภวนฺติ น อภิสมฺภุณนฺติ น สโกฺกนฺติ, ปเคว มนุสฺสาฯ เสกฺขาปิ หิ ปุถุชฺชนา วิย อรหโต จิตฺตปฺปวตฺติํ น ชานนฺติฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ มุจลินฺทวคฺควณฺณนาฯ

๓. นนฺทวโคฺค

๑. กมฺมวิปากชสุตฺตวณฺณนา

๒๑. นนฺทวคฺคสฺส ปฐเม **อญฺญตโร ภิกฺขู**ติ นามโคเตฺตน อปากโฏ เอโก ขีณาสวภิกฺขุฯ โส กิร ราชคหวาสี กุลปุโตฺต โมคฺคลฺลานเตฺถเรน สํเวชิโต สํสารโทสํ ทิสฺวา สตฺถุ สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา สีลานิ โสเธตฺวา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา น จิรเสฺสว วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตสฺส อปรภาเค ขโร อาพาโธ อุปฺปชฺชิ, โส ปจฺจเวกฺขณาย อธิวาเสนฺโต วิหรติฯ ขีณาสวานญฺหิ เจตสิกทุกฺขํ นาม นตฺถิ, กายิกทุกฺขํ ปน โหติเยวฯ โส เอกทิวสํ ภควโต ธมฺมํ เทเสนฺตสฺส นาติทูเร ฐาเน ทุกฺขํ อธิวาเสนฺโต ปลฺลเงฺกน นิสีทิฯ เตน วุตฺตํ **“ภควโต อวิทูเร นิสิโนฺน โหตี”**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ปลฺลงฺก**นฺติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสนํฯ **อาภุชิตฺวา**ติ พนฺธิตฺวาฯ **อุชุํ กายํ ปณิธายา**ติ อุปริมํ สรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวา อฏฺฐารส ปิฏฺฐิกณฺฏเก โกฏิยา โกฏิํ ปฏิปาเทตฺวาฯ เอวญฺหิ นิสินฺนสฺส จมฺมมํสนฺหารูนิ น นมนฺติ, ตสฺมา โส ตถา นิสิโนฺน โหติฯ **ปุราณกมฺมวิปากช**นฺติ ปุเพฺพ กตสฺส กมฺมสฺส วิปากภาเวน ชาตํ, ปุราณกมฺมวิปาเก วา สุขทุกฺขปฺปกาเร วิปากวฏฺฏสมุทาเย ตเทกเทสภาเวน ชาตํฯ กิํ ตํ? ทุกฺขํฯ ปุราณกมฺมวิปากชนฺติ จ อิมินา ตสฺส อาพาธสฺส กมฺมสมุฏฺฐานตํ ทเสฺสนฺโต โอปกฺกมิกอุตุวิปริณามชาทิภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ **ทุกฺข**นฺติ ปจฺรชเนหิ ขมิตุํ อสกฺกุเณยฺยํฯ **ติพฺพ**นฺติ ติขิณํ, อภิภวิตฺวา ปวตฺติยา พหลํ วาฯ **ขร**นฺติ กกฺขฬํฯ **กฏุก**นฺติ อสาตํฯ **อธิวาเสนฺต**ติ อุปริ วาเสนฺโต สหนฺโต ขมนฺโตฯ

สโต สมฺปชาโนติ เวทนาปริคฺคาหกานํ สติสมฺปชญฺญานํ วเสน สติมา สมฺปชานโนฺต จฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘อยํ เวทนา นาม หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจา, อนิฏฺฐารมฺมณาทิปจฺจเย ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนตฺตา ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา, อุปฺปชฺชิตฺวา เอกเนฺตน ภิชฺชนสภาวตฺตา ขยธมฺมา วยธมฺมา วิราคธมฺมา นิโรธธมฺมา’’ติ เวทนาย อนิจฺจตาสลฺลกฺขณวเสน สโตการิตาย **สโต** , อวิปรีตสภาวปฏิวิชฺฌนวเสน **สมฺปชาโน** จ หุตฺวาฯ อถ วา สติเวปุลฺลปตฺติยา สพฺพเตฺถว กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตสติตาย **สโต,** ตถา ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา ปริคฺคหิตสงฺขารตาย **สมฺปชาโนฯ อวิหญฺญมาโน**ติ ‘‘อสฺสุตวา, ภิกฺขเว, ปุถุชฺชโน อญฺญตรญฺญตเรน ทุกฺขธเมฺมน ผุโฏฺฐ สมาโน โสจติ กิลมติ ปริเทวติ อุรตฺตาฬิํ กนฺทติ สโมฺมหํ อาปชฺชตี’’ติ วุตฺตเนน อนฺธปุถุชฺชโน วิย น วิหญฺญมาโน มเคฺคเนว สมุคฺฆาติตตฺตา เจโตทุกฺขํ อนุปฺปาเทโนฺต เกวลํ กมฺมวิปากชํ สรีรทุกฺขํ อธิวาเสนฺโต สมาปตฺติํ สมาปโนฺน วิย นิสิโนฺน โหติฯ **อทุทสา**ติ ตํ อายสฺมนฺตํ อธิวาสนขนฺติยา ตถา นิสินฺนํ อทฺทกฺขิฯ

เอตมตฺถนฺติ เอตํ ตาทิสสฺสปิ โรคสฺส เวชฺชาทีหิ ติกิจฺฉนตฺถํ อนุสฺสุกฺกาปชฺชนการณํ ขีณาสวานํ โลกธเมฺมหิ อนุปเลปิตสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ สงฺขตธมฺมานํ เยหิ เกหิจิ ทุกฺขธเมฺมหิ อวิฆาตปตฺติวิภาวนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **สพฺพกมฺมชหสฺสา**ติ ปหีนสพฺพกมฺมสฺสฯ อคฺคมคฺคสฺส หิ อุปฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย อรหโต สพฺพานิ กุสลากุสลกมฺมานิ ปหีนานิ นาม โหนฺติ ปฏิสนฺธิํ ทาตุํ อสมตฺถภาวโต, ยโต อริยมคฺคญาณํ กมฺมกฺขยกรนฺติ วุจฺจติฯ **ภิกฺขุโน**ติ ภินฺนกิเลสตาย ภิกฺขุโนฯ **ธุนมานสฺส ปุเร กตํ รช**นฺติ อรหตฺตปฺปตฺติโต ปุเพฺพ กตํ ราครชาทิมิสฺสตาย รชนฺติ ลทฺธนามํ ทุกฺขเวทนียํ กมฺมํ วิปากปฏิสํเวทเนน ตํ ธุนนฺตสฺส วิทฺธํเสนฺตสฺส, อรหตฺตปฺปตฺติยา ปรโต

ปน สาวชฺชกิริยาย สมฺภโวเยว นตฺถิ, อนวชฺชกิริยา จ ภวมูลสฺส สมุจฺฉินฺนตฺตา สมุจฺฉินฺนมูล ตาย ปุปฺผํ วิย ผลทานสมตฺถตาย อภาวโต กิริยมตฺตาว โหติฯ

อมมสฺสาติ รูปาทีสุ กตฺถจิ มมนฺติ คหณาภาวโต อมมสฺส มมงฺการรหิตสฺสฯ ยสฺส หิ มมงฺกาโร อตฺถิ, โส อตฺตสิเนเหน เวชฺชาทีหิ สรีรํ ปฏิชคฺคาเปติฯ อรหา ปน อมโม, ตสฺมา โส สรีรชคฺคเนปิ อุทาสีนธาตุโกวฯ **ฐิตสฺสา**ติ จตุพฺพิธมฺปิ โอฆํ ตริตฺวา นิพฺพานถเล ฐิตสฺส, ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน วา สนฺธาวนสฺส อภาเวน ฐิตสฺส ฯ เสกฺขปุถุชฺชนา หิ กิเลสาภิสงฺขารานํ อปฺปหีนตฺตา จุติปฏิสนฺธิวเสน สํสาเร ธาวนฺติ นาม, อรหา ปน ตทภาวโต ฐิโตติ วุจฺจติฯ อถ วา ทสวิเธ ขีณาสวสงฺขาเต อริยธมฺเม ฐิตสฺสฯ **ตาทิโน**ติ ‘‘ปฏิกูเล อปฺปฏิกูลสญฺญี วิหรตี’’ติ อาทินา (ปฏิ. ม. ๓.๑๗) นเยน วุตฺตาย ปญฺจวิธาย อริยิทฺธิยา อฏฺฐหิ โลกธมฺเมหิ อกมฺปนิยาย ฉฬงฺคุเปกฺขาย จ สมนฺนาคเตน อิฏฺฐาทีสุ เอกสทิสตาสงฺขาเตน ตาทีภาเวน ตาทิโนฯ **อโตฺถ นตฺถิ ชนํ ลเปตเว**ติ ‘‘มม เภสชฺชาทีนิ กโรถา’’ติ ชนํ ลปิตุํ กเถตุํ ปโยชนํ นตฺถิ สรีเร นิรเปกฺขภาวโตฯ ปณฺฑุปลาโส วิย หิ พนฺธนา ปวุโตฺต สยเมวายํ กาโย ภิชฺชิตฺวา ปตตูติ ขีณาสวานํ อชฺฌาสโยฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘นาภิกงฺขามิ มรณํ, นาภิกงฺขามิ ชีวิตํ;
> กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถา’’ติฯ (เถรคา. ๖๐๖);

อถ วา ยํกิญฺจิ นิมิตฺตํ ทเสฺสตฺวา ‘‘กึ อยฺยสฺส อิจฺฉิตพฺพ’’นฺติ ชนํ ลเปตเว ปจฺจเยหิ นิมนฺตนวเสน ลปาเปตุํ ขีณาสวสฺส อโตฺถ นตฺถิ ตาทิสสฺส มิจฺฉาชีวสฺส มเคฺคเนว สมุคฺฆาติตตฺตาติ อโตฺถฯ อิติ ภควา ‘‘กิสฺสายํ เถโร อตฺตโน โรคํ เวเชฺชหิ อติกิจฺฉาเปตฺวา ภควโต อวิทูเร นิสีทตี’’ติ จินฺเตนฺตานํ ตสฺส อติกิจฺฉาปเน การณํ ปกาเสสิฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. นนฺทสุตฺตวณฺณนา

๒๒. ทุติเย **นโนฺท**ติ ตสฺส นามํฯ โส หิ จกฺกวตฺติลกฺขณูเปตตฺตา มาตาปิตโร สปริชนํ สกลญฺจ ญาติปริวฏฺฏํ นนฺทยโนฺต ชาโตติ ‘‘นโนฺท’’ติ นามํ ลภิฯ **ภควโต ภาตา**ติ ภควโต เอกปิตุปุตฺตตาย ภาตาฯ น หิ ภควโต สโหทรา อุปฺปชฺชนฺติ, เตน วุตฺตํ **‘‘มาตุจฺฉาปุโตฺต’’**ติ, จูฬมาตุปุโตฺตติ อโตฺถฯ มหาปชาปติโคตมิยา หิ โส ปุโตฺตฯ **อนภิรโต**ติ น อภิรโตฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ จริยํ เอกาสนํ เอกเสยฺยํ เมถุนวิรตึฯ **สนฺธาเรตุ**นฺติ ปฐมจิตฺตโต ยาวจริมกจิตฺตํ สมฺมา ปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ ธาเรตุํ ปวเตฺตตุํฯ ทุติเยน เจตฺถ พฺรหฺมจริยปเทน มคฺคพฺรหฺมจริยสฺสาปิ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ **สิกฺขํ ปจฺจกฺขายา**ติ อุปสมฺปทกาเล ภิกฺขุภาเวน สทฺธึ สมาทินฺนํ นิพฺพเตฺตตพฺพภาเวน อนุฏฺฐิตํ ติวิธมฺปิ สิกฺขํ ปฏิกฺขิปิตฺวา, วิสฺสเชฺชตฺวาติ อโตฺถฯ **หีนายา**ติ คิหิภาวายฯ **อาวตฺติสฺสามี**ติ นิวตฺติสฺสามิฯ

กสฺมา ปนายํ เอวมาโรเจสีติ? เอตฺถายํ อนุปุพฺพิกถา – ภควา ปวตฺตวรธมฺมจโกฺก ราชคหํ คนฺตฺวา เวฬุวเน วิหรโนฺต ‘‘ปุตฺตํ เม อาเนตฺวา ทเสฺสถา’’ติ สุโทฺธทนมหาราเชน เปสิเตสุ สหสฺสสหสฺสปริวาเรสุ ทสสุ ทูเตสุ สห ปริวาเรน อรหตฺตํ ปเตฺตสุ สพฺพปจฺฉา คนฺตฺวา อรหตฺตปฺปเตฺตน กาฬุทายิเตฺถเรน คมนกาลํ ญตฺวา มคฺควณฺณนํ วเณฺณตฺวา ชาติภูมิคมนาย ยาจิโต วีสติสหสฺสขีณาสวปริวุโตฺต กปิลวตฺถุนครํ คนฺตฺวา ญาติสมาคเม โปกฺขรวสฺสํ อฏฺฐุปฺปตฺตึ กตฺวา เวสฺสนฺตรชาตกํ (ชา. ๒.๒๒.๑๖๕๕ อาทโย) กเถตฺวา ปุนทิวเส ปิณฺฑาย

ปวิโฏฺฐ ‘‘อุตฺติฏฺเฐ นปฺปมชฺเชยฺยา’’ติ (ธ. ป. ๑๖๘) คาถาย ปิตรํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา นิเวสนํ คนฺตฺวา ‘‘ธมฺมญฺจเร’’ติ (ธ. ป. ๑๖๙) คาถาย มหาปชาปตึ โสตาปตฺติผเล, ราชานํ สกทาคามิผเล ปติฏฺฐาเปสิฯ

ภตฺตกิจฺจาวสาเน ปน ราหุลมาตุคุณกถํ นิสฺสาย จนฺทกินฺนรีชาตกํ (ชา. ๑.๑๔.๑๘ อาทโย) กเถตฺวา ตติยทิวเส นนฺทกุมารสฺส อภิเสกเคหปฺปเวสนวิวาหมงฺคเลสุ วตฺตมาเนสุ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา นนฺทกุมารสฺส หตฺเถ ปตฺตํ ทตฺวา มงฺคลํ วตฺวา อุฏฺฐายาสนา ปกฺกมนฺโต กุมารสฺส หตฺถโต ปตฺตํ น คณฺหิฯ โสปิ ตถาคเต คารเวน ‘‘ปตฺตํ เต, ภนฺเต, คณฺหถา’’ติ วตฺตุํ นาสกฺขิฯ เอวํ ปน จินฺเตสิ, ‘‘โสปานสีเส ปตฺตํ คณฺหิสฺสตี’’ติ, สตฺถา ตสฺมิํ ฐาเน น คณฺหิฯ อิตโร ‘‘โสปานมูเล คณฺหิสฺสตี’’ติ จินฺเตสิ, สตฺถา ตตฺถปิ น คณฺหิฯ อิตโร ‘‘ราชงฺคเณ คณฺหิสฺสตี’’ติ จินฺเตสิ, สตฺถา ตตฺถปิ น คณฺหิฯ กุมาโร นิวตฺติตุกาโม อนิจฺฉาย คจฺฉนฺโต คารเวน ‘‘ปตฺตํ คณฺหถา’’ติ วตฺตุํ น สกฺโกติ, ‘‘อิธ คณฺหิสฺสติ, เอตฺถ คณฺหิสฺสตี’’ติ จินฺเตนฺโต คจฺฉติฯ

ตสฺมิํ ขเณ ชนปทกลฺยาณิยา อาจิกฺขิํสุ, ‘‘อยฺเย ภควา, นนฺทราชานํ คเหตฺวา คจฺฉติ, ตุเมฺหหิ วินา กริสฺสตี’’ติฯ สา อุทกพินฺทูหิ ปคฺฆรนฺเตหิ อฑฺฒุลฺลิขิเตหิ เกเสหิ เวเคน ปาสาทํ อารุยฺห สีหปญฺชรทฺวาเร ฐตฺวา ‘‘ตุวฏํ โข, อยฺยปุตฺต, อาคเจฺฉยฺยาสี’’ติ อาหฯ ตํ ตสฺสา วจนํ ตสฺส หทเย ติริยํ ปติตฺวา วิย ฐิตํฯ สตฺถาปิสฺส หตฺถโต ปตฺตํ อคฺคเหตฺวาว ตํ วิหารํ เนตฺวา ‘‘ปพฺพชิสฺสสิ นนฺทา’’ติ อาหฯ โส พุทฺธคารเวน ‘‘น ปพฺพชิสฺสามี’’ติ อวตฺวา, ‘‘อาม, ปพฺพชิสฺสามี’’ติ อาหฯ สตฺถา เตน หิ นนฺทํ ปพฺพาเชถาติ กปิลวตฺถุปุรํ คนฺตฺวา ตติยทิวเส ตํ ปพฺพาเชสิฯ สตฺตเม ทิวเส มาตรา อลงฺกริตฺวา เปสิตํ ‘‘ทายชฺชํ เม, สมณ, เทหี’’ติ วตฺวา อตฺตนา สทฺธิํ อารามาคตํ ราหุลกุมารํ ปพฺพาเชสิฯ ปุเนกทิวสํ มหาธมฺมปาลชาตกํ (ชา. ๑.๑๐.๙๒ อาทโย) กเถตฺวา ราชานํ อนาคามิผเล ปติฏฺฐาเปสิฯ

อิติ ภควา มหาปชาปตึ โสตาปตฺติผเล, ปิตรํ ตีสุ ผเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปุนเทว ราชคหํ คนฺตฺวา ตโต อนาถปิณฺฑิเกน สาวตฺถิํ อาคมนตฺถาย คหิตปฏิญฺโญ นิฏฺฐิเต เชตวนมหาวิหาเร ตตฺถ คนฺตฺวา วาสํ กเปฺปสิฯ เอวํ สตฺถริ เชตวเน วิหรนฺเต อายสฺมา นโนฺท อตฺตโน อนิจฺฉาย ปพฺพชิโต กาเมสุ อนาทีนวทสฺสาวี ชนปทกลฺยาณิยา วุตฺตวจนมนุสฺสรโนฺต อุกฺกณฺฐิโต หุตฺวา ภิกฺขูนํ อตฺตโน อนภิรตึ อาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา นโนฺท…เป.… หีนายาวตฺติสฺสามี’’**ติฯ

กสฺมา ปน นํ ภควา เอวํ ปพฺพาเชสีติ? ‘‘ปุเรตรเมว อาทีนวํ ทเสฺสตฺวา กาเมหิ นํ วิเวเจตุํ น สกฺกา, ปพฺพาเชตฺวา ปน อุปาเยน ตโต วิเวเจตฺวา อุปริวิเสสํ นิพฺพเตฺตสฺสามี’’ติ เวเนยฺยทมนกุสโล สตฺถา เอวํ นํ ปฐมํ ปพฺพาเชสิฯ

สากิยานีติ สกฺยราชธีตาฯ **ชนปทกลฺยาณี**ติ ชนปทมฺหิ กลฺยาณี รูเปน อุตฺตมา ฉสรีรโทสรหิตา, ปญฺจกลฺยาณสมนฺนาคตาฯ สา หิ ยสฺมา นาติทีฆา นาติรสฺสา นาติกิสา นาติถูลา นาติกาฬิกา นจฺจาทาตา อติกฺกนฺตา มานุสกวณฺณํ อปฺปตฺตา ทิพฺพวณฺณํ, ตสฺมา ฉสรีรโทสรหิตาฯ ฉวิกลฺยาณํ มํสกลฺยาณํ นขกลฺยาณํ อฏฺฐิกลฺยาณํ วยกลฺยาณนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ กลฺยาเณหิ สมนฺนาคตาฯ

ตตฺถ อตฺตโน สรีโรภาเสน ทสทฺวาทสหตฺเถ ฐาเน อาโลกํ กโรติ, ปิยงฺคุสมา วา สุวณฺณสมา วา โหติ, อยมสฺสา **ฉวิกลฺยาณตา**ฯ จตฺตาโร ปนสฺสา หตฺถปาทา มุขปริโยสานญฺจ ลาขารสปริกมฺมกตํ วิย รตฺตปวาฬรตฺตกมฺพเลน สทิสํ โหติ, อยมสฺสา **มํสกลฺยาณตา**ฯ

วีสติ นขปตฺตานิ มํสโต อมุตฺตฏฺฐาเน ลาขารสปริกิตานิ วิย มุตฺตฏฺฐาเน ขีรธาราสทิสานิ โหนฺติ, อยมสฺสา **นขกลฺยาณตา**ฯ ทฺวตฺตึสทนฺตา สุผุสิตา ปริสุทฺธปวาฬปนฺติสทิสา วชิรปนฺตี วิย ขายนฺติ, อยมสฺสา **อฏฺฐิกลฺยาณตา**ฯ วีสติวสฺสสติกาปิ สมานา โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา วิย โหติ นิปฺปลิตา, อยมสฺสา **วยกลฺยาณตา**ฯ สุนฺทรี จ โหติ เอวรูปคุณสมนฺนาคตา, เตน วุตฺตํ **‘‘ชนปทกลฺยาณี’’**ติฯ

ฆรา นิกฺขมนฺตสฺสาติ อนาทเร สามิวจนํ, ฆรโต นิกฺขมโตติ อโตฺถฯ ‘‘ฆรา นิกฺขมนฺต’’นฺติปิ ปฐนฺติฯ **อุปฑฺฒุลฺลิขิเตหิ เกเสหี**ติ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํ, วิปฺปกตุลฺลิขิเตหิ เกเสหิ อุปลกฺขิตาติ อโตฺถฯ ‘‘อฑฺฒุลฺลิขิเตหี’’ติปิ ปฐนฺติฯ อุลฺลิขนนฺติ จ ผณกาทีหิ เกสสณฺฐาปนํ, ‘‘อฑฺฒการวิธาน’’นฺติปิ วทนฺติฯ **อปโลเกตฺวา**ติ สิเนหรสวิปฺผารสํสูจเกน อฑฺฒกฺขินา อาพนฺธนฺตี วิย โอโลเกตฺวาฯ **มํ, ภเนฺต**ติ ปุเพฺพปิ ‘‘ม’’นฺติ วตฺวา อุกฺกณฺฐากุลจิตฺตตาย ปุน ‘‘มํ เอตทโวจา’’ติ อาหฯ **ตุวฏ**นฺติ สีฆํฯ **ตมนุสฺสรมาโน**ติ ตํ ตสฺสา วจนํ, ตํ วา ตสฺสา อาการสหิตํ วจนํ อนุสฺสรโนฺตฯ

ภควา ตสฺส วจนํ สุตฺวา ‘‘อุปาเยนสฺส ราคํ วูปสเมสฺสามี’’ติ อิทฺธิพเลน นํ ตาวตึสภวนํ เนโนฺต อนฺตรามเคฺค เอกสฺมึ ฌามเขเตฺต ฌามขาณุมตฺถเก นิสินฺนํ ฉินฺนกณฺณนาสานงฺคุฏฺฐํ เอกํ ปลุฏฺฐมกฺกฏึ ทเสฺสตฺวา ตาวตึสภวนํ เนสิฯ ปาฬิยํ ปน เอกกฺขเณเนว สตฺถารา ตาวตึสภวนํ คตํ วิย วุตฺตํ, ตํ คมนํ อวตฺวา ตาวตึสภวนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ คจฺฉโนฺตเยว หิ ภควา อายสฺมโต นนฺทสฺส อนฺตรามเคฺค ตํ ปลุฏฺฐมกฺกฏึ ทเสฺสติฯ ยทิ เอวํ กถํ สมิญฺชนาทินิทสฺสนํ? ตํ อนฺตรธานนิทสฺสนนฺติ คเหตพฺพํฯ เอวํ สตฺถา ตํ ตาวตึสภวนํ เนตฺวา สกฺกสฺส เทวรโญฺญ อุปฏฺฐานํ อาคตานิ กกุฏปาทานิ ปญฺจ อจฺฉราสตานิ อตฺตานํ วนฺทิตฺวา ฐิตานิ ทเสฺสตฺวา ชนปทกลฺยาณิยา ตาสํ ปญฺจนฺนํ อจฺฉราสตานํ รูปสมฺปตฺตึ ปฏิจฺจ วิเสสํ ปุจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข ภควา อายสฺมนฺตํ นนฺทํ พาหายํ คเหตฺวา…เป…. กกุฏปาทานี’’**ติฯ

ตตฺถ **พาหายํ คเหตฺวา**ติ พาหุมฺหิ คเหตฺวา วิยฯ ภควา หิ ตทา ตาทิสํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขาเรสิ, ยถา อายสฺมา นโนฺท ภุเช คเหตฺวา ภควตา นียมาโน วิย อโหสิฯ ตตฺถ จ ภควตา สเจ ตสฺส อายสฺมโต ตาวตึสเทวโลกสฺส ทสฺสนํ ปเวสนเมว วา อิจฺฉิตํ สิยา, ยถานิสินฺนเสฺสว ตสฺส ตํ เทวโลกํ ทเสฺสยฺย โลกวิวรณิทฺธิกาเล วิย, ตเมว วา อิทฺธิยา ตตฺถ เปเสยฺยฯ ยสฺมา ปนสฺส ทิพฺพตฺตภาวโต มนุสฺสตฺตภาวสฺส โย นิหีนชิคุจฺฉนียภาโว, ตสฺส สุขคฺคหณตฺถํ อนฺตรามเคฺค ตํ มกฺกฏึ ทเสฺสตุกาโม, เทวโลกสิริวิภวสมฺปตฺติโย จ โอคาเหตฺวา ทเสฺสตุกาโม อโหสิ, ตสฺมา ตํ คเหตฺวา ตตฺถ เนสิฯ เอวญฺหิสฺส ตทตฺถํ พฺรหฺมจริยวาเส วิเสสโต อภิรติ ภวิสฺสตีติฯ

กกุฏปาทานีติ รตฺตวณฺณตาย ปาราวตสทิสปาทานิฯ ตา กิร สพฺพาปิ กสฺสปสฺส ภควโต สาวกานํ ปาทมกฺขนเตลทาเนน ตาทิสา สุกุมารปาทา อเหสุํฯ **ปสฺสสิ โน**ติ ปสฺสสิ นุฯ **อภิรูปตรา**ติ วิสิฏฺฐรูปตราฯ **ทสฺสนียตรา**ติ ทิวสมฺปิ ปสฺสนฺตานํ อติตฺติกรณเฏฺฐน ปสฺสิตพฺพตราฯ **ปาสาทิกตรา**ติ สพฺพาวยวโสภาย สมนฺตโต ปสาทาวหตราฯ

กสฺมา ปน ภควา อวสฺสุตจิตฺตํ อายสฺมนฺตํ นนฺทํ อจฺฉราโย โอโลกาเปสิ? สุเขนวสฺส กิเลเส นีหริตุํฯ ยถา หิ กุสโล เวโชฺช อุสฺสนฺนโทสํ ปุคฺคลํ ติกิจฺฉโนฺต สิเนหปานาทีนา ปฐมํ โทเส อุกฺกิเลเทตฺวา ปจฺฉา วมนวิเรจเนหิ สมฺมเทว นีหราเปติ, เอวํ วิเนยฺยทมนกุสโล ภควา อุสฺสนฺนราคํ อายสฺมนฺตํ นนฺทํ เทวจฺฉราโย ทเสฺสตฺวา อุกฺกิเลเทสิ อริยมคฺคเภสเชฺชน อนวเสสโต นีหริตุกาโมติ เวทิตพฺพํฯ

ปลฺฏฺฐมกฺกฏีติ ฌามงฺคปจฺจงฺคมกฺกฏี ฯ **เอวเมว โข**ติ ยถา สา, ภเนฺต, ตุเมฺหหิ มยฺหํ ทสฺสิตา ฉินฺนกณฺณนาสา ปลฺฏฺฐมกฺกฏี ชนปทกลฺยาณึ อุปาทาย , เอวเมว ชนปทกลฺยาณี อิมานิ ปญฺจ อจฺฉราสตานิ อุปาทายาติ อโตฺถ ฯ **ปญฺจนฺนํ อจฺฉราสตาน**นฺติ อุปโยเค สามิวจนํ, ปญฺจ อจฺฉราสตานีติ อโตฺถ ฯ อวยวสมฺพเนฺธ วา เอตํ สามิวจนํ, เตน ปญฺจนฺนํ อจฺฉราสตานํ รูปสมฺปตฺตึ อุปนิธายาติ อธิปฺปาโย ฯ **อุปนิธายา**ติ จ สมีเป ฐเปตฺวา, อุปาทายาติ อโตฺถ ฯ **สงฺขฺย**นฺติ อิตฺถีติ คณนํ ฯ **กลภาค**นฺติ กลายปิ ภาคํ, เอกํ โสฬสโกฏฺฐาเส กตฺวา ตโต เอกโกฏฺฐาสํ คเหตฺวา โสฬสธา คณิเต ตตฺถ โย เอเกโก โกฏฺฐาโส, โส กลภาโคติ อธิเปฺปโต, ตมฺปิ กลภาคํ น อุเปตีติ วทติ ฯ **อุปนิธิ**นฺติ ''อิมาย อยํ สทิสี''ติ อุปมาภาเวน คเหตฺวา สมีเป ฐปนมฺปิ ฯ

ยตฺถายํ อนภิรโต, ตํ พฺรหฺมจริยํ ปุเพฺพ วุตฺตํ ปากฏญฺจาติ ตํ อนามสิตฺวา ตตฺถ อภิรติยํ อาทรชนนตฺถํ **อภิรม, นนฺท, อภิรม, นนฺทา**''ติ อาเมฑิตวเสน วุตฺตํ ฯ **อหํ เต ปาฏิโภโค**ติ กสฺมา ภควา ตสฺส พฺรหฺมจริยวาสํ อิจฺฉโนฺต อพฺรหฺมจริยวาสสฺส ปาฏิโภคํ อุปคญฺฉิ? ยตฺถสฺส อารมฺมเณ ราโค ทฬฺหํ นิปติ, ตํ อาคนฺตุการมฺมเณ สงฺกาเมตฺวา สุเขน สกฺกา ชหาเปตุนฺติ ปาฏิโภคํ อุปคญฺฉิ ฯ อนุปุพฺพิกถายํ สคฺคกถา อิมสฺส อตฺถสฺส นิทสฺสนํ ฯ

อโสฺสสุนฺติ กถมโสฺสสุํ? ภควา หิ ตทา อายสฺมเนฺต นเนฺท วตฺตํ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน ทิวาฏฺฐานํ คเต อุปฏฺฐานํ อาคตานํ ภิกฺขูนํ ตํ ปวตฺตึ กเถตฺวา ยถา นาม กุสโล ปุริโส อนิกฺขนฺตํ อาณึ อณฺญาย อาณิยา นีหริตฺวา ปุน ตํ หตฺถาทีหิ สญฺจาเลตฺวา อปเนติ, เอวเมว อาจิณฺณวิสเย ตสฺส ราคํ อาคนฺตุกวิสเยน นีหริตฺวา ปุน ตทปิ พฺรหฺมจริยมคฺคเหตุํ กตฺวา อปเนตุกาโม ''เอถ ตุเมฺห, ภิกฺขเว, นนฺทํ ภิกฺขุํ ภตกวาเทน จ อุปกฺกิตกวาเทน จ สมุทาจรถา''ติ อาณาเปสิ, เอวํ ภิกฺขู อโสฺสสุํ ฯ เกจิ ปน ''ภควา ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขาเรสิ, ยถา เต ภิกฺขู ตมตฺถํ ชานึสู''ติ วทนฺติ ฯ

ภตกวาเทนาติ ภตโกติ วาเทน ฯ โย หิ ภติยา กมฺมํ กโรติ, โส ภตโกติ วุจฺจติ, อยมฺปิ อายสฺมา อจฺฉราสโมฺภคนิมิตฺตํ พฺรหฺมจริยํ จรโนฺต ภตโก วิย โหตีติ วุตฺตํ ''ภตกวาเทนา''ติ ฯ **อุปกฺกิตกวาเทนา**ติ โย กหาปณาทีหิ กิญฺจิ กิณาติ, โส อุปกฺกิตโกติ วุจฺจติ, อยมฺปิ อายสฺมา อจฺฉรานํ เหตุ อตฺตโน พฺรหฺมจริยํ กิณาติ, ตสฺมา ''อุปกฺกิตโก''ติ เอวํ วจเนน ฯ อถ วา ภควโต อาณาย อจฺฉราสโมฺภคสงฺขาตาย ภติยา พฺรหฺมจริยวาสสงฺขาตํ ชีวิตํ ปวเตฺตโนฺต ตาย ภติยา ยาปเน ภควตา ภริยมาโน วิย โหตีติ ''ภตโก''ติ วุโตฺต, ตถา อจฺฉราสโมฺภคสงฺขาตํ วิกฺกยํ อาทาตพฺพํ กตฺวา ภควโต อาณตฺติยํ ติฏฺฐโนฺต เตน วิกฺกเยน ภควตา อุปกฺกีโต วิย โหตีติ วุตฺตํ ''อุปกฺกิตโก''ติ ฯ

อฏฺฏียมาโนติ ปีฬียมาโน ทุกฺขาปียมาโน ฯ **หรายมาโน**ติ ลชฺชมาโน ฯ **ชิคุจฺฉมาโน**ติ ปาฏิกุลฺยโต ทหโนฺต ฯ **เอโก**ติ อสหาโย ฯ **วูปกโฏฺฐ**ติ วตฺถุกาเมหิ กิเลสกาเมหิ จ กาเยน เจว จิเตฺตน จ วูปกโฏฺฐ ฯ **อปฺปมโตฺต**ติ กมฺมฏฺฐาเน สตึ อวิชหโนฺต ฯ **อาตาปี**ติ กายิกเจตสิกวีริยาตาเปน อาตาปวา, อาตาเปติ กิเลเสติ อาตาโป, วีริยํ ฯ **ปหิตโตฺต**ติ กาเย จ ชีวิเต จ อนเปกฺขตาย เปสิตโตฺต วิสฺสฏฺฐอตฺตภาโว, นิพฺพาเน วา เปสิตจิโตฺต ฯ **น จิรเสฺสวา**ติ กมฺมฏฺฐานารมฺภโต น จิเรเนว ฯ **ยสฺสตฺถายา**ติ ยสฺส อตฺถาย ฯ **กุลปุตฺตา**ติ ทุวิธา กุลปุตฺตา ชาติกุลปุตฺตา จ อาจารกุลปุตฺตา จ, อยํ ปน อุภยถาปิ กุลปุโตฺต ฯ **สมฺมเทวา**ติ เหตุนา จ การเณน จ ฯ **อคารสฺมา**ติ ฆรโต ฯ **อนคาริย**นฺติ ปพฺพชฺชํ ฯ กสิวณิชฺชาทิกมฺมญฺหิ อคารสฺส หิตนฺติ อคาริยํ นาม, ตํ เอตฺถ นตฺถีติ ปพฺพชฺชา อนคาริยาติ วุจฺจติ ฯ **ปพฺพชนฺตี**ติ อุปคจฺฉนฺติ ฯ **ต**

ทนฺตฺตรนฺติ ตํ อนุตฺตรํฯ **พฺรหฺมจริยปริโยสาน**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปริโยสานภูตํ อรหตฺต ผลํฯ ตสฺส หิ อตฺถาย กุลปุตฺตา อิธ ปพฺพชนฺติฯ **ทิฏฺเฐว ธมฺเม**ติ ตสฺมึเยว อตฺตภาเวฯ **สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา**ติ อตฺตนาเยว ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา, อปรปฺปจฺจเยน ญตฺวาติ อ โตฺถฯ **อุปสมฺปชฺช วิหาสี**ติ ปาปุณิตฺวา สมฺปาเทตฺวา วา วิหาสิฯ เอวํ วิหรโนฺตว **ขีณา ชาติ...เป.... อพฺภญฺญาสี**ติฯ อิมินา อสฺส ปจฺจเวกฺขณภูมิ ทสฺสิตาฯ

ตตฺถ **ขีณา ชาตี**ติ น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา ปุเพฺพว ขีณตฺตา, น อนาคตา อนาคตตฺ ตา เอว, น ปจฺจุปฺปนฺนา วิชฺชมานตฺตาฯ มคฺคสฺส ปน อภาวิตตฺตา ยา เอกจตุปญฺจโวการภเว สุ เอกจตุปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทา ชาติ อุปฺปเชฺชยฺย, สา มคฺคสฺส ภาวิตตฺตา อนุปฺปาทธมฺมตํ อาปชฺชเนน ขีณาฯ ตํ โส มคฺคภาวนาย ปหีนกิเลเส ปจฺจเวกฺขิตฺวา กิเลสาภาเวน วิชฺชมา นมฺปิ กมฺมํ อายตึ อปฺปฏิสนฺธิกํ โหตีติ ชานเนน อพฺภญฺญาสิฯ **วุสิต**นฺติ วุตฺถํ ปริวุตฺถํ กตํ จริตํ, นิฏฺฐาปิตนฺติ อโตฺถฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณเกน หิ สทฺธึ สตฺต เสกฺขา พฺรหฺมจริยวาสํ วสนฺติ นาม, ขีณาสโว วุตฺถวาโส, ตสฺมา โส อตฺตโน พฺรหฺมจริยวาสํ ปจฺจเวกฺขโนฺต ''วุสิตํ พฺรหฺมจริย''นฺติ อพฺภญฺญาสิฯ **กตํ กรณีย**นฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาวเสน โสฬสวิธมฺปิ กิจฺจํ นิฏฺฐาปิตํฯ ปุถุชฺชนกลฺยาณกาทโย หิ ตํ กิจฺจํ กโรนฺติ นาม, ขีณาสโว กตกรณีโย, ตสฺมา โส อตฺตโน กรณียํ ปจฺจเวกฺขโนฺต ''กตํ กรณีย''นฺติ อพฺภญฺญาสิฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ ''อิทานิ ปุน อิตฺถภาวาย เอวํ โสฬส กิจฺจภาวาย กิเลสกฺขยาย วา มคฺคภาวนาย กิจฺจํ เม นตฺถี''ติ อพฺภญฺญาสิฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ วา ''อิตฺถภาวโต อิมสฺมา เอวํปการา วตฺตมานกฺขนฺธสนฺตานา อปรํ ขนฺธสนฺตานํ มยฺหํ นตฺถิ, อิเม ปน ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา วิย รุกฺขา, เต จริมกจิตฺตนิโรเธน อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท นิพฺพายิสฺสนฺติ, อปณฺณตฺติกภาวํ คมิสฺสนฺตี''ติ อพฺภญฺญาสิฯ **อญฺญตโร**ติ เอโกฯ **อรหต**นฺติ ภควโต สาวกานํ อรหนฺตานํ อพฺภนฺตโร เอโก มหาสาวโก อโหสีติ อโตฺถฯ

อญฺญตรา เทวตาติ อธิคตมคฺคา เอกา พฺรหฺมเทวตาฯ สา หิ สยํ อเสกฺขตฺตา อเสกฺข วิสยํ อพฺภญฺญาสิฯ เสกฺขา หิ ตํ ตํ เสกฺขวิสยํ, ปุถุชฺชนา จ อตฺตโน ปุถุชฺชนวิสยเมว ชานนฺติฯ **อภิกฺกนฺตาย รตฺติยา**ติ ปริกฺขีณาย รตฺติยา, มชฺฌิมยาเมติ อโตฺถฯ **อภิกฺกนฺตวณฺณา**ติ อติ อุตฺตมวณฺณาฯ **เกวลกปฺป**นฺติ อนวเสเสน สมนฺตโตฯ **โอภาเสตฺวา**ติ อตฺตโน ปภาย จโนฺท วิย สูริโย วิย จ เชตวนํ เอโกภาสํ กตฺวาฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ อายสฺมโต นนฺทสฺส อรหตฺตปฺปตฺตึ วิทิตฺวา ปีติโสมนสฺสชาตา ''ตํ ภควโต ปฏิเวเทสฺสามี''ติ อุปสงฺกมิฯ

อาสวานํ ขยาติ เอตฺถ อาสวนฺตีติ อาสวา, จกฺขุทฺวาราทีหิ ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ อถ วา อาโคตฺรภุํ อาภวคฺคํ วา สวนฺตีติ อาสวา, เอเต ธเมฺม เอตญฺจ โอกาสํ อโนฺต กริตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ จิรปาริวาสิยเฏฺฐน มทิราทิอาสวา วิยาติ อาสวาฯ ''ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชายา''ติอาทิวจเนหิ (อ. นิ. ๑๐.๖๑) เนสํ จิรปาริวาสิยตา เวทิตพฺพาฯ อถ วา อายตํ สํสารทุกฺขํ สวนฺติ ปสวนฺตีติปิ, อาสวาฯ ปุริโม เจตฺถ อโตฺถ กิเลเสสุ ยุชฺชติ, ปจฺฉิโม กเมฺมปิฯ น เกวลญฺจ กมฺมกิเลสา เอว อาสวา, อถ โข นานปฺปการา อุปทฺทวาปิฯ ตถา หิ ''นาหํ, จุนฺท , ทิฏฺฐธมฺมิกานํเยว อาสวานํ สํวราย ธมฺมํ เทเสมี''ติ เอตฺถ (ที. นิ. ๓.๑๘๒) วิวาทมูลภูตา กิเลสา อาสวาติ อาคตาฯ

> ''เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺย, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;

เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินลีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖) –

เอตฺถ เตภูมิกํ กมฺมํ อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมา อาสวาติ อาคตาฯ ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย, สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตายา’’ติ (ปารา. ๓๙) ปรูปฆาตวิปฺปฏิสารวธพนฺธาทโย เจว อปายทุกฺขภูตา จ นานปฺปการา อุปทฺทวาฯ

เต ปเนเต อาสวา วินเย – ‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกานํ อาสวานํ สํวราย สมฺปรายิกานํ อาสวานํ ปฏิฆาตายา’’ติ (ปารา. ๓๙) ทฺวิธา อาคตาฯ สฬายตเน ‘‘ตโยเม, อาวุโส, อาสวา – กามาสโว, ภวาสโว, อวิชฺชาสโว’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๐๕) ติธา อาคตา, ตถา อเญฺญสุ จ สุตฺตเนฺตสุฯ อภิธมฺเม เตเยว ทิฏฺฐาสเวน สทฺธึ จตุธา อาคตาฯ นิเพฺพธิกปริยาเย ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา นิรยคามินิยา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๖.๖๓) ปญฺจธา อาคตาฯ ฉกฺกนิปาเต ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อาสวา สํวราย ปหาตพฺพา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๖.๕๘) นเยน ฉธา อาคตาฯ สพฺพาสวปริยาเย (ม. นิ. ๑.๒๒) เตเยว ทสฺสนปหาตเพฺพหิ สทฺธึ สตฺตธา อาคตาฯ อิธ ปน อภิธมฺมนเยน จตฺตาโร อาสวา เวทิตพฺพาฯ

ขยาติ เอตฺถ ปน ‘‘โย อาสวานํ ขโย เภโท ปริเภโท’’ติอาทีสุ อาสวานํ สรสเภโท อาสวกฺขโยติ วุโตฺตฯ ‘‘ชานโต อหํ, ภิกฺขเว, ปสฺสโต อาสวานํ ขยํ วทามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕) อาสวานํ อายตึ อนุปฺปาโท อาสวกฺขโยติ วุโตฺตฯ

‘‘เสกฺขสฺส สิกฺขมานสฺส, อุชุมคฺคานุสาริโน;
ขยสฺมึ ปฐมํ ญาณํ, ตโต อญฺญา อนนฺตรา’’ติฯ (อิติวุ. ๖๒) –

อาทีสุ มโคฺค อาสวกฺขโยติ วุโตฺตฯ ‘‘อาสวานํ ขยา สมโณ โหตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๓๘) ผลํฯ

‘‘ปรวชฺชานุปสฺสิสฺส, นิจฺจํ อุชฺฌานสญฺญิโน;
อาสวา ตสฺส วฑฺฒนฺติ, อารา โส อาสวกฺขยา’’ติฯ –

อาทีสุ (ธ. ป. ๒๕๓) นิพฺพานํฯ อิธ ปน อาสวานํ อจฺจนฺตขโย อนุปฺปาโท วา มโคฺค วา ‘‘อาสวานํ ขโย’’ติ วุโตฺตฯ

อนาสวนฺติ ปฏิปสฺสทฺธิวเสน สพฺพโส ปหีนาสวํฯ **เจโตวิมุตฺติ**นฺติ อรหตฺตผลสมาธึฯ **ปญฺญาวิมุตฺติ**นฺติ อรหตฺตผลปญฺญํฯ อุภยวจนํ มเคฺค วิย ผเลปิ สมถวิปสฺสนานํ ยุคนนฺธภาวทสฺสนตฺถํฯ **ญาณ**นฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํฯ เทวตาย วจนสมนนฺตรเมว ‘‘กถํ นุ โข’’ติ อาวเชฺชนฺตสฺส ภควโต ญาณํ อุปฺปชฺชิ ‘‘นเนฺทน อรหตฺตํ สจฺฉิกต’’นฺติฯ โส หิ อายสฺมา สหายภิกฺขูหิ ตถา อุปฺปณฺฑิยมาโน ‘‘ภาริยํ วต มยา กตํ, โยหํ เอวํ สฺวากฺขาเต ธมฺมวินเย ปพฺพชิตฺวา อจฺฉรานํ ปฏิลาภาย สตฺถารํ ปาฏิโภคํ อกาสิ’’นฺติ อุปฺปนฺนสํเวโค หิโรตฺตปฺปํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา ฆเฏโนฺต วายมโนฺต อรหตฺตํ ปตฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘ยํนูนาหํ ภควนฺตํ เอตสฺมา ปฏิสฺสวา โมเจยฺย’’นฺติฯ โส ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน อธิปฺปายํ สตฺถุ อาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข อายสฺมา นโนฺท…เป…. เอตสฺมา ปฏิสฺสวา’’**ติฯ ตตฺถ **ปฏิสฺสวา**ติ ปาฏิโภคปฺปฏิสฺสวา, ‘‘อจฺฉรานํ ปฏิลาภาย อหํ ปฏิภูโต’’ติ ปฏิญฺญายฯ

อถสฺส ภควา ‘‘ยสฺมา ตยา อญฺญา อาราธิตาติ ญาตเมตํ มยา, เทวตาปิ เม อาโรเจสิ, ตสฺมา นาหํ ปฏิสฺสวา อิทานิ โมเจตโพฺพ อรหตฺตปฺปตฺติยาว โมจิตตฺตา’’ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ

“ยเทว โข เต นนฺทา”ติอาทิฯ ตตฺถ **ยเทวา**ติ ยทา เอวฯ **เต**ติ ตวฯ **มุโตฺต**ติ ปมุโตฺตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมิํเยว กาเล อาสเวหิ ตว จิตฺตํ วิมุตฺตํ, อถ อนนฺตรเมวาหํ ตโต ปาฏิโภคโต มุโตฺตติฯ

โสปิ อายสฺมา วิปสฺสนากาเลเยว ‘‘ยเทวาหํ อินฺทฺริยาสํวรํ นิสฺสาย อิมํ วิปฺปการํ ปโตฺต, ตเมว สุฏฺฐุ นิคฺคเหสฺสามี’’ติ อุสฺสาหชาโต พลวหิโรตฺตโปฺป ตตฺถ จ กตาธิการตฺตา อินฺทฺริยสํวเร อุกฺกฏฺฐปฏิปทมฺปิ อคมาสิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สเจ , ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปุรตฺถิมา ทิสา อาโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลเกติ ‘เอวํ เม ปุรตฺถิมํ ทิสํ อาโลกยโต น อภิชฺฌาโทมนสฺสา ปาปกา อกุสลา ธมฺมา อนฺวาสฺสเวยฺยุ’นฺติ, อิติห ตตฺถ สมฺปชาโน โหติฯ
>
> ‘‘สเจ, ภิกฺขเว, นนฺทสฺส ปจฺฉิมา…เป.… อุตฺตรา… ทกฺขิณา… อุทฺธํ… อโธ… อนุทิสา อาโลเกตพฺพา โหติ, สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา นโนฺท อนุทิสํ อาโลเกติ ‘เอวํ เม…เป.… สมฺปชาโน โหตี’’’ติ (อ. นิ. ๘.๙)ฯ

เตเนว ตํ อายสฺมนฺตํ สตฺถา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ ยทิทํ นโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๓๐) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต นนฺทสฺส สพฺพาสเว เขเปตฺวา สุขาทีสุ ตาทิภาวปฺปตฺติสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทานน**ฺติ ตทตฺถวิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยสฺส นิตฺติโณฺณ ปโงฺก**ติ เยน อริยปุคฺคเลน อริยมคฺคเสตุนา สโพฺพ ทิฏฺฐิปโงฺก สํสารปโงฺก เอว วา นิพฺพานปารคมเนน ติโณฺณฯ **มทฺทิโต กามกณฺฑโก**ติ เยน สตฺตานํ วิชฺฌนโตฯ ‘‘กามกณฺฑโก’’ติ ลทฺธนาโม สโพฺพ กิเลสกาโม สโพฺพ กามวิสูโก อคฺคญาณทเณฺฑน มทฺทิโต ภโคฺค อนวเสสโต มถิโตฯ **โมหกฺขยํ อนุปฺปโตฺต**ติ เอวํภูโต จ ทุกฺขาทิวิสยสฺส สพฺพสฺส สโมฺมหสฺส เขปเนน โมหกฺขยํ ปโตฺต, อรหตฺตผลํ นิพฺพานญฺจ อนุปฺปโตฺตฯ **สุขทุเกฺขสุ น เวธตี ส ภิกฺขู**ติ โส ภินฺนกิเลโส ภิกฺขุ อิฏฺฐารมฺมณสมาโยคโต อุปฺปเนฺนสุ สุเขสุ อนิฏฺฐารมฺมณสมาโยคโต อุปฺปเนฺนสุ ทุเกฺขสุ จ น เวธติ น กมฺปติ, ตํ นิมิตฺตํ จิตฺตวิการํ นาปชฺชติฯ ‘‘สุขทุเกฺขสู’’ติ จ เทสนามตฺตํ, สเพฺพสฺวปิ โลกธเมฺมสุ น เวธตีติ เวทิตพฺพํฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ยโสชสุตฺตวณฺณนา

๒๓. ตติเย **ยโสชปฺปมุขานี**ติ เอตฺถ **ยโสโช**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํ, ตํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา ปพฺพชิตตฺตา วิจรณโต จ ตานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ‘‘ยโสชปฺปมุขานี’’ติ วุตฺตานิฯ

เตสํ อยํ ปุพฺพโยโค – อตีเต กิร กสฺสปทสพลสฺส สาสเน อญฺญตโร ภิกฺขุ อารญฺญโก อรเญฺญ ปิฏฺฐิปาสาเณ กตปณฺณกุฏิยํ วิหรติฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ปญฺจสตา โจรา คามฆาตกาทีนิ กตฺวา โจริกาย ชีวนฺตา โจรกมฺมํ กตฺวา ชนปทมนุเสฺสหิ อนุพทฺธา ปลายมานา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ตตฺถ กิญฺจิ คหณํ วา ปฏิสรณํ วา อปสฺสนฺตา อวิทูเร ตํ ภิกฺขุํ ปาสาเณ นิสินฺนํ ทิสฺวา

วนฺทิตฺวา ตํ ปวตฺตึ อาจิกฺขิตฺวา ‘‘อมฺหากํ, ภนฺเต, ปฏิสรณํ โหถา’’ติ ยาจึสุฯ เถโร ‘‘ตุมฺหากํ สีลสทิสํ ปฏิสรณํ นตฺถิ, สพฺเพ ปญฺจ สีลานิ สมาทิยถา’’ติ อาหฯ เต ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา สีลานิ สมาทิยึสุฯ เถโร ‘‘ตุมฺเห อิทานิ สีเลสุ ปติฏฺฐิตา, อตฺตโน ชีวิตํ วินาสยนฺเตสุปิ มา มนํ ปโทสยิตฺถา’’ติ กกจูปมวิธึ (ม. นิ. ๑.๒๒๒ อาทโย) อาจิกฺขิฯ เต ‘‘สาธู’’ติ สมฺปฏิจฺฉึสุฯ อถ เต ชานปทา ตํ สมฺปตฺตา อิโต จิโต จ คเวสนฺตา เต โจเร ทิสฺวา สพฺเพว ชีวิตา โวโรเปสุํฯ เต เตสุ มโนปโทสมตฺตมฺปิ อกตฺวา อกฺขณฺฑสีลา กาลํ กตฺวา กามาวจรเทเวสุ นิพฺพตฺตึสุฯ เตสุ เชฏฺฐโจโร เชฏฺฐเทวปุตฺโต อโหสิ, อิตเร ตสฺเสว ปริวาราฯ

เต อปราปรํ สํสรนฺตา เอกํ พุทฺธนฺตรํ เทวโลเก เขเปตฺวา อมฺหากํ ภควโต กาเล เทวโลกโต จวิตฺวา เชฏฺฐเทวปุตฺโต สาวตฺถินครทฺวาเร เกวฏฺฏคาเม ปญฺจสตกุลคาม เชฏฺฐกสฺส เกวฏฺฏสฺส ปุตฺโต หุตฺวา นิพฺพตฺติ, **ยโสโช**ติสฺส นามํ อกํสุฯ อิตเรปิ อวเสสเก วฏฺฏานํ ปุตฺตา หุตฺวา นิพฺพตฺตึสุฯ เต ปุพฺพสนฺนิวาเสน สพฺเพปิ สหายกา หุตฺวา สหปํสุกีฬิตํ กีฬนฺตา อนุปุพฺเพน วยปฺปตฺตา อเหสุํ, ยโสโช เตสํ อโคฺค อโหสิฯ เต สพฺเพว เอกโต หุตฺวา ชาลานิ คเหตฺวา นทิตฬากาทีสุ มเจฺฉ พนฺธนฺตา วิจรนฺติฯ

อเถกทิวสํ อจิรวติยา นทิยา ชาเล ขิเตฺต สุวณฺณวโณฺณ มโจฺฉ อโนฺตชาเล ปาวิสิฯ ตํ ทิสฺวา สพฺเพปิ เกวฏฺฏา ‘‘อมฺหากํ ปุตฺตา มเจฺฉ พนฺธนฺตา สุวณฺณวณฺณํ มจฺฉํ พนฺธึสู’’ติ หฏฺฐ ตุฏฺฐา อเหสุํฯ อถ เต ปญฺจสตาปิ สหายกา มจฺฉํ นาวาย ปกฺขิปิตฺวา นาวํ อุกฺขิปิตฺวา รโญฺญ ทเสฺสสุํฯ ราชา ตํ ทิสฺวา ‘‘ภควา เอตสฺส สุวณฺณวณฺณการณํ ชานิสฺสตี’’ติ มจฺฉํ คาหาเปตฺวา ภควโต ทเสฺสสิฯ สตฺถา ‘‘อยํ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สาสเน โอสกฺกมาเน ปพฺพชิตฺวา มิจฺฉา ปฏิปชฺชโนฺต สาสนํ โอสกฺกาเปตฺวา นิรเย นิพฺพโตฺต เอกํ พุทฺธนฺตรํ นิรเย ปจฺจิตฺวา ตโต จุโต อจิรวติยํ มโจฺฉ หุตฺวา นิพฺพโตฺต’’ติ วตฺวา ตสฺส มาตุภคินีนญฺจ นิรเย นิพฺพตฺต ภาวํ, ตสฺส ภาติกเตฺถรสฺส ปรินิพฺพุตภาวญฺจ เตเนว กถาเปตฺวา อิมิสฺสา อฏฺฐุปฺปตฺติยา กปิล สุตฺตํ เทเสสิฯ

สตฺถุ เทสนํ สุตฺวา เต ปญฺจสตา เกวฏฺฏปุตฺตา สํเวคชาตา หุตฺวา ภควโต สนฺติเก ปพฺพ ชิตฺวา, อุปสมฺปนฺนา หุตฺวา วิเวกวาสํ วสนฺตา ภควนฺตํ ทสฺสนาย อาคมํสุฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน ยโสชปฺปมุขานิ ปญฺจมตฺตานิ ภิกฺขุสตานี’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **เตธา**ติ เต อิธฯ **เนวาสิเกหี**ติ นิพทฺธวาสํ วสมาเนหิฯ **ปฏิสโมฺมทมานา**ติ เนวา สิกภิกฺขูหิ ‘‘กจฺจาวุโส, ขมนีย’’นฺติอาทินา ปฏิสนฺถารวเสน สโมฺมทนาย กตาย ‘‘อามาวุโส, ขมนีย’’นฺติอาทินา , ปุน สโมฺมทมานา เตหิ สทฺธึ สมฺปฺปวตฺตโมทาฯ **เสนาสนานิ ปญฺญาป ยมานา**ติ อาจริยุปชฺฌายานํ อตฺตโน จ ปาปุณกานิ เสนาสนานิ ปุจฺฉิตฺวา เตหิ เนวาสิเกหิ เตสํ ‘‘อิทํ ตุมฺหากํ อาจริยานํ, อิทํ ตุมฺหากํ อุปชฺฌายานํ, อิทํ ตุมฺหากํ ปาปุณาตี’’ติ เสนา สนานิ สํวิธาเปตฺวา อตฺตนา จ ตตฺถ คนฺตฺวา, ทฺวารกวาฏานิ วิวริตฺวา, มญฺจปีฐกฏสารกาทีนิ นีหริตฺวา ปโปฺผเฏตฺวา ยถาฐานํ ฐปนาทิวเสน ปญฺญาเปนฺตา จฯ

ปตฺตจีวรานิ ปฏิสามยมานาติ, ‘‘ภนฺเต, อิมํ เม ปตฺตํ ฐเปถ, อิทํ จีวรํ, อิทํ ถาลกํ, อิทํ อุทกตุมฺพํ, อิทํ เม กตฺตรยฏฺฐิ’’นฺติ เอวํ สมณปริกฺขารํ สํโคปยมานาฯ **อุจฺจาสทฺทา มหาสทฺทา**ติ อุทฺธํ คตเฆฺฐน อุโจฺจ สโทฺท เยสนฺเต อุจฺจาสทฺทา อการสฺส อาการํ กตฺวาฯ สมนฺตโต ปตฺถฏเฆฺฐน มหโนฺต สโทฺท เยสนฺเต มหาสทฺทาฯ **เกวฏฺฏา มเญฺญ มจฺฉวิโลเป**ติ เกวฏฺฏา วิย มจฺฉวิลุมฺปเนฯ ยถา นาม เกวฏฺฏา อุทเก วฏฺฏนโต มจฺฉคฺคหณตฺถํ ปวตฺตนโต ‘‘เก วฏฺฏา’’ติ ลทฺธนามา มจฺฉพนฺธา มจฺฉคฺคหณตฺถํ ชเล ชาลํ ปกฺขิปิตฺวา ‘‘ปวิโฏฺฐ น ปวิโฏฺฐ,

คหิโต น คหิโต’’ติอาทินา อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทา โหนฺติฯ ยถา จ เต มจฺฉปจฺฉิอาทีนิ ฐปิตฏฺฐาเน มหาชเน คนฺตฺวา ‘‘มยฺหํ เอกํ มจฺฉํ เทถ, มยฺหํ เอกํ มจฺฉผาลํ เทถ, อมุกสฺส ทินฺนํ มหนฺตํ, มยฺหํ ขุทฺทโก’’ติอาทีนิ วตฺวา วิลุมฺปมาเน เตสํ ปฏิเสธนาทิวเสน อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทา จ โหนฺติ, เอวเมเต ภิกฺขูติ ทเสฺสติฯ **เตเต**ติ เต เอเตฯ **กินฺนู**ติ กิสฺส นุ, กิมตฺถํ นูติ อโตฺถฯ **เตเม**ติ เต อิเมฯ **ปณาเมมี**ติ นีหรามิฯ **โว**ติ ตุเมฺหฯ **น โว มม สนฺติเก วตฺถพฺพ**นฺติ ตุเมฺหหิ มยฺหํ สนฺติเก น วสิตพฺพํฯ เย ตุเมฺห มาทิสสฺส พุทฺธสฺส วสนฏฺฐานํ อาคนฺตฺวา เอวํ มหาสทฺทํ กโรถ, อตฺตโน ธมฺมตาย วสนฺตา กิํ นาม สารุปฺปํ กริสฺสถ, ตุมฺหาทิสานํ มม สนฺติเก วสนกิจฺจํ นตฺถีติ ทีเปติฯ เอวํ ปณามิเตสุ จ ภควตา เตสุ เอกภิกฺขุปิ ‘‘ภควา ตุเมฺห มหาสทฺทมตฺตเกน อเมฺห ปณาเมถา’’ติ วา อญฺญํ วา กิญฺจิ ปฏิวจนํ อวตฺวา พุทฺธคารเวน สเพฺพ ภควโต วจนํ สมฺปฏิจฺฉนฺตา ‘‘เอวํ, ภเนฺต’’ติ วตฺวา นิกฺขมิํสุฯ เอวํ ปน เตสํ อโหสิ ‘‘มยํ สตฺถารํ ปสฺสิสฺสาม, ธมฺมํ โสสฺสาม, สตฺถุ สนฺติเก วสิสฺสามาติ อาคตา, เอวรูปสฺส ปน ครุโน สตฺถุ สนฺติกํ อาคนฺตฺวา มหาสทฺทํ กริมฺหา, อมฺหากเมว โทโสยํ, ปณามิตมฺหา ตโต, น ลทฺธํ สตฺถุ สนฺติเก วตฺถุํ, สมนฺตปาสาทิกํ สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ โอโลเกตุํ, มธุรสฺสเรน เทสิตํ ธมฺมํ โสตุ’’นฺติฯ เต พลวโทมนสฺสชาตา หุตฺวา ปกฺกมิํสุฯ

สํสาเมตฺวาติ สุคุตฺตํ กตฺวาฯ **วชฺชี**ติ เอวํนามโก ชนปโท, วชฺชี นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีวเสน ‘‘วชฺชี’’เตฺวว วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘วชฺชีสู’’**ติฯ **วคฺคุมุทา**ติ เอวํนาม โลกสฺส ปุญฺญสมฺมตา เอกา นทีฯ ‘‘วคฺคมุทา’’ติปิ ปาโฐฯ **อตฺถกาเมนา**ติ กิญฺจิ ปโยชนํ อนเปกฺขิตฺวา อตฺถเมว อิจฺฉเนฺตนฯ **หิเตสินา**ติ อตฺถํ อิจฺฉเนฺตน, ‘‘กินฺติ เม สาวกา วฏฺฏทุกฺขา ปริมุเจฺจยฺยุ’’นฺติ ตสฺส อตฺถสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส วา เหตุภูตสฺส หิตสฺส เอสนสีเลนฯ ตโต เอว อตฺตโน สรีรเขทํ อคเณตฺวา ทูเรปิ เวเนยฺยสนฺติกํ คนฺตฺวา อนุกมฺปนโต **อนุกมฺปเกน**ฯ ตเมว อนุกมฺปํ อุปาทาย มยํ ปณามิตา, น อตฺตโน เวยฺยาวจฺจาทิปจฺจาสีสายฯ ยสฺมา ธมฺมครุโน พุทฺธา ภควโนฺต สมฺมาปฏิปตฺติยาว ปูเชตพฺพา, เย อุจฺจาสทฺทกรณมเตฺตปิ ปณาเมนฺติ, ตสฺมา **หนฺท มยํ, อาวุโส, ตถา วิหารํ กเปฺปม** สพฺพตฺถ สติสมฺปชญฺญโยเคน อปณฺณกปฺปฏิปทํ ปูเรนฺตา ยถาคหิตกมฺมฏฺฐานํ มตฺถกํ ปาเปนฺตา จตุอิริยาปถวิหารํ กเปฺปม วิหรามฯ **ยถา โน วิหรต**นฺติ ยถา อเมฺหสุ วิหรเนฺตสุ, ***ภควา อตฺตมโน อสฺส,*** สมฺมาปฏิปตฺติยา ปูชาย อาราธิโต ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ

เตเนวนฺตรวเสฺสนาติ ตสฺมิํเยว อนฺตรวเสฺส มหาปวารณํ อนติกฺกมิตฺวาวฯ **สเพฺพว ติโสฺส วิชฺชา สจฺฉากํสู**ติ สเพฺพเยว เต ปญฺจสตา ภิกฺขู ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ ทิพฺพจกฺขุญาณํ อาสวกฺขยญาณนฺติ อิมา ติโสฺส ปุเพฺพนิวุตฺถกฺขนฺธปฺปฏิจฺฉาทกโมหกฺขนฺธาทีนํ วินิวิชฺฌนเฏฺฐน วิชฺชา อตฺตปจฺจกฺขา อกํสุฯ โลกิยาภิญฺญาสุ อิมาเยว เทฺว อภิญฺญา อาสวกฺขยญาณสฺส พหุปการา, น ตถา ทิพฺพโสตเจโตปริยอิทฺธิวิธญาณานีติ ทสฺสนตฺถํ วิชฺชตฺตยเมเวตฺถ เตสํ ภิกฺขูนํ อธิคมทสฺสนวเสน อุทฺธฏํฯ ตถา หิ เวรญฺชสุเตฺต (อ. นิ. ๘.๑๑) ภควา เวรญฺชพฺราหฺมณสฺส อตฺตโน อธิคมํ ทเสฺสโนฺต วิชฺชตฺตยเมว เทเสสิ, น ทิพฺพโสตญาณาทีนํ อภาวโตฯ เอวํ เตสมฺปิ ภิกฺขูนํ วิชฺชมานานิปิ ทิพฺพโสตญาณาทีนิ น อุทฺธฏานิฯ ฉฬภิญฺญา หิ เต ภิกฺขูฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘วคฺคุมุทาย นทิยา ตีเร อนฺตรหิตา มหาวเน กูฏาคารสาลายํ ภควโต สมฺมุเข ปาตุรเหสุ’’นฺติ เตสํ ภิกฺขูนํ อิทฺธิวฬญฺชนํ วกฺขติฯ

ยถาภิรนฺตนฺติ ยถาภิรตํ ยถาชฺฌาสยํฯ พุทฺธานญฺหิ เอกสฺมิํ ฐาเน วสนฺตานํ ฉายูทกวิปตฺติํ วา อผาสุกเสนาสนํ วา มนุสฺสานํ อสฺสทฺธาทิภาวํ วา อาคมฺม อนภิรติ นาม นตฺถิ, เตสํ สมฺปตฺติยา ‘‘ผาสุํ วิหรามา’’ติ จิรวิหาโรปิ นตฺถิฯ ยตฺถ ปน ภควติ วิหรเนฺต มนุสฺสา สรเณสุ

วา ปติฏฺฐหนฺติ, สีลานิ วา สมาทิยนฺติ ปพฺพชนฺติ, โสตาปตฺติมคฺคาทีนิ วา ปาปุณนฺติ, สตฺถา ตาสุ สมฺปตฺตีสุ เตสํ ปติฏฺฐาปนตฺถํ วสติ, ตทภาเว ปกฺกมติฯ ตทา หิ สาวตฺถิยํ กตฺตพฺพพุทฺธกิจฺจํ นาโหสิฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ โข ภควา สาวตฺถิยํ ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา เยน เวสาลี เตน จาริกํ ปกฺกามี”**ติฯ

จาริกํ จรมาโนติ อทฺธานคมนํ คจฺฉนฺโตฯ จาริกา จ นาเมสา ภควโต ทุวิธา ตุริตจาริกา อตุริตจาริกาติฯ ตตฺถ ทูเรปิ โพธเนยฺยปุคฺคลํ ทิสฺวา ตสฺส โพธนตฺถํ สหสา คมนํ ตุริตจาริกา นาม, สา มหากสฺสปปจฺจุคฺคมนาทีสุ ทฏฺฐพฺพาฯ ยา ปน คามนิคมราชธานีปฏิปาฏิยา เทวสิกํ โยชนทฺธโยชนวเสน ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ โลกํ อนุคฺคณฺหนฺโต คจฺฉติ, อยํ อตุริตจาริกา นาม, อยเมว อิธาธิเปฺปตาฯ **ตทวสรี**ติ เตน อวสริ, ตํ วา อวสริ, ตตฺถ อวสริ , ปาวิสีติ อตฺโถฯ

ตตฺราติ ตสฺสํฯ **สุท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **เวสาลิย**นฺติ ติกฺขตฺตุํ วิสาลีภูตตฺตา ‘‘เวสาลี’’ติ ลทฺธนาเม ลิจฺฉวิราชูนํ นคเรฯ **มหาวเน**ติ มหาวนํ นาม สยํชาตํ อโรปิมํ สปริเจฺฉทํ มหนฺตํ วนํฯ กปิลวตฺถุสามนฺตา ปน มหาวนํ หิมวเนฺตน สห เอกาพทฺธํ อปริเจฺฉทํ หุตฺวา มหาสมุทฺทํ อาหจฺจ ฐิตํฯ อิทํ ตาทิสํ น โหติ, สปริเจฺฉทํ มหนฺตํ วนนฺติ มหาวนํฯ **กูฏาคารสาลาย**นฺติ ตสฺมิํ มหาวเน ภควนฺตํ อุทฺทิสฺส กเต อาราเม กูฏาคารํ อโนฺต กตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนน กตา สพฺพาการสมฺปนฺนา พุทฺธสฺส ภควโต คนฺธกุฏิ กูฏาคารสาลา นาม , ตสฺสํ กูฏาคารสาลายํฯ **วคฺคุมุทาตีริยาน**นฺติ วคฺคุมุทาตีรวาสีนํฯ **เจตสา เจโต ปริจฺจ มนสิ กริตฺวา**ติ อตฺตโน จิเตฺตน เตสํ จิตฺตํ ปริจฺฉิชฺช มนสิ กริตฺวา, เจโตปริยญาเณน วา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน วา เตหิ อธิคตวิเสสํ ชานิตฺวาติ อตฺโถฯ

อาโลกชาตา วิยาติ สญฺชาตาโลกา วิยฯ อิตรํ ตเสฺสว เววจนํ, จนฺทสหสฺสสูริยสหเสฺสหิ โอภาสิตา วิยาติ อตฺโถฯ ยสฺมา เต ยโสชปฺปมุขา ปญฺจสตา ภิกฺขู สพฺพโส อวิชฺชนฺธการวิธมเนน อาโลกภูตา โอภาสภูตา หุตฺวา วิหรนฺติ, ตสฺมา ภควา เตหิ ฐิตทิสาย ‘‘อาโลกชาตา วิย เม, อานนฺท, เอสา ทิสา’’ติอาทินา วณฺณภณนาปเทเสน เต ภิกฺขู ปสํสติฯ เตน วุตฺตํ – **“ยสฺสํ ทิสายํ วคฺคุมุทาตีริยา ภิกฺขู วิหรนฺตี”**ติฯ **อปฺปฏิกูลา**ติ น ปฏิกูลา, มนาปา มโนหราติ อตฺโถฯ ยสฺมิญฺหิ ปเทเส สีลาทิคุณสมฺปนฺนา มเหสิโน วิหรนฺติ, ตํ กิญฺจาปิ อุกฺกูลวิกูลวิสมทุคฺคาการํ, อถ โข มนุญฺญํ รมณียเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘คาเม วา ยทิ วารเญฺญ, นิเนฺน วา ยทิ วา ถเล;
> ยตฺถ อรหโนฺต วิหรนฺติ, ตํ ภูมิรามเณยฺยก’’นฺติฯ (ธ. ป. ๙๘);

ปหิเณยฺยาสีติ เปเสยฺยาสิฯ **สตฺถา อายสฺมนฺตานํ ทสฺสนกาโม**ติ เตสํ ภิกฺขูนํ สนฺติเก ปเหณาการทสฺสนํฯ อิติ ภควา ยทตฺถํ เต ภิกฺขู ปณาเมสิ, ตมตฺถํ มตฺถกปฺปตฺตํ ทิสฺวา อารทฺธจิโตฺต เตสํ ทสฺสนกามตํ เถรสฺส อาโรเจสิฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘อหํ อิเม อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทกรเณ ปณาเมสฺสามิ, อถ เต ภโทฺร อสฺสาชานีโย วิย กสาภิฆาเตน, เตน โจทิตา สํเวคปฺปตฺตา มมาราธนตฺถํ อรญฺญํ ปวิสิตฺวา ฆเฏนฺตา วายมนฺตา ขิปฺปเมว อรหตฺตํ สจฺฉิกริสฺสนฺตี’’ติฯ อิทานิ เต อคฺคผลปฺปเตฺต ทิสฺวา ตาย อรหตฺตปฺปตฺติยา อาราธิตจิโตฺต เตสํ ทสฺสนกาโม หุตฺวา เอวํ ธมฺมภณฺฑาคาริกํ อาณาเปสิฯ

โส ภิกฺขูติ อานนฺทเตฺถเรน ตถา อาณโตฺต ฉฬภิโญฺญ เอโก ภิกฺขุฯ **ปมุเข**ติ สมฺมุเขฯ **อาเนญฺชสมาธินา**ติ จตุตฺถชฺฌานปาทเกน อคฺคผลสมาธินา, ‘‘อรูปชฺฌานปาทเกนา’’ติปิ วทนฺติฯ ‘‘อาเนเญฺชน สมาธินา’’ติปิ ปาโฐฯ กสฺมา ปน ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ อาคมนํ ชานโนฺต

ปฏิสนฺถารํ อกตฺวา สมาปตฺตึเยว สมาปชฺชิ? เตสํ อตฺตนา สมาปนฺนสมาปตฺตึ ชานิตฺวา สมาปชฺชนตฺถํ, เตสํ ปุเพฺพ ปณามิตานํ อิทานิ อตฺตนา สมานสโมฺภคทสฺสนตฺถํ, อานุภาวทีปนตฺถํ, วินา วจีเภเทน อญฺญพฺยากรณทีปนตฺถญฺจฯ อปเร ปนาหุ ‘‘ปุเพฺพ ปณามิตานํ อิทานิ อตฺตโน สนฺติกํ อาคตานํ อนุตฺตรสุขุปฺปาทเนน อนญฺญสาธารณปฏิสนฺถารกรณตฺถ’’นฺติฯ เตปิ อายสฺมโนฺต ภควโต อชฺฌาสยํ ญตฺวา ตํเยว สมาปตฺตึ สมาปชฺชึสุฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘กตเมน นุ โข ภควา วิหาเรน เอตรหิ วิหรตี’’**ติอาทิฯ

เอตฺถ จ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ โกสชฺชาทีนํ ปาริปนฺถิกธมฺมานํ สุวิทูรภาวโต อิทฺธิยา มูลภูเตหิ อโนณมนาทีหิ โสฬสหิ โวทานธเมฺมหิ สมนฺนาคมนโต อาเนญฺชปฺปตฺตํ สยํ อนิญฺชนเฏฺฐน อาเนญฺชนฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อโนณตํ จิตฺตํ โกสเชฺช น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ อนุณฺณตํ จิตฺตํ อุทฺธเจฺจ น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ อนภิรตํ จิตฺตํ ราเค น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ อนปนตํ จิตฺตํ พฺยาปาเท น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ อนิสฺสิตํ จิตฺตํ ทิฎฺฐิยา น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ อปฺปฏิพทฺธํ จิตฺตํ ฉนฺทราเค น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ วิปฺปมุตฺตํ จิตฺตํ กามราเค น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ วิสํยุตฺตํ จิตฺตํ กิเลเส น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ วิมริยาทิกตํ จิตฺตํ กิเลสมริยาทาย น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ เอกตฺตคตํ จิตฺตํ นานตฺตกิเลเส น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ สทฺธาย ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ อสฺสทฺธิเย น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ วีริเยน ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ โกสเชฺช น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ สติยา ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ ปมาเท น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ สมาธินา ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ อุทฺธเจฺจ น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ ปญฺญาย ปริคฺคหิตํ จิตฺตํ อวิชฺชาย น อิญฺชตีติ อาเนญฺชํฯ โอภาสคตํ จิตฺตํ อวิชฺชนฺธกาเร น อิญฺชตีติ อาเนญฺช’’นฺติฯ

รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานเมว จ รูปวิราคภาวนาวเสน ปวตฺติตํ, อารมฺมณวิภาเคน จตุพฺพิธํ อรูปาวจรชฺฌานนฺติ เอเตสํ ปญฺจนฺนํ ฌานานํ อาเนญฺชโวหาโรฯ เตสํ ยํ กิญฺจิ ปาทกํ กตฺวา สมาปนฺนา อรหตฺตผลสมาปตฺติ อาเนญฺชสมาธีติ โปราณาฯ

อภิกฺกนฺตายาติ อตีตายฯ **นิกฺขเนฺต**ติ นิคฺคเต, อปคเตติ อโตฺถฯ **ตุณฺหี อโหสี**ติ ภควา อริเยน ตุณฺหีภาเวน ตุณฺหี อโหสิฯ **อุทฺธเสฺต อรุเณ**ติ อุคฺคเต อรุเณ, อรุโณ นาม ปุรตฺถิมทิสาย สูริโยทยโต ปุเรตรเมว อุฎฺฐิโตภาโสฯ **นนฺทิมุขิยา**ติ รตฺติยา อรุณสฺส อุคฺคตตฺตา เอว อรุณปฺปภาย สูริยาโลกูปชีวิโน สเตฺต นนฺทาปนมุขิยา วิย รตฺติยา ชาตาย, วิภายมานายาติ อโตฺถฯ

ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฎฺฐหิตฺวาติ ยถาปริเจฺฉทํ ตโต อาเนญฺชสมาธิโต อรหตฺตผลสมาปตฺติโต อุฎฺฐายฯ **สเจ โข ตฺวํ, อานนฺท, ชาเนยฺยาสี**ติ ภควา ‘‘อิเม จ ภิกฺขู เอตฺตกํ กาลํ อิมินา นาม สมาปตฺติสุเขน วีตินาเมนฺตี’’ติ, อานนฺท, ยทิ ตฺวํ ชาเนยฺยาสิฯ **เอตฺตกมฺปิ เต นปฺปฏิภาเสยฺยา**ติ โลกิยปฏิสโมฺมทนํ สนฺธาย ยทิทํ เต ‘‘อภิกฺกนฺตา, ภเนฺต, รตฺตี’’ติอาทินา ติกฺขตฺตุํ ปฎิภานํ อุปฎฺฐิตํ, ตยิทํ เอตฺตกมฺปิ เต น อุปฎฺฐเหยฺยฯ ยสฺมา จ โข ตฺวํ, อานนฺท, เสโกฺข อเสกฺขํ สมาปตฺติวิหารํ น ชานาสิ, ตสฺมา มํ อิเมสํ ภิกฺขูนํ โลกิยปฏิสโมฺมทนํ กาเรตุํ อุสฺสุกฺกํ อาปชฺชิฯ อหํ ปน อิเมหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ โลกุตฺตรปฏิสโมฺมทเนเนว ติยามรตฺตึ วีตินาเมสินฺติ ทเสฺสโนฺต ภควา อาห – **‘‘อหญฺจ, อานนฺท, อิมานิ จ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ สเพฺพว อาเนญฺชสมาธินา นิสีทิมฺหา’’**ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เตสํ ภิกฺขูนํ อตฺตนา สมํ อาเนญฺชสมาธิสมาปชฺชนสมตฺถตาสงฺขาตํ วสีภาวตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ เตสํ ภิกฺขูนํ อนวเสสราคาทิปฺปหานสํสิทฺธิตาทิสภาวทีปนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยสฺส ชิโต กามกณฺฑโก**ติ กุสลปกฺขวิชฺฌนเฏฺฐน กณฺฑกภูโต กิเลสกาโม เยน อริยปุคฺคเลน อนวเสสํ ชิโต ปหีโน, เอเตนสฺส อนุนยาภาวํ ทเสฺสติฯ ‘‘คามกณฺฏโก’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – คาเม กณฺฏโก กณฺฏกฏฺฐานิโย สกโล วตฺถุกาโม ยสฺส ชิโตติฯ ชโย จสฺส ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนเนว เวทิตโพฺพ, เตน เตสํ อนาคามิมโคฺค วุโตฺต โหติ ฯ อ โกฺกโส จ ชิโตติ สมฺพโนฺธฯ **วโธ จ พนฺธนญฺจา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เตสุ อโกฺกสชเยน วจีทุจฺจริตาภาโว, อิตเรน กายทุจฺจริตาภาโว ทสฺสิโตฯ เตน ตํนิมิตฺตกสฺส พฺยาปาทสฺส อนวเสสปฺปหาเนน ตติยมโคฺค วุโตฺต โหติฯ อถ วา อโกฺกสาทิชยวจเนน ตติยมโคฺค วุโตฺต โหติ, อโกฺกสาทีนํ อจฺจนฺตขมนํ ตตฺถ ปกาสิตํ โหติ, อุภยถาปิ เนสํ วิโรธาภาวํ ทเสฺสติฯ **ปพฺพโต วิย โส ฐิโต อเนโช**ติ เอชา วุจฺจติ จลนกิเลสปริปโนฺถ, เอชาเหตูนํ อวเสสกิเลสานํ อภาเวน อเนโช, อเนชตฺตาเยว สพฺพกิเลเสหิ ปรวาทวาเตหิ จ อกมฺปนียตฺตา ฐิโต เอกคฺฆนปพฺพตสทิโสฯ **สุขทุเกฺขสุ น เวธติ ส ภิกฺขู**ติ โส ภินฺนกิเลโส ภิกฺขุ สุขทุกฺขนิมิตฺตํ น กมฺปตีติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อิติ ภควา เตสํ ปญฺจสตานํ ภิกฺขูนํ อรหตฺตาธิคเมน ตาทิภาวปฺปตฺติํ เอกชฺฌํ กตฺวา เอกปุคฺคลาธิฏฺฐานํ อุทานํ อุทาเนสีติฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๔. จตุเตฺถ **ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา**ติ อารมฺมณาภิมุขํ สติํ ฐปยิตฺวา มุขสมีเป กตฺวาฯ ตถา หิ วิภเงฺค วุตฺตํ –

> ‘‘อยํ สติ อุปฏฺฐิตา โหติ สุปฏฺฐิตา นาสิกเคฺค วา มุขนิมิเตฺต วา, เตน วุจฺจติ ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา’’ติ (วิภ. ๕๓๗)ฯ

อถ วา **‘‘ปรี**ติ ปริคฺคหโฎฺฐ, **มุข**นฺติ นิยฺยานโฎฺฐ, **สตี**ติ อุปฏฺฐานโฎฺฐ, เตน วุจฺจติ ‘ปริมุขํ สติ’’’นฺติฯ เอวํ ปฏิสมฺภิทายํ (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๔) วุตฺตนเยนเปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – ปริคฺคหิตนิยฺยานสติํ กตฺวาติฯ นิยฺยานนฺติ จ สติยา โอคาหิตพฺพํ อารมฺมณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ ปุริโม ปจฺฉิโม จ อโตฺถ สพฺพสงฺคาหกวเสน, อิตโร สมาปตฺติยา ปุพฺพภาคสมนฺนาหารวเสน ทฏฺฐโพฺพฯ สตีติ วา สติสีเสน ฌานํ วุตฺตํ ‘‘เย กายคตาสติํ ปริภุญฺชนฺตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๑.๖๐๐) วิยฯ กตมํ ปน ตํ ฌานนฺติ? รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ ปาทกํ กตฺวา สมาปนฺนํ อรหตฺตผลชฺฌานํฯ กถํ ปเนตํ ชานิตพฺพนฺติ? อาเนญฺชสมาธิโยเคน เถรสฺส สวิเสสํ นิจฺจลภาวํ เกนจิ อกมฺปนียตญฺจ ปพฺพโตปมาย ปกาเสโนฺต ภควา อิมํ อุทานํ อภาสีติ คาถาย เอว อยมโตฺถ วิญฺญายติฯ น จายํ นิสชฺชา เถรสฺส สจฺจปฺปฏิเวธาย, อถ โข ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารายฯ ปุเพฺพเยว หิ สูกรขตเลเณ (ม. นิ. ๒.๒๐๑) อตฺตโน ภาคิเนยฺยสฺส ทีฆนขปริพฺพาชกสฺส ภควติ ธมฺมํ เทเสเนฺต อยํ มหาเถโร สจฺจปฺปฏิเวธกิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปสีติฯ

เอตมตฺถนฺติ เอตํ เถรสฺส อาเนญฺชสมาธิโยเคน ตาทิภาวปฺปตฺติยา จ เกนจิ อกมฺปนียตาสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถวิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยถาปิ ปพฺพโต เสโล**ติ ยถา สิลามโย เอกฆฺฆนสิลาปพฺพโต, น ปํสุปพฺพโต น มิสฺสกปพฺพโตติ อโตฺถฯ **อจโล สุปฺปติฏฺฐิโต**ติ สุปฺปติฏฺฐิตมูโล ปกติวาเตหิ อจโล อกมฺปนีโย โหติฯ **เอวํ โมหกฺขยา ภิกฺขุ, ปพฺพโตว น เวธตี**ติ โมหสฺส อนวเสสปฺปหานา โมหมูลกตฺตา จ สพฺพากุสลานํ ปหีนสพฺพากุสโล ภิกฺขุ, ยถา โส ปพฺพโต ปกติวาเตหิ, เอวํ โลกธมฺเมหิ น เวธติ น กมฺปติฯ โมหกฺขโยติ วา ยสฺมา นิพฺพานํ อรหตฺตญฺจ วุจฺจติ, ตสฺมา โมหกฺขยสฺส เหตุ นิพฺพานสฺส อรหตฺตสฺส วา อธิคตตฺตา จตูสุ อริยสเจฺจสุ สุปฺปติฏฺฐิโต อสมาปนฺนกาเลปิ ยถาวุตฺตปพฺพโต วิย น เกนจิ เวธติ, ปเคว สมาปนฺนกาเลติ อธิปฺปาโยฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. มหาโมคฺคลฺลานสุตฺตวณฺณนา

๒๕. ปญฺจเม **กายคตาย สติยา**ติ กายานุปสฺสนาวเสน กาเย คตาย กายารมฺมณาย สติยา, อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ อิทํ กรณวจนํ ฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ อิธ อชฺฌตฺตํ นาม นิยกชฺฌตฺตํ, ตสฺมา อตฺตนิ อตฺตสนฺตาเนติ อโตฺถฯ อถ วา ยสฺมา กมฺมฏฺฐานภูโต เกสาทิโก ทฺวตฺตึสโกฏฺฐาสสมุทาโย อิธ กาโยติ อธิเปฺปโต, ตสฺมา อชฺฌตฺตนฺติ ปทสฺส โคจรชฺฌตฺตนฺติ อโตฺถ เวทิตพฺพํฯ **สูปฏฺฐิตายา**ติ นิยกชฺฌตฺตภูเต โคจรชฺฌตฺตภูเต วา กาเย สุฏฺฐุ อุปฏฺฐิตายฯ กาปนายํ สติ, ยา ‘‘อชฺฌตฺตํ สูปฏฺฐิตา’’ติ วุตฺตา? ยฺวายํ ภควตา ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา โลมา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๗; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺติํสาการ) อชฺฌตฺตเกสาทิโก ทฺวตฺติํสากาโร กาโย วุโตฺต, ตตฺถ ยา ปฏิกูลมนสิการํ ปวเตฺตนฺตสฺส อุปจารปฺปนาวเสน กาเย อุปฏฺฐิตา สติ, สา ‘‘กายคตา สตี’’ติ วุจฺจติฯ ยถา จายํ, เอวํ อานาปานจตุอิริยาปถสติสมฺปชญฺญานํ วเสน อุทฺธุมาตกวินีลกาทิวเสน จ มนสิการํ ปวเตฺตนฺตสฺส ยถารหํ อุปจารปฺปนาวเสน กาเย อุปฏฺฐิตา สติ ‘‘กายคตา สตี’’ติ วุจฺจติฯ อิธ ปน อชฺฌตฺตํ กายคตา สติ ปถวีอาทิกา จตโสฺส ธาตุโย สสมฺภารสเงฺขปาทีสุ จตูสุ เยน เกนจิ เอเกนากาเรน ววตฺถเปตฺวา เตสํ อนิจฺจาทิลกฺขณสลฺลกฺขณวเสน อุปฏฺฐิตา วิปสฺสนาสมฺปยุตฺตา สติ ‘‘กายคตา สตี’’ติ อธิเปฺปตาฯ เถโร ปน ตถา วิปสฺสิตฺวา อตฺตโน ผลสมาปตฺติเมว สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ อิธาปิ คาถาย เอวํ อิมสฺส อตฺถสฺส วิญฺญาตพฺพตา ‘‘น จายํ นิสชฺชา’’ติอาทินา วุตฺตนยานุสาเรน โยเชตพฺพาฯ

เอตมตฺถนฺติ เอตํ เถรสฺส จตุธาตุววตฺถานมุเขน กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐาเนน วิปสฺสนํ โอคาเหตฺวา ผลสมาปตฺติสมาปชฺชนสงฺขาตํ อตฺถํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ สติปฏฺฐานภาวนาย นิพฺพานาธิคมทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **สติ กายคตา อุปฏฺฐิตา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตลกฺขณา สติ สทฺธาปุพฺพงฺคมานํ สมาธิวีริยปญฺญานํ ยถาสกํ กิจฺจนิปฺผาทเนน สหายภาวํ อาปนฺนตฺตา ปหีนปฺปฏิปกฺขา ตโต เอว ติกฺขวิสทภูตา จ ยถาวุตฺตกายสํวรณวเสน เอกตฺตสโมสรณวเสน จ อวิปรีตสภาวํ สลฺลเกฺขนฺตี อุปคนฺตฺวา ฐิตา โหติ, เอเตน กายสงฺขาตานํ จตุนฺนํ ธาตูนํ ตนฺนิสฺสิตานญฺจ อุปาทารูปานํ สลฺลกฺขณวเสน, ปจฺจเย ววตฺถเปตฺวา ตโต ปรํ เตสํ อนิจฺจาทิลกฺขณสลฺลกฺขณวเสน จ ปวตฺตํ ญาณปรมฺปราคตํ สติํ ทเสฺสติ, สติสีเสน วา ตํสมฺปยุตฺตํ ปริญฺญาตฺตยปริยาปนฺนญาณปรมฺปรเมว ทเสฺสติฯ **ฉสุ ผสฺสายตเนสุ สํวุโต**ติ ยถาวุตฺตาย กาเย อุปฏฺฐิตาย สติยา สมนฺนาคโต จกฺขาทีสุ ผสฺสสฺส การณภูเตสุ ฉสุ ทฺวาเรสุ กายานุปสฺสนาย อภาวิตาย อุปฺปชฺชนารหานํ อภิชฺฌาทีนํ ตสฺสา ภาวิตตฺตา ญาณปฺปวตฺติํ ปฏิเวเธโนฺต เต ปิทหโนฺต ‘‘ตตฺถ สํวุโต’’ติ วุจฺจติ, เอเตน ญาณสํวรํ ทเสฺสติฯ

สตตํ ภิกฺขุ สมาหิโตติ โส ภิกฺขุ เอวํ อุปฏฺฐิตสฺสติ สพฺพตฺถ จ สํวุโต ปุถุตฺตารมฺมเณ จิตฺตํ อวิสฺสชฺชตฺวา อนิจฺจาทิวเสน สมฺมสนฺโต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ญาเณ ติกฺเข สูเร วหนฺเต วิปสฺสนาสมาธินา ตาว สตตํ นิรนฺตรํ สมาหิโต อนุโลมญาณานนฺตรํ โคตฺรภุญาโณทยโต ปฏฺฐายฯ **ชญฺญา นิพฺพานมตฺตโน**ติ อเญฺญสํ ปุถุชฺชนานํ สุปินนฺเตปิ อโคจรภาวโต, อริยานํ ปน ตสฺส ตเสฺสว อาเวณิกตฺตา อตฺตสทิสตฺตา จ ‘‘อตฺตา’’ติ ลทฺธโวหารสฺส มคฺคผลญาณสฺส สาติสยวิสยภาวโต เอกนฺตสุขาวหํ นิพฺพานํ อสงฺขตธาตุ ‘‘อตฺตโน’’ติ วุตฺตํ, ตํ นิพฺพานํ ชญฺญา ชาเนยฺย, มคฺคผลญาเณหิ ปฏิวิชฺฌเยฺย, สจฺฉิกเรยฺยาติ อโตฺถฯ เอเตน อริยานํ นิพฺพาเน อธิมุตฺตตํ ทเสฺสติฯ อริยา หิ อธิจิตฺตปฺปวตฺติกาเลปิ เอกเนฺตเนว นิพฺพาเน นินฺนโปณปพฺภารภาเวน วิหรนฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺส สติ กายคตา อุปฏฺฐิตา, โส ภิกฺขุ ฉสุ ผสฺสายตเนสุ สํวุโต, ตโต เอว สตตํ สมาหิโต อตฺตปจฺจกฺขกรเณน นิพฺพานํ อตฺตโน ชาเนยฺยาติ เอวํ คาถาปทานํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ เอวํ กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานมุเขน ยาว อรหตฺตา เอกสฺส ภิกฺขุโน นิยฺยานมคฺคํ ทเสฺสติ ธมฺมราชาฯ

อปโร นโย – **สติ กายคตา อุปฏฺฐิตา**ติ เอเตน กายานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ ทเสฺสติฯ **ฉสุ ผสฺสายตเนสุ สํวุโต**ติ ผโสฺส อายตนํ การณํ เอเตสนฺติ ผสฺสายตนานิ, เตสุ ผสฺสายตเนสุฯ ผสฺสเหตุเกสุ ผสฺสปจฺจยา นิพฺพเตฺตสุ ฉสุ จกฺขุสมฺผสฺสชาทิเวทยิเตสุ ตณฺหาทีนํ อปฺปวตฺติยา สํวุโต, เอเตน เวทนานุปสฺสนาสติปฏฺฐานํ ทเสฺสติฯ **สตตํ ภิกฺขุ สมาหิโต**ติ สตตํ นิจฺจกาลํ นิรนฺตรํ วิเกฺขปาภาวโต สมาหิโต ภิกฺขุฯ โส จายํ อวิเกฺขโป สพฺพโส สติปฏฺฐานภาวนาย มตฺถกปฺปตฺตาย โหติฯ สมฺมสนฺโต หิ อตีตาทิเภทภินฺเนสุ ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธสุ อนวเสสโตว ปริคฺคเหตฺวา สมฺมสตีติฯ เอเตน เสสสติปฏฺฐาเน ทเสฺสติฯ **ชญฺญา นิพฺพานมตฺตโน**ติ เอวํ จตุสติปฏฺฐานภาวนํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ฐิโต ภินฺนกิเลโส ภิกฺขุ อตฺตโน กิเลสนิพฺพานํ ปจฺจเวกฺขณญาเณน สยเมว ชาเนยฺยาติ อโตฺถฯ

อถ วา **สติ กายคตา อุปฏฺฐิตา**ติ อตฺตโน ปเรสญฺจ กายสฺส ยถาสภาวปริญฺญาทีปเนน เถรสฺส สติเวปุลฺลปฺปตฺติ ทีปิตาฯ **ฉสุ ผสฺสายตเนสุ สํวุโต**ติ จกฺขาทีสุ ฉสุ ทฺวาเรสุ อจฺจนฺตสํวรทีปเนน สตตวิหาริวเสน เถรสฺส สมฺปชญฺญปฺปกาสินี ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติ ทีปิตาฯ **สตตํ ภิกฺขุ สมาหิโต**ติ สมาปตฺติพหุลตาทสฺสเนน นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติโย ทสฺสิตาฯ เอวํภูโต ปน ภิกฺขุ **ชญฺญา นิพฺพานมตฺตโน**ติ กตกิจฺจตฺตา อุตฺตริ กรณียาภาวโต เกวลํ อตฺตโน อนุปาทิเสสนิพฺพานเมว ชาเนยฺย จิเนฺตยฺย, อญฺญมฺปิ ตสฺส จิเนฺตตพฺพํ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปิลินฺทวจฺฉสุตฺตวณฺณนา

๒๖. ฉเฏฺฐ **ปิลินฺทวโจฺฉ**ติ **ปิลินฺทา**ติสฺส นามํ, **วโจฺฉ**ติ โคตฺตวเสน เถรํ สญฺชานนฺติฯ **วสลวาเทน สมุทาจรตี**ติ ‘‘เอหิ, วสล, อเปหิ, วสลา’’ติอาทินา ภิกฺขู วสลวาเทน โวหรติ อาลปติฯ **สมฺพหุลา ภิกฺขู**ติ พหู ภิกฺขูฯ เต เถรํ ตถา สมุทาจรนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อรหาว สมาโน อปฺปหีนวาสนตฺตา เอวํ ภณตี’’ติ อชานนฺตา ‘‘โทสนฺตโร มเญฺญ อยํ เถโร เอวํ สมุทาจรตี’’ติ จิเนฺตตฺวา อุลฺลปนาธิปฺปายา ตํ ตโต วุฏฺฐาเปตุํ ภควโต อาโรเจสุํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อายสฺมา, ภเนฺต, ปิลินฺทวโจฺฉ ภิกฺขู วสลวาเทน สมุทาจรตี’’ติฯ เกจิ ปนาหุ – ‘‘อิมํ เถรํ ภิกฺขู ‘อรหา’ติ สญฺชานนฺติ, อยญฺจ ภิกฺขู ผรุสวจเนน เอวํ สมุทาจรติ, ‘อภูโต เอว นุ โข อิมสฺมิํ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม’ติ วาสนาวเสน ตสฺส ตถา สมุทาจารํ อชานนฺตา อริยภาวญฺจสฺส อสทฺทหนฺตา อุชฺ

ฌานสญฺญิโน ภควโต ตมตฺถํ อาโรเจสุ’’นฺติฯ ภควา เถรสฺส โทสนฺตราภาวํ ปกาเสตุกาโม เอเกน ภิกฺขุนา ตํ ปโกฺกสาเปตฺวา สมฺมุขา ตสฺส ‘‘ปุพฺพาจิณฺณวเสนายํ ตถา สมุทาจรติ, น ผรุสวจนาธิปฺปาโย’’ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข ภควา อญฺญตรํ ภิกฺขุํ อามเนฺตสี’’**ติ อาทิฯ

ตตฺถ **ปุเพฺพนิวาสํ มนสิ กริตฺวา**ติ สตฺถา ‘‘สจฺจํ กิร ตฺวํ, วจฺฉ, ภิกฺขู วสลวาเทน สมุทาจรสี’’ติ เถรํ ปุจฺฉิตฺวา เตน ‘‘เอวํ, ภเนฺต’’ติ วุเตฺต ‘‘อยํ วโจฺฉ กิเลสวาสนาย วสลวาทํ น ปริจฺจชติ, กิํ นุ โข อตีเตสุปิ อตฺตภาเวสุ พฺราหฺมณชาติโก อโหสี’’ติ อาวเชฺชโนฺต ปุเพฺพนิวาสญาเณน สพฺพญฺญุตญฺญาเณน วา ตสฺส ปุเพฺพนิวาสํ อตีตาสุ ชาตีสุ นิวุตฺถกฺขนฺธสนฺตานํ มนสิ กริตฺวา หตฺถตเล ฐปิตํ อามลกํ วิย ปจฺจกฺขกรณวเสน อตฺตโน มนสิ กตฺวาฯ **ภิกฺขู อามเนฺตสี**ติ เต ภิกฺขู สญฺญาเปตุํ อาลปิ, อภาสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘มา โข ตุเมฺห, ภิกฺขเว’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **มา**ติ ปฏิเสเธ นิปาโต, ตสฺส ‘‘อุชฺฌายิตฺถา’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **มา อุชฺฌายิตฺถา**ติ มา เหฏฺฐา กตฺวา จินฺตยิตฺถ, โอโลกยิตฺถาติ อโตฺถฯ **วจฺฉสฺส ภิกฺขุโน**ติ จ อุชฺฌายนสฺส อุสูยนตฺถตฺตา สมฺปทานวจนํฯ อิทานิสฺส อนุชฺฌายิตเพฺพ การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘น, ภิกฺขเว, วโจฺฉ โทสนฺตโร ภิกฺขู วสลวาเทน สมุทาจรตี’’**ติ อาหฯ ตเสฺสโตฺถ – ภิกฺขเว, อยํ วโจฺฉ โทสนฺตโร โทสจิโตฺต โทเสน พฺยาปาเทน ทูสิตจิโตฺต หุตฺวา ภิกฺขู วสลวาเทน น สมุทาจรติ , มเคฺคเนว จสฺส พฺยาปาโท สมุคฺฆาติโตฯ เอวํ อโทสนฺตรเตฺตปิ ตสฺส ตถา สมุทาจารสฺส ปุริมชาติสิทฺธํ การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘วจฺฉสฺส, ภิกฺขเว’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อโพฺพกิณฺณานี**ติ ขตฺติยาทิชาติอนฺตเรหิ อโวมิสฺสานิ อนนฺตริตานิฯ **ปญฺจ ชาติสตานิ พฺราหฺมณกุเล ปจฺจาชาตานี**ติ สพฺพานิ ตานิ วจฺฉสฺส ปญฺจ ชาติสตานิ ปฏิปาฏิยา พฺราหฺมณกุเล เอว ชาตานิ, อเหสุนฺติ อโตฺถฯ **โส ตสฺส วสลวาโท ทีฆรตฺตํ สมุทาจิโณฺณ**ติ โย เอตรหิ ขีณาสเวนปิ สตา ปวตฺติยติ, โส ตสฺส วจฺฉสฺส ภิกฺขุโน วสลวาโท ทีฆรตฺตํ อิโต ชาติโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ อาโรหนวเสน ปญฺจชาติสตมตฺตํ กาลํ พฺราหฺมณชาติกตฺตา สมุทาจิโณฺณ สมุทาจริโต อโหสิฯ พฺราหฺมณา หิ ชาติสิเทฺธน มาเนน ถทฺธา อญฺญํ วสลวาเทน สมุทาจรนฺติฯ ‘‘อชฺฌาจิโณฺณ’’ติปิ ปฐนฺติ, โส เอว อโตฺถฯ **เตนา**ติ เตน ทีฆรตฺตํ ตถา สมุทาจิณฺณภาเวน, เอเตนสฺส ตถา สมุทาจารสฺส การณํ วาสนาติ ทเสฺสติฯ กา ปนายํ วาสนา นาม? ยํ กิเลสรหิตสฺสาปิ สนฺตาเน อปฺปหีนกิเลสานํ สมาจารสทิสสมาจารเหตุภูตํ, อนาทิกาลภาวิเตหิ กิเลเสหิ อาหิตํ สามตฺถิยมตฺตํ, ตถารูปา อธิมุตฺตีติ วทนฺติฯ ตํ ปเนตํ อภินีหารสมฺปตฺติยา เญยฺยาวรณปฺปหานวเสน ยตฺถ กิเลสา ปหีนา, ตตฺถ ภควโต สนฺตาเน นตฺถิฯ ยตฺถ ปน ตถา กิเลสา น ปหีนา, ตตฺถ สาวกานํ ปเจฺจกพุทฺธานญฺจ สนฺตาเน อตฺถิ, ตโต ตถาคโตว อนาวรณญาณทสฺสโนฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต ปิลินฺทวจฺฉสฺส สติปิ วสลสมุทาจาเร โทสนฺตราภาวสงฺขาตํ อตฺถํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ ตสฺส อคฺคผลาธิคมวิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยมฺหิ น มายา วสติ น มาโน**ติ ยสฺมิํ อริยปุคฺคเล สนฺตโทสปฺปฏิจฺฉาทนลกฺขณา มายา, ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา สมฺปคฺคหวเสน ปวโตฺต อุณฺณติลกฺขโณ มาโน จ น วสติ, มเคฺคน สมุคฺฆาติตตฺตา น ปวตฺตติ น อุปฺปชฺชติฯ **โย วีตโลโภ อมโม นิราโส**ติ โย จ ราคาทิปริยายวเสน ปวตฺตสฺส อารมฺมณคฺคหณลกฺขณสฺส โลภสฺส สพฺพถา วิคตตฺตา วีตโลโภ, ตโต เอว รูปาทีสุ กตฺถจิ มมายนาภาวโต อมโม อปริคฺคโห, อนาคตานมฺปิ ภวาทีนํ อนาสีสนโต นิราโสฯ **ปนุณฺณโกโธ**ติ กุชฺฌนลกฺขณสฺส โกธสฺส อนาคามิมเคฺคน สพฺพโส ปหีนตฺตา

ปนฺณฺณโกโธ สมุจฺฉินฺนาฆาโตฯ **อภินิพฺพุตโตฺต**ติ โย เอวํ มายามานโลภโกธานํ สมุคฺฆาเตน ตเทกฏฺฐตาย สพฺพสฺส สํกิเลสปกฺขสฺส สุปฺปหีนตฺตา สพฺพโส กิเลสปรินิพฺพาเนน อภินิพฺพุตจิตฺโต สีติภูโตฯ **โส พฺราหฺมโณ โส สมโณ ส ภิกฺขู**ติ โส เอวรูโป ขีณาสโว สพฺพโส พาหิตปาปตฺตา พฺราหฺมโณ, โส เอว สมิตปาปตฺตา สมจริยาย จ สมโณ, โส เอว จ สพฺพโส ภินฺนกิเลสตฺตา ภิกฺขุ นามฯ เอวํภูโต จ, ภิกฺขเว, วโจฺฉ โส กถํ โทสนฺตโร กิญฺจิ กายกมฺมาทึ ปวเตฺตยฺย, เกวลํ ปน วาสนาย อปฺปหีนตฺตา วสลวาเทน สมุทาจรตีติฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สกฺกุทานสุตฺตวณฺณนา

๒๗. สตฺตเม **สตฺตาหํ เอกปลฺลเงฺกน นิสิโนฺน โหติ อญฺญตรํ สมาธึ สมาปชฺชิตฺวา**ติ เอตฺถ เกจิ ตาว อาหุ ‘‘อรหตฺตผลสมาธิ อิธ ‘อญฺญตโร สมาธี’ติ อธิเปฺปโต’’ติฯ ตญฺหิ โส อายสฺมา พหุลํ สมาปชฺชติ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ, ปโหติ จ สตฺตาหมฺปิ ผลสมาปตฺติยา วีตินาเมตุํฯ ตถา หิ ภควตา –

> ‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ วิวิเจฺจว กาเมหิ, วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ…เป.… วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… วิหรตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๒) –

อาทินา นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาทิเภเท อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม อตฺตนา สมสมฏฺฐาเน ฐปิโต, น เจตฺถ ‘‘ยทิ เอวํ เถโร ยมกปาฏิหาริยมฺปิ กเรยฺยา’’ติ วตฺตพฺพํ สาวกสาธารณานํเยว ฌานาทีนํ อธิเปฺปตตฺตาติฯ

โปราณา ปนาหุ – **อญฺญตรํ สมาธึ สมาปชฺชิตฺวา**ติ นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวาฯ กถํ ปน นิโรธสมาปตฺติ สมาธีติ วุตฺตา? สมาธานเฏฺฐนฯ โก ปนายํ สมาธานโฏฺฐ? สเมฺมเทว อาธาตพฺพตาฯ ยา หิ เอสา ปจฺจนีกธเมฺมหิ อกมฺปนียา พลปฺปตฺติยา สมถพลํ วิปสฺสนาพลนฺติ อิเมหิ ทฺวีหิ พเลหิ, อนิจฺจทุกฺขานตฺตนิพฺพิทาวิราคนิโรธปฏินิสฺสคฺควิวฏฺฏานุปสฺสนา จตฺตาริ มคฺคญาณานิ จตฺตาริ จ ผลญาณานีติ อิเมสํ โสฬสนฺนํ ญาณานํ วเสน โสฬสหิ ญาณจริยาหิ, ปฐมชฺฌานสมาธิอาทโย อฏฺฐ สมาธี เอกชฺฌํ กตฺวา คหิโต เตสํ อุปจารสมาธิ จาติ อิเมสํ นวนฺนํ สมาธีนํ วเสน นวหิ สมาธิจริยาหิ กายสงฺขาโร วจีสงฺขาโร จิตฺตสงฺขาโรติ อิเมสํ ติณฺณํ สงฺขารานํ ตตฺถ ตตฺถ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา ตถา วิหริตุกาเมน ยถาวุเตฺตสุ ฐาเนสุ วสีภาวปฺปเตฺตน อรหตา อนาคามินา วา ยถาธิเปฺปตํ กาลํ จิตฺตเจตสิกสนฺตานสฺส สเมฺมเทว อปฺปวตฺติ อาธาตพฺพา, ตสฺสา ตถา สมาธาตพฺพตา อิธ สมาธานโฏฺฐ, เตนายํ วิหาโร สมาธีติ วุโตฺต, น อวิเกฺขปเฏฺฐนฯ เอเตนสฺส สมาปตฺติอโตฺถปิ วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ อิมญฺหิ นิโรธสมาปตฺตึ สนฺธาย ปฏิสมฺภิทามเคฺค –

> ‘‘กถํ ทฺวีหิ พเลหิ สมนฺนาคตตฺตา ติณฺณํ สงฺขารานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา โสฬสหิ ญาณจริยาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ วสีภาวตาย สญฺญานิโรธสมาปตฺติยา ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๑.๘๓) –

ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ทฺวีหิ พเลหี’’ติ เทฺว พลานิ สมถพลํ วิปสฺสนาพลนฺติ วิตฺถาโรฯ สายํ นิโรธสมาปตฺติกถา วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๘๖๗ อาทโย) สํวณฺณิตาวฯ กสฺมา ปนายํ เถโร ผลสมาปตฺตึ

อสมาปชฺชิตฺวา นิโรธํ สมาปชฺชิ? สเตฺตสุ อนุกมฺปายฯ อยญฺหิ มหาเถโร สพฺพาปิ สมาปตฺติโย วฬญฺเชติ, สตฺตานุคฺคเหน ปน เยภุเยฺยน นิโรธํ สมาปชฺชติฯ ตญฺหิ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐิตสฺส กโต อปฺปโกปิ สกฺกาโร วิเสสโต มหปฺผโล มหานิสํโส โหตีติฯ

วุฏฺฐาสีติ อรหตฺตผลจิตฺตุปฺปตฺติยา วุฏฺฐาสิฯ นิโรธํ สมาปนฺนุ หิ อรหา เจ อรหตฺตผลสฺส, อนาคามี เจ อนาคามิผลสฺส อุปฺปาเทน วุฏฺฐิโต นาม โหติฯ

เตน โข ปน สมเยน สกฺกํ เทวานมินฺท อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส ปิณฺฑปาตํ ทาตุกาโม โหตีติ กถํ ตสฺส ทาตุกามตา ชาตา? ยานิ ‘‘ตานิ ปญฺจมตฺตานิ เทวตาสตานี’’ติ วุตฺตานิ, ตา สกฺกสฺส เทวรโญฺญ ปริจาริกา กกุฏปาทินิโย ปุเพฺพ ‘‘อโยฺย มหากสฺสโป ราชคหํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, คจฺฉถ เถรสฺส ทานํ เทถา’’ติ สเกฺกน เปสิตา อุปคนฺตฺวา ทิพฺพาหารํ ทาตุกามา ฐิตา เถเรน ปฏิกฺขิตฺตา เทวโลกเมว คตาฯ อิทานิ ปุริมปฺปฏิเกฺขปํ จิเนฺตตฺวา ‘‘กทาจิ คเณฺหยฺยา’’ติ สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส เถรสฺส ทานํ ทาตุกามา สกฺกสฺส อนาโรเจตฺวา สยเมว อาคนฺตฺวา ทิพฺพโภชนานิ อุปเนนฺติโย ปุริมนเยเนว เถเรน ปฏิกฺขิตฺตา เทวโลกํ คนฺตฺวา สเกฺกน ‘‘กหํ คตตฺถา’’ติ ปุฏฺฐา ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา ‘‘ทิโนฺน โว เถรสฺส ปิณฺฑปาโต’’ติ สเกฺกน วุเตฺต ‘‘คณฺหิตุํ น อิจฺฉตี’’ติฯ ‘‘กึ กเถสี’’ติ? ‘‘‘ทุคฺคตานํ สงฺคหํ กริสฺสามี’ติ อาห, เทวา’’ติฯ ‘‘ตุเมฺห เกนากาเรน คตา’’ติ? ‘‘อิมินาว, เทวา’’ติฯ สโกฺก ‘‘ตุมฺหาทิสิโย เถรสฺส ปิณฺฑปาตํ กึ ทสฺสนฺตี’’ติ? สยํ ทาตุกาโม, ชราชิโณฺณ ขณฺฑทโนฺต ปลิตเกโส โอภคฺคสรีโร มหลฺลโก ตนฺตวาโย หุตฺวา, สุชมฺปิ อสุรธีตรํ ตถารูปิเมว มหลฺลิกํ กตฺวา, เอกํ เปสการวีถึ มาเปตฺวา ตนฺตํ ปสาเรโนฺต อจฺฉิ, สุชา ตสรํ ปูเรติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน สโกฺก เทวานมิโนฺท...เป.... ตสรํ ปูเรตี’’**ติฯ

ตตฺถ **ตนฺตํ วินาตี**ติ ปสาริตตนฺตํ วินโนฺต วิย โหติฯ **ตสรํ ปูเรตี**ติ ตสรวฏฺฏึ วเฑฺฒนฺตี วิยฯ **เยน สกฺกสฺส เทวานมินฺทสฺส นิเวสนํ เตนุปสงฺกมี**ติ เถโร นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย ‘‘ทุคฺคตชนสงฺคหํ กริสฺสามี’’ติ นคราภิมุโข คจฺฉโนฺต พหินคเร สเกฺกน มาปิตํ เปสการวีถึ ปฏิปชฺชิตฺวา โอโลเกโนฺต อทฺทส โอลุคฺควิลุคฺคชิณฺณสาลํ ตตฺถ จ เต ชายมฺปติเก ยถาวุตฺตรูเป ตนฺตวายกมฺมํ กโรเนฺต ทิสฺวา จิเนฺตสิ – ‘‘อิเม มหลฺลกกาเลปิ กมฺมํ กโรนฺติฯ อิมสฺมิํ นคเร อิเมหิ ทุคฺคตตรา นตฺถิ มเญฺญฯ อิเมหิ ทินฺนํ สากมตฺตมฺปิ คเหตฺวา อิเมสํ สงฺคหํ กริสฺสามี’’ติฯ โส เตสํ เคหาภิมุโข อคมาสิฯ สโกฺก ตํ อาคจฺฉนฺตํ ทิสฺวา สุชํ อาห – ‘‘ภเทฺท, มยฺหํ อโยฺย อิโต อาคจฺฉติ, ตํ ตฺวํ อปสฺสนฺตี วิย ตุณฺหี หุตฺวา นิสีทฯ ขเณเนว วเญฺจตฺวา ปิณฺฑปาตํ ทสฺสามา’’ติ เถโร คนฺตฺวา เคหทฺวาเร อฏฺฐาสิฯ เตปิ อปสฺสนฺตา วิย อตฺตโน กมฺมเมว กโรนฺตา โถกํ อาคมยิํสุฯ อถ สโกฺก ‘‘เคหทฺวาเร ฐิโต เอโก เถโร วิย ขายติ, อุปธาเรหิ ตาวา’’ติ อาหฯ ‘‘ตุเมฺห คนฺตฺวา อุปธาเรถ, สามี’’ติฯ โส เคหา นิกฺขมิตฺวา เถรํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา อุโภหิ หเตฺถหิ ชณฺณุกานิ โอลุมฺพิตฺวา นิตฺถุนโนฺต อุฏฺฐาย ‘‘กตรเตฺถโร นุ โข อโยฺย’’ติ โถกํ โอสกฺกิตฺวา ‘‘อกฺขีนิ เม ธูมายนฺตี’’ติ วตฺวา นลาเฏ หตฺถํ ฐเปตฺวา อุทฺธํ อุโลฺลเกตฺวา ‘‘อโห ทุกฺขํ อโยฺย โน มหากสฺสปเตฺถโรว จิรสฺสํ เม กุฏิทฺวารํ อาคโตฯ อตฺถิ นุ โข กิญฺจิ เคเห’’ติ อาหฯ สุชา โถกํ อากุลา วิย หุตฺวา ‘‘อตฺถิ, สามี’’ติ ปฏิวจนํ อทาสิฯ สโกฺก, ‘‘ภเนฺต, ลูขํ วา ปณีตํ วาติ อจิเนฺตตฺวา สงฺคหํ โน กโรถา’’ติ ปตฺตํ คณฺหิฯ เถโร ปตฺตํ เทโนฺต ‘‘อิเมสํ เอว ทุคฺคตานํ ชราชิณฺณานํ มยา สงฺคโห กาตโพฺพ’’ติ จิเนฺตสิฯ โส อโนฺต ปวิสิตฺวา ฆฏิโอทนํ นาม ฆฏิโต อุทฺธริตฺวา, ปตฺตํ ปูเรตฺวา, เถรสฺส หเตฺถ ฐเปสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อทฺทสา โข สโกฺก เทวานมิโนฺท...เป.... อทาสี’’**ติฯ

ตตฺถ **ฌฎิยา**ติ ภตฺตฌฎิโตฯ ‘‘ฌฎิโอทน’’นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺส ฌฎิโอทนํ นาม เทวานํ โกจิ อาหารวิเสโสติ อตฺถํ วทนฺติฯ **อุทฺธริตฺวา**ติ กุโตจิ ภาชนโต อุทฺธริตฺวาฯ อเนกสูโป โส เอว อาหาโร ปเตฺต ปกฺขิปิตฺวา เถรสฺส หเตฺถ ฐปนกาเล กปฺณานํ อุปกปฺปนกลูขาหาโร วิย ปญฺญายิตฺถ, หเตฺถ ฐปิตมเตฺต ปน อตฺตโน ทิพฺพสภาเวเนว อฏฺฐาสิฯ **อเนกสูโป**ติ มุคฺคมาสาทิสูเปหิ เจว ขชฺชวิกตีหิ จ อเนกวิธสูโปฯ **อเนกพฺยญฺชโน**ติ นานาวิธอุตฺตริภงฺคฯ **อเนกรสพฺยญฺชโน**ติ อเนเกหิ สูเปหิ เจว พฺยญฺชเนหิ จ มธุราทิมูลรสานเญฺจว สมฺภินฺนรสานญฺจ อภิพฺยญฺชโก, นานคฺครสสูปพฺยญฺชโนติ อโตฺถฯ

โส กิร ปิณฺฑปาโต เถรสฺส หเตฺถ ฐปิตกาเล ราชคหนครํ อตฺตโน ทิพฺพคเนฺธน อโชฺฌตฺถริ, ตโต เถโร จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ ปุริโส อเปฺปสโกฺข, ปิณฺฑปาโต อติวิย ปณีโต สกฺกสฺส โภชนสทิโสฯ โก นุ โข เอโส’’ติ? อถ นํ ‘‘สโกฺก’’ติ ญตฺวา อาห – ‘‘ภาริยํ เต, โกสิย, กมฺมํ กตํ ทุคฺคตานํ สมฺปตฺตึ วิลุมฺปเนฺตน, อชฺช มยฺหํ ทานํ ทตฺวา โกจิเทว ทุคฺคโต เสนาปติฏฺฐานํ วา เสฏฺฐิฏฺฐานํ วา ลเภยฺยา’’ติฯ ‘‘โก มยา ทุคฺคตตโร อตฺถิ, ภเนฺต’’ติ? ‘‘กถํ ตฺวํ ทุคฺคโต เทวรชฺชสิรึ อนุภวโนฺต’’ติ? ‘‘ภเนฺต, เอวํ นาเมตํ, มยา ปน อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ กลฺยาณกมฺมํ กตํ, พุทฺธุปฺปาเท ปน วตฺตมาเน ปุญฺญกมฺมํ กตฺวา จูฬรถเทวปุโตฺต มหารถเทวปุโตฺต อเนกวณฺณเทวปุโตฺตติ อิเม ตโย เทวปุตฺตา มมาสนฺนฏฺฐาเน นิพฺพตฺตา มหาเตชวนฺตตราฯ อหํ เตสุ เทวปุเตฺตสุ ‘นกฺขตฺตํ กีฬิสฺสามา’ติ ปริจาริกาโย คเหตฺวา อนฺตรวีถึ โอติเณฺณสุ ปลายิตฺวา เคหํ ปวิสามิฯ เตสญฺหิ สรีรโต เตโช มม สรีรํ โอตฺถรติ, มม สรีรโต เตโช เตสํ สรีรํ น โอตฺถรติฯ โก มยา ทุคฺคตตโร, ภเนฺต’’ติ? ‘‘เอวํ สเนฺตปิ อิโต ปฏฺฐาย มยฺหํ มา เอวํ วเญฺจตฺวา ทานมทาสี’’ติฯ ‘‘วเญฺจตฺวา ตุมฺหากํ ทาเน ทิเนฺน มยฺหํ กุสลํ อตฺถิ นตฺถี’’ติ? ‘‘อตฺถิ, อาวุโส’’ติฯ ‘‘เอวํ สเนฺต กุสลกรณํ นาม มยฺหํ ภาโร, ภเนฺต’’ติ วตฺวา เถรํ วนฺทิตฺวา สุชํ อาทาย เถรํ ปทกฺขิณํ กตฺวา, เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา ‘‘อโห ทานํ ปรมทานํ, กสฺสเป สุปฺปติฏฺฐิต’’นฺติ ติกฺขตฺตุํ อุทานํ อุทาเนสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อถ โข อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส เอตทโหสี’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **โกสิยา**ติ สกฺกํ เทวานมินฺทํ โคเตฺตน อาลปติฯ **ปุเญฺญน อโตฺถ**ติ ปุเญฺญน ปโยชนํฯ อตฺถีติ วจนเสโสฯ **เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา**ติ ปถวิโต เวหาสํ อภิอุคฺคนฺตฺวาฯ **อากาเส อนฺตลิเกฺข**ติ อากาสเมว ปริยายสเทฺทน อนฺตลิเกฺขติ วทนฺติฯ อถ วา อนฺตลิกฺขสงฺขาเต อากาเส น กสิณุคฺฆาฏิมาทิอากาเสติ วิเสเสโนฺต วทติฯ **อโห ทาน**นฺติ เอตฺถ **อโห**ติ อจฺฉริยเตฺถ นิปาโตฯ สโกฺก หิ เทวานมิโนฺท, ‘‘ยสฺมา นิโรธา วุฏฺฐิตสฺส อยฺยสฺส มหากสฺสปเตฺถรสฺส สกฺกจฺจํ สหเตฺถน จิตฺตีกตฺวา อนปวิทฺธํ กาเลน ปเรสํ อนุปหจฺจ, สมฺมาทิฏฺฐึ ปุรกฺขตฺวา อิทมีทิสํ มยา ทิพฺพโภชนทานํ ทินฺนํ, ตสฺมา เขตฺตสมฺปตฺติ เทยฺยธมฺมสมฺปตฺติ จิตฺตสมฺปตฺตีติ, ติวิธายปิ สมฺปตฺติยา สมนฺนาคตตฺตา สพฺพงฺคสมฺปนฺนํ วต มยา ทานํ ปวตฺติต’’นฺติ อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโต ตทา อตฺตโน หทยพฺภนฺตรคตํ ปีติโสมนสฺสํ สมุคฺคิรโนฺต **‘‘อโห ทาน’’**นฺติ วตฺวา ตสฺส ทานสฺส วุตฺตนเยน อุตฺตมทานภาวํ เขตฺตงฺคตภาวญฺจ ปกาเสโนฺต **‘‘ปรมทานํ กสฺสเป สุปฺปติฏฺฐิต’’**นฺติ อุทานํ อุทาเนสิฯ

เอวํ ปน สกฺกสฺส อุทาเนนฺตสฺส ภควา วิหาเร ฐิโตเยว ทิพฺพโสเตน สทฺทํ สุตฺวา ‘‘ปสฺสถ, ภิกฺขเว, สกฺกํ เทวานมินฺทํ อุทานํ อุทาเนตฺวา อากาเสน คจฺฉนฺต’’นฺติ ภิกฺขูนํ วตฺวา เตหิ ‘‘กึ ปน, ภเนฺต, เตน กต’’นฺติ ปุโฏฺฐ ‘‘มม ปุตฺตสฺส กสฺสปสฺส วเญฺจตฺวา ทานํ อทาสิ, เตน จ อตฺตมโน อุทาเนสี’’ติ อาหฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อโสฺสสิ โข ภควา ทิพฺพาย โสตธาตุยา’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ทิพฺพาย โสตธาตุยา**ติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพาฯ เทวตานญฺหิ สุจริตกมฺมนิพฺพตฺตา ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหิ อปลิพุทฺธา อุปกฺกิเลสวินิมุตฺตตาย ทูเรปิ อารมฺมณํ คเหตุํ สมตฺถา ทิพฺพปสาทโสตธาตุ โหติฯ อยญฺจาปิ ภควโต วีริยภาวนาพลนิพฺพตฺตา ญาณมยา โสตธาตุ ตาทิสา เอวาติ ทิพฺพสทิสตฺตา ทิพฺพาฯ อปิ จ ทิพฺพวิหารวเสน ปฏิลทฺธตฺตา อตฺตนา จ ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตาปิ ทิพฺพาฯ สวนฏฺเฐน จ สภาวธารณฏฺเฐน จ โสตธาตุ, โสตธาตุยาปิ กิจฺจกรเณน โสตธาตุ วิยาติ โสตธาตุ, ตาย ทิพฺพาย โสตธาตุยาฯ **วิสุทฺธายา**ติ ปริสุทฺธาย นิรุปกฺกิเลสายฯ **อติกฺกนฺตมานุสิกายา**ติ มนุสฺสูปจารํ อติกฺกมิตฺวา สทฺทสฺสวเนน มานุสิกมํสโสตธาตุํ อติกฺกมิตฺวา ฐิตายฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ‘‘สมฺมาปฏิปตฺติยา คุณวิเสเส ปติฏฺฐิตํ ปุริสาติสยํ เทวาปิ มนุสฺสาปิ อาทรชาตา อติวิย ปิหยนฺตี’’ติ อิมมตฺถํ วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺร ปิณฺฑปาติกงฺคสงฺขาตํ ธุตงฺคํ สมาทาย ตสฺส ปริปูรเณน **ปิณฺฑปาติกสฺส**ฯ นนุ จายํ คาถา อายสฺมนฺตํ มหากสฺสปํ นิมิตฺตํ กตฺวา ภาสิตา, เถโร จ สเพฺพสํ ธุตวาทานํ อโคฺคเตรสธุตงฺคธโร, โส กสฺมา เอเกเนว ธุตเงฺคน กิตฺติโตติ? อฏฺฐุปฺปตฺติวเสนายํ นิเทฺทโสฯ อถ วา เทสนามตฺตเมตํ, อิมินา เทสนาสีเสน สเพฺพปิสฺส ธุตงฺคา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อถ วา ‘‘ยถาปิ ภมโร ปุปฺผ’’นฺติ (ธ. ป. ๔๙) คาถาย วุตฺตนเยน ปรมปฺปิจฺฉตาย กุลานุทฺทยตาย จสฺส สพฺพํ ปิณฺฑปาติกวตฺตํ อกฺขเณฺฑตฺวา ตตฺถ สาติสยํ ปฏิปตฺติยา ปกาสนตฺถํ **‘‘ปิณฺฑปาติกสฺสา’’**ติ วุตฺตํฯ ปิณฺฑปาติกสฺสาติ จ ปิหยนฺตีติ ปทํ อเปกฺขิตฺวา สมฺปทานวจนํ, ตํ อุปโยคเตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ **อตฺตภรสฺสา**ติ ‘‘อปฺปานิ จ ตานิ สุลภานิ อนวชฺชานี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๗; อิติวุ. ๑๐๑) เอวํ วุเตฺตหิ อปฺปานวชฺชสุลภรูเปหิ จตูหิ ปจฺจเยหิ อตฺตานเมว ภรนฺตสฺสฯ **อนญฺญโปสิโน**ติ อามิสสงฺคณฺหเนน อเญฺญ สิสฺสาทิเก โปเสตุํ อนุสฺสุกฺกตาย อนญฺญโปสิโนฯ ปททฺวเยนสฺส กายปริหาริเกน จีวเรน กุจฺฉิปริหาริเกน ปิณฺฑปาเตน วิจรณโต สลฺลหุกวุตฺติตํ สุภรตํ ปรมญฺจ สนฺตุฏฺฐิํ ทเสฺสติฯ อถ วา **อตฺตภรสฺสา**ติ เอกวจนิจฺฉาย อตฺตภาวสงฺขาตํ เอกํเยว อิมํ อตฺตานํ ภรติ, น อิโต ปรํ อญฺญนฺติ อตฺตภโร, ตโต เอว อตฺตนา อญฺญสฺส โปเสตพฺพสฺส อภาวโต อนญฺญโปสี, ตสฺส อตฺตภรสฺส อนญฺญโปสิโนฯ ปททฺวเยนปิ ขีณาสวภาเวน อายติํ อนาทานตํ ทเสฺสติฯ

เทวา ปิหยนฺติ…เป.… สตีมโตติ ตํ อคฺคผลาธิคเมน สพฺพกิเลสทรถปริฬาหานํ วูปสเมน ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา อุปสนฺตํ, สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา นิจฺจกาลํ สโตการิตาย สติมนฺตํ, ตโต เอว อิฏฺฐานิฏฺฐาทีสุ ตาทิลกฺขณปฺปตฺตํ ขีณาสวํ สกฺกาทโย เทวา ปิหยนฺติ ปเตฺถนฺติ, ตสฺส สีลาทิคุณวิเสเสสุ พหุมานํ อุปฺปาเทนฺตา อาทรํ ชเนนฺติ, ปเคว มนุสฺสาติฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. ปิณฺฑปาติกสุตฺตวณฺณนา

๒๘. อฏฺฐเม **ปจฺฉาภตฺต**นฺติ เอกาสนิกขลุปจฺฉาภตฺติกานํ ปาโตว ภุตฺตานํ อโนฺตมชฺฌนฺหิโกปิ ปจฺฉาภตฺตเมว, อิธ ปน ปกติภตฺตเสฺสว ปจฺฉโต ปจฺฉาภตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ปิณฺฑปาตปฏิกฺกนฺตาน**นฺติ ปิณฺฑปาตโต ปฏิกฺกนฺตานํ, ปิณฺฑปาตํ ปริเยสิตฺวา ภตฺตกิจฺจสฺส นิฏฺฐาปนวเสน ตโต นิวตฺตานํฯ **กเรริมณฺฑลมาเฬ**ติ เอตฺถ **กเรรี**ติ วรุณรุกฺขสฺส นามํฯ โส กิร คนฺธกุฏิยา มณฺฑปสฺส สาลาย จ อนฺตเร โหติ, เตน คนฺธกุฏีปิ ‘‘กเรริกุฏิกา’’ติ วุจฺจติ, มณฺฑโปปิ สาลาปิ ‘‘กเรริมณฺฑลมาโฬ’’ติฯ ตสฺมา กเรริรุกฺขสฺส อวิทูเร กเต นิสีทน

สาลสงฺขาเต มณฺฑลมาเฬฯ ติณปณฺณจฺฉทนํ อโนวสฺสกํ ‘‘มณฺฑลมาโฬ’’ติ วทนฺติ, อติมุตฺตกาทิลตามณฺฑโป ‘‘มณฺฑลมาโฬ’’ติ อปเรฯ

กาเลน กาลนฺติ กาเล กาเล อนฺตรนฺตรา, ตสฺมึ ตสฺมึ สมเยติ อโตฺถฯ **มนาปิเก**ติ มนวฑฺฒเก, ปิยรูเป อิฎฺฐีติ อโตฺถฯ อิฎฺฐานิฎฺฐภาโว จ ปุคฺคลวเสน จ ทฺวารวเสน จ คเหตโพฺพฯ เอกจฺจสฺส หิ อิฎฺฐาภิมโต เอกจฺจสฺส อนิโฎฺฐ โหติ, เอกจฺจสฺส อนิฎฺฐาภิมโต เอกจฺจสฺส อิโฎฺฐ ฯ ตถา เอกสฺส ทฺวารสฺส อิโฎฺฐ อญฺญสฺส อนิโฎฺฐฯ วิปากวเสน ปเนตฺถ วินิจฺฉโย เวทิตโพฺพฯ กุสลวิปาโก หิ เอกเนฺตน อิโฎฺฐ, อกุสลวิปาโก อนิโฎฺฐ เอวาติฯ **จกฺขุนา รูเป ปสฺสิตุ**นฺติ คามํ ปิณฺฑาย ปวิโฎฺฐ อุปาสเกหิ เคหํ ปเวเสตฺวา ปูชาสกฺการกรณตฺถํ อุปนีเตสุ อาสนวิตานาทีสุ นานาวิราคสมุชฺชลวณฺณสงฺขาเต รชนีเย อเญฺญ จ สวิญฺญาณกรูเป จกฺขุทฺวาริกวิญฺญาเณหิ ปสฺสิตุํฯ **สเทฺท**ติ ตเถว อิสฺสรชนานํ เคหํ ปวิโฎฺฐ เตสํ ปยุเตฺต คีตวาทิตสเทฺท โสตุํฯ **คเนฺธ**ติ ตถา เตหิ ปูชาสกฺการวเสน อุปนีเต ปุปฺผธูมาทิคเนฺธ ฆายิตุํฯ **รเส**ติ เตหิ ทินฺนาหารปริโภเค นานคฺครเส สายิตุํฯ **โผฎฺฐเพฺพ**ติ มหคฺฆปจฺจตฺถรเณสุ อาสเนสุ นิสินฺนกาเล สุขสมฺผเสฺส โผฎฺฐเพฺพ ผุสิตุํฯ เอวญฺจ ปญฺจทฺวาริกอิฎฺฐารมฺมณปฺปฎิลาภํ กิเตฺตตฺวา อิทานิ มโนทฺวาริกอิฎฺฐารมฺมณปฺปฎิลาภํ ทเสฺสตุํ **‘‘สกฺกโต’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ เหฎฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ

กิํ ปน อปิณฺฑปาติกานํ อยํ นโย น ลพฺภตีติ? ลพฺภติฯ เตสมฺปิ หิ นิมเนฺตนสลากภตฺตาทิอตฺถํ คามํ คตกาเล อุฬารวิภวา อุปาสกา ตถา สกฺการสมฺมานํ กโรนฺติเยว, ตํ ปน อนิยตํฯ ปิณฺฑปาติกานํ ปน ตทา นิจฺจเมว ตตฺถ ปูชาสกฺการํ กริยมานํ ทิสฺวา, สกฺการครุตาย อนิสฺสรณมเคฺค ฐตฺวา, อโยนิโสมนสิการวเสน เต ภิกฺขู เอวมาหํสุฯ เตเนวาห – **‘‘หนฺทาวุโส, มยมฺปิ ปิณฺฑปาติกา โหมา’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **หนฺทา**ติ โวสฺสคฺคเตฺถ นิปาโตฯ **ลจฺฉามา**ติ ลภิสฺสามฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ ตตฺถ สุรภิคนฺธกุฎิยํ นิสิโนฺน เตสํ ตํ กถาสลฺลาปํ สุตฺวา ‘‘อิเม ภิกฺขู มาทิสสฺส นาม พุทฺธสฺส สาสเน ปพฺพชิตฺวา มยา สทฺธิํ เอกวิหาเร วสนฺตาปิ เอวํ อโยนิโสมนสิการวเสน กถํ ปวเตฺตนฺติ, สเลฺลเข น วตฺตนฺติ, หนฺท เต ตโต นิวาเรตฺวา สเลฺลขวิหาเร นิโยเชสฺสามี’’ติ มณฺฑลมาฬํ อุปสงฺกมิฯ เสสํ เหฎฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ‘‘อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฎฺฐิตาสเลฺลขานํ วเสน กิเลเส ธุนิตุํ ตณฺหํ วิโสเสตุํ ปฎิปโนฺนติ ปิณฺฑปาติกสฺส สโต เทวา ปิหยนฺติ, ตสฺส ปฎิปตฺติยา อาทรชาตา ปิยายนฺติ, น อิโต อญฺญถา’’ติ อิมมตฺถํ วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **โน เจ สทฺทสิโลกนิสฺสิโต**ติ ‘‘อโห อโยฺย อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฎฺฐ ปรมสเลฺลขวุตฺตี’’ติอาทินา ปเรหิ กิตฺติตพฺพสทฺทสงฺขาตํ สิโลกํฯ ตณฺหาย นิสฺสิโต น โหติ เจติ อโตฺถฯ สโทฺท วา สมฺมุขา วณฺณภณนถุติโฆโส, สิโลโก ปรมฺมุขภูตา ปสํสา ปตฺถฎยสตา วาฯ เสสํ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตนยเมวฯ

อฎฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. สิปฺปสุตฺตวณฺณนา

๒๙. นวเม **โก นุ โข, อาวุโส, สิปฺปํ ชานาตี**ติ, อาวุโส, อเมฺหสุ อิธ สนฺนิปติเตสุ โก นุ ชีวิตนิมิตฺตํ สิกฺขิตพฺพเฎฺฐน ‘‘สิปฺป’’นฺติ ลทฺธนามํ ยํกิญฺจิ อาชีวํ วิชานาติ? **โก กึ สิปฺปํ สิกฺขี**ติ โก ทีฆรตฺตํ สิปฺปาจริยกุลํ ปยิรุปาสิตฺวา อาคมโต ปโยคโต จ หตฺถิสิปฺปาทีสุ กึ สิปฺปํ สิกฺขิ? **กตรํ สิปฺปํ สิปฺปานํ อคฺค**นฺติ สพฺพสิปฺปานํ อคารยฺหตาย มหปฺผลตาย อกิจฺฉสิทฺธิยา จ กตรํ สิปฺปํ อคฺคํ อุตฺตมํ? ยํ นิสฺสาย สุเขน สกฺกา ชีวิตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตเตฺถกเจฺจ**ติ เตสุ ภิกฺขูสุ เอกเจฺจ ภิกฺขูฯ เย หตฺถาจริยกุลา ปพฺพชิตา เตฯ **เอวมาหํสู**ติ เต เอวํ ภณิํสุฯ อิโต ปรมฺปิ ‘‘เอกเจฺจ’’ติ วุตฺตฎฺฐาเน เอเสว นโยฯ **หตฺถิสิปฺป**นฺติ ยํ หตฺถีนํ ปริคฺคณฺหนทมนสารณโรคติกิจฺฉาทิเภทํ กตฺตพฺพํ, ตํ อุทฺทิสฺส ปวตฺตํ สพฺพมฺปิ สิปฺปํ อิธ ‘‘หตฺถิสิปฺป’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ **อสฺสสิปฺป**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **รถสิปฺปํ** ปน รถโยคฺคานํ ทมนสารณาทิวิธานวเสน เจว รถสฺส กรณวเสน จ เวทิตพฺพํฯ **ธนุสิปฺป**นฺติ อิสฺสาสสิปฺปํ, โย ธนุเพฺพโธติ วุจฺจติฯ **ถรุสิปฺป**นฺติ เสสอาวุธสิปฺปํฯ **มุทฺทาสิปฺป**นฺติ หตฺถมุทฺทาย คณนสิปฺปํฯ **คณนสิปฺป**นฺติ อจฺฉิทฺทกคณนสิปฺปํฯ **สงฺขานสิปฺป**นฺติ สงฺกลนปฎุปฺปาทนาทิวเสน ปิณฺฑคณนสิปฺปํฯ ตํ ยสฺส ปคุณํ โหติ, โส รุกฺขมฺปิ ทิสฺวา ‘‘เอตฺตกานิ เอเตฺถ ปณฺณานี’’ติ คณิตุํ ชานาติฯ **เลขาสิปฺป**นฺติ นานากาเรหิ อกฺขรลิขนสิปฺปํ, ลิปิญาณํ วาฯ **กาเวยฺยสิปฺป**นฺติ อตฺตโน จินฺตาวเสน วา ปรโต ปฎิลทฺธสุตวเสน วา, ‘‘อิมสฺส อยมเตฺถ, เอวํ นํ โยเชสฺสามี’’ติ เอวํ อตฺถวเสน วา, กิญฺจิเทว กพฺพํ ทิสฺวา, ‘‘ตปฺปฎิภาคํ กพฺพํ กริสฺสามี’’ติ ฐานุปฺปตฺติกปฎิภานวเสน วา จินฺตากวิอาทีนํ จตุนฺนํ กวีนํ กพฺพกรณสิปฺปํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, กวี – จินฺตากวิ, สุตกวิ, อตฺถกวิ, ปฎิภานกวี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓๑)ฯ

โลกายตสิปฺปนฺติ ‘‘กาโก เสโต อฎฺฐีนํ เสตตฺตา, พลากา รตฺตา โลหิตสฺส รตฺตตฺตา’’ติ เอวมาทินยปฺปวตฺตํ ปรโลกนิพฺพานานํ ปฎิเสธกํ วิตณฺฑสตฺถสิปฺปํฯ **ขตฺตวิชฺชาสิปฺป**นฺติ อเพฺภยฺยมาสุรกฺขาทินีติสตฺถสิปฺปํฯ อิมานิ กิร ทฺวาทส มหาสิปฺปานิ นามฯ เตเนวาห ตตฺถ ตตฺถ **‘‘สิปฺปานํ อคฺค’’**นฺติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ สพฺพสิปฺปายตนานํ ชีวิกตฺถตาย วฎฺฎทุกฺขโต อนิสฺสรณภาวํ , สีลาทีนํเยว ปน สุปริสุทฺธานํ นิสฺสรณภาวํ, ตํ สมงฺคิโนเยว จ ภิกฺขุภาวํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถวิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **อสิปฺปชีวี**ติ จตุนฺนํ ตณฺหุปฺปาทานํ สมุเจฺฉทวิกฺขมฺภเนน ปจฺจยาสาย วิโสสิตตฺตา ยํกิญฺจิ สิปฺปํ อุปนิสฺสาย ชีวิกํ น กเปฺปตีติ อสิปฺปชีวี, เอเตน อาชีวปาริสุทฺธิสีลํ ทเสฺสติฯ **ลหู**ติ อปฺปกิจฺจตาย สลฺลหุกวุตฺติตาย จ ลหุ อพหุลสมฺภาโร, เอเตน จตุปจฺจยสโนฺตสสิทฺธํ สุภรตํ ทเสฺสติฯ **อตฺถกาโม**ติ สเทวกสฺส โลกสฺส อตฺถเมว กาเมตีติ อตฺถกาโม, เอเตน สตฺตานํ อนตฺถปริวชฺชนสฺส ปกาสิตตฺตา ปาติโมกฺขสํวรสีลํ ทเสฺสติ ปาณาติปาตาทิอนตฺถวิรมณปริทีปนโตฯ **ยตินฺทฺริโย**ติ จกฺขาทีนํ ฉนฺนํ อินฺทฺริยานํ อภิชฺฌาทยปฺปวตฺติโต สํยเมน ยตินฺทฺริโย, เอเตน อินฺทฺริยสํวรสีลํ วุตฺตํฯ **สพฺพธิ วิปฺปมุโตฺต**ติ เอวํ สุปริสุทฺธสีโล จตุปจฺจยสโนฺตเส อวฎฺฐิโต สปฺปจฺจยํ นามรูปํ ปริคฺคเหตฺวา อนิจฺจาทิวเสน สงฺขาเร สมฺมสโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ตโต ปรํ ปฎิปาฎิยา ปวตฺติเตหิ จตูหิ อริยมเคฺคหิ สํโยชนานํ ปหีนตฺตา สพฺพธิ สพฺพตฺถ ภวาทีสุ วิปฺปมุโตฺตฯ

อโนกสารี อมโม นิราโสติ ตถา สพฺพธิ วิปฺปมุตฺตตฺตา เอว โอกสงฺขาเตสุ ฉสุปิ อายตเนสุ ตณฺหาภิสรณสฺส อภาเวน อโนกสารี, รูปาทีสุ กตฺถจิ มมงฺการาภาวโต อมโม, สเพฺพน

สพฺพํ อนาสีสนฺโต นิราโสฯ **หิตฺวา มานํ เอกจโร ส ภิกฺขู**ติ เอวํภูโต จ โส อรหตฺตมคฺคปฺปตฺติสมกาลเมว อนวเสสํ มานํ หิตฺวา ปชหิตฺวา อิเม ภิกฺขู วิย คณสงฺคณิกํ อกตฺวา ปวิเวกกามตาย ตณฺหาสหายวิรเหน จ สพฺพิริยาปเถสุ เอกจโร, โส สพฺพโส ภินฺนกิเลสตฺตา ปรมตฺถโต ภิกฺขุ นามฯ เอตฺถ จ ‘‘อสิปฺปชีวี’’ติอาทินา โลกิยคุณา กถิตา, ‘‘สพฺพธิ วิปฺปมุตฺโต’’ติอาทินา โลกุตฺตรคุณา กถิตาฯ ตตฺถ อสิปฺปชีวีติอาทิ ‘‘วิภเว ฐิตเสฺสว อยํ ธโมฺม, น สิปฺปํ นิสฺสาย มิจฺฉาชีเวน ชีวิกํ กเปฺปนฺตสฺส, ตสฺมา สิเปฺปสุ สารคฺคหณํ วิสฺสเชฺชตฺวา อธิสีลาทีสฺเวว ตุเมฺหหิ สิกฺขิตพฺพ’’นฺติ ทเสฺสติฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. โลกสุตฺตวณฺณนา

๓๐. ทสเม **พุทฺธจกฺขุนา**ติ เอตฺถ อาสยานุสยญาณํ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณญฺจ พุทฺธจกฺขุ นามฯ ยถาห –

> ‘‘อทฺทสา โข ภควา พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต สเตฺต อปฺปรชเกฺข มหารชเกฺข ติกฺขินฺทฺริเย มุทินฺทฺริเย’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๘๓; ๒.๓๓๙)ฯ

โลกนฺติ ตโย โลกา – โอกาสโลโก, สงฺขารโลโก, สตฺตโลโกติฯ ตตฺถ –

> ‘‘ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺติ,
> ทิสา ภนฺติ วิโรจนา;
> ตาว สหสฺสธา โลโก,
> เอตฺถ เต วตฺตตี วโส’’ติฯ –

อาทีสุ (ม. นิ. ๑.๕๐๓) โอกาสโลโกฯ ‘‘เอโก โลโก – สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา, เทฺว โลกา – นามญฺจ รูปญฺจ, ตโย โลกา – ติโสฺส เวทนา , จตฺตาโร โลกา – จตฺตาโร อาหารา, ปญฺจ โลกา – ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา, ฉ โลกา – ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานิ, สตฺต โลกา – สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย, อฏฺฐ โลกา – อฏฺฐ โลกธมฺมา, นว โลกา – นว สตฺตาวาสา, ทส โลกา – ทสายตนานิ, ทฺวาทส โลกา – ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส โลกา – อฏฺฐารส ธาตุโย’’ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๒) สงฺขารโลโกฯ ‘‘สสฺสโต โลโก, อสสฺสโต โลโก’’ติอาทีสุ สตฺตโลโก วุโตฺตฯ อิธาปิ สตฺตโลโก เวทิตโพฺพฯ

ตตฺถ โลกียติ วิจิตฺตาการโต ทิสฺสตีติ จกฺกวาฬสงฺขาโต โลโก โอกาสโลโก, สงฺขาโร ลุชฺชติ ปลุชฺชตีติ โลโก, โลกียติ เอตฺถ ปุญฺญปาปํ ตพฺพิปาโก จาติ สตฺตโลโกฯ เตสุ ภควา มหากรุณาย อนุกมฺปมาโน สํสารทุกฺขโต โมเจตุกาโม สตฺตโลกํ โอโลเกสิฯ กตมสฺส ปน สตฺตาหสฺส อจฺจเยน โอโลเกสิ? ปฐมสฺส สตฺตาหสฺสฯ ภควา หิ ปลฺลงฺกสตฺตาหสฺส ปริโยสาเน ปจฺฉิมยามาวสาเน ‘‘ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา…เป…. สูริโยว โอภาสยมนฺตลิกฺข’’นฺติ (อุทา. ๑-๓; กถา. ๓๒๑; มหาว. ๑-๓) อิมํ อริยมคฺคานุภาวทีปกํ อุทานํ อุทาเนตฺวา, ‘‘อหํ ตาว เอวํ สุทุตฺตรํ สํสารมโหฆํ อิมาย ธมฺมนาวาย สมุตฺตริตฺวา นิพฺพานปาเร ฐิโต, หนฺท ทานิ โลกมฺปิ ตาเรสฺสามิ, กีทิโส นุ โข โลโก’’ติ โลกํ โวโลเกสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **‘‘อถ โข ภควา ตสฺส สตฺตาหสฺส อจฺจเยน ตมฺหา สมาธิมฺหา วุฏฺฐหิตฺวา พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกสี**’’ติฯ

ตตฺถ **โวโลเกสี**ติ วิวิเธหิ อากาเรหิ ปสฺสิ, หตฺถตเล ฐปิตอามลกํ วิย อตฺตโน ญาเณน ปจฺจกฺขํ อกาสิฯ **อเนเกหิ สนฺตาเปหี**ติอาทิ โวโลกิตาการทสฺสนํฯ **อเนเกหิ สนฺตาเปหี**ติ อเนเกหิ ทุเกฺขหิฯ ทุกฺขญฺหิ สนฺตาปนปีฬนเฏฺฐน สนฺตาโปติ วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนเฏฺฐ สงฺขตเฏฺฐ สนฺตาปเฏฺฐ วิปริณามเฏฺฐ’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗)ฯ ตญฺจ ทุกฺขทุกฺขาทิวเสน เจว ชาติอาทิวเสน จ อเนกปฺปการํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อเนเกหิ สนฺตาเปหี’’ติฯ อเนเกหิ ทุเกฺขหิ สนฺตปฺปมาเนน ปีฬิยมาเนน พาธิยมาเนนฯ **ปริฬาเหหี**ติ ปริทาเหหิฯ **ปริฑยฺหมาเน**ติ อินฺธนํ วิย อคฺคินา สมนฺตโต ฑยฺหมาเนฯ **ราคเชหี**ติ ราคสมฺภูเตหิ ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ราคาทโย หิ ยสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ นิทฺทหนฺตา วิย วิพาเธนฺติ, เตน วุตฺตํ – ‘‘ตโยเม, ภิกฺขเว, อคฺคี – ราคคฺคิ, โทสคฺคิ, โมหคฺคี’’ติ (อิติวุ. ๙๓)ฯ ยโต เต จิตฺตํ กายญฺจ กิเลเสนฺตีติ กิเลสาติ วุจฺจนฺติฯ เอตฺถ จ ปริฑยฺหมาเนติ เอเตน ภควา ราคาทิกิเลสานํ ปวตฺติทุกฺขตํ, เตน จ สตฺตานํ อภิภูตตํ ทเสฺสติฯ สนฺตปฺปมาเนติ อิมินา ปน เตสํ กาลนฺตรทุกฺขตํ, เตน นิรนฺตโรปทฺทวตญฺจ ทเสฺสติฯ

ภควา หิ โพธิรุกฺขมูเล อปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน ปฐมยาเม ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ วิโสเธตฺวา ปจฺฉิมยาเม ปฏิจฺจสมุปฺปาเท ญาณํ โอตาเรตฺวา กิเลสมูลกํ วฏฺฏทุกฺขํ อภิญฺญาย สงฺขาเร ปริคฺคเหตฺวา สมฺมสโนฺต อนุกฺกเมน วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อริยมคฺคาธิคเมน สยํ วิคตวิทฺธสฺตกิเลโส อภิสมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปจฺจเวกฺขณานนฺตรํ อนวเสสานํ กิเลสานํ ปหีนตฺตา อตฺตโน วฏฺฏทุกฺขสฺส ปริกฺขีณภาวทีปกํ สพฺพพุทฺธานํ อวิชหิตํ ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติ (ธ. ป. ๑๕๓) อุทานํ อุทาเนตฺวา เตเนว ปลฺลเงฺกน สตฺตาหํ วิมุตฺติสุขปฏิสํเวที นิสิโนฺน สตฺตมาย รตฺติยา ตีสุ ยาเมสุ วุตฺตนเยน ตีณิ อุทานานิ อุทาเนตฺวา ตติยอุทานานนฺตรํ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกโนฺต ‘‘สกลมิทํ สตฺตานํ วฏฺฏทุกฺขํ กิเลสมูลกํ, กิเลสานาเมเต ปวตฺติทุกฺขา อายติมฺปิ ทุกฺขเหตุภูตา, เตหิ อิเม สตฺตา สนฺตปฺปนฺติ ปริฑยฺหนฺติ จา’’ติ ปสฺสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อทฺทสา โข ภควา…เป…. โมหเชหิปี’’**ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ โลกสฺส ยถาวุตฺตสนฺตาปปริฬาเหหิ อภิภุยฺยมานตํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ สพฺพสนฺตาปปริฬาหโต ปรินิพฺพานวิภาวนํ มหาอุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **อยํ โลโก สนฺตาปชาโต**ติ อยํ สโพฺพปิ โลโก ชราโรคมรเณหิ เจว นานาวิธพฺยสเนหิ จ กิเลสปริยุฏฺฐาเนหิ จ ชาตสนฺตาโป, อุปฺปนฺนกายิกเจตสิกทุกฺขาภิภโวติ อโตฺถฯ **ผสฺสปเรโต**ติ ตโต เอว อเนเกหิ ทุกฺขสมฺผเสฺสหิ ปริหโต อุปทฺทุโตฯ อถ วา **ผสฺสปเรโต**ติ สุขาทิสงฺขาตานํ ติสฺสนฺนํ ทุกฺขตานํ ปจฺจยภูเตหิ ฉหิ ผเสฺสหิ อภิภูโต, ตโต ตโต ทฺวารโต ตสฺมึ ตสฺมึ อารมฺมเณ ปวตฺติวเสน อุปสฺสโฏฺฐฯ **โรคํ วทติ อตฺตโต**ติ ผสฺสปจฺจยา อุปฺปชฺชมานํ เวทนาสงฺขาตํ โรคํ ทุกฺขํ, ขนฺธปญฺจกเมว วา ยถาภูตํ อชานโนฺต ‘‘อห’’นฺติ สญฺญาย ทิฏฺฐิคาหวเสน ‘‘อหํ สุขิโต ทุกฺขิโต’’ติ อตฺตโต วทติฯ ‘‘อตฺตโน’’ติปิ ปฐนฺติฯ ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ โลโก เกนจิ ทุกฺขธเมฺมน ผุโฏฺฐ อภาวิตตฺตตาย อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘อโห ทุกฺขํ, อีทิสํ ทุกฺขํ มยฺหํ อตฺตโนปิ มา โหตู’’ติอาทินา วิปฺปลปโนฺต เกวลํ อตฺตโน โรคํ วทติ, ตสฺส ปน ปหานาย น ปฏิปชฺชตีติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา ตํ ยถาวุตฺตํ ทุกฺขํ ยถาภูตํ อชานโนฺต ตณฺหาคาหวเสน ‘‘มม’’นฺติ สญฺญาย อตฺตโต วทติ, ‘‘มม อิท’’นฺติ วาจํ นิจฺฉาเรติฯ

เยน เยน หิ มญฺญตีติ เอวมิมํ โรคภูตํ ขนฺธปญฺจกํ อตฺตโต อตฺตโน วา วทโนฺต โลโก เยน เยน รูปเวทนาทินา การณภูเตน, เยน วา สสฺสตาทินา ปกาเรน ทิฏฺฐิมานตณฺหามญฺญ

นาหิ มญฺญติฯ **ตโต ตํ โหติ อญฺญถา**ติ ตโต อตฺตนา ปริกปฺปิตาการโต ตํ มญฺญนาย วตฺถุภูตํ ขนฺธปญฺจกํ อญฺญถา อนตฺตานตฺตนิยเมว โหติฯ วเส วเตฺตตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย อหงฺการมมงฺการตฺตํ น นิปฺผาเทตีติ อโตฺถฯ อถ วา **ตโต**ติ ตสฺมา มญฺญนามตฺตภาวโต ตํ ขนฺธปญฺจกํ นิจฺจาทิวเสน มญฺญิตํ อญฺญถา อนิจฺจาทิสภาวเมว โหติฯ น หิ มญฺญนา ภาวญฺญถตฺตํ วา ลกฺขณญฺญถตฺตํ วา กาตุํ สโกฺกติฯ

อญฺญถาภาวี ภวสโตฺตติ อสมฺภเว วฑฺฒิยํ หิตสุเข สโตฺต ลโคฺค สตฺตโลโก มญฺญนาย ยถารุจิ จินฺติยมาโนปิ วิปรีตปฺปฏิปตฺติยา ตโต อญฺญถาภาวี อหิตทุกฺขภาวี วิฆาตํเยว ปาปุณาติฯ **ภวเมวาภินนฺทตี**ติ เอวํ สเนฺตปิ ตํ มญฺญนาปริกปฺปิตํ อวิชฺชมานํ ภวํ วฑฺฒิํ อภินนฺทติ เอว อภิกงฺขติ เอวฯ อถ วา **อญฺญถาภาวี**ติ ''นิโจฺจ เม อตฺตา''ติอาทินา มญฺญนาย ปริกปฺปิตาการโต สยํ อญฺญถาภาวี สมาโน อนิโจฺจ อธุโวติ อโตฺถฯ **ภวสโตฺต**ติ กามาทิภเวสุ ภวตณฺหาย สโตฺต ลโคฺค คธิโตฯ **ภวเมวาภินนฺทตี**ติ อนิจฺจาทิสภาวํ ภวเมว นิจฺจาทิวเสน ปรามสิตฺวา, ตตฺถ วา อธิมุตฺติสญฺญํ ตณฺหาทิฎฺฐาภินนฺทนาหิ อภินนฺทติ, น ตตฺถ นิพฺพินฺทติฯ **ยทภินนฺทติ ตํ ภย**นฺติ ยํ วฑฺฒิสงฺขาตํ ภวํ กามาทิภวํ วา อภินนฺทติ, ตํ อนิจฺจาทิวิปริณามสภาวตฺตา อเนกพฺยสนานุพนฺธตฺตา จ ภวเหตุภาวโต อติวิย ภยานกเฎฺฐน ภยํฯ **ยสฺส ภายตี**ติ ยโต ชรามรณาทิโต ภายติ, ตํ ชรามรณาทิ ทุกฺขาธิฎฺฐานภาวโต ทุกฺขทุกฺขภาวโต จ ทุกฺขํฯ อถ วา **ยสฺส ภายตี**ติ ภวาภินนฺทเนน ยสฺส วิภวสฺส ภายติ , โส อุเจฺฉทสงฺขาโต วิภโว, ตโต ภายนญฺจ ทุกฺขวตฺถุภาวโต ชาติอาทิทุกฺขสฺส อนติวตฺตนโต จ ทุกฺขํ ทุกฺขสภาวเมวาติ อโตฺถฯ อถ วา **ยสฺส ภายติ ตํ ทุกฺข**นฺติ ยสฺส อนิจฺจาทิกสฺส ภายติ ตํ นิสฺสรณํ อชานโนฺต, ตํ ภยํ ตสฺส ทุกฺขํ โหติ, ทุกฺขํ อาวหตีติ อโตฺถฯ

เอตฺตเกน วฎฺฎํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิวฎฺฎํ ทเสฺสตุํ, **''ภววิปฺปหานาย โข ปนิทํ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสตี''**ติ อาหฯ ตตฺถ **ภววิปฺปหานายา**ติ กามาทิภวสฺส ปชหนตฺถายฯ **โข**ติ อวธารเณ, **ปนา**ติ ปทปูรเณ นิปาโตฯ **อิท**นฺติ อาสนฺนปจฺจกฺขวจนํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ **วุสฺสตี**ติ ปูเรสฺสติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอกเนฺตเนว กามาทิภวสฺส สมุทยปฺปหาเนน อนวเสสปชหนตฺถาย อิทํ มยา สตสหสฺสกปฺปาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ อติทุกฺกรานิ อาจริตฺวา ปารมิโย ปูเรตฺวา โพธิมเณฺฑ ติณฺณํ มารานํ มตฺถกํ มทฺทิตฺวา อธิคตํ สีลาทิกฺขนฺธตฺตยสงฺคหํ อฎฺฐงฺคิกมคฺคพฺรหฺมจริยํ จริยติ ภาวิยตีติฯ

เอวํ อริยมคฺคสฺส เอกํเสเนว นิยฺยานิกภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อญฺญมคฺคสฺส ตทภาวํ ทเสฺสโนฺต **''เย หิ เกจี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เย**ติ อนิยมนิเทฺทโสฯ **หี**ติ นิปาตมตฺตํฯ **เกจี**ติ เอกเจฺจฯ ปททฺวเยนาปิ ตถาวาทิโน ทิฎฺฐิคติเก อนิยมโต ปริยาทิยติฯ **สมณา**ติ ปพฺพชฺชูปคมนมเตฺตน สมณา, น สมิตปาปาฯ **พฺราหฺมณา**ติ ชาติมเตฺตน พฺราหฺมณา, น พาหิตปาปาฯ **วา**สโทฺท วิกปฺปโตฺถฯ **ภเวน ภวสฺส วิปฺปโมกฺขมาหํสู**ติ เอกเจฺจ กามภเวน รูปภเวน วา สพฺพภวโต วิมุตฺติํ สํสารสุทฺธิํ กถยิํสุฯ

เก ปเนวํ วทนฺตีติ? ทิฎฺฐธมฺมนิพฺพานวาทิโน เตสุ หิ เกจิ ''อุฬาเรหิ ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต อตฺตา ทิเฎฺฐว ธเมฺม ปรมํ นิพฺพุติํ ปโตฺต โหตี''ติ วทนฺติฯ เกจิ ''รูปาวจรชฺฌาเนสุ ปฐมชฺฌานสมงฺคี…เป.… เกจิ ''ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานสมงฺคี อตฺตา ทิเฎฺฐว ธเมฺม ปรมํ นิพฺพุติํ ปโตฺต โหตี''ติ วทนฺติฯ ยถาห –

> ''อิธ , ภิกฺขเว, เอกโจฺจ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา เอวํวาที โหติ เอวํทิฎฺฐิ 'ยโต โข โภ อยํ อตฺตา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต'''ติ (ที. นิ. ๑.๙๔) วิตฺถาโรฯ

เต ปน ยสฺมา ยาวทตฺถํ ปีตตฺตา สุหิตาย ชลูกาย วิย รุหิรปิปาสา กามาทิสุเขหิ สมปฺปิตสฺส ตสฺส อตฺตโน กาเมสนาทโย น ภวิสฺสนฺติ, ตทภาเว จ ภวสฺส อภาโวเยว, ยสฺมึ ยสฺมิญฺจ ภเว ฐิตสฺส อยํ นโย ลพฺภติ, เตน เตน ภเวน สพฺพภวโต วิมุตฺติ โหตีติ วทนฺติ, ตสฺมา ''ภเวน ภวสฺส วิปฺปโมกฺขมาหํสู''ติ วุตฺตาฯ เยสญฺจ ''เอตฺตกํ นาม กาลํ สํสริตฺวา พาลา จ ปณฺฑิตา จ ปริโยสานภเว ฐตฺวา สํสารโต วิมุจฺจนฺตี''ติ ลทฺธิ, เตปิ ภเวน ภวสฺส วิปฺปโมกฺขํ วทนฺติ นามฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''จุลฺลาสีติ มหากปฺปิโน สตสหสฺสานิ ยานิ พาเล จ ปณฺฑิเต จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺตี''ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘)ฯ

อถ วา **ภเวนา**ติ ภวทิฏฺฐิยาฯ ภวติ สสฺสตํ ติฏฺฐตีติ ปวตฺตนโต สสฺสตทิฏฺฐิ ภวทิฏฺฐีติ วุจฺจติ, ภวทิฏฺฐิ เอเวตฺถ อุตฺตรปทโลเปน ภวตณฺหาติอาทีสุ วิย ภโวติ วุโตฺตฯ ภวทิฏฺฐิวเสน จ เอกเจฺจ ภววิเสสํเยว กิเลสานํ วูปสนฺตวุตฺติยา อายุโน จ ทีฆาวาสตาย นิจฺจาทิสภาวํ ภววิโมกฺขํ มญฺญนฺติ, เสยฺยถาปิ พโก พฺรหฺมา ''อิทํ นิจฺจํ, อิทํ ธุวํ, อิทํ สสฺสตํ, อิทํ อวิปริณามธมฺม''นฺติ (ม. นิ. ๑.๕๐๑) อโวจฯ เตสเมวํ วิปรีตคาหีนํ อนิสฺสรเณ นิสฺสรณทิฏฺฐีนํ กุโต ภววิโมโกฺขฯ เตนาห ภควา – **''สเพฺพ เต 'อวิปฺปมุตฺตา ภวสฺมา'ติ วทามี''**ติฯ

วิภเวนาติ อุเจฺฉเทนฯ **ภวสฺส นิสฺสรณมาหํสู**ติ สพฺพภวโต นิคฺคมนํ นิกฺขนฺตึ สํสารสุทฺธึ วทึสุฯ เต หิ ''ภเวน ภวสฺส วิปฺปโมโกฺข''ติ วทนฺตานํ วาทํ อนนุชานนฺตา ภวูปเจฺฉเทน นิสฺสรณํ ปฏิชานึสุฯ **วิภเวนา**ติ วา อุเจฺฉททิฏฺฐิยาฯ วิภวติ วินสฺสติ อุจฺฉิชฺชติ อตฺตา จ โลโก จาติ ปวตฺตนโต อุเจฺฉททิฏฺฐิ วุตฺตนเยน ''วิภโว''ติ วุจฺจติฯ อุเจฺฉททิฏฺฐิวเสน หิ สตฺตา อธิมุจฺจิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ อุปฺปนฺนา อุจฺฉิชฺชนฺติ, สา เอว สํสารสุทฺธีติ อุเจฺฉทวาทิโนฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''ยโต โข โภ อยํ อตฺตา รูปี จาตุมหาภูติโก…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, เอตฺตาวตา โข โภ อยํ อตฺตา สมฺมา สมุจฺฉิโนฺน โหตี''ติ (ที. นิ. ๑.๘๕)ฯ

ตถา –

> ''นตฺถิ, มหาราช, ทินฺนํ, นตฺถิ ยิฏฺฐํ นตฺถิ หุตํ…เป.… พาเล จ ปณฺฑิเต จ กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชนฺติ วินสฺสนฺติ น โหนฺติ ปรํ มรณา''ติ จ (ที. นิ. ๑.๑๗๑)ฯ

เตสมฺปิ เอวํ วิปรีตคาหีนํ กุโต ภวนิสฺสรณํฯ เตนาห ภควา – **''สเพฺพ เต 'อนิสฺสฏา ภวสฺมา'ติ วทามี''**ติฯ น หิ อริยมคฺคภาวนาย อนวเสสกิเลสํ อสมุคฺฆาเตตฺวา กทาจิปิ ภวโต นิสฺสรณวิมุตฺติ สมฺภวติฯ ตถา หิ เตสํ สมณพฺราหฺมณานํ ยถาภูตาวโพธาภาวโต ''อตฺถิ นตฺถี''ติ อนฺตทฺวยนิปติตานํ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน สมฺปริตสิตวิปฺผนฺทิตมตฺตํ, ยโต เต ทิฏฺฐิคติกา ปวตฺติเหตูสุปิ สมฺมูฬฺหา สกฺกายภูมิยํ สุนิขาเต วิปรีตทสฺสนถเมฺภ ตณฺหาพนฺธเนน พทฺธา คทฺทูลพนฺธนา วิย สา น วิชหนฺติ พนฺธนฏฺฐานํ, กุโต เนสํ วิโมโกฺข?

เย ปน จตุสจฺจวิภาวเนน ปวตฺติอาทีสุ อสโมฺมหโต ตํ อนฺตทฺวยํ อนุปคมฺม มชฺฌิมํ ปฏิปทํ สมารุฬฺหา, เตสํเยว ภววิปฺปโมโกฺข นิสฺสรณญฺจาติ ทเสฺสโนฺต สตฺถา **''อุปธึ หี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อุปธิ**นฺติ ขนฺธาทิอุปธึฯ **หี**ติ นิปาตมตฺตํฯ **ปฏิจฺจา**ติ นิสฺสาย, ปจฺจยํ กตฺวาฯ

ทุกฺขนฺติ ชาติอาทิ ทุกฺขํฯ กึ วุตฺตํ โหติ? ยตฺถิเม ทิฏฺฐิคติกา วิโมกฺขสญฺญิโน, ตตฺถ ขนฺธ กิเลสาภิสงฺขารูปธโย อธิคตา, กุโต ตตฺถ ทุกฺขนิสฺสรณํ? ยตฺร หิ กิเลสา, ตตฺราภิสงฺขา รสมฺภวโต ภวปพนฺธสฺส อวิเจฺฉโทเยวาติ วฏฺฏทุกฺขสฺส อนิวตฺติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อุปธิญฺหิ ปฏิจฺจ ทุกฺขมิทํ สโมฺภตี’’ติฯ

อิทานิ ยํ ปรมตฺถโต ทุกฺขสฺส นิสฺสรณํ, ตํ ทเสฺสตุํ, **‘‘สพฺพุปาทานกฺขยา นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สพฺพุปาทานกฺขยา**ติ กามุปาทานํ ทิฏฺฐุปาทานํ สีลพฺพตุปาทานํ อตฺตวาทุปาทานนฺติ สเพฺพสํ อิเมสํ จตุนฺนมฺปิ อุปาทานานํ อริยมคฺคาธิคเมน อนวเสสปฺปหานโตฯ ตตฺถ ทิฏฺฐุปาทานํ สีลพฺพตุปาทานํ อตฺตวาทุปาทานนฺติ อิมานิ ตีณิ อุปาทานานิ โสตาปตฺติมเคฺคน ขียนฺติ, อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปชฺชนฺติฯ กามุปาทานํ อปายคมนียํ ปฐเมน, กามราคภูตํ พหลํ ทุติเยน, สุขุมํ ตติเยน, รูปราคารูปราคปฺปหานํ จตุเตฺถนาติ จตูหิปิ มเคฺคหิ ขียติ, อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปชฺชตีติ เวทิตพฺพํฯ **นตฺถิ ทุกฺขสฺส สมฺภโว**ติ เอวํ สพฺพโส อุปาทานกฺขยา ตเทกฏฺฐตาย สพฺพสฺสปิ กิเลสคณสฺส อนุปฺปาทนโต อปฺปมตฺตกสฺสปิ วฏฺฏทุกฺขสฺส สมฺภโว ปาตุภาโว นตฺถิฯ

เอวํ ภควา เหตุนา สทฺธึ ปวตฺตึ นิวตฺติญฺจ ทเสฺสตฺวา ‘‘อิมํ นยํ อชานโนฺต อยํ สตฺตโลโก วฏฺฏโตปิ สีสํ น อุกฺขิปตี’’ติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โลกมิมํ ปสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โลกมิมํ ปสฺสา**ติ อตฺตโน พุทฺธจกฺขุนา ปจฺจกฺขโต วิสยภาวสฺส อุปคตตฺตา ‘‘โลกมิมํ ปสฺสา’’ติ ภควาทสฺสนกิริยาย นิโยเชโนฺต อตฺตานเมวาลปติฯ **ปุถู**ติ พหู, วิสุํ วิสุํ วาฯ **อวิชฺชาย ปเรตา**ติ ‘‘ทุเกฺข อญฺญาณ’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๐๖; วิภ. ๒๒๖) นเยน วุตฺตาย จตุสจฺจปฏิจฺฉาทิกาย อวิชฺชาย อภิภูตาฯ **ภูตา**ติ กมฺมกิเลเสหิ ชาตา นิพฺพตฺตาฯ **ภูตรตา**ติ ภูเตสุ มาตาปิตุปุตฺตทาราทิสญฺญาย อญฺญสเตฺตสุ ตณฺหาย รตา, ภูเต วา ขนฺธปญฺจเก อนิจฺจาสุภทุกฺขานตฺตสภาเวตํสภาวานวโพธโต อิตฺถิปุริสาทิปริกปฺปวเสน นิจฺจาทิวเสน อตฺตตฺตนิยคาหวเสน จ อภิรตาฯ **ภวา อปริมุตฺตา**ติ ยถาวุเตฺตน ตณฺหาทิฏฺฐิคาเหน ภวโต สํสารโต น ปริมุตฺตาฯ

เอตฺถ จ ‘‘โลกมิม’’นฺติ ปฐมํ ตาว สกลมฺปิ สตฺตนิกายํ สามญฺญโต เอกตฺตํ อุปเนโนฺต เอกวจเนน อโนธิโส คหณํ ทีเปตฺวา ‘‘สฺวายํ โลโก ภวโยนิคติฐิติสตฺตาวาสาทิวเสน เจว ตตฺถาปิ ตํตํสตฺตนิกายาทิวเสน จ อเนกเภทภิโนฺน ปเจฺจกํ มยา โวโลกิโต’’ติ อตฺตโน พุทฺธจกฺขุญาณานุภาวํ ปกาเสโนฺต สตฺถา ปุน วจนเภทํ กตฺวา พหุวจเนน โอธิโส คหณํ ทีเปติ ‘‘ปุถู อวิชฺชาย ปเรตา ภูตา’’ติอาทินาฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘โลกมิม’’นฺติ อุปโยควจนํ กตฺวา ‘‘อวิชฺชาย ปเรตา’’ติอาทินา ปจฺจตฺตพหุวจนนิเทฺทโสปิ อวิรุโทฺธ โหติ ภินฺนวากฺยตฺตาฯ เกจิ ปน เอกวากฺยตาธิปฺปาเยน ‘‘อวิชฺชาย ปเรตํ ภูตํ ภูตรตํ ภวา อปริมุตฺต’’นฺติ ปฐนฺติ, วิภตฺติเภทวเสเนว ปน ปุราณปาโฐฯ

อิทานิ เยน อุปาเยน ภววิปฺปโมโกฺข โหติ, ตํ สพฺพํ ติตฺถิยานํ อวิสยภูตํ พุทฺธโคจรํ วิปสฺสนาวีถึ ทเสฺสโนฺต **‘‘เย หิ เกจี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เย หิ เกจิ ภวา**ติ กามภวาทิ สญฺญีภวาทิ เอกโวการภวาทิวิภาเคน นานาเภทภินฺนา สาตวโนฺต วา อสาตวโนฺต วา ทีฆายุกา วา อิตฺตรกฺขณา วา เย หิ เกจิ ภวาฯ **สพฺพธี**ติ อุทฺธํ อโธ ติริยนฺติ อาทิวิภาเคน สพฺพตฺถฯ **สพฺพตฺถตายา**ติ สคฺคาปายมนุสฺสาทิวิภาเคนฯ **สเพฺพ เต**ติอาทีสุ สเพฺพปิ เต ภวา รูปเวทนาทิธมฺมา หุตฺวา อภาวเฏฺฐน **อนิจฺจา,** อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตฺตา **ทุกฺขา,** ชราย มรเณน จาติ ทฺวิธา วิปริณาเมตพฺพตาย **วิปริณามธมฺมาฯ อิติ**สโทฺท อาทิอโตฺถ ปการโตฺถ วา, เตน อนตฺตลกฺ

ขณมฺปิ สงฺคเหตฺวา อวสวตฺตนเฏฺฐน อนตฺตา, วิปริณามธมฺมตาย วา อวสวตฺตนเฏฺฐน อนตฺตาติ วุตฺตาฯ

เอวํ ลกฺขณตฺตยปฏิวิชฺฌนาการเรน **เอตํ** ภวสงฺขาตํ ขนฺธปญฺจกํ **ยถาภูตํ** อวิปรีตํ **สมฺมปฺปญฺญาย** สมฺมา ญาเยน วิปสฺสนาสหิตาย มคฺคปญฺญาย **ปสฺสโต** ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน ปฏิวิชฺฌโต ‘‘ภโว นิโจฺจ’’ติ อาทินยปฺปวตฺตา ภเวสุ **ตณฺหา ปหียติ,** อคฺคมคฺคปฺปตฺติสมกาลเมว อนวเสสํ นิรุชฺฌติ, อุเจฺฉททิฏฺฐิยา สพฺพโส ปหีนตฺตา **วิภวํ** วิเจฺฉทํ **นาภินนฺทติ** น ปเตฺถติฯ เอวํภูตสฺส ตสฺส ยา กามตณฺหาทิวเสน อฏฺฐสตเภทา อวตฺถาทิวิภาเคน อนนฺตเภทา จ, ตาสํ **สพฺพโส** สพฺพปฺปกาเรน **ตณฺหานํ ขยา** ปหานา, ตเทกฏฺฐตาย สพฺพสฺสปิ สํกิเลสปกฺขสฺส **อเสสํ** นิเสฺสสํ **วิราเคน** อริยมเคฺคน โย อนุปฺปาทนิโรโธ, ตํ **นิพฺพาน**นฺติฯ

เอวํ ตณฺหาย ปหานมุเขน สอุปาทิเสสนิพฺพานํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อนุปาทิเสสนิพฺพานํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตสฺส นิพฺพุตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โย โส สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา กิเลสปรินิพฺพาเนน นิพฺพุโต วุตฺตนเยน ภินฺนกิเลโส ขีณาสวภิกฺขุ, **ตสฺส นิพฺพุตสฺส ภิกฺขุโน อนุปาทา** อุปาทานาภาวโต กิเลสาภิสงฺขารมารานํ วา อคฺคหณโต **ปุนพฺภโว น โหติ,** อายตึ ปฏิสนฺธิวเสน อุปฺปตฺติภโว นตฺถิฯ เอวํภูเตน จ เตน **อภิภูโต มาโร,** อริยมคฺคกฺขเณ กิเลสมาโร อภิสงฺขารมาโร เทวปุตฺตมาโร จ จริมกจิตฺตกฺขเณ ขนฺธมาโร มจฺจุมาโร จาติ ปญฺจวิโธ มาโร อภิภูโต ปราชิโต, ปุน สีสํ อุกฺขิปิตุํ อปฺปทาเนน นิพฺพิเสวโน กโต, ยโต เตน วิชิโต สงฺคาโม มาเรหิ ตตฺถ ตตฺถ ปวตฺติโตฯ เอวํ **วิชิตสงฺคาโม** ปน อิฏฺฐาทีสุ สเพฺพสุ วิการาภาเวน ตาทิลกฺขณปฺปตฺติยา **ตาที** อรหา **สพฺพภวานิ** ยถาวุตฺตเภเท สเพฺพปิ ภเว **อุปจฺจคา** สมติกฺกโนฺต, น ยตฺถ กตฺถจิ สงฺขํ อุเปติ, อญฺญทตฺถุ อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท ปรินิพฺพานโต อุทฺธํ อปญฺญตฺติโกว โหตีติฯ อิติ ภควา อิมํ มหาอุทานํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา กูฏํ คเหตฺวา นิฏฺฐเปสิฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ นนฺทวคฺควณฺณนาฯ

๔. เมฆิยวคฺค

๑. เมฆิยสุตฺตวณฺณนา

๓๑. เมฆิยวคฺคสฺส ปฐเม **จาลิกาย**นฺติ เอวํ นามเก นคเรฯ ตสฺส กิร นครสฺส ทฺวารฏฺฐานํ มุญฺจิตฺวา สมนฺตโต จลปงฺกํ โหติ, ตํ จลปงฺกํ นิสฺสาย ฐิตตฺตา โอโลเกนฺตานํ จลมานํ วิย อุปฏฺฐาติ, ตสฺมา ‘‘จาลิกา’’ติ วุจฺจติฯ **จาลิเก ปพฺพเต**ติ ตสฺส นครสฺส อวิทูเร เอโก ปพฺพโต, โสปิ สพฺพเสตตฺตา กาลปกฺขอุโปสเถ โอโลเกนฺตานํ จลมาโน วิย อุปฏฺฐาติ, ตสฺมา ‘‘จาลิกปพฺพโต’’ติ สงฺขํ คโตฯ ตตฺถ ภควโต มหนฺตํ วิหารํ การยึสุ, ภควา ตทา ตํ นครํ โคจรคามํ กตฺวา ตสฺมึ จาลิกปพฺพตมหาวิหาเร วิหรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘จาลิกายํ วิหรติ จาลิเก ปพฺพเต’’ติฯ **เมฆิโย**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ **อุปฏฺฐาโก โหตี**ติ ปริจารโก โหติฯ ภควโต หิ ปฐมโพธิยํ อุปฏฺฐากา อนิพทฺธา อเหสุํ, เอกทา นาคสมาโล, เอกทา นาคิโต, เอกทา อุปวาโน, เอกทา สุนกฺขตฺโต, ตทาปิ เมฆิยตฺเถโรว อุปฏฺฐาโกฯ เตนาห – ‘‘เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา เมฆิโย ภควโต อุปฏฺฐาโก โหตี’’ติฯ

ชนฺตุคามนฺติ เอวํ นามกํ ตเสฺสว วิหารสฺส อปรํ โคจรคามํฯ ‘‘ชตฺตุคาม’’นฺติปิ ปาโฐฯ **กิมิกาฬายา**ติ กาฬกิมีนํ พหุลตาย ‘‘กิมิกาฬา’’ติ ลทฺธนามาย นทิยาฯ **ชงฺฆวิหาร**นฺติ จิรนิสชฺชาย ชงฺฆาสุ อุปฺปนฺนกิลมถวิโนทนตฺถํ วิจรณํฯ **ปาสาทิก**นฺติ อวิรฬรุกฺขตาย สินิทฺธปตฺตตาย จ ปสฺสนฺตานํ ปสาทมาวหตีติ ปาสาทิกํฯ สนฺทจฺฉายตาย มนุญฺญภูมิภาคตาย จ **มนุญฺญํ**ฯ อโนฺต ปวิฏฺฐานํ ปีติโสมนสฺสชนนเฏฺฐน จิตฺตํ รเมตีติ **รมณียํฯ อล**นฺติ ปริยตฺตํ, ยุตฺตนฺติปิ อโตฺถฯ **ปธานตฺถิกสฺสา**ติ โยเคน ภาวนาย อตฺถิกสฺสฯ **ปธานายา**ติ สมณธมฺมกรณายฯ **อาคเจฺฉยฺยาห**นฺติ อาคเจฺฉยฺยํ อหํฯ เถเรน กิร ปุเพฺพ ตํ ฐานํ อนุปฏิปาฏิยา ปญฺจ ชาติสตานิ รญฺญา เอว สตา อนุภูตํ อุยฺยานํ อโหสิ, เตนสฺส ทิฏฺฐมเตฺตเยว ตตฺถ วิหริตุํ จิตฺตํ นมิฯ **อาคเมหิ ตาวา**ติ สตฺถา เถรสฺส วจนํ สุตฺวา อุปธาเรโนฺต ‘‘น ตาวสฺส ญาณํ ปริปากํ คต’’นฺติ ญตฺวา ปฏิกฺขิปโนฺต เอวมาห ฯ **เอกกมฺหิ ตาวา**ติ อิทํ ปนสฺส ‘‘เอวมยํ คนฺตฺวาปิ กเมฺม อนิปฺผชฺชมาเน นิราสโงฺก หุตฺวา เปมวเสน ปุน อาคจฺฉิสฺสตี’’ติ จิตฺตมทฺทวชนนตฺถํ อาหฯ **ยาว อโญฺญปิ โกจิ ภิกฺขุ อาคจฺฉตี**ติ อโญฺญ โกจิ ภิกฺขุ มม สนฺติกํ ยาว อาคจฺฉติ, ตาว อาคเมหีติ อโตฺถฯ ‘‘โกจิ ภิกฺขุ ทิสฺสตี’’ติปิ ปาโฐฯ ‘‘อาคจฺฉตู’’ติปิ ปฐนฺติ, ตถา ‘‘ทิสฺสตู’’ติฯ

นตฺถิ กิญฺจิ อุตฺตริ กรณียนฺติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาทีนํ โสฬสนฺนํ กิจฺจานํ กตตฺตา, อภิสโมฺพธิยา วา อธิคตตฺตา ตโต อญฺญํ อุตฺตริ กรณียํ นาม นตฺถิฯ **นตฺถิ กตสฺส วา ปติจโย**ติ กตสฺส วา ปุน ปติจโยปิ นตฺถิฯ น หิ ภาวิตมโคฺค ปุน ภาวียติ, ปหีนกิเลสานํ วา ปุน ปหาเนน กิจฺจํ อตฺถิฯ **อตฺถิ กตสฺส ปติจโย**ติ มยฺหํ สนฺตาเน นิปฺผาทิตสฺส สีลาทิธมฺมสฺส อริยมคฺคสฺส อนธิคตตฺตา ตทตฺถํ ปุน วฑฺฒนสงฺขาโต ปติจโย อตฺถิ, อิจฺฉิตโพฺพติ อโตฺถฯ **ปธานนฺติ โข เมฆิย วทมานํ กินฺติ วเทยฺยามา**ติ ‘‘สมณธมฺมํ กโรมี’’ติ ตํ วทมานํ มยํ อญฺญํ กึ นาม วเทยฺยาม?

ทิวาวิหารํ นิสีทีติ ทิวาวิหารตฺถาย นิสีทิฯ นิสีโนฺน จ ยสฺมึ มงฺคลสิลาปเฏฺฏ ปุเพฺพ อนุปฏิปาฏิยา ปญฺจ ชาติสตานิ ราชา หุตฺวา อุยฺยานกีฬํ กีฬโนฺต วิวิธนาฏกปริวาโร นิสินฺนปุโพฺพ, ตสฺมิํเยว ฐาเน นิสีทิฯ อถสฺส นิสินฺนกาลโต ปฏฺฐาย สมณภาโว วิคโต วิย อโหสิ, ราชเวสํ คเหตฺวา นาฏกปริวารปริวุโต เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺฐา มหารเห ปลฺลเงฺก นิสิโนฺน วิย ชา

โตฯ อถสฺส ตํ สมฺปตฺตึ อสฺสาทยโต กามวิตกฺโก อุทปาทิฯ โส ตสฺมึเยว ขเณ สโหฑฺฒํ คหิเต เทฺว โจเร อาเนตฺวา ปุรโต ฐปิเต วิย อทฺทสฯ เตสุ เอกสฺส วธํ อาณาปนวเสน พฺยาปาทวิตกฺโก อุปฺปชฺชิ, เอกสฺส พนฺธนํ อาณาปนวเสน วิหึสาวิตกฺโก, เอวํ โส ลตาชาเลน รุกฺโข วิย มธุมกฺขิกาหิ มธุฆาตโก วิย จ อกุสลวิตกฺเกหิ ปริกฺขิโตฺต สมฺปริกิโณฺณ อโหสิฯ ตํ สนฺธาย **“อถ โข อายสฺมโต เมฆิยสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อจฺฉริยํ วต โภติ ครหณจฺฉริยํ นาม กิเรตํ ยถา อายสฺมา อานโนฺท ภควโต วลิยคตฺตํ ทิสฺวา อโวจ ‘‘อจฺฉริยํ, ภเนฺต, อพฺภุตํ, ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๕๑๑)ฯ อปเร ปน ‘‘ตสฺมึ สมเย ปุปฺผผลปลฺลวาทีสุ โลภวเสน กามวิตกฺโก, ขรสฺสรานํ ปกฺขิอาทีนํ สทฺทสฺสวเนน พฺยาปาทวิตกฺโก, เลฑฺฑุอาทีหิ เตสํ ปฏิพาหนาธิปฺปาเยน วิหึสาวิตกฺโก, ‘อิเธวาหํ วเสยฺย’นฺติ ตตฺถ สาเปกฺขตาวเสน กามวิตกฺโก, วนจรเก ตตฺถ ตตฺถ ทิสฺวา เตสุ จิตฺตทุพฺภเนน พฺยาปาทวิตกฺโก, เตสํ วิเหฐนาธิปฺปาเยน วิหึสาวิตกฺโก ตสฺส อุปฺปชฺชี’’ติปิ วทนฺติฯ ยถา วา ตถา วา ตสฺส มิจฺฉาวิตกฺกุปฺปตฺติเยว อจฺฉริยการณํฯ **อนฺวาสตฺตา**ติ อนุลคฺคา โวกิณฺณาฯ อตฺตนิ ครุมฺหิ จ เอกเตฺตปิ พหุวจนํ ทิสฺสติฯ ‘‘อนฺสโนฺต’’ติปิ ปาโฐฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ เอวํ มิจฺฉาวิตเกฺกหิ สมฺปริกิโณฺณ กมฺมฏฺฐานสปฺปายํ กาตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘อิทํ วต ทิสฺวา ทีฆทสฺสี ภควา ปฏิเสเธสี’’ติ สลฺลเกฺขตฺวา ‘‘อิมํ การณํ ทสพลสฺส อาโรเจสฺสามี’’ติ นิสินฺนาสนโต วุฏฺฐาย เยน ภควา เตนุปสงฺกมิฯ อุปสงฺกมิตฺวา จ **“อิธ มยฺหํ, ภเนฺต”**ติอาทินา อตฺตโน ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ

ตตฺถ **เยภุเยฺยนา**ติ พหุลํ อภิกฺขณํฯ **ปาปกา**ติ ลามกาฯ **อกุสลา**ติ อโกสลฺลสมฺภูตาฯ ทุคฺคติสมฺปาปนเฏฺฐน วา ปาปกา, กุสลปฏิปกฺขตาย อกุสลาฯ วิตเกฺกติ อูหติ อารมฺมณํ จิตฺตํ อภินิโรเปตีติ วิตโกฺก, กามสหคโต วิตโกฺก **กามวิตโกฺก,** กิเลสกามสมฺปยุโตฺต วตฺถุกามารมฺมโณ วิตโกฺกติ อโตฺถฯ พฺยาปาทสหคโต วิตโกฺก **พฺยาปาทวิตโกฺก**ฯ วิหึสาสหคโต วิตโกฺก **วิหึสาวิตโกฺก**ฯ เตสุ กามานํ อภินนฺทนวเสน ปวโตฺต เนกฺขมฺมปฏิปโกฺข กามวิตโกฺก, ‘‘อิเม สตฺตา หญฺญนฺตุ วา วินสฺสนฺตุ วา มา วา อเหสุ’’นฺติ สเตฺตสุ สมฺปทุสฺสนวเสน ปวโตฺต เมตฺตาปฏิปโกฺข พฺยาปาทวิตโกฺก, ปาณิเลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ สตฺตานํ วิเหเฐตุกามตาวเสน ปวโตฺต กรุณาปฏิปโกฺข วิหึสาวิตโกฺกฯ

กสฺมา ปนสฺส ภควา ตตฺถ คมนํ อนุชานิ? ‘‘อนนุญฺญาโตปิ จายํ มํ โอหาย คจฺฉิสฺสเตว, ‘ปริจารกามตาย มเญฺญ ภควา คนฺตุํ น เทตี’ติ จสฺส สิยา อญฺญถตฺตํฯ ตทสฺส ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวเตฺตยฺยา’’ติ อนุชานิฯ

เอวํ ตสฺมึ อตฺตโน ปวตฺตึ อาโรเจตฺวา นิสิเนฺน อถสฺส ภควา สปฺปายํ ธมฺมํ เทเสโนฺต **“อปริปกฺกาย, เมฆิย, เจโตวิมุตฺติยา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปริปกฺกายา**ติ ปริปากํ อปฺปตฺตายฯ **เจโตวิมุตฺติยา**ติ กิเลเสหิ เจตโส วิมุตฺติยาฯ ปุพฺพภาเค หิ ตทงฺควเสน เจว วิกฺขมฺภนวเสน จ กิเลเสหิ เจตโส วิมุตฺติ โหติ, อปรภาเค สมุเจฺฉทวเสน เจว ปฏิปสฺสทฺธิวเสน จฯ สายํ วิมุตฺติ เหฏฺฐา วิตฺถารโต กถิตาว, ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ วิมุตฺติปริปาจนีเยหิ ธเมฺมหิ อาสเย ปริปาจิเต ปโพธิเต วิปสฺสนาย มคฺคคพฺภํ คณฺหนฺติยา ปริปากํ คจฺฉนฺติยา เจโตวิมุตฺติ ปริปกฺกา นาม โหติ, ตทภาเว อปริปกฺกาฯ

กตเม ปน วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา? สทฺธินฺทฺริยาทีนํ วิสุทฺธิกรณวเสน ปนฺนรส ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘อสฺสเทฺธ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, สเทฺธ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, ปสาทนีเย สุตฺตนฺเต ปจฺจเวกฺขโต – อิเมหิ ตีหากาเรหิ สทฺธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ

‘‘กุสีเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, อารทฺธวีริเย ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, สมฺมปฺปธาเน ปจฺจเวกฺขโต – อิเมหิ ตีหากาเรหิ วีริยินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ

‘‘มุฏฺฐสฺสตี ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, อุปฏฺฐิตสฺสตี ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, สติปฏฺฐาเน ปจฺจเวกฺขโต – อิเมหิ ตีหากาเรหิ สตินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ

‘‘อสมาหิเต ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, สมาหิเต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, ฌานวิโมกฺเข ปจฺจเวกฺขโต – อิเมหิ ตีหากาเรหิ สมาธินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ

‘‘ทุปฺปญฺเญ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, ปญฺญวนฺเต ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, คมฺภีรญาณจริยํ ปจฺจเวกฺขโต – อิเมหิ ตีหากาเรหิ ปญฺญินฺทฺริยํ วิสุชฺฌติฯ

‘‘อิติ อิเม ปญฺจ ปุคฺคเล ปริวชฺชยโต, ปญฺจ ปุคฺคเล เสวโต ภชโต ปยิรุปาสโต, ปญฺจ สุตฺตนฺเต ปจฺจเวกฺขโต – อิเมหิ ปนฺนรสหิ อากาเรหิ, อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๘๕)ฯ

อปเรปิ ปนฺนรส ธมฺมา วิมุตฺติปริปาจนียา – สทฺธาปญฺจมานิ อินฺทฺริยานิ, อนิจฺจสญฺญา ทุกฺขสญฺญา อนตฺตสญฺญา ปหานสญฺญา วิราคสญฺญาติ อิมา ปญฺจ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา, กลฺยาณมิตฺตตา สีลสํวโร อภิสเลฺลขตา วีริยารโมฺภ นิเพฺพธิกปญฺญาติฯ เตสุ วิเนยฺยทมนกุสโล สตฺถา วิเนยฺยสฺส เมฆิยตฺเถรสฺส อชฺฌาสยวเสน อิธ กลฺยาณมิตฺตตาทโย วิมุตฺติปริปาจนีเย ธเมฺม ทเสฺสนฺโต **‘‘ปญฺจ ธมฺมา ปริปากาย สํวตฺตนฺตี’’**ติ วตฺวา เต วิตฺถาเรนฺโต **‘‘อิธ, เมฆิย, ภิกฺขุ กลฺยาณมิตฺโต โหตี’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กลฺยาณมิตฺโต**ติ กลฺยาโณ ภทฺโท สุนฺทโร มิตฺโต เอตสฺสาติ กลฺยาณมิตฺโตฯ ยสฺส สีลาทิคุณสมฺปนฺโน ‘‘อฆสฺส ฆาตา, หิตสฺส วิธาตา’’ติ เอวํ สพฺพากาเรน อุปกาโร มิตฺโต โหติ, โส ปุคฺคโล กลฺยาณมิตฺโตวฯ ยถาวุตฺตหิ กลฺยาณปุคฺคเลเหว สพฺพิริยาปเถสุ สห อยติ ปวตฺตติ, น วินา เตหีติ **กลฺยาณสหาโย**ฯกลฺยาณปุคฺคเลสุ เอว จิตฺเตน เจว กาเยน จ นินฺนโปณปพฺภารภาเวน ปวตฺตตีติ **กลฺยาณสมฺปวงฺโก**ฯ ปทตฺตเยน กลฺยาณมิตฺตสํสเคฺค อาทรํ อุปฺปาเทติฯ

ตตฺริทํ กลฺยาณมิตฺตลกฺขณํ – อิธ กลฺยาณมิตฺโต สทฺธาสมฺปนฺโน โหติ สีลสมฺปนฺโน สุตสมฺปนฺโน จาคสมฺปนฺโน วีริยสมฺปนฺโน สติสมฺปนฺโน สมาธิสมฺปนฺโน ปญฺญาสมฺปนฺโนฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา สทฺทหติ ตถาคตสฺส โพธิํ กมฺมผลญฺจ, เตน สมฺมาสโมฺพธิเหตุภูตํ สเตฺตสุ หิเตสิตํ น ปริจฺจชติฯ สีลสมฺปตฺติยา สพฺรหฺมจารีนํ ปิโย โหติ มนาโป ครุ ภาวนีโย โจทโก ปาปครหี วตฺตา วจนกฺขโม, สุตสมฺปตฺติยา สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิปฏิสํยุตฺตานํ คมฺภีรานํ กถานํ กตฺตา โหติ, จาคสมฺปตฺติยา อปฺปิโจฺฉ โหติ สนฺตุโฎฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฎฺฐ, วีริยสมฺปตฺติยา อารทฺธวีริโย โหติ สตฺตานํ หิตปฺปฏิปตฺติยา, สติสมฺปตฺติยา อุปฏฺฐิตสฺสติ โหติ, สมาธิสมฺปตฺติยา อวิกฺขิโตฺต โหติ สมาหิตจิโตฺต, ปญฺญาสมฺปตฺติยา อวิปรีตํ ชานาติฯ โส สติยา กุสลานํ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสมาโน ปญฺญาย สตฺตานํ หิตาหิตํ ยถาภูตํ ชานิตฺวา, สมาธินา ตตฺถ เอกคฺคจิโตฺต หุตฺวา, วีริเยน สเตฺต อหิตา นิเสเธตฺวา หิเต นิโยเชติฯ เตนาห –

‘‘ปิโย ครุ ภาวนีโย, วตฺตา จ วจนกฺขโม;
คมฺภีรญฺจ กถํ กตฺตา, โน จฏฺฐาเน นิโยชเย’’ติฯ (อ. นิ. ๗.๓๗);

อยํ ปฐโม ธมฺโม ปริปากาย สํวตฺตตีติ, อยํ กลฺยาณมิตฺตตาสงฺขาโต พฺรหฺมจริยวาสสฺส อาทิภาวโต, สเพฺพสญฺจ กุสลานํ ธมฺมานํ พหุการตาย ปธานภาวโต จ อิเมสุ ปญฺจสุ ธเมฺมสุ อาทิโต วุตฺตตฺตา ปฐโม อนวชฺชธโมฺม อวิสุทฺธานํ สทฺธาทีนํ วิสุทฺธิกรณวเสน เจโตวิมุตฺติยา ปริปากาย สํวตฺตติฯ เอตฺถ จ กลฺยาณมิตฺตสฺส พหุการตา ปธานตา จ ‘‘อุปฑฺฒมิทํ, ภเนฺต, พฺรหฺมจริยสฺส ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา’’ติ วทนฺตํ ธมฺมภณฺฑาคาริกํ, ‘‘มา เหวํ, อานนฺทา’’ติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ปฏิเสเธตฺวา, ‘‘สกลเมว หิทํ, อานนฺท, พฺรหฺมจริยํ, ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา กลฺยาณสหายตา’’ติอาทิสุตฺตปเทหิ (สํ. นิ. ๑.๑๒๙; ๕.๒) เวทิตพฺพาฯ

ปุน จปรนฺติ ปุน จ อปรํ ธมฺมชาตํฯ **สีลวา**ติ เอตฺถ เกนฏฺเฐน สีลํ? สีลนฏฺเฐน สีลํฯ กิมิทํ สีลนํ นาม? สมาธานํ, กายกมฺมาทีนํ สุสีลฺยวเสน อวิปฺปกิณฺณตาติ อโตฺถฯ อถ วา อุปธารณํ, ฌานาทิกุสลานํ ธมฺมานํ ปติฏฺฐานวเสน อาธารภาโวติ อโตฺถฯ ตสฺมา สีเลติ สีลตีติ วา สีลํฯ อยํ ตาว สทฺทลกฺขณนเยน สีลโตฺถฯ อปเร ปน ‘‘สิรโฏฺฐ สีตลโฏฺฐ สีลโฏฺฐ สํวรโฏฺฐ’’ติ นิรุตฺตินเยน อตฺถํ วเณฺณนฺติฯ ตยิทํ ปาริปูริโต อติสยโต วา สีลํ อสฺส อตฺถีติ สีลวา, สีลสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ

ยถา จ สีลวา โหติ สีลสมฺปโนฺน, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาติโมกฺข**นฺติ สิกฺขาปทสีลํฯ ตญฺหิ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหีติ ปาติโมกฺขํฯ สํวรณํ สํวโร, กายวาจาหิ อวีติกฺกโมฯ ปาติโมกฺขเมว สํวโร ปาติโมกฺขสํวโร, เตน สํวุโต ปิหิตกายวาโจติ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต, อิทมสฺส ตสฺมิํ สีเล ปติฏฺฐิตภาวปริทีปนํฯ **วิหรตี**ติ ตทนุรูปวิหารสมงฺคิภาวปริทีปนํฯ **อาจารโคจรสมฺปโนฺน**ติ เหฏฺฐา ปาติโมกฺขสํวรสฺส, อุปริ วิเสสานํ โยคสฺส จ อุปการกธมฺมปริทีปนํฯ **อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี**ติ ปาติโมกฺขสีลโต อจวนธมฺมตาปริทีปนํฯ **สมาทายา**ติ สิกฺขาปทานํ อนวเสสโต อาทานปริทีปนํฯ **สิกฺขตี**ติ สิกฺขาย สมงฺคิภาวปริทีปนํฯ **สิกฺขาปเทสู**ติ สิกฺขิตพฺพธมฺมปริทีปนํฯ

อปโร นโย – กิเลสานํ พลวภาวโต, ปาปกิริยาย สุกรภาวโต, ปุญฺญกิริยาย จ ทุกฺกรภาวโต พหุกฺขตฺตุํ อปาเยสุ ปตนสีโลติ ปาตี, ปุถุชฺชโนฯ อนิจฺจตาย วา ภวาทีสุ กมฺมเวคกฺขิโตฺต ฆฏียนฺตํ วิย อนวฏฺฐาเนน ปริพฺภมนโต คมนสีโลติ ปาตี, มรณวเสน วา ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย อตฺตภาวสฺส ปตนสีโลติ วา ปาตี, สตฺตสนฺตาโน จิตฺตเมว วาฯ ตํ ปาตินํ สํสารทุกฺขโต โมเกฺขตีติ ปาติโมกฺขํฯ จิตฺตสฺส หิ วิโมเกฺขน สโตฺต ‘‘วิมุโตฺต’’ติ วุจฺจติฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘จิตฺตโวทานา สตฺตา วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๐๐), ‘‘อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺต’’นฺติ (มหาว. ๒๘) จฯ

อถ วา อวิชฺชาทิเหตุนา สํสาเร ปตติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ ปาติ, ‘‘อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรต’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๒๔) หิ วุตฺตํฯ ตสฺส ปาติโน สตฺตสฺส ตณฺหาทิสํกิเลสตฺตยโต โมโกฺข เอเตนาติ ปาติโมโกฺข, ‘‘กเณฺฐกาโล’’ติอาทีนํ วิย สมาสสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

อถ วา ปาเตติ วินิปาเตติ ทุเกฺขหีติ ปาติ, จิตฺตํฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘จิเตฺตน นิยฺยตี โลโก, จิเตฺตน ปริกสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๖๒)ฯ ตสฺส ปาติโน โมโกฺข เอเตนาติ ปาติโมโกฺขฯ ปตติ วา เอเตน อปายทุเกฺข สํสารทุเกฺข จาติ ปาติ, ตณฺหาทิสํกิเลสาฯ วุตฺตญฺหิ – ‘‘ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ

(สํ. นิ. ๑.๕๕-๕๗), ตณฺหาทุติโย ปุริโส’’ติ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕) จาทิฯ ตโต ปาติโต โมโกฺขติ ปาติโมโกฺขฯ

อถ วา ปตติ เอตฺถาติ ปาติ, ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิฯ วุตฺตญฺหิ – ‘‘ฉสุ โลโก สมุปฺปโนฺน, ฉสุ กุพฺพติ สนฺถว’’นฺติ (สุ. นิ. ๑๗๑)ฯ ตโต ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรายตนสงฺขาตปาติโต โมโกฺขติ ปาติโมโกฺขฯ อถ วา ปาโต วินิปาโต อสฺส อตฺถีติ ปาตี, สํสาโรฯ ตโต โมโกฺขติ ปาติโมโกฺขฯ

อถ วา สพฺพโลกาธิปติภาวโต ธมฺมิสฺสโร ภควา ปตีติ วุจฺจติ, มุจฺจติ เอเตนาติ โมโกฺขฯ ปติโน โมโกฺข เตน ปญฺญตฺตตฺตาติ ปติโมโกฺข, ปติโมโกฺข เอว ปาติโมโกฺขฯ สพฺพคุณานํ วา ตมฺมูลภาวโต อุตฺตมเฏฺฐน ปติ จ, โส ยถาวุตฺตเฏฺฐน โมโกฺข จาติ ปติโมโกฺข, ปติโมโกฺข เอว ปาติโมโกฺขฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ปาติโมกฺขนฺติอาทิเมตํ มุขเมต’’นฺติ วิตฺถาโรฯ

อถ วา **ป**อิติ ปกาเร, **อตี**ติ อจฺจนฺตเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา ปกาเรหิ อจฺจนฺตํ โมเกฺขตีติ ปาติโมกฺขํฯ อิทญฺหิ สีลํ สยํ ตทงฺควเสน, สมาธิสหิตํ ปญฺญาสหิตญฺจ วิกฺขมฺภนวเสน สมุเจฺฉทวเสน จ อจฺจนฺตํ โมเกฺขติ โมเจตีติ ปาติโมกฺขํฯ ปติ โมโกฺขติ วา ปติโมโกฺข, ตมฺหา ตมฺหา วีติกฺกมโทสโต ปเจฺจกํ โมโกฺขติ อโตฺถฯ ปติโมโกฺข เอว ปาติโมโกฺขฯ โมโกฺขติ วา นิพฺพานํ, ตสฺส โมกฺขสฺส ปฏิพิมฺพภูโตติ ปติโมโกฺขฯ สีลสํวโร หิ สูริยสฺส อรุณุคฺคมนํ วิย นิพฺพานสฺส อุทยภูโต ตปฺปฏิภาโค จ ยถารหํ สํกิเลสนิพฺพาปนโตฯ ปติโมโกฺข เอว ปาติโมโกฺขฯ ปติวตฺตติ โมเกฺขติ ทุกฺขนฺติ วา ปติโมกฺขํ, ปติโมกฺขเมว ปาติโมกฺขนฺติ เอวํ ตาเวตฺถ ปาติโมกฺขสทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สํวรติ ปิทหติ เอเตนาติ สํวโร, ปาติโมกฺขเมว สํวโร ปาติโมกฺขสํวโรฯ อตฺถโต ปน ตโต ตโต วีติกฺกมิตพฺพโต วิรติโย เจตนา จฯ เตน ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต สมนฺนาคโต ปาติโมกฺขสํวรสํวุโตติ วุโตฺตฯ วุตฺตเญฺหตํ วิภเงฺค –

> ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปาคโต สมุปาคโต อุปปโนฺน สมุปปโนฺน สมนฺนาคโต, เตน วุจฺจติ ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑)ฯ

วิหรตีติ อิริยาปถวิหาเรน วิหรติ อิรียติ วตฺตติฯ

อาจารโคจรสมฺปโนฺนติ เวฬุทานาทิมิจฺฉาชีวสฺส กายปาคพฺภิยาทีนญฺจ อกรเณน สพฺพโส อนาจารํ วเชฺชตฺวา ‘‘กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโม’’ติ เอวํ วุตฺตภิกฺขุสารุปฺปอาจารสมฺปตฺติยา, เวสิยาทิอโคจรํ วเชฺชตฺวา ปิณฺฑปาตาทิอตฺถํ อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานสงฺขาเตน โคจเรน จ สมฺปนฺนตฺตา อาจารโคจรสมฺปโนฺนฯ

อปิจ โย ภิกฺขุ สตฺถริ สคารโว สปฺปติโสฺส สพฺรหฺมจารีสุ สคารโว สปฺปติโสฺส หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน สุนิวโตฺถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตน ปฏิกฺกเนฺตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน อิริยาปถสมฺปโนฺน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยมนุยุโตฺต สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฎฺฐ ปวิวิโตฺต อสํสโฎฺฐ อาภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺตีการพหุโล วิหรติ, อยํ วุจฺจติ อาจารสมฺปโนฺนฯ

โคจโร ปน อุปนิสฺสยโคจโร อารกฺขโคจโร อุปนิพนฺธโคจโรติ ติวิโธฯ ตตฺถ โย ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต วุตฺตลกฺขโณ กลฺยาณมิโตฺต, ยํ นิสฺสาย อสฺสุตํ สุณาติ, สุตํ ปริโยทาเปติ,

กงฺขํ วิตรติ, ทิฏฺฐึ อุชุํ กโรติ, จิตฺตํ ปสาเทติ, ยญฺจ อนุสิกฺขโนฺต สทฺธาย วฑฺฒติ , สีเลน, สุเตน, จาเคน, ปญฺญาย วฑฺฒติ, อยํ วุจฺจติ **อุปนิสฺสยโคจโร**ฯ

โย ภิกฺขุ อนฺตรฆรํ ปวิฏฺโฐ วีถึ ปฏิปโนฺน โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสาวี จกฺขุนฺทฺริยสํวุโตว คจฺฉติ, น หตฺถึ โอโลเกโนฺต, น อสฺสํ, น รถํ, น ปตฺตึ, น อิตฺถึ, น ปุริสํ โอโลเกโนฺต, น อุทฺธํ โอโลเกโนฺต, น อโธ โอโลเกโนฺต, น ทิสาวิทิสํ เปกฺขมาโน คจฺฉติ, อยํ **อารกฺขโคจโร**ฯ

อุปนิพนฺธโคจโร ปน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, ยตฺถ ภิกฺขุ อตฺตโน จิตฺตํ อุปนิพนฺธติ, วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๓๗๒)ฯ

ตตฺถ อุปนิสฺสยโคจรสฺส ปุเพฺพ วุตฺตตฺตา อิตเรสํ วเสเนตฺถ โคจโร เวทิตโพฺพฯ อิติ ยถาวุตฺตาย อาจารสมฺปตฺติยา, อิมาย จ โคจรสมฺปตฺติยา สมนฺนาคตตฺตา อาจารโคจรสมฺปโนฺนฯ

อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวีติ อปฺปมตฺตกตฺตา อณุปฺปมาเณสุ อสฺสติยา อสญฺจิจฺจ อาปนฺนเสขิยอกุสลจิตฺตุปฺปาทาทิเภเทสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสนสีโลฯ โย หิ ภิกฺขุ ปรมาณุมตฺตํ วชฺชํ อฏฺฐสฏฺฐิโยชนปมาณาธิกโยชนสตสหสฺสุเพฺพธสิเนรุปพฺพตราชสทิสํ กตฺวา ปสฺสติ, โยปิ สพฺพลหุกํ ทุพฺภาสิตมตฺตํ ปาราชิกสทิสํ กตฺวา ปสฺสติ, อยมฺปิ อณุมเตฺตสุ วเชฺชสุ ภยทสฺสาวี นามฯ **สมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปเทสู**ติ ยํกิญฺจิ สิกฺขาปเทสุ สิกฺขิตพฺพํ, ตํ สเพฺพน สพฺพํ สพฺพถา สพฺพํ อนวเสสํ สมฺมา อาทิยิตฺวา สิกฺขติ, ปวตฺตติ ปริปูเรตีติ อโตฺถฯ

อภิสเลฺลขิกาติ อติวิย กิเลสานํ สเลฺลขนี, เตสํ ตนุภาวาย ปหานาย ยุตฺตรูปาฯ **เจโตวิวรณสปฺปายา**ติ เจตโส ปฏิจฺฉาทกานํ นีวรณานํ ทูรีภาวกรเณน เจโตวิวรณสงฺขาตานํ สมถวิปสฺสนานํ สปฺปายา, สมถวิปสฺสนาจิตฺตเสฺสว วา วิวรณาย ปากฏีกรณาย วา สปฺปายา อุปการิกาติ เจโตวิวรณสปฺปายาฯ

อิทานิ เยน นิพฺพิทาทิอาวหเนน อยํ กถา อภิสเลฺลขิกา เจโตวิวรณสปฺปายา จ นาม โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอกนฺตนิพฺพิทายา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกนฺตนิพฺพิทายา**ติ เอกํเสเนว วฏฺฏทุกฺขโต นิพฺพินฺทนตฺถายฯ **วิราคาย นิโรธายา**ติ ตเสฺสว วิรชฺชนตฺถาย จ นิรุชฺฌนตฺถาย จฯ **อุปสมายา**ติ สพฺพกิเลสูปสมายฯ **อภิญฺญายา**ติ สพฺพสฺสาปิ อภิเญฺญยฺยสฺส อภิชานนายฯ **สโมฺพธายา**ติ จตุมคฺคสโมฺพธายฯ **นิพฺพานายา**ติ อนุปาทิเสสนิพฺพานายฯ เอเตสุ หิ อาทิโต ตีหิ ปเทหิ วิปสฺสนา วุตฺตา, ทฺวีหิ มโคฺค, ทฺวีหิ นิพฺพานํ วุตฺตํฯ สมถวิปสฺสนา อาทึ กตฺวา นิพฺพานปริโยสาโน อยํ สโพฺพ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม ทสกถาวตฺถุลาภิโน สิชฺฌตีติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ตํ กถํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘อปฺปิจฺฉกถา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อปฺปิโจฺฉ**ติ น อิโจฺฉ, ตสฺส กถา อปฺปิจฺฉกถา, อปฺปิจฺฉภาวปฺปฏิสํยุตฺตา กถา วา อปฺปิจฺฉกถาฯ เอตฺถ จ อตฺริโจฺฉ ปาปิโจฺฉ มหิโจฺฉ อปฺปิโจฺฉติ อิจฺฉาวเสน จตฺตาโร ปุคฺคลาฯ เตสุ อตฺตนา ยถาลเทฺธน ลาเภน อติโตฺต อุปรูปริ ลาภํ อิจฺฉโนฺต **อตฺริโจฺฉ** นามฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘จตุพฺภิ อฏฺฐชฺฌคมา, อฏฺฐาภิ จาปิ โสฬส;

โสฬสภิ จ ทฺวตฺตึส, อตฺริจฺฉํ จกฺกมาสโท;
อิจฺฉาหตสฺส โปสสฺส, จกฺกํ ภมติ มตฺถเก''ติฯ (ชา. ๑.๕.๑๐๓);

''อตฺริจฺฉา อติโลเภน, อติโลภมเทน จา''ติ จฯ (ชา. ๑.๒.๑๖๘);

ลาภสกฺการสิโลกนิกามยตาย อสนฺตคุณสมฺภาวนาธิปฺปาโย **ปาปิจฺฉ**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

''ตตฺถ กตมา กุหนา? ลาภสกฺการสิโลกสนฺนิสฺสิตสฺส ปาปิจฺฉสฺส อิจฺฉาปกตสฺส ปจฺจยปฺปฏิเสวนสงฺขาเตน วา สามนฺตชปฺปิเตน วา อิริยาปถสฺส วา อฐปนา''ติอาทิ (วิภ. ๘๖๑)ฯ

สนฺตคุณสมฺภาวนาธิปฺปาโย ปฏิคฺคหเณ อมตฺตญฺญู **มหิจฺฉ**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

''อิเธกจฺจ สโทฺธ สมาโน 'สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู'ติ อิจฺฉติ, สีลวา สมาโน 'สีลวาติ มํ ชโน ชานาตู'ติ อิจฺฉตี''ติอาทิ (วิภ. ๘๕๑)ฯ

ทุตฺตปฺปิยตาย หิสฺส วิชาตมาตาปิ จิตฺตํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

''อคฺคิกฺขนฺธ สมุโทฺท จ, มหิจฺฉ จาปิ ปุคฺคโล;
สกเฏหิ ปจฺจเย เทนฺตุ, ตโยเปเต อตปฺปิยา''ติฯ

เอเต ปน อตฺริจฺฉตาทโย โทเส อารกา ปริวชฺชตฺวา สนฺตคุณนิคูหนาธิปฺปาโย ปฏิคฺคหเณ จ มตฺตญฺญู อปฺปิจฺฉฯ โส อตฺตนิ วิชฺชมานมฺปิ คุณํ ปฏิจฺฉาเทตุกามตาย สโทฺธ สมาโน ''สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู''ติ น อิจฺฉติ, สีลวา, พหุสฺสุโต, ปวิวิโตฺต, อารทฺธวีริโย, อุปฏฺฐิตสฺสติ, สมาหิโต, ปญฺญวา สมาโน ''ปญฺญวาติ มํ ชโน ชานาตู''ติ น อิจฺฉติฯ

สฺวายํ ปจฺจยปฺปิจฺฉ ธุตงฺคปฺปิจฺฉ ปริยตฺติอปฺปิจฺฉ อธิคมปฺปิจฺฉติ จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ **จตูสุ ปจฺจเยสุ อปฺปิจฺฉ** ปจฺจยทายกํ เทยฺยธมฺมํ อตฺตโน ถามญฺจ โอโลเกตฺวา สเจปิ หิ เทยฺยธโมฺม พหุ โหติ, ทายโก อปฺปํ ทาตุกาโม, ทายกสฺส วเสน อปฺปเมว คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺม เจ อโปฺป, ทายโก พหุํ ทาตุกาโม, เทยฺยธมฺมสฺส วเสน อปฺปเมว คณฺหาติฯ เทยฺยธโมฺมปิ เจ พหุ, ทายโกปิ พหุํ ทาตุกาโม, อตฺตโน ถามํ ญตฺวา ปมาณยุตฺตเมว คณฺหาติฯ เอวรูโป หิ ภิกฺขุ อนุปฺปนฺนํ ลาภํ อุปฺปาเทติ, อุปฺปนฺนํ ลาภํ ถาวรํ กโรติ, ทายกานํ จิตฺตํ อาราเธติฯ ธุตงฺคสมาทานสฺส ปน อตฺตนิ อตฺถิภาวํ น ชานาเปตุกาโม **ธุตงฺคปฺปิจฺฉ**ฯ โย อตฺตโน พหุสฺสุตภาวํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉติ, อยํ **ปริยตฺติอปฺปิจฺฉ**ฯ โย ปน โสตาปนฺนาทีสุ อญฺญตโร หุตฺวา สพฺรหฺมจารีนมฺปิ อตฺตโน โสตาปนฺนาทิภาวํ ชานาเปตุํ น อิจฺฉติ, อยํ **อธิคมปฺปิจฺฉ**ฯ เอวเมเตสํ อปฺปิจฺฉานํ ยา อปฺปิจฺฉตา, ตสฺสา สทฺธึ สนฺทสฺสนาทิวิธินา อเนกาการโวการอานิสํสวิภาวนวเสน, ตปฺปฏิปกฺขสฺส อตฺริจฺฉาทิเภทสฺส อิจฺฉาจารสฺส อาทีนววิภาวนวเสน จ ปวตฺตา กถา **อปฺปิจฺฉกถา**ฯ

สนฺตุฏฺฐิกถาติ เอตฺถ **สนฺตุฏฺฐี**ติ สเกน อตฺตนา ลเทฺธน ตุฏฺฐิ สนฺตุฏฺฐิฯ อถ วา วิสมํ ปจฺจยิจฺฉํ ปหาย สมํ ตุฏฺฐิ, สนฺตุฏฺฐิฯ สเนฺตน วา วิชฺชมาเนน ตุฏฺฐิ สนฺตุฏฺฐิฯ วุตฺตเญฺจตํ –

''อตีตํ นานุโสจโนฺต, นปฺปชปฺปมนาคตํ;

ปจฺจุปฺปเนฺนน ยาเปโนฺต, สนฺตุโฏฺฐติ ปวุจฺจตี''ติฯ

สมฺมา วา ญาเยน ภควตา อนุญฺญาตวิธินา ปจฺจเยหิ ตุฏฺฐิ สนฺตุฏฺฐิฯ อตฺถโต อิตรีตรปจฺจยสโนฺตโส , โส ทฺวาทสวิโธ โหติฯ กถํ ? จีวเร ยถาลาภสโนฺตโส, ยถาพลสโนฺตโส, ยถาสารุปฺปสโนฺตโสติ ติวิโธ, เอวํ ปิณฺฑปาตาทีสุฯ

ตตฺรายํ ปเภทวณฺณนา – อิธ ภิกฺขุ จีวรํ ลภติ สุนฺทรํ วา อสุนฺทรํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ อถ ปน ปกติทุพฺพโล วา โหติ อาพาธชราภิภูโต วา, ครุํ จีวรํ ปารุปโนฺต กิลมติ, โส สภาเคน ภิกฺขุนา สทฺธึ ตํ ปริวเตฺตตฺวา ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร ปฏฺฏจีวราทีนํ อญฺญตรํ มหคฺฆจีวรํ ลภิตฺวา ''อิทํ เถรานํ จิรปพฺพชิตานํ, อิทํ พหุสฺสุตานํ อนุรูปํ, อิทํ คิลานานํ ทุพฺพลานํ, อิทํ อปฺปลาภีนํ วา โหตู''ติ เตสํ ทตฺวา อตฺตนา สงฺการกูฏาทิโต นนฺตกานิ อุจฺจินิตฺวา สงฺฆาฏึ กตฺวา เตสํ วา ปุราณจีวรานิ คเหตฺวา ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติ, อยมสฺส จีวเร **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ ปิณฺฑปาตํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ยาเปติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ อถ ปน อาพาธิโก โหติ, ลูขํ ปกติวิรุทฺธํ วา พฺยาธิวิรุทฺธํ วา ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา คาฬฺหํ โรคาตงฺกํ ปาปุณาติ, โส สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส หตฺถโต สปฺปายโภชนํ ภุญฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติ, อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาพลสโนฺตโส** ฯ อปโร ภิกฺขุ ปณีตํ ปิณฺฑปาตํ ลภติ, โส ''อยํ ปิณฺฑปาโต จิรปพฺพชิตาทีนํ อนุรูโป''ติ จีวรํ วิย เตสํ ทตฺวา, เตสํ วา สนฺตกํ คเหตฺวา, อตฺตนา ปิณฺฑาย จริตฺวา, มิสฺสกาหารํ วา ปริภุญฺชโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ อยมสฺส ปิณฺฑปาเต **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุโน เสนาสนํ ปาปุณาติ มนาปํ วา อมนาปํ วา อนฺตมโส ติณกุฏิกาปิ ติณสนฺถารกมฺปิ, โส เตเนว สนฺตุสฺสติ, ปุน อญฺญํ สุนฺทรตรํ วา ปาปุณาติ, ตํ น คณฺหาติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ อถ ปน อาพาธิโก โหติ ทุพฺพโล วา, โส พฺยาธิวิรุทฺธํ วา ปกติวิรุทฺธํ วา เสนาสนํ ลภติ, ยตฺถสฺส วสโต อผาสุ โหติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา ตสฺส สนฺตเก สปฺปายเสนาสเน วสิตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร สุนฺทรํ เสนาสนํ ปตฺตมฺปิ น สมฺปฏิจฺฉติ ''ปณีตเสนาสนํ ปมาทฏฺฐาน''นฺติ, มหาปุญฺญตาย วา เลณมณฺฑปกูฏาคาราทีนิ ปณีตเสนาสนานิ ลภติ, โส ตานิ จีวราทีนิ วิย จิรปพฺพชิตาทีนํ ทตฺวา ยตฺถ กตฺถจิ วสโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติ, อยมสฺส เสนาสเน **ยถาสารุปฺปสโนฺตโส**ฯ

อิธ ปน ภิกฺขุ เภสชฺชํ ลภติ ลูขํ วา ปณีตํ วา, โส เตเนว ตุสฺสติ, อญฺญํ น ปเตฺถติ, ลภโนฺตปิ น คณฺหาติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาลาภสโนฺตโส**ฯ อถ ปน เตเลน อตฺถิโก ผาณิตํ ลภติ, โส ตํ สภาคสฺส ภิกฺขุโน ทตฺวา, ตสฺส หตฺถโต เตลํ คเหตฺวา, เภสชฺชํ กตฺวา สมณธมฺมํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาพลสโนฺตโส**ฯ อปโร มหาปุโญฺญ พหุํ เตลมธุผาณิตาทิปณีตเภสชฺชํ ลภติ, โส ตํ จีวราทีนิ วิย จิรปพฺพชิตาทีนํ ทตฺวา เตสํ อาภเตน เยน เกนจิ เภสชฺชํ กโรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหติฯ โย ปน เอกสฺมึ ภาชเน มุตฺตหรีตกํ, เอกสฺมึ จตุมธุรํ ฐเปตฺวา ''คณฺหถ, ภเนฺต, ยทิจฺฉสี''ติ วุจฺจมาโน สจสฺส เตสุ อญฺญตเรนปิ โรโค วูปสมฺมติ , ''มุตฺตหรีตกํ นาม พุทฺธาทีหิ วณฺณิตํ, ปูติมุตฺตเภสชฺชํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา, ตตฺถ เต ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโย''ติ (มหาว. ๑๒๘) วจนมนุสฺสรโนฺต จตุมธุรํ

ปฏิกฺขิปิตฺวา มุตฺตหรีตเกน เภสชฺชํ กโรนฺต ปรมสนฺตุฏฺโฐว โหติ, อยมสฺส คิลานปจฺจเย **ยถาสารุปฺปสนฺโตโส**ฯ

โส เอวํปเภโท สโพฺพปิ สโนฺตโส สนฺตุฏฺฐีติ ปวุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อตฺถโต อิตรีตรปจฺจยสโนฺตโส’’ติฯ อิตรีตรสนฺตุฏฺฐิยา สทฺธึ สนฺทสฺสนาทิวิธินา อานิสํสวิภาวนวเสน, ตปฺปฏิปกฺขสฺส อตฺริจฺฉตาทิเภทสฺส อิจฺฉาปกตตฺตสฺส อาทีนววิภาวนวเสน จ ปวตฺตา กถา **สนฺตุฏฺฐิกถา**ฯ อิโต ปราสุปิ กถาสุ เอเสว นโย, วิเสสมตฺตเมว วกฺขามฯ

ปวิเวกกถาติ เอตฺถ กายวิเวโก จิตฺตวิเวโก อุปธิวิเวโกติ ตโย วิเวกาฯ เตสุ เอโก คจฺฉติ, เอโก ติฏฺฐติ, เอโก นิสีทติ, เอโก เสยฺยํ กเปฺปติ, เอโก คามํ ปิณฺฑาย ปวิสติ, เอโก ปฏิกฺกมติ, เอโก อภิกฺกมติ, เอโก จงฺกมํ อธิฏฺฐาติ, เอโก จรติ, เอโก วิหรตีติ เอวํ สพฺพิริยาปเถสุ สพฺพกิจฺจสุ คณสงฺคณิกํ ปหาย วิวิตฺตวาโส **กายวิเวโก** นามฯ อฏฺฐ สมาปตฺติโย ปน **จิตฺตวิเวโก** นามฯ นิพฺพานํ **อุปธิวิเวโก** นามฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘กายวิเวโก จ วิเวกฏฺฐกายานํ เนกฺขมฺมาภิรตานํ, จิตฺตวิเวโก จ ปริสุทฺธจิตฺตานํ ปรมโวทานปฺปตฺตานํ, อุปธิวิเวโก จ นิรุปธีนํ ปุคฺคลานํ วิสงฺขารคตาน’’นฺติ (มหานิ. ๕๗)ฯ

วิเวโกเยว ปวิเวโก, ปวิเวกปฺปฏิสํยุตฺตา กถา **ปวิเวกกถา**ฯ

อสํสคฺคกถาติ เอตฺถ สวนสํสโคฺค ทสฺสนสํสโคฺค สมุลฺลปนสํสโคฺค สโมฺภคสํสโคฺค กายสํสโคฺคติ ปญฺจ สํสคฺคาฯ เตสุ อิเธกโจฺจ ภิกฺขุ สุณาติ ‘‘อสุกสฺมึ คาเม วา นิคเม วา อิตฺถี อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตา’’ติ, โส ตํ สุตฺวา สํสีทติ วิสีทติ, น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ, สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตติ, เอวํ วิสภาคารมฺมณสวเนน อุปฺปนฺนกิเลสสนฺถโว **สวนสํสโคฺค** นามฯ น เหว โข ภิกฺขุ สุณาติ, อปิจ โข สามํ ปสฺสติ อิตฺถึ อภิรูปํ ทสฺสนียํ ปาสาทิกํ ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตํ, โส ตํ ทิสฺวา สํสีทติ วิสีทติ, น สโกฺกติ พฺรหฺมจริยํ สนฺธาเรตุํ, สิกฺขํ ปจฺจกฺขาย หีนายาวตฺตติ, เอวํ วิสภาคารมฺมณทสฺสเนน อุปฺปนฺนกิเลสสนฺถโว **ทสฺสนสํสโคฺค** นามฯ ทิสฺวา ปน อญฺญมญฺญํ อาลาปสลฺลาปวเสน อุปฺปโนฺน กิเลสสนฺถโว **สมุลฺลปนสํสโคฺค** นามฯ สหชฺฌนาทีนิปิ เอเตเนว สงฺคณฺหาติฯ อตฺตโน ปน สนฺตกํ ยํกิญฺจิ มาตุคามสฺส ทตฺวา วา อทตฺวา วา เตน ทินฺนสฺส วนภงฺคิยาทิโน ปริโภควเสน อุปฺปนฺนกิเลสสนฺถโว **สโมฺภคสํสโคฺค** นามฯ มาตุคามสฺส หตฺถคฺคาหาทิวเสน อุปฺปนฺนกิเลสสนฺถโว **กายสํสโคฺค** นามฯ โยปิ เจส –

> ‘‘คิหีหิ สํสโฏฺฐ วิหรติ อนนุโลมิเกน สํสเคฺคน สหโสกี สหนนฺที สุขิเตสุ สุขิโต, ทุกฺขิเตสุ ทุกฺขิโต , อุปฺปเนฺนสุ กิจฺจกรณีเยสุ อตฺตนา อุโยฺยคํ อาปชฺชตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๓; มหานิ. ๑๖๔) –

เอวํ วุโตฺต อนนุโลมิโก คิหิสํสโคฺค, โย จ สพฺรหฺมจารีหิปิ กิเลสุปฺปตฺติเหตุภูโต สํสโคฺค, ตํ สพฺพํ ปหาย ยุวาย์ สํสาเร ถิรตรํ สํเวคํ, สงฺขาเรสุ ติพฺพํ ภยสญฺญํ, สรีเร ปฏิกูลสญฺญํ, สพฺพากุสเลสุ ชิคุจฺฉาปุพฺพงฺคมํ หิโรตฺตปฺปํ, สพฺพกิริยาสุ สติสมฺปชญฺญนฺติ สพฺพํ ปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา กมลทเล ชลพินฺทุ วิย สพฺพตฺถ อลคฺคภาโว, อยํ สพฺพสํสคฺคปฺปฏิปกฺขตาย อสํสโคฺคฯ ตปฺปฏิสํยุตฺตา กถา **อสํสคฺคกถา**ฯ

วีริยารมฺภกถาติ เอตฺถ วีรสฺส ภาโว, กมฺมนฺติ วา วีริยํ, วิธินา อีรยิตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ วา วีริยํ, วีริยญฺจ ตํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย อารมฺภนํ วีริยารโมฺภฯ สฺวายํ กายิโก เจตสิโก จาติ ทุวิโธ, อารมฺภธาตุ, นิกฺกมธาตุ, ปรกฺกมธาตุ จาติ ติวิโธ; สมฺมปฺปธานวเสน จตุพฺพิโธฯ โส สโพฺพปิ โย ภิกฺขุ คมเน อุปฺปนฺนํ กิเลสํ ฐานํ ปาปุณิตุํ น เทติ; ฐาเน อุปฺปนฺนํ นิสชฺชํ, นิสชฺชาย อุปฺปนฺนํ สยนํ ปาปุณิตุํ น เทติ, ตตฺถ ตเตฺถว อชปเทน ทเณฺฑน กณฺหสปฺปํ อุปฺปีเฬตฺวา คณฺหโนฺต วิย, ติขิเณน อสินา อมิตฺตํ คีวาย ปหรโนฺต วิย จ สีสํ อุกฺขิปิตุํ อทตฺวา วีริยพเลน นิคฺคณฺหาติ, ตเสฺสวํ อารทฺธวีริยสฺส วเสน เวทิตโพฺพฯ ตปฺปฏิสํยุตฺตา กถา **วีริยารมฺภกถา**ฯ

สีลกถาทีสุ ทุวิธํ สีลํ โลกิยํ โลกุตฺตรญฺจฯ ตตฺถ โลกิยํ ปาติโมกฺขสํวราทิ จตุปาริสุทฺธิสีลํ, โลกุตฺตรํ มคฺคสีลํ ผลสีลญฺจฯ ตถา วิปสฺสนาย ปาทกภูตา สห อุปจาเรน อฎฺฐ สมาปตฺติโย โลกิโย สมาธิ, มคฺคสมฺปยุโตฺต ปเนตฺถ โลกุตฺตโร สมาธิ นามฯ ตถา **ปญฺญา**ปิ โลกิยา สุตมยา จินฺตามยา ฌานสมฺปยุตฺตา วิปสฺสนาญาณญฺจฯ วิเสสโต ปเนตฺถ วิปสฺสนาปญฺญา คเหตพฺพา, โลกุตฺตรา มคฺคปญฺญา ผลปญฺญา จฯ **วิมุตฺตี**ปิ อริยผลวิมุตฺติ นิพฺพานญฺจฯ อปเร ปน ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทวิมุตฺตีนมฺปิ วเสเนตฺถ อตฺถํ วเณฺณนฺติฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสน**มฺปิ เอกูนวีสติวิธํ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ อิติ อิเมสํ สีลาทีนํ สทฺธิํ สนฺทสฺสนาทิวิธินา อเนกาการโวการอานิสํสวิภาวนวเสน เจว ตปฺปฏิปกฺขานํ ทุสฺสีลฺยาทีนํ อาทีนววิภาวนวเสน จ ปวตฺตา กถา, ตปฺปฏิสํยุตฺตา กถา วา **สีลาทิกถา** นามฯ

เอตฺถ จ ‘‘อตฺตนา จ อปฺปิโจฺฉ โหติ, อปฺปิจฺฉกถญฺจ ปเรสํ กตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๒; อ. นิ. ๑๐.๗๐) ‘‘สนฺตุโฎฺฐ โหติ อิตรีตเรน จีวเรน, อิตรีตรจีวรสนฺตุฎฺฐิยา จ วณฺณวาที’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๔; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๘) จ อาทิวจนโต สยญฺจ อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมนฺนาคเตน ปเรสมฺปิ ตทตฺถาย หิตชฺฌาสเยน ปวเตฺตตพฺพา ตถารูปี กถา, ยา อิธ อภิสเลฺลขิกาทิภาเวน วิเสเสตฺวา วุตฺตา อปฺปิจฺฉกถาทีติ เวทิตพฺพาฯ การกเสฺสว หิ กถา วิเสสโต อธิเปฺปตตฺถสาธินีฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘กลฺยาณมิตฺตเสฺสตํ, เมฆิย, ภิกฺขุโน ปาฎิกงฺขํ…เป. … อกสิรลาภี’’ติฯ

เอวรูปายาติ อีทิสาย, ยถาวุตฺตายฯ **นิกามลาภี**ติ ยถิจฺฉิตลาภี ยถารุจิลาภี, สพฺพกาลํ อิมา กถา โสตุํ วิจาเรตุญฺจ ยถาสุขํ ลภโนฺตฯ **อกิจฺฉลาภี**ติ นิทฺทุกฺขลาภีฯ **อกสิรลาภี**ติ วิปุลลาภีฯ

อารทฺธวีริโยติ ปคฺคหิตวีริโยฯ **อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานายา**ติ อโกสลฺลสมฺภูตเฎฺฐน อกุสลานํ ปาปธมฺมานํ ปชหนตฺถายฯ **กุสลานํ ธมฺมานนฺ**ติ กุจฺฉิตานํ สลนาทิอเตฺถน อนวชฺชเฎฺฐน จ กุสลานํ สหวิปสฺสนานํ มคฺคผลธมฺมานํฯ **อุปสมฺปทายา**ติ สมฺปาทนาย, อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทนายฯ **ถามวา**ติ อุโสฺสฬฺหิสงฺขาเตน วีริยถาเมน สมนฺนาคโตฯ **ทฬฺหปรกฺกโม**ติ ถิรปรกฺกโม อสิถิลวีริโยฯ **อนิกฺขิตฺตธุโร**ติ อโนโรหิตธุโร อโนสกฺกิตวีริโยฯ

ปญฺญวาติ วิปสฺสนาปญฺญาย ปญฺญวาฯ **อุทยตฺถคามินิยา**ติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อุทยญฺจ วยญฺจ ปฎิวิชฺฌนฺติยาฯ **อริยายา**ติ วิกฺขมฺภนวเสน กิเลเสหิ อารกา ทูเร ฐิตาย นิโทฺทสายฯ **นิเพฺพธิกายา**ติ นิเพฺพธภาคิยายฯ **สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินิยา**ติ วฎฺฎทุกฺขสฺส เขปนโต ‘‘ทุกฺขกฺขโย’’ติ ลทฺธนามํ อริยมคฺคํ สมฺมา เหตุนา ญาเยน คจฺฉนฺติยาฯ

อิเมสุ จ ปน ปญฺจสุ ธมฺเมสุ สีลํ วีริยํ ปญฺญา จ โยคิโน อชฺฌตฺติกํ องฺคํ, อิตรทฺวยํ พาหิรํ องฺคํฯ ตถาปิ กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยเนว เสสํ จตุพฺพิธํ อิชฺฌติ, กลฺยาณมิตฺตเสฺสเวตฺถ พหูปการตํ ทเสฺสนฺโต สตฺถา **"กลฺยาณมิตฺตเสฺสตํ, เมฆิย, ภิกฺขุโน ปาฏิกงฺข"**นฺติอาทินา เทสนํ วฑฺเฒสิฯ ตตฺถ **ปาฏิกงฺข**นฺติ เอกํเสน อิจฺฉิตพฺพํ, อวสฺสํภาวีติ อโตฺถฯ **ยํ**นฺติ กิริยาปรามสนํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ''สีลวา ภวิสฺสตี''ติ เอตฺถ ยเทตํ กลฺยาณมิตฺตสฺส ภิกฺขุโน สีลวนฺตตาย ภวนํ สีลสมฺปนฺนตฺตํ, ตสฺส ภิกฺขุโน สีลสมฺปนฺนตฺตา เอตํ ตสฺส ปาฏิกงฺขํ, อวสฺสํภาวี เอกํเสเนว ตสฺส ตตฺถ นิโยชนโตติ อธิปฺปาโยฯ **ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหริสฺสตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เอวํ ภควา สเทวเก โลเก อุตฺตมกลฺยาณมิตฺตสงฺขาตสฺส อตฺตโน วจนํ อนาทิยิตฺวา ตํ วนสณฺฑํ ปวิสิตฺวา ตาทิสํ วิปฺปการํ ปตฺตสฺส อายสฺมโต เมฆิยสฺส กลฺยาณมิตฺตตาทินา สกลํ สาสนสมฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา, อิทานิสฺส ตตฺถ อาทรชาตสฺส ปุเพฺพ เยหิ กามวิตกฺกาทีหิ อุปทฺทุตตฺตา กมฺมฏฺฐานํ น สมฺปชฺชิ, ตสฺส เตสํ อุชุวิปจฺจนีกภูตตฺตา จ ภาวนานยํ ปกาเสตฺวา, ตโต ปรํ อรหตฺตสฺส กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขโนฺต, **"เตน จ ปน, เมฆิย, ภิกฺขุนา อิเมสุ ปญฺจสุ ธเมฺมสุ ปติฏฺฐาย จตฺตาโร ธมฺมา อุตฺตริ ภาเวตพฺพา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เตนา**ติ เอวํ กลฺยาณมิตฺตสนฺนิสฺสเยน ยถาวุตฺตสีลาทิคุณสมนฺนาคเตนฯ เตเนวาห **"อิเมสุ ปญฺจสุ ธเมฺมสุ ปติฏฺฐายา"**ติฯ **อุตฺตรี**ติ อารทฺธตรุณวิปสฺสนสฺส ราคาทิปริสฺสยา เจ อุปฺปเชฺชยฺยุํ, เตสํ วิโสธนตฺถํ ตโต อุทฺธํ **จตฺตาโร ธมฺมา ภาเวตพฺพา** อุปฺปาเทตพฺพา วฑฺเฒตพฺพา จฯ

อสุภาติ เอกาทสสุ อสุภกมฺมฏฺฐาเนสุ ยถารหํ ยตฺถ กตฺถจิ อสุภภาวนาฯ **ราคสฺส ปหานายา**ติ กามราคสฺส ปชหนตฺถายฯ อยมโตฺถ สาลิลายโกปมาย วิภาเวตโพฺพ – เอโก หิ ปุริโส อสิตํ คเหตฺวา โกฏฺโฐ ปฏฺฐาย สาลิเขเตฺต สาลิโย ลายติ, อถสฺส วตึ ภินฺทิตฺวา คาโว ปวิสึสุฯ โส อสิตํ ฐเปตฺวา, ยฏฺฐึ อาทาย, เตเนว มเคฺคน คาโว นีหริตฺวา, วตึ ปากติกํ กตฺวา, ปุน อสิตํ คเหตฺวา สาลิโย ลายิฯ ตตฺถ สาลิเขตฺตํ วิย พุทฺธสาสนํ ทฏฺฐพฺพํ, สาลิลายโก วิย โยคาวจโร, อสิตํ วิย ปญฺญา, ลายนกาโล วิย วิปสฺสนาย กมฺมกรณกาโล, ยฏฺฐิ วิย อสุภกมฺมฏฺฐานํ, วติ วิย สํวโร , วตึ ภินฺทิตฺวา คาวีนํ ปวิสนํ วิย สหสา อปฺปฏิสงฺขาย ปมาทํ อาคมฺม ราคสฺส อุปฺปชฺชนํ, อสิตํ ฐเปตฺวา, ยฏฺฐึ อาทาย, ปวิฏฺฐมเคฺคเนว คาโว นีหริตฺวา, วตึ ปฏิปากติกํ กตฺวา, ปุน ฐิตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย สาลิลายนํ วิย อสุภกมฺมฏฺฐาเนน ราคํ วิกฺขเมฺภตฺวา, ปุน วิปสฺสนาย กมฺมกรณกาโลติ อิทเมตฺถ อุปมาสํสนฺทนํฯ เอวํภูตํ ภาวนาวิธึ สนฺธาย วุตฺตํ ''อสุภา ภาเวตพฺพา ราคสฺส ปหานายา''ติฯ

เมตฺตาติ เมตฺตากมฺมฏฺฐานํฯ **พฺยาปาทสฺส ปหานายา**ติ วุตฺตนเยเนว อุปฺปนฺนโกปสฺส ปชหนตฺถายฯ **อานาปานสฺสตี**ติ โสฬสวตฺถุกา อานาปานสฺสติฯ **วิตกฺกุปเจฺฉทายา**ติ วุตฺตนเยเนว อุปฺปนฺนานํ วิตกฺกานํ อุปเจฺฉทนตฺถายฯ **อสฺมิมานสมุคฺฆาตายา**ติ อสฺมีติ อุปฺปชฺชนกสฺส นววิธสฺส มานสฺส สมุเจฺฉทนตฺถายฯ **อนิจฺจสญฺญิโน**ติ หุตฺวา อภาวโต อุทยพฺพยวนฺตโต ปภงฺคุโต ตาวกาลิกโต นิจฺจปฺปฏิปกฺขโต จ ''สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา''ติ (ธ. ป. ๒๗๗; จูฬนิ. เหมกมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๕๖) ปวตฺตอนิจฺจานุปสฺสนาวเสน อนิจฺจสญฺญิโนฯ **อนตฺตสญฺญา สณฺฐาตี**ติ อสารกโต อวสวตฺตนโต ปรโต ริตฺตโต ตุจฺฉโต สุญฺญโต จ ''สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา''ติ (ธ. ป. ๒๗๙; จูฬนิ. เหมกมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๕๖) เอวํ ปวตฺตา อนตฺตานุปสฺสนาสงฺขาตา อนตฺตสญฺญา จิเตฺต สณฺฐหติ, อติทฬฺหํ ปติฏฺฐาติฯ อนิจฺจลกฺขเณ หิ ทิเฏฺฐ อนตฺตลกฺขณํ ทิฏฺฐเมว โหติฯ ตีสุ หิ ลกฺขเณสุ เอกสฺมึ ทิเฏฺฐ อิตรทฺวยํ ทิฏฺฐเมว โหติฯ เตน วุตฺตํ – **"อนิจฺจสญฺญิโน หิ, เมฆิย, อนตฺตสญฺญา สณฺฐาตี"**ติฯ อนตฺตลกฺขเณ

ทิฏฺฐ อสฺมีติ อุปฺปชฺชนกมาโน สุปฺปชโหว โหตีติ อาห – **“อนตฺตสญฺญี อสฺมิมานสมุคฺฆาตํ ปาปุณาตี”**ติ **ทิฏฺเฐว ธมฺเม นิพฺพาน**นฺติ ทิฏฺเฐเยว ธมฺเม อิมสฺมึเยว อตฺตภาเว อปจฺจยปรินิพฺพานํ ปาปุณาติฯ อยเมตฺถ สงฺเขโป, วิตฺถารโต ปน อสุภาทิภาวนานโย วิสุทฺธิมคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๐๒) วุตฺตนเยน คเหตพฺโพฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต เมฆิยสฺส มิจฺฉาวิตกฺกโจเรหิ กุสลภณฺฑุปจฺเฉทสงฺขาตํ อตฺถํ ชานิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ กามวิตกฺกาทีนํ อวิโนทเน วิโนทเน จ อาทีนวานิสํสทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ขุทฺทา**ติ หีนา ลามกาฯ **วิตกฺกา**ติ กามวิตกฺกาทโย ตโย ปาปวิตกฺกาฯ เต หิ สพฺพวิตเกฺกหิ ปติกิฏฺฐตาย อิธ ขุทฺทาติ วุตฺตา ‘‘น จ ขุทฺทมาจเร’’ติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๙.๓; สุ. นิ. ๑๔๕) วิยฯ **สุขุมา**ติ ญาติวิตกฺกาทโย อธิเปฺปตาฯ ญาติวิตโกฺก ชนปทวิตโกฺก อมราวิตโกฺก ปรานุทฺทยตาย ปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก ลาภสกฺการสิโลกปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก อนวญฺญตฺติปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺกติ เอเต หิ วิตกฺกา กามวิตกฺกาทโย วิย ทารุณา น โหนฺตีติ อโนฬาริกสภาวตาย สุขุมาติ วุตฺตาฯ **อนุคตา**ติ จิเตฺตน อนฺวตฺติตาฯ วิตเกฺก หิ อุปฺปชฺชมาเน จิตฺตํ ตทนุคตเมว โหติ ตสฺส อารมฺมณาภินิโรปนโตฯ ‘‘อนุคฺคตา’’ติปิ ปาฬิ, อนุอุฏฺฐิตาติ อโตฺถฯ **มนโส อุปฺปิลาวา**ติ เจตโส อุปฺปิลาวิตตฺตกราฯ

เอเต อวิทฺวา มนโส วิตเกฺกติ เอเต กามวิตกฺกาทิเก มโนวิตเกฺก อสฺสาทาทีนวนิสฺสรณโต ญาตตีรณปหานปริญฺญาหิ ยถาภูตํ อชานโนฺตฯ **หุรา หุรํ ธาวติ ภนฺตจิโตฺต**ติ อปฺปหีนมิจฺฉาวิตกฺกตฺตา อนวฏฺฐิตจิโตฺต ‘‘กทาจิ รูเป, กทาจิ สเทฺท’’ติอาทินา ตสฺมึ ตสฺมึ อารมฺมเณ อสฺสาทาทิวเสน อปราปรํ ธาวติ ปริพฺภมติฯ อถ วา **หุรา หุรํ ธาวติ ภนฺตจิโตฺต**ติ อปริญฺญาตวิตกฺกตฺตา ตนฺนิมิตฺตานํ อวิชฺชาตณฺหานํ วเสน ปริพฺภมนมานโส อิธโลกโต ปรโลกํ อาทานนิเกฺขเปหิ อปราปรํ ธาวติ สํสรตีติ อโตฺถฯ

เอเต จ วิทฺวา มนโส วิตเกฺกติ เอเต ยถาวุตฺตปฺปเภเท กามวิตกฺกาทิเก มโนวิตเกฺก อสฺสาทาทิโต ยถาภูตํ ชานโนฺตฯ **อาตาปิโย**ติ วีริยวาฯ **สํวรตี**ติ ปิทหติฯ **สติมา**ติ สติสมฺปโนฺนฯ **อนุคฺคเต**ติ ทุลฺลภวเสน อนุปฺปเนฺนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอเต วุตฺตปฺปกาเร กามวิตกฺกาทิเก มโนวิตเกฺก จิตฺตสฺส อุปฺปิลาวิตเหตุตาย มนโส อุปฺปิลาเว วิทฺวา วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย สมฺมเทว ชานนฺโต, ตสฺส สหายภูตานํ สมฺมาวายามสตีนํ อตฺถิตาย อาตาปิโย สติมา เต อริยมคฺคภาวนาย อายตึ อุปฺปตฺติรเห อนุคฺคเต อนุปฺปเนฺน เอว มคฺคกฺขเณ สํวรติ, ญาณสํวรวเสน ปิทหติ, อาคมนปถํ ปจฺฉินฺทติ, เอวํภูโต จ จตุสจฺจปฺปโพเธน **พุโทฺธ** อริยสาวโก อรหตฺตาธิคเมน **อเสสํ,** อนวเสสํ **เอเต** กามวิตกฺกาทิเก **ปชหาสิ** สมุจฺฉินฺทีติฯ เอตฺถาปิ ‘‘อนุคเต’’ติปิ ปฐนฺติฯ ตสฺสโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. อุทฺธตสุตฺตวณฺณนา

๓๒. ทุติเย **กุสินาราย**นฺติ กุสินารายํ นาม มลฺลราชูนํ นคเรฯ **อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเน**ติ ยถา หิ อนุราธปุรสฺส ถูปาราโม, เอวํ กุสินาราย อุยฺยานํ ทกฺขิณปจฺฉิมทิสาย โหติฯ ยถา ถูปารามโต ทกฺขิณทฺวาเรน นครปวิสนมโคฺค ปาจีนมุโข คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตติ, เอวํ อุยฺยานโต สาลปนฺติ ปาจีนมุขา คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตา, ตสฺมา ‘‘อุปวตฺตน’’นฺติ วุจฺจติฯ

ตสฺมึ อุปวตฺตเน มลฺลราชูนํ สาลวเนฯ **อรญฺญกุฏิกาย**นฺติ สาลปนฺติยา อวิทูเร รุกฺขคจฺฉสญฺฉนฺนฏฺฐาเน กตา กุฏิกา, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘อรญฺญกุฏิกายํ วิหรตี’’ติฯ เต ปน ภิกฺขู ปฏิสงฺขานวิรหิตา โอสฺสฏฺฐวีริยา ปมตฺตวิหาริโน, เตน วุตฺตํ **‘‘อุทฺธตา’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ อุทฺธจฺจพหุลตฺตา อวูปสนฺตจิตฺตตาย **อุทฺธตา**ฯ ตุจฺฉภาเวน มาโน นโฬ วิยาติ นโฬ, มานสงฺขาโต อุคฺคโต นโฬ เอเตสนฺติ **อุนฺนฬา,** อุคฺคตตุจฺฉมานาติ อโตฺถฯ ปตฺตจีวรมณฺฑนาทิจาปเลฺลน สมนฺนาคตตฺตา พหุกตาย วา **จปลา**ฯ ผรุสวาจตาย มุเขน ขราติ **มุขรา**ฯ ติรจฺฉานกถาพหุลตาย วิกิณฺณา พฺยากุลา วาจา เอเตสนฺติ **วิกิณฺณวาจา**ฯ มุฏฺฐา นฏฺฐา สติ เอเตสนฺติ **มุฏฺฐสฺสติโน,** สติวิรหิตา ปมาทวิหาริโนติ อโตฺถฯ สเพฺพน สพฺพํ สมฺปชญฺญาภาวโต **อสมฺปชานา**ฯ คทฺทูหนมตฺตมฺปิ กาลํ จิตฺตสมาธานสฺส อภาวโต น สมาหิตาติ **อสมาหิตา**ฯ โลลสภาวตฺตา ภนฺตมิคสปฺปฏิภาคตาย **วิพฺภนฺตจิตฺตา**ฯ มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ อสํวรณโต อสญฺญตินฺทฺริยตาย **ปากตินฺทฺริยา**ฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เตสํ ภิกฺขูนํ อุทฺธจฺจาทิวเสน ปมาทวิหารํ ชานิตฺวาฯ **อิมํ อุทานน**ฺติ อิมํ ปมาทวิหาเร อปฺปมาทวิหาเร จ ยถากฺกมํ อาทีนวานิสํสวิภาวนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **อรกฺขิเตนา**ติ สติอารกฺขาภาเวน อคุเตฺตนฯ **กาเยนา**ติ ฉวิญฺญาณกาเยน จกฺขุวิญฺญาเณน หิ รูปํ ทิสฺวา ตตฺถ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนคฺคหณวเสน อภิชฺฌาทิปวตฺติโต วิญฺญาณทฺวารสฺส สติยา อรกฺขิตภาวโตฯ โสตวิญฺญาณาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ฉวิญฺญาณกายสฺส อรกฺขิตภาวํ สนฺธายาห ‘‘อรกฺขิเตน กาเยนา’’ติฯ เกจิ ปน ‘‘กาเยนา’’ติ อตฺถํ วทนฺติ, เตสมฺปิ วุตฺตนเยเนว อตฺถโยชนาย สติ ยุเชฺชยฺยฯ อปเร ปน ‘‘อรกฺขิเตน จิเตฺตนา’’ติ ปฐนฺติ, เตสมฺปิ วุตฺตนโย เอว อโตฺถฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตนา**ติ สสฺสตาทิมิจฺฉาภินิเวสทูสิเตนฯ **ถินมิทฺธาภิภูเตนา**ติ จิตฺตสฺส อกลฺยตาลกฺขเณน ถิเนน กายสฺส อกลฺยตาลกฺขเณน มิเทฺธน จ อโชฺฌตฺถเฏฺฐน, เตน กาเยน จิเตฺตนาติ วา สมฺพโนฺธฯ **วสํ มารสฺส คจฺฉตี**ติ กิเลสมาราทิกสฺส สพฺพสฺสปิ มารสฺส วสํ ยถากามกรณียตํ อุปคจฺฉติ, เตสํ วิสยํ นาติกฺกมตีติ อโตฺถฯ

อิมาย หิ คาถาย ภควา เย สติอารกฺขาภาเวน สพฺพโส อรกฺขิตจิตฺตา, โยนิโสมนสิการสฺส เหตุภูตาย ปญฺญาย อภาวโต อโยนิโส อุมฺมุชฺชเนน นิจฺจนฺติอาทินา วิปริเยสคาหิโน, ตโต เอว กุสลกิริยาย วีริยารมฺภาภาวโต โกสชฺชาภิภูตา สํสารวฏฺฏโต สีสํ น อุกฺขิปิสฺสนฺตีติ เตสํ ภิกฺขูนํ ปมาทวิหารครหามุเขน วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิวฏฺฏํ ทเสฺสตุํ, **‘‘ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา’’**ติ ทุติยคาถมาหฯ

ตตฺถ **ตสฺมา รกฺขิตจิตฺตสฺสา**ติ ยสฺมา อรกฺขิตจิโตฺต มารสฺส ยถากามกรณีโย หุตฺวา สํสาเรเยว โหติ, ตสฺมา สติสํวเรน มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ รกฺขเณน ปิทหเนน รกฺขิตจิโตฺต อสฺสฯ จิเตฺต หิ รกฺขิเต จกฺขาทิอินฺทฺริยานิ รกฺขิตาเนว โหนฺตีติฯ **สมฺมาสงฺกปฺปโคจโร**ติ ยสฺมา มิจฺฉาสงฺกปฺปโคจโร ตถา ตถา อโยนิโส วิตเกฺกตฺวา นานาวิธานิ มิจฺฉาทสฺสนานิ คณฺหโนฺต มิจฺฉาทิฏฺฐิหเตน จิเตฺตน มารสฺส ยถากามกรณีโย โหติ, ตสฺมา โยนิโสมนสิกาเรน กมฺมํ กโรโนฺต เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทิสมฺมาสงฺกปฺปโคจโร อสฺส, ฌานาทิสมฺปยุตฺตํ สมฺมาสงฺกปฺปเมว อตฺตโน จิตฺตสฺส ปวตฺติฏฺฐานํ กเรยฺยฯ **สมฺมาทิฏฺฐิปุเรกฺขาโร**ติ สมฺมาสงฺกปฺปโคจรตาย วิธูตมิจฺฉาทสฺสโน ปุเรตรํเยว กมฺมสฺสกตาลกฺขณํ, ตโต ยถาภูตญาณลกฺขณญฺจ สมฺมาทิฏฺฐึ ปุรโต กตฺวา ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว สีลสมาธีสุ ยุโตฺต ปยุโตฺต วิปสฺสนํ อารภิตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต **ญตฺวาน อุทยพฺพยํ** ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ สมปญฺญาสาย อาการเรหิ

อุปฺปาทนิโรธํ ววตฺถเปตฺวา อุทยพฺพยญาณมธิคนฺตฺวา ตโต ปรํ ภงฺคานุปสฺสนาทิวเสน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อนุกฺกเมน อริยมคฺคํ คณฺหนฺโต อคฺคมเคฺคน, **ถินมิทฺธาภิภู ภิกฺขุ สพฺพา ทุคฺคติโย ชเหติ**, เอวํ โส เหฏฺฐิมมคฺควชฺฌานํ กิเลสานํ ปฐมเมว ปหีนตฺตา ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชนกถินมิทฺธานํ อธิคเตน อรหตฺตมเคฺคน สมุจฺฉินฺทนโต ตเทกฏฺฐานํ มานาทีนมฺปิ ปหีนตฺตา สพฺพโส ภินฺนกิเลโส ขีณาสโว ภิกฺขุ ติวิธทุกฺขตาโยเคน ทุคฺคติสงฺขาตา สพฺพาปิ คติโย อุจฺฉินฺนภวมูลตฺตา **ชเห,** ปชเหยฺยฯ ตาสํ ปรภาเค นิพฺพาเน ปติฏฺเฐยฺยาติ อโตฺถฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. โคปาลกสุตฺตวณฺณนา

๓๓. ตติเย **โกสเลสูติ** โกสลา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท ''โกสลา''เตฺวว วุจฺจติ, เตสุ โกสเลสุ ชนปเทฯ **จาริกํ จรตีติ** อตุริตจาริกาวเสน ชนปทจาริกํ จรติฯ **มหตาติ** คุณมหเตฺตนปิ มหตา, อปริจฺฉินฺนสงฺขฺยตฺตา สงฺขฺยามหเตฺตนปิ มหตาฯ **ภิกฺขุสเงฺฆนาติ** ทิฏฺฐิสีลสามญฺญสํหเตน สมณคเณนฯ **สทฺธินฺติ** เอกโตฯ **มคฺคา โอกฺกมฺมาติ** มคฺคโต อปกฺกมิตฺวาฯ **อญฺญตรํ รุกฺขมูลนฺติ** ฆนปตฺตสาขาวิฏปสมฺปนฺนสฺส สนฺทจฺฉายสฺส มหโต รุกฺขสฺส สมีปสงฺขาตํ มูลํฯ

อญฺญตโร โคปาลโกติ เอโก โคคณรกฺขโก, นาเมน ปน นโนฺท นามฯ โส กิร อโฑฺฒ มหทฺธโน มหาโภโค, ยถา เกณิโย ชฏิโล ปพฺพชฺชาวเสน, เอวํ อนาถปิณฺฑิกสฺส โคยูถํ รกฺขโนฺต โคปาลกเตฺตน ราชปีฬํ อปหรโนฺต อตฺตโน กุฏุมฺพํ รกฺขติฯ โส กาเลน กาลํ ปญฺจ โครเส คเหตฺวา, มหาเสฏฺฐิสฺส สนฺติกํ อาคนฺตฺวา นิยฺยาเตตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา, สตฺถารํ ปสฺสติ, ธมฺมํ สุณาติ, อตฺตโน วสนฏฺฐานํ อาคมนตฺถาย สตฺถารํ ยาจติฯ สตฺถา ตเสฺสว ญาณปริปากํ อาคมยมาโน อคนฺตฺวา, อปรภาเค มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน ปริวุโต ชนปทจาริกํ จรโนฺต, ''อิทานิสฺส ญาณํ ปริปกฺก''นฺติ ญตฺวา ตสฺส วสนฏฺฐานสฺส อวิทูเร มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิ ตสฺส อาคมนํ อาคมยมาโนฯ นโนฺทปิ โข ''สตฺถา กิร ชนปทจาริกํ จรโนฺต อิโต อาคจฺฉตี''ติ สุตฺวา, หฏฺฐตุโฏฺฐ เวเคน คนฺตฺวา, สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา กตปฏิสนฺถาโร เอกมนฺตํ นิสีทิ, อถสฺส ภควา ธมฺมํ เทเสสิฯ โส โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิตฺวา ภควนฺตํ นิมเนฺตตฺวา สตฺตาหํ ปายาสทานมทาสิ, สตฺตเม ทิวเส ภควา อนุโมทนํ กตฺวา ปกฺกามิฯ เตน วุตฺตํ – **''เอกมนฺตํ นิสินฺนํ โข ตํ โคปาลกํ ภควา ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสสิ…เป.… อุฏฺฐายาสนา ปกฺกามี''**ติฯ

ตตฺถ **สนฺทเสฺสสีติ** ''อิเม ธมฺมา กุสลา, อิเม ธมฺมา อกุสลา''ติอาทินา กุสลาทิธเมฺม กมฺมวิปาเก อิธโลกปรโลเก ปจฺจกฺขโต ทเสฺสโนฺต อนุปุพฺพิกถาวสาเน จตฺตาริ อริยสจฺจานิ สมฺมา ทเสฺสสิฯ **สมาทเปสีติ** ''สจฺจาธิคมาย อิเม นาม ธมฺมา อตฺตนิ อุปฺปาเทตพฺพา''ติ สีลาทิธเมฺม สมฺมา คณฺหาเปตฺวา เตสุ ตํ ปติฏฺฐเปสิฯ **สมุเตฺตเชสีติ** เต ธมฺมา สมาทินฺนา อนุกฺกเมน ภาวิยมานา นิเพฺพธภาคิยา หุตฺวา ติกฺขวิสทา ยถา ขิปฺปํ อริยมคฺคํ อาวหนฺติ, ตถา สมฺมา อุเตฺตเชสิ สมฺมเทว เตเชสิฯ **สมฺปหํเสสีติ** ภาวนาย ปุเพฺพนาปรํ วิเสสภาวทสฺสเนน จิตฺตสฺส ปโมทาปนวเสน สุฏฺฐุ ปหํเสสิฯ อปิเจตฺถ สาวชฺชานวชฺชธเมฺมสุ ทุกฺขาทีสุ จ สโมฺมหวิโนทเนน สนฺทสฺสนํ, สมฺมาปฏิปตฺติยํ ปมาทาปโนทเนน สมาทปนํ, จิตฺตสฺสาลสิยาปตฺติวิโนทเนน สมุเตฺตชนํ, สมฺมาปฏิปตฺติสิทฺธิยา สมฺปหํสนํ เวทิตพฺพํฯ เอวํ โส ภควโต สามุกฺกํสิกาย ธมฺมเทสนาย โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหิฯ **อธิวาเสสีติ** เตน ทิฏฺฐสเจฺจน ''อธิวาเสตุ

เม, ภเนฺต ภควา’’ติอาทินา นิมนฺติโต กายงฺควาจงฺคํ อโจเปนฺโต จิเตฺตเนว อธิวาเสสิ สาทิยิฯ เตเนวาห **“ตุณฺหีภาเวนา”**ติฯ

อโปฺปทกปายาสนฺติ นิรุทกปายาสํฯ **ปฏิยาทาเปตฺวา**ติ สมฺปาเทตฺวา สเชฺชตฺวาฯ **นวญฺจ สปฺปิ**นฺติ นวนีตํ คเหตฺวา ตาวเทว วิลีนํ มณฺฑสปฺปิญฺจ ปฏิยาทาเปตฺวาฯ **สหตฺถา**ติ อาทรชาโต สหเตฺถเนว ปริวิสโนฺตฯ **สนฺตเปฺปสี**ติ ปฏิยตฺตํ โภชนํ โภเชสิฯ **สมฺปวาเรสี**ติ ‘‘อลํ อล’’นฺติ วาจาย ปฏิกฺขิปาเปสิฯ **ภุตฺตาวิ**นฺติ กตภตฺตกิจฺจํฯ **โอนีตปตฺตปาณิ**นฺติ ปตฺตโต อปนีตปาณิํ, ‘‘โธตปตฺตปาณิ’’นฺติปิ ปาโฐ, โธตปตฺตหตฺถนฺติ อโตฺถฯ **นีจ**นฺติ อนุจฺจํ อาสนํ คเหตฺวา อาสเนเยว นิสีทนํ อริยเทสวาสีนํ จาริตฺตํ, โส ปน สตฺถุ สนฺติเก อุปจารวเสน ปญฺญตฺตสฺส ทารุผลกาสนสฺส สมีเป นิสีทิฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติอาทิ สตฺตเม ทิวเส กตํ อนุโมทนํ สนฺธาย วุตฺตํ ฯ โส กิร สตฺตาหํ ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ ตตฺถ วสาเปตฺวา มหาทานํ ปวเตฺตสิฯ สตฺตเม ปน ทิวเส อโปฺปทกปายาสทานํ อทาสิฯ สตฺถา ตสฺส ตสฺมิํ อตฺตภาเว อุปริมคฺคตฺถาย ญาณปริปากาภาวโต อนุโมทนเมว กตฺวา ปกฺกามิฯ

สีมนฺตริกายาติ สีมนฺตเร, ตสฺส คามสฺส อนฺตรํฯ คามวาสิโน กิร เอกํ ตฟ้ากํ นิสฺสาย เตน สทฺธิํ กลหํ อกํสุฯ โส เต อภิภวิตฺวา ตํ ตฟ้ากํ คณฺหิฯ เตน พทฺธาฆาโต เอโก ปุริโส ตํ สตฺถุ ปตฺตํ คเหตฺวา ทูรํ อนุคนฺตฺวา ‘‘นิวตฺตาหิ อุปาสกา’’ติ วุเตฺต ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อญฺชลิํ กตฺวา ยาว ทสฺสนูปจารสมติกฺกมา ทสนขสโมธานสมุชฺชลํ อญฺชลิํ สิรสิ ปคฺคยฺห ปฏินิวตฺติตฺวา ทฺวินฺนํ คามานํ อนฺตเร อรญฺญปฺปเทเส เอกกํ คจฺฉนฺตํ สเรน วิชฺฌิตฺวา มาเรสิฯ เตน วุตฺตํ **อจิรปกฺกนฺตสฺส…เป…. โวโรเปสี**’’ติฯ เกนจิเทว กรณีเยน โอหียิตฺวา ปจฺฉา คจฺฉนฺตา ภิกฺขู ตํ ตถา มตํ ทิสฺวา ภควโต ตมตฺถํ อาโรเจสุํ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“อถ โข สมฺพหุลา ภิกฺขู”**ติอาทิฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ยสฺมา ทิฏฺฐิสมฺปนฺนํ อริยสาวกํ นนฺทํ มาเรเนฺตน ปุริเสน อานนฺตริยกมฺมํ พหุลํ อปุญฺญํ ปสุตํ, ตสฺมา ยํ โจเรหิ จ เวรีหิ จ กตฺตพฺพํ, ตโตปิ โฆรตรํ อิเมสํ สตฺตานํ มิจฺฉาปณิหิตํ จิตฺตํ กโรตีติ อิมมตฺถํ ชานิตฺวา ตทตฺถทีปนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ทิโส ทิส**นฺติ ทูสโก ทูสนียํ โจโร โจรํ, ทิสฺวาติ วจนเสโสฯ **ยํ ตํ กยิรา**ติ ยํ ตสฺส อนยพฺยสนํ กเรยฺย, ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอโก เอกสฺส มิตฺตทุพฺภี โจโร ปุตฺตทารเขตฺตวตฺถุโคมหิํสาทีสุ อปรชฺฌโนฺต ยสฺส อปรชฺฌติ, ตมฺปิ ตเถว อตฺตนิ อปรชฺฌนฺตํ โจรํ ทิสฺวา, เวรี วา ปน เกนจิเทว การเณน พทฺธเวรํ เวริํ ทิสฺวา อตฺตโน กกฺขฬตาย ทารุณตาย ยํ ตสฺส อนยพฺยสนํ กเรยฺย, ปุตฺตทารํ วา ปีเฬยฺย, เขตฺตาทีนิ วา นาเสยฺย, ชีวิตา วา โวโรเปยฺย , ทสสุ อกุสลกมฺมปเถสุ มิจฺฉาฐปิตตฺตา **มิจฺฉาปณิหิตํ จิตฺตํ ปาปิโย นํ ตโต กเร,** นํ ปุริสํ ปาปตรํ ตโต กเรยฺยฯ วุตฺตปฺปกาโร หิ ทิโส วา เวรี วา ทิสสฺส วา เวริโน วา อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ทุกฺขํ วา อุปฺปาเทยฺย, ชีวิตกฺขยํ วา กเรยฺยฯ อิทํ ปน อกุสลกมฺมปเถสุ มิจฺฉาฐปิตํ จิตฺตํ ทิเฏฺฐว ธเมฺม อนยพฺยสนํ ปาเปติ, อตฺตภาวสตสหเสฺสสุปิ จตูสุ อปาเยสุ ขิปิตฺวา สีสมสฺส อุกฺขิปิตุํ น เทตีติฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ยกฺขปหารสุตฺตวณฺณนา

๓๔. จตุเตฺถ **กโปตกนฺทรายนฺ**ติ เอวํนามเก วิหาเรฯ ตสฺมึ กิร ปพฺพตกนฺทเร ปุเพฺพ พหู กโปตา วสึสุ, เตน สา ปพฺพตกนฺทรา ‘‘กโปตกนฺทรา’’ติ วุจฺจติฯ อปรภาเค ตตฺถ กตวิหาโรปิ ‘‘กโปตกนฺทรา’’เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘กโปตกนฺทรายนฺติ เอวํนามเก วิหาเร’’ติฯ **ชุณฺหาย รตฺติยา**ติ สุกฺกปกฺขรตฺติยํฯ **นโวโรปิเตหิ เกเสหี**ติ อจิรโอหาริเตหิ เกเสหิ, อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เจตํ กรณวจนํฯ **อโพฺภกาเส**ติ ยตฺถ อุปริจฺฉทนํ ปริเกฺขโป วา นตฺถิ, ตาทิเส อากาสงฺคเณฯ

ตตฺถ อายสฺมา สาริปุโตฺต สุวณฺณวโณฺณ, อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน นีลุปฺปลวโณฺณฯ อุโภปิ ปน เต มหาเถรา อุทิจฺจพฺราหฺมณชจฺจา กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกํ เอกํ อสเงฺขยฺยํ อภินีหารสมฺปนฺนา ฉฬภิญฺญาปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตา มหาขีณาสวา สมาปตฺติลาภิโน สตฺตสฏฺฐิยา สาวกปารมิญาณานํ มตฺถกปฺปตฺตา เอตํ กโปตกนฺทรวิหารํ อุปโสภยนฺตา เอกํ กนกคุหํ ปวิฏฺฐา เทฺว สีหา วิย, เอกํ วิชมฺภนภูมึ โอติณฺณา เทฺว พฺยคฺฆา วิย, เอกํ สุปุปฺผิตสาลวนํ ปวิฏฺฐา เทฺว ฉทฺทนฺตนาคราชาโน วิย, เอกํ สิมฺพลิวนํ ปวิฏฺฐา เทฺว สุปณฺณราชาโน วิย, เอกํ นรวาหนยานํ อภิรุฬฺหา เทฺว เวสฺสวณา วิย, เอกํ ปณฺฑุกมฺพลสิลาสนํ อภินิสินฺนา เทฺว สกฺกา วิย, เอกวิมานพฺภนฺตรคตา เทฺว มหาพฺรหฺมาโน วิย, เอกสฺมึ คคนฏฺฐาเน ฐิตานิ เทฺว จนฺทมณฺฑลานิ วิย, เทฺว สูริยมณฺฑลานิ วิย จ วิโรจึสุฯ เตสุ อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ตุณฺหี นิสีทิ, อายสฺมา ปน สาริปุโตฺต สมาปชฺชิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อญฺญตรํ สมาธึ สมาปชฺชิตฺวา’’**ติฯ

ตตฺถ **อญฺญตรํ สมาธิ**นฺติ อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหารสมาปตฺติํฯ เกจิ ‘‘สญฺญาเวทยิตนิโรธสมาปตฺติ’’นฺติ วทนฺติ, อปเร ปนาหุ ‘‘อารุปฺปปาทกํ ผลสมาปตฺติ’’นฺติฯ อิมา เอว หิ ติโสฺส กายรกฺขณสมตฺถา สมาปตฺติโยฯ ตตฺถ นิโรธสมาปตฺติยา สมาธิปริยายสมฺภโว เหฏฺฐา วุโตฺตว, ปจฺฉิมํเยว ปน อาจริยา วเณฺณนฺติฯ **อุตฺตราย ทิสาย ทกฺขิณํ ทิสํ คจฺฉนฺตี**ติ อุตฺตราย ทิสาย ยกฺขสมาคมํ คนฺตฺวา อตฺตโน ภวนํ คนฺตุํ ทกฺขิณํ ทิสํ คจฺฉนฺติฯ **ปฏิภาติ มนฺ**ติ อุปฏฺฐาติ มมฯ **มนฺ**ติ หิ ปฏิสทฺทโยเคน สามิอเตฺถ อุปโยควจนํ, อิมสฺส สีเส ปหารํ ทาตุํ จิตฺตํ เม อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ โส กิร ปุริมชาติยํ เถเร พทฺธาฆาโต, เตนสฺส เถรํ ทิสฺวา ปทุฏฺฐจิตฺตสฺส เอวํ อโหสิฯ อิตโร ปน สปฺปญฺญชาติโก, ตสฺมา ตํ ปฏิเสเธโนฺต **‘‘อลํ สมฺมา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **มา อาสาเทสี**ติ มา ฆเฏฺฏสิ, มา ปหารํ เทหีติ วุตฺตํ โหติฯ **อุฬาโร**ติ อุฬาเรหิ อุตฺตเมหิ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคโตฯ

อนาทิยิตฺวาติ อาทรํ อกตฺวา, ตสฺส วจนํ อคฺคเหตฺวาฯ ยสฺมา ปน ตสฺส วจนํ อคฺคณฺหโนฺต ตํ อนาทิยโนฺต นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ – ‘‘ตํ ยกฺขํ อนาทิยิตฺวา’’ติฯ **สีเส ปหารํ อทาสี**ติ สพฺพถาเมน อุสฺสาหํ ชเนตฺวา อากาเส ฐิโตว สีเส ขฏกํ อทาสิ, มุทฺธนิ มุฏฺฐิฆาตํ อกาสีติ อโตฺถฯ **ตาว มหา**ติ ถามมหเตฺตน ตตฺตกํ มหโนฺต ปหาโร อโหสิฯ **เตน ปหาเรนา**ติ เตน ปหาเรน กรณภูเตนฯ **สตฺตรตนนฺ**ติ ปมาณมชฺฌิมสฺส ปุริสสฺส รตเนน สตฺตรตนํฯ **นาคนฺ**ติ หตฺถินาคํฯ **โอสาเทยฺยา**ติ ปถวิยํ โอสีทาเปยฺย นิมฺมุชฺชาเปยฺยฯ ‘‘โอสาเรยฺยา’’ติปิ ปาโฐ, จุณฺณวิจุณฺณํ กเรยฺยาติ อโตฺถฯ **อฑฺฒฏฺฐมรตนนฺ**ติ อเฑฺฒน อฏฺฐนฺนํ ปูรณานิ อฑฺฒฏฺฐมานิ, อฑฺฒฏฺฐมานิ รตนานิ ปมาณํ เอตสฺสาติ อฑฺฒฏฺฐมรตโน, ตํ อฑฺฒฏฺฐมรตนํฯ **มหนฺตํ ปพฺพตกูฏนฺ**ติ เกลาสกูฏปฺปมาณํ วิปุลํ คิริกูฏํฯ **ปทาเลยฺยา**ติ สกลิกากาเรน ภิเนฺทยฺยฯ อปิ โอสาเทยฺย, อปิ ปทาเลยฺยาติ สมฺพโนฺธฯ

ตาวเทว จสฺส สรีเร มหาปริฬาโห อุปฺปชฺชิ, โส เวทนาตุโร อากาเส ฐาตุํ อสโกฺกโนฺต ภูมิยํ ปติ, ตงฺขณเญฺญว อฏฺฐสฏฺฐิสหสฺสาธิกโยชนสตสหสฺสุเพฺพธํ สิเนรุมฺปิ ปพฺพตราชานํ สนฺธาเรนฺตี จตุนหุตาธิกทฺวิโยชนสตสหสฺสพหลา มหาปถวี ตํ ปาปสตฺตํ ธาเรตุํ อสโกฺกนฺตี วิย วิวรมทาสิฯ อวีจิโต ชาลา อุฏฺฐหิตฺวา กนฺทนฺตํเยว ตํ คณฺหิํสุ, โส กนฺทโนฺต วิปฺปลปโนฺต ปติฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ จ ปน โส ยโกฺข ‘ฑยฺหามิ ฑยฺหามี’ติ วตฺวา ตเตฺถว มหานิรยํ อปตาสี**ติฯ ตตฺถ **อปตาสี**ติ อปติฯ

กิํ ปน โส ยกฺขตฺตภาเวเนว นิรยํ อุปคจฺฉีติ? น อุปคจฺฉิ, ยเณฺหตฺถ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ ปาปกมฺมํ อโหสิ, ตสฺส พเลน ยกฺขตฺตภาเว มหนฺตํ ทุกฺขํ อนุภวิฯ ยํ ปน อุปปชฺชเวทนียํ อานนฺตริยกมฺมํ, เตน จุติอนนฺตรํ นิรเย อุปฺปชฺชีติฯ เถรสฺส ปน สมาปตฺติพเลน อุปตฺถมฺภิตสรีรสฺส น โกจิ วิกาโร อโหสิฯ สมาปตฺติโต อวุฏฺฐิตกาเล หิ ตํ ยโกฺข ปหริ, ตถา ปหรนฺตํ ทิพฺพจกฺขุนา ทิสฺวา อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ธมฺมเสนาปติํ อุปสงฺกมิ, อุปสงฺกมนสมกาลเมว จ ธมฺมเสนาปติ สมาปตฺติโต อุฏฺฐาสิฯ อถ นํ มหาโมคฺคลฺลาโน สรีรวุตฺติํ ปุจฺฉิ, โสปิสฺส พฺยากาสิ, เตน วุตฺตํ – **“อทฺทสา โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน…เป.… อปิ จ เม สีสํ โถกํ ทุกฺข**”นฺติฯ

ตตฺถ **โถกํ ทุกฺข**นฺติ โถกํ อปฺปมตฺตกํ มธุรกชาตํ วิย เม สีสํ ทุกฺขิตํ, ทุกฺขปฺปตฺตนฺติ อโตฺถฯ ทุกฺขาธิฏฺฐานญฺหิ สีสํ ทุกฺขนฺติ วุตฺตํฯ ‘‘สีเส โถกํ ทุกฺข’’นฺติปิ ปาโฐฯ กถํ ปน สมาปตฺติพเลน สรีเร อุปตฺถมฺภิเต เถรสฺส สีเส โถกมฺปิ ทุกฺขํ อโหสีติ? อจิเรเนว วุฏฺฐิตตฺตาฯ อโนฺต สมาปตฺติยํ อปญฺญายมานทุกฺขญฺหิ กายนิสฺสิตตฺตา นิทฺทํ อุปคตสฺส มกสาทิชนิตํ วิย ปฏิพุทฺธสฺส โถกํ ปญฺญายิตฺถฯ

‘‘มหาพเลน ยเกฺขน ตถา สพฺพุสฺสาเหน ปหเฏ สรีเรปิ วิกาโร นาม นตฺถี’’ติ อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาเตน อายสฺมตา มหาโมคฺคลฺลาเนน **“อจฺฉริยํ, อาวุโส สาริปุตฺตา”**ติอาทินา ธมฺมเสนาปติโน มหานุภาวตาย วิภาวิตาย โสปิสฺส **‘อจฺฉริยํ, อาวุโส โมคฺคลฺลานา**”ติอาทินา อิทฺธานุภาวมหนฺตตาปกาสนาปเทเสน อตฺตโน อิสฺสามจฺฉริยาหงฺการาทิมลานํ สุปฺปหีนตํ ทีเปติฯ **ปํสุปิสาจกมฺปิ น ปสฺสามา**ติ สงฺการกูฏาทีสุ วิจรณกขุทฺทกเปตมฺปิ น ปสฺสามฯ อิติ อธิคมปฺปิจฺฉานํ อคฺคภูโต มหาเถโร ตสฺมิํ กาเล อนาวชฺชเนน เตสํ อทสฺสนํ สนฺธาย วทติฯ เตเนวาห **“เอตรหี”**ติฯ

ภควา ปน เวฬุวเน ฐิโต อุภินฺนํ อคฺคสาวกานํ อิมํ กถาสลฺลาปํ ทิพฺพโสเตน อโสฺสสิฯ เตน วุตฺตํ – **“อโสฺสสิ โข ภควา”**ติอาทิ, ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส สมาปตฺติพลูปคตํ อิทฺธานุภาวมหนฺตตํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ ตเสฺสว ตาทิภาวปฺปตฺติทีปกํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยสฺส เสลูปมํ จิตฺตํ, ฐิตํ นานุปกมฺปตี**ติ ยสฺส ขีณาสวสฺส จิตฺตํ เอกคฺฆนสิลามยปพฺพตูปมํ สเพฺพสํ อิญฺชนานํ อภาวโต วสีภาวปฺปตฺติยาว ฐิตํ สเพฺพหิปิ โลกธเมฺมหิ นานุปกมฺปติ น ปเวธติฯ อิทานิสฺส อกมฺปนาการํ สทฺธิํ การเณน ทเสฺสตุํ **“วิรตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วิรตฺตํ รชนีเยสู**ติ วิราคสงฺขาเตน อริยมเคฺคน รชนีเยสุ ราคุปฺปตฺติเหตุภูเตสุ สเพฺพสุ เตภูมกธเมฺมสุ วิรตฺตํ, ตตฺถ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนราคนฺติ อโตฺถฯ **โกปเนเยฺย**ติ ปฏิฆฏฺฐานีเย สพฺพสฺมิมฺปิ อาฆาตวตฺถุสฺมิํ **น กุปฺปติ** น ทุสฺสติ น วิการํ อาปชฺชติฯ **ยเสฺสวํ ภาวิตํ จิตฺต**นฺติ ยสฺส ยถาวุตฺตสฺส อริยปุคฺคลสฺส จิตฺตํ เอวํ วุตฺตนเยน ตาทิภาวาวหนภาเวน ภาวิตํฯ **กุโต ตํ**

ทุกฺขเมสฺสตีติ ตํ อุตฺตมปุคฺคลํ กุโต สตฺตโต สงฺขารโต วา ทุกฺขํ อุปคมิสฺสติ, น ตาทิสสฺส ทุกฺขํ อตฺถีติ อโตฺถฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. นาคสุตฺตวณฺณนา

๓๕. ปญฺจเม **โกสมฺพิย**นฺติ กุสุเมฺพน นาม อิสินา วสิตฏฺฐาเน มาปิตตฺตา ‘‘โกสมฺพี’’ติ เอวํลทฺธนามเก นคเรฯ **โฆสิตาราเม**ติ โฆสิตเสฏฺฐินา การิเต อาราเมฯ ***ภควา อากิโณฺณ วิหรตี***ติ ภควา สมฺพาธปฺปโตฺต วิหรติฯ กึ ปน ภควโต สมฺพาโธ อตฺถิ, สํสโคฺค วาติ? นตฺถิฯ น หิ โกจิ ภควนฺตํ อนิจฺฉาย อุปสงฺกมิตุํ สโกฺกติฯ ทุราสทา หิ พุทฺธา ภควโนฺต สพฺพตฺถ จ อนุปลิตฺตตฺตาฯ หิเตสิตาย ปน สเตฺตสุ อนุกมฺปํ อุปาทาย ‘‘มุโตฺต โมเจสฺสามี’’ติ ปฏิญฺญานุรูปํ จตุโรฆนิตฺถรณตฺถํ อฏฺฐนฺนํ ปริสานํ อตฺตโน สนฺติกํ กาเลน กาลํ อุปสงฺกมนํ อธิวาเสติ, สยญฺจ มหากรุณาสมุสฺสาหิโต กาลญฺญู หุตฺวา ตตฺถ อุปสงฺกมติ, อิทํ สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณํ, อยมิธ อากิณฺณวิหาโรติ อธิเปฺปโตฯ

อิธ ปน โกสมฺพิกานํ ภิกฺขูนํ กลหชาตานํ สตฺถา ทีฆีติสฺส โกสลรโญฺญ วตฺถุํ อาหริตฺวา, ‘‘น หิ เวเรน เวรานิ, สมฺมนฺตีธ กุทาจน’’นฺติอาทินา (ธ. ป. ๕; ม. นิ. ๓.๒๓๗; มหาว. ๔๖๔) โอวาทํ อทาสิ, ตํ ทิวสํ เตสํ กลหํ กโรนฺตานํเยว รตฺติ วิภาตาฯ ทุติยทิวเสปิ ภควา ตเมว วตฺถุํ กเถสิ, ตํ ทิวสมฺปิ เตสํ กลหํ กโรนฺตานํเยว รตฺติ วิภาตาฯ ตติยทิวเสปิ ภควา ตเมว วตฺถุํ กเถสิ, อถญฺญตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอวมาห – ‘‘อโปฺปสฺสุโกฺก, ภเนฺต ภควา, ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารมนุยุโตฺต วิหรตุ, มยเมเตน ภณฺฑเนน กลเหน วิคฺคเหน วิวาเทน ปญฺญายิสฺสามา’’ติฯ สตฺถา ‘‘ปริยาทินฺนจิตฺตา โข อิเม โมฆปุริสา น ทานิเม สกฺกา สญฺญาเปตุํ, นตฺถิ เจตฺถ สญฺญาเปตพฺพา, ยํนูนาหํ เอกจาริกวาสํ วเสยฺยํ, เอวํ อิเม ภิกฺขู กลหโต โอรมิสฺสนฺตี’’ติ จิเนฺตสิฯ เอวํ เตหิ กลหการเกหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ เอกวิหาเร วาสํ วิเนตพฺพาภาวโต อุปาสกาทีหิ อุปสงฺกมนญฺจ อากิณฺณวิหารํ กตฺวา วุตฺตํ – ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา อากิโณฺณ วิหรตี’’ติอาทิฯ

ตตฺถ **ทุกฺข**นฺติ น สุขํ, อนาราธิตจิตฺตตาย น อิฏฺฐนฺติ อโตฺถฯ เตเนวาห **‘‘น ผาสุ วิหรามี’’**ติฯ **วูปกโฏฺฐ**ติ ปวิเวกโฏฺฐ ทูรีภูโตฯ ตถา จิเนฺตตฺวาว ภควา ปาโตว สรีรปฺปฏิชคฺคนํ กตฺวา โกสมฺพิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา กญฺจิ อนามเนฺตตฺวา เอโก อทุติโย คนฺตฺวา โกสลรเฏฺฐ ปาลิเลยฺยเก วนสเณฺฑ ภทฺทสาลมูเล วิหาสิฯ เตน วุตฺตํ – ***‘‘อถ โข ภควา ปุพฺพณฺหสมยํ…เป.… ภทฺทสาลมูเล’’***ติฯ ตตฺถ **สาม**นฺติ สยํฯ **สํสาเมตฺวา**ติ ปฏิสาเมตฺวาฯ **ปตฺตจีวรมาทายา**ติ เอตฺถาปิ สามนฺติ ปทํ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ **อุปฏฺฐาเก**ติ โกสมฺพินครวาสิโน โฆสิตเสฏฺฐิอาทิเก อุปฏฺฐาเก, วิหาเร จ อคฺคุปฏฺฐากํ อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อนามเนฺตตฺวาฯ

เอวํ คเต สตฺถริ ปญฺจสตา ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อาหํสุ – ‘‘อาวุโส อานนฺท, สตฺถา เอกโกว คโต, มยํ อนุพนฺธิสฺสามา’’ติฯ ‘‘อาวุโส, ยทา ภควา สามํ เสนาสนํ สํสาเมตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย อนามเนฺตตฺวา อุปฏฺฐาเก จ อนปโลเกตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ อทุติโย คจฺฉติ, ตทา เอกจารํ จริตุํ ภควโต อชฺฌาสโย, สาวเกน นาม สตฺถุ อชฺฌาสยานุรูปํ ปฏิปชฺชิตพฺพํ, ตสฺมา น อิเมสุ ทิวเสสุ ภควา อนุคนฺตโพฺพ’’ติ นิวาเรสิ, สยมฺปิ นานุคจฺฉิฯ

อนุปุเพฺพนาติ อนุกฺกเมน, คามนิคมปฏิปาฏิยา จาริกํ จรมาโน ‘‘เอกจารวาสํ ตาว วสมานํ ภิกฺขุํ ปสฺสิสฺสามี’’ติ พาลกโลณการคามํ คนฺตฺวา ตตฺถ ภคุเตฺถรสฺส สกลํ

ปจฺฉาภตฺตเญฺจว ติยามญฺจ รตฺตึ เอกจารวาเส อานิสํสํ กเถตฺวา ปุนทิวเส เตน ปจฺฉาสมเณน ปิณฺฑาย จริตฺวา ตํ ตเตฺถว นิวเตฺตตฺวา ''สมคฺควาสํ วสมาเน ตโย กุลปุเตฺต ปสฺสิสฺสามี''ติ ปาจีนวํสมิคทายํ คนฺตฺวา เตสมฺปิ สกลรตฺตึ สมคฺควาเส อานิสํสํ กเถตฺวา เตปิ ตเตฺถว นิวเตฺตตฺวา เอกโกว ปาลิเลยฺยคามํ สมฺปโตฺตฯ ปาลิเลยฺยคามวาสิโน ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ภควโต ทานํ ทตฺวา ปาลิเลยฺยคามสฺส อวิทูเร รกฺขิตวนสโณฺฑ นาม อตฺถิ, ตตฺถ ภควโต ปณฺณสาลํ กตฺวา ''เอตฺถ ภควา วสตู''ติ ยาจิตฺวา วาสยึสุฯ **ภทฺทสาโล**ติ ปน ตเตฺถโก มนาโป ภทฺทโก สาลรุกฺโข, ภควา ตํ คามํ อุปนิสฺสาย วนสเณฺฑ ปณฺณสาลสมีเป ตสฺมึ รุกฺขมูเล วิหาสิฯ เตน วุตฺตํ – **''ปาลิเลยฺยเก วิหรติ รกฺขิตวนสเณฺฑ ภทฺทสาลมูเล''**ติฯ

หตฺถินาโคติ มหาหตฺถี ยูถปติฯ **หตฺถิกลเภหี**ติ หตฺถิโปตเกหิฯ **หตฺถิจฺฉาเปหี**ติ ขีรูปเคหิ ทหรหตฺถิโปตเกหิ, เย ''ภิงฺกา''ติปิ วุจฺจนฺติฯ **ฉินฺนคฺคานี**ติ ปุรโต ปุรโต คจฺฉเนฺตหิ เตหิ หตฺถิอาทีหิ ฉินฺนคฺคานิ ขาทิตาวเสสานิ ขาณุสทิสานิ ขาทติฯ **โอภคฺคภคฺค**นฺติ เตน หตฺถินาเคน อุจฺจฏฺฐานโต ภญฺชิตฺวา ภญฺชิตฺวา ปาติตํฯ **อสฺส สาขาภงฺค**นฺติ เอตสฺส สนฺตกํ สาขาภงฺคํ เต ขาทนฺติฯ **อาวิลานี**ติ เตหิ ปฐมตรํ โอตริตฺวา ปิวเนฺตหิ อาลุฬิตตฺตา อาวิลานิ กทฺทมมิสฺสานิ ปานียานิ ปิวติฯ **โอคาหา**ติ ติตฺถโตฯ ''โอคาห''นฺติปิ ปาฬิฯ **อสฺสา**ติ หตฺถินาคสฺสฯ **อุปนิฆํสนฺติโย**ติ ฆเฏฺฏนฺติโย, อุปนิฆํสิยมาโนปิ อตฺตโน อุฬารภาเวน น กุชฺฌติ, เตน ตา ตํ ฆํสนฺติเยวฯ **ยูถา**ติ หตฺถิฆฏาฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ โส กิร หตฺถินาโค ยูถวาเส อุกฺกณฺฐิโต ตํ วนสณฺฑํ ปวิโฎฺฐ ตตฺถ ภควนฺตํ ทิสฺวา ฆฏสหเสฺสน นิพฺพาปิตสนฺตาโป วิย นิพฺพุโต หุตฺวา ปสนฺนจิโตฺต ภควโต สนฺติเก อฏฺฐาสิ, ตโต ปฏฺฐาย วตฺตสีเส ฐตฺวา ภทฺทสาลสฺส ปณฺณสาลาย จ สมนฺตโต อปฺปหริตกํ กตฺวา สาขาภเงฺคหิ สมฺมชฺชติ, ภควโต มุขโธวนํ เทติ, นฺหาโนทกํ อาหรติ, ทนฺตกฏฺฐํ เทติ, อรญฺญโต มธุรานิ ผลานิ อาหริตฺวา สตฺถุ อุปเนติ, สตฺถา ตานิ ปริภุญฺชติ ฯ เตน วุตฺตํ – **''ตตฺร สุทํ โส หตฺถินาโค ยสฺมึ ปเทเส ภควา วิหรติ, ตํ ปเทสํ อปฺปหริตญฺจ กโรติ, โสณฺฑาย ภควโต ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฏฺฐาเปตี''**ติฯ โสณฺฑาย ทารูนิ อาหริตฺวา อญฺญมญฺญํ ฆํสิตฺวา อคฺคึ อุฏฺฐาเปตฺวา ทารูนิ ชาลาเปตฺวา ตตฺถ ปาสาณขณฺฑานิ ตาเปตฺวา ตานิ ทณฺฑเกหิ ปวเฏฺฏตฺวา โสณฺฑิยํ ขิปิตฺวา อุทกสฺส ตตฺตภาวํ ญตฺวา ภควโต สนฺติกํ อุปคนฺตฺวา ติฏฺฐติ, ภควา ''หตฺถินาโค มม นฺหานํ อิจฺฉตี''ติ ตตฺถ คนฺตฺวา นฺหานกิจฺจํ กโรติ, ปานีเยปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมึ ปน สีตเล สญฺชาเต อุปสงฺกมติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ''โสณฺฑาย ภควโต ปานียํ ปริโภชนียํ อุปฏฺฐาเปตี''ติฯ

อถ โข ภควโต รโหคตสฺสาติอาทิ อุภินฺนํ มหานาคานํ วิเวกสุขปจฺจเวกฺขณทสฺสนํ, ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ **อตฺตโน จ ปวิเวกํ วิทิตฺวา**ติ เกหิจิ อนากิณฺณภาวลทฺธํ กายวิเวกํ ชานิตฺวา, อิตเร ปน วิเวกา ภควโต สพฺพกาลํ วิชฺชนฺติเยวฯ

อิมํ อุทานนฺติ อิมํ อตฺตโน หตฺถินาคสฺส จ ปวิเวกาภิรติยา สมานชฺฌาสยภาวทีปนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถายํ สเงฺขปโตฺถ – **เอตํ อีสาทนฺตสฺส** รถอีสาสทิสทนฺตสฺส หตฺถินาคสฺส **จิตฺตํ นาเคน** พุทฺธนาคสฺส **จิเตฺตน สเมติ** สํสนฺทติฯ กถํ สเมติ เจ? **ยเทโก รมตี วเน** ยสฺมา พุทฺธนาโค ''อหํ โข ปุเพฺพ อากิโณฺณ วิหาสิ''นฺติ ปุริมํ อากิณฺณวิหารํ ชิคุจฺฉิตฺวา วิเวกํ อุปพฺรูหยมาโน อิทานิ ยถา **เอโก** อทุติโย **วเน** อรเญฺญ **รมติ** อภิรมติ, เอวํ อยมฺปิ หตฺถินาโค ปุเพฺพ อตฺตโน หตฺถิอาทีหิ อากิณฺณวิหารํ ชิคุจฺฉิตฺวา วิเวกํ อุปพฺรูหยมาโน อิทานิ **เอโก** อสหาโย

วเน อรเญฺญ **รมติ** อภิรมติฯ ตสฺมาสฺส **จิตฺตํ นาเคน สเมติ** ตสฺส จิเตฺตน สเมตีติ กตฺวา เอกีภาวรติยา เอกสทิสํ โหตีติ อโตฺถฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปิโณฺฑลสุตฺตวณฺณนา

๓๖. ฉเฏฺฐ **ปิโณฺฑลภารทฺวาโช**ติ ปิณฺฑํ อุลมาโน ปริเยสมาโน ปพฺพชิโตติ ปิโณฺฑโลฯ โส กิร ปริชิณฺณโภโค พฺราหฺมโณ หุตฺวา มหนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ลาภสกฺการํ ทิสฺวา ปิณฺฑตฺถาย นิกฺขมิตฺวา ปพฺพชิโตฯ โส มหนฺตํ กปลฺลํ ''ปตฺต''นฺติ คเหตฺวา จรติ, กปลฺลปูรํ ยาคุํ ปิวติ, ภตฺตํ ภุญฺชติ, ปูวขชฺชกญฺจ ขาทติฯ อถสฺส มหคฺฆสภาวํ สตฺถุ อาโรเจสุํฯ สตฺถา ตสฺส ปตฺตตฺถวิกํ นานุชานิ, เหฏฺฐามเญฺจ ปตฺตํ นิกฺกุชฺชิตฺวา ฐเปติ, โส ฐเปโนฺตปิ ฆํเสโนฺตว ปณาเมตฺวา ฐเปติ, คณฺหโนฺตปิ ฆํเสโนฺตว อากฑฺฒิตฺวา คณฺหาติฯ ตํ คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล ฆํสเนน ปริกฺขีณํ, นาฬิโกทนมตฺตเสฺสว คณฺหนกํ ชาตํฯ ตโต สตฺถุ อาโรเจสุํ, อถสฺส สตฺถา ปตฺตตฺถวิกํ อนุชานิฯ เถโร อปเรน สมเยน อินฺทฺริยภาวนํ ภาเวโนฺต อคฺคผเล อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ อิติ โส ปุเพฺพ สวิเสสํ ปิณฺฑตฺถาย อุลตีติ ปิโณฺฑโล, โคเตฺตน ปน ภารทฺวาโชติ อุภยํ เอกโต กตฺวา ''ปิโณฺฑลภารทฺวาโช''ติ วุจฺจติฯ

อารญฺญโกติ คามนฺตเสนาสนปฏิกฺขิปเนน อรเญฺญ นิวาโส อสฺสาติ อารญฺญโก, อารญฺญกธุตงฺคํ สมาทาย วตฺตนฺตเสฺสตํ นามํฯ ตถา ภิกฺขาสงฺขาตานํ อามิสปิณฺฑานํ ปาโต ปิณฺฑปาโต, ปเรหิ ทินฺนานํ ปิณฺฑานํ ปเตฺต นิปตนนฺติ อโตฺถฯ ปิณฺฑปาตํ อุญฺฉติ ตํ ตํ กุลํ อุปสงฺกมโนฺต คเวสตีติ **ปิณฺฑปาติโก,** ปิณฺฑาย วา ปติตุํ จริตุํ วตเมตสฺสาติ ปิณฺฑปาตี, ปิณฺฑปาตีเยว ปิณฺฑปาติโกฯ สงฺการกูฏาทีสุ ปํสูนํ อุปริ ฐิตตฺตา อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ปํสุกูลํ วิยาติ ปํสุกูลํ, ปํสุ วิย วา กุจฺฉิตภาวํ อุลติ คจฺฉตีติ ปํสุกูลํ, ปํสุกูลสฺส ธารณํ ปํสุกูลํ, ตํ สีลํ เอตสฺสาติ **ปํสุกูลิโก**ฯ สงฺฆาฏิอุตฺตราสงฺคอนฺตรวาสกสงฺขาตานิ ตีณิ จีวรานิ ติจีวรํ, ติจีวรสฺส ธารณํ ติจีวรํ, ตํ สีลํ เอตสฺสาติ **เตจีวริโกฯ อปฺปิโจฺฉ**ติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

ธุตวาโทติ **ธุโต** วุจฺจติ ธุตกิเลโส ปุคฺคโล, กิเลสธุนนกธโมฺม วาฯ ตตฺถ อตฺถิ ธุโต, น ธุตวาโท, อตฺถิ น ธุโต, ธุตวาโท, อตฺถิ เนว ธุโต, น ธุตวาโท, อตฺถิ ธุโต เจว, ธุตวาโท จาติ อิทํ จตุกฺกํ เวทิตพฺพํฯ เตสุ โย สยํ ธุตธเมฺม สมาทาย วตฺตติ, น ปรํ ตทตฺถาย สมาทเปติ, อยํ ปฐโมฯ โย ปน สยํ น ธุตธเมฺม สมาทาย วตฺตติ, ปรํ สมาทเปติ, อยํ ทุติโยฯ โย อุภยรหิโต, อยํ ตติโยฯ โย ปน อุภยสมฺปโนฺน, อยํ จตุโตฺถฯ เอวรูโป จ อายสฺมา ปิโณฺฑลภารทฺวาโชติฯ เตน วุตฺตํ ''ธุตวาโท''ติฯ เอกเทสสรูเปกเสสวเสน หิ อยํ นิเทฺทโส ยถา ตํ ''นามรูป''นฺติฯ

อธิจิตฺตมนุยุโตฺตติ เอตฺถ อฏฺฐสมาปตฺติสมฺปโยคโต อรหตฺตผลสมาปตฺติสมฺปโยคโต วา จิตฺตสฺส อธิจิตฺตภาโว เวทิตโพฺพ, อิธ ปน ''อรหตฺตผลจิตฺต''นฺติ วทนฺติฯ ตํตํสมาปตฺตีสุ สมาธิ เอว อธิจิตฺตํ, อิธ ปน อรหตฺตผลสมาธิ เวทิตโพฺพฯ เกจิ ปน ''อธิจิตฺตมนุยุเตฺตน, ภิกฺขเว, ภิกฺขุนา กาเลน กาลํ ตีณิ นิมิตฺตานิ มนสิ กาตพฺพานีติ เอตสฺมึ อธิจิตฺตสุเตฺต (อ. นิ. ๓.๑๐๓) วิย สมถวิปสฺสนาจิตฺตํ อธิจิตฺตนฺติ อิธาธิเปฺปต''นฺติ วทนฺติ, ตํ น สุนฺทรํฯ ปุริโมเยว โตฺถ คเหตโพฺพฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต ปิโณฺฑลภารทฺวาชสฺส อธิฏฺฐานปริกฺขารสมฺปทาสมฺปนฺนํ อธิจิตฺตานุโยคสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ เอวํ ‘‘อธิจิตฺตานุโยโค มม สาสนานุฏฺฐาน’’นฺติ ทีเปนฺโต **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **อนูปวาโท**ติ วาจาย กสฺสจิปิ อนุปวทนํฯ **อนูปฆาโต**ติ กาเยน กสฺสจิ อุปฆาตาakรณํฯ **ปาติโมกฺเข**ติ เอตฺถ ปาติโมกฺขปทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา นานปฺปกาเรหิ วุโตฺต, ตสฺมิํ ปาติโมเกฺขฯ สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกมลกฺขโณ **สํวโรฯ มตฺตญฺญุตา**ติ ปฏิคฺคหณปริโภควเสน ปมาณญฺญุตาฯ **ปนฺตญฺจ สยนาสน**นฺติ วิวิตฺตํ สงฺฆฏฺฏนวิรหิตํ เสนาสนํฯ **อธิจิเตฺต จ อาโยโค**ติ อฏฺฐนฺนํ สมาปตฺตีนํ อธิคมาย ภาวนานุโยโคฯ

อปโร นโย – **อนูปวาโท**ติ กสฺสจิปิ อุปรุชฺฌนวจนสฺส อวทนํฯ เตน สพฺพมฺปิ วาจสิกํ สีลํ สงฺคณฺหาติฯ **อนูปฆาโต**ติ กาเยน กสฺสจิ อุปฆาตสฺส ปรวิเหฐนสฺส อกรณํฯ เตน สพฺพมฺปิ กายิกํ สีลํ สงฺคณฺหาติฯ ยาทิสํ ปนิทํ อุภยํ พุทฺธานํ สาสนโนฺตคธํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ – **‘‘ปาติโมเกฺข จ สํวโร’’**ติ วุตฺตํฯ **จ**สโทฺท นิปาตมตฺตํฯ **ปาติโมเกฺข จ สํวโร**ติ ปาติโมกฺขสํวรภูโต อนูปวาโท อนูปฆาโต จาติ อโตฺถฯ

อถ วา **ปาติโมเกฺข**ติ อธิกรเณ ภุมฺมํฯ ปาติโมเกฺข นิสฺสยภูเต สํวโรฯ โก ปน โสติ? อนูปวาโท อนูปฆาโตฯ อุปสมฺปทเวลายญฺหิ อวิเสเสน ปาติโมกฺขสีลํ สมาทินฺนํ นาม โหติ, ตสฺมิํ ปาติโมเกฺข ฐิตสฺส ตโต ปรํ อุปวาทูปฆาตานํ อกรณวเสน สํวโร, โส อนูปวาโท อนูปฆาโต จาติ วุโตฺตฯ

อถ วา **ปาติโมเกฺข**ติ นิปฺผาเทตเพฺพ ภุมฺมํ ยถา ‘‘เจตโส อวูปสโม อโยนิโสมนสิการปทฏฺฐาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ เตน ปาติโมเกฺขน สาเธตเพฺพ อนูปวาโท อนูปฆาโต, ปาติโมกฺขสํวรสงฺคหิโต อนูปวาโท อนูปฆาโตอิเจฺจว อโตฺถฯ **สํวโร**ติ อิมินา ปน สติสํวโร , ญาณสํวโร, ขนฺติสํวโร, วีริยสํวโรติ อิเมสํ จตุนฺนํ สํวรานํ คหณํ, ปาติโมกฺขสาธนํ อิทํ สํวรจตุกฺกํฯ

มตฺตญฺญุตา จ ภตฺตสฺมินฺติ ปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภควิสฺสชฺชนานํ วเสน โภชเน ปมาณญฺญุตาฯ **ปนฺตญฺจ สยนาสน**นฺติ ภาวนานุกูลํ อรญฺญรุกฺขมูลาทิวิวิตฺตเสนาสนํฯ **อธิจิเตฺต จ อาโยโค**ติ สพฺพจิตฺตานํ อธิกตฺตา อุตฺตมตฺตา อธิจิตฺตสงฺขาเต อรหตฺตผลจิเตฺต สาเธตเพฺพ ตสฺส นิปฺผาทนตฺถํ สมถวิปสฺสนาภาวนาวเสน อาโยโคฯ **เอตํ พุทฺธาน สาสน**นฺติ เอตํ ปรสฺส อนูปวทนํ, อนูปฆาตนํ, ปาติโมกฺขสํวโร , ปริเยสนปฏิคฺคหณาทีสุ มตฺตญฺญุตา, วิวิตฺตวาโส, ยถาวุตฺตอธิจิตฺตานุโยโค จ พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิฏฺฐีติ อโตฺถฯ เอวํ อิมาย คาถาย ติโสฺส สิกฺขา กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. สาริปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๓๗. สตฺตเม อปฺปุพฺพํ นตฺถิฯ คาถาย **อธิเจตโส**ติ อธิจิตฺตวโต, สพฺพจิตฺตานํ อธิเกน อรหตฺตผลจิเตฺตน สมนฺนาคตสฺสาติ อโตฺถฯ **อปฺปมชฺชโต**ติ น ปมชฺชโต, อปฺปมาเทน อนวชฺชธเมฺมสุ สาตจฺจกิริยาย สมนฺนาคตสฺสาติ วุตฺตํ โหติฯ **มุนิโน**ติ ‘‘โย มุนาติ อุโภ โลเก, มุนิ เตน ปวุจฺจตี’’ติ (ธ. ป. ๒๖๙; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๑) เอวํ อุภยโลกมุนเนน โมนํ วุจฺจติ ญาณํ, เตน อรหตฺตผลญาณสงฺขาเตน ญาเณน สมนฺนาคตตฺตา วา ขีณาส

โว มุนิ นาม, ตสฺส มุนิโนฯ **โมนปเถสุ สิกฺขโต**ติ อรหตฺตญาณสงฺขาตสฺส โมนสฺส ปเถสุ สตฺตตึสโพธิปกฺขิยธมฺเมสุ ตีสุ วา สิกฺขาสุ สิกฺขโตฯ อิทญฺจ ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ ปรินิฏฺฐิตสิกฺโข หิ อรหา, ตสฺมา เอวํ สิกฺขโต, อิมาย สิกฺขาย มุนิภาวํ ปตฺตสฺส มุนิโนติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา จ เอตเทว, ตสฺมา เหฏฺฐิมมคฺคผลจิตฺตานํ วเสน อธิเจตโส, จตุสจฺจสโมฺพธปฏิปตฺติยํ อปฺปมาทวเสน อปฺปมชฺชโต, มคฺคญาณสมนฺนาคเมน มุนิโนติ เอวเมเตสํ ติณฺณํ ปทานํ อโตฺถ ยุชฺชติเยวฯ อถ วา ‘‘อปฺปมชฺชโต สิกฺขโต’’ติ ปทานํ เหตุอตฺถตา ทฏฺฐพฺพา อปฺปมชฺชนเหตุ สิกฺขนเหตุ จ อธิเจตโสติฯ

โสกา น ภวนฺติ ตาทิโนติ ตาทิสสฺส ขีณาสวมุนิโน อพฺภนฺตเร อิฏฺฐวิโยคาทิวตฺถุกา โสกา จิตฺตสนฺตาปา น โหนฺติฯ อถ วา **ตาทิโน**ติ ตาทิลกฺขณสมนฺนาคตสฺส เอวรูปสฺส มุนิโน โสกา น ภวนฺตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **อุปสนฺตสฺสา**ติ ราคาทีนํ อจฺจนฺตูปสเมน อุปสนฺตสฺสฯ **สทา สตีมโต**ติ สติเวปุลฺลปฺปตฺติยา นิจฺจกาลํ สติยา อวิรหิตสฺสฯ

เอตฺถ จ ‘‘อธิเจตโส’’ติ อิมินา อธิจิตฺตสิกฺขา, ‘‘อปฺปมชฺชโต’’ติ เอเตน อธิสีลสิกฺขา, ‘‘มุนิโน โมนปเถสุ สิกฺขโต’’ติ เอเตหิ อธิปญฺญาสิกฺขาฯ ‘‘มุนิโน’’ติ วา เอเตน อธิปญฺญาสิกฺขา, ‘‘โมนปเถสุ สิกฺขโต’’ติ เอเตน ตาสํ โลกุตฺตรสิกฺขานํ ปุพฺพภาคปฏิปทา, ‘‘โสกา น ภวนฺตี’’ติอาทีหิ สิกฺขาปาริปูริยา อานิสํโส ปกาสิโตติ เวทิตพฺพํฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สุนฺทรีสุตฺตวณฺณนา

๓๘. อฏฺฐเม **สกฺกโต**ติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ เหฏฺฐา วณฺณิโตเยวฯ **อสหมานา**ติ น สหมานา, อุสฺสูยนฺตาติ อโตฺถฯ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ สกฺการํ อสหมานาติ สมฺพโนฺธฯ

สุนฺทรีติ ตสฺสา นามํฯ สา กิร ตสฺมึ กาเล สพฺพปริพฺพาชิกาสุ อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา ปรมาย วณฺณโปกฺขรตาย สมนฺนาคตา, เตเนว สา ‘‘สุนฺทรี’’ติ ปญฺญายิตฺถฯ สา จ อนตีตโยพฺพนา อสํยตสมาจาราว โหติ, ตสฺมา เต สุนฺทรึ ปริพฺพาชิกํ ปาปกมฺเม อุโยฺยเชสุํฯ เต หิ อญฺญติตฺถิยา พุทฺธุปฺปาทโต ปฏฺฐาย สยํ หตลาภสกฺการา เหฏฺฐา อโกฺกสสุตฺตวณฺณนายํ อาคตนเยน ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อุฬารํ อปริมิตํ ลาภสกฺการํ ปวตฺตมานํ ทิสฺวา อิสฺสาปกตา เอกโต หุตฺวา สมฺมนฺตยึสุ – มยํ สมณสฺส โคตมสฺส อุปฺปนฺนกาลโต ปฏฺฐาย นฏฺฐา หตลาภสกฺการา, น โน โกจิ อตฺถิภาวมฺปิ ชานาติ, กึ นิสฺสาย นุ โข โลโก สมเณ โคตเม อภิปฺปสโนฺน อุฬารํ สกฺการสมฺมานํ อุปเนตีติ? ตเตฺถโก อาห – ‘‘อุจฺจากุลปฺปสุโต อสมฺภินฺนาย มหาสมฺมตปฺปเวณิยา ชาโต’’ติ, อปโร ‘‘อภิชาติยํ ตสฺส อเนกานิ อจฺฉริยานิ ปาตุภูตานี’’ติ, อโญฺญ ‘‘กาลเทวิลํ วนฺทาเปตุํ อุปนีตสฺส ปาทา ปริวตฺติตฺวา ตสฺส ชฏาสุ ปติฏฺฐิตา’’ติ, อปโร ‘‘วปฺปมงฺคลกาเล ชมฺพุจฺฉายาย สยาปิตสฺส วีติกฺกเนฺตปิ มชฺฌนฺหิเก ชมฺพุจฺฉายา อปริวตฺติตฺวา ฐิตา’’ติ, อโญฺญ ‘‘อภิรูโป ทสฺสนีโย ปาสาทิโก รูปสมฺปตฺติยา’’ติ, อปโร ‘‘ชิณฺณาตุรมตปพฺพชิตสงฺขาตนิมิเตฺต ทิสฺวา สํเวคชาโต อาคามินํ จกฺกวตฺติรชฺชํ ปหาย ปพฺพชิโต’’ติฯ เอวํ อปริมาณกาเล สมฺภตํ อนญฺญสาธารณํ ภควโต ปุญฺญญาณสมฺภารํ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตํ นิรุปมํ สเลฺลขปฺปฏิปทํ อนุตฺตรญฺจ ญาณปหานสมฺปทาทิพุทฺธานุภาวํ อชานนฺตา อตฺตนา ยถาทิฏฺฐํ ยถาสุตํ ธรมานํ ตํ ตํ ภควโต พหุมานการณํ กิเตฺตตฺวา อพหุมานการณํ ปริเยสิตฺวา อปสฺสนฺตา ‘‘เกน นุ โข การเณน มยํ สมณสฺส โคตมสฺส อยสํ อุปฺปาเทตฺวา ลาภสกฺการํ นาเสยฺยามา’’ติฯ เตสุ เอโก ติขิณมนฺตี เอวมาห – ‘‘อโมฺภ อิมสฺมึ สตฺตโลเก มาตุคามสุเข

อสตฺตสตฺตา นาม นตฺถิ, อยญฺจ สมโณ โคตโม อภิรูโป เทวสโม ตรุโณ, อตฺตโน สมรูปํ มาตุ คามํ ลภิตฺวา สเชฺชยฺยฯ อถาปิ น สเชฺชยฺย, ชนสฺส ปน สงฺกิโย ภเวยฺย, หนฺท มยํ สุนฺทรึ ปริพฺ พาชิกํ ตถา อุยฺโยเชม, ยถา สมณสฺส โคตมสฺส อยโส ปถวิยํ ปตฺถเรยฺยา''ติฯ

ตํ สุตฺวา อิตเร ''อิทํ สุฏฺฐุ ตยา จินฺติตํ, เอวญฺหิ กเต สมโณ โคตโม อยสเกน อุปทฺทุโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ อสโกฺกโนฺต เยน วา เตน วา ปลายิสฺสตี''ติ สเพฺพว เอกชฺฌาสยา หุตฺวา ตถา อุ โยฺยเชตุํ สุนฺทริยา สนฺติกํ อคมํสุฯ สา เต ทิสฺวา ''กึ ตุเมฺห เอกโต อาคตตฺถา''ติ อาหฯ ติตฺถิ ยา อนาลปนฺตา อารามปริยเนฺต ปฏิจฺฉเนฺน ฐาเน นิสีทึสุฯ สา ตตฺถ คนฺตฺวา ปุนปฺปุนํ อาลปนฺ ตี ปฏิวจนํ อลภิตฺวา กึ ตุมฺหากํ อปรชฺฌํ? กสฺมา เม ปฏิวจนํ น เทถาติ? ตถา หิ ปน ตฺวํ อเมฺห วิเหฐิยมาเน อชฺฌุเปกฺขสีติ ฯ โก ตุเมฺห วิเหเฐตีติ? ''กึ ปน ตฺวํ น ปสฺสสิ, สมณํ โคตมํ อเมฺห วิเหเฐตฺวา หตลาภสกฺกาเร กตฺวา วิจรนฺต''นฺติ วตฺวา ''ตตฺถ มยา กึ กาตพฺพ''นฺติ วุเตฺต ''เตน หิ ตฺวํ อภิกฺขณํ เชตวนสมีปํ คนฺตฺวา มหาชนสฺส เอวเญฺจวญฺจ วเทยฺยาสี''ติ อาหํสุฯ สาปิ ''สาธู''ติ สมฺปฏิจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ – **''อญฺญติตฺถิยา ปริพฺพาชกา ภควโต สกฺการํ อ สหมานา''**ติอาทิฯ

ตตฺถ **อุสฺสหสี**ติ สโกฺกสิฯ **อตฺถ**นฺติ หิตํ กิจฺจํ วาฯ **กฺยาห**นฺติ กึ อหํฯ ยสฺมา เต ติตฺถิยา ตสฺสา อญฺญาตกาปิ สมานา ปพฺพชฺชสมฺพนฺธมเตฺตน สงฺคณฺหิตุํ ญาตกา วิย หุตฺวา **''อุสฺสห สิ ตฺวํ ภคินิ ญาตีนํ อตฺถํ กาตุ''**นฺติ อาหํสุฯ ตสฺมา สาปิ มิคํ วลฺลิ วิย ปาเท ลคฺคา **ชีวิตมฺปิ เม ปริจฺจตฺตํ ญาตีนํ อตฺถาย**าติ อาหฯ

เตน หีติ ''ยสฺมา ตฺวํ 'ชีวิตมฺปิ เม ตุมฺหากํ อตฺถาย ปริจฺจตฺต'นฺติ วทสิ, ตฺวญฺจ ปฐมวเย ฐิตา อภิรูปา โสภคฺคปฺปตฺตา จ, ตสฺมา ยถา ตํ นิสฺสาย สมณสฺส โคตมสฺส อยโส อุปฺปชฺชิสฺ สติ, ตถา กเรยฺยาสี''ติ วตฺวา ''อภิกฺขณํ เชตวนํ คจฺฉาหี''ติ อุยฺโยเชสุํฯ สาปิ โข พาลา กกจ ทนฺตปนฺติยา ปุปฺผาวลิกีฬํ กีฬิตุกามา วิย, ปภินฺนมทํ จณฺฑหตฺถึ โสณฺฑาย ปรามสนฺตี วิย, น ลาเฏฺฐน มจฺจุํ คณฺหนฺตี วิย ติตฺถิยานํ วจนํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา มาลาคนฺธวิเลปนตมฺพูลมุขวาสาทีนิ คเหตฺวา มหาชนสฺส สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา นครํ ปวิสนกาเล เชตวนาภิมุขี คจฺฉนฺตี ''กหํ คจฺฉสี''ติ จ ปุฏฺฐา ''สมณสฺส โคตมสฺส สนฺติกํ, อหญฺหิ เตน สทฺธึ เอกคนฺธกุฏิยํ วสามี''ติ วตฺ วา อญฺญตรสฺมึ ติตฺถิยาราเม วสิตฺวา ปาโตว เชตวนมคฺคํ โอตริตฺวา นคราภิมุขี อาคจฺฉนฺตี ''กึ สุนฺทริ กหํ คตาสี''ติ จ ปุฏฺฐา ''สมเณน โคตเมน สทฺธึ เอกคนฺธกุฏิยํ วสิตฺวา ตํ กิเลสรติ ยา รมาเปตฺวา อาคตามฺหี''ติ วทติฯ เตน วุตฺตํ – **''เอวํ อยฺยาติ โข สุนฺทรี ปริพฺพาชิกา เตสํ อญฺญติตฺถิยานํ ปริพฺพาชกานํ ปฏิสฺสุตฺวา อภิกฺขณํ เชตวนํ อคมาสี''**ติฯ

ติตฺถิยา กติปาหสฺส อจฺจเยน ธุตฺตานํ กหาปเณ ทตฺวา ''คจฺฉถ, สุนฺทรึ มาเรตฺวา สมณ สฺส โคตมสฺส คนฺธกุฏิยา อวิทูเร มาลากจวรนฺตเร นิกฺขิปิตฺวา เอถา''ติ วทึสุฯ เต ตถา อกํสุฯ ตโต ติตฺถิยา ''สุนฺทรึ น ปสฺสามา''ติ โกลาหลํ กตฺวา รโญฺญ อาโรเจตฺวา ''กตฺถ ปน ตุเมฺห ปริสงฺกถา''ติ รญฺญา วุตฺตา อิเมสุ ทิวเสสุ เชตวเน วสติ, ตตฺถสฺสา ปวตฺตึ น ชานามาติฯ ''เตน หิ คจฺฉถ, นํ ตตฺถ วิจินถา''ติ รญฺญา อนุญฺญาตา อตฺตโน อุปฏฺฐาเก คเหตฺวา เชตวนํ คนฺตฺวา วิจินนฺตา วิย หุตฺวา มาลากจวรํ พฺยูหิตฺวา ตสฺสา สรีรํ มญฺจกํ อาโรเปตฺวา นครํ ปเว เสตฺวา ''สมณสฺส โคตมสฺส สาวกา 'สตฺถุนา กตํ ปาปกมฺมํ ปฏิจฺฉาเทสฺสามา'ติ สุนฺทรึ มา เรตฺวา มาลากจวรนฺตเร นิกฺขิปึสู''ติ รโญฺญ อาโรเจสุํฯ ราชาปิ อนุปปริกฺขิตฺวา ''เตน หิ คจฺฉถ, นครํ อาหิณฺฑถา''ติ อาหฯ เต นครวีถีสุ ''ปสฺสถ สมณานํ สกฺยปุตฺติยานํ กมฺม''นฺติอา ทีนิ วทนฺตา วิจริตฺวา ปุน รโญฺญ นิเวสนทฺวารํ อคมํสุฯ ราชา สุนฺทริยา สรีรํ อามกสุสาเน

อฏฺฐกํ อาโรเปตฺวา รกฺขาเปสิฯ สาวตฺถิวาสิโน ฐเปตฺวา อริยสาวเก เยภุเยฺยน ‘‘ปสฺสถ สมณานํ สกฺยปุตฺติยานํ กมฺม’’นฺติอาทีนิ วตฺวา อโนฺตนคเร พหินคเร จ ภิกฺขู อโกฺกสนฺตา วิจริํสุฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ยทา เต อญฺญิํสุ ติตฺถิยา ปริพฺพาชกา ‘โวทิฎฺฐา โข สุนฺทรี’’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **อญฺญิํสู**ติ ชานิํสุฯ **โวทิฎฺฐา**ติ พฺยปทิฎฺฐา, เชตวนํ อาคจฺฉนฺตี จ คจฺฉนฺตี จ วิเสสโต ทิฎฺฐา, พหุลํ ทิฎฺฐาติ อโตฺถฯ **ปริขากูเป**ติ ทีฆิกาวาเฎ ฯ **ยา สา, มหาราช, สุนฺทรี**ติ, มหาราช, ยา สา อิมสฺมิํ นคเร รูปสุนฺทรตาย ‘‘สุนฺทรี’’ติ ปากฎา อภิญฺญาตา ปริพฺพาชิกาฯ **สา โน น ทิสฺสตี**ติ สา อมฺหากํ จกฺขุ วิย ชีวิตํ วิย จ ปิยายิตพฺพา, อิทานิ น ทิสฺสติฯ **ยถา นิกฺขิตฺต**นฺติ ปุริเส อาณาเปตฺวา มาลากจวรนฺตเร อตฺตนา ยถาฐปิตํฯ ‘‘ยถานิขาต’’นฺติปิ ปาโฐ, ปถวิยํ นิขาตปฺปการนฺติ อโตฺถฯ

รถิยาย รถิยนฺติ วีถิโต วีถิํฯ **วีถี**ติ หิ วินิวิชฺฌนกรจฺฉาฯ **สิงฺฆาฎก**นฺติ ติโกณรจฺฉาฯ **อลชฺชิโน**ติ น ลชฺชิโน, ปาปชิคุจฺฉาวิรหิตาติ อโตฺถฯ **ทุสฺสีลา**ติ นิสฺสีลาฯ **ปาปธมฺมา**ติ ลามกสภาวา นิหีนาจาราฯ **มุสาวาทิโน**ติ ทุสฺสีลา สมานา ‘‘สีลวโนฺต มย’’นฺติ อลิกวาทิตาย มุสาวาทิโนฯ **อพฺรหฺมจาริโน**ติ ‘‘เมถุนปฺปฎิเสวิตาย อเสฎฺฐจาริโน อิเม หิ นามา’’ติ หีเฬนฺตา วทนฺติฯ **ธมฺมจาริโน**ติ กุสลธมฺมจาริโนฯ **สมจาริโน**ติ กายกมฺมาทิสมจาริโนฯ **กลฺยาณธมฺมา**ติ สุนฺทรสภาวา, ปฎิชานิสฺสนฺติ นามาติ สมฺพโนฺธฯ นามสทฺทโยเคน หิ เอตฺถ ปฎิชานิสฺสนฺตีติ อนาคตกาลวจนํฯ **สามญฺญ**นฺติ สมณภาโว สมิตปาปตาฯ **พฺรหฺมญฺญ**นฺติ เสฎฺฐภาโว พาหิตปาปตาฯ **กุโต**ติ เกน การเณนฯ **อปคตา**ติ อเปตา ปริภฎฺฐาฯ **ปุริสกิจฺจ**นฺติ เมถุนปฺปฎิเสวนํ สนฺธาย วทนฺติฯ

อถ ภิกฺขู ตํ ปวตฺติํ ภควโต อาโรเจสุํฯ สตฺถา ‘‘เตน หิ, ภิกฺขเว, ตุเมฺหปิ เต มนุเสฺส อิมาย คาถาย ปฎิโจเทถา’’ติ วตฺวา ‘‘อภูตวาที’’ติ คาถมาหฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **‘‘อถ โข สมฺพหุลา…เป.… นิหีนกมฺมา มนุชา ปรตฺถา’’**ติฯ ตตฺถ **เนโส, ภิกฺขเว, สโทฺท จิรํ ภวิสฺสตี**ติ อิทํ สตฺถา ตสฺส อยสสฺส นิปฺผตฺติํ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิตฺวา ภิกฺขู สมสฺสาเสโนฺต อาหฯ

คาถายํ **อภูตวาที**ติ ปรสฺส โทสํ อทิสฺวาว มุสาวาทํ กตฺวา อภูเตน อตเจฺฉน ปรํ อพฺภาจิกฺขโนฺตฯ **โย วาปิ กตฺวา**ติ โย วา ปน ปาปกมฺมํ กตฺวา ‘‘นาหํ เอตํ กโรมี’’ติ อาหฯ **เปจฺจ สมา ภวนฺตี**ติ เต อุโภปิ ชนา อิโต ปรโลกํ คนฺตฺวา นิรยูปคมเนน คติยา สมา ภวนฺติฯ คติเยว หิ เนสํ ปริจฺฉินฺนา, อายู ปน อปริจฺฉินฺนาฯ พหุกญฺหิ ปาปํ กตฺวา จิรํ นิรเย ปจฺจติ, ปริตฺตกํ กตฺวา อปฺปมตฺตกเมว กาลํ ปจฺจติฯ ยสฺมา ปน เนสํ อุภินฺนมฺปิ ลามกเมว กมฺมํ, เตน วุตฺตํ – **นิหีนกมฺมา มนุชา ปรตฺถา**ติฯ ‘‘ปรตฺถา’’ติ อิมสฺส ปน ปทสฺส ปุรโต ‘‘เปจฺจา’’ติปเทน สมฺพโนฺธ, เปจฺจ ปรตฺถ อิโต คนฺตฺวา เต นิหีนกมฺมา ปรโลเก สมา ภวนฺตีติ อโตฺถฯ

ปริยาปุณิตฺวาติ อุคฺคเหตฺวาฯ **อการกา**ติ อปราธสฺส น การกาฯ **นยิเมหิ กต**นฺติ เอวํ กิร เนสมโหสิ – อิเมหิ สมเณหิ สกฺยปุตฺติเยหิ อทฺธา ตํ ปาปกมฺมํ น กตํ, ยํ อญฺญติตฺถิยา อุโคฺฆสิตฺวา สกลนครํ อาหิณฺฑิํสุ, ยสฺมา อิเม อเมฺหสุ เอวํ อสพฺภาหิ ผรุสาหิ วาจาหิ อพฺภาจิกฺขเนฺตสุปิ น กิญฺจิ วิการํ ทเสฺสนฺติ, ขนฺติโสรจฺจญฺจ น วิชหนฺติ, เกวลํ ปน ‘‘อภูตวาที นิรยํ อุเปตี’’ติ ธมฺมํเยว วทนฺตา สปนฺติเยว, อิเม สมณา สกฺยปุตฺติยา อเมฺห อนุปธาเรตฺวา อพฺภาจิกฺขเนฺต สปนฺติ, สปถํ กโรนฺตา วิย วทนฺติ ฯ อถ วา ‘‘โย วาปิ กตฺวา ‘น กโรมิ’ จาหา’’ติ วทนฺตา สปนฺติ, อตฺตโน อการกภาวํ โพเธตุํ อมฺหากํ สปถํ กโรนฺติ อิเมติ อโตฺถฯ

เตสญฺหิ มนุสฺสานํ ภควตา ภาสิตคาถาย สวนสมนนฺตรเมว พุทฺธานุภาเวน สารชฺชํ โอกฺกมิ, สํเวโค อุปฺปชฺชิ ‘‘นยิทํ อเมฺหหิ ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐํ, สุตํ นาม ตถาปิ โหติ, อญฺญถาปิ โหติ, เอเต จ อญฺญติตฺถิยา อิเมสํ อนตฺถกามา อหิตกามา, ตสฺมา เต สทฺธาย นยิทํ อเมฺหหิ วตฺตพฺพํ, ทุชฺชานา หิ สมณา’’ติฯ เต ตโต ปฏฺฐาย ตโต โอรมึสุฯ

ราชาปิ เยหิ สุนฺทรี มาริตา, เตสํ ชานนตฺถํ ปุริเส อาณาเปสิฯ อถ เต ธุตฺตา เตหิ กหาปเณหิ สุรํ ปิวนฺตา อญฺญมญฺญํ กลหํ กรึสุฯ เตสุ หิ เอโก เอกํ อาห – ‘‘ตฺวํ สุนฺทรึ เอกปฺปหาเรน มาเรตฺวา มาลากจวรนฺตเร ขิปิตฺวา ตโต ลทฺธกหาปเณหิ สุรํ ปิวสิ, โหตุ โหตู’’ติฯ ราชปุริสา ตํ สุตฺวา เต ธุตฺเต คเหตฺวา รโญฺญ ทเสฺสสุํฯ ราชา ‘‘ตุเมฺหหิ สา มาริตา’’ติ เต ธุตฺเต ปุจฺฉิฯ ‘‘อาม, เทวา’’ติฯ ‘‘เกหิ มาราปิตา’’ติ? ‘‘อญฺญติตฺถิเยหิ, เทวา’’ติฯ ราชา ติตฺถิเย ปโกฺกสาเปตฺวา ตมตฺถํ ปฏิชานาเปตฺวา, ‘‘อยํ สุนฺทรี ตสฺส สมณสฺส โคตมสฺส อวณฺณํ อาโรเปตุกาเมหิ อเมฺหหิ มาราปิตา, เนว โคตมสฺส, น โคตมสาวกานํ โทโส อตฺถิ, อมฺหากเมว โทโสติ เอวํ วทนฺตา นครํ อาหิณฺฑถา’’ติ อาณาเปสิฯ เต ตถา อกํสุฯ มหาชโน สมฺมเทว สทฺทหิฯ ติตฺถิยานํ ธิกฺการํ อกาสิ, ติตฺถิยา มนุสฺสวธทณฺฑํ ปาปุณึสุฯ ตโต ปฏฺฐาย พุทฺธสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ภิโยฺยโสมตฺตาย สกฺการสมฺมาโน มหา อโหสิฯ ภิกฺขู อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาตา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา อตฺตมนา ปฏิเวเทสุํฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข สมฺพหุลา ภิกฺขู…เป.… อนฺตรหิโต โส, ภเนฺต, สโทฺท’’**ติฯ

กสฺมา ปน ภควา ‘‘ติตฺถิยานํ อิทํ กมฺม’’นฺติ ภิกฺขูนํ นาโรเจสิ? อริยานํ ตาว อาโรจเนน ปโยชนํ นตฺถิ, ปุถุชฺชเนสุ ปน ‘‘เย น สทฺทเหยฺยุํ, เตสํ ตํ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวเตฺตยฺยา’’ติ นาโรเจสิฯ อปิเจตํ พุทฺธานํ อนาจิณฺณํ, ยํ อนาคตสฺส อีทิสสฺส วตฺถุสฺส อาจิกฺขนํฯ ปรานุเทฺทสิกเมว หิ ภควา สํกิเลสปกฺขํ วิภาเวติ , กมฺมญฺจ กโตกาสํ น สกฺกา นิวเตฺตตุนฺติ อพฺภกฺขานํ ตนฺนิมิตฺตญฺจ ภควา อชฺฌุเปกฺขโนฺต นิสีทิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘น อนฺตลิเกฺข น สมุทฺทมเชฺฌ,
> น ปพฺพตานํ วิวรํ ปวิสฺส;
> น วิชฺชตี โส ชคติปฺปเทโส,
> ยตฺถฏฺฐิโต มุเจฺจยฺย ปาปกมฺมา’’ติฯ (ธ. ป. ๑๒๗; มิ. ป. ๔.๒.๔);

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ มมฺมเจฺฉทนวเสนาปิ พาลชเนหิ ปวตฺติตํ ทุรุตฺตวจนํ ขนฺติพลสมนฺนาคตสฺส ธีรสฺส ทุตฺติติกฺขา นาม นตฺถีติ อิมมตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ อธิวาสนขนฺติพลวิภาวนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ตุทนฺติ วาจาย ชนา อสญฺญตา, สเรหิ สงฺคามคตํว กุญฺชร**นฺติ กายิกสํวราทีสุ กสฺสจิปิ สํวรสฺส อภาเวน อสํยตา อวินีตา พาลชนา สเรหิ สายเกหิ สงฺคามคตํ ยุทฺธคตํ กุญฺชรํว หตฺถินาคํ ปฏิโยธา วิย วาจาสตฺตีหิ ตุทนฺติ วิชฺฌนฺติ, อยํ เตสํ สภาโว ฯ **สุตฺวาน วากฺยํ ผรุสํ อุทีริตํ, อธิวาสเย ภิกฺขุ อทุฏฺฐจิโตฺต**ติ ตํ ปน เตหิ พาลชเนหิ อุทีริตํ ภาสิตํ มมฺมฆฏฺฏนวเสน ปวตฺติตํ ผรุสํ วากฺยํ วจนํ อภูตํ ภูตโต นิเพฺพเฐโนฺต มม กกจูปมโอวาทํ (ม. นิ. ๑.๒๒๒ อาทโย) อนุสฺสรโนฺต อีสกมฺปิ อทุฏฺฐจิโตฺต หุตฺวา ‘‘สํสารสภาโว เอโส’’ติ สํสาเร ภยํ อิกฺขณสีโล ภิกฺขุ อธิวาสเย, อธิวาสนขนฺติยํ ฐตฺวา ขเมยฺยาติ อโตฺถฯ

เอตฺถาห – กิํ ปน ตํ กมฺมํ, ยํ อปริมาณกาลํ สกฺกจฺจํ อุปจิตวิปุลปุญฺญสมฺภาโร สตฺถา เอวํ ทารุณํ อภูตพฺภกฺขานํ ปาปุณีติ? วุจฺจเต – อยํ โส ภควา โพธิสตฺตภูโต อตีตชาติยํ มุ

นาฬิ นาม ธุตฺโต หุตฺวา ปาปชนเสวี อโยนิโสมนสิการพหุโล วิจรติฯ โส เอกทิวสํ สุรภึ นาม ปเจฺจกสมฺพุทฺธํ นครํ ปิณฺฑาย ปวิสิตุํ จีวรํ ปารุปนฺตํ ปสฺสิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย อญฺญตรา อิตฺถี ตสฺส อวิทูเรน คจฺฉติฯ ธุตฺโต ''อพฺรหฺมจารี อยํ สมโณ''ติ อพฺภาจิกฺขิฯ โส เตน กเมฺมน พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจิตฺวา ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน อิทานิ พุโทฺธ หุตฺวาปิ สุนฺทริยา การณา อภูตพฺภกฺขานํ ปาปุณิฯ ยถา เจตํ, เอวํ จิญฺจมาณวิกาทีนํ วิการกิตฺถีนํ ภควโต อพฺภกฺขานาทีนิ ทุกฺขานิ ปตฺตานิ, สพฺพานิ ปุเพฺพ กตสฺส กมฺมสฺส วิปากาวเสสานิ, ยานิ ''กมฺมปิโลติกานี''ติ วุจฺจนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ อปทาเน (อป. เถร ๑.๓๙.๖๔-๙๖) –

''อโนตตฺตสราสเนฺน, รมณีเย สิลาตเล;
นานารตนปโชฺชเต, นานาคนฺธวนนฺตเรฯ

''มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน, ปเรโต โลกนายโก;
อาสีโน พฺยากรี ตตฺถ, ปุพฺพกมฺมานิ อตฺตโนฯ

''สุณาถ ภิกฺขโว มยฺหํ, ยํ กมฺมํ ปกตํ มยา;
ปิโลติกสฺส กมฺมสฺส, พุทฺธเตฺตปิ วิปจฺจติฯ

๑. ''มุนาฬิ นามหํ ธุตฺโต, ปุเพฺพ อญฺญาสุ ชาติสุ;
ปเจฺจกพุทฺธํ สุรภึ, อพฺภาจิกฺขึ อทูสกํฯ

''เตน กมฺมวิปาเกน, นิรเย สํสรึ จิรํ;
พหู วสฺสสหสฺสานิ, ทุกฺขํ เวเทมิ เวทนํฯ

''เตน กมฺมาวเสเสน, อิธ ปจฺฉิมเก ภเว;
อพฺภกฺขานํ มยา ลทฺธํ, สุนฺทริกาย การณาฯ

๒. ''สพฺพาภิภุสฺส พุทฺธสฺส, นโนฺท นามาสิ สาวโก;
ตํ อพฺภกฺขาย นิรเย, จิรํ สํสริตํ มยาฯ

''ทส วสฺสสหสฺสานิ, นิรเย สํสรึ จิรํ;
มนุสฺสภาวํ ลทฺธาหํ, อพฺภกฺขานํ พหุํ ลภึฯ

''เตน กมฺมาวเสเสน, จิญฺจมาณวิกา มมํ;
อพฺภาจิกฺขิ อภูเตน, ชนกายสฺส อคฺคโตฯ

๓. ''พฺราหฺมโณ สุตวา อาสึ, อหํ สกฺกตปูชิโต;
มหาวเน ปญฺจสเต, มเนฺต วาเจมิ มาณเวฯ

''ตตฺถาคโต อิสี ภีโม, ปญฺจาภิโญฺญ มหิทฺธิโก;
ตญฺจาหํ อาคตํ ทิสฺวา, อพฺภาจิกฺขึ อทูสกํฯ

''ตโตหํ อวจํ สิเสฺส, กามโภคี อยํ อิสิ;
มยฺหมฺปิ ภาสมานสฺส, อนุโมทึสุ มาณวาฯ

''ตโต มาณวกา สเพฺพ, ภิกฺขมานํ กุเล กุเล;

มหาชนสฺส อาหํสุ, กามโภคี อยํ อิสิฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, ปญฺจ ภิกฺขุสตา อิเม;
อพฺภกฺขานํ ลภุํ สพฺเพ, สุนฺทริกาย การณาฯ

๔. ‘‘เวมาตุภาติกํ ปุพฺเพ, ธนเหตุ หนึ อหํ;
ปกฺขิปึ คิริทุคฺคสฺมึ, สิลาย จ อปึสยึฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, เทวทตฺโต สิลํ ขิปิ;
องฺคุฏฺฐํ ปึสยี ปาเท, มม ปาสาณสกฺขราฯ

๕. ‘‘ปุเรหํ ทารโก หุตฺวา, กีฬมาโน มหาปเถ;
ปจฺเจกพุทฺธํ ทิสฺวาน, มคฺเค สกลิกํ ขิปึฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, อิธ ปจฺฉิมเก ภเว;
วธตฺถํ มํ เทวทตฺโต, อภิมาเร ปโยชยิฯ

๖. ‘‘หตฺถาโรโห ปุเร อาสึ, ปจฺเจกมุนิมุตฺตมํ;
ปิณฺฑาย วิจรนฺตํ ตํ, อาสาเทสึ คเชนหํฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, ภนฺโต นาฬาคิรี คโช;
คิริพฺพเช ปุรวเร, ทารุโณ สมุปาคมิฯ

๗. ‘‘ราชาหํ ปตฺถิโว อาสึ, สตฺติยา ปุริเส หนึ;
เตน กมฺมวิปาเกน, นิรเย ปจฺจิสํ ภุสํฯ

‘‘กมฺมุโน ตสฺส เสเสน, โสทานิ สกลํ มม;
ปาเท ฉวึ ปกเปฺปสิ, น หิ กมฺมํ วินสฺสติฯ

๘. ‘‘อหํ เกวฏฺฏคามสฺมึ, อหุํ เกวฏฺฏทารโก;
มจฺฉเก ฆาติเต ทิสฺวา, ชนยึ โสมนสฺสกํฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, สีสทุกฺขํ อหู มม;
สกฺกา จ สพฺเพ หญฺญึสุ, ยทา หนิ วิฏฏูโภฯ

๙. ‘‘ผุสฺสสฺสาหํ ปาวจเน, สาวเก ปริภาสยึ;
ยวํ ขาทถ ภุญฺชถ, มา จ ภุญฺชถ สาลโยฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, เตมาสํ ขาทิตํ ยวํ;
นิมนฺติโต พฺราหฺมเณน, เวรญฺชายํ วสึ ตทาฯ

๑๐. ‘‘นิพฺพุเทฺธ วตฺตมานมฺหิ, มลฺลปุตฺตํ นิเหฐยึ;
เตน กมฺมวิปาเกน, ปิฏฺฐิทุกฺขํ อหู มมฯ

๑๑. ‘‘ติกิจฺฉโก อหํ อาสึ, เสฏฺฐิปุตฺตํ วิเรจยึ;
เตน กมฺมวิปาเกน, โหติ ปกฺขนฺทิกา มมฯ

๑๒. ‘‘อวจาหํ โชติปาโล, กสฺสปํ สุคตํ ตทา;
กุโต นุ โพธิ มุณฺฑสฺส, โพธิ ปรมทุลฺลภาฯ

‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, อจรึ ทุกฺกรํ พหุํ;
ฉพฺพสฺสานุรุเวลายํ, ตโต โพธึ อปาปุณึฯ

‘‘นาหํ เอเตน มคฺเคน, ปาปุณึ โพธิมุตฺตมํ;
กุมฺมคฺเคน คเวสิสฺสํ, ปุพฺพกมฺเมน วาริโตฯ

‘‘ปุญฺญปาปปริกฺขีโณ, สพฺพสนฺตาปวชฺชิโต;
อโสโก อนุปายาโส, นิพฺพายิสฺสมนาสโวฯ

‘‘เอวํ ชิโน วิยากาสิ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อคฺคโต;
สพฺพาภิญฺญาพลปฺปตฺโต, อโนตตฺตมหาสเร’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๖๔-๙๖);

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุปเสนสุตฺตวณฺณนา

๓๙. นวเม **อุปเสนสฺสา**ติ เอตฺถ **อุปเสโน**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํ, วงฺคนฺตพฺราหฺมณสฺส ปน ปุตฺตตฺตา ‘‘วงฺคนฺตปุตฺโต’’ติ จ นํ โวหรนฺติฯ

อยญฺหิ เถโร อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส กนิฏฺฐภาตา, สาสเน ปพฺพชิตฺวา อปญฺญเตฺต สิกฺขาปเท อุปสมฺปทาย ทุวิวสฺสิโก อุปชฺฌาโย หุตฺวา เอกํ ภิกฺขุํ อุปสมฺปาเทตฺวา เตน สทฺธึ ภควโต อุปฏฺฐานํ คโต, ตสฺส ภิกฺขุโน ภควตา ตสฺส สทฺธิวิหาริกภาวํ ปุจฺฉิตฺวา ขนฺธเก อาคตนเยน ‘‘อติลหุํ โข ตฺวํ, โมฆปุริส, อาวตฺโต พาหุลฺลาย, ยทิทํ คณพนฺธิย’’นฺติ (มหาว. ๗๕) วิครหิโต ปโตทาภิตุนฺโน วิย อาชานีโย สํวิคฺคมานโส ‘‘ยทิปาหํ อิทานิ ปริสํ นิสฺสาย ภควตา วิครหิโต, ปริสํเยว ปน นิสฺสาย ปาสํสิโย ภเวยฺย’’นฺติ อุสฺสาหชาโต สเพฺพ ธุตธมฺเม สมาทาย วตฺตมาโน วิปสฺสนํ อารภิตฺวา น จิรสฺเสว ฉฬภิญฺโญ ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺโต มหาขีณาสโว หุตฺวา อตฺตโน นิสฺสิตเก ธุตงฺคธเร เอว กตฺวา เตหิ สทฺธึ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา สนฺถตสิกฺขาปเท (ปารา. ๕๖๕ อาทโย) อาคตนเยน ‘‘ปาสาทิกา โข ตฺยายํ, อุปเสน, ปริสา’’ติ ปริสวเสน ภควโต สนฺติกา ลทฺธปสํโส ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ สมนฺตปาสาทิกานํ ยทิทํ อุปเสโน วงฺคนฺตปุตฺโต’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๑๓) เอตทเคฺค ฐปิโต อสีติยา มหาสาวเกสุ อพฺภนฺตโรฯ

โส เอกทิวสํ ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกนฺโต อเนฺตวาสิเกสุ อตฺตโน อตฺตโน ทิวาฏฺฐานํ คเตสุ อุทกกุมฺภโต อุทกํ คเหตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา คตฺตานิ สีตึ กตฺวา จมฺมกฺขณฺฑํ อตฺถริตฺวา ทิวาฏฺฐาเน ทิวาวิหารํ นิสิโนฺน อตฺตโน คุเณ อาวเชฺชสิฯ ตสฺส เต อเนกสตา อเนกสหสฺสา โปงฺขานุโปงฺขํ อุปฏฺฐหึสุฯ โส ‘‘มยฺหํ ตาว สาวกสฺส สโต อิเม เอวรูปา คุณา, กีทิสา นุ โข มยฺหํ สตฺถุ คุณา’’ติ ภควโต คุณาภิมุขํ มนสิการํ เปเสสิฯ เต ตสฺส ญาณพลานุรูปํ อเนกโกฏิสหสฺสา อุปฏฺฐหึสุฯ โส ‘‘เอวํสีโล เม สตฺถา เอวํธโมฺม เอวํปโญฺญ เอวํวิมุตฺตี’’ติอาทินา จ ‘‘อิติปิ โส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทินา จ อาวิภาวานุรูปํ สตฺถุ คุเณ อนุสฺสริตฺวา , ตโต ‘‘สฺวากฺขาโต’’ติอาทินา ธมฺมสฺส, ‘‘สุปฺปฏิปโนฺน’’ติอาทินา อริยสงฺฆสฺส จ คุเณ อนุสฺสริฯ เอวํ มหาเถโร อเนกาการโวการํ รตนตฺตยคุเณสุ อาวิภูเตสุ อตฺตมโน ปมุทิ

โต อุฬารปีติโสมนสฺสํ ปฏิสํเวเทนฺโต นิสีทิฯ ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อายสฺมโต อุปเสนสฺส วงฺคนฺตปุตฺตสฺส รโหคตสฺสา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **รโหคตสฺสา**ติ รหสิ คตสฺสฯ **ปฏิสลฺลีนสฺสา**ติ เอกีภูตสฺสฯ **เอวํ เจตโส ปริวิตกฺโก อุทปาที**ติ เอวํ อิทานิ วุจฺจมานากาโร จิตฺตสฺส วิตกฺโก อุปฺปชฺชิฯ **ลาภา วต เม**ติ เย อิเม มนุสฺสตฺตพุทฺธุปฺปาทสทฺธาสมธิคมาทโย, อโห วต เม เอเต ลาภาฯ **สุลทฺธํ วต เม**ติ ยญฺจิทํ มยา ภควโต สาสเน ปพฺพชฺชูปสมฺปทารตนตฺตยปยิรุปาสนาทิ ปฏิลทฺธํ, ตํ เม อโห วต สุฏฺฐุ ลทฺธํฯ ตตฺถ การณมาห **“สตฺถา จ เม”**ติอาทินาฯ

ตตฺถ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ สเตฺต อนุสาสตีติ **สตฺถา**ฯ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ **ภควา**ฯ อารกตฺตา กิเลเสหิ, กิเลสารีนํ หตตฺตา, สํสารจกฺกสฺส วา อรานํ หตตฺตา, ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตา, ปาปกรเณ รหาภาวา **อรหํ** ฯ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา **สมฺมาสมฺพุโทฺธ**ติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๓ อาทโย) พุทฺธานุสฺสตินิเทฺทสโต คเหตโพฺพฯ

สฺวากฺขาเตติ สุฏฺฐุ อกฺขาเต, เอกนฺตนิยฺยานิกํ กตฺวา ภาสิเตฯ **ธมฺมวินเย**ติ ปาวจเนฯ ตญฺหิ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมานานํ สํสารทุกฺขปาตโต ธารเณน, ราคาทิกิเลเส วินยเนน จ ธมฺมวินโยติ วุจฺจติฯ **สพฺรหฺมจาริโน**ติ เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมสงฺขาตํ ภควโต สาสนํ อริยมคฺคํ สห จรนฺติ ปฏิปชฺชนฺตีติ สพฺรหฺมจาริโนฯ **สีลวโนฺต**ติ มคฺคผลสีลวเสน สีลวโนฺตฯ **กลฺยาณธมฺมา**ติ สมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนาทโย กลฺยาณา สุนฺทรา ธมฺมา เอเตสํ อตฺถีติ กลฺยาณธมฺมาฯ เอเตน สงฺฆสฺส สุปฺปฏิปตฺติํ ทเสฺสติฯ **สีเลสุ จมฺหิ ปริปูรการี**ติ ‘‘อหมฺปิ ปพฺพชิตฺวา น ติรจฺฉานกถากถิโก กายทฬฺหิพหุโล หุตฺวา วิหาสิํ, อถ โข ปาติโมกฺขสํวราทิํ จตุพฺพิธมฺปิ สีลํ อขณฺฑํ อฉิทฺทํ อสพลํ อกมฺมาสํ ภุชิสฺสํ วิญฺญุปฺปสตฺถํ อปรามฏฺฐํ กตฺวา ปริปูเรโนฺต อริยมคฺคํเยว ปาเปสิ’’นฺติ วทติฯ เอเตน เหฏฺฐิมผลทฺวยสมฺปตฺติมตฺตโน ทีเปติฯ โสตาปนฺนสกทาคามิโน หิ สีเลสุ ปริปูรการิโนฯ **สุสมาหิโต จมฺหิ เอกคฺคจิโตฺต**ติ อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา สพฺพถาปิ สมาหิโต จ อมฺหิ อวิกฺขิตฺตจิโตฺตฯ อิมินา สมาธิสฺมิํ ปริปูรการิตาวจเนน ตติยผลสมฺปตฺติมตฺตโน ทีเปติฯ อนาคามิโน หิ สมาธิสฺมิํ ปริปูรการิโนฯ **อรหา จมฺหิ ขีณาสโว**ติ กามาสวาทีนํ สพฺพโส ขีณตฺตา ขีณาสโว, ตโต เอว ปริกฺขีณภวสํโยชโน สเทวเก โลเก อคฺคทกฺขิเณยฺยตาย อรหา จมฺหิฯ เอเตน อตฺตโน กตกรณียตํ ทเสฺสติฯ **มหิทฺธิโก จมฺหิ มหานุภาโว**ติ อธิฏฺฐานวิกุพฺพนาทิอิทฺธีสุ มหตา วสีภาเวน สมนฺนาคตตฺตา มหิทฺธิโก อุฬารสฺส ปุญฺญานุภาวสฺส คุณานุภาวสฺส จ สมฺปตฺติยา มหานุภาโว จ อสฺมิฯ เอเตน โลกิยาภิญฺญานวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติโยคมตฺตโน ทีเปติฯ อภิญฺญาสุ วสีภาเวน หิ อริยา ยถิจฺฉิตนิปฺผาทเนน มหิทฺธิกา, ปุพฺพูปนิสฺสยสมฺปตฺติยา นานาวิหารสมาปตฺตีหิ จ วิโสธิตสนฺตานตฺตา มหานุภาวา จ โหนฺตีติฯ

ภทฺทกํ เม ชีวิตนฺติ เอวํวิธสีลาทิคุณสมนฺนาคตสฺส เม ยาวายํ กาโย ธรติ, ตาว สตฺตานํ หิตสุขเมว วฑฺฒติ, ปุญฺญเกฺขตฺตภาวโต ชีวิตมฺปิ เม ภทฺทกํ สุนฺทรํฯ **ภทฺทกํ มรณ**นฺติ สเจ ปนิทํ ขนฺธปญฺจกํ อชฺช วา อิมสฺมิํเยว วา ขเณ อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท นิพฺพายติ, ตํ อปฺปฏิสนฺธิกํ ปรินิพฺพานสงฺขาตํ มรณมฺปิ เม ภทฺทกนฺติ อุภยตฺถ ตาทิภาวํ ทีเปติฯ เอวํ มหาเถโร อปฺปหีนโสมนสฺสุปฺปิลาวิตวาสนุสฺสนฺนตฺตา อุฬารโสมนสฺสิโต ธมฺมพหุมาเนน ธมฺมปีติ ปฏิสํเวทเนน ปริวิตเกฺกสิฯ

ตํ สตฺถา คนฺธกุฏิยํ นิสิโนฺนว สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิตฺวา ชีวิเต มรเณ จ ตสฺส ตาทิภาววิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ โข ภควา…เป…. อุทาเนสี”**ติฯ

ตตฺถ **ยํ ชีวิตํ น ตปตี**ติ ยํ ขีณาสวปุคฺคลํ ชีวิตํ อายตึ ขนฺธปฺปวตฺติยา สเพฺพน สพฺพํ อภาวโต น ตปติ น พาธติ, วตฺตมานเมว วา ชีวิตํ สพฺพโส สงฺขตธมฺมตฺตา สติปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺติยา สพฺพตฺถ สติสมฺปชญฺญสมาโยคโต น พาธติฯ โย หิ อนฺธปุถุชฺชโน ปาปชนเสวี อโยนิโสมนสิการพหุโล อกตกุสโล อกตปุโญฺญ, โส ‘‘อกตํ วต เม กลฺยาณ’’นฺติอาทินา วิปฺปฏิสาเรน ตปตีติ ตสฺส ชีวิตํ ตํ ตปติ นามฯ อิตเร ปน อกตปาปา กตปุญฺญา กลฺยาณปุถุชฺชเนน สทฺธึ สตฺต เสขา ตปนียธมฺมปริวชฺชเนน อตปนียธมฺมสมนฺนาคเมน จ ปจฺฉานุตาเปน น ตปนฺตีติ น เตสํ ชีวิตํ ตปติฯ ขีณาสเว ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ปวตฺติทุกฺขวเสน อตฺถวณฺณนา กตาฯ

มรณเนฺต น โสจตีติ มรณสงฺขาเต อเนฺต ปริโยสาเน, มรณสมีเป วา น โสจติ อนาคามิมเคฺคเนว โสกสฺส สมุคฺฆาติตตฺตาฯ **ส เว ทิฏฺฐปโท ธีโร, โสกมเชฺฌ น โสจตี**ติ โส อนภิชฺฌาทีนํ จตุนฺนํ ธมฺมปทานํ นิพฺพานเสฺสว วา ทิฏฺฐตฺตา ทิฏฺฐปโท, ธิติสมฺปนฺนตฺตา ธีโร ขีณาสโว โสจนธมฺมตฺตา ‘‘โสกา’’ติ ลทฺธนามานํ อวีตราคานํ สตฺตานํ, โสกเหตูนํ วา โลกธมฺมานํ มเชฺฌ ฐตฺวาปิ น โสจติฯ

อิทานิสฺส สพฺพโส โสกเหตูนํ อภาวํ ทีเปตุํ **“อุจฺฉินฺนภวตณฺหสฺสา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺส อคฺคมเคฺคน สพฺพโส อุจฺฉินฺนา ภวตณฺหา, โส อุจฺฉินฺนภวตโณฺหฯ ตสฺส อวเสสกิเลสานํ อนวเสสวูปสเมน สนฺตจิตฺตสฺส ขีณาสวภิกฺขุโนฯ **วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร**ติ ชาติอาทิโก –

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, ‘สํสาโร’ติ ปวุจฺจตี’’ติฯ –

วุตฺตลกฺขโณ สํสาโร วิเสสโต ขีโณฯ ตสฺมา **นตฺถิ ตสฺส ปุนพฺภโว**ติ ยสฺมา ตสฺส เอวรูปสฺส อริยปุคฺคลสฺส อายตึ ปุนพฺภโว นตฺถิ, ตสฺมา ตสฺส ชาติสํสาโร ขีโณฯ กสฺมา ปนสฺส ปุนพฺภโว นตฺถิ? ยสฺมา อุจฺฉินฺนภวตโณฺห สนฺตจิโตฺต จ โหติ, ตสฺมาติ อาวเตฺตตฺวา วตฺตพฺพํฯ อถ วา วิกฺขีโณ ชาติสํสาโร, ตโต เอว นตฺถิ ตสฺส ปุนพฺภโวติ อโตฺถ โยเชตโพฺพฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. สาริปุตฺตอุปสมสุตฺตวณฺณนา

๔๐. ทสเม **อตฺตโน อุปสม**นฺติ สาวกปารมีมตฺถกปฺปตฺติยา เหตุภูตํ อคฺคมเคฺคน อตฺตโน อนวเสสกิเลสวูปสมํฯ

อายสฺมา หิ สาริปุโตฺต อนุปสนฺตกิเลสานํ สตฺตานํ ราคาทิกิเลสชนิตสนฺตาปทรถปริฬาหทุกฺขเญฺจว กิเลสาภิสงฺขารนิมิตฺตํ ชาติชราพฺยาธิมรณโสกปริเทวาทิทุกฺขญฺจ ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา อตีตานาคเตปิ เนสํ วฏฺฏมูลกทุกฺขํ ปริตุเลตฺวา กรุณายมาโน อตฺตนาปิ ปุถุชฺชนกาเล อนุภูตํ กิเลสนิมิตฺตํ วา อนปฺปกํ ทุกฺขํ อนุสฺสริตฺวา ‘‘อีทิสสฺส นาม มหาทุกฺขสฺส เหตุภูตา กิเลสา อิทานิ เม สุปฺปหีนา’’ติ อตฺตโน กิเลสวูปสมํ อภิณฺหํ ปจฺจเวกฺขติฯ ปจฺจเวกฺขโนฺต จ ‘‘อิเม เอตฺตกา กิเลสา โสตาปตฺติมเคฺคน อุปสมิตา, เอตฺตกา สกทาคามิมเคฺคน, เอตฺตกา

อนาคามิมเคฺคน, เอตฺตกา อรหตฺตมเคฺคน อุปสมิตา’’ติ ตํตํมคฺคญาเณหิ โอธิโส กิเลสานํ อุปสมิตภาวํ ปจฺจเวกฺขติ, เตน วุตฺตํ – **“อตฺตโน อุปสมํ ปจฺจเวกฺขมาโน”**ติฯ

อปเร ‘‘เถโร อรหตฺตผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ‘อิมสฺส วตายํ สนฺต ปณีตภาโว อจฺจนฺตสนฺตาย อสงฺขตาย ธาตุยา อารมฺมณโต, สยญฺจ สมฺมเทว กิเลสวูปสม โต’ติ เอวํ อภิณฺหํ อุปสมํ ปจฺจเวกฺขตี’’ติ วทนฺติฯ อเญฺญ ปน ‘‘อนวเสสกิเลสานํ อุปสมปริโย สาเน ชาตํ อคฺคผลเมเวตฺถ อุปสโม นาม, ตํ ปจฺจเวกฺขมาโน นิสิโนฺน’’ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ยทิทํ อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส มหาปญฺญตาทิเหตุภูตํ สาวเกสุ อนญฺญสาธารณํ กิเลสปฺปหานํ อคฺคผลํ วา อุปสมปริยาเยน วุตฺตํ, ตสฺส ปจฺจเวกฺขณสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทนุภาวทีปกํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **อุปสนฺตสนฺตจิตฺตสฺสา**ติ อุปสนฺตเมว หุตฺวา สนฺตํ จิตฺตํ เอตสฺสาติ อุปสนฺตสนฺตจิ โตฺตฯ สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภเนน หิ อุปสนฺตกิเลสตฺตา อุปสนฺตจิตฺตํ น สพฺพถา ‘‘อุปสนฺต สนฺต’’นฺติ วุจฺจติ ตสฺส อุปสมสฺส อนจฺจนฺติกภาวโต, น ตถา อคฺคมเคฺคนฯ เตน ปน อจฺจนฺต เมว กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา อรหโต จิตฺตํ ปุน กิเลสานํ อนุปสเมตพฺพตาย สมถวิปสฺสนา เหฏฺฐิมมเคฺคหิ อุปสนฺตกิเลสํ หุตฺวา อจฺจนฺตสนฺตภาวโตว ‘‘อุปสนฺตสนฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อุปสนฺตเมว หุตฺวา สนฺตํ จิตฺตํ เอตสฺสาติ อุปสนฺตสนฺตจิโตฺต’’ติฯ **อุปสนฺต**นฺติ วา อุปสโม วุจฺจติ, ตสฺมา ‘‘อุปสนฺตสนฺตจิตฺตสฺสา’’ติ อจฺจนฺตูปสเมน สนฺตจิตฺตสฺสาติ อโตฺถฯ

อถ วา สติปิ สเพฺพสํ ขีณาสวานํ อนวเสสกิเลสวูปสเม สาวกปารมีญาณสฺส ปน มตฺ ถกปฺปตฺติเหตุภูโต สาวเกสุ อนญฺญสาธารโณ สวิเสโส ธมฺมเสนาปติโน กิเลสวูปสโมติ ท เสฺสตุํ สตฺถา อุปสนฺตสเทฺทน วิเสเสตฺวา อาห ‘‘อุปสนฺตสนฺตจิตฺตสฺสา’’ติฯ

ตตฺรายมโตฺถ – ภุสํ ทพฺพํ วา สนฺตํ อุปสนฺตํ, เตน อุปสเนฺตน อุปสนฺตเมว หุตฺวา สนฺตํ อุปสนฺตสนฺตํ , ตาทิสํ จิตฺตํ เอตสฺสาติ สพฺพํ ปุริมสทิสเมวฯ ตถา เหส ภควตา – ‘‘สาริปุโตฺต, ภิกฺขเว, มหาปโญฺญ ปุถุปโญฺญ หาสปโญฺญ ชวนปโญฺญ ติกฺขปโญฺญ นิเพฺพธิกปโญฺญ’’ติ อาทินา (ม. นิ. ๓.๙๓) อเนกปริยาเยน วณฺณิโต โถมิโตฯ **เนตฺติจฺฉินฺนสฺสา**ติ เนตฺติ วุจฺจติ ภวตณฺหา สํสารสฺส นยนโต, สา เนตฺติ ฉินฺนา เอตสฺสาติ เนตฺติจฺฉิโนฺนฯ ตสฺส เนตฺติจฺฉินฺ นสฺส, ปหีนตณฺหสฺสาติ อโตฺถฯ **มุโตฺต โส มารพนฺธนา**ติ โส เอวํวิโธ ปริกฺขีณภวสํโยชโน สพฺพสฺมา มารพนฺธนโต มุโตฺต, น ตสฺส มารพนฺธนโมจนาย กรณียํ อตฺถิ, ตสฺมา ธมฺมเสนา ปติ อตฺตโน อุปสมํ ปจฺจเวกฺขตีติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ เมฆิยวคฺควณฺณนาฯ

๕. โสณวโคฺค

๑. ปิยตรสุตฺตวณฺณนา

๔๑. มหาวคฺคสฺส ปฐเม **มลฺลิกาย เทวิยา สทฺธิ**นฺติ มลฺลิกาย นาม อตฺตโน มเหสิยา สหฯ **อุปริปาสาทวรคโต**ติ ปาสาทวรสฺส อุปริ คโตฯ **โกจญฺญ อตฺตนา ปิยตโร**ติ โกจิ อญฺญ อตฺตนา ปิยายิตพฺพตโรฯ **อตฺถิ นุ โข เต**ติ ‘‘กึ เต อตฺถี’’ติ เทวึ ปุจฺฉติฯ

กสฺมา ปุจฺฉติ? อยญฺหิ สาวตฺถิยํ ทุคฺคตมาลาการสฺส ธีตาฯ เอกทิวสํ อาปณโต ปูวํ คเหตฺวา มาลารามํ คนฺตฺวา ‘‘ขาทิสฺสามี’’ติ คจฺฉนฺตี ปฏิปเถ ภิกฺขุสงฺฆปริวุตํ ภควนฺตํ ภิกฺขาจารํ ปวิสนฺตํ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺตา ตํ ภควโต อทาสิฯ สตฺถา ตถารูเป ฐาเน นิสีทนาการํ ทเสฺสสิฯ อานนฺทตฺเถโร จีวรํ ปญฺญาเปตฺวา อทาสิฯ ภควา ตตฺถ นิสีทิตฺวา ตํ ปูวํ ปริภุญฺชิตฺวา มุขํ วิกฺขาเลตฺวา สิตํ ปาตฺวากาสิฯ เถโร ‘‘โก อิมิสฺสา, ภนฺเต, ทานสฺส วิปาโก ภวิสฺสตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ‘‘อเชฺชสา, อานนฺท, ตถาคตสฺส ปฐมํ โภชนํ อทาสิ, อเชฺชว โกสลรญฺญ อคฺคมเหสี ภวิสฺสติ ปิยา มนาปา’’ติฯ ตํ ทิวสเมว จ ราชา กาสิคาเม ภาคิเนเยฺยน สทฺธึ ยุชฺฌิตฺวา ปราชิโต ปลายิตฺวา อาคโต นครํ ปวิสโนฺต ‘‘พลกายสฺส อาคมนํ อาคเมสฺสามี’’ติ ตํ มาลารามํ ปาวิสิฯ สา ราชานํ อาคตํ ปสฺสิตฺวา ตสฺส วตฺตมกาสิฯ ราชา ตสฺสา วเตฺต ปสีทิตฺวา ปิตรํ ปโกฺกสาเปตฺวา มหนฺตํ อิสฺสริยํ ทตฺวา ตํ อเนฺตปุรํ ปฏิหราเปตฺวา อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐเปสิฯ อเถกทิวสํ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘มยา อิมิสฺสา มหนฺตํ อิสฺสริยํ ทินฺนํ, ยํนูนาหํ อิมํ ปุเจฺฉยฺยํ ‘โก เต ปิโย’ติ? สา ‘ตฺวํ เม, มหาราช, ปิโย’ติ วตฺวา, ปุน มํ ปุจฺฉิสฺสติ, อถสฺสาหํ ‘มยฺหมฺปิ ตฺวํเยว ปิยา’ติ วกฺขามี’’ติฯ อิติ โส อญฺญมญฺญํ วิสฺสาสชนนตฺถํ สโมฺมทนียํ กโรโนฺต ปุจฺฉิฯ

เทวี ปน ปณฺฑิตา พุทฺธุปฏฺฐายิกา สงฺฆุปฏฺฐายิกา ‘‘นายํ ปโญฺห รโญฺญ มุขํ อุโลฺลเกตฺวา กเถตโพฺพ’’ติ จิเนฺตตฺวา ยถาภูตเมว วทนฺตี **‘‘นตฺถิ โข เม, มหาราช, โกจญฺญ อตฺตนา ปิยตโร’’**ติ อาหฯ วตฺวาปิ อตฺตนา พฺยากตมตฺถํ อุปาเยน รโญฺญ ปจฺจกฺขํ กาตุกามา **‘‘ตุยฺหํ ปน, มหาราช, อตฺตโญฺญ โกจิ อตฺตนา ปิยตโร’’**ติ ตเถว ราชานํ ปุจฺฉิ ยถา รญฺญา สยํ ปุฏฺฐาฯ ราชาปิ ตาย สรสลกฺขเณน กถิตตฺตา นิวตฺติตุํ อสโกฺกโนฺต สยมฺปิ สรสลกฺขเณเนว กเถโนฺต ตเถว พฺยากาสิ ยถา เทวิยา พฺยากตํฯ

พฺยากริตฺวา จ มนฺทธาตุกตาย เอวํ จิเนฺตสิ – ‘‘อหํ ราชา ปถวิสฺสโร มหนฺตํ ปถวิมณฺฑลํ อภิวิชิย อชฺฌาวสามิ, มยฺหํ ตาว ยุตฺตํ ‘อตฺตนา ปิยตรํ อญฺญํ น ปสฺสามี’ติ, อยํ ปน วสลี หีนชจฺจา สมานา มยา อุเจฺจ ฐาเน ฐปิตา สามิภูตํ มํ น ตถา ปิยายติ, ‘อตฺตาว ปิยตโร’ติ มม สมฺมุขา วทติ, ยาว กกฺขฬา วตาย’’นฺติ อนตฺตมโน หุตฺวา ‘‘นนุ เต ตีณิ รตนานิ ปิยตรานี’’ติ โจเทสิฯ เทวี ‘รตนตฺตยํปาหํ เทว อตฺตโน สคฺคสุขํ โมกฺขสุขญฺจ ปตฺถยนฺตี สมฺปิยายามิ, ตสฺมา อตฺตาว เม ปิยตโร’’ติ อาหฯ สโพฺพ จายํ โลโก อตฺตทตฺถเมว ปรํ ปิยายติ, ปุตฺตํ ปเตฺถโนฺตปิ ‘‘อยํ มํ ชิณฺณกาเล โปเสสฺสตี’’ติ ปเตฺถติ, ธีตรํ ‘‘มม กุลํ วฑฺฒิสฺสตี’’ติ, ภริยํ ‘‘มยฺหํ ปาเท ปริจริสฺสตี’’ติ, อเญฺญปิ ญาติมิตฺตพนฺธเว ตํตํกิจฺจวเสน, อิติ อตฺตทตฺถเมว สมฺปสฺสโนฺต โลโก ปรํ ปิยายตีติฯ อยญฺหิ เทวิยา อธิปฺปาโยฯ

อถ ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘อยํ มลฺลิกา กุสลา ปณฺฑิตา นิปุณา ‘อตฺตาว เม ปิยตโร’ติ วทติ, มยฺหมฺปิ อตฺตาว ปิยตโร หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, หนฺทาหํ อิมมตฺถํ สตฺถุ อาโรเจสฺสามิ, ยถา จ เม

สตฺถา พฺยากริสฺสติ, ตถา นํ ธาเรสฺสามี’’ติฯ เอวํ ปน จินฺเตตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข ราชา ปเสนทิ โกสโล...เป.... ปิยตโร’’**ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ ‘‘โลเก สพฺพสตฺตานํ อตฺตาว อตฺตโน ปิยตโร’’ติ รญฺญา วุตฺตมตฺถํ สพฺพโส ชานิตฺวา ตทตฺถปริทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **สพฺพา ทิสา อนุปริคมฺม เจตสา**ติ สพฺพา อนวเสสา ทสปิ ทิสา ปริเยสนวเสน จิเตฺตน อนุคนฺตฺวาฯ **เนวชฺฌคา ปิยตรมตฺตนา กฺวจี**ติ อตฺตนา อติสเยน ปิยํ อญฺญํ โกจิ ปุริโส สพฺพุสฺสาเหน ปริเยสนฺโต กฺวจิ กตฺถจิ สพฺพทิสาสุ เนว อธิคเจฺฉยฺย น ปเสฺสยฺยฯ **เอวํ ปิโย ปุถุ อตฺตา ปเรส**นฺติ เอวํ กสฺสจิ อตฺตนา ปิยตรสฺส อนุปลพฺภนวเสน ปุถุ วิสุํ วิสุํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ อตฺตาว ปิโยฯ **ตสฺมา น หึเส ปรมตฺตกาโม**ติ ยสฺมา เอวํ สโพฺพปิ สโตฺต อตฺตานํ ปิยายติ อตฺตโน สุขกาโม ทุกฺขปฺปฏิกูโล, ตสฺมา อตฺตกาโม อตฺตโน หิตสุขํ อิจฺฉโนฺต ปรํ สตฺตํ อนฺตมโส กุนฺถกิปิลฺลิกํ อุปาทาย น หึเส น หเนยฺย น ปาณิเลฑฺฑุทณฺฑาทีหิปิ วิเหเฐยฺยฯ ปรสฺส หิ อตฺตนา กเต ทุเกฺข ตํ ตโต สงฺกมนฺตํ วิย กาลนฺตเร อตฺตนิ สนฺทิสฺสติฯ อยญฺหิ กมฺมานํ ธมฺมตาติฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒. อปฺปายุกสุตฺตวณฺณนา

๔๒. ทุติเย **อจฺฉริยํ, ภเนฺต**ติ อิทมฺปิ เมฆิยสุเตฺต วิย ครหณจฺฉริยวเสน เวทิตพฺพํฯ **ยาว อปฺปายุกา**ติ ยตฺตกํ ปริตฺตายุกา, อติอิตฺตรชีวิตาติ อโตฺถฯ **สตฺตาหชาเต**ติ สตฺตาเหน ชาโต สตฺตาหชาโตฯ ตสฺมิํ สตฺตาหชาเต, ชาตสฺส สตฺตเม อหนีติ อโตฺถฯ **ตุสิตํ กายํ อุปปชฺชี**ติ ตุสิตํ เทวนิกายํ ปฎิสนฺธิคฺคหณวเสน อุปปชฺชิฯ

เอกทิวสํ กิร เถโร ปจฺฉาภตฺตํ ทิวาฎฺฐาเน นิสิโนฺน ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฺปฎิมณฺฑิตํ โสภคฺคปฺปตฺตํ ทสฺสนานุตฺตริยภูตํ ภควโต รูปกายสิริํ มนสิ กริตฺวา, ‘‘อโห พุทฺธานํ รูปกายสมฺปตฺติ ทสฺสนียา สมนฺตปาสาทิกา มโนหรา’’ติ อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ ปฎิสํเวเทโนฺต เอวํ จินฺตสิ – ‘‘วิชาตมาตุยา นาม วิรูโปปิ ปุโตฺต สุรูโป วิย มนาโป โหติ, สเจ ปน พุทฺธานํ มาตา มหามายา เทวี ธเรยฺย, กีทิสํ นุ โข ตสฺสา ภควโต รูปทสฺสเน ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปเชฺชยฺย, มหาชานิ โข มยฺหํ มหามาตุ เทวิยา, ยา สตฺตาหชาเต ภควติ กาลกตา’’ติฯ เอวํ ปน จินฺตตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน ปริวิตกฺกิตํ อาโรเจโนฺต ตสฺสา กาลกิริยํ ครหโนฺต **‘‘อจฺฉริยํ, ภเนฺต’’**ติอาทิมาหฯ

เกจิ ปนาหุ – ‘‘มหาปชาปติ โคตมี ภควนฺตํ มหตา อายาเสน ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวาปิ ปฎิกฺขิตฺตา, มยา ปน อุปาเยน ยาจิโต ภควา อฎฺฐครุธมฺมปฺปฎิคฺคหณวเสน ตสฺสา ปพฺพชฺชํ อุปสมฺปทญฺจ อนุชานิ, สา เต ธเมฺม ปฎิคฺคเหตฺวา ลทฺธปพฺพชฺชูปสมฺปทา ภควโต ทุติยํ ปริสํ อุปฺปาเทตฺวา จตุตฺถาย ปริสาย ปจฺจโย อโหสิฯ สเจ ปน ภควโต ชเนตฺติ มหามายา เทวี ธเรยฺย, เอวเมตา จุโภปิ ขตฺติยภคินิโย เอกโต หุตฺวา อิมํ สาสนํ โสเภยฺยุํ, ภควา จ มาตริ พหุมาเนน มาตุคามสฺส สาสเน ปพฺพชฺชํ อุปสมฺปทญฺจ สุเขเนว อนุชาเนยฺย, อปฺปายุกตาย ปนสฺสา กสิเรน นิปฺผนฺนมิทนฺติ อิมินา อธิปฺปาเยน เถโร ภควโต สนฺติเก **‘อจฺฉริยํ, ภเนฺต’**ติอาทิมาหา’’ติฯ ตํ อการณํฯ ภควา หิ มาตุยา วา อญฺญสฺส วา มาตุคามสฺส อตฺตโน สาสเน ปพฺพชฺชํ อนุชานโนฺต ครุกํเยว กตฺวา อนุชานาติ, น ลหุกํ จิรฎฺฐิติกามตายาติฯ

อปเร ปนาหุ – ‘‘ทสพลจตุเวสารชฺชาทิเก อนญฺญสาธารเณ อนนฺตาปริมาเณ พุทฺธคุเณ เถโร มนสิ กริตฺวา ยา เอวํ มหานุภาวํ นาม โลเก อคฺคปุคฺคลํ สตฺถารํ กุจฺฉินา ทส มาเส ปริหริ, สา พุทฺธมาตา กสฺสจิ ปริจาริกา ภวิสฺสตีติ อยุตฺตมิทํฯ กสฺมา? สตฺถุ คุณานุจฺฉวิกเมเวตํ, ยทิทํ สตฺตาหชาเต ภควติ ชเนตฺติ กาลํ กโรติ, กาลกตา จ ตุสิเตสุ อุปฺปชฺชตีติ อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโต หุตฺวา ตํ อตฺตโน วิตกฺกุปฺปาทนํ ภควโต อาโรเจโนฺต ‘**อจฺฉริยํ, ภเนฺต**’ติ อาทิวจนํ อโวจา’’ติฯ

สตฺถา ปน ยสฺมา สตฺตาหชาเตสุ โพธิสเตฺตสุ โพธิสตฺตมาตุ กาลกิริยา ธมฺมตา สิทฺธา, ตสฺมา ตํ ธมฺมตํ ปริทีเปโนฺต **‘‘เอวเมตํ, อานนฺทา’’**ติอาทิมาหฯ สา ปนายํ ธมฺมตา ยสฺมา ยถา สเพฺพ โพธิสตฺตา ปารมิโย ปูเรตฺวา ตุสิตปุเร นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา อายุปริโยสาเน ทสสหสฺสจกฺกวาฬเทวตาหิ สนฺนิปติตฺวา อภิสโมฺพธิํ ปตฺตุํ มนุสฺสโลเก ปฏิสนฺธิคฺคหณาย อเชฺฌสิตา กาลทีปเทสกุลานิ วิย ชเนตฺติยา อายุปริมาณมฺปิ โอโลเกตฺวา ปฏิสนฺธิํ คณฺหนฺติ, อยมฺปิ ภควา โพธิสตฺตภูโต ตเถว ตุสิตปุเร ฐิโต ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกโนฺต สตฺตทิวสาธิกทสมาสปริมาณํ มาตุยา อายุปริมาณํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ‘‘อยํ มม ปฏิสนฺธิคฺคหณสฺส กาโล, อิทานิ อุปฺปชฺชิตุํ วฏฺฏตี’’ติ ญตฺวาว ปฏิสนฺธิํ อคฺคเหสิ, ตสฺมา สพฺพโพธิสตฺตานํ อาจิณฺณสมาจิณฺณวเสเนว เวทิตพฺพํฯ เตนาห ภควา – **‘‘อปฺปายุกา หิ, อานนฺท, โพธิสตฺตมาตโร โหนฺตี’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **กาลํ กโรนฺตี**ติ ยถาวุตฺตอายุปริกฺขเยเนว กาลํ กโรนฺติ, น วิชาตปจฺจยาฯ จริมตฺตภาเวหิ โพธิสเตฺตหิ วสิตฏฺฐานํ เจติยฆรสทิสํ โหติ, น อเญฺญสํ ปริโภคารหํ, น จ สกฺกา โพธิสตฺตมาตรํ อปเนตฺวา อญฺญํ อคฺคมเหสิฏฺฐาเน ฐเปตุนฺติ ตตฺตกํ เอว โพธิสตฺตมาตุ อายุปฺปมาณํ โหติ, ตสฺมา ตทา กาลํ กโรนฺติฯ อิมเมว หิ อตฺถํ สนฺธาย มหาโพธิสตฺตา ปญฺจมํ มหาวิโลกนํ กโรนฺติฯ

กตรสฺมิํ ปน วเย กาลํ กโรนฺตีติ? มชฺฌิมวเยฯ ปฐมวยสฺมิญฺหิ สตฺตานํ อตฺตภาเว ฉนฺทราโค พลวา โหติ, เตน ตทา สญฺชาตคพฺภา อิตฺถิโย เยภุเยฺยน คพฺภํ อนุรกฺขิตุํ น สโกฺกนฺติฯ คเพฺภหยฺยํ เจ, คโพฺภ พหฺวาพาโธ โหติฯ มชฺฌิมวยสฺส ปน เทฺว โกฏฺฐาเส อติกฺกมิตฺวา ตติยโกฏฺฐาเส วตฺถุ วิสทํ โหติ, วิสเท วตฺถุมฺหิ นิพฺพตฺตทารกา อโรคา โหนฺติ, ตสฺมา โพธิสตฺตมาตโร ปฐมวเย สมฺปตฺติํ อนุภวิตฺวา มชฺฌิมวยสฺส ตติยโกฏฺฐาเส วิชายิตฺวา กาลํ กโรนฺตีติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ โพธิสตฺตมาตุ อเญฺญสญฺจ สพฺพสตฺตานํ อตฺตภาเว อายุสฺส มรณปริโยสานตํ วิทิตฺวา ตทตฺถวิภาวนมุเขน อนวชฺชปฺปฏิปตฺติยํ อุสฺสาหทีปกํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **เย เกจี**ติ อนิยมนิเทฺทโสฯ **ภูตา**ติ นิพฺพตฺตาฯ **ภวิสฺสนฺตี**ติ อนาคเต นิพฺพตฺติสฺสนฺติฯ **วา**สโทฺท วิกปฺปโตฺถ, **อปิ**สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน นิพฺพตฺตมาเนปิ สงฺคณฺหาติฯ เอตฺตาวตา อตีตาทิวเสน ติยทฺธปริยาปเนฺนน สเตฺต อนวเสสโต ปริยาทิยติฯ อปิจ คพฺภเสยฺยกสตฺตา คพฺภโต นิกฺขนฺตกาลโต ปฏฺฐาย ภูตา นาม, ตโต ปุเพฺพ ภวิสฺสนฺติ นามฯ สํเสทชูปปาติกา ปฏิสนฺธิจิตฺตโต ปรโต ภูตา นาม, ตโต ปุเพฺพ อุปฺปชฺชิตพฺพภววเสน ภวิสฺสนฺติ นามฯ สเพฺพปิ วา ปจฺจุปฺปนฺนภววเสน ภูตา นาม, อายติํ ปุนพฺภววเสน ภวิสฺสนฺติ นามฯ ขีณาสวา ภูตา นามฯ เต หิ ภูตา เอว, น ปุน ภวิสฺสนฺตีติ, ตทเญฺญ ภวิสฺสนฺติ นามฯ

สเพฺพ คมิสฺสนฺติ ปหาย เทหนฺติ สเพฺพ ยถาวุตฺตเภทา สพฺพภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาสาทิวเสน อเนกเภทภินฺนา สตฺตา เทหํ อตฺตโน สรีรํ ปหาย นิกฺขิปิตฺวา ปรโลกํ คมิสฺสนฺติ, อเสกฺขา ปน นิพฺพานํฯ เอตฺถ โกจิ อจวนธมฺโม นาม นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **ตํ สพฺพชานึ กุสโล วิทิตฺวา**ติ ตเทตํ สพฺพสฺส สตฺตสฺส ชานึ หานึ มรณํ, สพฺพสฺส วา สตฺตสฺส ชานึ วินาสํ ปภงฺคุตํ กุสโล ปณฺฑิตชาติโก มรณานุสฺสติวเสน อนิจฺจตามนสิการวเสน วา ชานิตฺวาฯ **อาตาปิโย พฺรหฺมจริยํ จเรยฺยา**ติ วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรนฺโต อาตาปิยสงฺขาเตน วีริเยน สมนฺนาคตตฺตา อาตาปิโย จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวเสน อารทฺธวีริโย อนวเสสมรณสมติกฺกมนูปายํ มคฺคพฺรหฺมจริยํ จเรยฺย, ปฏิปเชฺชยฺยาติ อโตฺถฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. สุปฺปพุทฺธกุฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๔๓. ตติเย **ราชคเห สุปฺปพุโทฺธ นาม กุฏฺฐี อโหสี**ติ สุปฺปพุทฺธนามโก เอโก ปุริโส ราชคเห อโหสิฯ โส จ กุฏฺฐี กุฏฺฐโรเคน พาฬฺหวิทูสิตคโตฺตฯ **มนุสฺสทลิโทฺท**ติ ยตฺตกา ราชคเห มนุสฺสา เตสุ สพฺพทุคฺคโตฯ โส หิ สงฺการกูฏวติอาทีสุ มนุเสฺสหิ ฉฑฺฑิตปิโลติกขณฺฑานิ สิพฺพิตฺวา ปริทหติ, กปาลํ คเหตฺวา ฆรา ฆรํ คนฺตฺวา ลทฺธอาจามอุจฺฉิฏฺฐภตฺตานิ นิสฺสาย ชีวติ, ตมฺปิ ปุเพฺพ กตกมฺมปจฺจยา น ยาวทตฺถํ ลภติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘มนุสฺสทลิโทฺท’’ติฯ **มนุสฺสกปโณ**ติ มนุเสฺสสุ ปรมกปณตํ ปโตฺตฯ **มนุสฺสวราโก**ติ มนุสฺสานํ หีฬิตปริภูตตาย อติวิยทีโนฯ **มหติยา ปริสายา**ติ มหติยา ภิกฺขุปริสาย เจว อุปาสกปริสาย จฯ

เอกทิวสํ กิร ภควา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวาโร ราชคหํ ปิณฺฑาย ปวิสิตฺวา ภิกฺขูนํ สุลภปิณฺฑปาตํ กตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต กติปยภิกฺขุปริวาโร นิกฺขโนฺต เยหิ ทานํ ทินฺนํ, เตสํ อุปาสกานํ อวเสสภิกฺขูนญฺจ อาคมนํ อาคมยมาโน อโนฺตนคเรเยว อญฺญตรสฺมึ รมณีเย ปเทเส อฏฺฐาสิฯ ตาวเทว ภิกฺขู ตโต ตโต อาคนฺตฺวา ภควนฺตํ ปริวาเรสุํ, อุปาสกาปิ ‘‘อนุโมทนํ สุตฺวา วนฺทิตฺวา นิวตฺติสฺสามา’’ติ ภควนฺตํ อุปสงฺกมึสุ, มหาสนฺนิปาโต อโหสิฯ ภควา นิสีทนาการํ ทเสฺสสิฯ ตาวเทว พุทฺธารหํ อาสนํ ปญฺญาเปสุํฯ อถ ภควา อสีติอนุพฺยญฺชนปฺปฏิมณฺฑิเตหิ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขเณหิ วิโรจมานาย พฺยามปฺปภาปริเกฺขปสมุชฺชลาย นีลปีตโลหิโตทาตมเญฺชฏฺฐปภสฺสรานํ วเสน ฉพฺพณฺณพุทฺธรํสิโย วิสฺสเชฺชนฺติยา อนุปมาย รูปกายสิริยา สกลเมว ตํ ปเทสํ โอภาเสโนฺต ตาราคณปริวุโต วิย ปุณฺณจโนฺท ภิกฺขุคณปริวุโต ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสีทิตฺวา มโนสิลาตเล เกสรสีโห วิย สีหนาทํ นทโนฺต กรวีกรุตมญฺชุนา พฺรหฺมสฺสเรน ธมฺมํ เทเสติฯ

ภิกฺขูปิ โข อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา ปวิวิตฺตา อสํสฏฺฐา อารทฺธวีริยา ปหิตตฺตา โจทกา ปาปครหิโน วตฺตาโร วจนกฺขมา สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญาสมฺปนฺนา วิมุตฺติสมฺปนฺนา วิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนา เมฆวณฺณํ ปํสุกูลจีวรํ ปารุปิตฺวา สุวมฺมิตา วิย คนฺธหตฺถิโน ภควนฺตํ ปริวาเรตฺวา โอหิตโสตา ธมฺมํ สุณนฺติฯ อุปาสกาปิ สุทฺธวตฺถนิวตฺถา สุทฺธุตฺตราสงฺคา ปุพฺพณฺหสมยํ มหาทานานิ ปวเตฺตตฺวา คนฺธมาลาทีหิ ภควนฺตํ ปูเชตฺวา วนฺทิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิปจฺจการํ ทเสฺสตฺวา ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ ปริวาเรตฺวา สํยตหตฺถปาทา โอหิตโสตา สกฺกจฺจํ ธมฺมํ สุณนฺติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา มหติยา ปริสาย ปริวุโต ธมฺมํ เทเสโนฺต นิสิโนฺน โหตี**’’ติฯ

สุปฺปพุโทฺธ ปน ชิฆจฺฉาทุพฺพลฺยปเรโต ฆาสปริเยสนํ จรมาโน อนฺตรวีถึ โอติโณฺณ ทูรโตว ตํ มหาชนสนฺนิปาตํ ทิสฺวา, ‘‘กึ นุ โข อยํ มหาชนกาโย สนฺนิปติโต, อทฺธา เอตฺถ โภชนํ ทียติ มเญฺญ, อเปฺปว นาเมตฺถ คเตน กิญฺจิ ขาทนียํ วา โภชนียํ วา ลทฺธุํ สกฺกา’’ติ สญฺชาตาภิลาโส ตตฺถ คนฺตฺวา อทฺทส ภควนฺตํ ปาสาทิกํ ทสฺสนียํ ปสาทนียํ อุตฺตมทมถสมถมนุปฺปตฺตํ ทนฺตํ คุตฺตํ สนฺตินฺทฺริยํ สุสมาหิตํ ตาย ปริสาย ปริวุตํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ, ทิสฺวาน ปุริมชาติสมฺภตาย ปริปกฺกาย อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา โจทิยมาโน ‘‘ยํนูนาหมฺปิ ธมฺมํ สุเณยฺย’’นฺติ ปริสปริยเนฺต นิสีทิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **‘‘อทฺทสา โข สุปฺปพุโทฺธ กุฎฺฐี...เป.... ตเตฺถว เอกมนฺตํ นิสีทิ ‘อหมฺปิ ธมฺมํ โสสฺสามี’’’**ติฯ

สพฺพาวนฺตนฺติ สพฺพาวตึ หีนาทิสพฺพปุคฺคลวตํ, ตตฺถ กิญฺจิปิ อนวเสเสตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘สพฺพวนฺต’’นฺติปิ ปฐนฺติฯ **เจตสา**ติ พุทฺธจกฺขุสมฺปยุตฺตจิเตฺตนฯ จิตฺตสีเสน หิ ญาณํ นิทฺทิฎฺฐํ, ตสฺมา อาสยานุสยญาเณน อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาเณน จาติ อโตฺถฯ **เจโต ปริจฺจ มนสากาสี**ติ ตสฺสา ปริสาย จิตฺตํ ปเจฺจกํ ปริจฺฉินฺทิตฺวา มนสิ อกาสิ เต โวโลเกสิฯ **ภโพฺพ ธมฺมํ วิญฺญาตุ**นฺติ มคฺคผลธมฺมํ อธิคนฺตุํ สมโตฺถ, อุปนิสฺสยสมฺปโนฺนติ อโตฺถฯ **เอตทโหสี**ติ อยํ สุปฺปพุโทฺธ กิญฺจาปิ ตครสิขิมฺหิ ปเจฺจกพุเทฺธ อปรชฺฌิตฺวา อีทิโส ชาโต, มคฺคผลูปนิสฺสโย ปนสฺส ปํสุปฎิจฺฉนฺนสุวณฺณนิกฺขํ วิย อโนฺตหทเยเยว วิโชฺชตติ, ตสฺมา สุวิญฺญาปิโยติ อิทํ อโหสิฯ เตนาห – **‘‘อยํ โข อิธ ภโพฺพ ธมฺมํ วิญฺญาตุ**’’นฺติฯ

อนุปุพฺพึ กถนฺติ ทานานนฺตรํ สีลํ, สีลานนฺตรํ สคฺคํ, สคฺคานนฺตรํ มคฺคนฺติ เอวํ อนุปฎิปาฎิกถํฯ ภควา หิ ปฐมํ เหตุนา สทฺธึ อสฺสาทํ ทเสฺสตฺวา ตโต สเตฺต วิเวเจตุํ นานานเยหิ อาทีนวํ ปกาเสตฺวา อาทีนวสวเนน สํวิคฺคหทยานํ เนกฺขมฺมคุณวิภาวนมุเขน จ วิวฎฺฎํ ทเสฺสติฯ

ทานกถนฺติ อิทํ นาม สุขานํ นิทานํ, สมฺปตฺตีนํ มูลํ, โภคานํ ปติฎฺฐา, วิสมคตสฺส ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ, อิธโลกปรโลเกสุ ทานสทิโส อวสฺสโย ปติฎฺฐา อาลมฺพนํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิฯ อิทญฺหิ อวสฺสยเฎฺฐน รตนมยสีหาสนสทิสํ, ปติฎฺฐานเฎฺฐน มหาปถวิสทิสํ , อาลมฺพนเฎฺฐน อาลมฺพนรชฺชุสทิสํ, ทุกฺขนิตฺถรณเฎฺฐน นาวาสทิสํ, สมสฺสาสนเฎฺฐน สงฺคามสูโร, ภยปริตฺตาณเฎฺฐน สุปริขาปริกฺขิตฺตนครํ, มเจฺฉรมลาทีหิ อนุปลิตฺตเฎฺฐน ปทุมํ, เตสํ นิทหนเฎฺฐน ชาตเวโท, ทุราสทเฎฺฐน อาสีวิโส, อสนฺตาสเฎฺฐน สีโห, พลวนฺตเฎฺฐน หตฺถี, อภิมงฺคลสมฺมตเฎฺฐน เสตอุสโภ, เขมนฺตภูมิสมฺปาปนเฎฺฐน วลาหโก อสฺสราชาฯ ทานญฺหิ โลเก รชฺชสิรึ เทติ, จกฺกวตฺติสมฺปตฺตึ สกฺกสมฺปตฺตึ มารสมฺปตฺตึ พฺรหฺมสมฺปตฺตึ สาวกปารมีญาณํ ปเจฺจกโพธิญาณํ สมฺมาสโมฺพธิญาณํ เทตีติ เอวมาทิทานคุณปฺปฎิสํยุตฺตกถํฯ

ยสฺมา ปน ทานํ เทโนฺต สีลํ สมาทาตุํ สโกฺกติ, ตสฺมา ทานกถานนฺตรํ สีลกถํ กเถสิฯ **สีลกถ**นฺติ สีลํ นาเมตํ สตฺตานํ อวสฺสโย ปติฎฺฐา อาลมฺพนํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํฯ อิธโลกปรโลกสมฺปตฺตีนญฺหิ สีลสทิโส อวสฺสโย ปติฎฺฐา อาลมฺพนํ ตาณํ เลณํ คติ ปรายณํ นตฺถิ, สีลาลงฺการสทิโส อลงฺกาโร, สีลปุปฺผสทิสํ ปุปฺผํ, สีลคนฺธสทิโส คโนฺธ นตฺถิ, สีลาลงฺกาเรน หิ อลงฺกตํ สีลกุสุมปิฬนฺธิตํ สีลคนฺธานุลิตฺตํ สเทวโก โลโก โอโลเกโนฺต ติตฺตึ น คจฺฉตีติ เอวมาทีหิ สีลคุณปฺปฎิสํยุตฺตกถํฯ

อิทํ ปน สีลํ นิสฺสาย อยํ สโคฺค ลพฺภตีติ ทเสฺสตุํ สีลานนฺตรํ สคฺคกถํ กเถสิฯ **สคฺคกถ**นฺติ สโคฺค นาม อิโฎฺฐ กโนฺต มนาโป, นิจฺจเมตฺถ กีฬา นิจฺจสมฺปตฺติโย ลพฺภนฺติ, จาตุมหาราชิกา เทวา นวุติวสฺสสตสหสฺสานิ ทิพฺพสุขํ ทิพฺพสมฺปตฺตึ ปฎิลภนฺติ, ตาวตึสา ติโสฺส วสฺสโกฎิโย สฎฺฐิ จ วสฺสสตสหสฺสานีติ เอวมาทิสคฺคคุณปฺปฎิสํยุตฺตกถํฯ สคฺคสมฺปตฺตึ กเถนฺตานญฺหิ

พุทฺธานํ มุขํ นปฺปโหติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘อเนกปริยาเยน โข อหํ, ภิกฺขเว, สคฺคกถํ กเถยฺย’’นฺติ อาทิฯ

เอวํ เหตุนา สทฺธึ สคฺคกถาย ปโลเภตฺวา ปุน หตฺถึ อลงฺกริตฺวา ตสฺส โสณฺฑํ ฉินฺทนฺโต วิย ‘‘อยมฺปิ สโคฺค อนิโจฺจ อธุโว, น เอตฺถ ฉนฺทราโค กาตโพฺพ’’ติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา พหุทุกฺขา พหุปายาสา, อาทีนโว เอตฺถ ภิโยฺย’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๗๗; ๒.๔๒) นเยน กามานํ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ กเถสิฯ ตตฺถ **อาทีนว**นฺติ โทสํฯ **โอการ**นฺติ ลามกสภาวํ, อเสฎฺฐหิ เสวิตพฺพํ เสฎฺฐหิ น เสวิตพฺพํ นิหีนสภาวนฺติ อโตฺถฯ **สํกิเลส**นฺติ เตหิ สตฺตานํ สํสาเร สํกิลิสฺสนํฯ เตนาห – ‘‘กิลิสฺสนฺติ วต โภ สตฺตา’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๕๑)ฯ

เอวํ กามาทีนเวน ตเชฺชตฺวา **เนกฺขเมฺม อานิสํสํ ปกาเสสิ** ปพฺพชฺชาย ฌานาทีสุ จ คุณํ ทีเปสิ วเณฺณสิฯ **กลฺลจิตฺต**นฺติอาทีสุ **กลฺลจิตฺต**นฺติ กมฺมนิยจิตฺตํ, เหฎฺฐา ปวตฺติตเทสนาย อสฺสทฺธิยาทีนํ จิตฺตโทสานํ วิคตตฺตา อุปริเทสนาย ภาชนภาวูปคมเนน กมฺมนิยจิตฺตํ, กมฺมกฺขมจิตฺตนฺติ อโตฺถฯ ทิฎฺฐิมานาทิสํกิเลสวิคเมน **มุทุจิตฺตํ**ฯ กามจฺฉนฺทาทิวิคเมน **วินีวรณจิตฺตํ**ฯ สมฺมาปฎิปตฺติยํ อุฬารปีติปาโมชฺชโยเคน **อุทคฺคจิตฺตํ**ฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา **ปสนฺนจิตฺตํ,** ยทา ภควา อญฺญาสีติ สมฺพโนฺธฯ

อถ วา **กลฺลจิตฺต**นฺติ กามจฺฉนฺทวิคเมน อโรคจิตฺตํฯ **มุทุจิตฺต**นฺติ พฺยาปาทวิคเมน เมตฺตาวเสน อกถินจิตฺตํฯ **วินีวรณจิตฺต**นฺติ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจวิคเมน อวิกฺขิปนฺโต น ปิหิตจิตฺตํฯ **อุทคฺคจิตฺต**นฺติ ถินมิทฺธวิคเมน สมฺปคฺคหวเสน อลีนจิตฺตํฯ **ปสนฺนจิตฺต**นฺติ วิจิกิจฺฉาวิคเมน สมฺมาปฎิปตฺติยา อธิมุตฺตจิตฺตํฯ

อถาติ ปจฺฉาฯ **สามุกฺกํสิกา**ติ สามํ อุกฺกํสิกา อตฺตนาว อุทฺธริตฺวา คหิตา, สยมฺภูญาเณน สามํ ทิฎฺฐา, อเญฺญสํ อสาธารณาติ อโตฺถฯ กา จ ปน สาติ? อริยสจฺจเทสนาฯ เตเนวาห – **‘‘ทุกฺขํ สมุทยํ นิโรธํ มคฺค**’’นฺติฯ อิทญฺหิ สจฺจานํ สรูปทสฺสนํ, ตสฺมา อิมสฺมึ ฐาเน อริยสจฺจานิ กเถตพฺพานิ, ตานิ สพฺพาการโต วิตฺถาเรน วิสุทฺธิมเคฺค (วิสุทฺธิ. ๒.๕๒๙) วุตฺตานีติ ตตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพานิฯ

เสยฺยถาปีติอาทินา อุปมาวเสน สุปฺปพุทฺธสฺส กิเลสปฺปหานํ อริยมคฺคุปฺปาทญฺจ ทเสฺสติฯ **อปคตกาฬก**นฺติ วิคตกาฬกํฯ **สมฺมเทวา**ติ สุฎฺฐุเยวฯ **รชน**นฺติ นีลปีตโลหิตมเญฺชฎฺฐาทิรงฺคชาตํฯ **ปฎิคฺคเณฺหยฺยา**ติ คเณฺหยฺย, ปภสฺสรํ ภเวยฺยฯ **ตสฺมิํเยว อาสเน**ติ ตสฺสํเยว นิสชฺชายํฯ เอเตนสฺส ลหุวิปสฺสนกตา ติกฺขปญฺญตา สุขาปฎิปทา ขิปฺปาภิญฺญตา จ ทสฺสิตา โหนฺติฯ **วิรชํ วีตมล**นฺติ อปายคมนียราครชาทีนํ อภาเวน วิรชํ, อนวเสสทิฎฺฐิวิจิกิจฺฉามลาปคเมน วีตมลํฯ ปฐมมคฺควชฺฌกิเลสรชาภาเวน วา วิรชํ, ปญฺจวิธทุสฺสีลมลาปคเมน วีตมลํฯ **ธมฺมจกฺขุ**นฺติ โสตาปตฺติมโคฺค อธิเปฺปโตฯ ตสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสนตฺถํ **‘‘ยํกิญฺจิ สมุทยธมฺมํ, สพฺพํ ตํ นิโรธธมฺม**’’นฺติ วุตฺตํฯ ตญฺหิ นิโรธํ อารมฺมณํ กตฺวา กิจฺจวเสน เอวสงฺขตธเมฺม ปฎิวิชฺฌนฺตํ อุปฺปชฺชติฯ

ตตฺริทํ อุปมาสํสนฺทนํ – วตฺถํ วิย จิตฺตํ ทฎฺฐพฺพํ, วตฺถสฺส อาคนฺตุกมเลหิ กิลิฎฺฐภาโว วิย จิตฺตสฺส ราคาทิมเลหิ สํกิลิฎฺฐภาโว, โธวนผลกํ วิย อนุปุพฺพิกถา, อุทกํ วิย สทฺธา, อุทเกน เตเมตฺวา เตเมตฺวา โคมยขาเรหิ กาฬเก สมฺมทฺทิตฺวา วตฺถสฺส โธวนปฺปโยโค วิย สทฺธาสลิเลน เตเมตฺวา สติสมาธิปญฺญาหิ โทเส สิถิเล กตฺวา สทฺธาทิวิธินา จิตฺตสฺส โสธเน วีริยารโมฺภ, เตน ปโยเคน วเตฺถ กาฬกาปคโม วิย วีริยารเมฺภน กิเลสวิกฺขมฺภนํ, รงฺคชาตํ วิย อริยม

โคฺค, เตน สุทฺธสฺส วตฺถสฺส ปภสฺสรภาโว วิย วิกฺขมฺภิตกิเลสสฺส จิตฺตสฺส มเคฺคน ปริโยทาปนนฺติฯ

เอวํ ปน สุปฺปพุโทฺธ ปริสปริยเนฺต นิสิโนฺน ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โสตาปตฺติผลํ ปตฺวา อตฺตนา ปฏิลทฺธคุณํ สตฺถุ อาโรเจตุกาโม ปริสมชฺฌํ โอคาหิตุํ อวิสหโนฺต มหาชนสฺส สตฺถารํ วนฺทิตฺวา อนุคนฺตฺวา นิวตฺตกาเล ภควติ วิหารํ คเต สยมฺปิ วิหารํ อคมาสิฯ ตสฺมิํ ขเณ สโกฺก เทวราชา ‘‘อยํ สุปฺปพุโทฺธ กุฎฺฐี อตฺตนา สตฺถุ สาสเน ปฏิลทฺธคุณํ ปากฎํ กาตุกาโม’’ติ ญตฺวา ‘‘วีมํสิสฺสามิ น’’นฺติ คนฺตฺวา อากาเส ฐิโต เอตทโวจ – ‘‘สุปฺปพุทฺธ ตฺวํ มนุสฺสทลิโทฺท มนุสฺสกปโณ มนุสฺสวราโก, อหํ เต อปริมิตํ ธนํ ทสฺสามิ, ‘พุโทฺธ น พุโทฺธ, ธโมฺม น ธโมฺม, สโงฺฆ น สโงฺฆ, อลํ เม พุเทฺธน, อลํ เม ธเมฺมน, อลํ เม สเงฺฆนา’ติ วเทหี’’ติฯ อถ นํ โส อาห ‘‘โกสิ ตฺว’’นฺติ? ‘‘อหํ สโกฺก เทวราชา’’ติฯ ‘‘อนฺธพาล อหิริก, ตฺวํ มยา สทฺธิํ กเถตุํ น ยุตฺตรูโป, โย ตฺวํ เอวํ อวตฺตพฺพํ วเทสิ, อปิจ มํ ตฺวํ ‘ทุคฺคโต ทลิโทฺท กปโณ’ติ กสฺมา วเทสิ, นนุ อหํ โลกนาถสฺส โอรสปุโตฺต, เนวาหํ ทุคฺคโต น ทลิโทฺท น กปโณ, อถ โข สุขปฺปโตฺต ปรเมน สุเขน อปาหมสฺมิ มหทฺธโน’’ติ วตฺวา อาห –

> ‘‘สทฺธาธนํ สีลธนํ, หิริโอตฺตปฺปิยํ ธนํ;
> สุตธนญฺจ จาโค จ, ปญฺญา เว สตฺตมํ ธนํฯ
>
> ‘‘ยสฺส เอเต ธนา อตฺถิ, อิตฺถิยา ปุริสสฺส วา;
> ‘อทลิโทฺท’ติ ตํ อาหุ, อโมฆํ ตสฺส ชีวิต’’นฺติฯ (อ. นิ. ๗.๕) –

ตสฺสิมานิ เม สตฺต อริยธนานิ สนฺติฯ เยสญฺหิ อิมานิ ธนานิ สนฺติ, น เตฺวว เต พุเทฺธหิ วา ปเจฺจกพุเทฺธหิ วา ‘ทลิทฺทา’ติ วุจฺจนฺตี’’ติฯ

สโกฺก ตสฺส กถํ สุตฺวา ตํ อนฺตรามเคฺค โอหาย สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา สพฺพํ ตํ วจนํ ปฏิวจนญฺจ อาโรเจสิฯ อถ นํ ภควา อาห – ‘‘น โข สกฺก สกฺกา ตาทิสานํ สเตนปิ สหเสฺสนปิ สุปฺปพุทฺธํ กุฎฺฐิํ ‘พุโทฺธ น พุโทฺธ, ธโมฺม น ธโมฺม, สโงฺฆ น สโงฺฆ’ติ กถาเปตุ’’นฺติฯ สุปฺปพุโทฺธปิ โข กุฎฺฐี สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา สตฺถารา กตปฏิสนฺถาโร อตฺตนา ปฏิลทฺธคุณํ อาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข สุปฺปพุโทฺธ กุฎฺฐี ทิฎฺฐธโมฺม’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ทิฎฺฐธโมฺม**ติ ทิโฎฺฐ อริยสจฺจธโมฺม เอเตนาติ ทิฎฺฐธโมฺมฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ‘‘ทิฎฺฐธโมฺม’’ติ เจตฺถ สามญฺญวจโน ธมฺมสโทฺทฯ ทสฺสนํ นาม ญาณทสฺสนโต อญฺญมฺปิ อตฺถีติ ตํ นิวตฺตนตฺถํ **‘‘ปตฺตธโมฺม’’**ติ วุตฺตํฯ ปตฺติ จ ญาณสมฺปตฺติโต อญฺญาปิ วิชฺชตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **‘‘วิทิตธโมฺม’’**ติ วุตฺตํฯ สา ปนายํ วิทิตธมฺมตา ธเมฺมสุ เอกเทเสนาปิ โหตีติ นิปฺปเทสโต วิทิตภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปริโยคาฬฺหธโมฺม’’**ติ วุตฺตํฯ เตนสฺส ยถาวุตฺตํ สจฺจาภิสโมฺพธํเยว ทีเปติฯ มคฺคญาณญฺหิ เอกาภิสมยวเสน ปริญฺญาทิกิจฺจํ สาเธนฺตํ นิปฺปเทเสนปิ ปริเญฺญยฺยธมฺมํ สมนฺตโต โอคาฬฺหํ นาม โหติ, น ตทญฺญญาณํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทิโฎฺฐ อริยสจฺจธโมฺม เอเตนาติ ทิฎฺฐธโมฺม’’ติฯ เตเนวาห **‘‘ติณฺณวิจิกิโจฺฉ’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ ปฏิภยกนฺตารสทิสา โสฬสวตฺถุกา จ อฎฺฐวตฺถุกา จ ติณฺณา วิจิกิจฺฉา เอเตนาติ **ติณฺณวิจิกิโจฺฉ**ฯ ตโต เอว ปวตฺติอาทีสุ ‘‘เอวํ นุ โข, น นุ โข’’ติ เอวํ ปวตฺติตา วิคตา สมุจฺฉินฺนา กถํกถา เอตสฺสาติ **วิคตกถํกโถ**ฯ สารชฺชกรานํ ปาปธมฺมานํ ปหีนตฺตา ตปฺปฏิปเกฺขสุ จ สีลาทิคุเณสุ สุปฺปติฎฺฐิตตฺตา เวสารชฺชํ วิสารทภาวํ เวยฺยตฺติยํ ปโตฺตติ **เวสารชฺชปฺป**

โตฺตฯ นาสฺส ปโร ปจฺจโย, น ปรสฺส สทฺธาย เอตฺถ วตฺตตีติ **อปรปฺปจฺจโย**ฯ กตฺถาติ อาห **“สตฺถุสาสเน”**ติฯ

อภิกฺกนฺตนฺติอาทีสุ กิญฺจาปิ อยํ อภิกฺกนฺตสโทฺท ขยสุนฺทราภิรูปพฺภนุโมทนาทีสุ อเนเกสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติ, อิธ ปน อพฺภนุโมทเน ทฎฺฐโพฺพฯ เตเนว โส ปสาทวเสน ปสํสาวเสน จ ทฺวิกฺขตฺตุํ วุโตฺต, สาธุ สาธุ, ภเนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **อภิกฺกนฺต**นฺติ วา อติกนฺตํ อติอิฎฺฐํ อติมนาปํ, อติสุนฺทรนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ เอเกน อภิกฺกนฺตสเทฺทน ภควโต เทสนํ โถเมติ, เอเกน อตฺตโน ปสาทํฯ

อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – อภิกฺกนฺตํ, ภเนฺต, ยทิทํ ภควโต ธมฺมเทสนา, อภิกฺกนฺตํ, ภเนฺต, ยทิทํ ภควโต ธมฺมเทสนํ อาคมฺม มม ปสาโทติฯ ภควโต เอว วา วจนํ อภิกฺกนฺตํ โทสนาสนโต, อภิกฺกนฺตํ คุณาธิคมนโต, ตถา สทฺธาวฑฺฒนโต, ปญฺญาชนนโต, สาตฺถโต , สพฺยญฺชนโต, อุตฺตานปทโต, คมฺภีรตฺถโต, กณฺณสุขโต, หทยงฺคมโต, อนตฺตุกฺกํสนโต, อปรวมฺภนโต, กรุณาสีตลโต, ปญฺญาวทาตโต, อาปาถรมณียโต, วิมทฺทกฺขมโต, สุยฺยมานสุขโต, วีมํสิยมานหิตโตติ เอวมาทีนเยหิ โถเมเนฺต ปททฺวยํ อาหฯ

ตโต ปรมฺปิ จตูหิ อุปมาหิ เทสนํเยว โถเมติฯ ตตฺถ **นิกฺกุชฺชิต**นฺติ อโธมุขฎฺฐปิตํ, เหฎฺฐามุขชาตํ วาฯ **อุกฺกุเชฺชยฺยา**ติ อุปริ มุขํ กเรยฺยฯ **ปฎิจฺฉนฺน**นฺติ ติณปณฺณาทินา ฉาทิตํฯ **วิวเรยฺยา**ติ อุคฺฆาเฎยฺยฯ **มูฬฺหสฺสา**ติ ทิสามูฬฺหสฺสฯ **มคฺคํ อาจิเกฺขยฺยา**ติ หเตฺถ คเหตฺวา ‘‘เอส มโคฺค’’ติ มคฺคํ อุปทิเสยฺยฯ **อนฺธกาเร**ติ จตุรงฺคสมนฺนาคเตฯ อยํ ตาว ปทโตฺถฯ

อยํ ปน อธิปฺปายโยชนา – ยถา โกจิ นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุเชฺชยฺย, เอวํ สทฺธมฺมวิมุขํ อสทฺธเมฺม ปติฎฺฐิตํ มํ อสทฺธมฺมา วุฎฺฐาเปเนฺตน, ยถา ปฎิจฺฉนฺนํ วิวเรยฺย, เอวํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธานโต ปฎฺฐาย มิจฺฉาทิฎฺฐิคหนปฎิจฺฉนฺนํ สาสนํ วิวรเนฺตน, ยถา มูฬฺหสฺส มคฺคํ อาจิเกฺขยฺย, เอวํ กุมฺมคฺคมิจฺฉามคฺคปฺปฎิปนฺนสฺส เม สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาวิกโรเนฺตน, ยถา อนฺธกาเร เตลปโชฺชตํ ธาเรยฺย, เอวํ โมหนฺธกาเร นิมุคฺคสฺส เม พุทฺธาทิรตนรูปานิ อปสฺสโต ตปฺปฎิจฺฉาทกโมหนฺธการวิทฺธํสนเทสนาปโชฺชตธารเณน ภควตา นานานเยหิ ปกาสิตตฺตา อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโตฯ

เอวํ เทสนํ โถเมตฺวา ตาย เทสนาย รตนตฺตเย ปสนฺนจิโตฺต ปสนฺนาการํ กโรโนฺต **“เอสาห”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอสาห**นฺติ เอโส อหํฯ ***ภควนฺตํ สรณํ คจฺฉามี***ติ ภควา เม สรณํ ปรายณํ อฆสฺส ฆาตา, หิตสฺส วิธาตาติ อิมินา อธิปฺปาเยน ภควนฺตํ คจฺฉามิ ภชามิ, เอวํ วา ชานามิ พุชฺฌามีติฯ เยสญฺหิ ธาตูนํ คติอโตฺถ, พุทฺธิปิ เตสํ อโตฺถติฯ **ธมฺม**นฺติ อธิคตมเคฺค สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสิฎฺฐํ ปฎิปชฺชมาเน จตูสุ อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ ธโมฺมฯ โส อตฺถโต อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา, อริโย อฎฺฐงฺคิโก มโคฺค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐)ฯ
>
> ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อิติวุ. ๙๐) จ –

น เกวลํ อริยมโคฺค เจว นิพฺพานญฺจ, อปิจ โข อริยผเลหิ สทฺธึ ปริยตฺติธมฺโมปิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ราควิราคมเนชมโสกํ, ธมฺมมสงฺขตมปฺปฏิกูลํ;
> มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺตํ, ธมฺมมิมํ สรณตฺถมุเปหี’’ติฯ (วิ. ว. ๘๘๗);

เอตฺถ หิ **ราควิราค**นฺติ มโคฺค วุโตฺตฯ **อเนชมโสก**นฺติ ผลํฯ **อสงฺขต**นฺติ นิพฺพานํฯ **อปฺปฏิกูลํ มธุรมิมํ ปคุณํ สุวิภตฺต**นฺติ ปริยตฺติธมฺโม วุโตฺตติฯ

ภิกฺขุสงฺฆนฺติ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตํ อฎฺฐอริยปุคฺคลสมูหํฯ เอตฺตาวตา สุปฺปพุโทฺธ ตีณิ สรณคมนานิ ปฏิเวเทสิฯ ***อุปาสกํ มํ ภควา ธาเรตุ อชฺชตเคฺค ปาณุเปตํ สรณํ คต***นฺติ ***อชฺชตเคฺค***ติ อชฺชตํ อาทึ กตฺวาฯ ‘‘อชฺชทเคฺค’’ติปิ ปาโฐ, ตตฺถ ทกาโร ปทสนฺธิกโร, อชฺช อเคฺค อชฺช อาทึ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ปาณุเปต**นฺติ ปาเณหิ อุเปตํ, ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตติ, ตาว อุเปตํ อนญฺญสตฺถุกํ ตีหิ สรณคมเนหิ สรณํ คตํ รตนตฺตยสฺส อุปาสนโต อุปาสกํ กปฺปิยการกํ มํ ภควา อุปธาเรตุ ชานาตูติ อโตฺถฯ อิมสฺส จ สรณคมนํ อริยมคฺคาธิคเมเนว นิปฺผนฺนํ, อชฺฌาสยํ ปน อาวิกโรโนฺต เอวมาหฯ

ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวาติ ภควโต วจนํ จิเตฺตน อภินนฺทิตฺวา ตเมว อภินนฺทิตภาวํ ปกาเสโนฺต วุตฺตนเยน วาจาย อนุโมทิตฺวาฯ ***อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกามี***ติ ตํ ภควนฺตํ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวา ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา สตฺถุ คุณนินฺนจิโตฺต ยาว ทสฺสนวิสยสมติกฺกมา ภควนฺตํเยว เปกฺขมาโน ปญฺชลิโก นมสฺสมาโน ปกฺกามิฯ

ปกฺกโนฺต จ กุฏฺฐโรคาภิภเวน ฉินฺนหตฺถปาทงฺคุลิ อุกฺการคโตฺต สมนฺตโต วิสฺสนฺทมานาสโว กณฺฑูติปตีปีฬิโต อสุจิ ทุคฺคโนฺธ เชคุจฺฉตโม ปรมการุญฺญตํ ปโตฺต ‘‘นายํ กาโย อิมสฺส อจฺจนฺตสนฺตสฺส ปณีตตมสฺส อริยธมฺมสฺส อาธาโร ภวิตุํ ยุโตฺต’’ติ อุปฺปนฺนาภิสนฺธินา วิย สคฺคสํวตฺตนิเยน ปุญฺญกเมฺมน โอกาเส กเต อปฺปายุกสํวตฺตนิเยน อุปเจฺฉทเกน ปาปกเมฺมน กตูปจิเตน โจทิยมาโน ตรุณวจฺฉาย เธนุยา อาปติตฺวา มาริโตฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข อจิรปกฺกนฺตํ สุปฺปพุทฺธํ กุฏฺฐึ คาวี ตรุณวจฺฉา อธิปติตฺวา ชีวิตา โวโรเปสี’’**ติฯ

โส กิร อตีเต เอโก เสฎฺฐิปุโตฺต หุตฺวา อตฺตโน สหาเยหิ ตีหิ เสฏฺฐิปุเตฺตหิ สทฺธึ กีฬโนฺต เอกํ นครโสภินึ คณิกํ อุยฺยานํ เนตฺวา ทิวสํ สมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา อตฺถงฺคเต สูริเย สหาเย เอตทโวจ – ‘‘อิมิสฺสา หเตฺถ กหาปณสหสฺสํ พหุกญฺจ สุวณฺณํ มหคฺฆานิ จ ปสาธนานิ สํวิชฺชนฺติ, อิมสฺมึ วเน อโญฺญ โกจิ นตฺถิ, รตฺติ จ ชาตา, หนฺท อิมํ มยํ มาเรตฺวา สพฺพํ ธนํ คเหตฺวา คจฺฉามา’’ติฯ เต จตฺตาโรปิ ชนา เอกชฺฌาสยา หุตฺวา ตํ มาเรตุํ อุปกฺกมิํสุฯ สา เตหิ มาริยมานา ‘‘อิเม นิลฺลชฺชา นิกฺกรุณา มยา สทฺธึ กิเลสสนฺถวํ กตฺวา นิรปราธํ มํ เกวลํ ธนโลเภน มาเรนฺติ, เอกวารํ ตาว มํ อิเม มาเรนฺตุ, อหํ ปน ยกฺขินี หุตฺวา อเนกวารํ อิเม มาเรตุํ สมตฺถา ภเวยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ กตฺวา กาลมกาสิฯ เตสุ กิร เอโก ปกฺกุสาติ กุลปุโตฺต อโหสิ, เอโก พาหิโย ทารุจีริโย, เอโก ตมฺพทาฐิโก โจรฆาตโก, เอโก สุปฺปพุโทฺธ กุฏฺฐี, อิติ อิเมสํ จตุนฺนํ ชนานํ อเนกสเต อตฺตภาเว สา ยกฺขโยนิยํ นิพฺพตฺตา คาวี หุตฺวา ชีวิตา โวโรเปสิฯ เต ตสฺส กมฺมสฺส นิสฺสเนฺทน ตตฺถ ตตฺถ อนนฺตรามรณํ ปาปุณิํสุฯ เอวํ สุปฺปพุทฺธสฺส กุฏฺฐิสฺส สหสา มรณํ ชาตํ, เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข อจิรปกฺกนฺตํ…เป.… โวโรเปสี’’ติฯ

อถ สมฺพหุลา ภิกฺขู ตสฺส กาลกิริยํ ภควโต อาโรเจตฺวา อภิสมฺปรายํ ปุจฺฉิํสุฯ ภควา พฺยากาสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข สมฺพหุลา *ภิกฺขู*’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา**ติ สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโสติ อิเมสํ ติณฺณํ ภวพนฺธนานํ สมุเจฺฉทวเสน ปหานาฯ **โสตาปนฺโน**ติ โสตสงฺขาตํ อริยมคฺคํ อาทิโต ปนฺโนฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘โสโต โสโตติ อิทํ, อาวุโส สาริปุตฺต, วุจฺจติฯ กตโม นุ โข, อาวุโส, โสโตติ? อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๐๐๑)ฯ

อวินิปาตธโมฺมติ วินิปตนํ วินิปาโต, นาสฺส วินิปาโต ธโมฺมติ อวินิปาตธโมฺม, จตูสุ อปาเยสุ อุปฺปชฺชนวเสน อปตนสภาโวติ อโตฺถฯ **นิยโต**ติ ธมฺมนิยาเมน สมฺมตฺตนิยาเมน นิยโตฯ **สโมฺพธิปรายโณ**ติ อุปริมคฺคตฺตยสงฺขาตา สโมฺพธิ ปรํ อยนํ อสฺส คติ ปฏิสรณํ อวสฺสํ ปตฺตพฺพนฺติ สโมฺพธิปรายโณฯ เอเตน ‘‘ตสฺส กา คติ, โก อภิสมฺปราโย’’ติ ปุจฺฉาย ภทฺทิกา เอว สุปฺปพุทฺธสฺส คติ, น ปาปิกาติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ น ปน เตน สมฺปตฺตา คติ, ตํ ปน ปุจฺฉานุสนฺธิวเสน ปกาเสตุกาโม ธมฺมราชา เอตฺตกเมว อภาสิฯ ปสฺสติ หิ ภควา ‘‘มยา เอตฺตเก กถิเต อิมิสฺสํเยว ปริสติ อนุสนฺธิกุสโล เอโก ภิกฺขุ สุปฺปพุทฺธสฺส กุฏฺฐิภาวทาลิทฺทิยกปณภาวานํ การณํ ปุจฺฉิสฺสติ, อถาหํ ตสฺส ตํ การณํ เตน ปุจฺฉานุสนฺธินา ปกาเสตฺวา เทสนํ นิฏฺฐาเปสฺสามี’’ติฯ เตนวาห – **‘‘เอวํ วุเตฺต อญฺญตโร ภิกฺขู’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **เหตู**ติ อสาธารณการณํ, สาธารณการณํ ปน **ปจฺจโย**ติ, อยเมเตสํ วิเสโสฯ **เยนา**ติ เยน เหตุนา เยน ปจฺจเยน จฯ

ภูตปุพฺพนฺติ ชาตปุพฺพํฯ อตีเต กาเล นิพฺพตฺตํ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สุปฺปพุโทฺธ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ กทา ปน ภูตนฺติ? อตีเต กิร อนุปฺปเนฺน ตถาคเต พาราณสิยา สามนฺตา เอกสฺมิํ คาเม เอกา กุลธีตา เขตฺตํ รกฺขติฯ สา เอกํ ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ปสนฺนจิตฺตา ตสฺส ปญฺจหิ ลาชาสเตหิ สทฺธิํ เอกํ ปทุมปุปฺผํ ทตฺวา ปญฺจ ปุตฺตสตานิ ปเตฺถสิฯ ตสฺมิํเยว ขเณ ปญฺจสตา มิคลุทฺทกา ปเจฺจกพุทฺธสฺส มธุรมํสํ ทตฺวา ‘‘เอติสฺสา ปุตฺตา ภเวยฺยาม, ตุเมฺหหิ ปตฺตวิเสสํ ลเภยฺยามา’’ติ จ ปตฺถยิํสุฯ สา ยาวตายุกํ ฐตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตาฯ ตโต จุตา เอกสฺมิํ ชาตสฺสเร ปทุมคเพฺภ นิพฺพตฺติฯ ตเมโก ตาปโส ทิสฺวา ปฏิชคฺคิฯ ตสฺสา วิจรนฺติยา ปาทุทฺธาเร ปาทุทฺธาเร ภูมิโต ปทุมานิ อุฏฺฐหนฺติฯ เอโก วนจรโก ทิสฺวา พาราณสิรโญฺญ อาโรเจสิฯ ราชา ตํ อาเนตฺวา อคฺคมเหสิํ อกาสิฯ ตสฺสา กุจฺฉิยํ คโพฺภ สณฺฐาสิฯ มหาปทุมกุมาโร ตสฺสา กุจฺฉิยํ วสิ, เสสา คพฺภมลํ นิสฺสาย นิพฺพตฺตา, เต วยปฺปตฺตา อุยฺยาเน ปทุมสเร กีฬนฺตา เอเกกสฺมิํ ปทุเม นิสีทิตฺวา ปริปกฺกญาณา สงฺขาเรสุ ขยวยํ ปฏฺฐเปตฺวา ปเจฺจกโพธิํ ปาปุณิํสุฯ เตสํ พฺยากรณคาถา อโหสิ –

> ‘‘สโรรุหํ ปทุมปลาสปตฺรชํ,
> สุปุปฺผิตํ ภมรคณานุกิณฺณํ;
> อนิจฺจตํ ขยวยตํ วิทิตฺวา,
> เอโก จเร ขคฺควิสาณกโปฺป’’ติฯ

เอวํ ปเจฺจกโพธิํ อภิสมฺพุเทฺธสุ เตสุ ปญฺจสุ ปเจฺจกพุทฺธสเตสุ อพฺภนฺตโร ตครสิขี นาม ปเจฺจกสมฺพุโทฺธ คนฺธมาทนปพฺพเต นนฺทมูลปพฺภาเร สตฺตาหํ นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา สตฺตาหสฺส อจฺจเยน นิโรธา วุฏฺฐิโต อากาเสน อาคนฺตฺวา อิสิคิลิปพฺพเต โอตริตฺวา ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย ราชคหํ ปิณฺฑาย ปาวิสิฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ราชคเห เอโก เสฏฺฐิปุโตฺต มหตา ปริวาเรน อุยฺยานกีฬนตฺถํ นครโต นิกฺขมโนฺต ตครสิขิปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ‘‘โก อยํ ภณฺฑุกาสาววสโน, กุฏฺฐี ภวิสฺสติ, ตถา หิ กุฏฺฐิจีวเรน สรีรํ ปารุปิตฺวา

คจฺฉตี’’ติ นิฏฺฐุภิตฺวา อปสพฺยํ กตฺวา ปกฺกามิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **“สุปฺปพุทฺธ กุฏฺฐิ อิมสฺมิํเยว ราชคเห…เป…. ปกฺกามี”**ติฯ

ตตฺถ **กฺวายนฺ**ติ โก อยํฯ ขุํสนวเสน วทติฯ ‘‘โกวาย’’นฺติปิ ปาฬิฯ **กุฏฺฐี**ติ อกุฏฺฐิํเยว ตํ เสฏฺฐิ กุฏฺฐิโรคํ อโกฺกสวตฺถุํ ปาเปนฺโต วทติฯ **กุฏฺฐิจีวเรนา**ติ กุฏฺฐีนํ จีวเรนฯ เยภุเยฺยน หิ กุฏฺฐิโน ฑํสมกสสรีสปปฏิพาหนตฺถํ โรคปฏิจฺฉาทนตฺถญฺจ ยํ วา ตํ วา ปิโลติกขณฺฑํ คเหตฺวา ปารุปติ, เอวมยมฺปีติ ทเสฺสติฯ ปํสุกูลจีวรธรตฺตา วา อคฺคฬานํ อเนกวณฺณภาเวน กุฏฺฐสรีรสทิโสติ หีเฬโนฺต ‘‘กุฏฺฐิจีวเรนา’’ติ อาหฯ **นิฏฺฐุภิตฺวา**ติ เขฬํ ปาเตตฺวาฯ **อปสพฺยโต กริตฺวา**ติ ปณฺฑิตา ตาทิสํ ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กโรนฺติ, อยํ ปน อวิญฺญุตาย ปริภเวน ตํ อปสพฺยํ กตฺวา อตฺตโน อปสพฺยํ อปทกฺขิณํ กตฺวา คโตฯ ‘‘อปสพฺยาม โต’’ติปิ ปาโฐฯ **ตสฺส กมฺมสฺสา**ติ ตครสิขิมฺหิ ปเจฺจกพุเทฺธ ‘‘กฺวายํ กุฏฺฐี’’ติ หีเฬตฺวา นิฏฺฐุภนอปสพฺยกรณวเสน ปวตฺตปาปกมฺมสฺสฯ **นิรเย ปจฺจิตฺถา**ติ นิรเย นิรยคฺคินา ทยฺหิตฺถฯ ‘‘ปจฺจิตฺวา นิรยคฺคินา’’ติปิ ปฐนฺติฯ **ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสนา**ติ เยน กเมฺมน โส นิรเย ปฏิสนฺธิํ คณฺหิ, น ตํ กมฺมํ มนุสฺสโลเก วิปากํ เทติฯ ยา ปนสฺส นานกฺขณิกา เจตนา ตทา ปเจฺจกพุเทฺธ วิปฺปฏิปชฺชนวเสน ปวตฺตา อปราปริยเวทนียภูตา, สา อปราปริยเวทนีเยเนว ปุญฺญกเมฺมน มนุเสฺสสุ ติเหตุกปฏิสนฺธิยา ทินฺนาย ปวตฺติยํ กุฏฺฐิภาวํ ทาลิทฺทิยํ ปรมการุญฺญตํ อาปาเทสิฯ ตํ สนฺธาย กมฺมสภาคตาวเสน ‘‘ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากวเสเสนา’’ติ วุตฺตํฯ สทิเสปิ หิ โลเก ตโพฺพหาโร ทิโฏฺฐ ยถา ตํ ‘‘สา เอว ติตฺติรี, ตานิเยว โอสธานี’’ติฯ

เอตฺตาวตา ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต, เหตู’’ติ เตน ภิกฺขุนา ปุฏฺฐปญฺหํ วิสฺสเชฺชตฺวา อิทานิ โย ‘‘ตสฺส กา คติ, โก อภิสมฺปราโย’’ติ ปุเพฺพ ภิกฺขูหิ ปุฏฺฐปโญฺห, ตํ วิสฺสเชฺชตุํ **“โส ตถาคตปฺปเวทิต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตถาคตปฺปเวทิตนฺ**ติ ตถาคเตน ภควตา เทสิตํ อกฺขาตํ ปกาสิตนฺติ ตถาคตปฺปเวทิตํฯ **อาคมฺมา**ติ อธิคนฺตฺวา, นิสฺสาย ญตฺวา วาฯ ‘‘ตถาคตปฺปเวทิเต ธมฺมวินเย’’ติปิ ปาโฐฯ **สทฺธํ สมาทิยี**ติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ภควตา ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน ภควโต สาวกสโงฺฆติ รตนตฺตยสนฺนิสฺสยํ ปุพฺพภาคสทฺธเญฺจว โลกุตฺตรสทฺธญฺจาติ ทุวิธมฺปิ สทฺธํ สมฺมา อาทิยิฯ ยถา น ปุน อาหาตพฺพา โหติ, เอวํ ยาว ภวกฺขยา คณฺหิ, อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเน อุปฺปาเทสีติ อโตฺถฯ **สีลํ สมาทิยี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สีลนฺ**ติ ปุพฺพภาคสีเลน สทฺธิํ มคฺคสีลํ ผลสีลญฺจ ฯ **สุตนฺ**ติ ปริยตฺติพาหุสจฺจํ ปฏิเวธพาหุสจฺจญฺจาติ ทุวิธมฺปิ สุตํฯ ปริยตฺติธมฺมาปิ หิ เตน ธมฺมสฺสวนกาเล สจฺจปฺปฏิเวธาย สาวเกหิ ยถาลทฺธปฺปการํ สุตา ปริจิตา มนสานุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา จาติฯ **จาคนฺ**ติ ปฐมมคฺควชฺฌกิเลสาภิสงฺขารานํ โวสฺสคฺคสงฺขาตํ จาคํ, เยน อริยสาวกา เทยฺยธเมฺมสุ มุตฺตจาคา จ โหนฺติ ปยตปาณี โวสฺสคฺครตาฯ **ปญฺญนฺ**ติ สทฺธิํ วิปสฺสนาปญฺญาย มคฺคปญฺญเญฺจว ผลปญฺญญฺจฯ

กายสฺส เภทาติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคาฯ **ปรํ มรณา**ติ ตทนนฺตรํ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคหณาฯ อถ วา **กายสฺส เภทา**ติ ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทาฯ **ปรํ มรณา**ติ จุติโต อุทฺธํฯ **สุคติํ สคฺคํ โลกนฺ**ติ ปทตฺตเยนาปิ เทวโลกเมว วทติฯ โส หิ สมฺปตฺตีนํ โสภนตฺตา สุนฺทรา คตีติ สุคติ, รูปาทีหิ วิเสเสหิ สุฏฺฐุ อโคฺคติ สโคฺค, สพฺพกาลํ สุขเมเวตฺถ โลกิยติ, ลุชฺชตีติ วา โลโกติ วุจฺจติฯ **อุปฺปโนฺน**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อุปคโตฯ **สหพฺยตนฺ**ติ สหภาวํฯ วจนโตฺถ ปน สห พฺยติ ปวตฺตติ, วสตีติ วา สหโพฺย, สหฐายี สหวายี วาฯ ตสฺส ภาโว สหพฺยตาฯ **อติโรจตี**ติ อติกฺกมฺม อภิภวิตฺวา โรจติ วิโรจติฯ **วเณฺณนา**ติ รูปสมฺปตฺติยาฯ **ยสสา**ติ ปริวาเรนฯ โส หิ อสฺจิมกฺขิตํ ชชฺชรํ มตฺติกาภาชนํ ฉเฑฺฑตฺวา อเนกรตนวิจิตฺตํ ปภสฺสรรํสิชาลวิ

นทฺธสุทฺธชมฺพุนทภาชนํ คณฺหโนฺต วิย วุตฺตปฺปการํ กเฬวรํ อิธ นิกฺขิปิตฺวา เอกจิตฺตกฺขเณน ยถาวุตฺตํ ทิพฺพตฺตภาวํ มหตา ปริวาเรน สทฺธึ ปฏิลภีติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ ปาปานํ อปริวชฺชเน อาทีนวํ, ปริวชฺชเน จ อานิสํสํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถวิภาวนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – ยถา **จกฺขุมา** ปุริโส **ปรกฺกเม** กายิกวีริเย **วิชฺชมาเน** สรีเร วหเนฺต **วิสมานิ** ปปาตาทิฏฺฐานานิ จณฺฑภาเวน วา วิสมานิ หตฺถิอสฺสอหิกุกฺกุรโครูปาทีนิ **ปริวชฺชเย,** เอวํ **ชีวโลกสฺมิ** อิมสฺมึ สตฺตโลเก **ปณฺฑิโต** สปฺปโญฺญ ปุริโส ตาย สปฺปญฺญตาย อตฺตโน หิตํ ชานโนฺต **ปาปานิ** ลามกานิ ทุจฺจริตานิ ปริวเชฺชยฺยฯ เอวญฺหิ ยถายํ สุปฺปพุโทฺธ ตครสิขิมฺหิ ปเจฺจกพุเทฺธ ปาปํ อปริวเชฺชตฺวา มหนฺตํ อนยพฺยสนํ อาปชฺชิ, เอวํ อาปเชฺชยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ ยถา วา สุปฺปพุโทฺธ กุฏฺฐี มม ธมฺมเทสนํ อาคมฺม อิทานิ สํเวคปฺปโตฺต ปาปานิ ปริวเชฺชโนฺต อุฬารํ วิเสสํ อธิคญฺฉิ, เอวํ อโญฺญปิ อุฬารํ วิเสสาธิคมํ อิจฺฉโนฺต ปาปานิ ปริวเชฺชยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. กุมารกสุตฺตวณฺณนา

๔๔. จตุเตฺถ **กุมารกา**ติ ตรุณปุคฺคลาฯ เย สุภาสิตทุพฺภาสิตสฺส อตฺถํ ชานนฺติ, เต อิธ กุมารกาติ อธิเปฺปตาฯ อิเม หิ สตฺตา ชาตทิวสโต ปฏฺฐาย ยาว ปญฺจทสวสฺสกา, ตาว ‘‘กุมารกา, พาลา’’ติ จ วุจฺจนฺติ, ตโต ปรํ วีสติวสฺสานิ ‘‘ยุวาโน’’ติฯ **มจฺฉเก พาเธนฺตี**ติ มคฺคสมีเป เอกสฺมึ ตฬาเก นิทาฆกาเล อุทเก ปริกฺขีเณ นินฺนฏฺฐาเน ฐิตํ อุทกํ อุสฺสิญฺจิตฺวา ขุทฺทกมเจฺฉ คณฺหนฺติ เจว หนนฺติ จ ‘‘ปจิตฺวา ขาทิสฺสามา’’ติฯ **เตนุปสงฺกมี**ติ มคฺคโต โถกํ ตฬากํ อติกฺกมิตฺวา ฐิโต, ตสฺมา ‘‘อุปสงฺกมี’’ติ วทติฯ กสฺมา ปน อุปสงฺกมิ? เต กุมารเก อตฺตนิ วิสฺสาสํ ชเนตุํ อุปสงฺกมิฯ **ภายถ โว**ติ เอตฺถ **โว**ติ นิปาตมตฺตํฯ **ทุกฺขสฺสา**ติ นิสฺสเกฺก สามิวจนํ, ทุกฺขสฺมาติ อโตฺถฯ **อปฺปิยํ โว ทุกฺข**นฺติ ‘‘กึ ตุมฺหากํ สรีเร อุปฺปชฺชนกทุกฺขํ อปฺปิยํ อนิฏฺฐ’’นฺติ ปุจฺฉติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ อิเม สตฺตา อตฺตโน ทุกฺขํ อนิจฺฉนฺตา เอว หุตฺวา ทุกฺขเหตุํ ปฏิปชฺชนฺตา อตฺตโน ตํ อิจฺฉนฺตา เอว นาม โหนฺตีติ เอตมตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ ปาปกิริยาย นิเสธนํ อาทีนววิภาวนญฺจ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตสฺสโตฺถ – ยทิ ตุมฺหากํ สกลมาปายิกํ, สุคติยญฺจ อปฺปายุกตามนุสฺสโทภคฺคิยาทิเภทํ **ทุกฺขํ อปฺปิยํ** อนิฏฺฐํ, ยทิ ตุเมฺห ตโต **ภายถ, อาวิ วา** ปเรสํ ปากฏภาววเสน อปฺปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา กาเยน วา วาจาย วา ปาณาติปาตาทิปฺปเภทํ **ยทิ วา รโห** อปากฏภาววเสน ปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา มโนทฺวาเร เอว อภิชฺฌาทิปฺปเภทํ อณุมตฺตมฺปิ **ปาปกํ** ลามกธมฺมํ **มากตฺถ** มา กริตฺถ, อถ ปน ตํ ปาปกมฺมํ เอตรหิ **กโรถ,** อายตึ วา **กริสฺสถ,** นิรยาทีสุ จตูสุ อปาเยสุ มนุเสฺสสุ จ ตสฺส ผลภูตํ ทุกฺขํ อิโต วา เอโตฺต วา ปลายเนฺต อเมฺห นานุพนฺธิสฺสตีติ อธิปฺปาเยน **อุเปจฺจ** อเปจฺจ **ปลายต**มฺปิ ตุมฺหากํ ตโต **มุตฺติ** โมโกฺข นตฺถิฯ คติกาลาทิปจฺจยนฺตรสมวาเย วิปจฺจิสฺสติเยวาติ ทเสฺสติฯ ‘‘ปลายเน’’ติปิ ปฐนฺติ, วุตฺตนเยน ยตฺถ กตฺถจิ คมเน ปกฺกมเน สตีติ อโตฺถฯ อยญฺจ อโตฺถ ‘‘น อนฺตลิเกฺข น สมุทฺทมเชฺฌ…เป.… ปาปกมฺมา’’ติ (ธ. ป. ๑๒๗; มิ. ป. ๔.๒.๔) อิมาย คาถาย ทีเปตโพฺพฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. อุโปสถสุตฺตวณฺณนา

๔๕. ปญฺจเม **ตทหู**ติ ตสฺมึ อหนิ ตสฺมึ ทิวเสฯ **อุโปสเถ**ติ เอตฺถ อุปวสนฺติ เอตฺถาติ อุโปสโถ, **อุปวสนฺตี**ติ สีเลน วา อนสเนน วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺตีติ อโตฺถฯ อยญฺหิ อุโปสถสโทฺท ‘‘อฏฺฐงฺคสมนฺนาคตํ อุโปสถํ อุปวสามี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๗๑; ๑๐.๔๖) สีเล อาคโตฯ ‘‘อุโปสโถ วา ปวารณา วา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๑๕๕) ปาติโมกฺขุเทฺทสาทิวินยกเมฺมฯ ‘‘โคปาลกูโปสโถ นิคณฺฐูโปสโถ’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๗๑) อุปวาเสฯ ‘‘อุโปสโถ นาม นาคราชา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๔๖) ปญฺญตฺติยํฯ ‘‘อชฺชุโปสโถ ปนฺนรโส’’ติอาทีสุ (มหาว. ๑๖๘) ทิวเสฯ อิธาปิ ทิวเสเยว ทฏฺฐโพฺพ, ตสฺมา ‘‘ตทหุโปสเถ’’ติ ตสฺมึ อุโปสถทิวสภูเต อหนีติ อโตฺถฯ **นิสิโนฺน โหตี**ติ มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต โอวาทปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิตุํ นิสิโนฺน โหติฯ นิสชฺช ปน ภิกฺขูนํ จิตฺตานิ โอโลเกโนฺต เอกํ ทุสฺสีลปุคฺคลํ ทิสฺวา, ‘‘สจาหํ อิมสฺมึ ปุคฺคเล อิธ นิสิเนฺนเยว ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิสฺสามิ, สตฺตธาสฺส มุทฺธา ผลิสฺสตี’’ติ ตสฺมึ อนุกมฺปาย ตุณฺหีเยว อโหสิฯ

เอตฺถ จ **อุทฺธสฺตํ อรุณ**นฺติ อรุณุคฺคมนํ วตฺวาปิ ‘‘อุทฺทิสตุ, ภเนฺต ภควา, ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺข’’นฺติ เถโร ภควนฺตํ ปาติโมกฺขุเทฺทสํ ยาจิ ตสฺมึ กาเล ‘‘น, ภิกฺขเว, อนุโปสเถ อุโปสโถ กาตโพฺพ’’ติสิกฺขาปทสฺส (มหาว. ๑๘๓) อปญฺญตฺตตฺตาฯ **อปริสุทฺธา, อานนฺท, ปริสา**ติ ติกฺขตฺตุํ เถเรน ปาติโมกฺขุเทฺทสสฺส ยาจิตตฺตา อนุเทฺทสสฺส การณํ กเถโนฺต ‘‘อสุกปุคฺคโล อปริสุโทฺธ’’ติ อวตฺวา ‘‘อปริสุทฺธา, อานนฺท, ปริสา’’ติ อาหฯ กสฺมา ปน ภควา ติยามรตฺตึ ตถา วีตินาเมสิ? ตโต ปฏฺฐาย โอวาทปาติโมกฺขํ อนุทฺทิสิตุกาโม ตสฺส วตฺถุํ ปากฏํ กาตุํฯ

อทฺทสาติ กถํ อทฺทสฯ อตฺตโน เจโตปริยญาเณน ตสฺสํ ปริสติ ภิกฺขูนํ จิตฺตานิ ปริชานโนฺต ตสฺส โมฆปุริสสฺส ทุสฺสีลฺยจิตฺตํ ปสฺสิฯ ยสฺมา ปน จิเตฺต ทิเฏฺฐ ตํสมงฺคีปุคฺคโล ทิโฏฺฐ นาม โหติ, ตสฺมา **‘‘อทฺทสา โข อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ตํ ปุคฺคลํ ทุสฺสีล’’**นฺติอาทิ**วุตฺตํ** ฯ ยเถว หิ อนาคเต สตฺตสุ ทิวเสสุ ปวตฺตมานํ ปเรสํ จิตฺตํ เจโตปริยญาณลาภี ชานาติ, เอวํ อตีเตปีติฯ **ทุสฺสีล**นฺติ นิสฺสีลํ, สีลวิรหิตนฺติ อโตฺถฯ **ปาปธมฺม**นฺติ ทุสฺสีลตฺตา เอว หีนชฺฌาสยตาย ลามกสภาวํฯ **อสุจิ**นฺติ อปริสุเทฺธหิ กายกมฺมาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา น สุจึฯ **สงฺกสฺสรสมาจาร**นฺติ กิญฺจิเทว อสารุปฺปํ ทิสฺวา ‘‘อิทํ อิมินา กตํ ภวิสฺสตี’’ติ เอวํ ปเรสํ อาสงฺกนียตาย สงฺกาย สริตพฺพสมาจารํ, อถ วา เกนจิเทว กรณีเยน มนฺตยเนฺต ภิกฺขู ทิสฺวา ‘‘กจฺจิ นุ โข อิเม มยา กตกมฺมํ ชานิตฺวา มเนฺตนฺตี’’ติ อตฺตโนเยว สงฺกาย สริตพฺพสมาจารํฯ

ลชฺชิตพฺพตาย ปฏิจฺฉาเทตพฺพการณโต ปฏิจฺฉนฺนํ กมฺมนฺตํ เอตสฺสาติ **ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตํ**ฯ กุจฺฉิตสมณเวสธาริตาย น สมณนฺติ **อสฺสมณํ**ฯ สลากคฺคหณาทีสุ ‘‘กิตฺตกา สมณา’’ติ จ คณนาย ‘‘อหมฺปิ สมโณมฺหี’’ติ มิจฺฉาปฏิญฺญาย **สมณปฏิญฺญํ**ฯ อเสฏฺฐจาริตาย **อพฺรหฺมจารึ**ฯ อเญฺญ พฺรหฺมจาริโน สุนิวเตฺถ สุปารุเต สุปตฺตธเร คามนิคมาทีสุ ปิณฺฑาย จริตฺวา ชีวิกํ กเปฺปเนฺต ทิสฺวา อพฺรหฺมจารี สมาโน สยมฺปิ ตาทิเสน อากาเรน ปฏิปชฺชโนฺต อุโปสถาทีสุ สนฺทิสฺสโนฺต ‘‘อหมฺปิ พฺรหฺมจารี’’ติ ปฏิญฺญํ เทโนฺต วิย โหตีติ **พฺรหฺมจาริปฏิญฺญํ**ฯ ปูตินา กเมฺมน สีลวิปตฺติยา อโนฺต อนุปวิฏฺฐตฺตา **อโนฺตปูตึ**ฯ ฉหิ ทฺวาเรหิ ราคาทิกิเลสวสฺสเนน ตินฺตตฺตา **อวสฺสุตํ**ฯ สญฺชาตราคาทิกจวรตฺตา สีลวเนฺตหิ ฉเฑฺฑตพฺพตฺตา จ **กสมฺพุชาตํฯ มเชฺฌ ภิกฺขุสงฺฆสฺส นิสินฺน**นฺติ สงฺฆปริยาปโนฺน วิย ภิกฺขุสงฺฆสฺส อโนฺต นิสินฺนํฯ **ทิโฏฺฐสี**ติ อยํ ปน น ปกตโตฺตติ ภควตา ทิโฏฺฐ อสิฯ ยสฺมา จ

เอวํ ทิฏฺฐ, ตสฺมา นตฺถิ **เต** ตว **ภิกฺขูหิ สทฺธึ** เอกกมฺมาทิสํวาโสฯ ยสฺมา ปน โส **สํวาโส** ตว **นตฺถิ,** ตสฺมา **อุเฏฺฐหิ, อาวุโส**ติ เอวเมตฺถ ปทโยชนา เวทิตพฺพาฯ

ตติยมฺปิ โข โส ปุคฺคโล ตุณฺหี อโหสีติ อเนกวารํ วตฺวาปิ เถโร "สยเมว นิพฺพิโนฺน โอรมิสฺสตี"ติ วา, "อิทานิ อิเมสํ ปฏิปตฺตึ ชานิสฺสามี"ติ วา อธิปฺปาเยน ตุณฺหี อโหสิฯ **พาหายํ คเหตฺวา**ติ ภควตา มยา จ ยาถาวโต ทิโฏฺฐ, ยาวตติยํ อุเฏฺฐหีติ วุโตฺต น อุฏฺฐาติ, "อิทานิสฺส นิกฺกฑฺฒนกาโล มา สงฺฆสฺส อุโปสถนฺตราโย อโหสี"ติ ตํ พาหายํ อคฺคเหสิ, ตถา คเหตฺวาฯ **พหิทฺวารโกฏฺฐกา นิกฺขาเมตฺวา**ติ ทฺวารโกฏฺฐกสาลโต พหิ นิกฺขาเมตฺวาฯ **พหี**ติ ปน นิกฺขามิตฏฺฐานทสฺสนํ, อถ วา **พหิทฺวารโกฏฺฐกา**ติ พหิทฺวารโกฏฺฐกโตปิ นิกฺขาเมตฺวา, น อโนฺตทฺวารโกฏฺฐกโต, เอวํ อุภยถาปิ วิหารโต พหิ กตฺวาติ อโตฺถฯ **สูจิฆฏิกํ ทตฺวา**ติ อคฺคฬสูจิญฺจ อุปริฆฏิกญฺจ อาทหิตฺวา, สุฏฺฐุตรํ กวาฏํ ถเกตฺวาติ อโตฺถฯ **ยาว พาหาคหณาปิ นามา**ติ อิมินา "อปริสุทฺธา, อานนฺท, ปริสา"ติ วจนํ สุตฺวา เอว หิ เตน ปกฺกมิตพฺพํ สิยา, เอวํ อปกฺกมิตฺวา ยาว พาหาคหณาปิ นาม โส โมฆปุริโส อาคเมสฺสตีติ อจฺฉริยมิทนฺติ ทเสฺสติฯ อิทมฺปิ ครหณจฺฉริยเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

อถ ภควา จิเนฺตสิ – "อิทานิ ภิกฺขุสโงฺฆ อพฺพุทชาโต, อปริสุทฺธา ปุคฺคลา อุโปสถํ อาคจฺฉนฺติ, น จ ตถาคตา อปริสุทฺธาย ปริสาย อุโปสถํ กโรนฺติ, ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสนฺติ, อนุทฺทิสเนฺต จ ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุโปสโถ ปจฺฉิชฺชติ, ยํนูนาหํ อิโต ปฏฺฐาย ภิกฺขูนํเยว ปาติโมกฺขุเทฺทสํ อนุชาเนยฺย"นฺติฯ เอวํ ปน จิเนฺตตฺวา ภิกฺขูนํเยว ปาติโมกฺขุเทฺทสํ อนุชานิฯ เตน วุตฺตํ – **"อถ โข ภควา…เป.… ปาติโมกฺขํ อุทฺทิเสยฺยาถา"**ติฯ

ตตฺถ **น ทานาห**นฺติ อิทานิ อหํ อุโปสถํ น กริสฺสามิ, ปาติโมกฺขํ น อุทฺทิสิสฺสามีติ ปเจฺจกํ น-กาเรน สมฺพโนฺธฯ ทุวิธญฺหิ ปาติโมกฺขํ อาณาปาติโมกฺขํ โอวาทปาติโมกฺขนฺติฯ เตสุ "สุณาตุ เม, ภเนฺต"ติอาทิกํ (มหาว. ๑๓๔) อาณาปาติโมกฺขํ, ตํ สาวกาว อุทฺทิสนฺติ, น พุทฺธา, อยํ อนฺวทฺธมาสํ อุทฺทิสิยติฯ "ขนฺตี ปรมํ…เป.… สพฺพปาปสฺส อกรณํ…เป.… อนูปวาโท อนูปฆาโต…เป.… เอตํ พุทฺธาน สาสน"นฺติ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓-๑๘๕) อิมา ปน ติโสฺส คาถา โอวาทปาติโมกฺขํ นาม, ตํ พุทฺธาว อุทฺทิสนฺติ, น สาวกา, ฉนฺนมฺปิ วสฺสานํ อจฺจเยน อุทฺทิสนฺติฯ ทีฆายุกพุทฺธานญฺหิ ธรมานกาเล อยเมว ปาติโมกฺขุเทฺทโส , อปฺปายุกพุทฺธานํ ปน ปฐมโพธิยํเยวฯ ตโต ปรํ อิตโร, ตญฺจ โข ภิกฺขู เอว อุทฺทิสนฺติ, น พุทฺธา, ตสฺมา อมฺหากมฺปิ ภควา วีสติวสฺสมตฺตํ โอวาทปาติโมกฺขํ อุทฺทิสิตฺวา อิมํ อนฺตรายํ ทิสฺวา ตโต ปรํ น อุทฺทิสิฯ **อฏฺฐาน**นฺติ อการณํฯ **อนวกาโส**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ การณญฺหิ ยถา ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ฐานนฺติ วุจฺจติ, เอวํ อนวกาโสติปิ วุจฺจตีติฯ **ยนฺ**ติ กิริยาปรามสนํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํฯ

อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว, มหาสมุเทฺทติ โก อนุสนฺธิ? ยฺวายํ อปริสุทฺธาย ปริสาย ปาติโมกฺขสฺส อนุเทฺทโส วุโตฺต, โส อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อจฺฉริโย อพฺภุโต ธโมฺมติ ตํ อปเรหิ สตฺตหิ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺมหิ สทฺธึ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุกาโม ปฐมํ ตาว เตสํ อุปมาภาเวน มหาสมุเทฺท อฏฺฐ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺม ทเสฺสโนฺต สตฺถา "อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว, มหาสมุเทฺท"ติอาทิมาหฯ

ปกติเทวา วิย น สุรนฺติ น อิสนฺติ น วิโรจนฺตีติ **อสุรา,** สุรา นาม เทวา, เตสํ ปฏิปกฺขาติ วา อสุรา, เวปจิตฺติปหาราทาทโยฯ เตสํ ภวนํ สิเนรุสฺส เหฏฺฐาภาเค, เต ตตฺถ ปวิสนฺตา นิกฺขมนฺตา สิเนรุปาเท มณฺฑปาทีนิ นิมฺมินิตฺวา กีฬนฺตาว อภิรมนฺติฯ ตตฺถ เตสํ อภิรติ อิเม คุเณ

ทิสฺวาติ อาห – **“เย ทิสฺวา ทิสฺวา อสุรา มหาสมุทฺท อภิรมนฺตี”**ติฯ ตตฺถ **อภิรมนฺตี**ติ รตึ วินฺทนฺติ, อนุกฺกณฺฐมานา วสนฺตีติ อโตฺถฯ

อนุปุพฺพนินฺโนติอาทีนิ สพฺพานิ อนุปฏิปาฏิยา นินฺนภาวเสฺสว เววจนานิฯ **น อายตเกเนว ปปาโต**ติ น ฉินฺนตโฏ มหาโสโพฺภ วิย อาทิโต เอว ปปาโตฯ โส หิ ตีรเทสโต ปฏฺฐาย เอกงฺคุลทฺวงฺคุลวิทตฺถิรตนยฏฺฐิอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตฑฺฒโยชนาทิวเสน คมฺภีโร หุตฺวา คจฺฉโนฺต คจฺฉโนฺต สิเนรุปาทมูเล จตุราสีติโยชนสหสฺสคมฺภีโร หุตฺวา ฐิโตติ ทเสฺสติฯ

ฐิตธโมฺมติ ฐิตสภาโว อวฏฺฐิตสภาโวฯ **น มเตน กุณเปน สํวสตี**ติ เยน เกนจิ หตฺถิอสฺสาทีนํ กเฬวเรน สทฺธึ น สํวสติฯ **ตีรํ วาเหตี**ติ ตีรํ อปเนติฯ **ถลํ อุสฺสาเรตี**ติ หเตฺถน คเหตฺวา วิย วีจิปฺปหาเรเนว ถเล ขิปติฯ **คงฺคา ยมุนา**ติ อโนตตฺตทหสฺส ทกฺขิณมุขโต นิกฺขนฺตนที ปญฺจ ธารา หุตฺวา ปวตฺตฏฺฐาเน คงฺคาติอาทินา ปญฺจธา สงฺขํ คตาฯ

ตตฺรายํ อิมาสํ นทีนํ อาทิโต ปฏฺฐาย อุปฺปตฺติกถา – อยญฺหิ ชมฺพุทีโป ทสสหสฺสโยชนปริมาโณ, ตตฺถ จตุสหสฺสโยชนปฺปมาโณ ปเทโส อุทเกน อโชฺฌตฺถโฏ สมุโทฺทติ สงฺขํ คโต, ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ มนุสฺสา วสนฺติ, ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ หิมวา ปติฏฺฐิโต อุเพฺพเธน ปญฺจโยชนสติโก จตุราสีติกูฏสหสฺสปฏิมณฺฑิโต สมนฺตโต สนฺทมานปญฺจสตนทีวิจิโตฺต, ยตฺถ อายาเมน วิตฺถาเรน คมฺภีรตาย จ ปณฺณาสโยชนปฺปมาโณ ทิยฑฺฒโยชนสตปริมณฺฑโล อโนตตฺตทโห กณฺณมุณฺฑทโห รถการทโห ฉทฺทนฺตทโห กุณาลทโห มนฺทากินิทโห สีหปปาตทโหติ สตฺต มหาสรา ปติฏฺฐิตาฯ

เตสุ **อโนตตฺตทโห** สุทสฺสนกูฏํ จิตฺตกูฏํ กาฬกูฏํ คนฺธมาทนกูฏํ เกลาสกูฏนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปพฺพตกูเฏหิ ปริกฺขิโตฺตฯ ตตฺถ **สุทสฺสนกูฏํ** โสวณฺณมยํ ติโยชนสตุเพฺพธํ อโนฺตวงฺกํ กากมุขสณฺฐานํ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตํ, **จิตฺตกูฏํ** สตฺตรตนมยํฯ **กาฬกูฏํ** อญฺชนมยํฯ **คนฺธมาทนกูฏํ** มสารคลฺลมยํ อพฺภนฺตเร มุคฺควณฺณํ; มูลคโนฺธ, สารคโนฺธ, เผคฺคุคโนฺธ, ตจคโนฺธ, ปปฏิกาคโนฺธ, ขนฺธคโนฺธ, รสคโนฺธ, ปุปฺผคโนฺธ, ผลคโนฺธ, ปตฺตคโนฺธติ อิเมหิ ทสหิ คเนฺธหิ อุสฺสนฺนํ, นานปฺปการโอสธสญฺฉนฺนํ, กาฬปกฺขุโปสถทิวเส อาทิตฺตํ วิย องฺคารํ ปชฺชลนฺตํ ติฏฺฐติฯ **เกลาสกูฏํ** รชตมยํฯ สพฺพานิ เจตานิ สุทสฺสเนน สมานุเพฺพธสณฺฐานานิ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตานิฯ ตตฺถ เทวานุภาเวน นาคานุภาเวน จ เทโว วสฺสติ, นทิโย จ สนฺทนฺติ, ตํ สพฺพมฺปิ อุทกํ อโนตตฺตเมว ปวิสติ, จนฺทิมสูริยา ทกฺขิเณน วา อุตฺตเรน วา คจฺฉนฺตา ปพฺพตนฺตเรน ตตฺถ โอภาสํ กโรนฺติ, อุชุกํ คจฺฉนฺตา น กโรนฺติ, เตเนวสฺส ‘‘อโนตตฺต’’นฺติ สงฺขา อุทปาทิฯ

ตตฺถ รตนมยมนุญฺญโสปานสิลาตลานิ นิมฺมจฺฉกจฺฉปานิ ผลิกสทิสานิ นิมฺมลูทกานิ ตทุปโภคสตฺตานํ กมฺมนิพฺพตฺตาเนว นหานติตฺถานิ จ โหนฺติ, ยตฺถ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธา อิทฺธิมโนฺต สาวกา อิสโย จ นหานาทีนิ กโรนฺติ, เทวยกฺขาทโย อุทกกีฬํ กีฬนฺติฯ

ตสฺส จตูสุ ปเสฺสสุ สีหมุขํ, หตฺถิมุขํ, อสฺสมุขํ, อุสภมุขนฺติ จตฺตาริ อุทกนิกฺขมนมุขานิ โหนฺติ, เยหิ จตโสฺส นทิโย สนฺทนฺติฯ สีหมุเขน นิกฺขนฺตนทีตีเร เกสรสีหา พหุตรา โหนฺติ, ตถา หตฺถิมุขาทีหิ หตฺถิอสฺสอุสภาฯ ปุรตฺถิมทิสโต นิกฺขนฺตนที อโนตตฺตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อิตรา ติโสฺส นทิโย อนุปคมฺม ปาจีนหิมวเนฺตเนว อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสติฯ ปจฺฉิมทิสโต อุตฺตรทิสโต จ นิกฺขนฺตนทิโยปิ ตเถว ปทกฺขิณํ กตฺวา ปจฺฉิมหิมวเนฺตเนว อุตฺตรหิมวเนฺตเนว จ อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติฯ

ทกฺขิณทิสโต นิกฺขนฺตนที ปน ตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิเณน อุชุกํ ปาสาณปิฏฺเฐเนว สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา ปพฺพตํ ปหริตฺวา อุฏฺฐาย ปริเกฺขเปน ติคาวุตปฺปมาณอุทกธารา หุตฺวา อากาเสน สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา ติยคฺคเฬ นาม ปาสาเณ ปติตา, ปาสาโณ อุทกธาราเวเคน ภิโนฺนฯ ตตฺถ ปญฺญาสโยชนปฺปมาณา ติยคฺคฬา นาม โปกฺขรณี ชาตา, โปกฺขรณิยา กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา ตโต ฆนปถวึ ภินฺทิตฺวา อุมเงฺคน สฏฺฐิโยชนานิ คนฺตฺวา วิญฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา หตฺถตเล ปญฺจงฺคุลิสทิสา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตนฺติฯ

สา ติกฺขตฺตุํ อโนตตฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คตฏฺฐาเน **"อาวฏฺฏคงฺคา"**ติ วุจฺจติ, อุชุกํ ปาสาณปิฏฺเฐน สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน **"กณฺหคงฺคา"**ติ, อากาเสน สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน **"อากาสคงฺคา"**ติ, ติยคฺคฬปาสาเณ ปญฺญาสโยชโนกาเส ฐิตา **"ติยคฺคฬโปกฺขรณี"**ติ, กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน **"พหลคงฺคา"**ติ, อุมเงฺคน สฏฺฐิโยชนานิ คตฏฺฐาเน **"อุมงฺคคงฺคา"**ติ วุจฺจติ, วิญฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตฏฺฐาเน คงฺคา, ยมุนา, อจิรวตี, สรภู, มหีติ ปญฺจธา สงฺขํ คตาฯ เอวเมตา ปญฺจ มหานทิโย หิมวนฺตโต ปวตฺตนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

ตตฺถ **นที นินฺนคา**ติอาทิกํ โคตฺตํ, **คงฺคา ยมุนา**ติอาทิกํ นามํฯ **สวนฺติโย**ติ ยา กาจิ สวมานา สนฺทมานา คจฺฉนฺติโย มหานทิโย วา กุนฺนทิโย วาฯ **อเปฺปนฺตี**ติ อลฺลียนฺติ โอสรนฺติฯ **ธารา**ติ วุฏฺฐิธาราฯ **ปูรตฺต**นฺติ ปุณฺณภาโวฯ มหาสมุทฺทสฺส หิ อยํ ธมฺมตา – ''อิมสฺมึ กาเล เทโว มโนฺท ชาโต, ชาลกฺขิปาทีนิ อาทาย มจฺฉกจฺฉเป คณฺหิสฺสามา''ติ วา ''อิมสฺมึ กาเล อติมหนฺตี วุฏฺฐิ, น ลภิสฺสาม นุ โข ปิฏฺฐิปสารณฏฺฐาน''นฺติ วา ตํ น สกฺกา วตฺตุํฯ ปฐมกปฺปิกกาลโต ปฏฺฐาย หิ ยํ วสฺสิตฺวา สิเนรุเมขลํ อาหจฺจ อุทกํ ฐิตํ, ตํ ตโต เอกงฺคุลมตฺตมฺปิ อุทกํ เนว เหฏฺฐา โอตรติ, น อุทฺธํ อุตฺตรติฯ

เอกรโสติ อสมฺภินฺนรโสฯ **มุตฺตา**ติ ขุทฺทกมหนฺตวฏฺฏทีฆาทิเภทา อเนกวิธา มุตฺตาฯ **มณี**ติ รตฺตนีลาทิเภโท อเนกวิโธ มณิฯ **เวฬุริโย**ติ วํสวณฺณสิรีสปุปฺผวณฺณาทิสณฺฐานโต อเนกวิโธฯ **สโงฺข**ติ ทกฺขิณาวตฺตตมฺพกุจฺฉิกธมนสงฺขาทิเภโท อเนกวิโธฯ **สิลา**ติ เสตกาฬมุคฺควณฺณาทิเภทา อเนกวิธาฯ **ปวาฬ**นฺติ ขุทฺทกมหนฺตมนฺทรตฺตฆนรตฺตาทิเภทํ อเนกวิธํฯ **โลหิตโงฺค**ติ ปทุมราคาทิเภโท อเนกวิโธ **มสารคลฺล**นฺติ กพรมณิฯ ''จิตฺตผลิก''นฺติปิ วทนฺติฯ

มหตํ ภูตานนฺติ มหนฺตานํ สตฺตานํฯ **ติมิติมิงฺคลา**ทิกา ติโสฺส มจฺฉชาติโยฯ ติมึ คิลนสมตฺถา ติมิงฺคลา, ติมิญฺจ ติมิงฺคลญฺจ คิลนสมตฺถา ''ติมิติมิงฺคลา''ติ วทนฺติฯ **นาคา**ติ อูมิปิฏฺฐิวาสิโนปิ วิมานฏฺฐกนาคาปิฯ

เอวเมว โขติ กิญฺจาปิ สตฺถา อิมสฺมึ ธมฺมวินเย โสฬสปิ พาตฺตึสปิ ตโต ภิโยฺยปิ อจฺฉริยพฺภุตธเมฺม วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ สโกฺกติ, ตทา อุปมาภาเวน ปน คหิตานํ อฏฺฐนฺนํ อนุรูปวเสน อเฏฺฐว เต อุปเมตพฺพธเมฺม วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต **"เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อฏฺฐ อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา"**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อนุปุพฺพสิกฺขาย** ติโสฺส ภิกฺขา คหิตา, **อนุปุพฺพกิริยาย** เตรส ธุตงฺคธมฺมา, **อนุปุพฺพปฏิปทาย** สตฺต อนุปสฺสนา อฏฺฐารส มหาวิปสฺสนา อฏฺฐตึส อารมฺมณวิภตฺติโย สตฺตตึส โพธิปกฺขิยธมฺมา จ คหิตาฯ **น อายตเกเนว อญฺญาปฏิเวโธ**ติ มณฺฑูกสฺส อุปฺปติตฺวา

คมนํ วิย อาทิโตว สีลปูรณาทีนิ อกตฺวา อรหตฺตปฏิเวโธ นาม นตฺถิ, ปฏิปาฏิยา ปน สีลสมาธิปญฺญาโย ปูเรตฺวาว อรหตฺตปฺปตฺตีติ อโตฺถฯ

มม สาวกาติ โสตาปนฺนาทิเก อริยปุคฺคเล สนฺธาย วทติฯ **น สํวสตี**ติ อุโปสถกมฺมาทิวเสน สํวาสํ น กโรติฯ **อุกฺขิปตี**ติ อปเนติฯ **อารกาวา**ติ ทูเรเยวฯ **น เตน นิพฺพานธาตุยา อูนตฺตํ วา ปูรตฺตํ วา**ติ อสงฺเขฺยเยฺยปิ มหากปฺเป พุเทฺธสุ อนุปฺปชฺชเนฺตสุ เอกสโตฺตปิ ปรินิพฺพาตุํ น สโกฺกติ, ตทาปิ ‘‘ตุจฺฉา นิพฺพานธาตู’’ติ น สกฺกา วตฺตุํ, พุทฺธกาเล ปน เอเกกสฺมิํ สมาคเม อสงฺขฺยยฺยาปิ สตฺตา อมตํ อาราเธนฺติ, ตทาปิ น สกฺกา วตฺตุํ ‘‘ปูรา นิพฺพานธาตู’’ติฯ **วิมุตฺติรโส**ติ กิเลเสหิ วิมุจฺจนรโสฯ สพฺพา หิ สาสนสฺส สมฺปตฺติ ยาวเทว อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตสฺส วิมุตฺติยา โหติฯ

รตนานีติ รติชนนเฏฺฐน รตนานิฯ สติปฏฺฐานาทโย หิ ภาวิยมานา ปุพฺพภาเคปิ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ นิพฺพเตฺตนฺติ, ปเคว อปรภาเคฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔) –

โลกิยรตนนิมิตฺตํ ปน ปีติปาโมชฺชํ น ตสฺส กลภาคมฺปิ อคฺฆตีติ อยมโตฺถ เหฏฺฐา ทสฺสิโต เอวฯ อปิจ –

> ‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, ‘รตน’นฺติ ปวุจฺจตี’’ติฯ

ยทิ จ จิตฺตีกตาทิภาเวน รตนํ นาม โหติ, สติปฏฺฐานาทีนํเยว ภูตโต รตนภาโวฯ โพธิปกฺขิยธมฺมานญฺหิ โส อานุภาโว, ยํ สาวกา สาวกปารมีญาณํ, ปเจฺจกพุทฺธา ปเจฺจกโพธิญาณํ, สมฺมาสมฺพุทฺธา สมฺมาสโมฺพธิํ อธิคจฺฉนฺตีติ อาสนฺนการณตฺตาฯ ปรมฺปรการณญฺหิ ทานาทิอุปนิสฺสโยติ เอวํ รติชนนเฏฺฐน จิตฺตีกตาทิอเตฺถน จ รตนภาโว โพธิปกฺขิยธมฺมานํ สาติสโยฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘ตตฺริมานิ รตนานิ, เสยฺยถิทํ, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ อารมฺมเณ ปกฺขนฺทิตฺวา อุปฏฺฐานเฏฺฐน ปฏฺฐานํ, สติเยว ปฏฺฐานํ สติปฏฺฐานํฯ อารมฺมณสฺส ปน กายาทิวเสน จตุพฺพิธตฺตา วุตฺตํ **‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’**ติฯ ตถา หิ กายเวทนาจิตฺตธเมฺมสุ สุภสุขนิจฺจอตฺตสญฺญานํ ปหานโต อสุภทุกฺขานิจฺจานตฺตตาคหณโต จ เนสํ กายานุปสฺสนาทิภาโว วิภโตฺตฯ

สมฺมา ปทหนฺติ เอเตน, สยํ วา สมฺมา ปทหติ, ปสตฺถํ, สุนฺทรํ วา ปทหนฺติ **สมฺมปฺปธานํ**ฯ ปุคฺคลสฺส วา สมฺมเทว ปธานภาวกรณโต **สมฺมปฺปธานํ**ฯ วีริยเสฺสตํ อธิวจนํฯ ตมฺปิ อนุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ อนุปฺปาทนปหานวเสน อนุปฺปนฺนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทนภาวนวเสน จ จตุกิจฺจํ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา’’**ติฯ

อิชฺฌตีติ **อิทฺธิ,** สมิชฺฌติ นิปฺผชฺชตีติ อโตฺถฯ อิชฺฌนฺติ วา เอตาย สตฺตา อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ **อิทฺธิ**ฯ อิติ ปฐเมน อเตฺถน อิทฺธิ เอว ปาโท อิทฺธิปาโท, อิทฺธิโกฏฺฐาโสติ อโตฺถ ฯ ทุติเยน อเตฺถน อิทฺธิยา ปาโท ปติฏฺฐา อธิคมูปาโยติ อิทฺธิปาโทฯ เตน หิ อุปรูปริวิเสสสงฺขาตํ อิทฺธิํ ปชฺชนฺติ ปาปุณนฺติ, สฺวายํ อิทฺธิปาโท ยสฺมา ฉนฺทาทิเก จตฺตาโร อธิปติธเมฺม ธุเร เชฏฺฐเก กตฺวา นิพฺพตฺติยติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา’’**ติฯ

ปญฺจินฺทฺริยานีติ สทฺธาทีนิ ปญฺจ อินฺทฺริยานิฯ ตตฺถ อสฺสทฺธิยํ อภิภวิตฺวา อธิโมกฺขลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ สทฺธินฺทฺริยํ, โกสชฺชํ อภิภวิตฺวา ปคฺคหลกฺขเณ , ปมาทํ อภิภวิตฺวา อุปฏฺฐานลกฺขเณ, วิกฺเขปํ อภิภวิตฺวา อวิกฺเขปลกฺขเณ, อญฺญาณํ อภิภวิตฺวา ทสฺสนลกฺขเณ อินฺทฏฺฐํ กาเรตีติ ปญฺญินฺทฺริยํฯ

ตานิเยว อสฺสทฺธิยาทีหิ อนภิภวนียโต อกมฺปิยเฏฺฐน สมฺปยุตฺตธมฺเมสุ ถิรภาเวน **“พลานี”**ติ เวทิตพฺพานิฯ

สตฺต โพชฺฌงฺคาติ โพธิยา, โพธิสฺส วา องฺคาติ โพชฺฌงฺคาฯ ยา หิ เอสา ธมฺมสามคฺคียาย โลกุตฺตรมคฺคกฺขเณ อุปฺปชฺชมานาย ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขตฺตกิลมถานุโยค-อุเจฺฉทสสฺสตาภินิเวสาทีนํ อเนเกสํ อุปทฺทวานํ ปฏิปกฺขภูตาย สติธมฺมวิจยวีริยปีติปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสงฺขาตาย ธมฺมสามคฺคิยา อริยสาวโก พุชฺฌติ, กิเลสนิทฺทาย วุฏฺฐหติ, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌติ, นิพฺพานเมว วา สจฺฉิกโรตีติ ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺสา ธมฺมสามคฺคิสงฺขาตาย โพธิยา องฺคาติปิ โพชฺฌงฺคา ฌานงฺคมคฺคงฺคาทโย วิยฯ โยเปส วุตฺตปฺปการาย ธมฺมสามคฺคิยา พุชฺฌตีติ กตฺวา อริยสาวโก ‘‘โพธี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺส โพธิสฺส องฺคาติปิ โพชฺฌงฺคา เสนงฺครถงฺคาทโย วิยฯ เตนาหุ โปราณา – ‘‘พุชฺฌนกสฺส ปุคฺคลสฺส องฺคาติ โพชฺฌงฺคา’’ติฯ ‘‘โพธิยา สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคา’’ติอาทินา นเยนปิ โพชฺฌงฺคานํ โพชฺฌงฺคโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคติ ตํตํมคฺควชฺฌกิเลเสหิ อารกตฺตา อริยภาวกรตฺตา อริยผลปฏิลาภกรตฺตา จ อริโยฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนิ อฏฺฐงฺคานิ อสฺส อตฺถิ, อฏฺฐ องฺคานิเยว วา อฏฺฐงฺคิโกฯ กิเลเส มาเรโนฺต คจฺฉติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ มคฺคิยติ, สยํ วา นิพฺพานํ มคฺคตีติ มโคฺคติฯ เอวเมเตสํ สติปฏฺฐานาทีนํ อตฺถวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

โสตาปโนฺนติ มคฺคสงฺขาตํ โสตํ อาปชฺชิตฺวา ปาปุณิตฺวา ฐิโต, โสตาปตฺติผลโฏฺฐติ อโตฺถฯ **โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน**ติ โสตาปตฺติผลสฺส อตฺตปจฺจกฺขกรณาย ปฏิปชฺชมาโน ปฐมมคฺคโฏฺฐ, โย อฏฺฐมโกติปิ วุจฺจติฯ **สกทาคามี**ติ สกิเทว อิมํ โลกํ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน อาคมนสีโล ทุติยผลโฏฺฐฯ **อนาคามี**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน กามโลกํ อนาคมนสีโล ตติยผลโฏฺฐ ฯ โย ปน สทฺธานุสารี ธมฺมานุสารี เอกพีชีติ เอวมาทิโก อริยปุคฺคลวิภาโค, โส เอเตสํเยว ปเภโทติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อตฺตโน ธมฺมวินเย มตกุณปสทิเสน ทุสฺสีลปุคฺคเลน สทฺธึ สํวาสาภาวสงฺขาตํ อตฺถํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทานนฺ**ติ อิมํ อสํวาสารหสํวาสารหวิภาคการณปริทีปนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ฉนฺนมติวสฺสตี**ติ อาปตฺตึ อาปชฺชิตฺวา ปฏิจฺฉาเทโนฺต อญฺญํ นวํ อาปตฺตึ อาปชฺชติ, ตโต ปรํ ตโต ปรนฺติ เอวํ อาปตฺติวสฺสํ กิเลสวสฺสํ อติวิย วสฺสติฯ **วิวฏํ นาติวสฺสตี**ติ อาปตฺตึ อาปโนฺน ตํ อปฺปฏิจฺฉาเทตฺวา วิวรโนฺต สพฺรหฺมจารีนํ ปกาเสโนฺต ยถาธมฺมํ ยถาวินยํ ปฏิกโรโนฺต เทเสโนฺต วุฏฺฐหโนฺต อญฺญํ นวํ อาปตฺตึ น อาปชฺชติ, เตนสฺส วิวฏํ ปุน อาปตฺติวสฺสํ กิเลสวสฺสํ น วสฺสติฯ ยสฺมา จ เอตเทวํ, ตสฺมา **ฉนฺนํ** ฉาทิตํ อาปตฺตึ **วิวเรถ** ปกาเสถฯ **เอวํ ตํ นาติวสฺสตี**ติ เอวํ สเนฺต ตํ อาปตฺติอาปชฺชนกํ อาปนฺนปุคฺคลํ อตฺตภาวํ อติวิชฺฌิตฺวา กิเลสวสฺสํ น วสฺสติ น เตเมติฯ เอวํ โส กิเลเสหิ อนวสฺสุโต ปริสุทฺธสีโล สมาหิโต หุตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา สมฺมสโนฺต อนุกฺกเมน นิพฺพานํ ปาปุณาตีติ อธิปฺปาโยฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. โสณสุตฺตวณฺณนา

๔๖. ฉฏฺเฐ **อวนฺตีสู**ติ อวนฺติรฏฺเฐฯ **กุรรฆเร**ติ เอวํนามเก นคเรฯ **ปวตฺเต ปพฺพเต**ติ ปวตฺตนามเก ปพฺพเตฯ ‘‘ปปาเต ปพฺพเต’’ติปิ ปฐนฺติฯ **โสโณ อุปาสโก กุฏิกโณฺณ**ติ นาเมน โสโณ นาม, ตีหิ สรณคมเนหิ อุปาสกภาวปฺปฏิเวทเนน อุปาสโก, โกฏิอคฺฆนกสฺส กณฺณปิฬนฺธนสฺส ธารเณน ‘‘โกฏิกโณฺณ’’ติ วตฺตพฺเพ ‘‘กุฏิกโณฺณ’’ติ เอวํ อภิญฺญาโต, น สุขุมาลโสโณติ อธิปฺปาโย ฯ อยญฺหิ อายสฺมโต มหากจฺจายนสฺส สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา สาสเน อภิปฺปสโนฺน, สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐิโต ปวตฺเต ปพฺพเต ฉายูทกสมฺปเนฺน ฐาเน วิหารํ กาเรตฺวา เถรํ ตตฺถ วสาเปตฺวา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุปฏฺฐาติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อายสฺมโต มหากจฺจานสฺส อุปฏฺฐาโก โหตี**’’ติฯ

โส กาเลน กาลํ เถรสฺส อุปฏฺฐานํ คจฺฉติฯ เถโร จสฺส ธมฺมํ เทเสติฯ เตน สํเวคพหุโล ธมฺมจริยาย อุสฺสาหชาโต วิหรติฯ โส เอกทา สเตฺถน สทฺธิํ วาณิชฺชตฺถาย อุเชฺชนิํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค อฏวิยํ สเตฺถ นิวิฏฺเฐ รตฺติยํ ชนสมฺพาธภเยน เอกมนฺตํ อปกฺกมฺม นิทฺทํ อุปคญฺฉิฯ สโตฺถ ปจฺจูสเวลายํ อุฏฺฐาย คโต, น เอโกปิ โสณํ ปโพเธสิ, สเพฺพปิ วิสริตฺวา อคมํสุฯ โส ปภาตาย รตฺติยา ปพุชฺฌิตฺวา อุฏฺฐาย กญฺจิ อปสฺสโนฺต สเตฺถเนว คตมคฺคํ คเหตฺวา สีฆํ สีฆํ คจฺฉโนฺต เอกํ วฏรุกฺขํ อุปคญฺฉิฯ ตตฺถ อทฺทส เอกํ มหากายํ วิรูปทสฺสนํ คจฺฉนฺตํ ปุริสํ อฏฺฐิโต มุตฺตานิ อตฺตโน มํสานิ สยเมว ขาทนฺตํ, ทิสฺวาน ‘‘โกสิ ตฺว’’นฺติ ปุจฺฉิฯ ‘‘เปโตมฺหิ, ภเนฺต’’ติฯ ‘‘กสฺมา เอวํ กโรสี’’ติฯ ‘‘อตฺตโน ปุพฺพกเมฺมนา’’ติฯ ‘‘กิํ ปน ตํ กมฺม’’นฺติฯ ‘‘อหํ ปุเพฺพ ภารุกจฺฉนครวาสี กูฏวาณิโช หุตฺวา ปเรสํ สนฺตกํ วเญฺจตฺวา ขาทิํ, สมเณ จ ภิกฺขาย อุปคเต ‘ตุมฺหากํ มํสํ ขาทถา’ติ อโกฺกสิํ, เตน กเมฺมน เอตรหิ อิมํ ทุกฺขํ อนุภวามี’’ติฯ ตํ สุตฺวา โสโณ อติวิย สํเวคํ ปฏิลภิฯ

ตโต ปรํ คจฺฉโนฺต มุขโต ปคฺฆริตกาฬโลหิเต เทฺว เปตทารเก ปสฺสิตฺวา ตเถว ปุจฺฉิฯ เตปิสฺส อตฺตโน กมฺมํ กเถสุํฯ เต กิร ภารุกจฺฉนคเร ทารกกาเล คนฺธวาณิชฺชาย ชีวิกํ กเปฺปนฺตา อตฺตโน มาตริ ขีณาสเว นิมเนฺตตฺวา โภเชนฺติยา เคหํ คนฺตฺวา ‘‘อมฺหากํ สนฺตกํ กสฺมา สมณานํ เทสิ, ตยา ทินฺนํ โภชนํ ภุญฺชนกสมณานํ มุขโต กาฬโลหิตํ ปคฺฆรตู’’ติ อโกฺกสิํสุฯ เต เตน กเมฺมน นิรเย ปจฺจิตฺวา ตสฺส วิปากาวเสเสน เปตโยนิยํ นิพฺพตฺติตฺวา ตทา อิมํ ทุกฺขํ อนุภวนฺติฯ ตมฺปิ สุตฺวา โสโณ อติวิย สํเวคชาโต อโหสิฯ

โส อุเชฺชนิํ คนฺตฺวา ตํ กรณียํ ตีเรตฺวา กุลฆรํ ปจฺจาคโต เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา กตปฏิสนฺถาโร เถรสฺส ตมตฺถํ อาโรเจสิฯ เถโรปิสฺส ปวตฺตินิวตฺตีสุ อาทีนวานิสํเส วิภาเวโนฺต ธมฺมํ เทเสสิฯ โส เถรํ วนฺทิตฺวา เคหํ คโต สายมาสํ ภุญฺชิตฺวา สยนํ อุปคโต โถกํเยว นิทฺทายิตฺวา ปพุชฺฌิตฺวา สยนตเล นิสชฺช ยถาสุตํ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขิตุํ อารโทฺธฯ ตสฺส ตํ ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขโต, เต จ เปตตฺตภาเว อนุสฺสรโต สํสารทุกฺขํ อติวิย ภยานกํ หุตฺวา อุปฏฺฐาสิ, ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ นมิฯ โส วิภาตาย รตฺติยา สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน อชฺฌาสยํ อาโรเจตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข โสณสฺส อุปาสกสฺส กุฏิกณฺณสฺส รโหคตสฺส...เป.... ปพฺพาเชตุ มํ, ภเนฺต, อโยฺย มหากจฺจาโน**’’ติฯ

ตตฺถ **ยถา ยถา**ติอาทีนํ ปทานํ อยํ สเงฺขปโตฺถ – เยน เยน อากาเรน อโยฺย มหากจฺจาโน ธมฺมํ เทเสติ อาจิกฺขติ ปญฺญเปติ ปฏฺฐเปติ วิวรติ วิภชติ อุตฺตานีกโรติ ปกาเสติ, เตน เตน

เม อุปปริกฺขโต เอวํ โหติ, ยเทตํ สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริยํ เอกมฺปิ ทิวสํ อกฺขณฺฑํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย **เอกนฺตปริปุณฺณํ**ฯ เอกทิวสมฺปิ กิเลสมเลน อมลินํ กตฺวา จริมกจิตฺตํ ปาเปตพฺพตาย **เอกนฺตปริสุทฺธํฯ สงฺขลิขิต**นฺติ ลิขิตสงฺขสทิสํ โธตสงฺขสปฺปฏิภาคํ จริตพฺพํฯ **อิทํ น สุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา** อคารมชฺฌ วสนฺเตน **เอกนฺต ปริปุณฺณํ...เป.... จริตุํ ยํนูนาหํ** เกเส เจว มสฺสูนิ จ **โอหาเรตฺวา** โวโรเปตฺวา กาสายรสปีตตาย **กาสายานิ** พฺรหฺมจริยํ จรนฺตานํ อนุจฺฉวิกานิ วตฺถานิ **อจฺฉาเทตฺวา** นิวาเสตฺวา เจว ปารุปิตฺวา จ **อคารสฺมา** นิกฺขมิตฺวา **อนคาริยํ ปพฺพเชยฺยํ** ฯ ยสฺมา อคารสฺส หิตํ กสิวาณิชฺชาทิกมฺมํ อคาริยนฺติ วุจฺจติ, ตญฺจ ปพฺพชฺชาย นตฺถิ, ตสฺมา ปพฺพชฺชา อนคาริยา นามฯ ตํ **อนคาริยํ** ปพฺพชฺชํ **ปพฺพเชยฺยํ** อุปคจฺเฉยฺยํ, ปฏิปชฺเชยฺยนฺติ อตฺโถฯ

เอวํ อตฺตนา รโหวิตกฺกิตํ โสโณ อุปาสโก เถรสฺส อาโรเจตฺวา ตํ ปฏิปชฺชิตุกาโม **"ปพฺพาเชตุ มํ, ภนฺเต, อยฺโย มหากจฺจาโน"**ติ อาหฯ เถโร ปน ''ตาวสฺส ญาณปริปากํ กถ''นฺติ อุปธาเรตฺวา ญาณปริปากํ อาคมยมาโน **"ทุกฺกรํ โข"**ติอาทินา ปพฺพชฺชาฉนฺทํ นิวาเรสิฯ

ตตฺถ **เอกภตฺต**นฺติ ''เอกภตฺติโก โหติ รตฺตูปรโต วิรโต วิกาลโภชนา''ติ (ที. นิ. ๑.๑๙๔; อ. นิ. ๓.๗๑) เอวํ วุตฺตํ วิกาลโภชนวิรตึ สนฺธาย วทติฯ **เอกเสยฺย**นฺติ อทุติยเสยฺยํฯ เอตฺถ จ เสยฺยาสีเสน ''เอโก ติฏฺฐติ, เอโก คจฺฉติ, เอโก นิสีทตี''ติอาทินา (มหานิ. ๗; ๔๙) นเยน วุตฺตสฺส จตูสุ อิริยาปเถสุ กายวิเวกํ ทีเปติ, น เอกากินา หุตฺวา สยนมตฺตํฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ เมถุนวิรติพฺรหฺมจริยํ, สิกฺขตฺตยานุโยคสงฺขาตํ สาสนพฺรหฺมจริยํ วาฯ **อิงฺฆา**ติ โจทนตฺถ นิปาโตฯ **ตตฺถวา**ติ เคเหเยวฯ **พุทฺธานํ สาสนํ อนุยุญฺชา**ติ นิจฺจสีลอุโปสถสีลาทิเภทํ ปญฺจงฺคอฏฺฐงฺคทสงฺคสีลํ, ตทนุรูปญฺจ สมาธิปญฺญาภาวนํ อนุยุญฺชฯ เอตญฺหิ อุปาสเกน ปุพฺพภาเค อนุยุญฺชิตพฺพํ พุทฺธสาสนํ นามฯ เตนาห – **"กาลยุตฺตํ เอกภตฺตํ เอกเสยฺยํ พฺรหฺมริย"**นฺติฯ

ตตฺถ **กาลยุตฺต**นฺติ จาตุทฺทสีปญฺจทสีอฏฺฐมีปาฏิหาริยปกฺขสงฺขาเตน กาเลน ยุตฺตํ, ยถาวุตฺตกาเล วา ตุยฺหํ อนุยุญฺชนฺตสฺส ยุตฺตํ ปติรูปํ สกฺกุเณยฺยํ, น สพฺพกาลํ ปพฺพชฺชาติ อธิปฺปาโยฯ สพฺพเมตํ ญาณสฺส อปริปกฺกตฺตา ตสฺส กามานํ ทุปฺปหานตาย สมฺมาปฏิปตฺติยํ โยคฺยํ การาเปตุํ วทติ, น ปพฺพชฺชาฉนฺทํ นิวาเรตุํฯ **ปพฺพชฺชาภิสงฺขาโร**ติ ปพฺพชิตุํ อารโมฺภ อุสฺสาโหฯ **ปฏิปสฺสมฺภี**ติ อินฺทฺริยานํ อปริปกฺกตฺตา, สํเวคสฺส จ นาติติกฺขภาวโต วูปสมิฯ กิญฺจาปิ ปฏิปสฺสมฺภิ, เถเรน วุตฺตวิธึ ปน อนุติฏฺฐโนฺต กาเลน กาลํ เถรํ อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรุปาสโนฺต ธมฺมํ สุณาติฯ ตสฺส วุตฺตนเยเนว ทุติยํ ปพฺพชฺชาย จิตฺตํ อุปฺปชฺชิ, เถรสฺส จ อาโรเจสิฯ ทุติยมฺปิ เถโร ปฏิกฺขิปิฯ ตติยวาเร ปน ญาณสฺส ปริปกฺกภาวํ ญตฺวา ''อิทานิ นํ ปพฺพาเชตุํ กาโล''ติ เถโร ปพฺพาเชสิ, ปพฺพชิตญฺจ ตํ ตีณิ สํวจฺฉรานิ อติกฺกมิตฺวา คณํ ปริเยสิตฺวา อุปสมฺปาเทสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – **"ทุติยมฺปิ โข โสโณ...เป.... อุปสมฺปาเทสี"**ติฯ

ตตฺถ **อปฺปภิกฺขุโก**ติ กติปยภิกฺขุโกฯ ตทา กิร ภิกฺขู เยภุเยฺยน มชฺฌิมเทเส เอว วสึสุฯ ตสฺมา ตตฺถ กติปยา เอว อเหสุํ , เต จ เอกสฺมึ นิคเม เอโก, เอกสฺมึ เทฺวติ เอวํ วิสุํ วิสุํ วสึสุฯ **กิจฺฉนา**ติ ทุเกฺขนฯ **กสิเรนา**ติ อายาเสนฯ **ตโต ตโต**ติ ตสฺมา ตสฺมา คามนิคมาทิโตฯ เถเรน หิ กติปเย ภิกฺขู อาเนตฺวา อเญฺญสุ อานียมาเนสุ ปุเพฺพ อานีตา เกนจิเทว กรณีเยน ปกฺกมึสุ, กิญฺจิ กาลํ อาคเมตฺวา ปุน เตสุ อานียมาเนสุ อิตเร ปกฺกมึสุฯ เอวํ ปุนปฺปุนํ อานยเนน สนฺนิปาโต จิเรเนว อโหสิ, เถโร จ ตทา เอกวิหารี อโหสิฯ **ทสวคฺคํ ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาเตตฺวา**ติ ตทา ภควตา ปจฺจนฺตเทเสปิ ทสวเคฺคเนว สเงฺฆน อุปสมฺปทา อนุญฺญาตาฯ อิ

โตนิทานญฺหิ เถเรน ยาจิโต ปญฺจวคฺคน สเงฺฆน ปจฺจนฺตเทเส อุปสมฺปทํ อนฺชานิฯ เตน วุตฺตํ – **“ติณฺณํ วสฺสานํ…เป…. สนฺนิปาเตตฺวา**”ติฯ

วสฺสํวุฏฺฐสฺสาติ อุปสมฺปชฺชิตฺวา ปฐมวสฺสํ อุปคนฺตฺวา วุสิตวโตฯ **อีทิโส จ อีทิโส จา**ติ เอวรูโป จ เอวรูโป จ, เอวรูปาย นามกายรูปกายสมฺปตฺติยา สมนฺนาคโต, เอวรูปาย ธมฺมกาย สมฺปตฺติยา สมนฺนาคโตติ **สุโตเยว เม โส ภควาฯ น โข เม โส ภควา สมฺมุขา ทิโฏฺฐ**ติ เอเตน ปุถุชฺชนสทฺธาย เอวํ อายสฺมา โสโณ ภควนฺตํ ทฏฺฐุกาโม อโหสิฯ อปรภาเค ปน สตฺถารา สทฺธึ เอกคนฺธกุฎิยํ วสิตฺวา ปจฺจูสสมยํ อชฺฌิโฏฺฐ โสฬส อฏฺฐกวคฺคิกานิ สตฺถุ สมฺมุขา อฏฺฐึ กตฺวา มนสิ กตฺวา สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา อตฺถธมฺมปฺปฏิสํเวที หุตฺวา ภณโนฺต ธมฺมูปสญฺหิตปาโมชฺชาทิมุเขน สมาหิโต สรภญฺญปริโยสาเน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต อนุปุเพฺพน อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เอตทตฺถเมว หิสฺส ภควตา อตฺตนา สทฺธึ เอกคนฺธ กุฎิยํ วาโส อาณโตฺตติ วทนฺติฯ

เกจิ ปนาหุ – ‘‘น โข เม โส ภควา สมฺมุขา ทิโฏฺฐ’’ติ อิทํ รูปกายทสฺสนเมว สนฺธาย วุตฺตนฺติฯ อายสฺมา หิ โสโณ ปพฺพชิตฺวาว เถรสฺส สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ฆเฏโนฺต วายมโนฺต อนุปสมฺปโนฺนว โสตาปโนฺน หุตฺวา อุปสมฺปชฺชิตฺวา ‘‘อุปาสกาปิ โสตาปนฺนา โหนฺติ, อหมฺปิ โสตาปโนฺน, กิเมตฺถ จิตฺต’’นฺติ อุปริมคฺคตฺถาย วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อโนฺตวสฺสเยว ฉฬภิโญฺญ หุตฺวา วิสุทฺธิปวารณาย ปวาเรสิ ฯ อริยสจฺจทสฺสเนน หิ ภควโต ธมฺมกาโย ทิโฏฺฐ นาม โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสติฯ โย มํ ปสฺสติ, โส ธมฺมํ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๗)ฯ

ตสฺมาสฺส ธมฺมกายทสฺสนํ ปเคว สิทฺธํ, ปวาเรตฺวา ปน รูปกายํ ทฏฺฐุกาโม อโหสีติฯ

‘‘สเจ มํ อุปชฺฌาโย อนุชานาตี’’ติปิ ปาโฐฯ ‘‘ภเนฺต’’ติ ปน ลิขนฺติฯ ตถา ‘‘สาธุ สาธุ, อาวุโส โสณ, คจฺฉ ตฺวํ, อาวุโส โสณา’’ติปิ ปาโฐฯ ‘‘อาวุโส’’ติ ปน เกสุจิ โปตฺถเกสุ นตฺถิฯ ตถา ‘‘เอวมาวุโสติ โข อายสฺมา โสโณ’’ติปิ ปาโฐฯ อาวุโสวาโทเยว หิ อญฺญมญฺญํ ภิกฺขูนํ ภควโต ธรมานกาเล อาจิโณฺณฯ ***ภควนฺตํ ปาสาทิก***นฺติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ

กจฺจิ ภิกฺขุ ขมนียนฺติ ภิกฺขุ อิทํ ตุยฺหํ จตุจกฺกํ นวทฺวารํ สรีรยนฺตํ กจฺจิ ขมนียํ, กึ สกฺกา ขมิตุํ สหิตุํ ปริหริตุํ, กึ ทุกฺขภาโร นาภิภวติฯ **กจฺจิ ยาปนีย**นฺติ กึ ตํตํกิเจฺจสุ ยาเปตุํ คเมตุํ สกฺกา, น กญฺจิ อนฺตรายนฺติ ทเสฺสติฯ **กจฺจิสิ อปฺปกิลมเถนา**ติ อนายาเสน อิมํ เอตฺตกํ อทฺธานํ กจฺจิ อาคโตสิฯ

เอตทโหสีติ พุทฺธาจิณฺณํ อนุสฺสรนฺตสฺส อายสฺมโต อานนฺทสฺส เอตํ **“ยสฺส โข มํ *ภควา*”**ติอาทินา อิทานิ วุจฺจมานํ จิเตฺต อาจิณฺณํ อโหสิฯ **เอกวิหาเร**ติ เอกคนฺธกุฎิยํฯ คนฺธกุฎิ หิ อิธ วิหาโรติ อธิเปฺปตาฯ **วตฺถุ**นฺติ วสิตุํฯ

นิสชฺชาย วีตินาเมตฺวาติ เอตฺถ ยสฺมา ภควา อายสฺมโต โสณสฺส สมาปตฺติสมาปชฺชเน ปฏิสนฺถารํ กโรโนฺต สาวกสาธารณา สพฺพา สมาปตฺติโย อนุโลมปฏิโลมํ สมาปชฺชโนฺต **พหุเทว รตฺตึ…เป…. วิหารํ ปาวิสิ,** ตสฺมา อายสฺมาปิ โสโณ ภควโต อธิปฺปายํ ญตฺวา

ตทนุรูปํ สพฺพา ตา สมาปตฺติโย สมาปชฺชโนฺต ‘‘พหุเทว รตฺตึ…เป…. วิหารํ ปาวิสี’’ติ เกจิ ว ทนฺติฯ ปวิสิตฺวา จ ภควตา อนุญฺญาโต จีวรํ ติโรกรณียํ กตฺวาปิ ภควโต ปาทปเสฺส นิสชฺชาย วีตินาเมสิฯ **อเชฺฌสี**ติ อาณาเปสิฯ **ปฏิภาตุ ตํ ภิกฺขุ ธโมฺม ภาสิตุ**นฺติ ภิกฺขุ ตุยฺหํ ธโมฺม ภา สิตุํ อุปฏฺฐาตุ ญาณมุเข อาคจฺฉตุ, ยถาสุตํ ยถาปริยตฺตํ ธมฺมํ ภณาหีติ อโตฺถฯ

โสฬส อฎฺฐกวคฺคิกานีติ อฎฺฐกวคฺคภูตานิ กามสุตฺตาทีนิ โสฬส สุตฺตานิฯ **สเรน อภณี**ติ สุตฺตุสฺสารณสเรน อภาสิ, สรภญฺญวเสน กเถสีติ อโตฺถฯ **สรภญฺญปริโยสาเน**ติ อุสฺสารณาวสาเนฯ **สุคฺคหิตานี**ติ สมฺมา อุคฺคหิตานิฯ **สุมนสิกตานี**ติ สุฎฺฐุ มนสิ กตานิฯ เอกโจฺจ อุคฺคหณกาเล สมฺมา อุคฺคเหตฺวาปิ ปจฺฉา สชฺฌายาทิวเสน มนสิ กรณกาเล พฺยญฺ ชนานิ วา มิจฺฉา โรเปติ, ปทปจฺฉาภฎฺฐํ วา กโรติ, น เอวมยํฯ อิมินา ปน สมฺมเทว ยถุคฺคหิตํ มนสิ กตานิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สุมนสิกตานีติ สุฎฺฐุ มนสิ กตานี’’ติฯ **สูปธาริตานี**ติ อตฺถโตปิ สุฎฺฐุ อุปธาริตานิฯ อเตฺถ หิ สุฎฺฐุ อุปธาริเต สกฺกา ปาฬึ สมฺมา อุสฺสาเรตุํฯ **กลฺยาณิยาสิ วาจาย สมนฺนาคโต**ติ สิถิลธนิตาทีนํ ยถาวิธานวจเนน ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนปริปุณฺณาย โปริยา วาจาย สมนฺนาคโต อาสิฯ **วิสฺสฎฺฐายา**ติ วิมุตฺตายฯ เอเตนสฺส วิมุตฺตวาทิตํ ทเสฺสติฯ **อเนลคฬายา**ติ เอลา วุจฺจติ โทโส, ตํ น ปคฺฆรตีติ อเนลคฬา, ตาย นิโทฺทสายาติ อโตฺถฯ อถ วา **อเนลคฬายา**ติ อเนลาย จ อคฬาย จ นิโทฺทสาย อคฬิตปทพฺยญฺชนาย, อปริหีน ปทพฺยญฺชนายาติ อโตฺถฯ ตถา หิ นํ ภควา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ กลฺยาณ วากฺกรณานํ ยทิทํ โสโณ กุฎิกโณฺณ’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๖) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ **อตฺถสฺส วิญฺญาปนิยา**ติ ยถาธิเปฺปตํ อตฺถํ วิญฺญาเปตุํ สมตฺถายฯ

กติวโสฺสติ โส กิร มชฺฌิมวยสฺส ตติยโกฎฺฐาเส ฐิโต อากปฺปสมฺปโนฺน จ ปเรสํ จิร ตรปพฺพชิโต วิย ขายติฯ ตํ สนฺธาย ภควา ปุจฺฉตีติ เกจิ, ตํ อการณํฯ เอวํ สเนฺต สมาธิสุขํ อนุ ภวิตุํ ยุโตฺต, เอตฺตกํ กาลํ กสฺมา ปมาทมาปโนฺนติ ปุน อนุยุญฺชิตุํ สตฺถา ‘‘กติวโสฺสสี’’ติ ตํ ปุจฺฉติฯ เตนวาห – **‘‘กิสฺส ปน ตฺวํ ภิกฺขุ เอวํ จิรํ อกาสี’’**ติฯ

ตตฺถ **กิสฺสา**ติ กึ การณาฯ **เอวํ จิรํ อกาสี**ติ เอวํ จิรายิ, เกน การเณน เอวํ จิรกาลํ ปพฺพชฺชํ อนุปคนฺตฺวา อคารมเชฺฌ วสีติ อโตฺถฯ **จิรํ ทิโฎฺฐ เม**ติ จิเรน จิรกาเลน มยา ทิโฎฺฐฯ **กาเมสู**ติ กิเลสกาเมสุ จ วตฺถุกาเมสุ จฯ **อาทีนโว**ติ โทโสฯ **อปิ จา**ติ กาเมสุ อาทีนเว เกนจิ ปกาเรน ทิเฎฺฐปิ น ตาวาหํ ฆราวาสโต นิกฺขมิตุํ อสกฺขึฯ กสฺมา? **สมฺพาโธ ฆราวาโส** อุจฺจาวเจหิ กิจฺจกรณีเยหิ สมฺปพฺยูโฬฺห อคาริยภาโวฯ เตนวาห – **‘‘พหุกิโจฺจ พหุกรณีโย’’**ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ กาเมสุ ยถาภูตํ อาทีนวทสฺสิโน จิตฺตํ จิรายิตฺวาปิ น ปติฎฺฐาติ, อณฺญทตฺถุ ปทุมปลาเส อุทกพินฺทุ วิย วินิวตฺตติเยวาติ เอตมตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทานนฺ**ติ ปวตฺตึ นิวตฺติญฺจ สมฺมเทว ชานโนฺต ปวตฺติยํ ตนฺนิมิเตฺต จ น กทาจิปิ รมตีติ อิ ทมตฺถทีปกํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ทิสฺวา อาทีนวํ โลเก**ติ สพฺพสฺมึ สงฺขารโลเก ‘‘อนิโจฺจ ทุโกฺข วิปริณามธโมฺม’’ติ อาทินา อาทีนวํ โทสํ ปญฺญาย ปสฺสิตฺวาฯ เอเตน วิปสฺสนาวาโร กถิโต ฯ **ญตฺวา ธมฺมํ นิรุปธิ**นฺติ สพฺพูปธิปฎินิสฺสคฺคตฺตา นิรุปธึ นิพฺพานธมฺมํ ยถาภูตํ ญตฺวา นิสฺสรณวิเวกาสงฺขตามตสภาวโต มคฺคญาเณน ปฎิวิชฺฌิตฺวาฯ ‘‘ทิสฺวา ญตฺวา’’ติ อิเมสํ ปทานํ ‘‘สปฺปึ ปิวิตฺวา พลํ โหติ, สีหํ ทิสฺวา ภยํ โหติ, ปญฺญาย ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี’’ติอาทีสุ (ปุ. ป. ๒๐๘; อ. นิ. ๙.๔๒-๔๓) วิย เหตุอตฺถตา ทฎฺฐพฺพาฯ **อริโย น รมตี ปาเป**ติ กิเลเสหิ อารกตฺตา อริ

โย สปฺปุริโส อณุมตฺตมฺปิ ปาเป น รมติฯ กสฺมา? **ปาเป น รมตี สุจี**ติ สุวิสุทฺธกายสมาจาราทิตาย วิสุทฺธปุคฺคโล ราชหํโส วิย อุกฺการฏฺฐาเน ปาเป สํกิลิฏฺฐธมฺเม น รมติ นาภินนฺทติฯ ''ปาโป น รมตี สุจิ''นฺติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – ปาโป ปาปปุคฺคโล สุจึ อนวชฺชํ โวทานธมฺมํ น รมติ, อญฺญทตฺถุ คามสูกราทโย วิย อุกฺการฏฺฐานํ อสุจึ สํกิเลสธมฺมํเยว รมตีติ ปฏิปกฺขโต เทสนํ ปริวตฺเตติฯ

เอวํ ภควตา อุทาเน อุทานิเต อายสฺมา โสโณ อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อตฺตโน อุปชฺฌายสฺส วจเนน ปจฺจนฺตเทเส ปญฺจวเคฺคน อุปสมฺปทาทิปญฺจวตฺถูนิ ยาจิฯ ภควาปิ ตานิ อนุชานีติ ตํ สพฺพํ ขนฺธเก (มหาว. ๒๔๒ อาทโย) อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. กงฺขาเรวตสุตฺตวณฺณนา

๔๗. สตฺตเม **กงฺขาเรวโต**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ โส หิ สาสเน ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สีลวา กลฺยาณธโมฺม วิหรติ, ''อกปฺปิยา มุคฺคา, น กปฺปนฺติ มุคฺคา ปริภุญฺชิตุํ, อกปฺปิโย คุโฬ''ติ (มหาว. ๒๗๒) จ อาทินา วินยกุกฺกุจฺจสงฺขาตกงฺขาพหุโล ปน โหติฯ เตน **กงฺขาเรวโต**ติ ปญฺญายิตฺถฯ โส อปรภาเค สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ฆเฏโนฺต วายมโนฺต ฉฬภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ฌานสุเขน ผลสุเขน วีตินาเมติ, เยภุเยฺยน ปน อตฺตนา อธิคตํ อริยมคฺคํ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขติฯ เตน วุตฺตํ – **''อตฺตโน กงฺขาวิตรณวิสุทฺธึ ปจฺจเวกฺขมาโน''**ติฯ มคฺคปญฺญา หิ ''อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน''นฺติอาทินยปวตฺตาย (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) โสฬสวตฺถุกาย, ''พุเทฺธ กงฺขติ…เป.… ปฏิจฺจสมุปฺปเนฺนสุ ธเมฺมสุ กงฺขตี''ติ (ธ. ส. ๑๐๐๘) เอวํ วุตฺตาย อฏฺฐวตฺถุกาย, ปเคว อิตราสนฺติ อนวเสสโต สพฺพกงฺขานํ วิตรณโต สมติกฺกมนโต, อเญฺญหิ จ อตฺตนา ปหาตพฺพกิเลเสหิ อจฺจนฺตวิสุชฺฌนโต ''กงฺขาวิตรณวิสุทฺธี''ติ อิธาธิเปฺปตาฯ ตญฺหิ อยมายสฺมา ทีฆรตฺตํ กงฺขาปกตตฺตา ''อิมํ มคฺคธมฺมํ อธิคมฺม อิมา เม กงฺขา อนวเสสา ปหีนา''ติ ครุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขมาโน นิสีทิ, น สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนํ อนิจฺจนฺติกตฺตา ตสฺส กงฺขาวิตรณสฺสฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อริยมคฺคสฺส อนวเสสกงฺขาวิตรณสงฺขาตํ อตฺถํ วิทิตฺวา ตทตฺถทีปกํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **ยา กาจิ กงฺขา อิธ วา หุรํ วา**ติ อิธ อิมสฺมึ ปจฺจุปฺปเนฺน อตฺตภาเว ''อหํ นุ โขสฺมิ โน นุ โขสฺมี''ติอาทินา หุรํ วา, อตีตานาคเตสุ อตฺตภาเวสุ ''อโหสึ นุ โข อหํ อตีตมทฺธาน''นฺติอาทินา อุปฺปชฺชนกา กงฺขาฯ **สกเวทิยา วา ปรเวทิยา วา**ติ ตา เอวํ วุตฺตนเยเนว สกอตฺตภาเว อารมฺมณวเสน ปฏิลภิตพฺพาย ปวตฺติยา สกเวทิยา วา ปรสฺส อตฺตภาเว ปฏิลภิตพฺพาย ''พุโทฺธ นุ โข, โน นุ โข''ติอาทินา วา ปรสฺมึ ปธาเน อุตฺตเม ปฏิลภิตพฺพาย ปวตฺติยา ปรเวทิยา วา ยา กาจิ กงฺขา วิจิกิจฺฉาฯ **เย ฌายิโน ตา ปชหนฺติ สพฺพา, อาตาปิโน พฺรหฺมจริยํ จรนฺตา**ติ เย อารมฺมณูปนิชฺฌาเนน ลกฺขณูปนิชฺฌาเนน ฌายิโน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานปาริปูริยา อาตาปิโน มคฺคพฺรหฺมจริยํ จรนฺตา อธิคจฺฉนฺตา สทฺธานุสารีอาทิปฺปเภทา ปฐมมคฺคฏฺฐา ปุคฺคลา, ตา สพฺพา กงฺขา ปชหนฺติ สมุจฺฉินฺทนฺติ มคฺคกฺขเณฯ ตโต ปรํ ปน ตา ปหีนา นาม โหนฺติ, ตสฺมา อิโต อญฺญํ ตาสํ อจฺจนฺตปฺปหานํ นาม นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ

อิติ ภควา ฌานมุเขน อายสฺมโต กงฺขาเรวตสฺส ฌานสีเสน อริยมคฺคาธิคมํ โถเมนฺโต โถมนาวเสน อุทานํ อุทาเนสิฯ เตเนว จ นํ ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ ฌายีนํ ยทิทํ กงฺขาเรวโต’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๔) ฌายีภาเวน เอตทคฺเค ฐเปสีติฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. สงฺฆเภทสุตฺตวณฺณนา

๔๘. อฏฺฐเม **อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เอตทโวจา**ติ อภิมาเร ปโยเชตฺวา นาฬาคิรึ วิสฺสชฺชาเปตฺวา สิลํ ปวเฏฺฏตฺวา ภควโต อนตฺถํ กาตุํ อสกฺโกนฺโต ‘‘สงฺฆํ ภินฺทิตฺวา จกฺกเภทํ กริสฺสามี’’ติ อธิปฺปาเยน เอตํ **‘‘อชฺชตคฺเค’’**ติอาทิวจนํ อโวจฯ **อญฺญเตฺรว ภควตา**ติ วินา เอว ภควนฺตํ, สตฺถารํ อกตฺวาติ อโตฺถฯ **อญฺญตฺร ภิกฺขุสงฺฆา**ติ วินา เอว ภิกฺขุสงฺฆํฯ **อุโปสถํ กริสฺสามิ สงฺฆกมฺมานิ จา**ติ ภควโต โอวาทการกํ ภิกฺขุสงฺฆํ วิสุํ กตฺวา มํ อนุวตฺตเนฺตหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ อาเวณิกํ อุโปสถํ สงฺฆกมฺมานิ จ กริสฺสามีติ อโตฺถฯ **เทวทโตฺต สงฺฆํ ภินฺทิสฺสตี**ติ เภทกรานํ สเพฺพสํ เทวทเตฺตน สชฺชิตตฺตา เอกํเสเนว เทวทโตฺต อชฺช สงฺฆํ ภินฺทิสฺสติ ทฺวิธา กริสฺสติฯ ‘‘อธมฺมํ ธโมฺม’’ติอาทีสุ หิ อฏฺฐารสสุ เภทกรวตฺถูสุ ยํกิญฺจิ เอกมฺปิ วตฺถุํ ทีเปตฺวา เตน เตน การเณน ‘‘อิมํ คณฺหถ, อิมํ โรเจถา’’ติ สญฺญาเปตฺวา สลากํ คาเหตฺวา วิสุํ สงฺฆกเมฺม กเต สโงฺฆ ภิโนฺน โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ปญฺจหิ, อุปาลิ, อากาเรหิ สโงฺฆ ภิชฺชติ กเมฺมน อุเทฺทเสน โวหรโนฺต อนุสฺสาวเนน สลากคฺคาเหนา’’ติ (ปริ. ๔๕๘)ฯ

ตตฺถ **กเมฺมนา**ติ อปโลกนกมฺมาทีสุ จตูสุ กเมฺมสุ อญฺญตเรน กเมฺมนฯ **อุเทฺทเสนา**ติ ปญฺจสุ ปาติโมกฺขุเทฺทเสสุ อญฺญตเรน อุเทฺทเสนฯ **โวหรโนฺต**ติ ตาหิ ตาหิ อุปฺปตฺตีหิ ‘‘อธมฺมํ ธโมฺม’’ติอาทีนิ (อ. นิ. ๑๐.๓๗; จูฬว. ๓๕๒) อฏฺฐารสเภทกรวตฺถูนิ ทีเปโนฺตฯ **อนุสฺสาวเนนา**ติ ‘‘นนุ ตุเมฺห ชานาถ มยฺหํ อุจฺจากุลา ปพฺพชิตภาวํ พหุสฺสุตภาวญฺจ, มาทิโส นาม อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ คาเหยฺยาติ กึ ตุมฺหากํ จิตฺตมฺปิ อุปฺปาเทตุํ ยุตฺตํ, กิมหํ อปายโต น ภายามี’’ติอาทินา นเยน กณฺณมูเล วจีเภทํ กตฺวา อนุสฺสาวเนนฯ **สลากคฺคาเหนา**ติ เอวํ อนุสฺสาเวตฺวา เตสํ จิตฺตํ อุปตฺถเมฺภตฺวา อนาวตฺติธเมฺม กตฺวา ‘‘คณฺหถ อิมํ สลาก’’นฺติ สลากคฺคาเหนฯ

เอตฺถ จ กมฺมเมว อุเทฺทโส วา ปมาณํ, โวหารานุสฺสาวนสลากคฺคาหา ปน ปุพฺพภาคาฯ อฏฺฐารสวตฺถุทีปนวเสน หิ โวหรเนฺตน ตตฺถ รุจิชนนตฺถํ อนุสฺสาเวตฺวา สลากาย คาหิตายปิ อภิโนฺนว โหติ สโงฺฆฯ ยทา ปเนวํ จตฺตาโร วา อติเรกา วา สลากํ คาเหตฺวา อาเวณิกํ อุเทฺทสํ วา กมฺมํ วา กโรนฺติ, ตทา สโงฺฆ ภิโนฺน นาม โหติฯ เทวทโตฺต จ สพฺพํ สงฺฆเภทสฺส ปุพฺพภาคํ นิปฺผาเทตฺวา ‘‘เอกํเสเนว อชฺช อาเวณิกํ อุโปสถํ สงฺฆกมฺมญฺจ กริสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ‘‘อชฺชตคฺเค’’ติอาทิวจนํ อโวจฯ เตนาห – **‘‘อชฺช, ภเนฺต, เทวทโตฺต สงฺฆํ ภินฺทิสฺสตี’’**ติฯ ยโต อโวจุมฺหา ‘‘เภทกรานํ สเพฺพสํ เทวทเตฺตน สชฺชิตตฺตา’’ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อวีจิมหานิรยุปฺปตฺติสํวตฺตนิยํ กปฺปฏฺฐิยํ อเตกิจฺฉํ เทวทเตฺตน นิพฺพตฺติยมานํ สงฺฆเภทกมฺมํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ กุสลากุสเลสุ ยถากฺกมํ สปฺปุริสาสปฺปุริสสภาควิสภาคปฏิปตฺติวเสน ปน สุกุสลาติ อิทมตฺถวิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **สุกรํ สาธุนา สาธู**ติ อตฺตโน ปเรสญฺจ หิตํ สาเธตีติ สาธุ, สมฺมาปฏิปนฺโนฯ เตน สาธุนา สาริปุตฺตาทินา สาวเกน ปเจฺจกพุเทฺธน สมฺมาสมฺพุเทฺธน อเญฺญน วา โลกิยสาธุนา สาธุ สุนฺทรํ ภทฺทกํ อตฺตโน ปเรสญฺจ หิตสุขาวหํ สุกรํ สุเขน กาตุํ สกฺกาฯ **สาธุ ปาเปน ทุกฺกรนฺ**ติ ตเทว ปน วุตฺตลกฺขณํ สาธุ ปาเปน เทวทตฺตาทินา ปาปปุคฺคเลน ทุกฺกรํ กาตุํ น สกฺกา, น โส ตํ กาตุํ สโกฺกตีติ อโตฺถฯ **ปาปํ ปาเปน สุกรนฺ**ติ ปาปํ อสุนฺทรํ อตฺตโน ปเรสญฺจ อนตฺถาวหํ ปาเปน ยถาวุตฺตปาปปุคฺคเลน สุกรํ สุเขน กาตุํ สกฺกุเณยฺยฯ **ปาปมริเยหิ ทุกฺกรนฺ**ติ อริเยหิ ปน พุทฺธาทีหิ ตํ ตํ ปาปํ ทุกฺกรํ ทุรภิสมฺภวํฯ เสตุฆาโตเยว หิ เตสนฺติ สตฺถา ทีเปติฯ

อฎฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. สธายมานสุตฺตวณฺณนา

๔๙. นวเม **มาณวกา**ติ ตรุณาฯ ปฐเม โยพฺพเน ฐิตา พฺราหฺมณกุมารกา อิธาธิเปฺปตาฯ

สธายมานรูปาติ อุปฺปณฺฑนชาติกํ วจนํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อเญฺญสํ อุปฺปเณฺฑนฺตา สธนฺติ, ตทตฺถวจนสีลาติ อโตฺถฯ ตสฺสายํ วจนโตฺถ – สธนํ สโธ, ตํ อาจิกฺขนฺตีติ สธยมานาติ วตฺตเพฺพ ทีฆํ กตฺวา ‘‘สธายมานา’’ติ วุตฺตํฯ อถ วา วิเสสโต สเสเธ วิย อตฺตานํ อาวทนฺตีติ สธายมานาฯ เต เอวํ สภาวตาย ‘‘สธายมานรูปา’’ติ วุตฺตํฯ ‘‘สทฺทายมานรูปา’’ติปิ ปาโฐ, อุจฺจาสทฺทมหาสทฺทํ กโรนฺตาติ อโตฺถฯ **ภควโต อวิทูเร อติกฺกมนฺตี**ติ ภควโต สวนวิสเย ตํ ตํ มุขารุฬฺหํ วทนฺตา อติยนฺติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เตสํ วาจาย อสญฺญตภาวํ ชานิตฺวา ตทตฺถทีปกํ ธมฺมสํเวควเสน **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **ปริมุฎฺฐา**ติ ทนฺธา มุฎฺฐสฺสติโนฯ **ปณฺฑิตาภาสา**ติ ปณฺฑิตปติรูปกา ‘‘เก อเญฺญ ชานนฺติ, มยเมเวตฺถ ชานามา’’ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อเตฺถ อตฺตานเมว ชานนฺตํ กตฺวา สมุทาจรณโตฯ **วาจาโคจรภาณิโน**ติ เยสํ วาจา เอว โคจโร วิสโย, เต วาจาโคจรภาณิโน, วาจาวตฺถุมตฺตเสฺสว ภาณิโน อตฺถสฺส อปริญฺญาตตฺตาฯ อถ วา วาจาย อโคจรํ อริยานํ กถาย อวิสยํ มุสาวาทํ ภณนฺตีติ วาจาโคจรภาณิโนฯ อถ วา ‘‘โคจรภาณิโน’’ติ เอตฺถ อาการสฺส รสฺสภาโว กโตฯ วาจาโคจรา, น สติปฎฺฐานาทิโคจรา ภาณิโนวฯ กถํ ภาณิโน? **ยาวิจฺฉนฺติ มุขายามํ** อตฺตโน ยาว มุขายามํ ยาว มุขปฺปสารณํ อิจฺฉนฺติ, ตาว ปสาเรตฺวา ภาณิโน, ปเรสุ คารเวน, อตฺตโน อวิสยตาย จ มุขสโงฺกจํ น กโรนฺตีติ อโตฺถฯ อถ วา วาจาโคจรา เอว หุตฺวา ภาณิโน, สยํ อชานิตฺวา ปรปตฺติกา เอว หุตฺวา วตฺตาโรติ อโตฺถฯ ตโต เอว ยาวิจฺฉนฺติ มุขายามํ เยน วจเนน สาเวตพฺพา, ตํ อจิเนฺตตฺวา ยาวเทว อตฺตโน มุขปฺปสารณมตฺตํ อิจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ **เยน นีตา น ตํ วิทู**ติ เยน มุฎฺฐสฺสจฺจาทินา นิลฺลชฺชภาวํ ปณฺฑิตมานีภาวญฺจ นีตา ‘‘มยเมวํ ภณามา’’ติ, ตํ ตถา อตฺตโน ภณนฺตสฺส การณํ น วิทู, อวิทฺทสุโน อสูรา น ชานนฺตีติ อโตฺถฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑๐. จูฬปนฺถกสุตฺตวณฺณนา

๕๐. ทสเม **จูฬปนฺถโก**ติ มหาปนฺถกเตฺถรสฺส กนิฏฺฐภาติกตฺตา ปเนฺถ ชาตตฺตา จ ทหรกาเล ลทฺธโวหาเรน อปรภาเคปิ อยมายสฺมา ‘‘จูฬปนฺถโก’’เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ คุณวิเสเสหิ ปน ฉฬภิญฺโญ ปภินฺนปฏิสมฺภิโท ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ มโนมยํ กายํ อภินิมฺมินนฺตานํ ยทิทํ จูฬปนฺถโก, เจโตวิวฏฺฏกุสลานํ ยทิทํ จูฬปนฺถโก’’ติ ทฺวีสุ (อ. นิ. ๑.๑๙๙) ฐาเนสุ ภควตา เอตทเคฺค ฐปิโต อสีติยา มหาสาวเกสุ อพฺภนฺตโรฯ

โส เอกทิวสํ ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต อตฺตโน ทิวาฏฺฐาเน ทิวาวิหารํ นิสิโนฺน สมาปตฺตีหิ ทิวสภาคํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมยํ อุปาสเกสุ ธมฺมสฺสวนตฺถํ อนาคเตสุ เอว วิหารมชฺฌํ ปวิสิตฺวา ภควติ คนฺธกุฎิยํ นิสิเนฺน ‘‘อกาโล ตาว ภควโต อุปฏฺฐานํ อุปสงฺกมิตุ’’นฺติ คนฺธกุฏิปมุเข เอกมนฺตํ นิสีทิ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวาฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา จูฬปนฺถโก ภควโต อวิทูเร นิสิโนฺน โหติ ปลฺลงฺกํ อาภุชิตฺวา อุชุํ กายํ ปณิธาย ปริมุขํ สติํ อุปฏฺฐเปตฺวา’’**ติฯ โส หิ ตทา กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต จูฬปนฺถกสฺส กายจิตฺตานํ สมฺมาปณิหิตภาวสงฺขาตํ อตฺถํ ชานิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อโญฺญปิ โย ปสฺสทฺธกาโย สพฺพิริยาปเถสุ อุปฏฺฐิตสฺสติ สมาหิโต, ตสฺส ภิกฺขุโน อนุปาทา ปรินิพฺพานปริโยสานสฺส วิเสสาธิคมสฺส ตตฺถ ปาตุภาววิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ฐิเตน กาเยนา**ติ กายทฺวาริกสฺส อสํวรสฺส ปหาเนน อกรเณน สมฺมา ฐปิเตน โจปนกาเยน, ตถา จกฺขาทีนํ อินฺทฺริยานํ นิพฺพิเสวนภาวกรเณน สุฏฺฐุ ฐปิเตน ปญฺจทฺวาริกกาเยน, สํยตหตฺถปาทตาย หตฺถกุกฺกุจฺจาทีนํ อภาวโต อปริผนฺทเนน ฐิเตน กรชกาเยน จาติ สเงฺขปโต สเพฺพนปิ กาเยน นิพฺพิการตาสงฺขาเตน นิจฺจลภาเวน ฐิเตนฯ เอเตนสฺส สีลปาริสุทฺธิ ทสฺสิตาฯ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ จ อิทํ กรณวจนํฯ **ฐิเตน เจตสา**ติ จิตฺตสฺส ฐิติปริทีปเนน สมาธิสมฺปทํ ทเสฺสติฯ สมาธิ หิ จิตฺตสฺส ‘ฐิตี’ติ วุจฺจติฯ ตสฺมา สมถวเสน วิปสฺสนาวเสเนว วา เอกคฺคตาย สติ จิตฺตํ อารมฺมเณ เอโกทิภาวูปคมเนน ฐิตํ นาม โหติ, น อญฺญถาฯ อิทญฺจ ยถาวุตฺตกายจิตฺตานํ ฐปนํ สมาทหนํ สพฺพสฺมิํ กาเล สเพฺพสุ จ อิริยาปเถสุ อิจฺฉิตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห – **‘‘ติฏฺฐํ นิสิโนฺน อุท วา สยาโน’’**ติ ฯ ตตฺถ **วา**-สโทฺท อนิยมโตฺถฯ เตน ติฏฺฐโนฺต วา นิสิโนฺน วา สยาโน วา ตทญฺญิริยาปโถ วาติ อยมโตฺถ ทีปิโต โหตีติ จงฺกมนสฺสาปิ อิธ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

เอตํ สติํ ภิกฺขุ อธิฏฺฐหาโนติ ยาย ปเคว ปริสุทฺธสมาจาโร กายจิตฺตทุฏฺฐุลฺลภาวูปสมเนน กายํ จิตฺตญฺจ อสารทฺธํ กตฺวา ปฏิลทฺธาย อนวชฺชสุขาธิฏฺฐาย กายจิตฺตปสฺสทฺธิวเสน จิตฺตํ ลหุํ มุทุํ กมฺมญฺญญฺจ กตฺวา สมฺมา ฐเปโนฺต สมาทหโนฺต กมฺมฏฺฐานํ ปริพฺรูเหติ มตฺถกญฺจ ปาเปติ, ตํ เอว กมฺมฏฺฐานานุโยคสฺส อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ พหูปการํ สติํ ภิกฺขุ อธิฏฺฐหาโน สีลวิโสธนํ อาทิํ กตฺวา ยาว วิเสสาธิคมา ตตฺถ ตตฺถ อธิฏฺฐหโนฺตติ อโตฺถฯ **ลเภถ ปุพฺพาปริยํ วิเสส**นฺติ โส เอวํ สติอารเกฺขน เจตสา กมฺมฏฺฐานํ อุปรูปริ วเฑฺฒโนฺต พฺรูเหโนฺต ผาติํ กโรโนฺต ปุพฺพาปริยํ ปุพฺพาปริยวนฺตํ ปุพฺพาปรภาเคน ปวตฺตํ อุฬารุฬารตราทิเภทวิเสสํ ลเภยฺยฯ

ตตฺถ ทุวิโธ ปุพฺพาปริยวิเสโส สมถวเสน วิปสฺสนาวเสน จาติฯ เตสุ **สมถวเสน** ตาว นิมิตฺตุปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนวสีภาโว, ตาว ปวโตฺต ภาวนาวิเสโส ปุพฺพาปริยวิเสโสฯ **วิปสฺสนาวเสน** ปน รูปมุเขน อภินิวิสนฺตสฺส รูปธมฺมปริคฺคหโต, อิตรสฺส

นามธมฺมปริคฺคหโต ปฏฺฐาย ยาว อรหตฺตาธิคโม, ตาว ปวตฺต ภาวนาวิเสโส ปุพฺพาปริยวิเสโสฯ อยเมว จ อิธาธิเปฺปโตฯ

ลทฺธาน ปุพฺพาปริยํ วิเสสนฺติ ปุพฺพาปริยวิเสสํ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตํ อรหตฺตํ ลภิตฺวาฯ **อทสฺสนํ มจฺจุราชสฺส คเจฺฉ**ติ ชีวิตุปเจฺฉทวเสน สเพฺพสํ สตฺตานํ อภิภวนโต มจฺจุราชสงฺขาตสฺส มรณสฺส วิสยภูตํ ภวตฺตยํ สมติกฺกนฺตตฺตา อทสฺสนํ อโคจรํ คเจฺฉยฺยฯ อิมสฺมิํ วเคฺค ยํ อวุตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ มหาวคฺควณฺณนาฯ

๖. ชจฺจนฺธวโคฺค

๑. อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนสุตฺตวณฺณนา

๕๑. ชจฺจนฺธวคฺคสฺส ปฐเม **เวสาลิย**นฺติอาทิ เหฏฺฐา วุตฺตตฺถเมวฯ **เวสาลึ ปิณฺฑาย ปาวิสี**ติ กทา ปาวิสิ? อุกฺกาเจลโต นิกฺขมิตฺวา เวสาลึ คตกาเลฯ ภควา หิ เวฬุวคามเก วสฺสํ วสิตฺวา ตโต นิกฺขมิตฺวา อนุปุพฺเพน สาวตฺถึ ปตฺวา เชตวเน วิหาสิฯ ตสฺมึ กาเล ธมฺมเสนาปติ อตฺตโน อายุสงฺขารํ โอโลเกตฺวา ‘‘สตฺตาหเมว ปวตฺติสฺสตี’’ติ ญตฺวา ภควนฺตํ อนุชานาเปตฺวา นาฬกคามํ คนฺตฺวา ตตฺถ มาตรํ โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐาเปตฺวา ปรินิพฺพายิฯ สตฺถา จุนฺเทน อาภตา ตสฺส ธาตุโย คเหตฺวา ธาตุเจติยํ การาเปตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ราชคหํ อคมาสิฯ ตตฺถ คตกาเล อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน ปรินิพฺพายิฯ ภควา ตสฺสปิ ธาตุโย คเหตฺวา เจติยํ การาเปตฺวา ราชคหโต นิกฺขมิตฺวา อนุปุพฺเพน อุกฺกาเจลํ อคมาสิฯ ตตฺถ คงฺคาตีเร ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต นิสีทิตฺวา อคฺคสาวกานํ ปรินิพฺพานปฺปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมํ เทเสตฺวา อุกฺกาเจลโต นิกฺขมิตฺวา เวสาลึ อคมาสิฯ เอวํ คโต ภควา ‘‘ปุพฺพณฺหสมยํ นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย เวสาลึ ปิณฺฑาย ปาวิสี’’ติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อุกฺกาเจลโต นิกฺขมิตฺวา เวสาลึ คตกาเล’’ติฯ

นิสีทนนฺติ อิธ จมฺมกฺขณฺฑํ อธิเปฺปตํฯ **จาปาลํ เจติย**นฺติ ปุพฺเพ จาปาลสฺส นาม ยกฺขสฺส วสิตฏฺฐานํ ‘‘จาปาลเจติย’’นฺติ ปญฺญายิตฺถฯ ตตฺถ ภควโต กตวิหาโรปิ ตาย รุฬฺหิยา ‘‘จาปาลเจติย’’นฺติ วุจฺจติฯ **อุเทนํ เจติย**นฺติ เอวมาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สตฺตมฺพ**นฺติ กิกิสฺส กิร กาสิรโญฺญ ธีตโร สตฺต กุมาริโย สํเวคชาตา ราชเคหโต นิกฺขมิตฺวา ยตฺถ ปธานํ ปทหึสุ, ตํ ฐานํ ‘‘สตฺตมฺพํ เจติย’’นฺติ วทนฺติฯ **พหุปุตฺต**นฺติ พหุปาโรโห เอโก นิโครฺธรุกฺโข, ตสฺมึ อธิวตฺถํ เทวตํ พหู มนุสฺสา ปุเตฺต ปเตฺถนฺติ, ตทุปาทาย ตํ ฐานํ ‘‘พหุปุตฺตํ เจติย’’นฺติ ปญฺญายิตฺถฯ **สารนฺทท**นฺติ สารนฺททสฺส นาม ยกฺขสฺส วสิตฏฺฐานํฯ อิติ สพฺพาเนว ตานิ พุทฺธุปฺปาทโต ปุพฺเพ เทวตาปริคฺคหิตตฺตา เจติยโวหาเรน โวหริตานิ , ภควโต วิหาเร กเตปิ จ ตเถว ปญฺญายนฺติฯ **รมณียา**ติ เอตฺถ เวสาลิยา ตาว ภูมิภาคสมฺปตฺติยา ปุคฺคลสมฺปตฺติยา สุลภปจฺจยตาย จ รมณียภาโว เวทิตโพฺพฯ วิหารานํ ปน นครโต นาติทูรตาย นาจฺจาสนฺนตาย คมนาคมนสมฺปตฺติยา อนากิณฺณวิหารฏฺฐานตาย ฉายูทกสมฺปตฺติยา ปวิเวกปติรูปตาย จ รมณียตา ทฏฺฐพฺพาฯ **จตฺตาโร อิทฺธิปาทา**ติ เอตฺถ อิทฺธิปาทปทสฺส อโตฺถ เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ **ภาวิตา**ติ วฑฺฒิตาฯ **พหุลีกตา**ติ ปุนปฺปุนํ กตาฯ **ยานีกตา**ติ ยุตฺตยานํ วิย กตาฯ **วตฺถุกตา**ติ ปติฏฺฐเฏฺฐน วตฺถุ วิย กตาฯ **อนุฏฺฐิตา**ติ อธิฏฺฐิตาฯ **ปริจิตา**ติ สมนฺตโต จิตา สุวฑฺฒิตาฯ **สุสมารทฺธา**ติ สุฏฺฐุ สมารทฺธา, อติวิย สมฺมา นิปฺผาทิตาติฯ

เอวํ อนิยเมน กเถตฺวา ปุน นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ, **‘‘ตถาคตสฺส โข’’**ติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ **กปฺป**นฺติ อายุกปฺปํฯ **ติเฏฺฐยฺยา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ กาเล ยํ มนุสฺสานํ อายุปฺปมาณํ, ตํ ปริปุณฺณํ กตฺวา ติเฏฺฐยฺย ธเรยฺยฯ **กปฺปาวเสสํ วา**ติ ‘‘อปฺปํ วา ภิโยฺย วา’’ติ (ที. นิ. ๒.๗; อ. นิ. ๗.๗๔) วุตฺตํ วสฺสสตโต อติเรกํ วาฯ มหาสีวเตฺถโร ปนาห – ‘‘พุทฺธานํ อฏฺฐาเน คชฺชิตํ นาม นตฺถิฯ ยเถว หิ เวฬุวคามเก อุปฺปนฺนํ มารณนฺติกํ เวทนํ ทส มาเส วิกฺขเมฺภสิ, เอวํ ปุนปฺปุนํ ตํ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วิกฺขเมฺภโนฺต อิมํ ภทฺทกปฺปเมว ติเฏฺฐยฺยา’’ติฯ กสฺมา ปน น ฐิโตติ? อุปาทินฺนกสรีรํ นาม ขณฺฑิจฺจาทีหิ อภิภุยฺยติ, พุทฺธา จ ปน ขณฺฑิจฺจาทิภาวํ อปฺปตฺวา ปญฺจเม อายุโกฏฺฐาเส พหุชนสฺส ปิยมนาปกาเลเยว ปรินิพฺพายนฺติฯ พุทฺธานุพุเทฺธสุ อคฺคสาวกมหาสาวเกสุ ปรินิพฺพุเตสุ อปริวาเรน เอกเกเนว ฐาตพฺพํ โหติ, ทหรสามเณรปริวาเรน วาฯ ตโต

‘‘อโห พุทฺธานํ ปริสา’’ติ หีเฬิตพฺพตํ อาปชฺเชยฺย, ตสฺมา น ฐิโตติฯ เอวํ วุตฺตมฺปิ โส ปน น รุจฺจติ, ‘‘อายุกปฺโป’’ติ อิทเมว อฏฺฐกถาย นิยมิตํฯ

โอฬาริเก นิมิตฺเตติ ถูเล สญฺญุปฺปาทเนฯ ถูลสญฺญุปฺปาทนเญฺหตํ, ‘‘ติฏฺฐตุ ภควา กปฺป’’นฺติ สกลกปฺปํ อวฏฺฐานยาจนาย ยทิทํ ‘‘ยสฺส กสฺสจิ, อานนฺท, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา ภาวิตา’’ติอาทินา อญฺญาปเทเสน อตฺตโน จตุริทฺธิปาทภาวนานุภาเวน กปฺปํ อวฏฺฐานสมตฺถตาวิภาวนํฯ **โอภาเส**ติ ปากฏวจเนฯ ปากฏเญฺจตํ วจนํ ปริยายํ มุญฺจิตฺวา อุชุกเมว อตฺตโน อธิปฺปายวิภาวนํฯ

พหุชนหิตายาติ มหาชนสฺส หิตตฺถายฯ **พหุชนสุขายา**ติ มหาชนสฺส สุขตฺถายฯ **โลกานุกมฺปายา**ติ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปํ ปฏิจฺจฯ กตรสฺส สตฺตโลกสฺส? โย ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิวิชฺฌติ, อมตปานํ ปิวติ, ตสฺสฯ ภควโต หิ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตเทสนาย อญฺญาตโกณฺฑญฺญปฺปมุขา อฏฺฐารส พฺรหฺมโกฏิโย ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌึสุฯ เอวํ ยาว สุภทฺทปริพฺพาชกวินยนา ธมฺมปฏิวิทฺธสตฺตานํ คณนา นตฺถิ, มหาสมยสุตฺตํ มงฺคลสุตฺตํ จูฬราหุโลวาทสุตฺตํ สมจิตฺตสุตฺตนฺติ อิเมสํ จตุนฺนํ สุตฺตานํ เทสนากาเล อภิสมยปฺปตฺตสตฺตานํ ปริเจฺฉโท นตฺถิ, เอตสฺส อปริมาณสฺส สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปาย ภควโต ฐานํ ชาตํฯ เอวํ อนาคเตปิ ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาเยน วทติฯ **เทวมนุสฺสาน**นฺติ น เกวลํ เทวมนุสฺสานํเยว, อวเสสานํ นาคสุปณฺณาทีนมฺปิ อตฺถาย หิตาย สุขาย ภควโต ฐานํ โหติฯ สเหตุกปฏิสนฺธิเก ปน มคฺคผลสจฺฉิกิริยาย ภพฺพปุคฺคเล ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺตํ, ตสฺมา อเญฺญสมฺปิ อตฺถตฺถาย หิตตฺถาย สุขตฺถาย ภควา ติฏฺฐตูติ อโตฺถฯ ตตฺถ **อตฺถายา**ติ อิธโลกสมฺปตฺติอตฺถาย ฯ **หิตายา**ติ ปรโลกสมฺปตฺติเหตุภูตหิตตฺถายฯ **สุขายา**ติ นิพฺพานธาตุสุขตฺถายฯ ปุริมํ ปน หิตสุขคฺคหณํ สพฺพสาธารณวเสน เวทิตพฺพํฯ

ยถา ตํ มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิโตฺตติ เอตฺถ นฺติ นิปาตมตฺตํ, ยถา มาเรน ปริยุฏฺฐิตจิโตฺต อโชฺฌตฺถฏจิโตฺต อโญฺญปิ โกจิ ปุถุชฺชโน ปฏิวิชฺฌิตุํ น สกฺกุเณยฺย, เอวเมว นาสกฺขิ ปฏิวิชฺฌิตุนฺติ อโตฺถฯ มาโร หิ ยสฺส เกจิ วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, ตสฺส จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาติฯ ยสฺส ปน สเพฺพน สพฺพํ ทฺวาทส วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, ตสฺส วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, เถรสฺส จ จตฺตาโร วิปลฺลาสา อปฺปหีนา, เตนสฺส จิตฺตํ ปริยุฏฺฐาสิฯ โส ปน จิตฺตปริยุฏฺฐานํ กโรโนฺต กึ กโรตีติ? เภรวํ รูปารมฺมณํ วา ทเสฺสติ, สทฺทารมฺมณํ วา สาเวติ, ตโต สตฺตา ตํ ทิสฺวา วา สุตฺวา วา สตึ วิสฺสเชฺชตฺวา วิวฏมุขา โหนฺติฯ เตสํ มุเขน หตฺถํ ปเวเสตฺวา หทยํ มทฺทติ, ตโต วิสญฺญิโน หุตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ เถรสฺส ปเนส มุเขน หตฺถํ ปเวเสตุํ กึ สกฺขิสฺสติ, เภรวารมฺมณํ ปน ทเสฺสติฯ ตํ ทิสฺวา เถโร นิมิโตฺตภาสํ น ปฏิวิชฺฌิฯ ชานโนฺตเยว ภควา กิมตฺถํ ยาวตติยํ อามเนฺตสิ? ปรโต ‘‘ติฏฺฐตุ, ภเนฺต ภควา’’ติ ยาจิเต ‘‘ตุเยฺหเวตํ ทุกฺกฏํ, ตุเยฺหเวตํ อปรทฺธ’’นฺติ โทสาโรปเนน โสกตนุกรณตฺถํฯ ปสฺสติ หิ ภควา ‘‘อยํ มยิ อติวิย สินิทฺธหทโย, โส ปรโต ภูมิจาลการณญฺจ อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนญฺจ สุตฺวา มม จิรฏฺฐานํ ยาจิสฺสติ, อถาหํ ‘กิสฺส ตฺวํ ปุเรตรํ น ยาจสี’ติ ตเสฺสว สีเส โทสํ ปาเตสฺสามิ, สตฺตา จ อตฺตโน อปราเธน น ตถา วิหญฺญนฺติ, เตนสฺส โสโก ตนุโก ภวิสฺสตี’’ติฯ

คจฺฉ ตฺวํ, อานนฺทาติ ยสฺมา ทิวาวิหารตฺถาย อิธาคโต, ตสฺมา, อานนฺท, คจฺฉ ตฺวํ ยถารุจิตํ ฐานํ ทิวาวิหารายฯ เตเนวาห – **‘‘ยสฺส ทานิ กาลํ มญฺญสี’’**ติฯ

มาโร ปาปิมาติ เอตฺถ สเตฺต อนเตฺถ นิโยเชโนฺต มาเรตีติ มาโรฯ **ปาปิมา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ โส หิ ปาปธเมฺมน สมนฺนาคตตฺตา ‘ปาปิมา’ติ วุจฺจติฯ **ภาสิตา โข ปเนสา**ติ อยญฺหิ

ภควติ โพธิมณฺฑ สตฺต สตฺตาเห อติกฺกมิตฺวา อชปาลนิโคฺรเธ วิหรนฺต อตฺตโน ธีตาสุ อาคนฺตฺวา อิจฺฉาวิฆาตํ ปตฺวา คตาสุ อยํ ‘‘อเตฺถโส อุปาโย’’ติ จินฺเตนฺโต อาคนฺตฺวา ‘‘ภควา ยทตฺถํ ตุเมฺหหิ ปารมิโย ปูริตา, โส โว อโตฺถ อนุปฺปโตฺต, ปฏิวิทฺธํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, กึ เต โลกวิจรเณนา’’ติ วตฺวา ยถา อชฺช เอวเมว ‘‘ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต ภควา’’ติ ยาจิฯ ภควา จสฺส ‘‘น ตาวาห’’นฺติอาทีนิ วตฺวา ปฏิกฺขิปิฯ ตํ สนฺธาย อิทานิ ‘‘ภาสิตา โข ปเนสา’’ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **วิยตฺตา**ติ อริยมคฺคาธิคมวเสน พฺยตฺตาฯ **วินีตา**ติ ตเถว กิเลสวินยเนน วินีตาฯ **วิสารทา**ติ สารชฺชกรานํ ทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทีนํ ปหาเนน วิสารทภาวํ ปตฺตาฯ **พหุสฺสุตา**ติ เตปิฏกวเสน พหุ สุตเมเตสนฺติ พหุสฺสุตาฯ ตเมว ธมฺมํ ธาเรนฺตีติ **ธมฺมธรา**ฯ อถ วา **พหุสฺสุตา**ติ ปริยตฺติพหุสฺสุตา เจว ปฏิเวธพหุสฺสุตา จฯ **ธมฺมธรา**ติ ปริยตฺติธมฺมานํ เจว ปฏิเวธธมฺมานญฺจ ธารณโต ธมฺมธราติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ **ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปนฺนา**ติ อริยธมฺมสฺส อนุธมฺมภูตํ วิปสฺสนาธมฺมํ ปฏิปนฺนาฯ **สามีจิปฺปฏิปนฺนา**ติ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา อนุจฺฉวิกํ วิสุทฺธิปรมฺปราปฏิปทํ ปฏิปนฺนาฯ **อนุธมฺมจาริโน**ติ สเลฺลขิกํ ตสฺสา ปฏิปทาย อนุรูปํ อปฺปิจฺฉตาทิธมฺมํ จรณสีลาฯ **สกํ อาจริยก**นฺติ อตฺตโน อาจริยวาทํฯ **อาจิกฺขิสฺสนฺตี**ติ อาทิโต กเถสฺสนฺติ, อตฺตนา อุคฺคหิตนิยาเมน ปเร อุคฺคณฺหาเปสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **เทเสสฺสนฺตี**ติ วาเจสฺสนฺติ, ปาฬึ สมฺมา วาเจสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปญฺญเปสฺสนฺตี**ติ ปชานาเปสฺสนฺติ, ปกาเสสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปฏฺฐเปสฺสนฺตี**ติ ปกาเรน ฐเปสฺสนฺติฯ **วิวริสฺสนฺตี**ติ วิวฏํ กริสฺสนฺติฯ **วิภชิสฺสนฺตี**ติ วิภตฺตํ กริสฺสนฺติฯ **อุตฺตานีกริสฺสนฺตี**ติ อนุตฺตานํ คมฺภีรํ อุตฺตานํ ปากฏํ กริสฺสนฺติฯ **สหธเมฺมนา**ติ สเหตุเกน สการเณน วจเนนฯ **สปฺปาฏิหาริย**นฺติ ยาวนิยฺยานิกํ กตฺวาฯ **ธมฺมํ เทเสสฺสนฺตี**ติ นววิธโลกุตฺตรธมฺมํ ปโพเธสฺสนฺติ, ปกาเสสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ

เอตฺถ จ ‘‘ปญฺญเปสฺสนฺตี’’ติอาทีหิ ฉหิ ปเทหิ ฉ อตฺถปทานิ ทสฺสิตานิ, อาทิโต ปน ทฺวีหิ ปเทหิ ฉ พฺยญฺชนปทานีติฯ เอตฺตาวตา เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ สํวณฺณนานเยน สงฺคเหตฺวา ทสฺสิตํ โหติฯ วุตฺตเญฺหตํ เนตฺติยํ ‘‘ทฺวาทสปทานิ สุตฺตํ, ตํ สพฺพํ พฺยญฺชนญฺจ อโตฺถ จา’’ติ (เนตฺติ. สงฺคหวาร)ฯ

พฺรหฺมจริยนฺติ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ สกลํ สาสนพฺรหฺมจริยํฯ **อิทฺธ**นฺติ สมิทฺธํ ฌานุปฺปาทวเสนฯ **ผีต**นฺติ วุทฺธิปฺปตฺตํ สพฺพผาลิผุลฺลํ อภิญฺญาสมฺปตฺติวเสนฯ **วิตฺถาริก**นฺติ วิตฺถตํ ตสฺมึ ตสฺมึ ทิสาภาเค ปติฏฺฐหนวเสนฯ **พาหุชญฺญ**นฺติ พหูหิ ญาตํ ปฏิวิทฺธํ พหุชนาภิสมยวเสนฯ **ปุถุภูต**นฺติ สพฺพาการวเสน ปุถุลภาวปฺปตฺตํฯ กถํ? **ยาว เทวมนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต**นฺติ ยตฺตกา วิญฺญุชาติกา เทวา มนุสฺสา จ อตฺถิ, เตหิ สเพฺพหิ สุฏฺฐุ ปกาสิตนฺติ อโตฺถฯ

อโปฺปสฺสุโกฺกติ นิรุสฺสุโกฺก ลีนวีริโยฯ ‘‘ตฺวญฺหิ, ปาปิม, สตฺตสตฺตาหาติกฺกมนโต ปฏฺฐาย ‘ปรินิพฺพาตุ ทานิ, ภเนฺต ภควา, ปรินิพฺพาตุ สุคโต’ติ วิรวโนฺต อาหิณฺฑิตฺถ, อชฺช ทานิ ปฏฺฐาย วิคตุสฺสาโห โหหิ, มา มยฺหํ ปรินิพฺพานตฺถาย วายามํ กโรหี’’ติ วทติฯ **สโต สมฺปชาโน อายุสงฺขารํ โอสฺสชี**ติ สตึ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อายุสงฺขารํ วิสฺสชิ ปชหิฯ ตตฺถ น ภควา หเตฺถน เลฑฺฑุํ วิย อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ, เตมาสมตฺตเมว ปน สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตโต ปรํ น สมาปชฺชิสฺสามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘โอสฺสชี’’ติ, ‘‘โวสฺสชฺชี’’ติปิ ปาโฐฯ

กสฺมา ปน ภควา กปฺปํ วา กปฺปาวเสสํ วา ฐาตุํ สมโตฺถ ตตฺตกํ กาลํ อฏฺฐตฺวา ปรินิพฺพายิตุํ มารสฺส ยาจนาย อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ? น ภควา มารสฺส ยาจนาย อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ,

นาปิ เถรสฺส อายาจนาย น โอสฺสชิสฺสติ, เตมาสโต ปน ปรํ พุทฺธเวเนยฺยานํ อภาวโต อายุสงฺขารํ โอสฺสชิ ฯ ฐานญฺหิ นาม พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ยาวเทว เวเนยฺยวินยนตฺถํ, เต อสติ วิเนยฺยชเน เกน นาม การเณน ฐสฺสนฺติฯ ยทิ จ มารสฺส ยาจนาย ปรินิพฺพาเยยฺย, ปุเรตรํเยว ปรินิพฺพาเยยฺยฯ โพธิมเณฺฑปิ หิ มาเรน ยาจิตํ, นิมิโตฺตภาสกรณมฺปิ เถรสฺส โสกตนุกรณตฺถนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ อปิจ พุทฺธพลทีปนตฺถํ นิมิโตฺตภาสกรณํฯ เอวํ มหานุภาวา พุทฺธา ภควโนฺตเยว ติฎฺฐนฺตาปิ อตฺตโน รุจิยาว ติฎฺฐนฺติ, ปรินิพฺพายนฺตาปิ อตฺตโน รุจิยาว ปรินิพฺพายนฺตีติฯ

มหาภูมิจาโลติ มหโนฺต ปถวีกโมฺปฯ ตทา กิร ทสสหสฺสิโลกธาตุ อกมฺปิตฺถฯ **ภึสนโก**ติ ภยชนโกฯ **เทวทุนฺทุภิโย จ ผลิํสู**ติ เทวเภริโย นทึสุ, เทโว สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชิ, อกาลวิชฺชุลตา นิจฺฉริํสุ, ขณิกวสฺสํ วสฺสีติ วุตฺตํ โหติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ สงฺขารวิสงฺขารานํ วิเสสสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อนวเสสสงฺขาเร วิสฺสเชฺชตฺวา อตฺตโน วิสงฺขารคมนทีปกํ อุทานํ อุทาเนสิฯ กสฺมา อุทาเนสิ? โกจิ นาม วเทยฺย ‘‘มาเรน ปจฺฉโต ปจฺฉโต อนุพนฺธิตฺวา ‘ปรินิพฺพาตุ, ภเนฺต’ติ อุปทฺทุโต ภเยน ภควา อายุสงฺขารํ โอสฺสชี’’ติฯ ‘‘ตโสฺสกาโส มา โหตุ, ภีตสฺส อุทานํ นาม นตฺถี’’ติ เอตสฺส ทีปนตฺถํ ปีติเวควิสฺสฎฺฐํ อุทานํ อุทาเนสีติ อฎฺฐกถาสุ วุตฺตํฯ ตโต เตมาสมเตฺตเนว จ ปน พุทฺธกิจฺจสฺส นิปฺผชฺชนโต เอวํ ทีฆรตฺตํ มยา ปริหโฎยํ ทุกฺขภาโร น จิรเสฺสว นิกฺขิปิยตีติ ปสฺสโต ปรินิพฺพานคุณปจฺจเวกฺขเณ ตสฺส อุฬารํ ปีติโสมนสฺสํ อุปฺปชฺชิ, เตน ปีติเวเคน อุทาเนสีติ ยุตฺตํ วิยฯ เอกเนฺตน หิ วิสงฺขารนิโนฺน นิพฺพานชฺฌาสโย สตฺถา มหากรุณาย พลกฺกาเรน วิย สตฺตหิตตฺถํ โลเก สุจิรํ ฐิโตฯ ตถา หิ เทวสิกํ จตุวีสติโกฎิสตสหสฺสสงฺขา สมาปตฺติโย วฬเญฺชติ, โสทานิ มหากรุณาธิการสฺส นิปฺผนฺนตฺตา นิพฺพานาภิมุโข อนปฺปกํ ปีติโสมนสฺสํ ปฎิสํเวเทสิฯ เตเนว หิ ภควโต กิเลสปรินิพฺพานทิวเส วิย ขนฺธปรินิพฺพานทิวเสปิ สรีราภา วิเสสโต วิปฺปสนฺนา ปริสุทฺธา ปภสฺสรา อโหสีติฯ

คาถาย โสณสิงฺคาลาทีนมฺปิ ปจฺจกฺขภาวโต ตุลิตํ ปริจฺฉินฺนนฺติ **ตุลํ,** กามาวจรกมฺมํฯ น ตุลํ **อตุลํ,** ตุลํ วา สทิสมสฺส อญฺญํ โลกิยกมฺมํ นตฺถีติ **อตุลํ,** มหคฺคตกมฺมํฯ กามาวจรํ รูปาวจรํ วา **ตุลํ,** อรูปาวจรํ **อตุลํ**ฯ อปฺปวิปากํ วา **ตุลํ,** พหุวิปากํ **อตุลํ**ฯ **สมฺภว**นฺติ สมฺภวสฺส เหตุภูตํ, อุปปตฺติชนกนฺติ อโตฺถฯ **ภวสงฺขาร**นฺติ ปุนพฺภวสงฺขารณกํฯ **อวสฺสชี**ติ วิสฺสเชฺชสิฯ **มุนี**ติ พุทฺธมุนิฯ **อชฺฌตฺตรโต**ติ นิยกชฺฌตฺตรโตฯ **สมาหิโต**ติ อุปจารปฺปนาสมาธิวเสน สมาหิโตฯ **อภินฺทิ กวจมิวา**ติ กวจํ วิย อภินฺทิฯ **อตฺตสมฺภว**นฺติ อตฺตนิ สญฺชาตํ กิเลสํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘สวิปากเฎฺฐน สมฺภวํ, ภวาภวาภิสงฺขรณเฎฺฐน ภวสงฺขารนฺติ จ ลทฺธนามํ ตุลาตุลสงฺขาตํ โลกิยกมฺมญฺจ โอสฺสชิ, สงฺคามสีเส มหาโยโธ กวจํ วิย อตฺตสมฺภวํ กิเลสญฺจ อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต หุตฺวา อภินฺที’’ติฯ

อถ วา **ตุล**นฺติ ตุเลโนฺต ตีเรโนฺตฯ **อตุลญฺจ สมฺภว**นฺติ นิพฺพานเญฺจว ภวญฺจฯ **ภวสงฺขาร**นฺติ ภวคามิกํ กมฺมํฯ **อวสฺสชิ มุนี**ติ ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา, ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ นิโรโธ นิพฺพานํ นิจฺจ’’นฺติอาทินา นเยน ตุเลโนฺต พุทฺธมุนิ ภเว อาทีนวํ, นิพฺพาเน จ อานิสํสํ ทิสฺวา ตํ ขนฺธานํ มูลภูตํ ภวสงฺขารกมฺมํ ‘‘กมฺมกฺขยาย สํวตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๒.๘๑; อ. นิ. ๔.๒๓๓) เอวํ วุเตฺตน กมฺมกฺขยกเรน อริยมเคฺคน อวสฺสชิ ฯ กถํ อชฺฌตฺตรโต สมาหิโต, อภินฺทิ กวจมิวตฺตสมฺภวํฯ โส หิ วิปสฺสนาวเสน อชฺฌตฺตรโต, สมถวเสน สมาหิโตติ เอวํ ปุพฺพภาคโต ปฎฺฐาย สมถวิปสฺสนาพเลน กวจํ วิย อตฺตภาวํ ปริโยนนฺธิตฺวา ฐิตํ, อตฺตนิ สมฺภวตฺตา ‘‘อตฺต

สมฺภว’’นฺติ ลทฺธนามํ สพฺพํ กิเลสชาลํ อภินฺทิ, กิเลสาภาเวเนว กมฺมํ อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา อวสฺสฏฺฐํ นาม โหตีติ เอวํ กิเลสปฺปหาเนน กมฺมํ ปชหิฯ อิติ โพธิมูเลเยว อวสฺสฏฺฐภวสงฺขาโร ภควา เวขมิสฺสเกน วิย ชรสกฏํ สมาปตฺติเวขมิสฺสเกน อตฺตภาวํ ยาเปโนฺตปิ ‘‘อิโต เตมาสโต อุทฺธํ สมาปตฺติเวขมสฺส น ทสฺสามี’’ติ จิตฺตุปฺปาทเนน อายุสงฺขารํ โอสฺสชีติฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. สตฺตชฏิลสุตฺตวณฺณนา

๕๒. ทุติเย **พหิทฺวารโกฏฺฐเก**ติ ปาสาททฺวารโกฏฺฐกสฺส พหิ, น วิหารทฺวารโกฏฺฐกสฺสฯ โส กิร ปาสาโท โลหปาสาโท วิย สมนฺตา จตุทฺวารโกฏฺฐกปริวุโต ปาการปริกฺขิตฺโตฯ เตสุ ปาจีนทฺวารโกฏฺฐกสฺส พหิ ปาสาทจฺฉายายํ ปาจีนโลกธาตุํ โอโลเกโนฺต ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน โหติฯ **ชฏิลา**ติ ชฏาวโนฺต ตาปสเวสธาริโนฯ **นิคณฺฐา**ติ เสตปฏนิคณฺฐรูปธาริโนฯ **เอกสาฏกา**ติ เอกสาฏกนิคณฺฐา วิย เอกํ ปิโลติกขณฺฑํ หเตฺถ พนฺธิตฺวา เตนาปิ สรีรสฺส ปุริมภาคํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา วิจรณกาฯ **ปรูฬฺหกจฺฉนขโลมา**ติ ปรูฬฺหกจฺฉโลมา ปรูฬฺหนขา ปรูฬฺหอวเสสโลมา จ, กจฺฉาทีสุ ทีฆโลมา ทีฆนขา จาติ อโตฺถฯ **ขาริวิวิธมาทายา**ติ วิวิธํ ขาราทินานปฺปการํ ปพฺพชิตปริกฺขารภณฺฑิกํ คเหตฺวาฯ **อวิทูเร อติกฺกมนฺตี**ติ วิหารสฺส อวิทูรมเคฺคน นครํ ปวิสนฺติฯ

ราชาหํ, ภเนฺต, ปเสนทิ โกสโลติ อหํ, ภเนฺต, ราชา ปเสนทิ โกสโล, มยฺหํ นามํ ตุเมฺห ชานาถาติฯ กสฺมา ปน ราชา โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส สนฺติเก นิสิโนฺน เอวรูปานํ นคฺคนิสฺสิรีกานํ อญฺชลิํ ปคฺคณฺหาตีติ? สงฺคณฺหนตฺถายฯ เอวญฺหิสฺส อโหสิ ‘‘สจาหํ เอตฺตกมฺปิ เอเตสํ น กริสฺสามิ, มยํ ปุตฺตทารํ ปหาย เอตสฺสตฺถาย ทุโพฺภชนทุกฺขเสยฺยาทีนิ อนุโภม, อยํ อมฺหากํ นิปจฺจการมตฺตมฺปิ น กโรติ ฯ ตสฺมิญฺหิ กเต อเมฺห ‘โอจรกา’ติ ชโน อคฺคเหตฺวา ‘ปพฺพชิตา’อิเจฺจว สญฺชานิสฺสติ, กิํ อิมสฺส ภูตตฺถกถเนนาติ อตฺตนา ทิฏฺฐํ สุตํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา น กเถยฺยุํ, เอวํ กเต ปน อนิคูหิตฺวา กเถสฺสนฺตี’’ติฯ อปิจ สตฺถุ อชฺฌาสยชานนตฺถมฺปิ เอวมกาสีติฯ ราชา กิร ภควนฺตํ อุปสงฺกมโนฺตปิ กติปยกาลํ สมฺมาสโมฺพธิํ น สทฺทหิฯ เตนสฺส เอวํ อโหสิ ‘‘ยทิ ภควา สพฺพํ ชานาติ, มยา อิเมสํ นิปจฺจการํ กตฺวา ‘อิเม อรหโนฺต’ติ วุเตฺต นานุชาเนยฺย, อถ มํ อนุวตฺตโนฺต อนุชาเนยฺย, กุโต ตสฺส สพฺพญฺญุตา’’ติฯ เอวํ โส สตฺถุ อชฺฌาสยชานนตฺถํ ตถา อกาสิฯ ภควา ปน ‘‘อุชุกเมว ‘น อิเม สมณา โอจรกา’ติ วุเตฺต ยทิปิ ราชา สทฺทหติ, มหาชโน ปน ตมตฺถํ อชานโนฺต น สทฺทเหยฺย, สมโณ โคตโม ‘ราชา อตฺตโน กถํ สุณาตี’ติ ยํ กิญฺจิ มุขารุฬฺหํ กเถตี’ติ วเทยฺย, ตทสฺส ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวเตฺตยฺย, อโญฺญ จ คุฬฺหกมฺมํ วิวฏํ กตํ ภเวยฺย, สยเมว ราชา เตสํ โอจรกภาวํ กเถสฺสตี’’ติ ญตฺวา **‘‘ทุชฺชานํ โข เอต’’**นฺติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **กามโภคินา**ติ อิมินา ปน ราคาภิภวํ, อุภเยนาปิ วิกฺขิตฺตจิตฺตตํ ทเสฺสติฯ **ปุตฺตสมฺพาธสยน**นฺติ ปุเตฺตหิ สมฺพาธสยนํ ฯ เอตฺถ จ ปุตฺตสีเสน ทารปริคฺคหํ, ปุตฺตทาเรสุ อุปฺปิลาวิเตน เตสํ ฆราวาสาทิเหตุ โสกาภิภเวน จิตฺตสฺส สํกิลิฏฺฐตํ ทเสฺสติฯ **กาสิกจนฺทน**นฺติ สณฺหจนฺทนํ, กาสิกวตฺถญฺจ จนฺทนญฺจาติ วา อโตฺถฯ **มาลาคนฺธวิเลปน**นฺติ วณฺณคนฺธตฺถาย มาลา, สุคนฺธภาวตฺถาย คนฺธํ, ฉวิราคกรณตฺถาย วิเลปนํ ธาเรเนฺตนฯ **ชาตรูปรชต**นฺติ สุวณฺณเญฺจว อวสิฏฺฐธนญฺจฯ **สาทิยเนฺตนา**ติ ปฏิคฺคณฺหเนฺตนฯ สเพฺพนปิ กาเมสุ อภิคิทฺธภาวเมว ปกาเสติฯ

สํวาเสนาติ สหวาเสนฯ **สีลํ เวทิตพฺพ**นฺติ ‘‘อยํ เปสโล วา ทุสฺสีโล วา’’ติ สํวสเนฺตน เอกสฺมิํ ฐาเน สห วสเนฺตน ชานิตโพฺพฯ **ตญฺจ โข ทีเฆน อทฺธุนา น อิตฺตร**นฺติ ตญฺจ สีลํ ทีเฆน กาเลน เวทิตพฺพํ, น อิตฺตเรนฯ กติปยทิวเส หิ สญฺญตากาโร สํวุตินฺทฺริยากาโร จ หุตฺวา สกฺกา ทเสฺสตุํฯ **มนสิ กโรตา โน อมนสิ กโรตา**ติ ตมฺปิ ‘‘สีลมสฺส ปริคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ มนสิ กโรเนฺตน ปจฺจเวกฺขเนฺตน สกฺกา ชานิตุํ, น อิตเรนฯ **ปญฺญวตา**ติ ตมฺปิ สปฺปเญฺญเนว ปณฺฑิเตนฯ พาโล หิ มนสิ กโรโนฺตปิ ชานิตุํ น สโกฺกติฯ **สํโวหาเรนา**ติ กถเนนฯ

> ‘‘โย หิ โกจิ มนุเสฺสสุ, โวหารํ อุปชีวติ;
> เอวํ วาเสฏฺฐ ชานาหิ, วาณิโช โส น พฺราหฺมโณ’’ติฯ (สุ. นิ. ๖๑๙) –

เอตฺถ หิ วาณิชฺชํ โวหาโร นามฯ ‘‘จตฺตาโร อริยโวหารา’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๓) เอตฺถ เจตนาฯ ‘‘สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร’’ติ (ธ. ส. ๑๓๑๓-๑๓๑๕) เอตฺถ ปญฺญตฺติฯ ‘‘โวหารมเตฺตน โส โวหเรยฺยา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๒๕) เอตฺถ กถา โวหาโรฯ อิธาปิ โส เอว อธิเปฺปโตฯ เอกจฺจสฺส หิ สมฺมุขากถา ปรมฺมุขากถาย น สเมติ, ปรมฺมุขากถา สมฺมุขากถาย, ตถา ปุริมกถา ปจฺฉิมกถาย, ปจฺฉิมกถา จ ปุริมกถายฯ โส กเถโนฺตเยว สกฺกา ชานิตุํ ‘‘อสุจิ เอโส ปุคฺคโล’’ติฯ สุจิสีลสฺส ปน ปุริมํ ปจฺฉิเมน, ปจฺฉิมญฺจ ปุริเมน, สมฺมุขา กถิตญฺจ ปรมฺมุขา กถิเตน, ปรมฺมุขา กถิตญฺจ สมฺมุขา กถิเตน สเมติ, ตสฺมา กเถเนฺตน สกฺกา สุจิภาโว ชานิตุนฺติ ปกาเสโนฺต อาห – **‘‘สํโวหาเรน โสเจยฺยํ เวทิตพฺพ’’นฺติฯ**

ถาโมติ ญาณถาโมฯ ยสฺส หิ ญาณถาโม นตฺถิ, โส อุปฺปเนฺนสุ อุปทฺทเวสุ คเหตพฺพคหณํ กตฺตพฺพกรณํ อปสฺสโนฺต อทฺวาริกํ ฆรํ ปวิโฏฺฐ วิย จรติฯ เตนาห – **‘‘อาปทาสุ โข, มหาราช, ถาโม เวทิตโพฺพ’’**ติฯ **สากจฺฉายา**ติ สหกถายฯ ทุปฺปญฺญสฺส หิ กถา อุทเก เคณฺฑุ วิย อุปฺลวติ, ปญฺญวโต กเถนฺตสฺส ปฏิภานํ อนนฺตํ โหติฯ อุทกวิปฺผนฺทเนเนว หิ มโจฺฉ ขุทฺทโก มหโนฺต วาติ ปญฺญายติฯ

อิติ ภควา รโญฺญ อุชุกเมว เต ‘‘อิเม นามา’’ติ อวตฺวา อรหนฺตานํ อนรหนฺตานญฺจ ชานนูปายํ ปกาเสสิฯ ราชา ตํ สุตฺวา ภควโต สพฺพญฺญุตาย เทสนาวิลาเสน จ อภิปฺปสโนฺน **‘‘อจฺฉริยํ, ภเนฺต’’**ติอาทินา อตฺตโน ปสาทํ ปกาเสตฺวา อิทานิ เต ยาถาวโต ภควโต อาโรเจโนฺต **‘‘เอเต, ภเนฺต, มม ปุริสา จรา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **จรา**ติ อปพฺพชิตา เอว ปพฺพชิตรูเปน รฏฺฐปิณฺฑํ ภุญฺชนฺตา ปฏิจฺฉนฺนกมฺมนฺตตฺตาฯ **โอจรกา**ติ เหฏฺฐา จรกาฯ จรา หิ ปพฺพตมตฺถเกน จรนฺตาปิ เหฏฺฐา จรกาว นิหีนกมฺมตฺตาฯ อถ วา **โอจรกา**ติ จรปุริสาฯ **โอจริตฺวา**ติ อวจริตฺวา วีมํสิตฺวา, ตสฺมิํ ตสฺมิํ เทเส ตํ ตํ ปวตฺติํ ญตฺวาติ อโตฺถฯ **โอสาริสฺสามี**ติ ปฏิปชฺชิสฺสามิ, กริสฺสามีติ อโตฺถฯ **รโชชลฺล**นฺติ รชญฺจ มลญฺจฯ **ปวาเหตฺวา**ติ สุฏฺฐุ วิกฺขาลนวเสน อปเนตฺวาฯ **กปฺปิตเกสมสฺสู**ติ อลงฺการสเตฺถ วุตฺตวิธินา กปฺปเกหิ ฉินฺนเกสมสฺสูฯ **กามคุเณหี**ติ กามโกฏฺฐาเสหิ, กามพนฺธเนหิ วา **สมปฺปิตา**ติ สุฏฺฐุ อปฺปิตา อลฺลีนาฯ **สมงฺคิภูตา**ติ สหภูตา ฯ **ปริจาเรสฺสนฺตี**ติ อินฺทฺริยานิ สมนฺตโต จาเรสฺสนฺติ กีฬาเปสฺสนฺติ วาฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เตสํ ราชปุริสานํ อตฺตโน อุทรสฺส การณา ปพฺพชิตเวเสน โลกวญฺจนสงฺขาตํ อตฺถํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ ปราธีนตาปรวญฺจนตาปฏิเกฺขปวิภาวนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **น วายเมยฺย สพฺพตฺถา**ติ ทูเตยฺยโอจรกกมฺมาทิเก สพฺพสฺมิํ ปาปธเมฺม อิเม ราชปุริสา วิย ปพฺพชิโต น วายเมยฺย, วายามํ อุสฺสาหํ น กเรยฺย, สพฺพตฺถ ยตฺถ กตฺถจิ วายามํ

อกตฺวา อปฺปมตฺตเกปิ ปุญฺญสฺมึเยว วายเมยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ **นาญฺญสฺส ปุริโส สิยา**ติ ปพฺพชิตรูเปน อญฺญสฺส ปุคฺคลสฺส เสวกปุริโส น สิยาฯ กสฺมา? เอวรูปสฺสปิ โอจรกาทิปาปกมฺมสฺส กตฺตพฺพตฺตาฯ **นาญฺญํ นิสฺสาย ชีเวยฺยา**ติ อญฺญํ ปรํ อิสฺสราทึ นิสฺสาย ‘‘ตปฺปฏิพทฺธํ เม สุขทุกฺข’’นฺติ เอวํจิโตฺต หุตฺวา น ชีวิกํ ปวเตฺตยฺย, อตฺตทีโป อตฺตสรโณ อนญฺญสรโณ เอว ภเวยฺยฯ อถ วา อนตฺถาวหโต ‘‘โอจรณ’’นฺติ ลทฺธนามกตฺตา อญฺญํ อกุสลกมฺมํ นิสฺสาย น ชีเวยฺยฯ **ธเมฺมน น วณึ จเร**ติ ธนาทิอตฺถาย ธมฺมํ น กเถยฺยฯ โย หิ ธนาทิเหตุ ปเรสํ ธมฺมํ เทเสติ, โส ธเมฺมน วาณิชฺชํ กโรติ นาม, เอวํ ธเมฺมน ตํ น จเรยฺยฯ อถ วา ธนาทีนํ อตฺถาย โกสลรโญฺญ ปุริโส วิย โอจรกาทิกมฺมํ กโรโนฺต ปเรหิ อนาสงฺกนียตาย ปพฺพชฺชาลิงฺคสมาทานาทีนิ อนุติฎฺฐโนฺต ธเมฺมน วาณิชฺชํ กโรติ นามฯ โยปิ อิธ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ จรโนฺตปิ อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรติ, โสปิ ธเมฺมน วาณิชฺชํ กโรติ นาม, เอวํ ธเมฺมน วาณิชฺชํ น จเร, น กเรยฺยาติ อโตฺถฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๓. ปจฺจเวกฺขณสุตฺตวณฺณนา

๕๓. ตติเย **อตฺตโน อเนเก ปาปเก อกุสเล ธเมฺม ปหีเน**ติ โลภโทสโมหวิปรีตมนสิการอหิริกาโนตฺตปฺปโกธูปนาหมกฺขปลาสอิสฺสามจฺฉริยมายา- สาเฐยฺยถมฺภสารมฺภมานาติมานมทปมาทตณฺหาอวิชฺชาติวิธากุสลมูลทุจฺจริตสํกิเลสวิสม- สญฺญาวิตกฺกปปญฺจจตุพฺพิธวิปลฺลาสอาสวโอฆโยคคนฺถาคติคมนตณฺหุปาทานปญฺจวิธ- เจโตขิลปญฺจเจโตวินิพนฺธนีวรณาภินนฺทนฉวิวาท- มูลตณฺหากายสตฺตานุสยอฎฺฐมิจฺฉตฺตนว- ตณฺหามูลกทสากุสลกมฺมปถทฺวาสฎฺฐิทิฎฺฐิคตอฎฺฐสตตณฺหาวิจริตาทิปฺปเภเท อตฺตโน สนฺตาเน อนาทิกาลปวเตฺต ทิยฑฺฒสหสฺสกิเลเส ตํสหคเต จาปิ อเนเก ปาปเก ลามเก อโกสลฺลสมฺภูตเฎฺฐน อกุสเล ธเมฺม อนวเสสํ สห วาสนาย โพธิมูเลเยว ปหีเน อริยมเคฺคน สมุจฺฉิเนฺน ปจฺจเวกฺขมาโน ‘‘อยมฺปิ เม กิเลโส ปหีโน, อยมฺปิ เม กิเลโส ปหีโน’’ติ อนุปทปจฺจเวกฺขณาย ปจฺจเวกฺขมาโน ภควา นิสิโนฺน โหติฯ

อเนเก จ กุสเล ธเมฺมติ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติวิมุตฺติญาณทสฺสนํ จตฺตาโร สติปฎฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, จตฺตาโร อริยมคฺคา, จตฺตาริ ผลานิ, จตโสฺส ปฎิสมฺภิทา, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณํ, จตฺตาโร อริยวํสา, จตฺตาริ เวสารชฺชญาณานิ, ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ, ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, ปญฺจ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ปญฺจ วิมุตฺตายตนญาณานิ, ปญฺจ วิมุตฺติปริปาจนียา สญฺญา, ฉ อนุสฺสติฎฺฐานานิ, ฉ คารวา, ฉ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ฉ สตตวิหารา, ฉ อนุตฺตริยานิ, ฉ นิเพฺพธภาคิยา ปญฺญา, ฉ อภิญฺญา, ฉ อสาธารณญาณานิ, สตฺต อปริหานิยา ธมฺมา, สตฺต อริยธนานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, สตฺต สปฺปุริสธมฺมา, สตฺต นิชฺชรวตฺถูนิ, สตฺต สญฺญา, สตฺต ทกฺขิเณยฺยปุคฺคลเทสนา, สตฺต ขีณาสวพลเทสนา, อฎฺฐ ปญฺญาปฎิลาภเหตุเทสนา, อฎฺฐ สมฺมตฺตานิ, อฎฺฐ โลกธมฺมาติกฺกมา, อฎฺฐ อารมฺภวตฺถูนิ, อฎฺฐ อกฺขณเทสนา, อฎฺฐ มหาปุริสวิตกฺกา, อฎฺฐ อภิภายตนเทสนา, อฎฺฐ วิโมกฺขา, นว โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา, นว ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานิ, นว สตฺตาวาสเทสนา, นว อาฆาตปฺปฎิวินยา, นว สญฺญา, นว นานตฺตานิ, นว อนุปุพฺพวิหารา, ทส นาถกรณา ธมฺมา, ทส กสิณายตนานิ, ทส กุสลกมฺมปถา, ทส สมฺมตฺตานิ, ทส อริยวาสา, ทส อเสกฺขา ธมฺมา, ทส ตถาคตพลานิ, เอกาทส เมตฺตานิสํสา, ทฺวาทส ธมฺมจกฺกาการา, เตรส ธุตงฺคคุณา, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ปนฺนรส วิมุตฺติปริ

ปาจนียา ธมฺมา, โสฬสวิธา อานาปานสฺสติ, โสฬส อปรนฺตปนียา ธมฺมา, อฏฺฐารส มหาวิปสฺสนา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา, เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ, ปญฺญาส อุทยพฺพยญาณานิ, ปโรปญฺญาส กุสลา ธมฺมา, สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณํ, อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานปวิจยปจฺจเวกฺขณเทสนาญาณานิ, ตถา อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตานํ สตฺตานํ อาสยาทิวิภาวนญาณานิ จาติ เอวมาทิเก อเนเก อตฺตโน กุสเล อนวชฺชธมฺเม อนนฺตกาลํ ปารมิปริภาวนาย มคฺคภาวนาย จ ปาริปูรึ วุทฺธึ คเต ‘‘อิเมปิ อนวชฺชธมฺมา มยิ สํวิชฺชนฺติ, อิเมปิ อนวชฺชธมฺมา มยิ สํวิชฺชนฺตี’’ติ รุจิวเสน มนสิการาภิมุเข พุทฺธคุเณ วคฺควเคฺค ปุญฺชปุเญฺช กตฺวา ปจฺจเวกฺขมาโน นิสิโนฺน โหติฯ เต จ โข สปเทสโต เอว, น นิปฺปเทสโตฯ สเพฺพ พุทฺธคุเณ ภควตาปิ อนุปทํ อนวเสสโต มนสิ กาตุํ น สกฺกา อนนฺตาปริเมยฺยภาวโตฯ

วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

‘‘อสเงฺขยฺยยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นาม สหสฺสโต’’ติฯ

ตทา หิ ภควา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต วิหารํ ปวิสิตฺวา คนฺธกุฏิปฺปมุเข ฐตฺวา ภิกฺขูสุ วตฺตํ ทเสฺสตฺวา คเตสุ มหาคนฺธกุฏึ ปวิสิตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน อตฺตโน อตีตชาติวิสยํ ญาณํ เปเสสิฯ อถสฺส ตานิ นิรนฺตรํ โปงฺขานุโปงฺขํ อนนฺตาปริมาณปฺปเภทา อุปฏฺฐหิํสุฯ โส ‘‘เอวํ มหนฺตสฺส นาม ทุกฺขกฺขนฺธสฺส มูลภูตา อิเม กิเลสา’’ติ กิเลสวิสยํ ญาณ าจารํ เปเสตฺวา เต ปหานมุเขน อนุปทํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ‘‘อิเม วต กิเลสา อนวเสสโต มยฺหํ สุฏฺฐุ ปหีนา’’ติ ปุน เตสํ ปหานกรํ สาการํ สปริวารํ สอุเทฺทสํ อริยมคฺคํ ปจฺจเวกฺขโนฺต อนนฺตาปริมาณเภเท อตฺตโน สีลาทิอนวชฺชธเมฺม มนสากาสิฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา อตฺตโน อเนเก ปาปเก อกุสเล ธเมฺม ปหีเน ปจฺจเวกฺขมาโน นิสิโนฺน โหติ, อเนเก จ กุสเล ธเมฺม ภาวนาปาริปูรึ คเต’’ติฯ

เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา อุปฺปนฺนปีติโสมนสฺสุเทฺทสภูตํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **อหุ ปุเพฺพ**ติ อรหตฺตมคฺคญาณุปฺปตฺติโต ปุเพฺพ สโพฺพปิ จายํ ราคาทิโก กิเลสคโณ มยฺหํ สนฺตาเน อหุ อาสิ, น อิมสฺมึ กิเลสคเณ โกจิปิ กิเลโส นาโหสิฯ **ตทา นาหู**ติ ตทา ตสฺมึ กาเล อริยมคฺคกฺขเณ โส กิเลสคโณ น อหุ น อาสิ, ตตฺถ อณุมตฺโตปิ กิเลโส อคฺคมคฺคกฺขเณ อปฺปหีโน นาม นตฺถิฯ ‘‘ตโต นาหู’’ติปิ ปฐนฺติ, ตโต อรหตฺตมคฺคกฺขณโต ปรํ นาสีติ อโตฺถฯ **นาหุ ปุเพฺพ**ติ โย จายํ มม อปริมาโณ อนวชฺชธโมฺม เอตรหิ ภาวนาปาริปูรึ คโต อุปลพฺภติ, โสปิ อริยมคฺคกฺขณโต ปุเพฺพ น อหุ น อาสิฯ **ตทา อหู**ติ ยทา ปน เม อคฺ

คมฺคญาณํ อุปฺปนฺนํ, ตทา สโพฺพปิ เม อนวชฺชธมฺโม อาสิฯ อคฺคมคฺคาธิคเมน หิ สทฺธึ ส เพฺพปิ สพฺพญฺญุคุณา พุทฺธานํ หตฺถคตา เอว โหนฺติฯ

น จาหุ น จ ภวิสฺสติ, น เจตรหิ วิชฺชตีติ โย ปน โส อนวชฺชธมฺโม อริยมโคฺค มยฺหํ โพธิมเณฺฑ อุปฺปโนฺน, เยน สโพฺพ กิเลสคโณ อนวเสสํ ปหีโน, โส ยถา มยฺหํ มคฺคกฺขณโต ปุเพฺพ น จาหุ น จ อโหสิ, เอวํ อตฺตนา ปหาตพฺพกิเลสาภาวโต เต กิเลสา วิย อยมฺปิ น จ ภ วิสฺสติ อนาคเต น อุปฺปชฺชิสฺสติ, เอตรหิ ปจฺจุปฺปนฺนกาเลปิ น วิชฺชติ น อุปลพฺภติ อตฺตนา กตฺตพฺพกิจฺจาภาวโตฯ น หิ อริยมโคฺค อเนกวารํ ปวตฺตติฯ เตเนวาห – ‘‘น ปารํ ทิคุณํ ยนฺ ตี’’ติฯ

อิติ ภควา อริยมเคฺคน อตฺตโน สนฺตาเน อนวเสสํ ปหีเน อกุสเล ธเมฺม ภาวนาปาริปูรึ คเต อปริมาเณ อนวชฺชธเมฺม จ ปจฺจเวกฺขมาโน อตฺตุปนายิกปีติเวควิสฺสฎฺฐํ อุทานํ อุทาเน สิฯ ปุริมาย กถาย ปุริมเวสารชฺชทฺวยเมว กถิตํ, ปจฺฉิมทฺวยํ สมฺมาสโมฺพธิยา ปกาสิตตฺตา ปกาสิตเมว โหตีติฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๔. ปฐมนานาติตฺถิยสุตฺตวณฺณนา

๕๔. จตุเตฺถ **นานาติตฺถิยสมณพฺราหฺมณปริพฺพาชกา**ติ เอตฺถ ตรนฺติ เอเตน สํสา โรฆนฺติ ติตฺถํ, นิพฺพานมโคฺคฯ อิธ ปน วิปรีตวิปลฺลาสวเสน ทิฎฺฐิคติเกหิ ตถา คหิตทิฎฺฐิทสฺ สนํ ‘‘ติตฺถ’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ ตสฺมึ สสฺสตาทินานาการเร ติเตฺถ นิยุตฺตาติ นานาติตฺถิยา, นคฺ คนิคณฺฐาทิสมณา เจว กฐกลาปาทิพฺราหฺมณา จ โปกฺขรสาตาทิปริพฺพาชกา จ สมณพฺ ราหฺมณปริพฺพาชกาฯ นานาติตฺถิยา จ เต สมณพฺราหฺมณปริพฺพาชกา จาติ นานาติตฺถิย สมณพฺราหฺมณปริพฺพาชกาฯ

‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติอาทินา ปสฺสนฺติ เอตาย, สยํ วา ปสฺสติ, ตถา ทสฺสนม ตฺตเมว วาติ ทิฎฺฐิ, มิจฺฉาภินิเวสเสฺสตํ อธิวจนํฯ สสฺสตาทิวเสน นานา อเนกวิธา ทิฎฺฐิโย เอ เตสนฺติ **นานาทิฎฺฐิกา**ฯ สสฺสตาทิวเสเนว ขมนํ ขนฺติ, โรจนํ รุจิ, อตฺถโต ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติอาทินา (อุทา. ๕๕) ปวโตฺต จิตฺตวิปลฺลาโส สญฺญาวิปลฺลาโส จฯ ตถา นานา ขนฺติโย เอเตสนฺติ **นานาขนฺติกา,** นานา รุจิโย เอเตสนฺติ **นานารุจิกา**ฯ ทิฎฺฐิคติกา หิ ปุพฺพ ภาเค ตถา ตถา จิตฺตํ โรเจตฺวา ขมาเปตฺวา จ ปจฺฉา ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ อภินิวิสนฺ ติฯ อถ วา ‘‘อนิจฺจํ นิจฺจ’’นฺติอาทินา ตถา ตถา ทสฺสนวเสน ทิฎฺฐิ, ขมนวเสน ขนฺติ, รุจฺจนว เสน รุจีติ เอวํ ตีหิปิ ปเทหิ ทิฎฺฐิ เอว วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **นานาทิฎฺฐินิสฺสยนิสฺสิตา**ติ สสฺส ตาทิปริกปฺปวเสน นานาวิธํ ทิฎฺฐิยา นิสฺสยํ วตฺถุํ การณํ, ทิฎฺฐิสงฺขาตเมว วา นิสฺสยํ นิสฺสิตา อลฺลีนา อุปคตา, ตํ อนิสฺสชฺชิตฺวา ฐิตาติ อโตฺถฯ ทิฎฺฐิโยปิ หิ ทิฎฺฐิคติกานํ อภินิเวสาการานํ นิสฺสยา โหนฺติฯ

สนฺตีติ อตฺถิ สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติฯ **เอเก**ติ เอกเจฺจฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ ปพฺพชฺ ชูปคเมน สมณา, ชาติยา พฺราหฺมณา, โลเกน วา สมณาติ จ พฺราหฺมณาติ จ เอวํ คหิตาฯ **เอวํ วาทิโน**ติ เอวํ อิทานิ วตฺตพฺพากาเรน วทนฺตีติ เอวํวาทิโนฯ เอวํ อิทานิ วตฺตพฺพากาเรน ปวตฺตา ทิฎฺฐิ เอเตสนฺติ **เอวํทิฎฺฐิโน**ฯ ตตฺถ ทุติเยน ทิฎฺฐิคติกานํ มิจฺฉาภินิเวโส ทสฺสิโต, ปฐเมน เตสํ ยถาภินิเวสํ ปเรสํ ตตฺถ ปติฎฺฐาปนวเสน โวหาโรฯ

สสฺสโต โลโก, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ เอตฺถ **โลโก**ติ อตฺตาฯ โส หิ ทิฏฺฐิคติเกหิ โลกิยนฺติ เอตฺถ ปุญฺญํ ปาปํ ตพฺพิปากา, สยํ วา การกาทิภาเวน อภิยุเตฺตหิ โลกิยตีติ โลโกติ อธิเปฺปโตฯ สฺวายํ สสฺสโต อมโร นิโจฺจ ธุโวติ ยทิทํ อมฺหากํ ทสฺสนํ อิทเมว สจฺจํ อวิปรีตํ, อญฺญํ ปน อสสฺสโตติอาทิ ปเรสํ ทสฺสนํ โมฆํ มิจฺฉาติ อโตฺถฯ เอเตน จตฺตาโรปิ สสฺสตวาทา ทสฺสิตา โหนฺติฯ **อสสฺสโต**ติ น สสฺสโต, อนิโจฺจ อธุโว จวนธโมฺมติ อโตฺถฯ ''อสสฺสโต''ติ สสฺสตภาวปฺปฏิเกฺขเปเนว อุเจฺฉโท ทีปิโตติ สตฺตปิ อุเจฺฉทวาทา ทีปิตา โหนฺติฯ

อนฺตวาติ สปริยโนฺต ปริวฏุโม ปริจฺฉินฺนปฺปมาโณ, น สพฺพคโตติ อโตฺถฯ เอเตน สรีรปริมาโณ องฺคุฏฺฐปริมาโณ อวยวปริมาโณ ปรมาณุปริมาโณ อตฺตาติ เอวมาทิวาทา ทสฺสิตา โหนฺติฯ **อนนฺตวา**ติ อปริยโนฺต, สพฺพคโตติ อโตฺถฯ เอเตน กปิลกณาทาทิวาทา ทีปิตา โหนฺติฯ

ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ ยํ สรีรํ, ตเทว ชีวสงฺขาตํ วตฺถุ, ยญฺจ ชีวสงฺขาตํ วตฺถุ, ตเทว สรีรนฺติ ชีวญฺจ สรีรญฺจ อทฺวยํ สมนุปสฺสติฯ เอเตน อาชีวกานํ วิย ''รูปี อตฺตา''ติ อยํ วาโท ทสฺสิโต โหติฯ **อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีร**นฺติ อิมินา ปน ''อรูปี อตฺตา''ติ อยํ วาโท ทสฺสิโตฯ

โหติ ตถาคโต ปรํ มรณาติ เอตฺถ **ตถาคโต**ติ สโตฺตฯ ตญฺหิ ทิฏฺฐิคติโก การกเวทกาทิสงฺขาตํ, นิจฺจธุวาทิสงฺขาตํ วา ตถาภาวํ คโตติ ตถาคโตติ โวหรติ, โส มรณโต อิธกายสฺส เภทโต ปรํ อุทฺธํ โหติ, อตฺถิ สํวิชฺชตีติ อโตฺถฯ เอเตน สสฺสตคฺคาหมุเขน โสฬส สญฺญีวาทา อฏฺฐ อสญฺญีวาทา อฏฺฐ จ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา ทสฺสิตา โหนฺติฯ **น โหตี**ติ นตฺถิ น อุปลพฺภติฯ เอเตน อุเจฺฉทวาโท ทสฺสิโตฯ **โหติ จ น จ โหตี**ติ อตฺถิ จ นตฺถิ จาติฯ เอเตน เอกจฺจสสฺสตวาทา สตฺต สญฺญีวาทา จ ทสฺสิตาฯ **เนว โหติ น น โหตี**ติ อิมินา ปน อมราวิเกฺขปวาโท ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ

อิเม กิร ทิฏฺฐิคติกา นานาเทสโต อาคนฺตฺวา สาวตฺถิยํ ปฏิวสนฺตา เอกทา สมยปฺปวาทเก สนฺนิปติตฺวา อตฺตโน อตฺตโน วาทํ ปคฺคยฺห อญฺญวาเท ขุํเสนฺตา วิวาทาปนฺนา อเหสุํฯ เตน วุตฺตํ **''เต ภณฺฑนชาตา''**ติอาทิฯ

ตตฺถ ภณฺฑนํ นาม กลหสฺส ปุพฺพภาโคฯ **ภณฺฑนชาตา**ติ ชาตภณฺฑนาฯ **กลโห**ติ กลโห เอว, กลสฺส วา หนนโต กลโห ทฏฺฐโพฺพฯ อญฺญมญฺญสฺส วิรุทฺธวาทํ อาปนฺนาติ **วิวาทาปนฺนา**ฯ มมฺมฆฏฺฏนโต มุขเมว สตฺตีติ **มุขสตฺติ,** ผรุสวาจาฯ ผลูปจาเรน วิย หิ การณํ การณูปจาเรน ผลมฺปิ โวหริยติ ยถา ตํ ''สุโข พุทฺธุปฺปาโท, ปาปกมฺมํ ปจฺจนุโภตี''ติ จฯ ตาหิ มุขสตฺตีหิ วิตุทนฺตา วิชฺฌนฺตา วิหรนฺติฯ **เอทิโส ธโมฺม**ติ ธโมฺม อวิปรีตสภาโว เอทิโส เอวรูโป, ยถา มยา วุตฺตํ ''สสฺสโต โลโก''ติฯ **เนทิโส ธโมฺม**ติ น เอทิโส ธโมฺม , ยถา ตยา วุตฺตํ ''อสสฺสโต โลโก''ติ, เอวํ เสสปเทหิปิ โยเชตพฺพํฯ โส จ ติตฺถิยานํ วิวาโท สกลนคเร ปากโฏ ชาโตฯ อถ ภิกฺขู สาวตฺถึ ปิณฺฑาย ปวิฏฺฐา ตํ สุตฺวา ''อตฺถิ โน อิทํ กถาปาภตํ, ยํ นูน มยํ อิมํ ปวตฺตึ ภควโต อาโรเจยฺยาม, อเปฺปว นาม ตํ นิสฺสาย สตฺถุ สณฺหสุขุมํ ธมฺมเทสนํ ลเภยฺยามา''ติ เต ปจฺฉาภตฺตํ ธมฺมเทสนากาเล ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ เตน วุตฺตํ – **''อถ โข สมฺพหุลา ภิกฺขู''**ติอาทิฯ

ตํ สุตฺวา ภควา อญฺญติตฺถิยานํ ธมฺมสฺส อยถาภูตปชานนํ ปกาเสโนฺต **''อญฺญติตฺถิยา, ภิกฺขเว''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนฺธา**ติ ปญฺญาจกฺขุวิรเหน อนฺธาฯ เตนาห **''อจกฺขุกา''**ติฯ ปญฺญา หิ อิธ ''จกฺขู''ติ อธิเปฺปตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ **''อตฺถํ น ชานนฺตี''**ติอาทิฯ ตตฺถ **อตฺถํ น**

ชานนฺตีติ อิธโลกตฺถํ ปรโลกตฺถํ น ชานนฺติ, อิธโลกปรโลเกสุ วุทฺธึ อพุชฺฌนฺติ, นาวพุชฺฌนฺติ, ปรมเตฺถ ปน นิพฺพาเน กถาวกาฯ เย หิ นาม ปวตฺติมเตฺตปิ สมฺมูฬฺหา, เต กถํ นิวตฺตึ ชานิสฺสนฺตีติฯ **อนตฺถํ น ชานนฺตี**ติ ยทเคฺคน เต อตฺถํ น ชานนฺติ, ตทเคฺคน อนตฺถมฺปิ น ชานนฺติฯ ยสฺมา **ธมฺมํ น ชานนฺติ,** ตสฺมา **อธมฺมมฺปิ น ชานนฺติ**ฯ เต หิ วิปริเยสคฺคาหิตาย ธมฺมํ กุสลมฺปิ อกุสลํ กโรนฺติ, อธมฺมมฺปิ อกุสลํ กุสลํ กโรนฺติฯ น เกวลญฺจ ธมฺมาธเมฺมสุ เอว, อถ โข ตสฺส วิปาเกสุปิ สมฺมูฬฺหาฯ ตถา หิ เต กมฺมมฺปิ วิปากํ กตฺวา โวหรนฺติ, วิปากมฺปิ กมฺมํ กตฺวาฯ ตถา **ธมฺมํ** สภาวธมฺมมฺปิ น ชานนฺติ, **อธมฺมํ** อสภาวธมฺมมฺปิ น ชานนฺติฯ เอวํภูตา จ สภาวธมฺมํ อสภาวธมฺมญฺจ, อสภาวธมฺมํ สภาวธมฺมญฺจ กตฺวา ปเวเทนฺติฯ

อิติ ภควา ติตฺถิยานํ โมหทิฏฺฐิปฏิลาภภาเวน ปญฺญาจกฺขุเวกลฺลโต อนฺธภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตมตฺถํ ชจฺจนฺธูปมาย ปกาเสตุํ **“*ภูตปุพฺพํ, ภิกฺขเว*”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภูตปุพฺพ**นฺติ ปุเพฺพ ภูตํ, อตีตกาเล นิพฺพตฺตํฯ **อญฺญตโร ราชา อโหสี**ติ ปุราตโน นามโคเตฺตหิ โลเก อปากโฏ เอโก ราชา อโหสิฯ **โส ราชา อญฺญตรํ ปุริสํ อามเนฺตสี**ติ ตสฺส กิร รโญฺญ โสภคฺคปฺปตฺตํ สพฺพงฺคสมฺปนฺนํ อตฺตโน โอปวยฺหํ หตฺถึ อุปฏฺฐานํ อาคตํ ทิสฺวา เอตทโหสิ – ‘‘ภทฺทกํ วต, โภ, หตฺถิยานํ ทสฺสนีย’’นฺติฯ เตน จ สมเยน เอโก ชจฺจโนฺธ ราชงฺคเณน คจฺฉติฯ ตํ ทิสฺวา ราชา จิเนฺตสิ – ‘‘มหาชานิยา โข อิเม อนฺธา เย เอวรูปํ ทสฺสนียํ น ลภนฺติ ทฏฺฐุํฯ ยํนูนาหํ อิมิสฺสา สาวตฺถิยา ยตฺตกา ชจฺจนฺธา สเพฺพ เต สนฺนิปาตาเปตฺวา เอกเทสํ เอกเทสํ หเตฺถน ผุสาเปตฺวา เตสํ วจนํ สุเณยฺย’’นฺติฯ เกฬิสีโล ราชา เอเกน ปุริเสน สาวตฺถิยา สเพฺพ ชจฺจเนฺธ สนฺนิปาตาเปตฺวา ตสฺส ปุริสสฺส สญฺญํ อทาสิ ‘‘ยถา เอเกโก ชจฺจโนฺธ สีสาทิกํ เอเกกํเยว หตฺถิสฺส องฺคํ ผุสิตฺวา ‘หตฺถี มยา ทิโฏฺฐ’ติ สญฺญํ อุปฺปาเทสิ, ตถา กโรหี’’ติฯ โส ปุริโส ตถา อกาสิฯ อถ ราชา เต ชจฺจเนฺธ ปเจฺจกํ ปุจฺฉิ ‘‘กีทิโส, ภเณ, หตฺถี’’ติฯ เต อตฺตนา ทิฏฺฐทิฏฺฐาวยวเมว หตฺถึ กตฺวา วทนฺตา ‘‘เอทิโส หตฺถี, เนทิโส หตฺถี’’ติ อญฺญมญฺญํ กลหํ กโรนฺตา หตฺถาทีหิ อุปกฺกมิตฺวา ราชงฺคเณ มหนฺตํ โกลาหลํ อกํสุฯ ราชา สปริชโน เตสํ ตํ วิปฺปการํ ทิสฺวา ผาสุเกหิ ภิชฺชมาเนหิ หทเยน อุคฺคเตน มหาหสิตํ หสิฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ โข, ภิกฺขเว, โส ราชา…เป…. อตฺตมโน อโหสี”**ติฯ

ตตฺถ **อโมฺภ**ติ อาลปนํฯ **ยาวตกา**ติ ยตฺตกาฯ **ชจฺจนฺธา**ติ ชาติยา อนฺธา, ชาติโต ปฏฺฐาย อจกฺขุกาฯ **เอกชฺฌ**นฺติ เอกโตฯ **ภเณ**ติ อพหุมานาลาโปฯ **หตฺถึ ทเสฺสหี**ติ ยถาวุตฺตํ หตฺถึ สยาเปตฺวา ทเสฺสหิฯ โส จ สุสิกฺขิตตฺตา อปริปฺผนฺทโนฺต นิปชฺชิฯ **ทิโฏฺฐ โน หตฺถี**ติ หเตฺถน ปรามสนํ ทสฺสนํ กตฺวา อาหํสุฯ เตน ปุริเสน สีสํ ปรามสาเปตฺวา ‘‘เอทิโส หตฺถี’’ติ สญฺญาปิตตฺตา ตาทิสํเยว นํ หตฺถึ สญฺชานนฺตา ชจฺจนฺธา **“เอทิโส เทว หตฺถี เสยฺยถาปิ กุโมฺภ”**ติ วทึสุฯ **กุโมฺภ**ติ จ ฆโฏติ อโตฺถฯ **ขีโล**ติ นาคทนฺตขีโลฯ **โสโณฺฑ**ติ หโตฺถฯ **นงฺคลีสา**ติ นงฺคลสฺส สิรสฺส อีสาฯ **กาโย**ติ สรีรํฯ **โกโฏฺฐ**ติ กุสูโลฯ **ปาโท**ติ ชโงฺฆฯ **ถูโณ**ติ ถโมฺภฯ **นงฺคุฏฺฐ**นฺติ วาฬสฺส อุริมปฺปเทโสฯ **วาลธี**ติ วาลสฺส อคฺคปฺปเทโสฯ **มุฏฺฐีหิ สํสุมฺภึสู**ติ มุฏฺฐิโย พนฺธิตฺวา ปหรึสุ, มุฏฺฐิฆาตํ อกํสุฯ **อตฺตมโน อโหสี**ติ เกฬิสีลตฺตา โส ราชา เตน ชจฺจนฺธานํ กลเหน อตฺตมโน ปหาเสน คหิตมโน อโหสิฯ

เอวเมว โขติ อุปมาสํสนฺทนํฯ ตสฺสโตฺถ – ภิกฺขเว, ยถา เต ชจฺจนฺธา อจกฺขุกา เอกงฺคทสฺสิโน อนวเสสโต หตฺถึ อปสฺสิตฺวา อตฺตนา ทิฏฺฐาวยวมตฺตํ หตฺถิสญฺญาย อิตเรหิ ทิฏฺฐํ อนนุชานนฺตา อญฺญมญฺญํ วิวาทํ อาปนฺนา กลหํ อกํสุ, เอวเมว อิเม อญฺญติตฺถิยา สกฺกายสฺส เอกเทสํ รูปเวทนาทึ อตฺตโน ทิฏฺฐิทสฺสเนน ยถาทิฏฺฐํ ‘‘อตฺตา’’ติ มญฺญมานา ตสฺส สสฺสตาทิภาวํ อาโรเปตฺวา ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ อภินิวิสิตฺวา อญฺญมญฺญํ วิวทนฺติ,

ยถาภูตํ ปน อตฺถานตฺถํ ธมฺมาธมฺมญฺจ น ชานนฺติฯ ตสฺมา อนฺธา อจกฺขุกา ชจฺจนฺธปฏิภาคาติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ ติตฺถิยานํ ธมฺมสภาวํ ยถาภูตํ อชานนฺตานํ อปสฺสนฺตานํ ชจฺจนฺธานํ วิย หตฺถิมฺหิ ยถาทสฺสนํ มิจฺฉาภินิเวสํ, ตตฺถ จ วิวาทาปตฺตึ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถทีปกํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ**

ตตฺถ **อิเมสุ กิร สชฺชนฺติ, เอเก สมณพฺราหฺมณา**ติ อิเธกเจฺจ ปพฺพชฺชูปคมเนน สมณา, ชาติมเตฺตน พฺราหฺมณา ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติอาทินยปฺปวเตฺตสุ อิเมสุ เอว อสาเรสุ ทิฏฺฐิคเตสุ ทิฏฺฐาภินนฺทนวเสน, อิเมสุ วา รูปาทีสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ เอวํ อนิเจฺจสุ ทุเกฺขสุ วิปริณามธเมฺมสุ ตณฺหาภินนฺทนทิฏฺฐาภินนฺทนานํ วเสน ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา สชฺชนฺติ กิรฯ อโห เนสํ สโมฺมโหติ ทเสฺสติฯ **กิร**สโทฺท เจตฺถ อรุจิสูจนโตฺถฯ เตน ตตฺถ สงฺคการณาภาวเมว ทีเปติฯ น เกวลํ สชฺชนฺติ เอว, อถ โข **วิคฺคยฺห นํ วิวทนฺติ** ‘‘น ตฺวํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานาสิ, อหํ อิมํ ธมฺมวินยํ อาชานามี’’ติอาทินา วิคฺคาหิกกถานุโยควเสน วิคฺคยฺห วิวทนฺติ วิวาทํ อาปชฺชนฺติฯ **น**นฺติ เจตฺถ นิปาตมตฺตํฯ อถ วา **วิคฺคยฺห น**นฺติ นํ ทิฏฺฐินิสฺสยํ สกฺกายทิฏฺฐิเมว วา วิปรีตทสฺสนตฺตา สสฺสตาทิวเสน อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธํ คเหตฺวา วิวทนฺติ วิเสสโต วทนฺติ, อตฺตโน เอว วาทํ วิสิฏฺฐํ อวิปรีตํ กตฺวา อภินิวิสฺส โวหรนฺติฯ ยถา กึ? **ชนา เอกงฺคทสฺสิโน** ยเถว ชจฺจนฺธชนา หตฺถิสฺส เอเกกงฺคทสฺสิโน ‘‘ยํ ยํ อตฺตนา ผุสิตฺวา ญาตํ, ตํ ตเทว หตฺถี’’ติ คเหตฺวา อญฺญมญฺญํ วิคฺคยฺห วิวทึสุ, เอวํสมฺปทมิทนฺติ อโตฺถฯ อิวสโทฺท เจตฺถ ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ เวทิตโพฺพฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. ทุติยนานาติตฺถิยสุตฺตวณฺณนา

๕๕. ปญฺจเม **สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา**ติ รูปาทีสุ อญฺญตรํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คเหตฺวา ตํ สสฺสตํ นิจฺจนฺติ อเญฺญปิ จ ตถา คาเหนฺตา โวหรนฺติฯ ยถาห –

> ‘‘รูปํ อตฺตา เจว โลโก จ สสฺสโต จาติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติฯ เวทนํ… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตา จ โลโก จ สสฺสโต จาติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺตี’’ติฯ

อถ วา **อตฺตา**ติ อหงฺการวตฺถุ, **โลโก**ติ มมงฺการวตฺถุ, ยํ ‘‘อตฺตนิย’’นฺติ วุจฺจติฯ **อตฺตา**ติ วา สยํ, **โลโก**ติ ปโรฯ **อตฺตา**ติ วา ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ เอโก ขโนฺธ, อิตโร **โลโก** ฯ **อตฺตา**ติ วา สวิญฺญาณโก ขนฺธสนฺตาโน, อวิญฺญาณโก **โลโก**ฯ เอวํ ตํ ตํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ ยถาทสฺสนํ ทุวิธา คเหตฺวา ตทุภยํ ‘‘นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต’’ติ อภินิวิสฺส โวหรนฺติฯ เอเตน จตฺตาโร สสฺสตวาทา ทสฺสิตาฯ **อสสฺสโต**ติ สตฺตปิ อุเจฺฉทวาทา ทสฺสิตาฯ **สสฺสโต จ อสสฺสโต จา**ติ เอกโจฺจ อตฺตา จ โลโก จ สสฺสโต, เอกโจฺจ อสสฺสโตติ เอวํ สสฺสโต จ อสสฺสโต จาติ อโตฺถฯ อถ วา เสฺวว อตฺตา จ โลโก จ อตฺตคติทิฏฺฐิกานํ วิย สสฺสโต จ อสสฺสโต จ, สิยา สสฺสโตติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สพฺพถาปิ อิมินา เอกจฺจสสฺสตวาโท ทสฺสิโตฯ **เนว สสฺสโต นาสสฺสโต**ติ อิมินา อมราวิเกฺขปวาโท ทสฺสิโตฯ เต หิ สสฺสตวาเท อสสฺสตวาเท จ โทสํ ทิสฺวา ‘‘เนว สสฺสโต นาสสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ วิเกฺขปํ กโรนฺตา วิวทนฺติฯ

สยํกโตติ อตฺตนา กโตฯ ยถา หิ เตสํ เตสํ สตฺตานํ อตฺตา จ อตฺตโน ธมฺมานุธมฺมํ กตฺวา สุขทุกฺขานิ ปฏิสํเวเทติ, เอวํ อตฺตาว อตฺตานํ ตสฺส จ อุปโภคภูตํ กิญฺจนํ ปลิโพธสงฺขาตํ โลกญฺจ กโรติ, อภินิมฺมินาตีติ อตฺตลทฺธิ วิย อยมฺปิ เตสํ ลทฺธิฯ **ปรํกโต**ติ ปเรน กโต, อตฺตโต ปเรน อิสฺสเรน วา ปุริเสน วา ปชาปตินา วา กาเลน วา ปกติยา วา อตฺตา จ โลโก จ กโต , นิมฺมิโตติ อโตฺถฯ **สยํกโต จ ปรํกโต จา**ติ ยสฺมา อตฺตานญฺจ โลกญฺจ นิมฺมินนฺตา อิสฺสราทโย น เกวลํ สยเมว นิมฺมินนฺติ, อถ โข เตสํ เตสํ สตฺตานํ ธมฺมาธมฺมานํ สหการีการณํ ลภิตฺวาว, ตสฺมา สยํกโต จ ปรํกโต จ อตฺตา จ โลโก จาติ เอกจฺจานํ ลทฺธิฯ **อสยํการโร อปรํการโร**ติ นตฺถิ เอตสฺส สยํกาโรติ อสยํกาโร, นตฺถิ เอตสฺส ปรกาโรติ อปรกาโรฯ อนุนาสิกาคมํ กตฺวา วุตฺตํ ‘‘อปรํกาโร’’ติฯ อยํ อุภยตฺถ โทสํ ทิสฺวา อุภยํ ปฏิกฺขิปติฯ อถ กถํ อุปฺปโนฺนติ อาห – **อธิจฺจสมุปฺปโนฺน**ติ ยทิจฺฉาย สมุปฺปโนฺน เกนจิ การเณน วินา อุปฺปโนฺนติ อธิจฺจสมุปฺปนฺนวาโท ทสฺสิโตฯ เตน จ อเหตุกวาโทปิ สงฺคหิโต โหติฯ

อิทานิ เย ทิฏฺฐิคติกา อตฺตานํ วิย สุขทุกฺขมฺปิ ตสฺส คุณภูตํ กิญฺจนภูตํ วา สสฺสตาทิวเสน อภินิวิสฺส โวหรนฺติ, เตสํ ตํ วาทํ ทเสฺสตุํ **‘‘สเนฺตเก สมณพฺราหฺมณา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ วุตฺตนยเมวฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตฺถ ปน อิธ ชจฺจนฺธูปมาย อนาคตตฺตา ตํ หิตฺวา เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ โยเชตโพฺพ, ตถา คาถายฯ

ตตฺถ **อนฺตราว วิสีทนฺติ, อปตฺวาว ตโมคธนฺ**ติ อยํ วิเสโสฯ ตสฺสโตฺถ – เอวํ ทิฏฺฐิคเตสุ ทิฏฺฐินิสฺสเยสุ อาสชฺชมานา ทิฏฺฐิคติกา กาโมฆาทีนํ จตุนฺนํ โอฆานํ, สํสารมโหฆเสฺสว วา อนฺตราว เวมเชฺฌ เอว ยํ เตสํ ปารภาเวน ปติฏฺฐเฏฺฐน วา โอคธสงฺขาตํ นิพฺพานํ ตทธิคมูปาโย วา อริยมโคฺค ตํ อปฺปตฺวาว อนธิคนฺตฺวาว วิสีทนฺติ สํสีทนฺติฯ โอคาธนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ เอเตน, เอตฺถ วาติ โอคาโธ, อริยมโคฺค นิพฺพานญฺจฯ โอคาธเมเวตฺถ รสฺสตฺตํ กตฺวา โอคธนฺติ วุตฺตํฯ ตํ โอคธํ ตโมคธนฺติ ปทวิภาโคฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ตติยนานาติตฺถิยสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ฉเฏฺฐ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ เอตฺถ ปน ทิฏฺฐิตณฺหามาเนสุ โทสํ ทิสฺวา เต ทูรโต วเชฺชตฺวา สงฺขาเร ยถาภูตํ ปสฺสโต จ ตตฺถ อนาทีนวทสฺสิตาย มิจฺฉาภินิวิฏฺฐสฺส ยถาภูตํ อปสฺสโต จ ยถากฺกมํ สํสารโต อติวตฺตนานติวตฺตนทีปกํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสีติ อโตฺถ โยเชตโพฺพฯ

ตตฺถ **อหงฺการปสุตายํ ปชา**ติ ‘‘สยํกโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ เอวํ วุตฺตสยํการสงฺขาตํ อหงฺการํ ตถาปวตฺตํ ทิฏฺฐิํ ปสุตา อนุยุตฺตา อยํ ปชา มิจฺฉาภินิวิโฏฺฐ สตฺตกาโยฯ **ปรํการูปสํหิตา**ติ ปโร อโญฺญ อิสฺสราทิโก สพฺพํ กโรตีติ เอวํ ปวตฺตปรํการทิฏฺฐิสนฺนิสฺสิตา ตาย อุปสํหิตาติ ปรํการูปสํหิตาฯ **เอตเทเก นาพฺภญฺญํสู**ติ เอตํ ทิฏฺฐิทฺวยํ เอเก สมณพฺราหฺมณา ตตฺถ โทสทสฺสิโน หุตฺวา นานฺชานิํสุฯ กถํ? สติ หิ สยํกาเร กามการโต สตฺตานํ อิเฏฺฐเนว ภวิตพฺพํ, น อนิเฏฺฐนฯ น หิ โกจิ อตฺตโน ทุกฺขํ อิจฺฉติ, ภวติ จ อนิฏฺฐํ, ตสฺมา น สยํกาโรฯ ปรํกาโรปิ ยทิ อิสฺสรเหตุโก, สฺวายํ อิสฺสโร อตฺตตฺถํ วา กเรยฺย ปรตฺถํ วาฯ ตตฺถ ยทิ อตฺตตฺถํ, อตฺตนา อกตกิโจฺจ สิยา อสิทฺธสฺส สาธนโตฯ อถ วา ปรตฺถํ สเพฺพสํ หิตสุขเมว นิปฺผเชฺชยฺย,

น อหิตํ ทุกฺขํ นิปฺผชฺชติ, ตสฺมา อิสฺสรวเสน น ปรํกาโร สิชฺฌติฯ ยทิ จ อิสฺสรสงฺขาตํ อญฺญนิรเปกฺขํ นิจฺจเมกการณํ ปวตฺติยา สิยา, กเมฺมน อุปฺปตฺติ น สิยา, สเพฺพเหว เอกชฺฌํ อุปฺปชฺชิตพฺพํ การณสฺส สนฺนิหิตตฺตาฯ อถสฺส อญฺญมฺปิ สหการีการณํ อิจฺฉิตํ, ตเญฺญว เหตุ, กึ อิสฺสเรน อปรินิฎฺฐิตสามตฺถิเยน ปริกปฺปิเตนฯ ยถา จ อิสฺสรเหตุโก ปรํกาโร น สิชฺฌติ, เอวํ ปชาปติปุริสปกติพฺรหฺมกาลาทิเหตุโตปิ น สิชฺฌเตว เตสมฺปิ อสิทฺธตฺตา วุตฺตโทสานติวตฺตนโตจฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เอตเทเก นาพฺภญฺญํสู’’ติฯ เย ปน ยถาวุเตฺต สยํการปรํกาเร นานุชานนฺตาปิ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติ, เตปิ **น นํ สลฺลนฺติ อทฺทสุํ** อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติวาทิโนปิ มิจฺฉาภินิเวสํ อนติกฺกมนฺโต ยถาภูตํ อชานนฺตานํ ทิฎฺฐิคตํ ตตฺถ ตตฺถ ทุกฺขุปฺปาทนโต วิชฺฌนเฎฺฐน ‘‘สลฺล’’นฺติ น ปสฺสึสุฯ

เอตญฺจ สลฺลํ ปฎิกจฺจ ปสฺสโตติ โย ปน อารทฺธวิปสฺสโก ปญฺจปิ อุปาทานกฺขเนฺธ อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต สมนุปสฺสติ, โส เอตญฺจ ติวิธํ วิปรีตทสฺสนํ อญฺญญฺจ สกลํ มิจฺฉาภินิเวสํ เตสญฺจ นิสฺสยภูเต ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธปิ ตุชฺชนโต ทุรุทฺธารโต จ ‘‘สลฺล’’นฺติ ปฎิกจฺจ ปุเพฺพเยว วิปสฺสนาปญฺญาย ปสฺสติฯ เอวํ ปสฺสโต อริยมคฺคกฺขเณ เอกเนฺตเนว **อหํ กโรมีติ น ตสฺส โหติ**ฯ ยถา จ อตฺตโน การกภาโว ตสฺส น อุปฎฺฐาติ, เอวํ **ปโร กโรตีติ น ตสฺส โหติ,** เกวลํ ปน อนิจฺจสงฺขาตํ ปฎิจฺจสมุปฺปนฺนธมฺมมตฺตเมว โหติฯ เอตฺตาวตา สมฺมาปฎิปนฺนสฺส สพฺพถาปิ ทิฎฺฐิมานาภาโวว ทสฺสิโตฯ เตน จ อรหตฺตปฺปตฺติยา สํสารสมติกฺกโมปกาสิโต โหติฯ

อิทานิ โย ทิฎฺฐิคเต อลฺลีโน, น โส สํสารโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ สโกฺกติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘มานุเปตา’’**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **มานุเปตา อยํ ปชา**ติ อยํ สพฺพาปิ ทิฎฺฐิคติกสงฺขาตา ปชา สตฺตกาโย ‘‘มยฺหํ ทิฎฺฐิ สุนฺทรา, มยฺหํ อาทาโน สุนฺทโร’’ติ อตฺตโน คาหสฺส สํปคฺคหลกฺขเณน มาเนน อุเปตา สมนฺนาคตาฯ **มานคนฺถา มานวินิพทฺธา**ติ ตโต เอว เตน อปราปรํ อุปฺปชฺชมาเนน ยถา ตํ ทิฎฺฐึ น ปฎินิสฺสชฺชติ, เอวํ อตฺตโน สนฺตานสฺส คนฺถิตตฺตา วินิพทฺธตฺตา จ มานคนฺถา มานวินิพทฺธาฯ **ทิฎฺฐีสุ สารมฺภกถา, สํสารํ นาติวตฺตตี**ติ ‘‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’’นฺติ อตฺตุกฺกํสนปรวมฺภนวเสน อตฺตโน ทิฎฺฐาภินิเวเสน ปเรสํ ทิฎฺฐีสุ สารมฺภกถา วิโรธกถา สํสารนายิกานํ อวิชฺชาตณฺหานํ อปฺปหานโต สํสารํ นาติวตฺตติ, น อติกฺกมตีติ อโตฺถฯ

ฉฎฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๗. สุภูติสุตฺตวณฺณนา

๕๗. สตฺตเม **สุภูตี**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ โส หิ อายสฺมา ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ปาทมูเล กตาภินีหาโร กปฺปสตสหสฺสํ อุปจิตปุญฺญสมฺภาโร อิมสฺมึ พุทฺธุปฺปาเท อุฬารวิภเว คหปติกุเล อุปฺปโนฺน ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา สํเวคชาโต ฆรา นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา กตาธิการตฺตา ฆเฎโนฺต วายมโนฺต น จิรเสฺสว ฉฬภิโญฺญ ชาโต, พฺรหฺมวิหารภาวนาย ปน อุกฺกํสปารมิปฺปตฺติยา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อรณวิหารีนํ ยทิทํ สุภูตี’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๐๑) อรณวิหาเร ภควตา เอตทเคฺค ฐปิโตฯ โส เอกทิวสํ สายนฺหสมยํ ทิวาฎฺฐานโต วิหารงฺคณํ โอติโณฺณ จตุปริสมเชฺฌ ภควนฺตํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ ทิสฺวา ‘‘เทสนาปริโยสาเน วุฎฺฐหิตฺวา วนฺทิสฺสามี’’ติ กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา ภควโต อวิทูเร อญฺญตรสฺมึ รุกฺขมูเล นิสีโนฺน ผลสมาปตฺตึ สมาปชฺชิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา สุภูติ...เป.... สมาปชฺชิตฺวา’’**ติฯ

ตตฺถ ทุติยชฺฌานโต ปฏฺฐาย รูปาวจรสมาธิ สโพฺพปิ อรูปาวจรสมาธิ อวิตกฺกสมาธิ เอวฯ อิธ ปน จตุตฺถชฺฌานปาทโก อรหตฺตผลสมาธิ ‘‘อวิตกฺกสมาธี’’ติ อธิเปฺปโตฯ ทุติยชฺฌานาทีหิ ปหีนา มิจฺฉาวิตกฺกา น ตาว สุปฺปหีนา อจฺจนฺตปหานาภาวโต, อริยมเคฺคน ปน ปหีนา เอว ปุน ปหานกิจฺจาภาวโตฯ ตสฺมา อคฺคมคฺคปริโยสานภูโต อรหตฺตผลสมาธิ สเพฺพสํ มิจฺฉาวิตกฺกานํ ปหานเนฺต อุปฺปนฺนตฺตา วิเสสโต ‘‘อวิตกฺกสมาธี’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, ปเคว จตุตฺถชฺฌานปาทโกฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อิธ ปน จตุตฺถชฺฌานปาทโก อรหตฺตผลสมาธิ ‘อวิตกฺกสมาธี’ติ อธิเปฺปโต’’ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต สุภูติสฺส สพฺพมิจฺฉาวิตกฺกสพฺพสํกิเลสปหานสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต ชานิตฺวา ตทตฺถทีปกํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **ยสฺส วิตกฺกา วิธูปิตา**ติ เยน อริยปุคฺคเลน, ยสฺส วา อริยปุคฺคลสฺส กามวิตกฺกาทโย สเพฺพปิ มิจฺฉาวิตกฺกา วิธูปิตา อริยมคฺคญาเณน สนฺตาปิตา สมุจฺฉินฺนาฯ **อชฺฌตฺตํ สุวิกปฺปิตา อเสสา**ติ นิยกชฺฌตฺตสงฺขาเต อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปชฺชนารหา สุวิกปฺปิตา สุฏฺฐุ วิกปฺปิตา อเสสโต, กิญฺจิปิ อเสเสตฺวา สุสมุจฺฉินฺนาติ อโตฺถฯ **ตํ สงฺคมติจฺจ อรูปสญฺญี**ติ เอตฺถ นฺติ นิปาตมตฺตํฯ อถ วา เหตุอโตฺถ **ตํ**สโทฺทฯ ยสฺมา อนวเสเสน มิจฺฉาวิตกฺกา สมุจฺฉินฺนา, ตสฺมา ราคสงฺคาทิกํ ปญฺจวิธํ สงฺคํ, สพฺพมฺปิ วา กิเลสสงฺคํ อติจฺจ อติกฺกมิตฺวา อติกฺกมนเหตุ รูปสภาวาภาวโต รุปฺปนสงฺขาตสฺส จ วิการสฺส ตตฺถ อภาวโต นิพฺพิการเหตุภาวโต วา ‘‘อรูป’’นฺติ ลทฺธนามํ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตาหิ มคฺคผลสญฺญาหิ อรูปสญฺญีฯ **จตุโยคาติคโต**ติ กามโยโค ภวโยโค ทิฏฺฐิโยโค อวิชฺชาโยโคติ จตฺตาโร โยเค ยถารหํ จตูหิปิ มเคฺคหิ อติกฺกมิตฺวา คโตฯ **น ชาตุ เมตี**ติ **ม**กาโร ปทสนฺธิกโร, ชาตุ เอกํเสเนว ปุนพฺภวาย น เอติ, อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ ตสฺส นตฺถีติ อโตฺถฯ ‘‘น ชาติ เมตี’’ติปิ ปฐนฺติ, โส เอว โตฺถฯ อิติ ภควา อายสฺมโต สุภูติสฺส อรหตฺตผลสมาปตฺติวิหารํ อนุปาทิเสสนิพฺพานญฺจ อารพฺภ ปีติเวควิสฺสฏฺฐํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. คณิกาสุตฺตวณฺณนา

๕๘. อฏฺฐเม **เทฺว ปูคา**ติ เทฺว คณาฯ **อญฺญตริสฺสา คณิกายา**ติ อญฺญตราย นครโสภินิยาฯ **สารตฺตา**ติ สุฏฺฐุ รตฺตาฯ **ปฏิพทฺธจิตฺตา**ติ กิเลสวเสน พทฺธจิตฺตาฯ ราชคเห กิร เอกสฺมิํ ฉณทิวเส พหู ธุตฺตปุริสา คณพนฺธเนน วิจรนฺตา เอกเมกสฺส เอกเมกํ เวสิํ อาเนตฺวา อุยฺยานํ ปวิสิตฺวา ฉณกีฬํ กีฬิํสุฯ ตโต ปรมฺปิ เทฺว ตโย ฉณทิวเส ตํ ตํเยว เวสิํ อาเนตฺวา ฉณกีฬํ กีฬิํสุฯ อถาปรสฺมิํ ฉณทิวเส อเญฺญปิ ธุตฺตา ตเถว ฉณกีฬํ กีฬิตุกามา เวสิโย อาเนนฺตา ปุริมธุเตฺตหิ ปุเพฺพ อานีตํ เอกํ เวสิํ อาเนนฺติฯ อิตเร ตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ อมฺหากํ ปริคฺคโห’’ติ อาหํสุฯ เตปิ ตเถว อาหํสุฯ ‘‘เอวํ อมฺหากํ ปริคฺคโห, อมฺหากํ ปริคฺคโห’’ติ กลหํ วเฑฺฒตฺวา ปาณิปฺปหาราทีนิ อกํสุฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน ราชคเห เทฺว ปูคา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **อุปกฺกมนฺตี**ติ ปหรนฺติฯ **มรณมฺปิ นิคจฺฉนฺตี**ติ พลวูปกฺกเมหิ มรณํ อุปคจฺฉนฺติ, อิตเรปิ มรณมตฺตํ มรณปฺปมาณทุกฺขํ ปาปุณนฺติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ กาเมสุ เคธํ วิวาทมูลํ สพฺพานตฺถมูลนฺติ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ อนฺตทฺวเย จ มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา อาทีนวานิสํสวิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **ยญฺจ ปตฺต**นฺติ ยํ รูปาทิปญฺจกามคุณชาตํ ปตฺตํ ‘‘นตฺถิ กาเมสุ โทโส’’ติ ทิฏฺฐิํ ปุรกฺขตฺวา วา อปุรกฺขตฺวา วา เอตรหิ ลทฺธํ อนุภุยฺยมานํฯ **ยญฺจ ปตฺตพฺพ**นฺติ ยญฺจ กามคุณชาตเมว ‘‘ภุญฺชิตพฺพา กามา, ปริภุญฺชิตพฺพา กามา, อาเสวิตพฺพา กามา, ปฏิเสวิตพฺพา กามา, โย กาเม ปริภุญฺชติ, โส โลกํ วเฑฺฒติ, โย โลกํ วเฑฺฒติ, โส พหุํ ปุญฺญํ ปสวตี’’ติ ทิฏฺฐิํ อุปนิสฺสาย ตํ อนิสฺสชฺชิตฺวา กเตน กมฺมุนา อนาคเต ปตฺตพฺพํ อนุภวิตพฺพญฺจฯ **อุภยเมตํ รชานุกิณฺณ**นฺติ เอตํ อุภยํ ปตฺตํ ปตฺตพฺพญฺจ ราครชาทีหิ อนุกิณฺณํฯ สมฺปเตฺต หิ วตฺถุกาเม อนุภวโนฺต ราครเชน โวกิโณฺณ โหติ, ตตฺถ ปน สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ผเล อายติํ อาปเนฺน โทมนสฺสุปฺปตฺติยา โทสรเชน โวกิโณฺณ โหติ, อุภยตฺถาปิ โมหรเชน โวกิโณฺณ โหติฯ กสฺส ปเนตํ รชานุกิณฺณนฺติ อาห – **‘‘อาตุรสฺสานุสิกฺขโต’’**ติ กามปตฺถนาวเสน กิเลสาตุรสฺส, ตสฺส จ ผเลน ทุกฺขาตุรสฺส จ อุภยตฺถาปิ ปฏิการาภิลาสาย กิเลสผเล อนุสิกฺขโตฯ

ตถา **ยญฺจ ปตฺต**นฺติ ยํ อเจลกวตาทิวเสน ปตฺตํ อตฺตปริตาปนํ ฯ **ยญฺจ ปตฺตพฺพ**นฺติ ยํ มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานเหตุ อปาเยสุ ปตฺตพฺพํ ผลํฯ **อุภยเมตํ รชานุกิณฺณ**นฺติ ตทุภยํ ทุกฺขรชานุกิณฺณํฯ **อาตุรสฺสา**ติ กายกิลมเถน ทุกฺขาตุรสฺสฯ **อนุสิกฺขโต**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิํ, ตสฺสา สมาทายเก ปุคฺคเล จ อนุสิกฺขโตฯ

เย จ สิกฺขาสาราติ เยหิ ยถาสมาทินฺนํ สีลพฺพตาทิสงฺขาตํ สิกฺขํ สารโต คเหตฺวา ‘‘อิมินา สํสารสุทฺธี’’ติ กถิตาฯ เตนาห – **สีลพฺพตํ ชีวิตํ พฺรหฺมจริยํ อุปฏฺฐานสารา**ติฯ ตตฺถ ยํ ‘‘น กโรมี’’ติ โอรมติ, ตํ สีลํ, วิสโภชนกิจฺฉาจรณาทิกํ วตํ, สากภกฺขตาทิชีวิกา ชีวิตํ, เมถุนวิรติ พฺรหฺมจริยํ, เอเตสํ อนุติฏฺฐนํ อุปฏฺฐานํ, ภูตปิณฺฑกปริภณฺฑาทิวเสน ขนฺธเทวสิวาทิปริจรณํ วา อุปฏฺฐานํ, เอวเมเตหิ ยถาวุเตฺตหิ สีลาทีหิ สํสารสุทฺธิ โหตีติ ตานิ สารโต คเหตฺวา ฐิตา สมณพฺราหฺมณา สิกฺขาสารา สีลพฺพตํ ชีวิตํ พฺรหฺมจริยํ ‘‘อุปฏฺฐานสารา’’ติ เวทิตพฺพาฯ **อยเมโก อโนฺต**ติ อยํ สีลพฺพตปรามาสวเสน อตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาโต มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา อุปฺปถภูโต ลามกเฏฺฐน จ เอโก อโนฺตฯ **อยํ ทุติโย อโนฺต**ติ อยํ กามสุขลฺลิกานุโยโค กาเมสุ ปาตพฺยตาปตฺติสงฺขาโต ทุติโย วุตฺตนเยน อโนฺตฯ

อิเจฺจเต อุโภ อนฺตาติ กามสุขลฺลิกานุโยโค อตฺตกิลมถานุโยโค จ อิติ เอเต อุโภ อนฺตาฯ เต จ โข เอตรหิ ปเตฺต, อายติํ ปตฺตเพฺพ จ กิเลสทุกฺขรชานุกิเณฺณ กามคุเณ อตฺตปริตาปเน จ อลฺลีเนหิ กิเลสทุกฺขาตุรานํ อนุสิกฺขเนฺตหิ, สยญฺจ กิเลสทุกฺขาตุเรหิ ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา ลามกา อุปฺปถภูตา จาติ อนฺตาฯ **กฏสิวฑฺฒนา**ติ อนฺธปุถุชฺชเนหิ อภิกงฺขิตพฺพเฏฺฐน กฏสิสงฺขาตานํ ตณฺหาอวิชฺชานํ อภิวฑฺฒนาฯ **กฏสิโย ทิฏฺฐิํ วเฑฺฒนฺตี**ติ ตา ปน กฏสิโย นานปฺปการทิฏฺฐิํ วเฑฺฒนฺติฯ วตฺถุกาเมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน หิ เต ปชหิตุํ อสโกฺกนฺตสฺส ตณฺหาอวิชฺชาสหการีการณํ ลภิตฺวา ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๒๑; วิภ. ๙๓๘) นตฺถิกทิฏฺฐิํ อกิริยทิฏฺฐิํ อเหตุกทิฏฺฐิญฺจ คณฺหาเปนฺติ, อตฺตปริตาปนํ อนุยุตฺตสฺส ปน อวิชฺชาตณฺหาสหการีการณํ ลภิตฺวา ‘‘สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธี’’ติอาทินา อตฺตสุทฺธิอภิลาเสน สีลพฺพตปรามาสทิฏฺฐิํ คณฺหาเปนฺติฯ สกฺกายทิฏฺฐิยา ปน เตสํ ปจฺจยภาโว ปากโฏเยวฯ เอวํ อนฺตทฺวยูปนิสฺสเยน ตณฺหาอวิชฺชานํ ทิฏฺฐิวฑฺฒกตา เวทิตพฺพาฯ เกจิ ปน ‘‘กฏสีติ ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ อธิวจน’’นฺติ วทนฺติฯ เตสํ ยทเคฺคน ตโต อนฺตทฺวยโต สํสารสุทฺธิ น โหติ, ตทเคฺคน เต อุปาทานกฺขเนฺธ อภิวเฑฺฒตีติ อธิปฺปาโยฯ อปเร ปน ‘‘กฏสิวฑฺฒนา’’ติ ปทสฺส ‘‘อปราปรํ ชรามรเณหิ สิวถิกวฑฺฒนา’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ เตหิปิ อนฺตทฺวยสฺส สํสารสุทฺธิเหตุภาวาภาโวเยว วุโตฺต, กฏสิยา ปน ทิฏฺฐิวฑฺฒนการณภาโว วตฺตโพฺพฯ

เอเต เต อุโภ อเนฺต อนภิญฺญายาติ เต เอเต ยถาวุเตฺต อุโภปิ อเนฺต อชานิตฺวา “อิเม อนฺตา เต จ เอวํคหิตา เอวํอนุฏฺฐิตา เอวํคติกา เอวํอภิสมฺปรายา”ติ เอวํ อชานนเหตุ อชานนการณาฯ “ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา”ติอาทีสุ (ปุ. ป. ๒๐๘; อ. นิ. ๙.๔๓) วิยสฺส เหตุอตฺถตา ทฏฺฐพฺพาฯ **โอลียนฺติ เอเก**ติ เอเก กามสุขานุโยควเสน สโงฺกจํ อาปชฺชนฺติฯ **อติธาวนฺติ เอเก**ติ เอเก อตฺตกิลมถานุโยควเสน อติกฺกมนฺติฯ กามสุขมนุยุตฺตา หิ วีริยสฺส อกรณโต โกสชฺชวเสน สมฺมาปฏิปตฺติโต สโงฺกจมาปนฺนตา โอลียนฺติ นาม, อตฺตปริตาปนมนุยุตฺตา ปน โกสชฺชํ ปหาย อนุปาเยน วีริยารมฺภํ กโรนฺตา สมฺมาปฏิปตฺติยา อติกฺกมนโต อติธาวนฺติ นาม, ตทุภยํ ปน ตตฺถ อาทีนวาทสฺสนโตฯ เตน วุตฺตํ – “อุโภ อเนฺต อนภิญฺญาย โอลียนฺติ เอเก อติธาวนฺติ เอเก”ติฯ ตตฺถ ตณฺหาภินนฺทนวเสน โอลียนฺติ, ทิฏฺฐาภินนฺทนวเสน อติธาวนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

อถ วา สสฺสตาภินิเวสวเสน โอลียนฺติ เอเก, อุจฺเฉทาภินิเวสวเสน อติธาวนฺติ เอเกฯ โคสีลาทิวเสน หิ อตฺตปริตาปนมนุยุตฺตา เอกเจฺจ “อิมินาหํ สีเลน วา วเตน วา ตเปน วา พฺรหฺมจริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา, ตตฺถ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อวิปริณามธโมฺม สสฺสติสมํ ตเถว ฐสฺสามี”ติ สสฺสตทสฺสนํ อภินิวิสนฺตา สํสาเร โอลียนฺติ นาม, กามสุขมนุยุตฺตา ปน เอกเจฺจ ยํกิญฺจิ กตฺวา อินฺทฺริยานิ สนฺตเปฺปตฺุกามา โลกายติกา วิย ตทนุคุณํ อุเจฺฉททสฺสนํ อภินิวิสนฺตา อนุปาเยน วฏฺฏุปเจฺฉทสฺส ปริเยสนโต อติธาวนฺติ นามฯ เอวํ สสฺสตุเจฺฉทวเสนปิ โอลียนาติธาวนานิ เวทิตพฺพานิฯ

เย จ โข เต อภิญฺญายาติ เย จ โข ปน อริยปุคฺคลา เต ยถาวุเตฺต อุโภ อเนฺต “อิเม อนฺตา เอวํคหิตา เอวํอนุฏฺฐิตา เอวํคติกา เอวํอภิสมฺปรายา”ติ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน วิปสฺสนาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ชานิตฺวา มชฺฌิมปฏิปทํ สมฺมาปฏิปนฺนา, ตาย สมฺมาปฏิปตฺติยาฯ **ตตฺร จ นาเหสุ**นฺติ ตตฺร ตสฺมิํ อนฺตทฺวเย ปติตา น อเหสุํ, ตํ อนฺตทฺวยํ ปชหิํสูติ อโตฺถฯ **เตน จ นามญฺญิํสู**ติ เตน อนฺตทฺวยปหาเนน “มม อิทํ อนฺตทฺวยปหานํ, อหํ อนฺตทฺวยํ ปหาสิํ, อิมินา อนฺตทฺวยปหาเนน เสโยฺย”ติอาทินา ตณฺหาทิฏฺฐิมานมญฺญนาวเสน น อมญฺญิํสุ สพฺพมญฺญนานํ สมฺมเทว ปหีนตฺตาฯ เอตฺถ จ อคฺคผเล ฐิเต อริยปุคฺคเล สนฺธาย “ตตฺร จ นาเหสุํ, เตน จ นามญฺญิํสู”ติ อตีตกาลวเสน อยํ เทสนา ปวตฺตา, มคฺคกฺขเณ ปน อธิเปฺปเต วตฺตมานกาลวเสเนว วตฺตพฺพํ สิยาฯ **วฏฺฏํ เตสํ นตฺถิ ปญฺญาปนายา**ติ เย เอวํ ปหีนสพฺพมญฺญนา อุตฺตมปุริสา, เตสํ อนุปาทาปรินิพฺพุตานํ กมฺมวิปากกิเลสวเสน ติวิธมฺปิ วฏฺฏํ นตฺถิ ปญฺญาปนาย, วตฺตมานกฺขนฺธเภทโต อุทฺธํ อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท อปญฺญตฺติกภาวเมว คจฺฉตีติ อโตฺถฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุปาติธาวนฺติสุตฺตวณฺณนา

๕๙. นวเม **รตฺตนฺธการติมิสาย**นฺติ รตฺติยํ อนฺธกาเร มหาติมิสายํฯ รตฺตีปิ หิ อนฺธการวิรหิตา โหติ, ยา ปุณฺณมาย รตฺติ ชุโณฺหภาสิตาฯ อนฺธกาโรปิ “ติมิสา”ติ น วตฺตโพฺพ โหติ อพฺภมหิกาทิอุปกฺกิเลสวิรหิเต เทเวฯ มหนฺธกาโร หิ “ติมิสา”ติ วุจฺจติฯ อยํ ปน อมาวสี รตฺติ เทโว จ เมฆปฏลสญฺฉโนฺนฯ เตน วุตฺตํ – “รตฺตนฺธการติมิสายนฺติ รตฺติยา อนฺธกาเร มหาติมิสาย”นฺติฯ **อโพฺภกาเส**ติ อปฺปฏิจฺฉเนฺน โอกาเส วิหารงฺคเณฯ **เตลปฺปทีเปสุ ฌายมาเนสู**ติ เตลปโชฺชเตสุ ชลมาเนสุฯ

นนุ จ ภควโต พฺยามปฺปภา ปกติยา พฺยามมตฺตปฺปเทสํ อภิพฺยาเปตฺวา จนฺทิมสูริยาโลกํ อภิภวิตฺวา ฆนพหลํ พุทฺธาโลกํ วิสฺสชฺเชนฺตี อนฺธการํ วิธมิตฺวา ติฏฺฐติ, กายปฺปภาปิ นีลปีตา ทิวเสน ฉพฺพณฺณฆนพุทฺธรสฺมิโย วิสฺสชฺเชตฺวา ปกติยาว สมนฺตโต อสีติหตฺถปฺปเทสํ โอภาเสนฺตี ติฏฺฐติ, เอวํ พุทฺธาโลเกเนว เอโกภาสภูเต ภควโต นิสินฺนกาเส ปทีปกรเณ กิจฺจํ นตฺถีติ? สจฺจํ นตฺถิ, ตถาปิ ปุญฺญตฺถิกา อุปาสกา ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปูชากรณตฺถํ เทวสิกํ เตลปฺปทีปํ อุปฏฺฐเปนฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ – สามญฺญผเลปิ ‘‘เอเต มณฺฑลมาเล ทีปา ฌายนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๕๙)ฯ ‘‘รตฺตนฺธการติมิสาย’’นฺติ อิทมฺปิ ตสฺสา รตฺติยา สภาวกิตฺตนตฺถํ วุตฺตํ, น ปน ภควโต นิสินฺนกาสสฺส อนฺธการภาวโตฯ ปูชากรณตฺถเมว หิ ตทาปิ อุปาสเกหิ ปทีปา การิตาฯ

ตสฺมิญฺหิ ทิวเส สาวตฺถิวาสิโน พหู อุปาสกา ปาโตว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา วิหารํ คนฺตฺวา อุโปสถงฺคานิ สมาทิยิตฺวา พุทฺธปฺปมุขํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิมนฺเตตฺวา นครํ ปวิสิตฺวา มหาทานานิ ปวเตฺตตฺวา ภควนฺตํ ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อนุคนฺตฺวา นิวตฺติตฺวา อตฺตโน อตฺตโน เคหานิ คนฺตฺวา สยมฺปิ ปริภุญฺชิตฺวา สุทฺธวตฺถนิวตฺถา สุทฺธุตฺตราสงฺคา คนฺธมาลาทิหตฺถา วิหารํ คนฺตฺวา ภควนฺตํ ปูเชตฺวา เกจิ มโนภาวนีเย ภิกฺขู ปยิรุปาสนฺตา เกจิ โยนิโสมนสิกโรนฺตา ทิวสภาคํ วีตินาเมสุํฯ เต สายนฺหสมเย ภควโต สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา สตฺถริ ธมฺมสภามณฺฑปโต ปฏฺฐาย คนฺธกุฏิสมีเป อโชฺฌกาเส ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิเนฺน, ภิกฺขุสเงฺฆ จ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรุปาสเนฺต อุโปสถวิโสธนตฺถเญฺจว โยนิโสมนสิการปริพฺรูหนตฺถญฺจ นครํ อคนฺตฺวา วิหาเรเยว วสิตุกามา โอหียิํสุฯ อถ เต ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ปูชากรณตฺถํ พหู เตลปฺปทีเป อาโรเปตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อญฺชลิํ กตฺวา ภิกฺขูนํ ปริยเนฺต นิสินฺนา กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ, ‘‘ภเนฺต, อิเม ติตฺถิยา นานาวิธานิ ทิฏฺฐิคตานิ อภินิวิสฺส โวหรนฺติ, ตถา โวหรนฺตา จ กทาจิ สสฺสตํ, กทาจิ อสสฺสตํ, อุเจฺฉทาทีสุ อญฺญตรนฺติ เอกสฺมิํเยว อฏฺฐตฺวา นวนวานิ ทิฏฺฐิคตานิ ‘อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ’นฺติ ปคฺคยฺห ติฏฺฐนฺติ อุมฺมตฺตกสทิสา, เตสํ ตถา อภินิวิฏฺฐานํ กา คติ, โก อภิสมฺปราโย’’ติฯ เตน จ สมเยน พหู ปฏงฺคปาณกา ปตนฺตา ปตนฺตา เตสุ เตลปฺปทีเปสุ นิปตนฺติฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน สมฺพหุลา อธิปาตกา’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **อธิปาตกา**ติ ปฏงฺคปาณกา, เย ‘‘สลภา’’ติปิ วุจฺจนฺติฯ เต หิ ทีปสิขํ อธิปตนโต ‘‘อธิปาตกา’’ติ อธิเปฺปตาฯ **อาปาตปริปาต**นฺติ อาปาตํ ปริปาตํ, อาปติตฺวา อาปติตฺวา ปริปติตฺวา ปริปติตฺวา, อภิมุขปาตเญฺจว ปริพฺภมิตฺวา ปาตญฺจ กตฺวาติ อโตฺถฯ ‘‘อาปาเถ ปริปาต’’นฺติ เกจิ ปฐนฺติ, อาปาเถ ปทีปสฺส อตฺตโน อาปาถคมเน สติ ปริปติตฺวา ปริปติตฺวาติ อโตฺถฯ **อนย**นฺติ อวฑฺฒิํ ทุกฺขํฯ **พฺยสน**นฺติ วินาสํฯ ปุริมปเทน หิ มรณมตฺตํ ทุกฺขํ, ปจฺฉิมปเทน มรณํ เตสํ ทีเปติฯ ตตฺถ เกจิ ปาณกา สห ปตเนน มริํสุ, เกจิ มรณมตฺตํ ทุกฺขํ อาปชฺชิํสุฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อธิปาตกปาณกานํ อตฺตหิตํ อชานนฺตานํ อตฺตุปกฺกมวเสน นิรตฺถกพฺยสนาปตฺติํ วิทิตฺวา เตสํ วิย ทิฏฺฐิคติกานํ ทิฏฺฐาภินิเวเสน อนยพฺยสนาปตฺติทีปกํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **อุปาติธาวนฺติ น สารเมนฺตี**ติ สีลสมาธิปญฺญาวิมุตฺติอาทิเภทํ สารํ น เอนฺติ, จตุสจฺจาภิสมยวเสน น อธิคจฺฉนฺติฯ ตสฺมิํ ปน สอุปาเย สาเร ติฏฺฐเนฺตเยว วิมุตฺตาภิลาสาย ตํ อุเปนฺตา วิย หุตฺวาปิ ทิฏฺฐิวิปลฺลาเสน อติธาวนฺติ อติกฺกมิตฺวา คจฺฉนฺติ, ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ ‘‘นิจฺจํ สุภํ สุขํ อตฺตา’’ติ อภินิวิสิตฺวา คณฺหนฺตาติ อโตฺถฯ **นวํ นวํ พนฺธนํ พฺรูหยนฺตี**ติ ตถา

คณฺหนฺตา จ ตณฺหาทิฏฺฐิสงฺขาตํ นวํ นวํ พนฺธนํ พฺรูหยนฺติ วฑฺฒยนฺติฯ **ปตนฺติ ปโชฺชตมิวาธิปาตกา, ทิฏฺฐ สุเต อิติเหเก นิวิฏฺฐา**ติ เอวํ ตณฺหาทิฏฺฐิพนฺธเนหิ พทฺธตฺตา เอเก สมณพฺราหฺมณา ทิฏฺฐ อตฺตนา จกฺขุวิญฺญาเณน ทิฏฺฐิทสฺสเนเนว วา ทิฏฺฐ อนุสฺสวูปลพฺภมตฺตเนว จ สุเต ''อิติห เอกนฺตโต เอวเมต''นฺติ นิวิฏฺฐา ทิฏฺฐาภินิเวเสน ''สสฺสต''นฺติอาทินา อภินิวิฏฺฐา, เอกนฺตหิตํ วา นิสฺสรณํ อชานนฺตา ราคาทีหิ เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิตฺตํ ภวตฺตยสงฺขาตํ องฺคารกาสุํเยว อิเม วิย อธิปาตกา อิมํ ปโชฺชตํ ปตนฺติ, น ตโต สีสํ อุกฺขิปิตุํ สโกฺกนฺตีติ อโตฺถฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุปฺปชฺชนฺติสุตฺตวณฺณนา

๖๐. ทสเม **ยาวกีว**นฺติ ยตฺตกํ กาลํฯ **ยโต**ติ ยทา, ยโต ปฏฺฐาย, ยสฺมิํ กาเลติ วา อโตฺถฯ **เอวเมตํ, อานนฺทา**ติ, อานนฺท, ตถาคเต อุปฺปเนฺน ตถาคตสฺส ตถาคตสาวกานํเยว จ ลาภสกฺกาโร อภิวฑฺฒติ, ติตฺถิยา ปน นิเตฺตชา วิหตปฺปภา ปหีนลาภสกฺการา โหนฺตีติ ยํ ตยา วุตฺตํ, เอตํ เอวํ, น เอตสฺส อญฺญถาภาโวฯ จกฺกวตฺติโน หิ จกฺกรตนสฺส ปาตุภาเวน โลโก จกฺกรตนํ มุญฺจิตฺวา อญฺญตฺถ ปูชาสกฺการสมฺมานํ น ปวเตฺตติ, จกฺกรตนเมว ปน สโพฺพ โลโก สพฺพภาเวหิ สกฺกโรติ ครุํ กโรติ มาเนติ ปูเชติฯ อิติ วฏฺฏฐานุสาริปุญฺญมตฺตนิสฺสนฺทสฺสปิ ตาว มหโนฺต อานุภาโว, กิมงฺคํ ปน วิวฏฺฏฐานุสาริปุญฺญผลูปตฺถมฺภสฺส อนนฺตาปริเมยฺยคุณคณาธารสฺส พุทฺธรตนสฺส ธมฺมรตนสฺส สงฺฆรตนสฺส จาติ ทเสฺสติฯ

ภควา หิ สมฺมาสโมฺพธิํ ปตฺวา ปวตฺตวรธมฺมจโกฺก อนุกฺกเมน โลเก เอกสฏฺฐิยา อรหเนฺตสุ ชาเตสุ สฏฺฐิ อรหเนฺต ชนปทจาริกาย วิสฺสเชฺชตฺวา อุรุเวลํ ปตฺวา อุรุเวลกสฺสปปฺปมุเข สหสฺสชฏิเล อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปตฺวา เตหิ ปริวุโต ลฏฺฐิวนุยฺยาเน นิสีทิตฺวา พิมฺพิสารปฺปมุขานํ องฺคมคธวาสีนํ ทฺวาทส นหุตานิ สาสเน โอตาเรตฺวา ยทา ราชคเห วิหาสิ, ตโต ปฏฺฐาย ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ ยถา ยถา อุปรูปริ อุฬารลาภสกฺกาโร อภิวฑฺฒติ, ตถา ตถา สพฺพติตฺถิยานํ ลาภสกฺกาโร ปริหายิ เอวฯ

อเถกทิวสํ อายสฺมา อานโนฺท ทิวาฏฺฐาเน นิสิโนฺน ภควโต จ อริยสงฺฆสฺส จ สมฺมาปฏิปตฺติํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปีติโสมนสฺสชาโต ''กถํ นุ โข ติตฺถิยาน''นฺติ เตสํ ปฏิปตฺติํ อาวเชฺชสิฯ อถสฺส เนสํ สพฺพถาปิ ทุปฺปฏิปตฺติเยว อุปฏฺฐาสิฯ โส ''เอวํมหานุภาเว นาม ปุญฺญูปนิสฺสยสฺส ธมฺมานุธมฺมปฺปฏิปตฺติยา จ อุกฺกํสปารมิปฺปเตฺต ภควติ, อริยสเงฺฆ จ ธรเนฺต กถํ อิเม อญฺญติตฺถิยา เอวํ ทุปฺปฏิปนฺนา อกตปุญฺญา วรากา ลาภิโน สกฺกตา ภวิสฺสนฺตี''ติ ติตฺถิยานํ ลาภสกฺการหานิํ นิสฺสาย การุญฺญํ อุปฺปาเทตฺวา อถ อตฺตโน ปริวิตกฺกํ ''ยาวกีวญฺจ, ภเนฺต''ติอาทินา ภควโต อาโรเจสิฯ ภควา จ ตํ, ''อานนฺท, ตยา มิจฺฉา ปริวิตกฺกิต''นฺติ อวตฺวา สุวณฺณาลิงฺคสทิสํ คีวํ อุนฺนาเมตฺวา สุปุปฺผิตสตปตฺตสสฺสิริกํ มหามุขํ อภิปฺปสนฺนตรํ กตฺวา ''เอวเมตํ, อานนฺทา''ติ สมฺปหํสิตฺวา ''ยาวกีวญฺจา''ติอาทินา ตสฺส วจนํ ปจฺจนุโมทิฯ เตน วุตฺตํ – **''อถ โข อายสฺมา อานโนฺท...เป.... ภิกฺขุสโงฺฆ จา''**ติฯ อถ ภควา ตสฺสํ อฏฺฐุปฺปตฺติยํ อตีเตปิ มยิ อนุปฺปเนฺน เอกเจฺจ นีจชนา สมฺมานํ ลภิตฺวา มม อุปฺปาทโต ปฏฺฐาย หตลาภสกฺการา อเหสุนฺติ **พาเวรุชาตกํ** (ชา. ๑.๔.๑๕๓ อาทโย) กเถสิฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ ทิฏฺฐิคติกานํ ตาว สกฺการสมฺมาโน ยาว น สมฺมาสมฺพุทฺธา โลเก อุปฺปชฺชนฺติ, เตสํ ปน อุปฺปาทโต ปฏฺฐาย เต หตลาภสกฺการา นิปฺปภา นิเตฺตชาว โหนฺติ,

ทุปฺปฏิปตฺติยา ทุกฺขโต จ น มุจฺจนฺตีติ เอตมตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **โอภาสติ ตาว โส กิมี**ติ โส ขชฺชูปนกกิมิ ตาวเทว โอภาสติ โชตติ ทิพฺพติฯ **ยาว น อุนฺนมเต ปภงฺกโร**ติ ตีสุปิ มหาทีเปสุ เอกกฺขเณ อาโลกกรเณน ‘‘ปภงฺกโร’’ติ ลทฺธนาโม สูริโย ยาว น อุคฺคมติ น อุเทติฯ อนุคฺคเต หิ สูริเย ลโทฺธกาสา ขชฺชูปนกา วิปริวตฺตมานาปิ กณฺฎกผลสทิสา ตมสิ วิโชฺชตนฺติฯ **ส เวโรจนมฺหิ อุคฺคเต, หตปฺปโภ โหติ น จาปิ ภาสตี**ติ สมนฺตโต อนฺธการํ วิธมิตฺวา กิรณสหเสฺสน วิโรจนสภาวตาย เวโรจนนามเก อาทิเจฺจ อุฏฺฐิเต โส ขชฺชูปนโก หตปฺปโภ นิเตฺตโช กาฬโก โหติ, รตฺตนฺธกาเร วิย น ภาสติ น ทิพฺพติฯ

เอวํ โอภาสิตเมว ตกฺกิกานนฺติ ยถา เตน ขชฺชูปนเกน สูริยุคฺคมนโต ปุเรเยว โอภาสิตํ โหติ, เอวํ ตเกฺกตฺวา วิตเกฺกตฺวา ปริกปฺปนมเตฺตน ทิฏฺฐีนํ คหณโต ‘‘ตกฺกิกา’’ติ ลทฺธนาเมหิ ติตฺถิเยหิ โอภาสิตํ อตฺตโน สมยเตเชน ทีเปตฺวา อธิฏฺฐิตํ ตาว, **ยาว สมฺมาสมฺพุทฺธา โลเก นุปฺปชฺชนฺติฯ น ตกฺกิกา สุชฺฌนฺติ น จาปิ สาวกา**ติ ยทา ปน สมฺมาสมฺพุทฺธา โลเก อุปฺปชฺชนฺติ, ตทา ทิฏฺฐิคติกา น สุชฺฌนฺติ น โสภนฺติ, น จาปิ เตสํ สาวกา โสภนฺติ, อญฺญทตฺถุ วิหตโสภา รตฺติขิตฺตา วิย สรา น ปญฺญายเนฺตวฯ อถ วา ยาว สมฺมาสมฺพุทฺธา โลเก นุปฺปชฺชนฺติ, ตาวเทว ตกฺกิกานํ โอภาสิตํ อตฺตโน สมเยน โชตนํ พาลลาปนํ, น ตโต ปรํฯ กสฺมา? ยสฺมา น ตกฺกิกา สุชฺฌนฺติ, น จาปิ สาวกาฯ เต หิ ทุรกฺขาตธมฺมวินยา สมฺมาปฏิปตฺติรหิตา น สํสารโต สุชฺฌนฺติ อนิยฺยานิกสาสนตฺตาฯ เตนาห **‘‘ทุทฺทิฏฺฐี น ทุกฺขา ปมุจฺจเร’’**ติฯ ตกฺกิกา หิ อยาถาวลทฺธิกตาย ทุทฺทิฏฺฐิโน มิจฺฉาภินิวิฏฺฐทิฏฺฐิกา วิปรีตทสฺสนา ตํ ทิฏฺฐึ อนิสฺสชฺชิตฺวา สํสารทุกฺขโต น กทาจิปิ มุจฺจนฺตีติฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ ชจฺจนฺธวคฺควณฺณนาฯ

๗. จูฬวคฺค

๑. ปฐมลกุณฺฑกภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๖๑. จูฬวคฺคสฺส ปฐเม **ลกุณฺฑกภทฺทิย**นฺติ เอตฺถ **ภทฺทิโย**ติ ตสฺส อายสฺมโต นามํ, กายสฺส ปน รสฺสตฺตา ‘‘ลกุณฺฑกภทฺทิโย’’ติ นํ สญฺชานนฺติฯ โส กิร สาวตฺถิวาสี กุลปุตฺโต มหทฺธโน มหาโภโค รูเปน อปาสาทิโก ทุพฺพโณฺณ ทุทฺทสิโก โอโกฏิมโกฯ โส เอกทิวสํ สตฺถริ เชตวเน วิหรเนฺต อุปาสเกหิ สทฺธิํ วิหารํ คนฺตฺวา ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปฏิลทฺธสโทฺธ ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท สตฺถุ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรเนฺต โสต าปตฺติผลํ ปาปุณิฯ ตทา เสกฺขา ภิกฺขู เยภุเยฺยน อายสฺมนฺตํ สาริปุตฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อุปริ มคฺคตฺถาย กมฺมฏฺฐานํ ยาจนฺติ, ธมฺมเทสนํ ยาจนฺติ, ปญฺหํ ปุจฺฉนฺติฯ โส เตสํ อธิปฺปายํ ปูเร โนฺต กมฺมฏฺฐานํ อาจิกฺขติ, ธมฺมํ เทเสติ, ปญฺหํ วิสฺสเชฺชติฯ เต ฆเฎนฺตา วายมนฺตา อเปฺปก เจฺจ สกทาคามิผลํ, อเปฺปกเจฺจ อนาคามิผลํ, อเปฺปกเจฺจ อรหตฺตํ, อเปฺปกเจฺจ ติโสฺส วิชฺชา, อเปฺปกเจฺจ ฉฬภิญฺญา, อเปฺปกเจฺจ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา อธิคจฺฉนฺติฯ เต ทิสฺวา ล กุณฺฑกภทฺทิโยปิ เสโข สมาโน กาลํ ญตฺวา อตฺตโน จิตฺตกลฺลตญฺจ สเลฺลขญฺจ ปจฺจเวกฺขิตฺ วา ธมฺมเสนาปติํ อุปสงฺกมิตฺวา กตปฏิสนฺถาโร สโมฺมทมาโน ธมฺมเทสนํ ยาจิฯ โสปิสฺส อชฺฌาสยสฺส อนุรูปํ กถํ กเถสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา สาริปุโตฺต อายสฺมนฺตํ ลกุณฺฑกภทฺทิยํ อเนกปริยาเยน ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสตี’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **อเนกปริยาเยนา**ติ ‘‘อิติปิ ปญฺจกฺขนฺธา อนิจฺจา, อิติปิ ทุกฺขา, อิติปิ อนตฺตา’’ติ เอวํ อเนเกหิ การเณหิฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติ ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อุทยพฺพยาทิปกา สนิยา ธมฺมิยา กถายฯ **สนฺทเสฺสตี**ติ ตานิเยว อนิจฺจาทิลกฺขณานิ อุทยพฺพยาทิเก จ สมฺมา ทเสฺสติ, หเตฺถน คเหตฺวา วิย ปจฺจกฺขโต ทเสฺสติฯ **สมาทเปตี**ติ ตตฺถ ลกฺขณารมฺมณิกํ วิปสฺ สนํ สมฺมา อาทเปติ, ยถา วีถิปฏิปนฺนา หุตฺวา ปวตฺตติ, เอวํ คณฺหาเปติฯ **สมุเตฺตเชตี**ติ วิปสฺ สนาย อารทฺธาย สงฺขารานํ อุทยพฺพยาทีสุ อุปฏฺฐหเนฺตสุ ยถากาลํ ปคฺคหนิคฺคหสมฺเปกฺ ขเณหิ โพชฺฌงฺคานํ อนุปวตฺตเนน ภาวนํ มชฺฌิมํ วีถิํ โอตาเรตฺวา ยถา วิปสฺสนาญาณํ สูรํ ป สนฺนํ หุตฺวา วหติ, เอวํ อินฺทฺริยานํ วิสทภาวกรเณน วิปสฺสนาจิตฺตํ สมฺมา อุเตฺตเชติ, วิสทาปน วเสน โวทเปติฯ **สมฺปหํเสตี**ติ ตถา ปวตฺติยมานาย วิปสฺสนาย สมฺปฺปวตฺตภาวนาวเสน เจว อุปริลทฺธพฺพภาวนาพเลน จ จิตฺตํ สมฺมา ปหํเสติ, ลทฺธสฺสาทวเสน วา สุฏฺฐุ โตเสติฯ **อนุปา ทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจี**ติ ยถา ยถา ธมฺมเสนาปติ ธมฺมํ เทเสติ, ตถา ตถา ตถลกฺขณํ วิ ปสฺสนฺตสฺส เถรสฺส จ เทสนานุภาเวน, อตฺตโน จ อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตา เทสนานุสาเรน ญาเณ อนุปวตฺตเนฺต กามาสวาทีสุ กญฺจิ อาสวํ อคฺคเหตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยาว อนวเสสโต จิตฺตํ วิมุจฺจิ, อรหตฺตผลํ สจฺฉากาสีติ อโตฺถฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต ลกุณฺฑกภทฺทิยสฺส อญฺญาราธนสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺ พาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **อุทฺธ**นฺติ รูปธาตุยา อรูปธาตุยา จฯ **อโธ**ติ กามธาตุยาฯ **สพฺพธี**ติ สพฺพสฺมิมฺปิ สงฺ ขารคเตฯ **วิปฺปมุโตฺต**ติ ปุพฺพภาเค วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา อปรภาเค สมุเจฺฉทปฏิปสฺสทฺธิวิมุตฺ ตีหิ สพฺพปฺปกาเรน วิมุโตฺตฯ เอตฺถ จ **อุทฺธํ วิปฺปมุโตฺต**ติ เอเตน ปญฺจุทฺธมฺภาคิยสํโยชน ปหานํ ทเสฺสติฯ **อโธ วิปฺปมุโตฺต**ติ เอเตน ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนปหานํฯ **สพฺพธิ วิปฺปมุ โตฺต**ติ เอเตน อวสิฏฺฐสพฺพากุสลปหานํ ทเสฺสติฯ อถ วา **อุทฺธ**นฺติ อนาคตกาลคฺคหณํฯ

อโธติ อตีตกาลคฺคหณํฯ อุภยคฺคหเณเนว ตทุภยปฏิสํยุตฺตตฺตา ปจฺจุปฺปนฺโนฺน อทฺธา คหิโต โหติ, ตตฺถ อนาคตกาลคฺคหเณน อนาคตกฺขนฺธายตนธาตุโย คหิตาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **สพฺพธี**ติ กามภวาทิเก สพฺพสฺมึ ภเวฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อนาคโต อตีโต ปจฺจุปฺปนฺโนฺน ติ เอวํ ติยทฺธสงฺคหิเต สพฺพสฺมึ ภเว วิปฺปมุตฺโตฺตติฯ

อยํหมสฺมีติ อนานุปสฺสีติ โย เอวํ วิปฺปมุตฺโต, โส รูปเวทนาทีสุ ‘‘อยํ นาม ธมฺโม อหมสฺมี’’ติ ทิฏฺฐิมานมญฺญนาวเสน เอวํ นานุปสฺสติฯ ตสฺส ตถา ทสฺสเน การณํ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา **อยํหมสฺมีติ อนานุปสฺสี**ติ อิทํ ยถาวุตฺตาย วิมุตฺติยา อธิคมุปายทีปนํฯ ติยทฺธสงฺคหิเต เตภูมเก สงฺขาเร ‘‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ ปวตฺตนสภาวาย มญฺญนาย อนธิฏฺฐานํ กตฺวา ‘‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เม โส อตฺตา’’ติ เอวํ อุปฺปชฺชมานา ยา ปุพฺพภาควุฏฺฐานคามินี วิปสฺสนา, สา วิมุตฺติยา ปทฏฺฐานํฯ **เอวํ วิมุตฺโต อุทตาริ โอฆํ, อติณฺณปุพฺพํ อปุนพฺภวายา**ติ เอวํ ทสหิ สํโยชเนหิ สพฺพากุสเลหิ จ สพฺพถา วิมุตฺโต อรหา อริยมคฺคาธิคมนโต ปุเพฺพ สุปินนฺเตปิ อติณฺณปุพฺพํ กาโมฆํ ภโวฆํ ทิฏฺโฐฆํ อวิโชฺชฆนฺติ อิมํ จตุพฺพิธํ โอฆํ, สํสารมโหฆเมว วา อปุนพฺภวาย อนุปาทิเสสาย นิพฺพานาย อุทตาริ อุตฺติโณฺณ, อุตฺตริตฺวา ปาเร ฐิโตติ อโตฺถฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยลกุณฺฑกภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๖๒. ทุติเย **เสขํ มญฺญมาโน**ติ ‘‘เสโข อย’’นฺติ มญฺญมาโนฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – สิกฺขตีติ เสโขฯ กึ สิกฺขติ? อธิสีลํ อธิจิตฺตํ อธิปญฺญญฺจฯ อถ วา สิกฺขนํ สิกฺขา, สา เอตสฺส สีลนฺติ เสโขฯ โส หิ อปริโยสิตสิกฺขตฺตา ตทธิมุตฺตตฺตา จ เอกนฺเตน สิกฺขนสีโล, น ปรินิฏฺฐิตสิโกฺข อเสโข วิย ตตฺถ ปฏิปฺปสฺสทฺธุสฺสุโกฺก, นาปิ วิสฺสฏฺฐสิโกฺข ปจฺรชโน วิย ตตฺถ อนธิมุโตฺตฯ อถ วา อริยาย ชาติยา ตีสุ สิกฺขาสุ ชาโต, ตตฺถ วา ภโวติ เสโขฯ **ภิโยฺยโสมตฺตายา**ติ ปมาณโต อุตฺตริ, ปมาณํ อติกฺกมิตฺวา อธิกตรนฺติ อโตฺถฯ อายสฺมา หิ ลกุณฺฑกภทฺทิโย ปฐมสุเตฺต วุเตฺตน วิธินา ปฐโมวาเทน ยถานิสิโนฺนว อาสวกฺขยปฺปโตฺตฯ ธมฺมเสนาปติ ปน ตสฺส ตํ อรหตฺตปฺปตฺตึ อนาวชฺชเนน อชานิตฺวา ‘‘เสโขเยวา’’ติ มญฺญมาโน อปฺปํ ยาจิโต พหุํ ททมาโน อุฬารปุริโส วิย ภิโยฺย ภิโยฺย อเนกปริยาเยน อาสวกฺขยาย ธมฺมํ กเถติเยวฯ อายสฺมาปิ ลกุณฺฑกภทฺทิโย ‘‘กตกิโจฺจ ทานาหํ, กึ อิมินา โอวาเทนา’’ติ อจิเนฺตตฺวา สทฺธมฺมคารเวน ปุเพฺพ วิย สกฺกจฺจํ สุณาติเยวฯ ตํ ทิสฺวา ภควา คนฺธกุฏิยํ นิสิโนฺนเยว พุทฺธานุภาเวน ยถา ธมฺมเสนาปติ ตสฺส กิเลสกฺขยํ ชานาติ, ตถา กตฺวา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เตน โข ปน สมเยนา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตเมวฯ

คาถายํ ปน **อเจฺฉจฺฉิ วฏฺฏ**นฺติ อนวเสสโต กิเลสวฏฺฏํ สมุจฺฉินฺทิ, ฉินฺทนฺโต จ กิเลสวเฏฺฏ กมฺมวฏฺฏมฺปิ ฉินฺนเมวฯ **พฺยคา นิราส**นฺติ อาสา วุจฺจติ ตณฺหา, นตฺถิ เอตฺถ อาสาติ นิราสํ, นิพฺพานํฯ ตํ นิราสํ วิเสเสน อคา อธิคโตติ พฺยคา, อคฺคมคฺคสฺส อธิคตตฺตา ปุน อธิคมการเณน วินา อธิคโตติ อโตฺถฯ ยสฺมา ตณฺหา ทุกฺขสมุทยภูตา, ตาย ปหีนาย อปฺปหีโน นาม กิเลโส นตฺถิ, ตสฺมาสฺส ตณฺหาปหานํ สวิเสสํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘วิสุกฺขา สริตา น สนฺทตี’’**ติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ – จตุตฺถสูริยปาตุภาเวน วิย มหานทิโย จตุตฺถมคฺคญาณุปฺปาเทน อนวเสสโต วิสุกฺขา วิโสสิตา ตณฺหาสริตา นที น สนฺทติ, อิโต ปฏฺฐาย น ปวตฺตติฯ ตณฺหา หิ ‘‘สริตา’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห – ‘‘สริตานิ สิเนหิตานิ จ, โสมนสฺสานิ ภวนฺติ ชนฺตุโน’’ติ (ธ. ป. ๓๔๑), ‘‘สริตา วิสตฺติกา’’ติ (ธ. ส. ๑๐๖๕; มหานิ. ๓) จฯ **ฉินฺนํ วฏฺฏํ น วตฺตตี**ติ เอวํ กิเลส

วฏฺฏสมุจฺเฉเทน ฉินฺนํ วฏฺฏํ อนุปฺปาทธมฺมตํ อวิปากธมฺมตญฺจ อาปาทเนน อุปจฺฉินฺนํ กมฺมวฏฺฏํ น วตฺตติ น ปวตฺตติฯ **เอเสวนฺโต ทุกฺขสฺสา**ติ ยเทตํ สพฺพโส กิเลสวฏฺฏาภาวโต กมฺมวฏฺฏสฺส อปฺปวตฺตนํ, โส อายตึ วิปากวฏฺฏสฺส เอกํเสเนว อนุปฺปาโท เอว สกลสฺสาปิ สํสารทุกฺขสฺส อนฺโต ปริเจฺฉโท ปริวฏุมภาโวติฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ปฐมสตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๓. ตติเย **กาเมสู**ติ วตฺถุกาเมสุฯ **อติเวลนฺ**ติ เวลํ อติกฺกมิตฺวาฯ **สตฺตา**ติ อโยนิโสมนสิการพหุลตาย วิชฺชมานมฺปิ อาทีนวํ อโนโลเกตฺวา อสฺสาทเมว สริตฺวา สชฺชนวเสน สตฺตา, อาสตฺตา ลคฺคาติ อโตฺถฯ **รตฺตา**ติ วตฺถํ วิย รงฺคชาเตน จิตฺตสฺส วิปริณามกรเณน ฉนฺทราเคน รตฺตา สารตฺตาฯ **คิทฺธา**ติ อภิกงฺขนสภาเวน อภิชฺฌเนน คิทฺธา เคธํ อาปนฺนาฯ **คธิตา**ติ ราคมุจฺฉิตา วิย ทุโมฺมจนียภาเวน ตตฺถ ปฏิพทฺธาฯ **มุจฺฉิตา**ติ กิเลสวเสน วิสญฺญีภูตา วิย อนญฺญกิจฺจา มุจฺฉํ โมหํ อาปนฺนาฯ **อโชฺฌปนฺนา**ติ อนญฺญสาธารเณ วิย กตฺวา คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา ฐิตาฯ **สมฺมตฺตกชาตา**ติ กาเมสุ ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺตา อปฺปสุขเวทนาย สมฺมตฺตกา สุฏฺฐุ มตฺตกา ชาตาฯ ‘‘สโมฺมทกชาตา’’ติปิ ปาโฐ, ชาตสโมฺมทนา อุปฺปนฺนปหํสาติ อโตฺถฯ สเพฺพหิปิ ปเทหิ เตสํ ตณฺหาธิปนฺนตํเยว วทติฯ เอตฺถ จ ปฐมํ ‘‘กาเมสู’’ติ วตฺวา ปุนปิ ‘‘กาเมสู’’ติ วจนํ เตสํ สตฺตานํ ตทธิมุตฺติทีปนตฺถํฯ เตน สพฺพิริยาปเถสุ กามคุณสมงฺคิโน หุตฺวา ตทา วิหรึสูติ ทเสฺสติฯ

ตสฺมิญฺหิ สมเย ฐเปตฺวา อริยสาวเก สเพฺพ สาวตฺถิวาสิโน อุสฺสวํ โฆเสตฺวา ยถาวิภวํ อาปานภูมึ สเชฺชตฺวา ภุญฺชนฺตา ปิวนฺตา อาวิ เจว รโห จ กาเม ปริภุญฺชนฺตา อินฺทฺริยานิ ปริจาเรนฺตา กาเมสุ ปาตพฺยตํ อาปชฺชึสุฯ ภิกฺขู สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จรนฺตา ตตฺถ ตตฺถ เคเห อารามุยฺยานาทีสุ จ มนุเสฺส อุสฺสวํ โฆเสตฺวา กามนิเนฺน ตถา ปฏิปชฺชเนฺต ทิสฺวา ‘‘วิหารํ คนฺตฺวา สณฺหสุขุมํ ธมฺมํ ลภิสฺสามา’’ติ ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข สมฺพหุลา ภิกฺขู...เป.... กาเมสุ วิหรนฺตี’’**ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เตสํ มนุสฺสานํ อาปานภูมิรมณีเยสุ มหาปริฬาเหสุ อเนกานตฺถานุพเนฺธสุ โฆราสยฺหกฏุกผเลสุ กาเมสุ อนาทีนวทสฺสิตํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา กามานเญฺจว กิเลสานญฺจ อาทีนววิภาวนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **กาเมสุ สตฺตา**ติ วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมน รตฺตา มตฺตา สตฺตา วิสตฺตา ลคฺคา ลคฺคิตา สํยุตฺตาฯ **กามสงฺคสตฺตา**ติ ตาเยว กามสตฺติยา วตฺถุกาเมสุ ราคสเงฺคน เจว ทิฏฺฐิมานโทสอวิชฺชาสเงฺคหิ จ สตฺตา อาสตฺตาฯ **สํโยชเน วชฺชมปสฺสมานา**ติ กมฺมวฏฺฏํ วิปากวเฏฺฏน, ภวาทิเก วา ภวนฺตราทีหิ, สเตฺต วา ทุเกฺขหิ สํโยชนโต พนฺธนโต สํโยชนนามเก กามราคาทิกิเลสชาเต สํโยชนีเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิตาย วฏฺฏทุกฺขมูลภาวาทิกํ วชฺชํ โทสํ อาทีนวํ อปสฺสนฺตาฯ **น หิ ชาตุ สํโยชนสงฺคสตฺตา, โอฆํ ตเรยฺยุํ วิปุลํ มหนฺตนฺ**ติ เอวํ อาทีนวทสฺสนาภาเวน สํโยชนสภาเวสุ สเงฺคสุ, สํโยชนสงฺขาเตหิ วา สเงฺคหิ เตสํ วิสเยสุ เตภูมกธเมฺมสุ สตฺตา วิปุลวิสยตาย อนาทิกาลตาย จ วิปุลํ วิตฺถิณฺณํ มหนฺตญฺจ กามาทิโอฆํ, สํสาโรฆเมว วา น กทาจิ ตเรยฺยุํ, เอกํเสเนว ตสฺส โอฆสฺส ปารํ น คเจฺฉยฺยุนฺติ อโตฺถฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. ทุติยสตฺตสุตฺตวณฺณนา

๖๔. จตุตฺเถ **อนฺธีกตา**ติ กามา นาม อนนฺธมฺปิ อนฺธํ กโรนฺติฯ

ยถาห –

‘‘ลุโทฺธ อตฺถํ น ชานาติ, ลุโทฺธ ธมฺมํ น ปสฺสติ;
อนฺธตมํ ตทา โหติ, ยํ โลโภ สหเต นร’’นฺติฯ (อิติวุ. ๘๘; มหานิ. ๕; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๘) –

ตสฺมา กาเมน อนนฺธาปิ อนฺธา กตาติ อนฺธีกตาฯ เสสํ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตนยเมวฯ ตตฺถ หิ มนุสฺสานํ ปวตฺติ ภิกฺขูหิ ทิสฺวา ภควโต อาโรจิตา, อิธ ภควตา สามํเยว ทิฎฺฐาติ อยเมว วิเสโสฯ สตฺถา สาวตฺถิโต นิกฺขมิตฺวา เชตวนํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค อจิรวติยํ นทิยํ มจฺฉพเนฺธหิ โอฑฺฑิตํ กุมินํ ปวิสิตฺวา นิกฺขนฺตุํ อสโกฺกเนฺต พหู มเจฺฉ ปสฺสิ, ตโต อปรภาเค เอกํ ขีรปกํ วจฺฉํ โครวํ กตฺวา อนุพนฺธิตฺวา ถญฺญปิปาสาย คีวํ ปสาเรตฺวา มาตุ อนฺตรสตฺถิยํ มุขํ อุปเนนฺตํ ปสฺสิฯ อถ ภควา วิหารํ ปวิสิตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน ปจฺฉิมํ วตฺถุทฺวยํ ปุริมสฺส อุปมานภาเวน คเหตฺวา อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **กามนฺธา**ติ วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมน อนฺธา วิจกฺขุกา กตาฯ **ชาลสญฺฉนฺนา**ติ สกตฺตภาวปรตฺตภาเวสุ อชฺฌตฺติกพาหิรายตเนสุ, ตนฺนิสฺสิเตสุ จ ธเมฺมสุ อตีตาทิวเสน อเนกเภทภิเนฺนสุ เหฎฺฐุปริยวเสน อปราปรํ อุปฺปตฺติยา อโนฺตคธานํ อนตฺถาวหโต จ ชาลภูตาย ตณฺหาย สุขุมจฺฉิเทฺทน ชาเลน ปริวุโต วิย อุทกรหโท สญฺฉนฺนา ปลิคุณฺฐิตา อโชฺฌตฺถฎาฯ **ตณฺหาฉทนฉาทิตา**ติ ตณฺหาสงฺขาเตน ฉทเนน เสวาลปณเกน วิย อุทกํ ฉาทิตา, ปฎิจฺฉนฺนา ปิหิตาติ อโตฺถฯ ปททฺวเยนาปิ กามจฺฉนฺทนีวรณนิวาริตกุสลจิตฺตาจารตํ ทเสฺสติฯ

ปมตฺตพนฺธุนา พทฺธาติ กิเลสมาเรน เทวปุตฺตมาเรน จ พทฺธาฯ ยทเคฺคน หิ กิเลสมาเรน พทฺธา, ตทเคฺคน เทวปุตฺตมาเรนปิ พทฺธา นาม โหนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส;
เตน ตํ พาธยิสฺสามิ, น เม สมณ โมกฺขสี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๕๑; มหาว. ๓๓);

นมุจิ กโณฺห ปมตฺตพนฺธูติ ตีณิ มารสฺส นามานิฯ เทวปุตฺตมาโรปิ หิ กิเลสมาโร วิย อนเตฺถน ปมเตฺต สเตฺต พนฺธตีติ ปมตฺตพนฺธุฯ ‘‘ปมตฺตา พนฺธเน พทฺธา’’ติปิ ปฐนฺติฯ ตตฺถ **พนฺธเน**ติ กามคุณพนฺธเนติ อโตฺถฯ **พทฺธาติ** นิยมิตาฯ ยถา กิํ? **มจฺฉาว กุมินามุเข** ยถา นาม มจฺฉพนฺธเกน โอฑฺฑิตสฺส กุมินสฺส มุเข ปวิฎฺฐา มจฺฉา เตน พทฺธา หุตฺวา มรณมเนฺวนฺติ ปาปุณนฺติ, เอวเมว มาเรน โอฑฺฑิเตน กามคุณพนฺธเนน พทฺธา อิเม สตฺตา **ชรามรณมเนฺวนฺติฯ วโจฺฉ ขีรปโกว มาตรํ** ยถา ขีรปายี ตรุณวโจฺฉ อตฺตโน มาตรํ อเนฺวติ อนุคจฺฉติ, น อญฺญํ เอวํ มารพนฺธนพทฺธา สตฺตา สํสาเร ปริพฺภมนฺตา มรณเมว อเนฺวนฺติ อนุคจฺฉนฺติ, น อชรํ อมรณํ นิพฺพานนฺติ อธิปฺปาโยฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๕. อปรลกุณฺฑกภทฺทิยสุตฺตวณฺณนา

๖๕. ปญฺจเม **สมฺพหุลานํ ภิกฺขูนํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต**ติ อายสฺมา ลกุณฺฑกภทฺทิโย เอกทิวสํ สมฺพหุเลหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ คามนฺตเรน ปิณฺฑาย จริตฺวา กตภตฺตกิจฺโจ ปตฺตํ โวทกํ กตฺวา ถวิกาย ปกฺขิปิตฺวา อํเส ลเคฺคตฺวา จีวรํ สงฺฆริตฺวา ตมฺปิ วามํเส ฐเปตฺวา ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตน ปฏิกฺกเนฺตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน โอกฺขิตฺตจกฺขุ อิริยาปถสมฺปโนฺน อตฺตโน สติปญฺญาเวปุลฺลํ ปกาเสโนฺต วิย สติสมฺปชญฺญํ สูปฏฺฐิตํ กตฺวา สมาหิเตน จิเตฺตน ปเท ปทํ นิกฺขิปโนฺต คจฺฉติ, คจฺฉโนฺต จ ภิกฺขูนํ ปจฺฉโต ปจฺฉโต คจฺฉติ เตหิ ภิกฺขูหิ อสํมิโสฺสฯ กสฺมา? อสํสฏฺฐวิหาริตายฯ อปิจ ตสฺสายสฺมโต รูปํ ปริภูตํ ปริภวฏฺฐานียํ ปุถุชฺชนา โอหีเฬนฺติฯ เถโร ตํ ชานิตฺวา ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต คจฺฉติ ''มา อิเม มํ นิสฺสาย อปุญฺญํ ปสวิํสู''ติฯ เอวํ เต ภิกฺขู จ เถโร จ สาวตฺถิํ ปตฺวา วิหารํ ปวิสิตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมนฺติฯ เตน วุตฺตํ – **''เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา ลกุณฺฑกภทฺทิโย''**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ทุพฺพณฺณ**นฺติ วิรูปํฯ เตนสฺส วณฺณสมฺปตฺติยา สณฺฐานสมฺปตฺติยา จ อภาวํ ทเสฺสติฯ **ทุทฺทสิก**นฺติ อปาสาทิกทสฺสนํฯ เตนสฺส อนุพฺยญฺชนสมฺปตฺติยา อาการสมฺปตฺติยา จ อภาวํ ทเสฺสติฯ **โอโกฏิมก**นฺติ รสฺสํฯ อิมินา อาโรหสมฺปตฺติยา อภาวํ ทเสฺสติฯ **เยภุเยฺยน ภิกฺขูนํ ปริภูตรูป**นฺติ ปุถุชฺชนภิกฺขูหิ โอหีฬิตรูปํฯ ปุถุชฺชนา เอกเจฺจ ฉพฺพคฺคิยาทโย ตสฺสายสฺมโต คุณํ อชานนฺตา หตฺถกณฺณจูฬิกาทีสุ คณฺหนฺตา ปรามสนฺตา กีฬนฺตา ปริภวนฺติ, น อริยา, กลฺยาณปุถุชฺชนา วาฯ

ภิกฺขู อามเนฺตสีติ กสฺมา อามเนฺตสิ? เถรสฺส คุณํ ปกาเสตุํฯ เอวํ กิร ภควโต อโหสิ ''อิเม ภิกฺขู มม ปุตฺตสฺส มหานุภาวตํ น ชานนฺติ, เตน ตํ ปริภวนฺติ, ตํ เนสํ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย ภวิสฺสติ, หนฺทาหํ อิมสฺส คุเณ ภิกฺขูนํ ปกาเสตฺวา ปริภวโต นํ โมเจสฺสามี''ติฯ

ปสฺสถ โนติ ปสฺสถ นุฯ **น จ สา สมาปตฺติ สุลภรูปา, ยา เตน ภิกฺขุนา อสมาปนฺนปุพฺพา**ติ รูปสมาปตฺติ อรูปสมาปตฺติ พฺรหฺมวิหารสมาปตฺติ นิโรธสมาปตฺติ ผลสมาปตฺตีติ เอวํ ปเภทา สาวกสาธารณา ยา กาจิ สมาปตฺติโย นาม, ตาสุ เอกาปิ สมาปตฺติ น สุลภรูปา, ทุลฺลภา, นตฺถิเยว สา เตน ลกุณฺฑกภทฺทิเยน ภิกฺขุนา อสมาปนฺนปุพฺพาฯ เอเตนสฺส ยํ วุตฺตํฯ **''มหิทฺธิโก มหานุภาโว''**ติ, ตตฺถ มหิทฺธิกตํ ปกาเสตฺวา อิทานิ มหานุภาวตํ ทเสฺสตุํ **''ยสฺส จตฺถาย''**ติอาทิมาหฯ ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ เอตฺถ จ ภควา ''เอโส, ภิกฺขเว, ภิกฺขู''ติอาทินา, ''ภิกฺขเว, อยํ ภิกฺขุ น โย วา โส วา ทุพฺพโณฺณ ทุทฺทสิโก โอโกฏิมโกติ ภิกฺขูนํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อาคจฺฉตีติ จ เอตฺตเกน น โอญฺญาตโพฺพ, อถ โข มหิทฺธิโก มหานุภาโว, ยํกิญฺจิ สาวเกน ปตฺตพฺพํ, สพฺพํ ตํ เตน อนุปฺปตฺตํ, ตสฺมา ตํ ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุํ กตฺวา โอโลเกถ, ตํ โว ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี''ติ ทเสฺสติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต ลกุณฺฑกภทฺทิยสฺส มหิทฺธิกตามหานุภาวตาทิเภทํ คุณราสิํ สพฺพาการโต ชานิตฺวา ตทตฺถทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **เนลโงฺค**ติ เอลํ วุจฺจติ โทโส, นาสฺส เอลนฺติ เนลํ ฯ กิํ ปน ตํ? สุปริสุทฺธสีลํฯ ตญฺหิ นิโทฺทสเฏฺฐน อิธ ''เนล''นฺติ อธิเปฺปตํฯ ตํ เนลํ ปธานภูตํ องฺคํ เอตสฺสาติ เนลโงฺคฯ โส ยํ ''รโถ''ติ วกฺขติ, เตน สมฺพโนฺธ, ตสฺมา สุปริสุทฺธสีลโงฺคติ อโตฺถฯ อรหตฺตผลสีลญฺหิ อิธาธิเปฺปตํฯ เสโต ปจฺฉาโท เอตสฺสาติ **เสตปจฺฉาโทฯ ปจฺฉาโท**ติ รถสฺส อุปริ อตฺถริตพฺพกมฺพลาทิฯ โส ปน สุปริสุทฺธธวลภาเวน เสโต วา โหติ รตฺตนีลาทีสุ วา อญฺญตโรฯ อิธ ปน อรหตฺตผลวิมุตฺติยา อธิเปฺปตตฺตา สุปริสุทฺธภาวํ อุปาทาย ''เสตปจฺฉาโท''ติ วุตฺตํ ยถา

อญฺญตฺราปิ ‘‘รโถ สีลปริกฺขาโร’’ติฯ เอโก สติสงฺขาโต อโร เอตสฺสาติ **เอกาโรฯ วตฺตตี**ติ ปวตฺตติฯ **รโถ**ติ เถรสฺส อตฺตภาวํ สนฺธาย วทติฯ

อนีฆนฺติ นิทฺทุกฺขํ, โขภวิรหิตํ ยานํ วิย กิเลสปริโขภวิรหิตนฺติ อโตฺถฯ **อายนฺต**นฺติ สมฺพหุลานํ ภิกฺขูนํ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อาคจฺฉนฺตํฯ **ฉินฺนโสต**นฺติ ปจฺฉินฺนโสตํฯ ปกติรถสฺส หิ สุขปวตฺตนตฺถํ อกฺขสีเสสุ นาภิยญฺจ อุปลิตฺตานํ สปฺปิเตลาทีนํ โสโต สวนํ สนฺทนํ โหติ, เตน โส อจฺฉินฺนโสโต นาม โหติฯ อยํ ปน ฉตฺติํสติยา โสตานํ อนวเสสโต ปหีนตฺตา ฉินฺนโสโต นาม โหติ, ตํ ฉินฺนโสตํฯ นตฺถิ เอตสฺส พนฺธนนฺติ **อพนฺธโน**ฯ รถูปตฺถรสฺส หิ อเกฺขน สทฺธิํ นิจฺจลภาวกรณตฺถํ พหูนิ พนฺธนานิ โหนฺติ, เตน โส สพนฺธโนฯ อยํ ปน สพฺพสํโยชนพนฺธนานํ อนวเสสโต ปริกฺขีณตฺตา อพนฺธโน, ตํ อพนฺธนํฯ **ปสฺสา**ติ ภควา เถรสฺส คุเณหิ โสมนสฺสปฺปโตฺต หุตฺวา อตฺตานํ วทติฯ

อิติ สตฺถา อายสฺมนฺตํ ลกุณฺฑกภทฺทิยํ อรหตฺตผลสีเสน สุจกฺกํ, อรหตฺตผลวิมุตฺติยา สุอุตฺตรจฺฉทํ, สูปฏฺฐิตาย สติยา สฺวารํ, กิเลสปริโขภาภาเวน อปริโขภํ, ตณฺหูปเลปาภาเวน อนุปเลปํ, สํโยชนาทีนํ อภาเวน อพนฺธนํ สุปริกฺขิตฺตํ สุยุตฺตํ อาชญฺญรถํ กตฺวา ทเสฺสติฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ตณฺหาสงฺขยสุตฺตวณฺณนา

๖๖. ฉเฏฺฐ **อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ**ติ เอตฺถ **โกณฺฑโญฺญ**ติ ตสฺสายสฺมโต โคตฺตโต อาคตนามํฯ สาวเกสุ ปน สพฺพปฐมํ อริยสจฺจานิ ปฏิวิชฺฌีติ ภควตา ‘‘อญฺญาสิ วต, โภ, โกณฺฑโญฺญ’’ติ (มหาว. ๑๗; สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑) วุตฺตอุทานวเสน เถโร สาสเน ‘‘อญฺญาสิโกณฺฑโญฺญ’’เตฺวว ปญฺญายิตฺถฯ **ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติ**นฺติ ตณฺหา สงฺขียติ ปหียติ เอตฺถาติ ตณฺหาสงฺขโย, นิพฺพานํฯ ตสฺมิํ ตณฺหาสงฺขเย วิมุตฺติฯ ตณฺหา วา สงฺขียติ ปหียติ เอเตนาติ ตณฺหาสงฺขโย, อริยมโคฺคฯ ตสฺส ผลภูตา, ปริโยสานภูตา วา วิมุตฺตีติ ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติ , นิปฺปริยาเยน อรหตฺตผลสมาปตฺติฯ ตํ ปจฺจเวกฺขมาโน นิสิโนฺน โหติฯ อยญฺหิ อายสฺมา พหุลํ ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, ตสฺมา อิธาปิ เอวมกาสิฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถรสฺส อคฺคผลปจฺจเวกฺขณํ วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **ยสฺส มูลํ ฉมา นตฺถี**ติ ยสฺส อริยปุคฺคลสฺส อตฺตภาวรุกฺขมูลภูตา อวิชฺชา, ตสฺสาว ปติฏฺฐา เหตุภูตา อาสวนีวรณอโยนิโสมนสิการสงฺขาตา ฉมา ปถวี จ นตฺถิ อคฺคมเคฺคน สมุคฺฆาติตตฺตาฯ **ปณฺณา นตฺถิ กุโต ลตา**ติ นตฺถิ ลตา กุโต ปณฺณาติ ปทสมฺพโนฺธฯ มานาติมานาทิปเภทา สาขาปสาขาทิสงฺขาตา ลตาปิ นตฺถิ, กุโต เอว มทปฺปมาทมายาสาเฐยฺยาทิปณฺณานีติ อโตฺถฯ อถ วา **ปณฺณา นตฺถิ กุโต ลตา**ติ รุกฺขงฺกุรสฺส วฑฺฒมานสฺส ปฐมํ ปณฺณานิ นิพฺพตฺตนฺติฯ ปจฺฉา สาขาปสาขาสงฺขาตา ลตาติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺส อริยมคฺคภาวนาย อสติ อุปฺปชฺชนารหสฺส อตฺตภาวรุกฺขสฺส อริยมคฺคสฺส ภาวิตตฺตา ยํ อวิชฺชาสงฺขาตํ มูลํ, ตสฺส ปติฏฺฐานภูตํ อาสวาทิ จ นตฺถิฯ มูลคฺคหเณเนว เจตฺถ มูลการณตฺตา พีชฏฺฐานิยํ กมฺมํ ตทภาโวปิ คหิโตเยวาติ เวทิตโพฺพฯ อสติ จ กมฺมพีเช ตํนิมิโตฺต วิญฺญาณงฺกุโร, วิญฺญาณงฺกุรนิมิตฺตา จ นามรูปสฬายตนปตฺตสาขาทโย น นิพฺพตฺติสฺสนฺติเยวฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ยสฺส มูลํ ฉมา นตฺถิ, ปณฺณา นตฺถิ กุโต ลตา’’ติฯ

ตํ ธีรํ พนฺธนา มุตฺตนฺติ ตํ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานวีริยโยเคน วิชิตมารตฺตา ธีรํ, ตโต เอว สพฺพกิเลสาภิสงฺขารพนฺธนโต มุตฺตํฯ **โก ตํ นินฺทิตุมรหตี**ติ เอตฺถ นฺติ นิปาตมตฺตํฯ เอวํ สพฺพกิเลสวิปฺปมุตฺตํ สีลาทิอนุตฺตรคุณสมนฺนาคตํ โก นาม วิญฺญุชาติโก นินฺทิตุํ ครหิตุํ อรหติ นินฺทานิมิตฺตเสฺสว อภาวโตฯ **เทวาปิ นํ ปสํสนฺตี**ติ อญฺญทตฺถุ เทวา สกฺกาทโย คุณวิเสสวิทู, **อปิ**สทฺเทน มนุสฺสาปิ ขตฺติยปณฺฑิตาทโย ปสํสนฺติฯ กิญฺจ ภิโยฺย **พฺรหฺมุนาปิ ปสํสิโต** มหาพฺรหฺมุนาปิ อเญฺญหิปิ พฺรหฺมนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีหิปิ ปสํสิโต โถมิโตเยวาติฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ปปญฺจขยสุตฺตวณฺณนา

๖๗. สตฺตเม **ปปญฺจสญฺญาสงฺขาปหาน**นฺติ ปปเญฺจนฺติ ยตฺถ สยํ อุปฺปนฺนา, ตํ สนฺตานํ วิตฺถาเรนฺติ จิรํ ฐเปนฺตีติ ปปญฺจา, กิเลสาฯ วิเสสโต ราคโทสโมหตณฺหาทิฏฺฐิมานาฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ‘‘ราโค ปปโญฺจ, โทโส ปปโญฺจ, โมโห ปปโญฺจ, ตณฺหา ปปโญฺจ, ทิฏฺฐิ ปปโญฺจ, มาโน ปปโญฺจ’’ติฯ –

อปิจ สํกิเลสโฏฺฐ ปปญฺจโฏฺฐ, กจวรโฏฺฐ ปปญฺจโฏฺฐฯ ตตฺถ ราคปปญฺจสฺส สุภสญฺญา นิมิตฺตํ, โทสปปญฺจสฺส อาฆาตวตฺถุ, โมหปปญฺจสฺส อาสวา, ตณฺหาปปญฺจสฺส เวทนา, ทิฏฺฐิปปญฺจสฺส สญฺญา, มานปปญฺจสฺส วิตโกฺก นิมิตฺตํฯ เตหิ ปปเญฺจหิ สหคตา สญฺญา ปปญฺจสญฺญาฯ ปปญฺจสญฺญานํ สงฺขา ภาคา โกฏฺฐาสา ปปญฺจสญฺญาสงฺขาฯ อตฺถโต สทฺธึ นิมิเตฺตหิ ตํตํปปญฺจสฺส ปกฺขิโย กิเลสคโณฯ สญฺญาคหณเญฺจตฺถ ตสฺส เนสํ สาธารณเหตุภาเวนฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขา’’ติ (สุ. นิ. ๘๘๐)ฯ เตสํ ปหานํ, เตน เตน มเคฺคน ราคาทิกิเลสานํ สมุเจฺฉทนนฺติ อโตฺถฯ

ตทา หิ ภควา อตีตาสุ อเนกโกฏิสตสหสฺสสงฺขาสุ อตฺตโน ชาตีสุ อนตฺถสฺส นิมิตฺตภูเต กิเลเส อิมสฺมึ จริมภเว อริยมเคฺคน โพธิมเณฺฑ สวาสเน ปหีเน ปจฺจเวกฺขิตฺวา สตฺตสนฺตานญฺจ กิเลสจริตํ ราคาทิกิเลสสํกิลิฏฺฐํ กณฺชิยปุณฺณลาพุํ วิย ตกฺกภริตจาฏึ วิย วสาปีตปิโลติกํ วิย จ ทุพฺพินิโมจิยํ ทิสฺวา ‘‘เอวํ คหนํ นามิทํ กิเลสวฏฺฏํ อนาทิกาลภาวิตํ มยฺหํ อนวเสสํ ปหีนํ, อโห สุปฺปหีน’’นฺติ อุปฺปนฺนปีติปาโมชฺช อุทานํ อุทาเนสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข ภควา อตฺตโน ปปญฺจสญฺญาสงฺขาปหานํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสี’’**ติฯ

ตตฺถ **ยสฺส ปปญฺจา ฐิติ จ นตฺถี**ติ ยสฺมา ภควา อตฺตานเมว ปรํ วิย กตฺวา นิทฺทิสติ ตสฺมา ยสฺส อคฺคปุคฺคลสฺส วุตฺตลกฺขณา ปปญฺจา, เตหิ กตา สํสาเร ฐิติ จ นตฺถิฯ เนตฺติยํ ปน ‘‘ฐิติ นาม อนุสโย’’ติ (เนตฺติ. ๒๗) วุตฺตํฯ อนุสโย หิ ภวปวตฺติยา มูลนฺติฯ สเตฺต สํสาเร ปปเญฺจนฺตีติ ปปญฺจาฯ ‘‘ปปญฺจฏฺฐิตี’’ติ จ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – ปปญฺจานํ ฐิติ วิชฺชมานตา มเคฺคน อสมุเจฺฉโท ปปญฺจฏฺฐิติ, ปปญฺจา เอว วา อวสิฏฺฐกุสลากุสลวิปากานํ ปวตฺติยา เหตุภาวโต วฏฺฏสฺส ฐิติ ปปญฺจฏฺฐิติ, สา ยสฺส อคฺคปุคฺคลสฺส นตฺถิฯ **สนฺทานํ ปลิฆญฺจ วีติวโตฺต**ติ โย พนฺธนเฏฺฐน สนฺตานสทิสตฺตา ‘‘สนฺทาน’’นฺติ ลทฺธนามา ตณฺหาทิฏฺฐิโย, นิพฺพานนครปเวสนิเสธนโต ปลิฆสทิสตฺตา ปลิฆสงฺขาตํ อวิชฺชญฺจ วีติวโตฺต สวาสนปหาเนน วิเสสโต อติกฺกโนฺตฯ อปเร ปน โกธํ ‘‘สนฺทาน’’นฺติ วทนฺติ, ตํ น คเหตพฺพํฯ โส หิ ‘‘ปราภิสชฺชนี’’ติ วุโตฺตติฯ

ตํ นิตฺตณฺหํ มุนึ จรนฺตนฺติ ตํ สพฺพถาปิ ตณฺหาภาเวน นิตฺตณฺหํ, อุภยโลกมุนนโต อตฺตหิตปรหิตมุนนโต จ มุนึ, เอกเนฺตเนว สพฺพสตฺตหิตตฺถํ จตูหิ อิริยาปเถหิ นานาสมาปตฺติจาเรหิ อนญฺญสาธารเณน ญาณจาเรน จ จรนฺตํฯ **นาวชานาติ สเทวโกปิ โลโก**ติ สโพฺพ สปญฺญชาติโก สตฺตโลโก สเทวโกปิ สพฺรหฺมโกปิ น กทาจิปิ อวชานาติ น ปริโภติ, อถ โข อยเมว โลเก อโคฺค เสโฎฺฐ อุตฺตโม ปวโรติ ครุํ กโรเนฺต สกฺกจฺจํ ปูชาสกฺการนิรโต โหตีติฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๘. กจฺจานสุตฺตวณฺณนา

๖๘. อฎฺฐเม **อชฺฌตฺต**นฺติ เอตฺถ อยํ **อชฺฌตฺต**สโทฺท ‘‘ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานี’’ติ อาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๐๔) อชฺฌตฺตชฺฌเตฺต อาคโตฯ ‘‘อชฺฌตฺตา ธมฺมา (ธ. ส. ติกมาติกา ๒๐), อชฺฌตฺตํ วา กาเย กายานุปสฺสี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๓-๓๗๔) นิยกชฺฌเตฺตฯ ‘‘สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา อชฺฌตฺตํ สุญฺญตํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๘๗) วิสยชฺฌเตฺต, อิสฺสริยฎฺฐาเนติ อโตฺถฯ ผลสมาปตฺติ หิ พุทฺธานํ อิสฺสริยฎฺฐานํ นามฯ ‘‘เตนานนฺท, ภิกฺขุนา ตสฺมิํเยว ปุริมสฺมิํ สมาธินิมิเตฺต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปตพฺพ’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๘๘) โคจรชฺฌเตฺตฯ อิธาปิ โคจรชฺฌเตฺตเยว ทฎฺฐโพฺพฯ ตสฺมา **อชฺฌตฺต**นฺติ โคจรชฺฌตฺตภูเต กมฺมฎฺฐานารมฺมเณติ วุตฺตํ โหติฯ **ปริมุข**นฺติ อภิมุขํฯ **สูปฎฺฐิตายา**ติ สุฎฺฐุ อุปฎฺฐิตาย กายคตาย สติยาฯ สติสีเสน เจตฺถ ฌานํ วุตฺตํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘อชฺฌตฺตํ กายานุปสฺสนาสติปฎฺฐานวเสน ปฎิลทฺธํ อุฬารํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา’’ติฯ

อยญฺหิ เถโร ภควติ สาวตฺถิยํ วิหรเนฺต เอกทิวสํ สาวตฺถิยํ ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฎิกฺกโนฺต วิหารํ ปวิสิตฺวา ภควโต วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ทิวาฎฺฐาเน ทิวาวิหารํ นิสิโนฺน นานาสมาปตฺตีหิ ทิวสภาคํ วีตินาเมตฺวา สายนฺหสมยํ วิหารมชฺฌํ โอตริตฺวา ภควติ คนฺธกุฎิยํ นิสิเนฺน ‘‘อกาโล ตาว ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตุ’’นฺติ คนฺธกุฎิยา อวิทูเร, อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา ยถาวุตฺตํ สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา นิสีทิฯ สตฺถา ตํ ตถานิสินฺนํ คนฺธกุฎิยํ นิสิโนฺนเยว ปสฺสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เตน โข ปน สมเยน อายสฺมา มหากจฺจาโน…เป.… สูปฎฺฐิตายา’’**ติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต มหากจฺจานเตฺถรสฺส สติปฎฺฐานภาวนาวเสน อธิคตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สมาปชฺชนํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **ยสฺส สิยา สพฺพทา สติ, สตตํ กายคตา อุปฎฺฐิตา**ติ ยสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส เอกทิวสํ ฉ โกฎฺฐาเส กตฺวา สพฺพสฺมิมฺปิ กาเล นามรูปเภเทน ทุวิเธปิ กาเย คตา กายารมฺมณา ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อนิจฺจาทิสมฺมสนวเสน สตตํ นิรนฺตรํ สาตจฺจาภิโยควเสน สติ อุปฎฺฐิตา สิยาฯ

อยํ กิรายสฺมา ปฐมํ กายคตาสติกมฺมฎฺฐานวเสน ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตํ ปาทกํ กตฺวา กายานุปสฺสนาสติปฎฺฐานมุเขน วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตฯ โส อปรภาเคปิ เยภุเยฺยน ตเมว ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฎฺฐาย ตเถว จ วิปสฺสิตฺวา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชติฯ สฺวายํ เยน วิธินา อรหตฺตํ ปโตฺต, ตํ วิธิํ ทเสฺสโนฺต สตฺถา ‘‘ยสฺส สิยา สพฺพทา สติ, สตตํ กายคตา อุปฎฺฐิตา’’ติ วตฺวา ตสฺสา อุปฎฺฐานาการํ วิภาเวตุํ **‘‘โน จสฺส โน จ เม สิยา, น ภวิสฺสติ น จ เม ภวิสฺสตี’’**ติ อาหฯ

ตสฺสโตฺถ ทฺวิธา เวทิตพฺพ สมฺมสนโต ปุพฺพภาควเสน สมฺมสนกาลวเสน จาติฯ เตสุ ปุพฺพภาควเสน ตาว **โน จสฺส โน จ เม สิยา**ติ อตีตกาเล มม กิเลสกมฺมํ โน จสฺส น ภเวยฺย เจ, อิมสฺมึ ปจฺจุปฺปนฺนกาเล อยํ อตฺตภาโว โน จ เม สิยา น เม อุปฺปเชฺชยฺยฯ ยสฺมา ปน เม อ ตีเต กมฺมกิเลสา อเหสุํ, ตสฺมา ตํนิมิโตฺต เอตรหิ อยํ เม อตฺตภาโว ปวตฺตติฯ **น ภวิสฺสติ น จ เม ภวิสฺสตี**ติ อิมสฺมึ อตฺตภาเว ปฏิปกฺขาธิคเมน กิเลสกมฺมํ น ภวิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติ เม, อายตึ วิปากวฏฺฏํ น จ เม ภวิสฺสติ น เม ปวตฺติสฺสตีติฯ เอวํ กาลตฺตเย กมฺมกิเลสเหตุกํ อิทํ มยฺหํ อตฺตภาวสงฺขาตํ ขนฺธปญฺจกํ , น อิสฺสราทิเหตุกํ, ยถา จ มยฺหํ, เอวํ สพฺพสตฺตานนฺติ สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนํ ปกาสิตํ โหติฯ

สมฺมสนกาลวเสน ปน **โน จสฺส โน จ เม สิยา**ติ ยสฺมา อิทํ ขนฺธปญฺจกํ หุตฺวา อภาว เฏฺฐน อนิจฺจํ, อภิณฺหปฏิปีฬนเฏฺฐน ทุกฺขํ, อวสวตฺตนเฏฺฐน อนตฺตา, เอวํ ยทิ อยํ อตฺตา นาม นาปิ ขนฺธปญฺจกวินิมุโตฺต โกจิ โน จสฺส โน จ สิยา น ภเวยฺย, เอวํ, ภเนฺต, โน จ เม สิยา มม สนฺตกํ นาม กิญฺจิ น ภเวยฺยฯ **น ภวิสฺสตี**ติ อตฺตนิ อตฺตนิเย ภวิตพฺพํ ยถา จิทํ นามรูปํ เอตรหิ จ อตีเต จ อตฺตตฺตนิยํ สุญฺญํ, เอวํ น ภวิสฺสติ น เม ภวิสฺสติ, อนาคเตปิ ขนฺธวินิมุโตฺต อตฺตา นาม น โกจิ น เม ภวิสฺสติ น ปวตฺติสฺสติ, ตโต เอว กิญฺจิ ปลิโพธฏฺฐานิยํ น เม ภวิสฺสติ อายติ มฺปิ อตฺตนิยํ นาม น เม กิญฺจิ ภวิสฺสตีติฯ อิมินา ตีสุ กาเลสุ ‘‘อห’’นฺติ คเหตพฺพสฺส อภาวโต ‘‘มม’’นฺติ คเหตพฺพสฺส จ อภาวํ ทเสฺสติฯ เตน จตุโกฺกฏิกา สุญฺญตา ปกาสิตา โหติฯ

อนุปุพฺพวิหาริ ตตฺถ โสติ เอวํ ตีสุปิ กาเลสุ อตฺตตฺตนิยํ สุญฺญตํ ตตฺถ สงฺขารคเต อนุ ปสฺสโนฺต อนุกฺกเมน อุทยพฺพยญาณาทิวิปสฺสนาญาเณสุ อุปฺปชฺชมาเนสุ อนุปุพฺพวิปสฺสนา วิหารวเสน อนุปุพฺพวิหารี สมาโนฯ **กาเลเนว ตเร วิสตฺติก**นฺติ โส เอวํ วิปสฺสนํ มตฺถกํ ปา เปตฺวา ฐิโต โยคาวจโร อินฺทฺริยานํ ปริปากคตกาเลน วุฏฺฐานคามินิยา วิปสฺสนาย มเคฺคน ฆฏิตกาเลน อริยมคฺคสฺส อุปฺปตฺติกาเลน สกลสฺส ภวตฺตยสฺส สํตนโต วิสตฺติกาสงฺขาตํ ตณฺหํ ตเรยฺย, วิตริตฺวา ตสฺสา ปรตีเร ติเฏฺฐยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ

อิติ ภควา อญฺญาปเทเสน อายสฺมโต มหากจฺจานสฺส อรหตฺตุปฺปตฺติทีปนํ อุทานํ อุทา เนสิฯ

อฏฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๙. อุทปานสุตฺตวณฺณนา

๖๙. นวเม **มเลฺลสู**ติ มลฺลา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหีวเสน ‘‘มลฺลา’’ติ วุจฺจติ, เตสุ มเลฺลสุ, ยํ โลเก ‘‘มโลฺล’’ติ วุจฺจติฯ เกจิ ปน ‘‘มาเลสู’’ติ ปฐนฺติฯ **จาริยํ จรมาโน**ติ อตุริตจาริกาวเสน มหามณฺฑลชนปทจาริกํ จรมาโนฯ **มหตา ภิกฺขุสเงฺฆนา**ติ อปริเจฺฉทคุเณน มหเนฺตน สมณคเณนฯ ตทา หิ ภควโต มหาภิกฺขุปริวาโร อโหสิฯ **ถูณํ นาม มลฺลานํ พฺราหฺมณคาโม**ติ ปุรตฺถิมทกฺขิณาย ทิสาย มชฺฌิมเทสสฺส อวธิฏฺฐาเน มลฺลเทเส ถูณนามโก พฺราหฺมณพหุลตาย พฺราหฺมณคาโมฯ **ตทวสรี**ติ ตํ อวสริ, ถูณคามมคฺคํ ปาปุณีติ อโตฺถฯ **อโสฺสสุ**นฺติ สุณึสุ, โสตทฺวารสมฺปตฺตวจนนิโคฺฆสานุสาเรน ชานึสูติ อโตฺถฯ **โข**ติ ปทปูรเณ, อวธารณเตฺถ วา นิปาโตฯ ตตฺถ อวธารณเตฺถน อโสฺสสุํเยว, น เตสํ สวนนฺตราโย อโหสีติ วุตฺตํ โหติฯ ปทปูรเณน ปทพฺยญฺชนสิลิฏฺฐตฺตมตฺตเมวฯ **ถู เณยฺยกา**ติ ถูณคามวาสิโนฯ **พฺราหฺมณคหปติกา**ติ เอตฺถ พฺรหฺมํ อณนฺตีติ พฺราหฺมณา, มเนฺต สชฺฌายนฺตีติ อโตฺถฯ อิทเมว หิ ชาติพฺราหฺมณานํ นิพฺพจนํ, อริยา ปน พาหิตปาปตฺตา

‘‘พฺราหฺมณา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **คหปติกา**ติ ขตฺติยพฺราหฺมเณ วเชฺชตฺวา เย เกจิ อคารํ อชฺฌาวสนฺตา วุจฺจนฺติ, วิเสสโต เวสฺสาฯ พฺราหฺมณา จ คหปติกา จ พฺราหฺมณคหปติกาฯ

อิทานิ ยมตฺถํ เต อโสฺสสุํ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สมโณ ขลุ, โภ, โคตโม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สมิตปาปตฺตา ‘‘สมโณ’’ติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘สมิตาสฺส โหนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๔๓๔)ฯ ภควา จ อนุตฺตเรน อริยมเคฺคน สพฺพโส สมิตปาโปฯ เตนสฺส ยถาภุจฺจคุณาธิคตเมตํ นามํ, ยทิทํ สมโณติฯ **ขลู**ติ อนุสฺสวเตฺถ นิปาโตฯ **โภ**ติ พฺราหฺมณชาติกานํ ชาติสมุทาคตํ อาลปนมตฺตํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘โภวาทิ นาม โส โหติ, สเจ โหติ สกิญฺจโน’’ติ (ธ. ป. ๓๙๖)ฯ **โคตโม**ติ โคตฺตวเสน ภควโต ปริกิตฺตนํฯ ตสฺมา ‘‘สมโณ ขลุ, โภ, โคตโม’’ติ สมโณ กิร, โภ, โคตมโคโตฺตติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ **สกฺยปุโตฺต**ติ อิทํ ปน ภควโต อุจฺจากุลปริทีปนํฯ **สกฺยกุลา ปพฺพชิโต**ติ สทฺธาปพฺพชิตภาวปริทีปนํฯ เกนจิ ปาริชุเญฺญน อนภิภูโต อปริกฺขีณํเยว ตํ กุลํ ปหาย เนกฺขมฺมาธิคมสทฺธาย ปพฺพชิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อุทปานํ ติณสฺส จ ภุสสฺส จ ยาว มุขโต ปูเรสุ**นฺติ ปานียกูปํ ติเณน จ ภุเสน จ มุขปฺปมาเณน วเฏฺฏมสุํ, ติณาทีนิ ปกฺขิปิตฺวา กูปํ ปิทหิํสูติ อโตฺถฯ

ตสฺส กิร คามสฺส พหิ ภควโต อาคมนมเคฺค พฺราหฺมณานํ ปริโภคภูโต เอโก อุทปาโน อโหสิฯ ตํ ฐเปตฺวา ตตฺถ สพฺพานิ กูปตฬากาทีนิ อุทกฏฺฐานานิ ตทา วิสุกฺขานิ นิรุทกานิ อเหสุํฯ อถ ถูเณยฺยกา รตนตฺตเย อปฺปสนฺนา มเจฺฉรปกตา ภควโต อาคมนํ สุตฺวา ‘‘สเจ สมโณ โคตโม สสาวโก อิมํ คามํ ปวิสิตฺวา ทฺวีหตีหํ วเสยฺย, สพฺพํ อิมํ ชนํ อตฺตโน วจเน ฐเปยฺย, ตโต พฺราหฺมณธโมฺม ปติฏฺฐํ น ลเภยฺยา’’ติ ตตฺถ ภควโต อวาสาย ปริสกฺกนฺตา ‘‘อิมสฺมิํ คาเม อญฺญตฺถ อุทกํ นตฺถิ, อมุํ อุทปานํ อปริโภคํ กริสฺสาม, เอวํ สมโณ โคตโม สสาวโก อิมํ คามํ น ปวิสิสฺสตี’’ติ สมฺมนฺตยิตฺวา สเพฺพ คามวาสิโน สตฺตาหสฺส อุทกํ คเหตฺวา จาฏิอาทีนิ ปูเรตฺวา อุทปานํ ติเณน จ ภุเสน จ ปิทหิํสุฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อุทปานํ ติณสฺส จ ภุสสฺส จ ยาว มุขโต ปูเรสุํ, ‘มา เต มุณฺฑกา สมณกา ปานียํ อปํสู’’’**ติฯ

ตตฺถ **มุณฺฑกา สมณกา**ติ มุเณฺฑ ‘‘มุณฺฑา’’ติ สมเณ ‘‘สมณา’’ติ วตฺตุํ วเฏฺฏยฺย, เต ปน ขุํสนาธิปฺปาเยน หีเฬนฺตา เอวมาหํสุฯ **มา**ติ ปฏิเสเธ, มา อปํสุ มา ปิวิํสูติ อโตฺถฯ **มคฺคา โอกฺกมฺมา**ติ มคฺคโต อปสกฺกิตฺวาฯ **เอตมฺหา**ติ โย อุทปาโน เตหิ ตถา กโต, ตเมว นิทฺทิสโนฺต อาหฯ กิํ ปน ภควา เตสํ พฺราหฺมณานํ วิปฺปการํ อนาวชฺชิตฺวา เอวมาห – ‘‘เอตมฺหา อุทปานา ปานียํ อาหรา’’ติ, อุทาหุ อาวชฺชิตฺวา ชานโนฺตติ? ชานโนฺต เอว ภควา อตฺตโน พุทฺธานุภาวํ ปกาเสตฺวา เต ทเมตฺวา นิพฺพิเสวเน กาตุํ เอวมาห, น ปานียํ ปาตุกาโมฯ เตเนวตฺถ มหาปรินิพฺพานสุเตฺต วิย ‘‘ปิปาสิโตสฺมี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๙๑) น วุตฺตํฯ ธมฺมภณฺฑาคาริโก ปน สตฺถุ อชฺฌาสยํ อชานโนฺต ถูเณยฺยเกหิ กตํ วิปฺปการํ อาจิกฺขโนฺต **‘‘อิทานิ โส, ภเนฺต’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **อิทานี**ติ อธุนา, อมฺหากํ อาคมนเวลายเมวาติ อโตฺถฯ **เอโส, ภเนฺต, อุทปาโน**ติ ปฐนฺติฯ เถโร ทุติยมฺปิ ตติยมฺปิ ปฏิกฺขิปิตฺวา ตติยวาเร ‘‘น โข ตถาคตา ติกฺขตฺตุํ ปจฺจนีกา กาตพฺพา, การณํ ทิฏฺฐํ ภวิสฺสติ ทีฆทสฺสินา’’ติ มหาราชทตฺติยํ ภควโต ปตฺตํ คเหตฺวา อุทปานํ อคมาสิฯ คจฺฉเนฺต เถเร อุทปาเน อุทกํ ปริปุณฺณํ หุตฺวา อุตฺตริตฺวา สมนฺตโต สนฺทติ, สพฺพํ ติณํ ภุสญฺจ อุปฺปลวิตฺวา สยเมว อปคจฺฉิฯ เตน จ สนฺทมาเนน สลิเลน อุปรูปริ วฑฺฒมเนฺตน ตสฺมิํ คาเม สเพฺพว โปกฺขรณีอาทโย ชลาสยา วิสุกฺขา ปริปูริํสุ, ตถา ปริขากุสฺพฺภนินฺนาทีนิ จฯ สโพฺพ คามปฺปเทโส มโหเฆน อโชฺฌตฺถโฏ มหาวสฺสกาเล วิย อโหสิฯ กุมุทุปฺปลปทุม

ปุณฺฑรีกาทีนิ ชลชปุปฺผานิ ตตฺถ ตตฺถ อุพฺภิชฺชิตฺวา วิกสมานานิ อุทกํ สญฺฉาทึสุฯ สเรสุ หํส โกญฺจจกฺกวากการณฺฑวพกาทยา เอ อุทกสกุณิกา วสฺสมานา ตตฺถ ตตฺถ วิจรึสุฯ ฏูเณยฺยกา ตํ มโหฆํ ตถา อุตฺตรนฺตํ สมนฺตโต วีจิตรงฺคสมากุลํ ปริยนฺตโต สมฺฎฐหมานํ รุจิรํ เผณพุพฺพุฬกํ ทิสฺวา อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาตา เอวํ สมฺมเนฺตสุํ ‘‘มยํ สมณสฺส โคตมสฺส อุทกุปเจฺฉทํ กาตุํ วายมิมฺหา, อยํ ปน มโหโฆ ตสฺส อาคมนกาลโต ปฏฺฐาย เอวํ อภิวฑฺฒติ, นิสฺสํสยํ โข อยํ ตสฺส อิทฺธานุภาโวฯ มหิทฺธิโก หิ โส มหานุภาโวฯ ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ, ยถา ยํ มโหโฆ อุฏฺฐหิตฺวา อมฺหากํ คามมฺปิ โอตฺถเรยฺยฯ หนฺท มยํ สมณํ โคตมํ อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรุปาสิตฺวา อจฺจยํ เทเสนฺตา ขมาเปยฺยามา’’ติฯ

เต สเพฺพว เอกชฺฌาสยา หุตฺวา สงฺฆสงฺฆี คณีภูตา คามโต นิกฺขมิตฺวา เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสุฯ อุปสงฺกมิตฺวา อเปฺปกเจฺจ ภควโต ปาเท สิรสา วนฺทึสุ, อเปฺปกเจฺจ อญฺชลึ ปณาเมสุํ, อเปฺปกเจฺจ ภควตา สทฺธึ สโมฺมทึสุ, อเปฺปกเจฺจ ตุณฺหีภูตา นิสีทึสุ, อเปฺปกเจฺจ นามโคตฺตํ สาเวสุํฯ เอวํ ปน กตฺวา สเพฺพว เอกมนฺตํ นิสีทิตฺวา ‘‘อิธ มยํ, โภ โคตม, โภโต เจว โคตมสฺส โคตมสาวกานญฺจ อุทกปฺปฏิเสธํ การยิมฺห, อมุกสฺมึ อุทปาเน ติณญฺจ ภุสญฺจ ปกฺขิปิมฺหฯ โส ปน อุทปาโน อเจตโนปิ สมาโน สเจตโน วิย โภโต คุณํ ชานโนฺต วิย สยเมว สพฺพํ ติณํ ภุสํ อปเนตฺวา สุวิสุโทฺธ ชาโต, สโพฺพปิ เจตฺถ นินฺนปฺปเทโส มหตา อุทโกเฆน ปริปุโณฺณ รมณีโยว ชาโต, อุทกูปชีวิโน สตฺตา ปริตุฏฺฐาฯ มยํ ปน มนุสฺสาปิ สมานา โภโต คุเณ น ชานิมฺห, เย มยํ เอวํ อกริมฺห, สาธุ โน ภวํ โคตโม ตถา กโรตุ, ยถายํ มโหโฆ อิมํ คามํ น โอตฺถเรยฺย, อจฺจโย โน อจฺจคมา ยถาพาลํ, ตํ โน ภวํ โคตโม อจฺจยํ ปฏิคฺคณฺหาตุ อนุกมฺปํ อุปาทายา’’ติ อจฺจยํ เทเสสุํฯ ภควาปิ ‘‘ตคฺฆ ตุเมฺห อจฺจโย อจฺจคมา ยถาพาลํ, ตํ โว มยํ ปฏิคฺคณฺหาม อายตึ สํวรายา’’ติ เตสํ อจฺจยํ ปฏิคฺคเหตฺวา ปสนฺนจิตฺตตํ ญตฺวา อุตฺตริ อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมํ เทเสสิฯ เต ภควโต ธมฺมเทสนํ สุตฺวา ปสนฺนจิตฺตา สรณาทีสุ ปติฏฺฐิตา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ปกฺกมึสุฯ เตสํ ปน อาคมนโต ปุเรตรํเยว อายสฺมา อานโนฺท ตํ ปาฏิหาริยํ ทิสฺวา อจฺฉริยพฺภุตจิตฺตชาโต ปเตฺตน ปานียํ อาทาย ภควโต อุปนาเมตฺวา ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘เอวํ, ภเนฺตติ โข อายสฺมา อานโนฺท’’**ติอาทิฯ

ตตฺถ **มุขโต โอวมิตฺวา**ติ สพฺพํ ตํ ติณาทึ มุเขน ฉเฑฺฑตฺวาฯ **วิสฺสนฺทโนฺต มเญฺญ**ติ ปุเพฺพ ทีฆรชฺชุเกน อุทปาเนน อุสฺสิญฺจิตฺวา คเหตพฺพอุทโกโฆ ภควโต ปตฺตํ คเหตฺวา เถรสฺส คตกาเล มุเขน วิสฺสนฺทโนฺต วิย สมติตฺติโก กากเปโยฺย หุตฺวา อฏฺฐาสิฯ อิทญฺจ เถรสฺส คตกาเล อุทกปฺปวตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตโต ปรํ ปน ปุเพฺพ วุตฺตนเยน ตสฺมึ คาเม สกลํ นินฺนฏฺฐานํ อุทเกน ปริปุณฺณํ อโหสีติฯ อยํ ปนิทฺธิ น พุทฺธานํ อธิฏฺฐาเนน, นาปิ เทวานุภาเวน, อถ โข ภควโต ปุญฺญานุภาเวน ปริตฺตเทสนตฺถํ ราชคหโต เวสาลิคมเน วิยฯ เกจิ ปน ‘‘ฏูเณยฺยกานํ ภควติ ปสาทชนนตฺถํ เตสํ อตฺถกามาหิ เทวตาหิ กต’’นฺติฯ อปเร ‘‘อุทปานสฺส เหฏฺฐา วสนกนาคราชา เอวมกาสี’’ติฯ สพฺพํ ตํ อการณํ, ยถา ภควโต ปุญฺญานุภาเวนเยว ตถา อุทกุปฺปตฺติยา ปริทีปิตตฺตาฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อธิฏฺฐาเนน วินา อตฺตนา อิจฺฉิตนิปฺผตฺติสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **กึ กยิรา อุทปาเนน, อาปา เจ สพฺพทา สิยุ**นฺติ ยสฺส สพฺพกาลํ สพฺพตฺถ จ อาปา เจ ยทิ สิยุํ ยทิ อุปลเพฺภยฺยุํ ยทิ อากงฺขามตฺตปฏิพโทฺธ, เตสํ ลาโภ, เตน อุทปาเนน กึ กยิรา กึ กเรยฺย, กึ ปโยชนนฺติ อโตฺถฯ **ตณฺหาย มูลโต เฉตฺวา, กิสฺส ปริเยสนํ จเร**ติ ยาย

ตณฺหาย วินิพทฺธา สตฺตา อกตปุญฺญา หุตฺวา อิจฺฉิตาลาภทุเกฺขน วิหญฺญนฺติ, ตสฺสา ตณฺหาย มูลํ, มูเล วา ฉินฺทิตฺวา ฐิโต มาทิโส สพฺพญฺญุพุทฺโธ กิสฺส เกน การเณน ปานียปริเยสนํ, อญฺญํ วา ปจฺจยปริเยสนํ จเรยฺยฯ ‘‘มูลโต เฉตฺตา’’ติปิ ปฐนฺติ, ตณฺหาย มูลํ มูเลเยว วา เฉทโกติ อโตฺถฯ อถ วา **มูลโต เฉตฺตา**ติ มูลโต ปฏฺฐาย ตณฺหาย เฉทโกฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย โพธิยา มูลภูตมหาปณิธานโต ปฏฺฐาย อปริมิตํ สกลํ ปุญฺญสมฺภารํ อตฺตโน อจินฺเตตฺวา โลกหิตตฺถเมว ปริณามนวเสน ปริปูเรนฺโต มูลโต ปภุติ ตณฺหาย เฉตฺตา, โส ตณฺหาเหตุกสฺส อิจฺฉิตาลาภสฺส อภาวโต กิสฺส เกน การเณน อุทกปริเยสนํ จเรยฺย, อิเม ปน ฤเณยฺยกา อนฺธพาลา อิมํ การณํ อชานนฺตา เอวมกํสูติฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. อุเตนสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ทสเม **รโญฺญ อุเตนสฺสา**ติ อุเตนสฺส นาม รโญฺญ, โย ‘‘วชฺชิราชา’’ติปิ วุจฺจติฯ **อุยฺยานคตสฺสา**ติ อุยฺยานกีฬนตฺถํ อุยฺยานํ คตสฺส ฯ อนาทเร หิ อิทํ สามิวจนํ, ‘‘อเนฺตปุร’’นฺติ ปน ปทํ อเปกฺขิตฺวา สมฺพเนฺธเปตํ สามิวจนํ โหติฯ **กาลงฺกตานี**ติ อคฺคิทฑฺฒานิ หุตฺวา มตานิ โหนฺติฯ **สามาวตีปมุขานี**ติ เอตฺถ กา ปนายํ สามาวตี, กถญฺจ ทฑฺฒาติ? วุจฺจเต, ภทฺทวติยํ เสฏฺฐิโน ธีตา โฆสกเสฏฺฐินา ธีตุฏฺฐาเน ฐปิตา ปญฺจสตอิตฺถิปริวารา รโญฺญ อุเตนสฺส อคฺคมเหสี เมตฺตาวิหารพหุลา อริยสาวิกา สามาวตี นามฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถารโต ปน อาทิโต ปฏฺฐาย สามาวติยา อุปฺปตฺติกถา ธมฺมปทวตฺถุมฺหิ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๒๐ สามาวตีวตฺถุ) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ มาคณฺฑิยสฺส นาม พฺราหฺมณสฺส ธีตา อตฺตโน มาตาปิตูนํ –

> ‘‘ทิสฺวาน ตณฺหํ อรติํ รคญฺจ,
> นาโหสิ ฉโนฺท อปิ เมถุนสฺมิํ;
> กิเมวิทํ มุตฺตกรีสปุณฺณํ,
> ปาทาปิ นํ สมฺผุสิตุํ น อิเจฺฉ’’ติฯ (สุ. นิ. ๘๔๑) –

ภควตา เทสิตํ อิมํ คาถํ สุตฺวา สตฺถริ พทฺธาฆาตา มาคณฺฑิยา อปรภาเค รโญฺญ อุเตเนน มเหสิฏฺฐาเน ฐปิตา ภควโต โกสมฺพิํ อุปคตภาวํ, สามาวตีปมุขานญฺจ ปญฺจนฺนํ อิตฺถิสตานํ อุปาสิกาภาวํ ญตฺวา ‘‘อาคโต นาม สมโณ โคตโม อิมํ นครํ, ทานิสฺส กตฺตพฺพํ ชานิสฺสามิ, อิมาปิ ตสฺส อุปฏฺฐายิกา, อิมาสมฺปิ สามาวตีปมุขานญฺจ กตฺตพฺพํ ชานิสฺสามี’’ติ อเนกปริยาเยหิ ตถาคตสฺส ตาสญฺจ อนตฺถํ กาตุํ วายมิตฺวาปิ อสโกฺกนฺตี ปุเนกทิวสํ รโญฺญ สทฺธิํ อุยฺยานกีฬํ คจฺฉนฺตี จูฬปิตุ สาสนํ ปหิณิ ‘‘สามาวติยา ปาสาทํ คนฺตฺวา ทุสฺสโกฏฺฐาคารเตลโกฏฺฐาคารานิ วิวราเปตฺวา ทุสฺสานิ เตลจาฏีสุ เตเมตฺวา ถเมฺภ เวเฐตฺวา ตา สพฺพา เอกโต กตฺวา ทฺวารํ ปิทหิตฺวา พหิ ยนฺตํ ทตฺวา ทณฺฑทีปิกาหิ เคเห อคฺคิํ ททมาโน โอตริตฺวา คจฺฉตู’’ติฯ

ตํ สุตฺวา โส ปาสาทํ อภิรุยฺห โกฏฺฐาคารานิ วิวริตฺวา วตฺถานิ เตลจาฏีสุ เตเมตฺวา ถเมฺภ เวเฐตุํ อารภิฯ อถ นํ สามาวตีปมุขา อิตฺถิโย ‘‘กิํ เอตํ จูฬปิตา’’ติ วทนฺติโย อุปสงฺกมิํสุฯ ‘‘อมฺมา, ราชา ทฬฺหิกมฺมตฺถาย อิเม ถเมฺภ เตลปิโลติกาหิ พนฺธาเปติ , ราชเคเห นาม สุยุตฺตทุยุตฺตํ ทุชฺชานํ, มา เม สนฺติเก โหถา’’ติ วตฺวา ตา อาคตา คเพฺภสุ ปเวเสตฺวา ทฺวารานิ ปิทหิตฺวา พหิ ยนฺตกํ ทตฺวา อาทิโต ปฏฺฐาย อคฺคิํ เทโนฺต โอตริฯ สามาวตี ตาสํ โอวาทํ อทาสิ, ‘‘อมฺมา, อนมตเคฺค สํสาเร วิจรนฺตีนํ เอวเมว อคฺคินา ฌามตฺตภาวานํ พุทฺธญาเณนปิ ปริเจฺฉโท น

สุกโร, อปฺปมตฺตา โหถา’’ติฯ ตา สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา อธิคตผลาย วิญฺญาตสาสนาย ขุชฺชุตฺตราย อริยสาวิกาย เสกฺขปฏิสมฺภิทาปตฺตาย สตฺถารา เทสิตนิยาเมเนว ธมฺมํ เทเสนฺติยา สนฺติเก โสตาปตฺติผลสฺส อธิคตา อนุตรนฺตรา กมฺมฏฺฐานมนสิกาเรน ยุตฺตปฺปยุตฺตา เคเห ฌายเนฺต เวทนาปริคฺคหกมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรนฺติโย กาจิ ทุติยผลํ, กาจิ ตติยผลํ ปาปุณิตฺวา กาลมกํสุฯ อถ ภิกฺขู โกสมฺพิยํ ปิณฺฑาย จรนฺตา ตํ ปวตฺตึ ญตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ภควโต อาโรเจตฺวา ตาสํ อภิสมฺปรายํ ปุจฺฉึสุฯ ภควา จ ตาสํ อริยผลาธิคมํ ภิกฺขูนํ อภาสิฯ เตน วุตฺตํ – **“เตน โข ปน สมเยน รโญฺญ อุเตนสฺส…เป.... อนิปฺผลา กาลงฺกตา”**ติฯ

ตตฺถ **อนิปฺผลา**ติ น นิปฺผลา, สมฺปตฺตสามญฺญผลา เอว กาลงฺกตาฯ ตา ปน ผลานิ ปฏิลภนฺติโย สามาวติยา –

‘‘อารมฺภถ นิกฺกมถ, ยุญฺชถ พุทฺธสาสเน;
ธุนาถ มจฺจุโน เสนํ, นฬาคารํว กุญฺชโรฯ

‘‘โย อิมสฺมึ ธมฺมวินเย, อปฺปมตฺโต วิหสฺสติ;
ปหาย ชาติสํสารํ, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๘๕; เนตฺติ. ๒๙) –

คาถาหิ โอวทิยมานา เวทนาปริคฺคหกมฺมฏฺฐานํ มนสิ กโรนฺติโย วิปสฺสิตฺวา ทุติยตติยผลานิ ปฏิลภึสุฯ ขุชฺชุตฺตรา ปน อายุเสสสฺส อตฺถิตาย, ปุเพฺพ ตาทิสสฺส กมฺมสฺส อกตตฺตา จ ตโต ปาสาทโต พหิ อโหสิฯ ‘‘ทสโยชนนฺตเร ปกฺกามี’’ติ จ วทนฺติฯ อถ ภิกฺขู ธมฺมสภายํ กถํ สมุฏฺฐาเปสุํ, ‘‘อาวุโส, อนนุจฺฉวิกํ วต อริยสาวิกานํ เอวรูปํ มรณ’’นฺติฯ สตฺถา อาคนฺตฺวา ‘‘กาย นุตฺถ, ภิกฺขเว, เอตรหิ กถาย สนฺนิสินฺนา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘อิมาย นามา’’ติ วุเตฺต , ‘‘ภิกฺขเว, ยทิปิ ตาสํ อิมสฺมึ อตฺตภาเว อยุตฺตํ, ปุเพฺพ กตกมฺมสฺส ปน ยุตฺตเมว ตาหิ ลทฺธ’’นฺติ วตฺวา เตหิ ยาจิโต อตีตํ อาหริฯ

อตีเต พาราณสิยํ พฺรหฺมทเตฺต รชฺชํ กาเรเนฺต อฏฺฐ ปเจฺจกพุทฺธา รโญฺญ นิเวสเน นิพทฺธํ ภุญฺชนฺติฯ ปญฺจสตา อิตฺถิโย เต อุปฏฺฐหนฺติฯ เตสุ สตฺต ชนา หิมวนฺตํ คจฺฉนฺติ, เอโก นทีตีรสมีเป เอกสฺมึ ติณคหเน สมาปตฺติยา นิสีทติฯ อเถกทิวสํ ราชา ปเจฺจกพุเทฺธสุ คเตสุ ตาหิ อิตฺถีหิ สทฺธึ อุทกกีฬํ กีฬิตุกาโม ตตฺถ คโตฯ ตา อิตฺถิโย ทิวสภาคํ อุทเก กีฬิตฺวา สีตปีฬิตา วิสิพฺพิตุกามา ตํ ติณคหนํ อุปริ วิสุกฺขติณสญฺฉนฺนํ ‘‘ติณราสี’’ติ สญฺญาย ปริวาเรตฺวา อคฺคึ ทตฺวา ติเณสุ ฌายิตฺวา ปตเนฺตสุ ปเจฺจกพุทฺธํ ทิสฺวา ‘‘รโญฺญ ปเจฺจกพุโทฺธ ฌายติ, ตํ ราชา ญตฺวา อเมฺห นาเสสฺสติ, สุทฑฺฒํ นํ กริสฺสามา’’ติ สพฺพา อิโต จิโต จ ทารุอาทีนิ อาหริตฺวา ตสฺส อุปริ ราสึ กตฺวา อาลิมฺเปตฺวา ‘‘อิทานิ ฌายิสฺสตี’’ติ ปกฺกมึสุฯ ตา ปฐมํ อสเญฺจตนิกา หุตฺวา อิทานิ กมฺมุนา พชฺฌึสุฯ ปเจฺจกพุทฺธํ ปน อโนฺตสมาปตฺติยํ สเจ ทารูนํ สกฏสหสฺสมฺปิ อาหริตฺวา อาลิมฺเปนฺตา อุสฺมาการมตฺตมฺปิ คาเหตุํ น สโกฺกนฺติ, ตสฺมา โส สตฺตเม ทิวเส อุฏฺฐาย ยถาสุขํ อคมาสิฯ ตา ตสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ นิรเย ปจฺจิตฺวา ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปากาวเสเสน อตฺตภาวสเต อิมินาว นิยาเมน เคเห ฌายมาเน ฌายึสุฯ อิทํ ตาสํ ปุพฺพกมฺมํฯ

ยสฺมา ปน เต อิมสฺมึ อตฺตภาเว อริยผลานิ สจฺฉากํสุ, รตนตฺตยํ ปยิรุปาสึสุ, ตสฺมา ตตฺถ อนาคามินิโย สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปนฺนา, อิตรา กาจิ ตาวตึเสสุ, กาจิ ยาเมสุ, กาจิ ตุสิเตสุ, กาจิ นิมฺมานรตีสุ, กาจิ ปรนิมฺมิตวสวตฺตีสุ อุปฺปนฺนาฯ

ราชาปิ โข อุเตโน ‘‘สามาวติยา เคหํ กิร ฌายตี’’ติ สุตฺวา เวเคน อาคจฺฉนฺโตปิ ตํ ปเทสํ ตาสุ ทฑฺฒาสุเยว สมฺปาปุณิฯ อาคนฺตฺวา ปน เคหํ นิพฺพาเปตฺวา อุปฺปนฺนพลวโทมนโสฺส มาคณฺฑิยาย ตถา การิตภาวํ อุปาเยน ญตฺวา อริยสาวิกาสุ กตาปราธกมฺมุนา โจทิยมาโน ตสฺสา ราชาณํ กาเรสิ สทฺธิํ ญาตเกหิฯ เอวํ สา สปริชนา สมิตฺตพนฺธวา อนยพฺยสนํ ปาปุณิฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ สามาวตีปมุขานํ ตาสํ อิตฺถีนํ อคฺคิมฺหิ อนยพฺยสนาปตฺติเหตุํ, มาคณฺฑิยาย จ สมิตฺตพนฺธวาย ราชาณาย อนยพฺยสนาปตฺตินิมิตฺตํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **โมหสมฺพนฺธโน โลโก, ภพฺพรูโปว ทิสฺสตี**ติ โย อิธ สตฺตโลโก ภพฺพรูโปว เหตุสมฺปนฺโน วิย หุตฺวา ทิสฺสติ, โสปิ โมหสมฺพนฺธโน โมเหน ปลิคุณฺฐิโต อตฺตหิตาหิตํ อชานนฺโต หิเต น ปฏิปชฺชติ, อหิตํ ทุกฺขาวหํ พหุญฺจ อปุญฺญํ อาจินาติฯ ‘‘ภวรูโปว ทิสฺสตี’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – อยํ โลโก โมหสมฺพนฺธโน โมเหน ปลิคุณฺฐิโต, ตโต เอว ภวรูโปว สสฺสตสภาโว วิยสฺส อตฺตา ทิสฺสติ, อชรามโร วิย อุปฏฺฐาติ, เยน ปาณาติปาตาทีนิ อกตฺตพฺพานิ กโรติฯ

อุปธิพนฺธโน พาโล, ตมสา ปริวาริโตฯ สสฺสโตริว ขายตีติ น เกวลญฺจ โมหสมฺพนฺธโน เอว, อปิจ โข อุปธิพนฺธโนปิ อยํ อนฺธพาลโลโก อวิชฺชาตมสา ปริวาริโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เยน ญาเณน อวิปรีตํ กาเม จ ขเนฺธ จ ‘‘อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’’ติ ปเสฺสยฺย, ตสฺส อภาวโต ยสฺมา พาโล อนฺธปุถุชฺชโน อญฺญาณตมสา สมนฺตโต ปริวาริโต นิวุโต, ตสฺมา โส กามูปธิ กิเลสูปธิ ขนฺธูปธีติ อิเมสํ อุปธีนํ วเสน จ อุปธิพนฺธโน, ตโต เอว จสฺส โสปธิสฺส ปสฺสโต สสฺสโต วิย นิโจฺจ สพฺพกาลภาวี วิย ขายติฯ ‘‘อสสฺสติริว ขายตี’’ติปิ ปาโฐฯ ตสฺสโตฺถ – อตฺตา สพฺพกาลํ วิชฺชติ อุปลพฺภตีติ อโญฺญ อสสฺสติ อนิโจฺจติ โลกสฺส โส อุปธิมิจฺฉาภินิเวสวเสน เอกเทโส วิย ขายติ, อุปฏฺฐหตีติ อโตฺถฯ **ร**กาโร หิ ปทสนฺธิกโรฯ **ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจน**นฺติ โย ปน สงฺขาเร ปริคฺคเหตฺวา อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสติ, ตเสฺสว วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ยถาภูตํ ปสฺสโต ชานโต ปฏิวิชฺฌโต ราคาทิกิญฺจนํ นตฺถิ, เยน สํสาเร พเชฺฌยฺยฯ ตถา อปสฺสนฺโต เอว หิ อวิชฺชาตณฺหาทิฏฺฐิอาทิพนฺธเนหิ สํสาเร พโทฺธ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ จูฬวคฺควณฺณนาฯ

๘. ปาฏลิคามิยวโคฺค

๑. ปฐมนิพฺพานปฏิสํยุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๑. ปาฏลิคามิยวคฺคสฺส ปฐเม **นิพฺพานปฏิสํยุตฺตายา**ติ อมตธาตุสนฺนิสฺสิตาย อสงฺขตธาตุยา ปเวทนวเสน ปวตฺตายฯ **ธมฺมิยา กถายา**ติ ธมฺมเทสนายฯ **สนฺทเสฺสตี**ติ สภาวสรสลกฺขณโต นิพฺพานํ ทเสฺสติฯ **สมาทเปตี**ติ ตเมว อตฺถํ เต ภิกฺขู คณฺหาเปติฯ **สมุเตฺตเชตี**ติ ตทตฺถคหเณ อุสฺสาหํ ชเนนฺโต เตเชติ โชเตติฯ **สมฺปหํเสตี**ติ นิพฺพานคุเณหิ สมฺมเทว สพฺพปฺปกาเรหิ โตเสติฯ

อถ วา **สนฺทเสฺสตี**ติ ''โส สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺคา ตณฺหกฺขโย วิราโค นิโรโธ''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; มหาว. ๘) นเยเนว สพฺพถา เตน เตน ปริยาเยน เตสํ เตสํ อชฺฌาสยานุรูปํ สมฺมา ทเสฺสติฯ **สมาทเปตี**ติ ''อิมินา อริยมเคฺคน ตํ อธิคนฺตพฺพ''นฺติ อธิคมปฏิปทาย สทฺธึ ตตฺถ ภิกฺขู นินฺนโปณปพฺภาเร กโรนฺโต สมฺมา อาทเปติ คณฺหาเปติฯ **สมุเตฺตเชตี**ติ เอตํ ทุกฺกรํ ทุรภิสมฺภวนฺติ ''มา สมฺมาปฏิปตฺติยํ ปมาทํ อนฺตราโวสานํ อาปชฺชถ, อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส วีริยวโต นยิทํ ทุกฺกรํ, ตสฺมา สีลวิสุทฺธิอาทิวิสุทฺธิปฏิปทาย อุฏฺฐหถ ฆฏยถ วายเมยฺยาถา''ติ นิพฺพานาธิคมาย อุสฺสาเหติ, ตตฺถ วา จิตฺตํ โวทเปติฯ **สมฺปหํเสตี**ติ ''มทนิมฺมทโน ปิปาสวินโย อาลยสมุคฺฆาโต''ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐), ราคกฺขโย โทสกฺขโย โมหกฺขโยติ (สํ. นิ. ๔.๓๖๗; อิติวุ. ๔๔), อสงฺขตนฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๖๗), อมตญฺจ สนฺตนฺติอาทินา จ อเนกปริยาเยน (สํ. นิ. ๔.๔๐๙) นิพฺพานานิสํสปฺปกาสเนน เตสํ ภิกฺขูนํ จิตฺตํ โตเสนฺโต หาเสนฺโต สมฺปหํเสติ สมสฺสาเสติฯ

เตธาติ เต อิธฯ **อฏฺฐึ กตฺวา**ติ ''อตฺถิ กิญฺจิ อยํ โน อโตฺถ อธิคนฺตโพฺพ''ติ เอวํ สลฺลเกฺขตฺวา ตาย เทสนาย อตฺถิกา หุตฺวาฯ **มนสิ กตฺวา**ติ จิเตฺต ฐเปตฺวา อนญฺญวิหิตา ตํ เทสนํ อตฺตโน จิตฺตคตเมว กตฺวาฯ **สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา**ติ สเพฺพน การกจิเตฺตน อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา เทสนํ อาวเชฺชตฺวา, ตคฺคตเมว อาโภคํ กตฺวาติ อโตฺถฯ อถ วา **สพฺพํ เจตโส สมนฺนาหริตฺวา**ติ สพฺพสฺมา จิตฺตโต เทสนํ สมฺมา อนุ อนุ อาหริตฺวาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เทเสนฺตสฺส เยหิ จิเตฺตหิ เทสนา กตา, สพฺพสฺมา จิตฺตโต ปวตฺตํ เทสนํ พหิ คนฺตุํ อเทนฺโต สมฺมา อวิปรีตํ อนุ อนุ อาหริตฺวา อตฺตโน จิตฺตสนฺตานํ อาหริตฺวา ยถาเทสิตเทสิตํ เทสนํ สุฏฺฐุ อุปธาเรตฺวาฯ **โอหิตโสตา**ติ อวหิตโสตา, สุฏฺฐุ อุปิตโสตาฯ **โอหิตโสตา**ติ วา อวิกฺขิตฺตโสตาฯ ตเมว อุปลพฺภมาโนปิ หิ สวเน อวิเกฺขโป สติสํวโร วิย จกฺขุนฺทฺริยาทีสุ โสตินฺทฺริเยปิ วตฺตุมรหตีติฯ เอตฺถ จ ''อฏฺฐึ กตฺวา''ติอาทีหิ จตูหิปิ ปเทหิ เตสํ ภิกฺขูนํ ตปฺปรภาวโต สวเน อาทรทีปเนน สกฺกจฺจสวนํ ทเสฺสติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ เตสํ ภิกฺขูนํ ตสฺสา นิพฺพานปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมกถาย สวเน อาทรการิตํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทานนฺ**ติ อิมํ นิพฺพานสฺส ตพฺพิธุรธมฺมเทสนามุเขน ปรมตฺถโต วิชฺชมานภาววิภาวนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **อตฺถี**ติ วิชฺชติ, ปรมตฺถโต อุปลพฺภตีติ อโตฺถฯ **ภิกฺขเว**ติ เตสํ ภิกฺขูนํ อาลปนํฯ นนุ จ อุทานํ นาม ปีติโสมนสฺสสมุฏฺฐาปิโต วา ธมฺมสํเวคสมุฏฺฐาปิโต วา ธมฺมปฏิคฺคาหกนิรเปโกฺข อุทาหาโร, ตถา เจว เอตฺตเกสุ สุเตฺตสุ อาคตํ, อิธ กสฺมา ภควา อุทาเนนฺโต เต ภิกฺขู อามเนฺตสีติ? เตสํ ภิกฺขูนํ สญฺญาปนตฺถํฯ นิพฺพานปฏิสํยุตฺตญฺหิ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เท

เสตฺวา นิพฺพานคุณานุสฺสรเณน อุปฺปนฺนปีติโสมนสฺสา อุทานํ อุทาเนสิฯ อิธ นิพฺพานวโชฺช สโพฺพ สภาวธโมฺม ปจฺจยายตฺตวุตฺติโกว อุปลพฺภติ, น ปจฺจยนิรเปโกฺขฯ อยํ ปน นิพฺพานธโมฺม กตมปจฺจเย อุปลพฺภตีติ เตสํ ภิกฺขูนํ เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย เต จ สญฺญาเปตุกาโม **“อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตน”**นฺติอาทิมาห, น เอกนฺตโตว เต ปฎิคฺคาหเก กตฺวาติ เวทิตพฺพํฯ **ตทายตน**นฺติ ตํ การณํฯ **ท**กาโร ปทสนฺธิกโรฯ นิพฺพานญฺหิ มคฺคผลญาณาทีนํ อารมฺมณปจฺจยภาวโต รูปาทีนิ วิย จกฺขุวิญฺญาณาทีนํ อารมฺมณปจฺจยภูตานีติ การณเฎฺฐน ‘‘อายตน’’นฺติ วุจฺจติฯ เอตฺตาวตา จ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ อสงฺขตาย ธาตุยา ปรมตฺถโต อตฺถิภาวํ ปเวเทสิฯ

ตตฺรายํ ธมฺมนฺวโย – อิธ สงฺขตธมฺมานํ วิชฺชมานตฺตา อสงฺขตายปิ ธาตุยา ภวิตพฺพํ ตปฺปฎิปกฺขตฺตา สภาวธมฺมานํฯ ยถา หิ ทุกฺขํ วิชฺชมาเน ตปฺปฎิปกฺขภูตํ สุขมฺปิ วิชฺชติเยว , ตถา อุเณฺห วิชฺชมาเน สีตมฺปิ วิชฺชติ, ปาปธเมฺมสุ วิชฺชมาเนสุ กลฺยาณธมฺมาปิ วิชฺชนฺติ เอวฯ วุตฺตเญฺจตํ –

> ‘‘ยถาปิ ทุเกฺข วิชฺชเนฺต, สุขํ นามปิ วิชฺชติ;
> เอวํ ภเว วิชฺชมาเน, วิภโวปิ อิจฺฉิตพฺพโกฯ
>
> ‘‘ยถาปิ อุเณฺห วิชฺชเนฺต, อปรํ วิชฺชติ สีตลํ;
> เอวํ ติวิธคฺคิ วิชฺชเนฺต, นิพฺพานํ อิจฺฉิตพฺพกํฯ
>
> ‘‘ยถาปิ ปาเป วิชฺชเนฺต, กลฺยาณมปิ วิชฺชติ;
> เอวเมว ชาติ วิชฺชเนฺต, อชาติมปิ อิจฺฉิตพฺพก’’นฺติอาทิฯ (พุ. วํ. ๒.๑๐-๑๒) –

อปิจ นิพฺพานสฺส ปรมตฺถโต อตฺถิภาววิจารณํ ปรโต อาวิภวิสฺสติฯ

เอวํ ภควา อสงฺขตาย ธาตุยา ปรมตฺถโต อตฺถิภาวํ สมฺมุเขน ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตพฺพิธุรธมฺมาโปหนมุเขนสฺส สภาวํ ทเสฺสตุํ, **“ยตฺถ เนว ปถวี น อาโป”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา นิพฺพานํ สพฺพสงฺขารวิธุรสภาวํ ยถา สงฺขตธเมฺมสุ กตฺถจิ นตฺถิ, ตถา ตตฺถปิ สเพฺพ สงฺขตธมฺมาฯ น หิ สงฺขตาสงฺขตธมฺมานํ สโมธานํ สมฺภวติฯ ตตฺรายํ อตฺถวิภาวนา – ยตฺถ ยสฺมึ นิพฺพาเน ยสฺสํ อสงฺขตธาตุยํ เนว กกฺขฬลกฺขณา ปถวีธาตุ อตฺถิ, น ปคฺฆรณลกฺขณา อาโปธาตุ, น อุณฺหลกฺขณา เตโชธาตุ, น วิตฺถมฺภนลกฺขณา วาโยธาตุ อตฺถิฯ อิติ จตุมหาภูตาภาววจเนน ยถา สพฺพสฺสปิ อุปาทารูปสฺส อภาโว วุโตฺต โหติ ตนฺนิสฺสิตตฺตาฯ เอวํ อนวเสสโต กามรูปภวสฺส ตตฺถ อภาโว วุโตฺต โหติ ตทายตฺตวุตฺติภาวโตฯ น หิ มหาภูตนิสฺสเยน วินา ปญฺจโวการภโว เอกโวการภโว วา สมฺภวตีติฯ

อิทานิ อรูปสภาวเตฺตปิ นิพฺพานสฺส อรูปภวปริยาปนฺนานํ ธมฺมานํ ตตฺถ อภาวํ ทเสฺสตุํ, **“น อากาสานญฺจายตนํ…เป.… น เนวสญฺญานาสญฺญายตน”**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **น อากาสานญฺจายตน**นฺติ สทฺธึ อารมฺมเณน กุสลวิปากกิริยเภโท ติวิโธปิ อากาสานญฺจายตนจิตฺตุปฺปาโท นตฺถีติ อโตฺถฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ ยทเคฺคน จ นิพฺพาเน กามโลกาทีนํ อภาโว โหติ, ตทเคฺคน ตตฺถ อิธโลกปรโลกานมฺปิ อภาโวติ อาห – **“นายํ โลโก น ปรโลโก”**ติฯ ตสฺสโตฺถ – ยฺวายํ ‘‘อิตฺถตฺตํ ทิฎฺฐธโมฺม อิธโลโก’’ติ จ ลทฺธโวหาโร ขนฺธาทิโลโก, โย จ ‘‘ตโต อญฺญถา ปโร อภิสมฺปราโย’’ติ จ ลทฺธโวหาโร ขนฺธาทิโลโก, ตทุภยมฺปิ ตตฺถ นตฺถีติฯ **น อุโภ จนฺทิมสูริยา**ติ ยสฺมา รูปคเต สติ ตโม นาม สิยา, ตมสฺส จ วิธมนตฺถํ จนฺทิม

สูริเยหิ วตฺติตพฺพํฯ สเพฺพน สพฺพํ ปน ยตฺถ รูปคตเมว นตฺถิ, กุโต ตตฺถ ตโมฯ ตมสฺส วา วิธมนา จนฺทิมสูริยา, ตสฺมา จนฺทิมา สูริโย จาติ อุโภปิ ตตฺถ นิพฺพาเน นตฺถีติ อโตฺถฯ อิมินา อาโลกสภาวตํเยว นิพฺพานสฺส ทเสฺสติฯ

เอตฺตาวตา จ อนภิสเมตาวีนํ ภิกฺขูนํ อนาทิมติสํสาเร สุปินเนฺตปิ อนนุภูตปุพฺพํ ปรมคมฺภีรํ อติทุทฺทสํ สณฺหสุขุมํ อตกฺกาวจรํ อจฺจนฺตสนฺตํ ปณฺฑิตเวทนียํ อติปณีตํ อมตํ นิพฺพานํ วิภาเวโนฺต ปฐมํ ตาว ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตน’’นฺติ ตสฺส อตฺถิภาวา เตสํ อณฺญาณาทีนิ อปเนตฺวา ‘‘ยตฺถ เนว ปถวี …เป…. น อุโภ จนฺทิมสูริยา’’ติ ตทญฺญธมฺมาโปหนมุเขน ตํ วิภาเวติ ธมฺมราชาฯ เตน ปถวีอาทิสพฺพสงฺขตธมฺมวิธุรสภาวา ยา อสงฺขตา ธาตุ, ตํ นิพฺพานนฺติ ทีปิตํ โหติฯ เตเนวาห, **‘‘ตตฺราปาหํ, ภิกฺขเว, เนว อาคตึ วทามี’’**ติฯ

ตตฺถ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํฯ **อปิ**สโทฺท สมุจฺจเยฯ อหํ, ภิกฺขเว, ยตฺถ สงฺขารปวเตฺต กุโตจิ กสฺสจิ อาคตึ น วทามิ ยถาปจฺจยํ ตตฺถ ธมฺมมตฺตสฺส อุปฺปชฺชนโตฯ เอวํ ตสฺมิมฺปิ อายตเน นิพฺพาเน กุโตจิ อาคตึ อาคมนํ เนว วทามิ อาคนฺตพฺพฏฺฐานตาย อภาวโตฯ **น คติ**นฺติ กตฺถจิ คมนํ น วทามิ คนฺตพฺพฏฺฐานตาย อภาวโตฯ น หิ ตตฺถ สตฺตานํ ฐเปตฺวา ญาเณน อารมฺมณกรณํ อาคติคติโย สมฺภวนฺติ, นาปิ ฐิติจุตูปปตฺติโย วทามิฯ ‘‘ตทาปห’’นฺติปิ ปาฬิฯ ตสฺสโตฺถ – ตมฺปิ อายตนํ คามนฺตรโต คามนฺตรํ วิย น อาคนฺตพฺพตาย น อาคติ, น คนฺตพฺพตาย น คติ, ปถวีปพฺพตาทิ วิย อปติฏฺฐานตาย น ฐิติ, อปจฺจยตฺตา วา อุปฺปาทาภาโว, ตโต อมตสภาวตฺตา จวนาภาโว, อุปฺปาทนิโรธาภาวโต เจว ตทุภยปริจฺฉินฺนาย ฐิติยา จ อภาวโต น ฐิติํ น จุติํ น อุปปตฺติํ วทามิฯ เกวลํ ปน ตํ อรูปสภาวตฺตา อปจฺจยตฺตา จ น กตฺถจิ ปติฏฺฐิตนฺติ **อปฺปติฏฺฐํ**ฯ ตตฺถ ปวตฺตาภาวโต ปวตฺตปฺปฏิปกฺขโต จ **อปฺปวตฺตํ**ฯ อรูปสภาวเตฺตปิ เวทนาทโย วิย กสฺสจิปิ อารมฺมณสฺส อนาลมฺพนโต อุปตฺถมฺภนิรเปกฺขโต จ **อนารมฺมณเมว** ตํ ‘‘อายตน’’นฺติ วุตฺตํ นิพฺพานํฯ อยญฺจ **เอว**สโทฺท อปฺปติฏฺฐเมว อปฺปวตฺตเมวาติ ปททฺวเยนปิ โยเชตโพฺพ ฯ **เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา**ติ ยทิทํ ‘‘อปฺปติฏฺฐ’’นฺติอาทีหิ วจเนหิ วณฺณิตํ โถมิตํ ยถาวุตฺตลกฺขณํ นิพฺพานํ, เอโส เอว สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส อโนฺต ปริโยสานํ ตทธิคเม สติ สพฺพทุกฺขาภาวโตฯ ตสฺมา ‘‘ทุกฺขสฺส อโนฺต’’ติ อยเมว ตสฺส สภาโวติ ทเสฺสติฯ

ปฐมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒. ทุติยนิพฺพานปฏิสํยุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๒. ทุติเย **อิมํ อุทาน**นฺติ อิมํ นิพฺพานสฺส ปกติยา คมฺภีรภาวโต ทุทฺทสภาวทีปนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ ตตฺถ **ทุทฺทส**นฺติ สภาวคมฺภีรตฺตา อติสุขุมสณฺหสภาวตฺตา จ อนุปจิตญาณสมฺภาเรหิ ปสฺสิตุํ น สกฺกาติ ทุทฺทสํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ตญฺหิ เต, มาคณฺฑิย, อริยํ ปญฺญาจกฺขุ นตฺถิ, เยน ตฺวํ อาโรคฺยํ ชาเนยฺยาสิ, นิพฺพานมฺปิ ปเสฺสยฺยาสี’’ติ (ม. นิ. ๒.๒๑๘)ฯ อปรมฺปิ วุตฺตํ – ‘‘อิทมฺปิ โข ฐานํ ทุทฺทสํ, ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ’’ติอาทิ (มหาว. ๘; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗)ฯ **อนต**นฺติ รูปาทิอารมฺมเณสุ, กามาทีสุ จ ภเวสุ นมนโต ตนฺนินฺนภาเวน ปวตฺติโต สตฺตานญฺจ ตตฺถ นมนโต ตณฺหา นตา นาม, นตฺถิ เอตฺถ นตาติ อนตํ, นิพฺพานนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อนนฺต’’นฺติปิ ปฐนฺติ, นิจฺจสภาวตฺตา อนฺตวิรหิตํ, อจวนธมฺมํ นิโรธํ อมตนฺติ อโตฺถฯ เกจิ ปน ‘‘อนนฺต’’นฺติ ปทสฺส ‘‘อปฺปมาณ’’นฺติ อตฺถํ วทนฺติฯ เอตฺถ จ ‘‘ทุทฺทส’’นฺติ อิมินา ปญฺญาย ทุพฺพลีกรเณหิ ราคาทิกิเลเสหิ จิรกาลภาวิตตฺตา สตฺตานํ อปจฺจยภาวนา น สุกราติ นิพฺพานสฺส กิเจฺฉน อธิคมนียตํ ทเสฺสติฯ **น หิ สจฺจํ สุทสฺสน**นฺติ อิมินาปิ ตเมวตฺถํ ปากฏํ กโรติฯ ตตฺถ **สจฺจ**นฺติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ เกนจิ ปริยาเยน อสนฺตสภาวาภาวโต เอกเนฺตเนว สนฺตตฺตา

อวิปรีตเฏฺฐน สจฺจํฯ น หิ ตํ สุทสฺสนํ น สุเขน ปสฺสิตพฺพํ, สุจิรมฺปิ กาลํ ปุญฺญญาณสมฺภาเร สมาเนนฺตหิปิ กสิเรเนว สมธิคนฺตพฺพโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ ภควตา – ‘‘กิเจฺฉน เม อธิคต’’นฺติ (มหาว. ๘; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗)ฯ

ปฏิวิทฺธา ตณฺหา ชานโต ปสฺสโต นตฺถิ กิญฺจนนฺติ ตญฺจ นิโรธสจฺจํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน อภิสเมนฺเตน วิสยโต กิจฺจโต จ อารมฺมณโต จ อารมฺมณปฺปฏิเวเธน อสโมฺมหปฺปฏิเวเธน จ ปฏิวิทฺธํ, ยถาปริญฺญาภิสมยวเสน ทุกฺขสจฺจํ, ภาวนาภิสมยวเสน มคฺคสจฺจญฺจ อสโมฺมหโต ปฏิวิทฺธํ โหติ, เอวํ ปหานาภิสมยวเสน อสโมฺมหโต จ ปฏิวิทฺธา ตณฺหา โหติฯ เอวญฺจ จตฺตาริ สจฺจานิ ยถาภูตํ อริยมคฺคปญฺญาย ชานโต ปสฺสโต ภวาทีสุ นตฺถิ, ตทภาเว สพฺพสฺสปิ กิเลสวฏฺฏสฺส อภาโว, ตโตว กมฺมวิปากวฏฺฏานํ อสมฺภโวเยวาติ เอวํ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ อนวเสสวฏฺฏทุกฺขวูปสมเหตุภูตํ อมตมหานิพฺพานสฺส อานุภาวํ ปกาเสสิฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ทุติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๓. ตติยนิพฺพานปฏิสํยุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๓. ตติเย **อถ โข ภควา เอตมตฺถํ วิทิตฺวา**ติ ตทา กิร ภควตา อเนกปริยาเยน สํสารสฺส อาทีนวํ ปกาเสตฺวา สนฺทสฺสนาทิวเสน นิพฺพานปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมเทสนาย กตาย เตสํ ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ – ‘‘อยํ สํสาโร ภควตา อวิชฺชาทีหิ การเณหิ สเหตุโก ปกาสิโต, นิพฺพานสฺส ปน ตทุปสมสฺส น กิญฺจิ การณํ วุตฺตํ, ตยิทํ อเหตุกํ, กถํ สจฺจิกฏฺฐปรมตฺเถน อุปลพฺภตี’’ติฯ อถ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ เอตํ ยถาวุตฺตํ ปริวิตกฺกสงฺขาตํ อตฺถํ วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ เตสํ ภิกฺขูนํ วิมติวิธมนตฺถเญฺจว อิธ สมณพฺราหฺมณานํ ‘‘นิพฺพานํ นิพฺพานนฺติ วาจาวตฺถุมตฺตเมว, นตฺถิ หิ ปรมตฺถโต นิพฺพานํ นาม อนุปลพฺภมานสภาวตฺตา’’ติ โลกายติกาทโย วิย วิปฺปฏิปนฺนานํ พหิทฺธา จ ปุถุทิฏฺฐิคติกานํ มิจฺฉาวาทภญฺชนตฺถญฺจ อิมํ อมตมหานิพฺพานสฺส ปรมตฺถโต อตฺถิภาวทีปนํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต**นฺติ สพฺพานิปิ ปทานิ อญฺญมญฺญเววจนานิฯ อถ วา เวทนาทโย วิย เหตุปจฺจยสมวายสงฺขาตาย การณสามคฺคิยา น ชาตํ น นิพฺพตฺตนฺติ **อชาตํ,** การเณน วินา, สยเมว วา น ภูตํ น ปาตุภูตํ น อุปฺปนฺนนฺติ **อภูตํ,** เอวํ อชาตตฺตา อภูตตฺตา จ เยน เกนจิ การเณน น กตนฺติ **อกตํ,** ชาตภูตกตสภาโว จ นามรูปานํ สงฺขตธมฺมานํ โหติ, น อสงฺขตสภาวสฺส นิพฺพานสฺสาติ ทสฺสนตฺถํ **อสงฺขต**นฺติ วุตฺตํฯ ปฏิโลมโต วา สเมจฺจ สมฺภุย ปจฺจเยหิ กตนฺติ สงฺขตํ, ตถา น สงฺขตํ สงฺขตลกฺขณรหิตนฺติ อสงฺขตนฺติฯ เอวํ อเนเกหิ การเณหิ นิพฺพตฺติตภาเว ปฏิสิเทฺธ ‘‘สิยา นุ โข เอเกเนว การเณน กต’’นฺติ อาสงฺกาย ‘‘น เยน เกนจิ กต’’นฺติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อกต’’นฺติ วุตฺตํฯ เอวํ อปจฺจยมฺปิ สมานํ ‘‘สยเมว นุ โข อิทํ ภูตํ ปาตุภูต’’นฺติ อาสงฺกาย ตนฺนิวตฺตนตฺถํ ‘‘อภูต’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อยเญฺจตสฺส อสงฺขตากตาภูตภาโว สเพฺพน สพฺพํ อชาติธมฺมตฺตา’’ติ ทเสฺสตุํ ‘‘อชาต’’นฺติ วุตฺตํฯ เอวเมเตสํ จตุนฺนมฺปิ ปทานํ สาตฺถกภาวํ วิทิตฺวา ‘‘ตยิทํ นิพฺพานํ อตฺถิ, ภิกฺขเว’’ติ ปรมตฺถโต นิพฺพานสฺส อตฺถิภาโว ปกาสิโตติ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ อุทาเนเนฺตน ภควตา, ‘‘ภิกฺขเว’’ติ อาลปเน การณํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อิติ สตฺถา ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต’’นฺติ วตฺวา ตตฺถ เหตุํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โน เจตํ, ภิกฺขเว’’**ติอาทิมาหฯ ตสฺสายํ สเงฺขปโตฺถ – ภิกฺขเว, ยทิ อชาตาทิสภาวา อสงฺข

ตา ธาตุ น อภวิสฺส น สิยา, อิธ โลเก ชาตาทิสภาวสฺส รูปาทิกฺขนฺธปญฺจกสงฺขาตสฺส สงฺขตสฺส นิสฺสรณํ อนวเสสวูปสโม น ปญฺญาเยยฺย น อุปลพฺเภยฺย น สมฺภเวยฺยฯ นิพฺพานญฺหิ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมานา สมฺมาทิฏฺฐิอาทโย อริยมคฺคธมฺมา อนวเสสกิเลเส สมุจฺฉินฺทนฺติฯ เตเนตฺถ สพฺพสฺสปิ วฏฺฏทุกฺขสฺส อปฺปวตฺติ อปคโม นิสฺสรณํ ปญฺญายติฯ

เอวํ พฺยติเรกวเสน นิพฺพานสฺส อตฺถิภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อนฺวยวเสนปิ ตํ ทเสฺสตุํ, **"ยสฺมา จ โข"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตํ วุตฺตตฺถเมวฯ เอตฺถ จ ยสฺมา ''อปจฺจยา ธมฺมา, อสงฺขตา ธมฺมา (ธ. ส. ทุกมาติกา ๗, ๘), อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตนํ, ยตฺถ เนว ปถวี (อุทา. ๗๑), อิทมฺปิ โข ฐานํ ทุทฺทสํ, ยทิทํ สพฺพสงฺขารสมโถ สพฺพูปธิปฏินิสฺสโคฺค (มหาว. ๘; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗), อสงฺขตญฺจ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ อสงฺขตคามินิญฺจ ปฏิปท''นฺติอาทีหิ (สํ. นิ. ๔.๓๖๖-๓๖๗) อเนเกหิ สุตฺตปเทหิ, ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาต''นฺติ อิมินาปิ จ สุเตฺตน นิพฺพานธาตุยา ปรมตฺถโต สมฺภโว สพฺพโลกํ อนุกมฺปมาเนน สมฺมาสมฺพุเทฺธน เทสิโต, ตสฺมา ยทิปิ ตตฺถ อปจฺจกฺขการีนมฺปิ วิญฺญูนํ กงฺขา วา วิมติ วา นตฺถิเยวฯ เย ปน ปรเนยฺยพุทฺธิโน ปุคฺคลา, เตสํ วิมติวิโนทนตฺถํ อยเมตฺถ อธิปฺปายนิทฺธารณมุเขน ยุตฺติวิจารณา – ยถา ปริเญฺญยฺยตาย สอุตฺตรานํ กามานํ รูปาทีนญฺจ ปฏิปกฺขภูตํ ตพฺพิธุรสภาวํ นิสฺสรณํ ปญฺญายติ, เอวํ ตํสภาวานํ สเพฺพสมฺปิ สงฺขตธมฺมานํ ปฏิปกฺขภูเตน ตพฺพิธุรสภาเวน นิสฺสรเณน ภวิตพฺพํฯ ยเญฺจตํ นิสฺสรณํ, สา อสงฺขตา ธาตุฯ กิญฺจ ภิโยฺย สงฺขตธมฺมารมฺมณํ วิปสฺสนาญาณํ อปิ อนุโลมญาณํ กิเลเส สมุเจฺฉทวเสน ปชหิตุํ น สโกฺกติฯ ตถา สมฺมุติสจฺจารมฺมณํ ปฐมชฺฌานาทีสุ ญาณํ วิกฺขมฺภนวเสเนว กิเลเส ปชหติ, น สมุเจฺฉทวเสนฯ อิติ สงฺขตธมฺมารมฺมณสฺส สมฺมุติสจฺจารมฺมณสฺส จ ญาณสฺส กิเลสานํ สมุเจฺฉทปฺปหาเน อสมตฺถภาวโต เตสํ สมุเจฺฉทปฺปหานกรสฺส อริยมคฺคญาณสฺส ตทุภยวิปรีตสภาเวน อารมฺมเณน ภวิตพฺพํ , สา อสงฺขตา ธาตุฯ ตถา ''อตฺถิ, ภิกฺขเว, อชาตํ อภูตํ อกตํ อสงฺขต''นฺติ อิทํ นิพฺพานปทสฺส ปรมตฺถโต อตฺถิภาวโชตกํ วจนํ อวิปรีตตฺถํ ภควตา ภาสิตตฺตาฯ ยญฺหิ ภควตา ภาสิตํ, ตํ อวิปรีตตฺถํ ปรมตฺถํ ยถา ตํ ''สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา, สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา, สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา''ติ (อ. นิ. ๓.๑๓๗; มหานิ. ๒๗), ตถา นิพฺพานสโทฺท กตฺถจิ วิสเย ยถาภูตปรมตฺถวิสโย อุปจารมตฺตวุตฺติสพฺภาวโต เสยฺยถาปิ สีหสโทฺทฯ อถ วา อเตฺถว ปรมตฺถโต อสงฺขตา ธาตุ, อิตรตพฺพิปรีตวินิมุตฺตสภาวตฺตา เสยฺยถาปิ ปถวีธาตุ เวทนาติฯ เอวมาทีหิ นเยหิ ยุตฺติโตปิ อสงฺขตาย ธาตุยา ปรมตฺถโต อตฺถิภาโว เวทิตโพฺพฯ

ตติยสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๔. จตุตฺถนิพฺพานปฏิสํยุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๗๔. จตุเตฺถ **อถ โข ภควา เอตมตฺถํ วิทิตฺวา**ติ ตทา กิร ภควตา อเนกปริยาเยน สนฺทสฺสนาทิวเสน นิพฺพานปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมเทสนาย กตาย เตสํ ภิกฺขูนํ เอตทโหสิ – ''อยํ ตาว ภควตา อมตมหานิพฺพานธาตุยา อเนกาการโวการํ อานิสํสํ ทเสฺสเนฺตน อนญฺญสาธารโณ อานุภาโว ปกาสิโต, อธิคมูปาโย ปนสฺสา น ภาสิโต, กถํ นุ โข ปฏิปชฺชเนฺตหิ อเมฺหหิ อยํ อธิคนฺตโพฺพ''ติฯ อถ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ เอตํ ยถาวุตฺตปริวิตกฺกสงฺขาตํ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวาฯ **อิมํ อุทาน**นฺติ ตณฺหาวเสน กตฺถจิ อนิสฺสิตสฺส ปสฺสทฺธกายจิตฺตสฺส วีถิปฏิปนฺนวิปสฺสนสฺส อริยมเคฺคน อนวเสสโต ตณฺหาปหาเนน นิพฺพานาธิคมวิภาวนํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ตตฺถ **นิสฺสิตสฺส จลิต**นฺติ รูปาทิสงฺขาเร ตณฺหาทิฏฺฐีหิ นิสฺสิตสฺส จลิตํ ‘‘เอตํ มม, เอโส เม อตฺตา’’ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตํ โหติฯ อปฺปหีนตณฺหาทิฏฺฐิกสฺส หิ ปุคฺคลสฺส สุขาทีสุ อุปฺปนฺเนสุ ตานิ อภิภุยฺย วิหริตุํ อสโกฺกนฺตสฺส ‘‘มม เวทนา, อหํ เวทิยามี’’ติอาทินา ตณฺหาทิฏฺฐิคาหวเสน กุสลปฺปวตฺติโต จิตฺตสนฺตานสฺส จลนํ กมฺปนํ, อวกฺขลิตํ วา โหตีติ อโตฺถฯ **อนิสฺสิตสฺส จลิตํ นตฺถี**ติ โย ปน วิสุทฺธิปฏิปทํ ปฏิปชฺชโนฺต สมถวิปสฺสนาหิ ตณฺหาทิฏฺฐิโย วิกฺขเมฺภตฺวา อนิจฺจาทิวเสน สงฺขาเร สมฺมสโนฺต วิหรติ, ตสฺส ตํ อนิสฺสิตสฺส ยถาวุตฺตํ จลิตํ อวกฺขลิตํ, วิปฺผนฺทิตํ วา นตฺถิ การณสฺส สุวิกฺขมฺภิตตฺตาฯ

จลิเต อสตีติ ยถาวุเตฺต จลิเต อสติ ยถา ตณฺหาทิฏฺฐิคาหา นปฺปวตฺตนฺติ, ตถา วีถิปฏิปนฺนาย วิปสฺสนาย ตํ อุสฺสุกฺกนฺตสฺสฯ **ปสฺสทฺธี**ติ วิปสฺสนาจิตฺตสหชาตานํ กายจิตฺตานํ สารมฺภกรกิเลสวูปสมินี ทุวิธาปิ ปสฺสทฺธิ โหติฯ **ปสฺสทฺธิยา สติ นติ น โหตี**ติ ปุเพฺพนาปรํ วิเสสยุตฺตาย ปสฺสทฺธิยา สติ อนวชฺชสุขาธิฏฺฐานํ สมาธิํ วเฑฺฒตฺวา ตํ ปญฺญาย สมวายกรเณน สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ โยเชตฺวา มคฺคปรมฺปราย กิเลเส เขเปนฺตสฺส กามภวาทีสุ นมนโต ‘‘นตี’’ติ ลทฺธนามา ตณฺหา อรหตฺตมคฺคกฺขเณ อนวเสสโต น โหติ, อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาทิตตฺตา น อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ

นติยา อสตีติ อรหตฺตมเคฺคน ตณฺหาย สุปฺปหีนตฺตา ภวาทิอตฺถาย อาลยนิกนฺติ ปริยุฏฺฐาเน อสติฯ **อาคติคติ น โหตี**ติ ปฏิสนฺธิวเสน อิธ อาคติ อาคมนํ จุติวเสน คติ อิโต ปรโลกคมนํ เปจฺจภาโว น โหติ น ปวตฺตติฯ **อาคติคติยา อสตี**ติ วุตฺตนเยน อาคติยา จ คติยา จ อสติฯ **จุตูปปาโต น โหตี**ติ อปราปรํ จวนุปปชฺชนํ น โหติ น ปวตฺตติฯ อสติ หิ กิเลสวเฏฺฏ กมฺมวฏฺฏํ ปจฺฉินฺนเมว, ปจฺฉิเนฺน จ ตสฺมิํ กุโต วิปากวฏฺฏสฺส สมฺภโวฯ เตนาห – ‘‘**จุตูปปาเต อสติ เนวิธ น หุร**’’นฺติอาทิฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา พาหิยสุเตฺต วิตฺถารโต วุตฺตเมวฯ ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิติ ภควา อิธาปิ เตสํ ภิกฺขูนํ อนวเสสโต วฏฺฏทุกฺขวูปสมเหตุภูตํ อมตมหานิพฺพานสฺส อานุภาวํ สมฺมาปฏิปตฺติยา ปกาเสติฯ

จตุตฺถสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๕. จุนฺทสุตฺตวณฺณนา

๗๕. ปญฺจเม **มเลฺลสู**ติ เอวํนามเก ชนปเทฯ **มหตา ภิกฺขุสเงฺฆนา**ติ คุณมหตฺตสงฺขฺยามหเตฺตหิ มหตาฯ โส หิ ภิกฺขุสโงฺฆ สีลาทิคุณวิเสสโยเคนปิ มหา ตตฺถ สพฺพปจฺฉิมกสฺส โสตาปนฺนภาวโต, สงฺขฺยามหเตฺตนปิ มหา อปริจฺฉินฺนคณนตฺตาฯ อายุสงฺขาโรสฺสชฺชนโต ปฏฺฐาย หิ อาคตาคตา ภิกฺขู น ปกฺกมิํสุฯ **จุนฺทสฺสา**ติ เอวํนามกสฺสฯ **กมฺมารปุตฺตสฺสา**ติ สุวณฺณการปุตฺตสฺสฯ โส กิร อโฑฺฒ มหากุฏุมฺพิโก ภควโต ปฐมทสฺสเนเนว โสตาปโนฺน หุตฺวา อตฺตโน อมฺพวเน สตฺถุวสนานุจฺฉวิกํ คนฺธกุฏิํ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ รตฺติฏฺฐานทิวาฏฺฐานอุปฏฺฐานสาลากุฏิมณฺฑปจงฺกมนาทิเก จ สมฺปาเทตฺวา ปาการปริกฺขิตฺตํ ทฺวารโกฏฺฐกยุตฺตํ วิหารํ กตฺวา พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส นิยฺยาเทสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ – ‘‘**ตตฺร สุทํ ภควา ปาวายํ วิหรติ จุนฺทสฺส กมฺมารปุตฺตสฺส อมฺพวเน**’’ติฯ

ปฏิยาทาเปตฺวาติ สมฺปาเทตฺวาฯ ‘‘**สูกรมทฺทว**นฺติ สูกรสฺส มุทุสินิทฺธํ ปวตฺตมํส’’นฺติ มหาอฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ เกจิ ปน ‘‘สูกรมทฺทวนฺติ น สูกรมํสํ, สูกเรหิ มทฺทิตวํสกฬีโร’’ติ วทนฺ

ติฯ อเญฺญ ‘‘สูกเรหิ มทฺทิตปฺปเทเส ชาตํ อหิฉตฺตก’’นฺติฯ อปเร ปน ‘‘สูกรมทฺทวํ นาม เอกํ รสายน’’นฺติ ภณึสุ ฯ ตญฺหิ จุโนฺท กมฺมารปุตฺโต ‘‘อชฺช ภควา ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติ สุตฺวา ‘‘อเปฺปว นาม นํ ปริภุญฺชิตฺวา จิรตรํ ติเฏฺฐยฺยา’’ติ สตฺถุ จิรชีวิตุกมฺยตาย อทาสีติ วทนฺติฯ

เตน มํ ปริวิสาติ เตน มมํ โภเชหิฯ กสฺมา ภควา เอวมาห? ปรานุทฺทยตายฯ ตญฺจ การณํ ปาฬิยํ วุตฺตเมวฯ เตน อภิหฏภิกฺขาย ปเรสํ อปริโภคารหโต จ ตถา วตฺตุํ วฏฺฏตีติ ทสฺสิตํ โหติฯ ตสฺมิํ กิร สูกรมทฺทเว ทฺวิสหสฺสทีปปริวาเรสุ จตูสุ มหาทีเปสุ เทวตา โอชํ ปกฺขิปิํสุฯ ตสฺมา ตํ อโญฺญ โกจิ สมฺมา ชีราเปตุํ น สโกฺกติ, ตมตฺถํ ปกาเสนฺต สตฺถา ปรูปวาทโมจนตฺถํ **‘‘นาหํ ตํ, จุนฺท, ปสฺสามี’’**ติอาทินา สีหนาทํ นทิฯ เย หิ ปเร อุปวเทยฺยุํ ‘‘อตฺตนา ปริภุตฺตาวเสสํ เนว ภิกฺขูนํ, น อเญฺญสํ มนุสฺสานํ อทาสิ, อาวาเฏ นิขณาเปตฺวา วินาเสสี’’ติ, ‘‘เตสํ วจโนกาโส มา โหตู’’ติ ปรูปวาทโมจนตฺถํ สีหนาทํ นทิฯ

ตตฺถ **สเทวเก**ติอาทีสุ สห เทเวหีติ **สเทวโก,** สห มาเรนาติ **สมารโก,** สห พฺรหฺมุนาติ **สพฺรหฺมโก,** สห สมณพฺราหฺมเณหีติ **สสฺสมณพฺราหฺมณี,** ปชาตตฺตา **ปชา,** สห เทวมนุเสฺสหีติ **สเทวมนุสฺสา**ฯ ตสฺมิํ สเทวเก โลเก…เป.… สเทวมนุสฺสายฯ ตตฺถ สเทวกวจเนน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ, สมารกวจเนน ฉฎฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํ, สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณํ, สสฺสมณพฺราหฺมณีวจเนน สาสนสฺส ปจฺจตฺถิกปจฺจามิตฺตสมณพฺราหฺมณคฺคหณํ สมิตปาปพาหิตปาปสมณพฺราหฺมณคฺคหณญฺจ, ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณํ, สเทวมนุสฺสวจเนน สมฺมุติเทวอวเสสมนุสฺสคฺคหณํฯ เอวเมตฺถ ตีหิ ปเทหิ โอกาสโลกวเสน, ทฺวีหิ ปชาวเสน สตฺตโลโก คหิโตติ เวทิตพฺพํฯ อปโร นโย – สเทวกวจเนน อรูปาวจรโลโก คหิโต, สมารกวจเนน ฉกามาวจรเทวโลโก, สพฺรหฺมกวจเนน รูปี พฺรหฺมโลโก, สสฺสมณพฺราหฺมณวจเนน จตุปริสวเสน สมฺมุติเทเวหิ สห มนุสฺสโลโก, อวเสสสตฺตโลโก วา คหิโตติ เวทิตพฺพํฯ

ภุตฺตาวิสฺสาติ ภุตฺตวโตฯ **ขโร**ติ ผรุโสฯ **อาพาโธ**ติ วิสภาคโรโคฯ **ปพาฬฺหา**ติ พลวติโยฯ **มารณนฺติกา**ติ มรณนฺตา มรณสมีปปาปนสมตฺถาฯ **สโต สมฺปชาโน อธิวาเสสี**ติ สติํ อุปฎฺฐิตํ กตฺวา ญาเณน ปริจฺฉินฺทิตฺวา อธิวาเสสิฯ **อวิหญฺญมาโน**ติ เวทนานุวตฺตนวเสน อสลฺลกฺขิตธมฺมํ วิย อปราปรํ ปริวตฺตนํ อกโรนฺต อปีฬิยมาโน อทุกฺขิยมาโน วิย อธิวาเสสิฯ ภควโต หิ เวฬุวคามเกเยว ตา เวทนา อุปฺปนฺนา, สมาปตฺติพเลน ปน วิกฺขมฺภิตา ยาว ปรินิพฺพานทิวสา น อุปฺปชฺชิํสุ ทิวเส ทิวเส สมาปตฺตีหิ ปฎิปณามนโตฯ ตํ ทิวสํ ปน ปรินิพฺพายิตุกาโม ‘‘โกฎิสหสฺสหตฺถีนํ พลํ ธาเรนฺตานํ วชิรสงฺฆาตสมานกายานํ อปริมิตกาลํ อุปจิตปุญฺญสมฺภารานมฺปิ ภเว สติ เอวรูปา เวทนา ปวตฺตนฺติ, กิมงฺคํ ปน อเญฺญส’’นฺติ สตฺตานํ สํเวคชนนตฺถํ สมาปตฺติํ น สมาปชฺชิ, เตน เวทนา ขรา วตฺติํสุฯ **อายามา**ติ เอหิ ยามฯ

จุนฺทสฺส ภตฺตํ ภุญฺชิตฺวาติอาทิกา อปรภาเค ธมฺมสงฺคาหเกหิ ฐปิตา คาถาฯ ตตฺถ **ภุตฺตสฺส จ สูกรมทฺทเวนา**ติ ภุตฺตสฺส อุทปาทิ, น ปน ภุตฺตปจฺจยาฯ ยทิ หิ อภุตฺตสฺส อุปฺปชฺชิสฺสา, อติขโร อภวิสฺสา, สินิทฺธโภชนํ ปน ภุตฺตตฺตา ตนุกา เวทนา อโหสิ, เตเนว ปทสา คนฺตุํ อสกฺขิฯ เอเตน ยุวายํ ‘‘ยสฺส ตํ ปริภุตฺตํ สมฺมา ปริณามํ คเจฺฉยฺย อญฺญตฺร ตถาคตสฺสา’’ติ สีหนาโท นทิโต, ตสฺส สาตฺถกตา ทสฺสิตาฯ พุทฺธานญฺหิ อฎฺฐาเน คชฺชิตํ นาม นตฺถิฯ ยสฺมา ตํ ปริภุตฺตํ ภควโต น กิญฺจิ วิการํ อุปฺปาเทสิ, กเมฺมน ปน ลโทฺธกาเสน อุปฺปาทิยมานํ วิการํ อปฺปมตฺตตาย อุปสเมนฺต สรีเร พลํ อุปฺปาเทสิ, เยน ยถา วกฺขมานํ ติวิธํ ปโยชนํ สมฺปาเทสิ, ตสฺมา สมฺมเทว ตํ ปริณามํ คตํ, มารณนฺติกตฺตา ปน เวทนานํ อวิญฺญาตํ อปากฎํ อโหสีติฯ

วิริจฺจมาโนติ อภิณฺหํ ปวตฺตโลหิตวิเรจโนว สมาโนฯ **อโวจา**ติ อตฺตนา อิจฺฉิตฏฺฐาเน ปรินิพฺพานตฺถาย เอวมาหฯ

กสฺมา ปน ภควา เอวํ โรเค อุปฺปเนฺน กุสินารํ อคมาสิ, กึ อญฺญตฺถ น สกฺกา ปรินิพฺพายิตุนฺติ? ปรินิพฺพายิตุํ นาม น กตฺถจิ น สกฺกา, เอวํ ปน จิเนฺตสิ – มยิ กุสินารํ คเต มหาสุทสฺสนสุตฺตเทสนาย (ที. นิ. ๒.๒๔๑) อฏฺฐุปฺปตฺติ ภวิสฺสติ, ตาย ยา เทวโลเก อนุภวิตพฺพสทิสา สมฺปตฺติ มนุสฺสโลเก มยา อนุภูตา, ตํ ทฺวีหิ ภาณวาเรหิ ปฏิมณฺฑตฺวา เทเสสฺสามิ, ตํ สุตฺวา พหู ชนา กุสลํ กตฺตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺติฯ สุภโทฺทปิ กตฺถ มํ อุปสงฺกมิตฺวา ปญฺหํ ปุจฺฉิตฺวา วิสฺสชฺชนปริโยสาเน สรเณสุ ปติฏฺฐาย ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท กมฺมฏฺฐานํ ภาเวตฺวา มยิ ธรเนฺตเยว อรหตฺตํ ปตฺวา ปจฺฉิมสาวโก นาม ภวิสฺสติฯ อญฺญตฺถ มยิ ปรินิพฺพุเต ธาตุนิมิตฺตํ มหากลโห ภวิสฺสติ, โลหิตํ นที วิย สนฺทิสฺสติฯ กุสินารายํ ปน ปรินิพฺพุเต โทณพฺราหฺมโณ ตํ วิวาทํ วูปสเมตฺวา ธาตุโย วิภชิตฺวา ทสฺสตีติ อิมานิ ตีณิ การณานิ ปสฺสโนฺต ภควา มหตา อุสฺสาเหน กุสินารํ อคมาสิฯ

อิงฺฆาติ โจทนเตฺถ นิปาโตฯ **กิลโนฺตสฺมี**ติ ปริสฺสโนฺต อสฺมิฯ เตน ยถาวุตฺตเวทนานํ พลวภาวํ เอว ทเสฺสติฯ ภควา หิ อตฺตโน อานุภาเวน ตทา ปทสา อคมาสิ, อเญฺญสํ ปน ยถา ปทุทฺธารมฺปิ กาตุํ น สกฺกา, ตถา เวทนา ติขิณา ขรา กฏุกา วตฺติํสุฯ เตเนวาห **''นิสีทิสฺสามี''**ติฯ

อิทานีติ อธุนาฯ **ลุฬิต**นฺติ มทฺทิตํ วิย อากุลํฯ **อาวิล**นฺติ อาลุลํฯ **อโจฺฉทกา**ติ ตนุปสนฺนสลิลาฯ **สาโตทกา**ติ มธุรโตยาฯ **สีโตทกา**ติ สีตลชลาฯ **เสโตทกา**ติ นิกฺกทฺทมา ฯ อุทกญฺหิ สภาวโต เสตวณฺณํ, ภูมิวเสน กทฺทมาวิลตาย จ อญฺญาทิสํ โหติ, กกุธาปิ นที วิมลวาลิกา สโมกิณฺณา เสตวณฺณา สนฺทติฯ เตน วุตฺตํ ''เสโตทกา''ติฯ **สุปติตฺถา**ติ สุนฺทรติตฺถาฯ **รมณียา**ติ มโนหรภูมิภาคตาย รมิตพฺพา ยถาวุตฺตอุทกสมฺปตฺติยา จ มโนรมาฯ

กิลโนฺตสฺมิ จุนฺทก, นิปชฺชิสฺสามีติ ตถาคตสฺส หิ –

> ''กาฬาวกญฺจ คเงฺคยฺยํ, ปณฺฑรํ ตมฺพปิงฺคลํ;
> คนฺธมงฺคลเหมญฺจ, อุโปสถฉทฺทนฺติเม ทสา''ติฯ –

เอวํ วุเตฺตสุ ทสสุ หตฺถิกุเลสุ กาฬาวกสงฺขาตานํ ยํ ทสนฺนํ ปกติหตฺถีนํ พลํ, ตํ เอกสฺส คเงฺคยฺยสฺสาติ เอวํ ทสคุณิตาย คณนาย ปกติหตฺถีนํ โกฏิสหสฺสพลปฺปมาณํ สรีรพลํฯ ตํ สพฺพมฺปิ ตสฺมิํ ทิวเส ปจฺฉาภตฺตโต ปฏฺฐาย จงฺควาเร ปกฺขิตฺตอุทกํ วิย ปริกฺขยํ คตํฯ ปาวาย ติคาวุเต กุสินาราฯ เอตสฺมิํ อนฺตเร ปญฺจวีสติยา ฐาเนสุ นิสีทิตฺวา มหนฺตํ อุสฺสาหํ กตฺวา อาคจฺฉโนฺต สูริยตฺถงฺคมนเวลาย ภควา กุสินารํ ปาปุณีติ เอวํ ''โรโค นาม สพฺพํ อาโรคฺยํ มทฺทโนฺต อาคจฺฉตี''ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต สเทวกสฺส โลกสฺส สํเวคกรํ วาจํ ภาสโนฺต ''กิลโนฺตสฺมิ, จุนฺทก, นิปชฺชิสฺสามี''ติ อาหฯ

สีหเสยฺยนฺติ เอตฺถ กามโภคีเสยฺยา เปตเสยฺยา ตถาคตเสยฺยา สีหเสยฺยาติ จตโสฺส เสยฺยาฯ ตตฺถ ''เยภุเยฺยน, ภิกฺขเว, กามโภคี วาเมน ปเสฺสน เสยฺยํ กเปฺปนฺตี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ กามโภคีเสยฺยาฯ ''เยภุเยฺยน , ภิกฺขเว, เปตา อุตฺตานา เสนฺตี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ เปตเสยฺยาฯ จตุตฺถชฺฌานํ ตถาคตเสยฺยาฯ ''สีโห, ภิกฺขเว, มิคราชา ทกฺขิเณน ปเสฺสน เสยฺยํ กเปฺปตี''ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๖) อยํ สีหเสยฺยาฯ อยญฺหิ เตชุสฺสทอิริยาปถตฺตา อุตฺ

ตมเสยฺยา นามฯ เตน วุตฺตํ – “**ทกฺขิเณน ปเสฺสน สีหเสยฺยํ กเปฺปสี**”ติฯ **ปาเท ปาทนฺ**ติ ทกฺขิณปาเท วามปาทํฯ **อจฺจาธายา**ติ อติอาธาย, โคปฺผกํ อติกฺกมฺม ฐเปตฺวาฯ โคปฺผเกน หิ โคปฺผเก, ชาณุนา ชาณุมฺหิ สงฺฆฏฺฏิยมาเน อภิณฺหํ เวทนา อุปฺปชฺชนฺติ , เสยฺยา ผาสุกา น โหติฯ ยถา ปน น สงฺฆเฏฺฏติ, เอวํ อติกฺกมฺม ฐปิเต เวทนา นุปฺปชฺชนฺติ, เสยฺยา ผาสุกา โหติฯ ตสฺมา เอวํ นิปชฺชิฯ

คนฺตฺวาน พุโทฺธติ อิมา คาถา อปรภาเค ธมฺมสงฺคาหเกหิ ฐปิตาฯ ตตฺถ **นทิกนฺ**ติ นทิํฯ **อปฺปฏิโมธ โลเก**ติ อปฺปฏิโม อิธ อิมสฺมิํ สเทวเก โลเกฯ **นฺหตฺวา จ ปิวิตฺวา จุทตารี**ติ คตฺตานํ สีติกรณวเสน นฺหตฺวา จ ปานียํ ปิวิตฺวา จ นทิโต อุตฺตริฯ ตทา กิร ภควติ นฺหายเนฺต อโนฺตนทิยํ มจฺฉกจฺฉปา, อุทกํ, อุโภสุ ตีเรสุ วนสโณฺฑ, สโพฺพ จ โส ภูมิภาโคติ สพฺพํ สุวณฺณวณฺณเมว อโหสิฯ **ปุรกฺขโต**ติ คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมครุภาวโต สเทวเกน โลเกน ปูชาสมฺมานวเสน ปุรกฺขโตฯ **ภิกฺขุคณสฺส มเชฺฌ**ติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส มเชฺฌฯ ตทา ภิกฺขู ภควโต เวทนานํ อธิมตฺตภาวํ วิทิตฺวา อาสนฺนา หุตฺวา สมนฺตโต ปริวาเรตฺวาว คจฺฉนฺติฯ **สตฺถา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ สตฺตานํ อนุสาสนโต สตฺถาฯ **ปวตฺตา ภควา อิธ ธเมฺม**ติ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ ภควา อิธ สีลาทิสาสนธเมฺม ปวตฺตา, ธเมฺม วา จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ปวตฺตา ปวเตฺตตาฯ **อมฺพวนนฺ**ติ ตสฺสา เอว นทิยา ตีเร อมฺพวนํฯ **อามนฺตยิ จุนฺทกนฺ**ติ ตสฺมิํ กิร ขเณ อายสฺมา อานโนฺท อุทกสาฏิกํ ปีเฬโนฺต โอหียิ, จุนฺทกเตฺถโร สมีเป อโหสิฯ ตสฺมา ตํ ภควา อามนฺตยิฯ **ปมุเข นิสีที**ติ วตฺตสีเสน สตฺถุ ปุรโต นิสีทิ ‘‘กิํ นุ โข สตฺถา อาณาเปตี’’ติฯ เอตฺตาวตา ธมฺมภณฺฑาคาริโก อนุปฺปโตฺตฯ เอวํ อนุปฺปตฺตํ อถ โข ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามเนฺตสิฯ

อุปทเหยฺยาติ อุปฺปาเทยฺย, วิปฺปฏิสารสฺส อุปฺปาทโก โกจิ ปุริโส สิยา อปิ ภเวยฺยฯ **อลาภา**ติ เย อเญฺญสํ ทานํ ททนฺตานํ ทานานิสํสสงฺขาตา ลาภา โหนฺติ, เต อลาภาฯ **ทุลฺลทฺธนฺ**ติ ปุญฺญวิเสเสน ลทฺธมฺปิ มนุสฺสตฺตํ ทุลฺลทฺธํฯ **ยสฺส เต**ติ ยสฺส ตวฯ อุตฺตณฺฑุลํ วา อติกิลินฺนํ วา โก ตํ ชานาติ, กีทิสมฺปิ ปจฺฉิมํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา ตถาคโต ปรินิพฺพุโต, อทฺธา เตน ยํ วา ตํ วา ทินฺนํ ภวิสฺสตีติฯ **ลาภา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกา ทานานิสํสสงฺขาตา ลาภาฯ **สุลทฺธนฺ**ติ ตุยฺหํ มนุสฺสตฺตํ สุลทฺธํฯ **สมฺมุขา**ติ สมฺมุขโต, น อนุสฺสเวน น ปรมฺปรายาติ อโตฺถฯ **เมตนฺ**ติ เม เอตํ มยา เอตํฯ **เทฺวเม**ติ เทฺว อิเมฯ **สมสมผลา**ติ สพฺพาการเรน สมานผลาฯ

นนุ จ ยํ สุชาตาย ทินฺนํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา ตถาคโต อภิสมฺพุโทฺธ, ตํ กิเลสานํ อปฺปหีนกาเล ทานํ, อิทํ ปน จุนฺทสฺส ทานํ ขีณาสวกาเล, กสฺมา เอตานิ สมผลานีติ? ปรินิพฺพานสมตาย สมาปตฺติสมตาย อนุสฺสรณสมตาย จฯ ภควา หิ สุชาตาย ทินฺนํ ปิณฺฑปาตํ ภุญฺชิตฺวา สอุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต, จุเนฺทน ทินฺนํ ภุญฺชิตฺวา อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโตติ เอวํ **ปรินิพฺพานสมตาย**ปิ สมผลานิฯ อภิสมฺพุชฺฌนทิวเส จ อคฺคมคฺคสฺส เหตุภูตา จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา สมาปตฺติโย สมาปชฺชิ, ปรินิพฺพานทิวเสปิ สพฺพา ตา สมาปชฺชิฯ เอวํ **สมาปตฺติสมตาย**ปิ สมผลานิฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘ยสฺส เจตํ ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ อปฺปมาณํ เจโตสมาธิํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, อปฺปมาโณ ตสฺส ปุญฺญาภิสโนฺท กุสลาภิสโนฺท’’ติอาทิฯ –

สุชาตา จ อปรภาเค อโสฺสสิ ‘‘น กิร สา รุกฺขเทวตา, โพธิสโตฺต กิเรส, ตํ กิร ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ, สตฺตสตฺตาหํ กิรสฺส เตน ยาปนา อโหสี’’ติฯ

ตสฺสา อิทํ สุตฺวา ‘‘ลาภา วต เม’’ติ อนุสฺสรนฺติยา พลวปีติโสมนสฺสํ อุทปาทิฯ จุนฺทสฺสปิ อปรภาเค ‘‘อวสานปิณฺฑปาโต กิร มยา ทิโนฺน, ธมฺมสีสํ กิร มยา คหิตํ, มยฺหํ กิร ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชิตฺวา สตฺถา อตฺตนา จิรกาลาภิปตฺถิตาย อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุโต’’ติ สุตฺวา ‘‘ลาภา วต เม’’ติ อนุสฺสรโต พลวปีติโสมนสฺสํ อุทปาทิฯ เอวํ **อนุสฺสรณสมตาย**ปิ สมผลานิ เทฺวปิ ปิณฺฑปาตทานานีติ เวทิตพฺพานิฯ

อายุสํวตฺตนิกนฺติ ทีฆายุกสํวตฺตนิกํฯ **อุปจิต**นฺติ ปสุตํ อุปฺปาทิตํฯ **ยสสํวตฺตนิก**นฺติ ปริวารสํวตฺตนิกํฯ **อาธิปเตยฺยสํวตฺตนิก**นฺติ เสฏฺฐภาวสํวตฺตนิกํฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ ทานสฺส มหปฺผลตญฺจ สีลาทิคุเณหิ อตฺตโน จ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวํ อนุปาทาปรินิพฺพานญฺจาติ ติวิธมฺปิ อตฺถํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ ทานํ เทนฺตสฺส จิตฺตสมฺปตฺติยา จ ทกฺขิเณยฺยสมฺปตฺติยา จ ทานมยํ ปุญฺญํ อุปจียติ, มหปฺผลตรญฺจ มหานิสํสตรญฺจ โหตีติ อโตฺถฯ อถ วา **ททโต ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี**ติ เทยฺยธมฺมํ ปริจฺจชโนฺต ปริจฺจาคเจตนาย พหุลีกตาย อนุกฺกเมน สพฺพตฺถ อนาปตฺติพหุโล สุวิสุทฺธสีลํ รกฺขิตฺวา สมถวิปสฺสนญฺจ ภาเวตุํ สโกฺกตีติ ตสฺส ทานาทิวเสน ติวิธมฺปิ ปุญฺญํ อภิวฑฺฒตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สํยมโต**ติ สีลสํยเมน สํยมนฺตสฺส, สํวเร ฐิตสฺสาติ อโตฺถฯ **เวรํ น จียตี**ติ ปญฺจวิธเวรํ น ปวฑฺฒติ, อโทสปธานตฺตา วา อธิสีลสฺส กายวาจาจิเตฺตหิ สยํมโนฺต สุวิสุทฺธสีโล ขนฺติพหุลตาย เกนจิ เวรํ น กโรติ, กุโต ตสฺส อุปจโยฯ ตสฺมา ตสฺส สํยมโต สํยมนฺตสฺส, สํยมเหตุ วา เวรํ น จียติฯ **กุสโล จ ชหาติ ปาปก**นฺติ กุสโล ปน ญาณสมฺปโนฺน สุวิสุทฺธสีเล ปติฏฺฐิโต อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ อตฺตโน อนุรูปํ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา อุปจารปฺปนาเภทํ ฌานํ สมฺปาเทโนฺต ปาปกํ ลามกํ กามจฺฉนฺทาทิอกุสลํ วิกฺขมฺภนวเสน ชหาติ ปริจฺจชติฯ โส ตเมว ฌานํ ปาทกํ กตฺวา สงฺขาเรสุ ขยวยํ ปฏฺฐเปตฺวา วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อริยมเคฺคน อนวเสสํ ปาปกํ ลามกํ อกุสลํ สมุเจฺฉทวเสน ชหาติฯ **ราคโทสโมหกฺขยา ส นิพฺพุโต**ติ โส เอวํ ปาปกํ ปชหิตฺวา ราคาทีนํ ขยา อนวเสสกิเลสนิพฺพาเนน, ตโต ปรํ ขนฺธนิพฺพาเนน จ นิพฺพุโต โหตีติ เอวํ ภควา จุนฺทสฺส จ ทกฺขิณสมฺปตฺตึ, อตฺตโน จ ทกฺขิเณยฺยสมฺปตฺตึ นิสฺสาย ปีติเวควิสฺสฏฺฐํ อุทานํ อุทาเนสิฯ

ปญฺจมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๖. ปาฏลิคามิยสุตฺตวณฺณนา

๗๖. ฉเฏฺฐ **มคเธสู**ติ มคธรเฏฺฐฯ **มหตา**ติ อิธาปิ คุณมหเตฺตนปิ อปริจฺฉินฺนสงฺขฺยตฺตา คณนมหเตฺตนปิ มหตา ภิกฺขุสเงฺฆนฯ **ปาฏลิคาโม**ติ เอวํนามโก มคธรเฏฺฐ เอโก คาโมฯ ตสฺส กิร คามสฺส มาปนทิวเส คามคฺคหณฏฺฐาเน เทฺว ตโย ปาฏลงฺกุรา ปถวิโต อุพฺภิชฺชิตฺวา นิกฺขมิํสุฯ เตน ตํ ‘‘ปาฏลิคาโม’’เตฺวว โวหริํสุฯ **ตทวสรี**ติ ตํ ปาฏลิคามํ อวสริ อนุปาปุณิฯ กทา ปน ภควา ปาฏลิคามํ อนุปาปุณิ? เหฏฺฐา วุตฺตนเยน สาวตฺถิยํ ธมฺมเสนาปติโน เจติยํ การาเปตฺวา ตโต นิกฺขมิตฺวา ราชคเห วสโนฺต ตตฺถ อายสฺมโต มหาโมคฺคลฺลานสฺส จ เจติยํ การาเปตฺวา ตโต นิกฺขมิตฺวา อมฺพลฏฺฐิกายํ วสิตฺวา อตฺุริตจาริกาวเสน ชนปทจาริกํ จรโนฺต ตตฺถ ตตฺถ เอกรตฺติวาเสน วสิตฺวา โลกํ อนุคฺคณฺหโนฺต อนุกฺกเมน ปาฏลิคามํ อนุปาปุณิฯ

ปาฏลิคามิยาติ ปาฏลิคามวาสิโน อุปาสกาฯ เต กิร ภควโต ปฐมทสฺสเนน เกจิ สรเณสุ, เกจิ สีเลสุ, เกจิ สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐิตาฯ เตน วุตฺตํ **“อุปาสกา”**ติฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมึสู**ติ ปาฏลิคาเม กิร อชาตสตฺตุโน ลิจฺฉวิราชูนญฺจ มนุสฺสา กาเลน กาลํ คนฺตฺวา เคหสามิเก เคหโต นีหริตฺวา มาสมฺปิ อฑฺฒมาสมฺปิ วสนฺติฯ เตน ปาฏลิคามวาสิโน มนุสฺสา นิจฺจุปทฺทุตา ‘‘เอเตสเญฺจว อาคตกาเล วสนฏฺฐานํ ภวิสฺสตี’’ติ เอกปเสฺส อิสฺสรานํ ภณฺฑปฺปฏิสามนฏฺฐานํ, เอกปเสฺส วสนฏฺฐานํ, เอกปเสฺส อาคนฺตุกานํ อทฺธิกมนุสฺสานํ, เอกปเสฺส ทลิทฺทานํ กปณมนุสฺสานํ, เอกปเสฺส คิลานานํ วสนฏฺฐานํ ภวิสฺสตีติ สเพฺพสํ อญฺญมญฺญํ อฆเฏฺฏตฺวา วสนปฺปโหนกํ นครมเชฺฌ มหาสาลํ กาเรสุํ, ตสฺสา นามํ **อาวสถาคาร**นฺติฯ ตํ ทิวสญฺจ นิฏฺฐานํ อคมาสิฯ เต ตตฺถ คนฺตฺวา หตฺถกมฺมสุธากมฺมจิตฺตกมฺมาทิวเสน สุปรินิฏฺฐิตํ สุสชฺชิตํ เทววิมานสทิสํ ตํ ทฺวารโกฏฺฐกโต ปฏฺฐาย โอโลเกตฺวา ‘‘อิทํ อาวสถาคารํ อติวิยมโนรมํ สสฺสิริกํ, เกน นุ โข ปฐมํ ปริภุตฺตํ อมฺหากํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย อสฺสา’’ติ จิเนฺตสุํ, ตสฺมึเยว จ ขเณ ‘‘ภควา ตํ คามํ อนุปฺปโตฺต’’ติ อโสฺสสุํฯ เตน เต อุปฺปนฺนปีติโสมนสฺสา ‘‘อเมฺหหิ ภควา คนฺตฺวาปิ อาเนตโพฺพ สิยา, โส ปน สยเมว อมฺหากํ วสนฏฺฐานํ สมฺปโตฺต, อชฺช มยํ ภควนฺตํ อิธ วสาเปตฺวา ปฐมํ ปริภุญฺชาเปสฺสาม ตถา ภิกฺขุสงฺฆํ, ภิกฺขุสเงฺฆ อาคเต เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อาคตเมว ภวิสฺสติ, สตฺถารํ มงฺคลํ วทาเปสฺสาม, ธมฺมํ กถาเปสฺสามฯ อิติ ตีหิ รตเนหิ ปริภุเตฺต ปจฺฉา อมฺหากญฺจ ปเรสญฺจ ปริโภโค ภวิสฺสติ, เอวํ โน ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี’’ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา เอตทตฺถเมว ภควนฺตํ อุปสงฺกมิํสุฯ ตสฺมา เอวมาหํสุ – **“อธิวาเสตุ โน, ภเนฺต ภควา, อาวสถาคาร”**นฺติฯ

เยน อาวสถาคารํ เตนุปสงฺกมึสูติ กิญฺจาปิ ตํ ตํ ทิวสเมว ปรินิฏฺฐิตตฺตา เทววิมานํ วิย สุสชฺชิตํ สุปฏิชคฺคิตํ, พุทฺธารหํ ปน กตฺวา น ปญฺญตฺตํ, ‘‘พุทฺธา นาม อรญฺญชฺฌาสยา อรญฺญารามา, อโนฺตคาเม วเสยฺยุํ วา โน วา, ตสฺมา ภควโต รุจิํ ชานิตฺวาว ปญฺญาเปสฺสามา’’ติ จิเนฺตตฺวา เต ภควนฺตํ อุปสงฺกมิํสุ, อิทานิ ภควโต รุจิํ ชานิตฺวา ตถา ปญฺญาเปตุกามา เยน อาวสถาคารํ เตนุปสงฺกมิํสุฯ **สพฺพสนฺถริํ อาวสถาคารํ สนฺถริตฺวา**ติ ยถา สพฺพเมว สนฺถตํ โหติ, เอวํ ตํ สนฺถริตฺวา สพฺพปฐมํ ตาว ‘‘โคมยํ นาม สพฺพมงฺคเลสุ วฏฺฏตี’’ติ สุธาปริกมฺมกตมฺปิ ภูมิํ อลฺลโคมเยน โอปุญฺชาเปตฺวา ปริสุกฺขภาวํ ญตฺวา ยถา อกฺกนฺตฏฺฐาเน ปทํ น ปญฺญายติ, เอวํ จตุชฺชาติยคเนฺธหิ ลิเมฺปตฺวา อุปริ นานาวณฺณกฏสารเก สนฺถริตฺวา เตสํ อุปริ มหาปิฏฺฐิกโกชวาทิํ กตฺวา หตฺถตฺถรณาทีหิ นานาวเณฺณหิ อตฺถรเณหิ สนฺถริตพฺพยุตฺตกํ สโพฺพกาสํ สนฺถราเปสุํฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สพฺพสนฺถริํ อาวสถาคารํ สนฺถริตฺวา’’ติฯ

อาสนานญฺหิ มชฺฌฏฺฐาเน ตาว มงฺคลถมฺภํ นิสฺสาย มหารหํ พุทฺธาสนํ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ ยํ ยํ มุทุกญฺจ มโนรมญฺจ ปจฺจตฺถรณํ, ตํ ตํ ปจฺจตฺถริตฺวา อุภโตโลหิตกํ มนุญฺญทสฺสนํ อุปธานํ อุปทหิตฺวา อุปริ สุวณฺณรชตตารกาวิจิตฺตํ วิตานํ พนฺธิตฺวา คนฺธทามปุปฺผทามาทีหิ อลงฺกริตฺวา สมนฺตา ทฺวาทสหเตฺถ ฐาเน ปุปฺผชาลํ กาเรตฺวา ติํสหตฺถมตฺตฏฺฐานํ ปฏสาณิยา ปริกฺขิปาเปตฺวา ปจฺฉิมภิตฺติํ นิสฺสาย ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปลฺลงฺกอปสฺสยมญฺจปีฐาทีนิ ปญฺญาเปตฺวา อุปริ เสตปจฺจตฺถรเณหิ ปจฺจตฺถราเปตฺวา สาลาย ปาจีนปสฺสํ อตฺตโน นิสชฺชาโยคฺคํ กาเรสุํฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“อาสนานิ ปญฺญาเปตฺวา”**ติฯ

อุทกมณิกนฺติ มหากุจฺฉิกํ อุทกจาฏิํฯ เอวํ ภควา ภิกฺขุสโงฺฆ จ ยถารุจิยา หตฺถปาเท โธวิสฺสนฺติ, มุขํ วิกฺขาเลสฺสนฺตีติ เตสุ เตสุ ฐาเนสุ มณิวณฺณสฺส อุทกสฺส ปูเรตฺวา วาสตฺถาย นานาปุปฺผานิ เจว อุทกวาสจุณฺณานิ จ ปกฺขิปิตฺวา กทลิปเณฺณหิ ปิทหิตฺวา ปติฏฺฐเปสุํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อุทกมณิกํ ปติฏฺฐาเปตฺวา’’ติฯ

เตลปฺปทีปํ อาโรเปตฺวาติ รชตสุวณฺณาทิมยทณฺฑทีปิกาสุ โยธกรูปวิลาสขจิตรูปกาทีนํ หเตฺถ ฐปิตสุวณฺณรชตาทิมยกปลฺลิกาสุ เตลปฺปทีปํ ชาลยิตฺวาฯ **เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสู**ติ เอตฺถ ปน เต ปาฏลิคามิยา อุปาสกา น เกวลํ อาวสถาคารเมว, อถ โข สกลสฺมิมฺปิ คาเม วีถิโย สชฺชาเปตฺวา ธเช อุสฺสาเปตฺวา เคหทฺวาเรสุ ปุณฺณฆเฏ กทลิโย จ ฐปาเปตฺวา สกลคามํ ทีปมาลาหิ วิปฺปกิณฺณตารกํ วิย กตฺวา ‘‘ขีรปเก ทารเก ขีรํ ปาเยถ, ทหรกุมาเร ลหุํ ลหุํ โภเชตฺวา สยาเปถ, อุจฺจาสทฺทํ มา กริตฺถ, อชฺช เอกรตฺติํ สตฺถา อโนฺตคาเม วสิสฺสติ, พุทฺธา นาม อปฺปสทฺทกามา โหนฺตี’’ติ เภริํ จราเปตฺวา สยํ ทณฺฑทีปิกา อาทาย เยน ภควา เตนุปสงฺกมิํสุฯ

อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย สทฺธิํ ภิกฺขุสเงฺฆน เยน อาวสถาคารํ เตนุปสงฺกมีติ ‘‘ยสฺส ทานิ, ภเนฺต, ภควา กาลํ มญฺญตี’’ติ เอวํ กิร เตหิ กาเล อาโรจิเต ภควา ลาขารเสน ตินฺตรตฺตโกวิฬารปุปฺผวณฺณํ รตฺตทุปฏฺฏํ กตฺตริยา ปทุมํ กเนฺตโนฺต วิย, สํวิธาย ติมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทโนฺต นิวาเสตฺวา สุวณฺณปามเงฺคน ปทุมกลาปํ ปริกฺขิปโนฺต วิย, วิชฺชุลตาสสฺสิริกํ กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวา รตฺตกมฺพเลน คชกุมฺภํ ปริโยนนฺธโนฺต วิย, รตนสตุเพฺพเธ สุวณฺณคฺฆิเก ปวาฬชาลํ ขิปมาโน วิย, มหติ สุวณฺณเจติเย รตฺตกมฺพลกญฺจุกํ ปฏิมุญฺจโนฺต วิย, คจฺฉนฺตํ ปุณฺณจนฺทํ รตฺตวลาหเกน ปฏิจฺฉาเทโนฺต วิย, กญฺจนคิริมตฺถเก สุปกฺกลาขารสํ ปริสิญฺจโนฺต วิย, จิตฺตกูฏปพฺพตมตฺถกํ วิชฺชุลตาชาเลน ปริกฺขิปโนฺต วิย, สกลจกฺกวาฬสิเนรุยุคนฺธรมหาปถวิํ จาเลตฺวา คหิตนิโคฺรธปลฺลวสมานวณฺณํ สุรตฺตวรปํสุกูลํ ปารุปิตฺวา วนคหนโต นิกฺขนฺตเกสรสีโห วิย, สมนฺตโต อุทยปพฺพตกูฏโต ปุณฺณจโนฺท วิย, พาลสูริโย วิย จ อตฺตนา นิสินฺนจารุมณฺฑปโต นิกฺขมิฯ

อถสฺส กายโต เมฆมุขโต วิชฺชุกลาปา วิย รสฺมิโย นิกฺขมิตฺวา สุวณฺณรสธาราปริเสกปิญฺชรปตฺตปุปฺผผลสาขาวิฏเป วิย สมนฺตโต รุเกฺข กริํสุฯ ตาวเทว อตฺตโน อตฺตโน ปตฺตจีวรมาทาย มหาภิกฺขุสโงฺฆ ภควนฺตํ ปริวาเรสิฯ เต จ นํ ปริวาเรตฺวา ฐิตา ภิกฺขู เอวรูปา อเหสุํ อปฺปิจฺฉา สนฺตุฏฺฐา ปวิวิตฺตา อสํสฏฺฐา อารทฺธวีริยา วตฺตาโร วจนกฺขมา โจทกา ปาปครหิโน สีลสมฺปนฺนา สมาธิสมฺปนฺนา ปญฺญาสมฺปนฺนา วิมุตฺติสมฺปนฺนา วิมุตฺติญาณทสฺสนสมฺปนฺนาฯ เตหิ ปริวุโต ภควา รตฺตกมฺพลปริกฺขิโตฺต วิย สุวณฺณกฺขโนฺธ, นกฺขตฺตปริวาริโต วิย ปุณฺณจโนฺท, รตฺตปทุมวนสณฺฑมชฺฌคตา วิย สุวณฺณนาวา, ปวาฬเวทิกปริกฺขิโตฺต วิย สุวณฺณปาสาโท วิโรจิตฺถฯ มหากสฺสปปฺปมุขา ปน มหาเถรา เมฆวณฺณํ ปํสุกูลจีวรํ ปารุปิตฺวา มณิวมฺมวมฺมิตา วิย มหานาคา ปริวารยิํสุ วนฺตราคา ภินฺนกิเลสา วิชฏิตชฏา ฉินฺนพนฺธนา กุเล วา คเณ วา อลคฺคาฯ

อิติ ภควา สยํ วีตราโค วีตราเคหิ, วีตโทโส วีตโทเสหิ, วีตโมโห วีตโมเหหิ, นิตฺตโณฺห นิตฺตเณฺหหิ, นิกฺกิเลโส นิกฺกิเลเสหิ, สยํ พุโทฺธ อนุพุเทฺธหิ ปริวาริโต ปตฺตปริวาริตํ วิย เกสรํ, เกสรปริวาริตา วิย กณฺณิกา, อฏฺฐนาคสหสฺสปริวาริโต วิย ฉทฺทโนฺต นาคราชา, นวุติหํสสหสฺสปริวาริโต วิย ธตรโฏฺฐ หํสราชา, เสนงฺคปริวาริโต วิย จกฺกวตฺติราชา, มรุคณปริวาริโต วิย สโกฺก เทวราชา, พฺรหฺมคณปริวาริโต วิย หาริตมหาพฺรหฺมา, ตาราคณปริวาริโต วิย ปุณฺณจโนฺท, อนุปเมน พุทฺธเวเสน อปริมาเณน พุทฺธวิลาเสน ปาฏลิคามินํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ

อถสฺส ปุรตฺถิมกายโต สุวณฺณวณฺณา ฆนพุทฺธรสฺมิโย อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสุํ, ตถา ปจฺฉิมกายโต ทกฺขิณปสฺสโต วามปสฺสโต สุวณฺณวณฺณา ฆนพุทฺธรสฺมิโย อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสุํ, อุปริเกสนฺตโต ปฏฺฐาย สพฺพเกสาวเฏฺฏหิ โมรคีวรา

ชวณฺณา อสิตา ฆนพุทฺธรสฺมิโย อุฏฺฐหิตฺวา คคนตเล อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสุํ, เหฏฺฐาปาทตเลหิ ปวาฬวณฺณา รสฺมิโย อุฏฺฐหิตฺวา ฆนปถวิยํ อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสุํ, ทนฺตโต อกฺขีนํ เสตฏฺฐานโต, นขานํ มํสวิมุตฺตฏฺฐานโต โอทาตา ฆนพุทฺธรสฺมิโย อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสุํ, รตฺตปีตวณฺณานํ สมฺภินฺนฏฺฐานโต มเญฺชฏฺฐวณฺณา รสฺมิโย อุฏฺฐหิตฺวา อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสุํ, สพฺพตฺถกเมว ปภสฺสรา รสฺมิโย อุฏฺฐหิํสุฯ เอวํ สมนฺตา อสีติหตฺถฏฺฐานํ ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย วิโชฺชตมานา วิปฺผนฺทมานา วิธาวมานา กญฺจนทณฺฑทีปิกาทีหิ นิจฺฉริตฺวา อากาสํ ปกฺขนฺทมานา มหาปทีปชาลา วิย, จาตุทฺทีปิกมหาเมฆโต นิกฺขนฺตวิชฺชุลตา วิย จ ทิโสทิสํ ปกฺขนฺทิํสุฯ ยาหิ สเพฺพ ทิสาภาคา สุวณฺณจมฺปกปุเปฺผหิ วิกิริยมานา วิย, สุวณฺณฆฏโต สุวณฺณรสธาราหิ อาสิญฺจิยมานา วิย, ปสาริตสุวณฺณปฏปริกฺขิตฺตา วิย, เวรมฺภวาเตน สมุทฺธตกิํสุกกณิการโกวิฬารปุปฺผจุณฺณสโมกิณฺณา วิย, จีนปิฏฺฐจุณฺณสมฺปริรญฺชิตา วิย จ วิโรจิํสุฯ

ภควโตปิ อสีติอนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาปริเกฺขปสมุชฺชลํ ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณปฺปฏิมณฺฑิตํ สรีรํ อพฺภมหิกาทิอุปกฺกิเลสวิมุตฺตํ สมุชฺชลนฺตตารกาวภาสิตํ วิย, คคนตลํ วิกสิตํ วิย ปทุมวนํ, สพฺพปาลิผุโลฺล วิย โยชนสติโก ปาริจฺฉตฺตโก, ปฏิปาฏิยา ฐปิตานํ ทฺวตฺติํสสูริยานํ ทฺวตฺติํสจนฺทิมานํ ทฺวตฺติํสจกฺกวตฺตีนํ ทฺวตฺติํสเทวราชานํ ทฺวตฺติํสมหาพฺรหฺมานํ สิริยา สิริํ อภิภวมานํ วิย วิโรจิตฺถ, ยถา ตํ ทสหิ ปารมีหิ ทสหิ อุปปารมีหิ ทสหิ ปรมตฺถปารมีหีติ สมฺมเทว ปริปูริตาหิ สมติํสปารมิตาหิ อลงฺกตํ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานิ ทิเนฺนน ทาเนน รกฺขิเตน สีเลน กเตน กลฺยาณกเมฺมน เอกสฺมิํ อตฺตภาเว สโมสริตฺวา วิปากํ ทาตุํ โอกาสํ อลภมาเนน สมฺพาธปฺปตฺตํ วิย นิพฺพตฺติตํ นาวาสหสฺสภณฺฑํ เอกํ นาวํ อาโรปนกาโล วิย, สกฏสหสฺสภณฺฑํ เอกํ สกฏํ อาโรปนกาโล วิย, ปญฺจวีสติยา คงฺคานํ สมฺภินฺนมุขทฺวาเร เอกโต ราสิภูตกาโล วิย อโหสิฯ

อิมาย พุทฺธสิริยา โอภาสมานสฺสปิ ภควโต ปุรโต อเนกานิ ทณฺฑทีปิกาสหสฺสานิ อุกฺขิปิํสุฯ ตถา ปจฺฉโต วามปเสฺส ทกฺขิณปเสฺส ชาติกุสุมจมฺปกวนมาลิการตฺตุปฺปลนีลุปฺปลพกุลสินฺทุวาราทิปุปฺผานิ เจว นีลปีตาทิวณฺณสุคนฺธจุณฺณานิ จ จาตุทฺทีปิกมหาเมฆวิสฺสฏฺฐาสลิลวุฏฺฐิโย วิย วิปฺปกิริํสุ ฯ ปญฺจงฺคิกตูริยนิโคฺฆสา จ พุทฺธธมฺมสงฺฆคุณาสํยุตฺตา ถุติโฆสา จ สพฺพา ทิสา ปูรยมานา มุขสมฺภาสา วิย อเหสุํฯ เทวสุปณฺณนาคยกฺขคนฺธพฺพมนุสฺสานํ อกฺขีนิ อมตปานํ วิย ลภิํสุฯ อิมสฺมิํ ปน ฐาเน ฐตฺวา ปทสหเสฺสหิ คมนวณฺณนํ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ ตตฺริยํ มุขมตฺตํ –

‘‘เอวํ สพฺพงฺคสมฺปโนฺน, กมฺปยโนฺต วสุนฺธรํ;
อเหฐยโนฺต ปาณานิ, ยาติ โลกวินายโกฯ

‘‘ทกฺขิณํ ปฐมํ ปาทํ, อุทฺธรโนฺต นราสโภ;
คจฺฉโนฺต สิริสมฺปโนฺน, โสภเต ทฺวิปทุตฺตโมฯ

‘‘คจฺฉโต พุทฺธเสฏฺฐสฺส, เหฏฺฐา ปาทตลํ มุทุ;
สมํ สมฺผุสเต ภูมิํ, รชสานุปลิมฺปติฯ

‘‘นินฺนํ ฐานํ อุนฺนมติ, คจฺฉเนฺต โลกนายเก;
อุนฺนตญฺจ สมํ โหติ, ปถวี จ อเจตนาฯ

‘‘ปาสาณา สกฺขรา เจว, กถลา ขาณุกณฺฏกา;
สเพฺพ มคฺคา วิวชฺชนฺติ, คจฺฉนฺเต โลกนายเกฯ

‘‘นาติทูเร อุทฺธรติ, นจฺจาสเนฺน จ นิกฺขิปํ;
อฆฏฺฏยโนฺต นิยฺยาติ, อุโภ ชาณู จ โคปฺผเกฯ

‘‘นาติสีฆํ ปกฺกมติ, สมฺปนฺนจรโณ มุนิ;
น จาปิ สณิกํ ยาติ, คจฺฉมาโน สมาหิโตฯ

‘‘อุทฺธํ อโธ จ ติริยํ, ทิสญฺจ วิทิสํ ตถา;
น เปกฺขมาโน โส ยาติ, ยุคมตฺตํวเปกฺขติฯ

‘‘นาควิกฺกนฺตจาโร โส, คมเน โสภเต ชิโน;
จารุํ คจฺฉติ โลกโคฺค, หาสยโนฺต สเทวเกฯ

‘‘อุสภราชาว โสภโนฺต, จารุจารีว เกสรี;
โตสยโนฺต พหู สเตฺต, คามํ เสโฎฺฐ อุปาคมี’’ติฯ –

วณฺณกาโล นาม กิเรสฯ เอวํวิเธสุ กาเลสุ ภควโต สรีรวเณฺณ วา คุณวเณฺณ วา ธมฺมกถิกสฺส ถาโมเยว ปมาณํ, จุณฺณิยปเทหิ คาถาพเนฺธหิ ยตฺตกํ สโกฺกติ, ตตฺตกํ วตฺตพฺพํฯ ‘‘ทุกฺกถิต’’นฺติ วา ‘‘อติเตฺถน ปกฺขนฺท’’ติ วา น วตฺตโพฺพฯ อปริมาณวณฺณา หิ พุทฺธา ภควโนฺต, เตสํ พุทฺธาปิ อนวเสสโต วณฺณํ วตฺตุํ อสมตฺถาฯ สกลมฺปิ หิ กปฺปํ วเณฺณนฺตา ปริโยสาเปตุํ น สโกฺกนฺติ, ปเคว อิตรา ปชาติฯ อิมินา สิริวิลาเสน อลงฺกตปฺปฏิยตฺตํ ปาฏลิคามํ ปาวิสิ , ปวิสิตฺวา ภควา ปสนฺนจิเตฺตน ชเนน ปุปฺผคนฺธธูมวาสจุณฺณาทีหิ ปูชิยมาโน อาวสถาคารํ ปาวิสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อถ โข ภควา นิวาเสตฺวา ปตฺตจีวรมาทาย สทฺธิํ ภิกฺขุสเงฺฆน เยน อาวสถาคารํ เตนุปสงฺกมี’’ติฯ

ปาเท ปกฺขาเลตฺวาติ ยทิปิ ภควโต ปาเท รโชชลฺลํ น อุปลิมฺปติ, เตสํ ปน อุปาสกานํ กุสลาภิวุทฺธิํ อากงฺขโนฺต ปเรสํ ทิฏฺฐานุคติํ อาปชฺชนตฺถญฺจ ภควา ปาเท ปกฺขาเลติฯ อปิจ อุปาทินฺนกสรีรํ นาม สีตํ กาตพฺพมฺปิ โหตีติ เอตทตฺถมฺปิ ภควา นฺหานปาทโธวนาทีนิ กโรติเยวฯ **ภควนฺตํเยว ปุรกฺขตฺวา**ติ ภควนฺตํ ปุรโต กตฺวาฯ ตตฺถ ภควา ภิกฺขูนเญฺจว อุปาสกานญฺจ มเชฺฌ นิสิโนฺน คเนฺธทเกน นฺหาเปตฺวา ทุกูลจุมฺพฏเกน โวทกํ กตฺวา ชาติหิงฺคุลเกน มชฺชิตฺวา รตฺตกมฺพเลน ปลิเวเฐตฺวา ปีเฐ ฐปิตา รตฺตสุวณฺณฆนปฏิมา วิย อติวิโรจิตฺถฯ

อยํ ปเนตฺถ โปราณานํ วณฺณภณนมโคฺค –

‘‘คนฺตฺวาน มณฺฑลมาฬํ, นาควิกฺกนฺตจารโณ;
โอภาสยโนฺต โลกโคฺค, นิสีทิ วรมาสเนฯ

‘‘ตหิํ นิสิโนฺน นรทมฺมสารถิ,
เทวาติเทโว สตปุญฺญลกฺขโณ;
พุทฺธาสเน มชฺฌคโต วิโรจติ,
สุวณฺณนิกฺขํ วิย ปณฺฑุกมฺพเลฯ

‘‘เนกฺขํ ชมฺพุนทเสฺสว, นิกฺขิตฺตํ ปณฺฑุกมฺพเล;
วิโรจติ วีตมโล, มณิเวโรจโน ยถาฯ

‘‘มหาสาโลว สมฺผุลฺลํ, เมรุราชาวลงฺกโต;
สุวณฺณยูปสงฺกาโส, ปทุโม โกกนโท ยถาฯ

‘‘ชลนฺโต ทีปรุกฺโขว, ปพฺพตเคฺค ยถา สิขี;
เทวานํ ปาริฉตฺโตว, สพฺพผุลฺโล วิโรจตี’’ติฯ

ปาฏลิคามิเย อุปาสเก อามนฺเตสีติ ยสฺมา เตสุ อุปาสเกสุ พหู ชนา สีเลสุ ปติฏฺฐิตา, ตสฺมา ปฐมํ ตาว สีลวิปตฺติยา อาทีนวํ ปกาเสตฺวา ปจฺฉา สีลสมฺปทาย อานิสํสํ ทเสฺสตุํ, **‘‘ปญฺจิเม คหปตโย’’**ติอาทินา ธมฺมเทสนตฺถํ อามนฺเตสิฯ

ตตฺถ **ทุสฺสีโล**ติ นิสฺสีโลฯ **สีลวิปนฺโน**ติ วิปนฺนสีโล ภินฺนสํวโรฯ เอตฺถ จ ‘‘ทุสฺสีโล’’ติ ปเทน ปุคฺคลสฺส สีลาภาโว วุตฺโตฯ โส ปนสฺส สีลาภาโว ทุวิโธ อสมาทาเนน วา สมาทินฺนสฺส เภเทน วาติฯ เตสุ ปุริโม น ตถา สาวโชฺช, ยถา ทุติโย สาวชฺชตโรฯ ยถาธิเปฺปตาทีนวนิมิตฺตํ สีลาภาวํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย ทเสฺสตุํ, ‘‘สีลวิปนฺโน’’ติ วุตฺตํฯ เตน ‘‘ทุสฺสีโล’’ติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสติฯ **ปมาทาธิกรณ**นฺติ ปมาทการณาฯ อิทญฺจ สุตฺตํ คหฏฺฐานํ วเสน อาคตํ, ปพฺพชิตานมฺปิ ปน ลพฺภเตวฯ คหโฏฺฐ หิ เยน สิปฺปฏฺฐาเนน ชีวิกํ กเปฺปติ ยทิ กสิยา ยทิ วาณิชฺชาย ยทิ โครเกฺขน, ปาณาติปาตาทิวเสน ปมโตฺต ตํ ตํ ยถากาลํ สมฺปาเทตุํ น สโกฺกติ, อถสฺส กมฺมํ วินสฺสติฯ มาฆาตกาเล ปน ปาณาติปาตาทีนิ กโรนฺโต ทณฺฑวเสน มหตึ โภคชานึ นิคจฺฉติฯ ปพฺพชิโต ทุสฺสีโล ปมาทการณา สีลโต พุทฺธวจนโต ฌานโต สตฺตอริยธนโต จ ชานึ นิคจฺฉติฯ

ปาปโก กิตฺติสโทฺทติ คหฏฺฐสฺส ‘‘อสุโก อมุกกุเล ชาโต ทุสฺสีโล ปาปธโมฺม ปริจฺจตฺตอิธโลกปรโลโก สลากภตฺตมตฺตมฺปิ น เทตี’’ติ ปริสมเชฺฌ ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติฯ ปพฺพชิตสฺส ‘‘อสุโก นาม เถโร สตฺถุ สาสเน ปพฺพชิตฺวา นาสกฺขิ สีลานิ รกฺขิตุํ, น พุทฺธวจนํ คเหตุํ, เวชฺชกมฺมาทีหิ ชีวติ, ฉหิ อคารเวหิ สมนฺนาคโต’’ติ เอวํ ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉติฯ

อวิสารโทติ คหโฏฺฐ ตาว อวสฺสํ พหูนํ สนฺนิปาตฏฺฐาเน ‘‘โกจิ มม กมฺมํ ชานิสฺสติ, อถ มํ นินฺทิสฺสติ, ราชกุลสฺส วา ทเสฺสสฺสตี’’ติ สภโย อุปสงฺกมติ, มงฺกุภูโต ปตฺตกฺขโนฺธ อโธมุโข นิสีทติ, วิสารโท หุตฺวา กเถตุํ น สโกฺกติฯ ปพฺพชิโตปิ พหุภิกฺขุสเงฺฆ สนฺนิปติเต ‘‘อวสฺสํ โกจิ มม กมฺมํ ชานิสฺสติ, อถ เม อุโปสถมฺปิ ปวารณมฺปิ ฐเปตฺวา สามญฺญโต จาเวตฺวา นิกฺกฑฺฒิสฺสตี’’ติ สภโย อุปสงฺกมติ, วิสารโท หุตฺวา กเถตุํ น สโกฺกติฯ เอกโจฺจ ปน ทุสฺสีโลปิ สมาโน สุสีโล วิย จรติ, โสปิ อชฺฌาสเยน มงฺกุ โหติเยวฯ

สมฺมูโฬฺห กาลํ กโรตีติ ทุสฺสีลสฺส หิ มรณมเญฺจ นิปนฺนสฺส ทุสฺสีลกมฺมานิ สมาทาย ปวตฺติตฏฺฐานานิ อาปาถํ อาคจฺฉนฺติฯ โส อุมฺมีเลตฺวา อิธโลกํ, นิมีเลตฺวา ปรโลกํ ปสฺสติฯ ตสฺส จตฺตาโร อปายา กมฺมานุรูปํ อุปฏฺฐหนฺติ, สตฺติสเตน ปหริยมาโน วิย อคฺคิชาลาภิฆาเตน ฌายมาโน วิย จ โหติฯ โส ‘‘วาเรถ, วาเรถา’’ติ วิรวนฺโตว มรติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘สมฺมูโฬฺห กาลํ กโรตี’’ติฯ

กายสฺส เภทาติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคาฯ **ปรํ มรณา**ติ ตทนนฺตรํ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคฺคหณาฯ อถ วา **กายสฺส เภทา**ติ ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทาฯ **ปรํ มรณา**ติ จุติโต อุทฺธํฯ **อปาย**นฺติอาทิ สพฺพํ นิรยเววจนํฯ นิรโย หิ สคฺคโมกฺขเหตุภูตา ปุญฺญสงฺขาตา อยา อเปตตฺตา, สุขานํ วา อยสฺส, อาคมนสฺส วา อภาวา อปาโยฯ ทุกฺขสฺส คติ ปฏิสรณนฺติ **ทุคฺคติ,** โทสพหุลตาย วา ทุฏฺเฐน กมฺมุนา นิพฺพตฺตา คตีติ ทุคฺคติฯ วิวสา นิปตนฺติ เอตฺถ ทุกฺกฏการิโนติ **วินิปาโต,** วินสฺสนฺตา วา เอตฺถ นิปตนฺติ สมฺภิชฺชมานงฺคปจฺจงฺคาติ วินิปาโตฯ นตฺถิ เอตฺถ อสฺสาทสญฺญิโต อโยติ **นิรโย**ฯ

อถ วา อปายคฺคหเณน ติรจฺฉานโยนิํ ทีเปติฯ ติรจฺฉานโยนิ หิ อปาโย สุคติโต อเปตตฺตา, น ทุคฺคติ มเหสกฺขานํ นาคราชาทีนํ สมฺภวโตฯ ทุคฺคติคฺคหเณน เปตฺติวิสยํ ทีเปติฯ โส หิ อปาโย เจว ทุคฺคติ จ สุคติโต อเปตตฺตา, ทุกฺขสฺส จ คติภูตตฺตา, น ตุ วินิปาโต อสุรสทิสํ อวินิปติตตฺตา เปตมหิทฺธิกานมฺปิ วิชฺชมานตฺตาฯ วินิปาตคฺคหเณน อสุรกายํ ทีเปติฯ โส หิ ยถาวุตฺเตนตฺเถน ''อปาโย'' เจว ''ทุคฺคติ'' จ สพฺพสมฺปตฺติสมุสฺสเยหิ วินิปติตตฺตา ''วินิปาโต''ติ จ วุจฺจติฯ นิรยคฺคหเณน อวีจิอาทิกํ อเนกปฺปการํ นิรยเมว ทีเปติฯ **อุปปชฺชตี**ติ นิพฺพตฺตติฯ

อานิสํสกถา วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพาฯ อยํ ปน วิเสโส – **สีลวา**ติ สมาทานวเสน สีลวาฯ **สีลสมฺปนฺโน**ติ ปริสุทฺธํ ปริปุณฺณญฺจ กตฺวา สีลสฺส สมาทาเนน สีลสมฺปนฺโนฯ **โภคกฺขนฺธ**นฺติ โภคราสิํฯ **สุคติํ สคฺคํ โลก**นฺติ เอตฺถ สุคติคฺคหเณน มนุสฺสคติปิ สงฺคยฺหติ, สคฺคคฺคหเณน เทวคติ เอวฯ ตตฺถ สุนฺทรา คติ **สุคติ,** รูปาทีหิ วิสเยหิ สุฏฺฐุ อโคฺคติ **สโคฺค,** โส สพฺโพปิ ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน **โลโก**ติฯ

ปาฏลิคามิเย อุปาสเก พหุเทว รตฺติํ ธมฺมิยา กถายาติ อญฺญายปิ ปาฬิมุตฺตาย ธมฺมกถาย เจว อาวสถานุโมทนกถาย จฯ ตทา หิ ภควา ยสฺมา อชาตสตฺตุนา ตตฺถ ปาฏลิปุตฺตนครํ มาเปเนฺตน อเญฺญสุ คามนิคมชนปทราชธานีสุ เย สีลาจารสมฺปนฺนา กุฏุมฺพิกา, เต อาเนตฺวา ธนธญฺญฆรวตฺถุเขตฺตวตฺถาทีนิ เจว ปริหารญฺจ ทาเปตฺวา นิเวสิยนฺติฯ ตสฺมา ปาฏลิคามิยา อุปาสกา อานิสํสทสฺสาวิตาย วิเสสโต สีลครุกา สพฺพคุณานญฺจ สีลสฺส อธิฏฺฐานภาวโต เตสํ ปฐมํ สีลานิสํเส ปกาเสตฺวา ตโต ปรํ อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิย, ปถโวชํ อากฑฺฒโนฺต วิย, มหาชมฺพุํ มตฺถเก คเหตฺวา จาเลโนฺต วิย, โยชนิกมธุคณฺฑํ จกฺกยเนฺตน ปีเฬตฺวา มธุรสํ ปายมาโน วิย ปาฏลิคามิกานํ อุปาสกานํ หิตสุขาวหํ ปกิณฺณกกถํ กเถโนฺต ''อาวาสทานํ นาเมตํ คหปตโย มหนฺตํ ปุญฺญํ, ตุมฺหากํ อาวาโส มยา ปริภุโตฺต, ภิกฺขุสเงฺฆน จ ปริภุโตฺต, มยา จ ภิกฺขุสเงฺฆน จ ปริภุเตฺต ปน ธมฺมรตเนนปิ ปริภุโตฺตเยว โหติฯ เอวํ ตีหิ รตเนหิ ปริภุเตฺต อปริเมยฺย จ วิปาโก, อปิจ อาวาสทานสฺมิํ ทินฺเน สพฺพทานํ ทินฺนเมว โหติ, ภุมฺมฏฺฐกปณฺณสาลาย วา สาขามณฺฑปสฺส วา สงฺฆํ อุทฺทิสฺส กตสฺส อานิสํโส ปริจฺฉินฺทิตุํ น สกฺกาฯ อาวาสทานานุภาเวน หิ ภเว นิพฺพตฺตมานสฺสปิ สมฺปีฬิตคพฺภวาโส นาม น โหติ, ทฺวาทสหตฺถ โอวรโก วิยสฺส มาตุกุจฺฉิ อสมฺพาโธว โหตี''ติ เอวํ นานานเยหิ วิจิตฺตํ พหุํ ธมฺมกถํ กเถตฺวา –

> ''สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนฺติ, ตโต วาฬมิคานิ จ;
> สรีสเป จ มกเส, สิสิเร จาปิ วุฏฺฐิโยฯ
>
> ''ตโต วาตาตโป โฆโร, สญฺชาโต ปฏิหญฺญติ;
> เลณตฺถญฺจ สุขตฺถญฺจ, ฌายิตุญฺจ วิปสฺสิตุํฯ

‘‘วิหารทานํ สงฺฆสฺส, อคฺคํ พุเทฺธน วณฺณิตํ;
ตสฺมา หิ ปณฺฑิโต โปโส, สมฺปสฺสํ อตฺถมตฺตโนฯ

‘‘วิหาเร การเย รเมฺม, วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต;
เตสํ อนฺนญฺจ ปานญฺจ, วตฺถเสนาสนานิ จฯ

‘‘ททเยฺย อุชุภูเตสุ, วิปฺปสเนฺนน เจตสา;
เต ตสฺส ธมฺมํ เทเสนฺติ, สพฺพทุกฺขาปนูทนํ;
ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญาย, ปรินิพฺพาติ อนาสโว’’ติฯ (จูฬว. ๒๙๕) –

เอวํ อยมฺปิ อาวาสทาเน อานิสํโสติ พหุเทว รตฺตึ อติเรกตรํ ทิยฑฺฒยามํ อาวาสทานานิสํสกถํ กเถสิฯ ตตฺถ อิมา คาถา ตาว สงฺคหํ อารุฬฺหา, ปกิณฺณกธมฺมเทสนา ปน สงฺคหํ นาโรหติฯ **สนฺทเสฺสตฺวา**ติอาทีนิ วุตฺตตฺถาเนวฯ

อภิกฺกนฺตาติ อติกฺกนฺตา เทฺว ยามา คตาฯ **ยสฺส ทานิ กาลํ มญฺญถา**ติ ยสฺส คมนสฺส ตุเมฺห กาลํ มญฺญถ, คมนกาโล ตุมฺหากํ, คจฺฉถาติ วุตฺตํ โหติฯ กสฺมา ปน ภควา เต อุโยฺยเชสีติ? อนุกมฺปายฯ ติยามรตฺติญฺหิ ตตฺถ นิสีทิตฺวา วีตินาเมนฺตานํ เตสํ สรีเร อาพาโธ อุปฺปเชฺชยฺยาติ, ภิกฺขุสเงฺฆปิ จ วิปฺปภาตสยนนิสชฺชาย โอกาโส ลทฺธุํ วฎฺฎติ, อิติ อุภยานุกมฺปาย อุโยฺยเชสีติฯ **สุญฺญาคาร**นฺติ ปาฎิเยกฺกํ สุญฺญาคารํ นาม ตตฺถ นตฺถิฯ เตน กิร คหปตโย ตเสฺสว อาวสถาคารสฺส เอกปเสฺส ปฎสาณิยา ปริกฺขิปาเปตฺวา กปฺปิยมญฺจํ ปญฺญาเปตฺวา ตตฺถ กปฺปิยปจฺจตฺถรณํ อตฺถริตฺวา อุปริ สุวณฺณรชตตารกาคนฺธมาลาทิปฎิมณฺฑิตํ วิตานํ พนฺธิตฺวา เตลปฺปทีปํ อาโรเปสุํ ‘‘อเปฺปว นาม สตฺถา ธมฺมาสนโต วุฎฺฐาย โถกํ วิสฺสมิตุกาโม อิธ นิปเชฺชยฺย, เอวํ โน อิทํ อาวสถาคารํ ภควตา จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุตฺตํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย ภวิสฺสตี’’ติฯ สตฺถาปิ ตเทว สนฺธาย ตตฺถ สงฺฆาฎึ ปญฺญาเปตฺวา สีหเสยฺยํ กเปฺปสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สุญฺญาคารํ ปาวิสี’’ติฯ ตตฺถ ปาทโธวนฎฺฐานโต ปฎฺฐาย ยาว ธมฺมาสนา อคมาสิ, เอตฺตเก ฐาเน คมนํ นิปฺผนฺนํฯ ธมฺมาสนํ ปตฺวา โถกํ อฎฺฐาสิ, อิทํ ตตฺถ ฐานํฯ ภควา เทฺว ยาเม ธมฺมาสเน นิสีทิ, เอตฺตเก ฐาเน นิสชฺชา นิปฺผนฺนาฯ อุปาสเก อุโยฺยเชตฺวา ธมฺมาสนโต โอรุยฺห ยถาวุเตฺต ฐาเน สีหเสยฺยํ กเปฺปสิฯ เอวํ ตํ ฐานํ ภควตา จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุตฺตํ อโหสีติฯ

สุนิธวสฺสการาติ สุนิโธ จ วสฺสกาโร จ เทฺว พฺราหฺมณาฯ **มคธมหามตฺตา**ติ มคธรโญฺญ มหาอมจฺจา, มคธรเฎฺฐ วา มหามตฺตา มหติยา อิสฺสริยมตฺตาย สมนฺนาคตาติ มหามตฺตาฯ **ปาฎลิคาเม นครํ มาเปนฺตี**ติ ปาฎลิคามสงฺขาเต ภูมิปเทเส นครํ มาเปนฺติฯ **วชฺชีนํ ปฎิพาหายา**ติ ลิจฺฉวิราชูนํ อายมุขปจฺฉินฺทนตฺถํฯ **สหสฺสสหเสฺสวา**ติ เอเกกวคฺควเสน สหสฺสํ สหสฺสํ หุตฺวาฯ **วตฺถูนี**ติ ฆรวตฺถูนิฯ **จิตฺตานิ นมนฺติ นิเวสนานิ มาเปตุ**นฺติ รโญฺญ ราชมหามตฺตานญฺจ นิเวสนานิ มาเปตุํ วตฺถุวิชฺชาปาฐกานํ จิตฺตานิ นมนฺติฯ เต กิร อตฺตโน สิปฺปานุภาเวน เหฎฺฐาปถวิยํ ตึสหตฺถมเตฺต ฐาเน ‘‘อิธ นาคคฺคาโห, อิธ ยกฺขคฺคาโห, อิธ ภูตคฺคาโห, อิธ ปาสาโณ วา ขาณุโก วา อตฺถี’’ติ ชานนฺติฯ เต ตทา สิปฺปํ ชเปฺปตฺวา เทวตาหิ สทฺธึ สมฺมนฺตยมานา วิย มาเปนฺติฯ

อถ วา เนสํ สรีเร เทวตา อธิมุจฺจิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ นิเวสนานิ มาเปตุํ จิตฺตํ นาเมนฺติฯ ตา จตูสุ โกเณสุ ขาณุเก โกเฎฺฎตฺวา วตฺถุมฺหิ คหิตมเตฺต ปฎิวิคจฺฉนฺติฯ สทฺธกุลานํ สทฺธา เทวตา ตถา กโรนฺติ, อสฺสทฺธกุลานํ อสฺสทฺธา เทวตาฯ กึการณา? สทฺธานญฺหิ เอวํ โหติ ‘‘อิธ

มนุสฺสา นิเวสนํ มาเปนฺตา ปฐมํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิสีทาเปตฺวา มงฺคลํ วทาเปสฺสนฺติ, อถ มยํ สีลวนฺตานํ ทสฺสนํ ธมฺมกถํ ปญฺหวิสฺสชฺชนํ อนุโมทนํ โสตุํ ลภิสฺสาม, มนุสฺสา จ ทานํ ทตฺวา อมฺหากํ ปตฺตึ ทสฺสนฺตี''ติฯ อสฺสทฺธา เทวตาปิ ''อตฺตโน อิจฺฉานุรูปํ เตสํ ปฏิปตฺตึ ปสฺสิตุํ, กถญฺจ โสตุํ ลภิสฺสามา''ติ ตถา กโรนฺติฯ

ตาวตึสหีติ ยถา หิ เอกสฺมึ กุเล เอกํ ปณฺฑิตมนุสฺสํ, เอกสฺมิญฺจ วิหาเร เอกํ พหุสฺสุตํ ภิกฺขุํ อุปาทาย ''อสุกกุเล มนุสฺสา ปณฺฑิตา, อสุกวิหาเร ภิกฺขู พหุสฺสุตา''ติ สทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉติ, เอวเมว สกฺกํ เทวราชานํ, วิสฺสกมฺมญฺจ เทวปุตฺตํ อุปาทาย ''ตาวตึสา ปณฺฑิตา''ติ สทฺโท อพฺภุคฺคโตฯ เตนาห ''ตาวตึเสหี''ติฯ **เสยฺยถาปี**ติอาทินา เทเวหิ ตาวตึเสหิ สทฺธึ มนฺเตตฺวา วิย สุนิธวสฺสการา นครํ มาเปนฺตีติ ทเสฺสติฯ

ยาวตา, อานนฺท, อริยํ อายตนนฺติ ยตฺตกํ อริยมนุสฺสานํ โอสรณฏฺฐานํ นาม อตฺถิฯ **ยาวตา วณิปฺปโถ**ติ ยตฺตกํ วาณิชานํ อาหฏภณฺฑสฺส ราสิวเสน กยวิกฺกยฏฺฐานํ นาม, วาณิชานํ วสนฏฺฐานํ วา อตฺถิฯ **อิทํ อคฺคนคร**นฺติ เตสํ อริยายตนวณิปฺปถานํ อิทํ นครํ อคฺคํ ภวิสฺสติ เชฏฺฐกํ ปาโมกฺขํฯ **ปุฏเภทน**นฺติ ภณฺฑปุฏเภทนฏฺฐานํ, ภณฺฑภณฺฑิกานํ โมจนฏฺฐานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สกลชมฺพุทีเป อลทฺธภณฺฑมฺปิ หิ อิเธว ลภิสฺสนฺติ, อญฺญตฺถ วิกฺกยํ อคจฺฉนฺตาปิ อิเธว วิกฺกยํ คจฺฉิสฺสนฺติ, ตสฺมา อิเธว ปุฏํ ภินฺทิสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ อายานมฺปิ หิ จตูสุ ทฺวาเรสุ จตฺตาริ, สภายํ เอกนฺติ เอวํ ทิวเส ทิวเส ปญฺจสตสหสฺสานิ ตตฺถ อุฏฺฐหิสฺสนฺติฯ ตานิ สภาวานิ อายานีติ ทเสฺสติฯ

อคฺคิโต วาติอาทีสุ สมุจฺจยโตฺถ **วา**สทฺโท, อคฺคินา จ อุทเกน จ มิถุเภเทน จ นสฺสิสฺสตีติ อโตฺถฯ ตสฺส หิ เอโก โกฏฺฐาโส อคฺคินา นสฺสิสฺสติ, นิพฺพาเปตุํ น สกฺขิสฺสนฺติ, เอกํ โกฏฺฐาสํ คงฺคา คเหตฺวา คมิสฺสติ, เอโก อิมินา อกถิตํ อมุสฺส, อมุนา อกถิตํ อิมสฺส วทนฺตานํ ปิสุณวาจานํ วเสน ภินฺนานํ มนุสฺสานํ อญฺญมญฺญเภเทน วินสฺสิสฺสติฯ เอวํ วตฺวา ภควา ปจฺจูสกาเล คงฺคาตีรํ คนฺตฺวา กตมุขโธวโน ภิกฺขาจารเวลํ อาคมยมาโน นิสีทิฯ

สุนิธวสฺสการาปิ ''อมฺหากํ ราชา สมณสฺส โคตมสฺส อุปฏฺฐาโก , โส อเมฺห อุปคเต ปุจฺฉิสฺสติ 'สตฺถา กิร ปาฏลิคามํ อคมาสิ, กึ ตสฺส สนฺติกํ อุปสงฺกมิตฺถ, น อุปสงฺกมิตฺถา'ติฯ 'อุปสงฺกมิมฺหา'ติ จ วุเตฺต 'นิมนฺตยิตฺถ, น นิมนฺตยิตฺถา'ติ ปุจฺฉิสฺสติฯ 'น นิมนฺตยิมฺหา'ติ จ วุเตฺต อมฺหากํ โทสํ อาโรเปตฺวา นิคฺคณฺหิสฺสติ, อิทญฺจาปิ มยํ อกตฏฺฐาเน นครํ มาเปม, สมณสฺส โข ปน โคตมสฺส คตคตฏฺฐาเน กาฬกณฺณิสตฺตา ปฏิกฺกมนฺติ, ตํ มยํ นครมงฺคลํ วาจาเปสฺสามา''ติ จิเนฺตตฺวา สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา นิมนฺตยึสุฯ เตน วุตฺตํ – **''อถ โข สุนิธวสฺสการา''**ติอาทิฯ

ปุพฺพณฺหสมยนฺติ ปุพฺพเณฺห กาเลฯ **นิวาเสตฺวา**ติ คามปเวสนนีหาเรน นิวาสนํ นิวาเสตฺวา กายพนฺธนํ พนฺธิตฺวาฯ **ปตฺตจีวรมาทายา**ติ จีวรํ ปารุปิตฺวา ปตฺตํ หเตฺถน คเหตฺวาฯ

สีลวเนฺตตฺถาติ สีลวโนฺต เอตฺถ อตฺตโน วสนฏฺฐาเนฯ **สญฺญเต**ติ กายวาจาจิเตฺตหิ สญฺญเตฯ **ตาสํ ทกฺขิณมาทิเส**ติ สงฺฆสฺส ทิเนฺน จตฺตาโร ปจฺจเย ตาสํ ฆรเทวตานํ อาทิเสยฺย ปตฺตึ ทเทยฺยฯ **ปูชิตา ปูชยนฺตี**ติ ''อิเม มนุสฺสา อมฺหากํ ญาตกาปิ น โหนฺติ, เอวมฺปิ โน ปตฺตึ เทนฺตี''ติ อารกฺขํ สุสํวิหิตํ กโรนฺติ สุฏฺฐุ อารกฺขํ กโรนฺติฯ **มานิตา มานยนฺตี**ติ กาลานุกาลํ พลิกมฺมกรเณน มานิตา ''เอเต มนุสฺสา อมฺหากํ ญาตกาปิ น โหนฺติ, ตถาปิ จตุปญฺจฉมาสนฺตรํ โน พลิกมฺมํ กโรนฺตี''ติ มาเนนฺติ อุปฺปนฺนปริสฺสยํ หรนฺติฯ **ตโต น**นฺติ ตโต ตํ

ปณฺฑิตชาติกํ ปุริสํฯ **โอรส**นฺติ อุเร ฐเปตฺวา วฑฺฒิตํ, ยถา มาตา โอรสํ ปุตฺตํ อนุกมฺปติ, อุปฺปนฺนปริสฺสยหรณตฺถเมวสฺส ยถา วายมติ, เอวํ อนุกมฺปนฺตีติ อตฺโถฯ **ภทฺรานิ ปสฺสตี**ติ สุนฺทรานิ ปสฺสติฯ

อนุโมทิตฺวาติ เตหิ ตทา ปสุตปุญฺญสฺส อนุโมทนวเสน เตสํ ธมฺมกถํ กตฺวาฯ สุนิธวสฺสการาปิ ‘‘ยา ตตฺถ เทวตา อาสุํ, ตาสํ ทกฺขิณมาทิเส’’ติ ภควโต วจนํ สุตฺวา เทวตานํ ปตฺตึ อทํสุฯ **ตํ โคตมทฺวารํ นาม อโหสี**ติ ตสฺส นครสฺส เยน ทฺวาเรน ภควา นิกฺขมิ, ตํ โคตมทฺวารํ นาม อโหสิฯ คงฺคาย ปน อุตฺตรณตฺถํ อโนติณฺณตฺตา โคตมติตฺถํ นาม นาโหสิฯ **ปูรา**ติ ปุณฺณาฯ **สมติตฺติกา**ติ ตฏสมํ อุทกสฺส ติตฺตา ภริตาฯ **กากเปยฺยา**ติ ตีเร ฐิตกาเกหิ ปาตุํ สกฺกุเณยฺยอุทกาฯ ทฺวีหิปิ ปเทหิ อุภโตกูลสมํ ปริปุณฺณภาวเมว ทเสฺสติฯ **อุฬุมฺป**นฺติ ปารคมนตฺถาย ทารูนิ สงฺฆาเฏตฺวา อาณิโย โกเฏฺฏตฺวา กตํฯ **กุลฺล**นฺติ เวฬุทณฺฑาทิเก วลฺลิอาทีหิ พนฺธิตฺวา กตํฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ มหาชนสฺส คโงฺคทกมตฺตสฺสปิ เกวลํ ตริตุํ อสมตฺถตํ, อตฺตโน ปน ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อติคมฺภีรวิตฺถตํ สํสารมหณฺณวํ ตริตฺวา ฐิตภาวญฺจ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถปริทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **อณฺณว**นฺติ สพฺพนฺติเมน ปริเจฺฉเทน โยชนมตฺตํ คมฺภีรสฺส จ วิตฺถตสฺส จ อุทกฏฺฐานเสฺสตํ อธิวจนํฯ **สร**นฺติ สริตฺวา คมนโต อิธ นที อธิเปฺปตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – **เย** คมฺภีรวิตฺถตํ สํสารณฺณวํ ตณฺหาสริตญฺจ **ตรนฺติ,** เต อริยมคฺคสงฺขาตํ **เสตุํ กตฺวาน วิสชฺช ปลฺลลานิ** อนามสิตฺวาว อุทกภริตานิ นินฺนฏฺฐานานิ, อยํ ปน อิทํ อปฺปมตฺตกํ อุทกํ ตริตุกาโม **กุลฺลญฺหิ ชโน ปพนฺธติ** กุลฺลํ พนฺธิตุํ อายาสํ อาปชฺชติฯ **ติณฺณา เมธาวิโน ชนา**ติ อริยมคฺคญาณสงฺขาตาย เมธาย สมนฺนาคตตฺตา เมธาวิโน พุทฺธา จ พุทฺธสาวกา จ วินา เอว กุเลฺลน ติณฺณา ปรตีเร ปติฏฺฐิตาติฯ

ฉฏฺฐสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๗. ทฺวิธาปถสุตฺตวณฺณนา

๗๗. สตฺตเม **อทฺธานมคฺคปฏิปโนฺน**ติ อทฺธานสงฺขาตํ ทีฆมคฺคํ ปฏิปโนฺน คจฺฉโนฺต โหติฯ **นาคสมาเลนา**ติ เอวํนามเกน เถเรนฯ **ปจฺฉาสมเณนา**ติ อยํ ตทา ภควโต อุปฏฺฐาโก อโหสิฯ เตน นํ ปจฺฉาสมณํ กตฺวา มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ ภควโต หิ ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสานิ อนิพทฺธา อุปฏฺฐากา อเหสุํ, ตโต ปรํ ยาว ปรินิพฺพานา ปญฺจวีสติวสฺสานิ อายสฺมา อานโนฺทฉายาว อุปฏฺฐาสิฯ อยํ ปน อนิพทฺธุปฏฺฐากกาโลฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อายสฺมตา นาคสมาเลน ปจฺฉาสมเณนา’’**ติฯ **ทฺวิธาปถ**นฺติ ทฺวิธาภูตํ มคฺคํฯ ‘‘เทฺวธาปถ’’นฺติปิ ปฐนฺติ อายสฺมา นาคสมาโล อตฺตนา ปุเพฺพ ตตฺถ กตปริจยตฺตา อุชุภาวญฺจสฺส สนฺธาย วทติ **‘‘อยํ, ภเนฺต ภควา, ปโนฺถ’’**ติฯ

ภควา ปน ตทา ตสฺส สปริสฺสยภาวํ ญตฺวา ตโต อญฺญํ มคฺคํ คนฺตุกาโม **‘‘อยํ, นาคสมาล, ปโนฺถ’’**ติ อาหฯ ‘‘สปริสฺสโย’’ติ จ วุเตฺต อสทฺทหิตฺวา ‘‘ภควา น ตตฺถ ปริสฺสโย’’ติ วเทยฺย, ตทสฺส ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขายาติ ‘‘สปริสฺสโย’’ติ น กเถสิฯ ติกฺขตฺตุํ ‘‘อยํ ปโนฺถ, อิมินา คจฺฉามา’’ติ วตฺวา จตุตฺถวาเร ‘‘น ภควา อิมินา มเคฺคน คนฺตุํ อิจฺฉติ, อยเมว จ อุชุมโคฺค, หนฺทาหํ ภควโต ปตฺตจีวรํ ทตฺวา อิมินา มเคฺคน คมิสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา สตฺถุ ปตฺตจีวรํ

ทาตุํ อสโกฺกโนฺต ภูมิยํ ฐเปตฺวา ปจฺจุปฏฺฐิเตน ทุกฺขสํวตฺตนิเกน กมฺมุนา โจทิยมาโน ภควโต วจนํ อนาทิยิตฺวาว ปกฺกามิฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ โข อายสฺมา นาคสมาโล ภควโต ปตฺตจีวรํ ตเตฺถว ฉมายํ นิกฺขิปิตฺวา ปกฺกามี”**ติฯ ตตฺถ **ภควโต ปตฺตจีวร**นฺติ อตฺตโน หตฺถคตํ ภควโต ปตฺตจีวรํฯ **ตเตฺถวา**ติ ตสฺมิํเยว มเคฺค **ฉมายํ** ปถวิยํ นิกฺขิปิตฺวา ปกฺกามิฯ อิทํ โว ภควา ปตฺตจีวรํ, สเจ อิจฺฉถ, คณฺหถ, ยทิ อตฺตนา อิจฺฉิตมคฺคํเยว คนฺตุกามตฺถาติ อธิปฺปาโยฯ ภควาปิ อตฺตโน ปตฺตจีวรํ สยเมว คเหตฺวา ยถาธิเปฺปตํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ

อนฺตรามเคฺค โจรา นิกฺขมิตฺวาติ ตทา กิร ปญฺจสตา ปุริสา ลุทฺทา โลหิตปาณิโน ราชาปราธิโน หุตฺวา อรญฺญํ ปวิสิตฺวา โจริกาย ชีวิกํ กเปฺปนฺตา ‘‘ปาริปนฺถิกภาเวน รโญฺญ อายปถํ ปจฺฉินฺทิสฺสามา’’ติ มคฺคสมีเป อรเญฺญ ติฏฺฐนฺติฯ เต เถรํ เตน มเคฺคน คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา ‘‘อยํ สมโณ อิมินา มเคฺคน อาคจฺฉติ, อวฬญฺชิตพฺพํ มคฺคํ วฬเญฺชติ, อมฺหากํ อตฺถิภาวํ น ชานาติ, หนฺท นํ ชานาเปสฺสามา’’ติ กุชฺฌิตฺวา คหนฏฺฐานโต เวเคน นิกฺขมิตฺวา สหสา เถรํ ภูมิยํ ปาเตตฺวา หตฺถปาเทหิ โกเฏฺฏตฺวา มตฺติกาปตฺตญฺจสฺส ภินฺทิตฺวา จีวรํ ขณฺฑาขณฺฑิกํ ฉินฺทิตฺวา ปพฺพชิตตฺตา ‘‘ตํ น หนาม, อิโต ปฏฺฐาย อิมสฺส มคฺคสฺส ปริสฺสยภาวํ ชานาหี’’ติ วิสฺสเชฺชสุํฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ โข อายสฺมโต...เป.... วิปฺผาเลสุ”**นฺติฯ

ภควาปิ ‘‘อยํ เตน มเคฺคน คโต โจเรหิ พาธิโต มํ ปริเยสิตฺวา อิทาเนว อาคมิสฺสตี’’ติ ญตฺวา โถกํ คนฺตฺวา มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิฯ อายสฺมาปิ โข นาคสมาโล ปจฺจาคนฺตฺวา สตฺถารา คตมคฺคเมว คเหตฺวา คจฺฉโนฺต ตสฺมิํ รุกฺขมูเล ภควนฺตํ ปสฺสิตฺวา อุปสงฺกมิตฺวา วนฺทิตฺวา ตํ ปวตฺติํ สพฺพํ อาโรเจสิฯ เตน วุตฺตํ – **“อถ โข อายสฺมา นาคสมาโล...เป.... สงฺฆาฏิญฺจ วิปฺผาเลสุ”**นฺติฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต นาคสมาลสฺส อตฺตโน วจนํ อนาทิยิตฺวา อเขมนฺตมคฺคคมนํ, อตฺตโน จ เขมนฺตมคฺคคมนํ วิทิตฺวา ตทตฺถทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **สทฺธิํ จรน**ฺติ สห จรโนฺตฯ **เอกโต วส**นฺติ อิทํ ตเสฺสว เววจนํ, สห วสโนฺตติ อโตฺถฯ **มิโสฺส อญฺญชเนน เวทคู**ติ เวทิตพฺพเฏฺฐน เวทสงฺขาเตน จตุสจฺจอริยมคฺคญาเณน คตตฺตา อธิคตตฺตา, เวทสฺส วา สกลสฺส เญยฺยสฺส ปารํ คตตฺตา เวทคูฯ อตฺตโน หิตาหิตํ น ชานาตีติ อโญฺญ, อวิทฺวา พาโลติ อโตฺถฯ เตน อเญฺญน ชเนน มิโสฺส สหจรณมเตฺตน มิโสฺสฯ **วิทฺวา ปชหาติ ปาปก**นฺติ เตน เวทคูภาเวน วิทฺวา ชานโนฺต ปาปกํ อภทฺทกํ อตฺตโน ทุกฺขาวหํ ปชหาติ, ปาปกํ วา อกลฺยาณปุคฺคลํ ปชหาติฯ ยถา กิํ? **โกโญฺจ ขีรปโกว นินฺนค**นฺติ ยถา โกญฺจสกุโณ อุทกมิสฺสิเต ขีเร อุปนีเต วินา โตยํ ขีรมตฺตเสฺสว ปิวนโต ขีรปโก นินฺนฏฺฐานคมเนน นินฺนคสงฺขาตํ อุทกํ ปชหาติ วเชฺชติ, เอวํ ปณฺฑิโต กิร ทุปฺปญฺญปุคฺคเลหิ ฐานนิสชฺชาทีสุ สหภูโตปิ อาจาเรน เต ปชหาติ, น กทาจิปิ สมฺมิโสฺส โหติฯ

สตฺตมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๘. วิสาขาสุตฺตวณฺณนา

๗๘. อฏฺฐเม **วิสาขาย มิคารมาตุยา นตฺตา กาลงฺกตา โหตี**ติ วิสาขาย มหาอุปาสิกาย ปุตฺตสฺส ธีตา กุมาริกา กาลงฺกตา โหติฯ สา กิร วตฺตสมฺปนฺนา สาสเน อภิปฺปสนฺนา มหาอุปาสิกาย เคหํ ปวิฏฺฐานํ ภิกฺขูนํ ภิกฺขุนีนญฺจ อตฺตนา กาตพฺพเวยฺยาวจฺจํ ปุเรภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตญฺจ อปฺปมตฺตา อกาสิ, อตฺตโน ปิตามหิยา จิตฺตานุกูลํ ปฏิปชฺชิฯ เตน วิสาขา

เคหโต พหิ คจฺฉนฺตี สพฺพํ ตสฺสาเยว ภารํ กตฺวา คจฺฉติ, รูเปน จ ทสฺสนียา ปาสาทิกา, อิติ สา ตสฺสา วิเสสโต ปิยา มนาปา อโหสิฯ สา โรคาภิภูตา กาลมกาสิฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘เตน โข ปน สมเยน วิสาขาย มิคารมาตุยา นตฺตา กาลงฺกตา โหติ ปิยา มนาปา’’ติฯ อถ มหาอุปาสิกา ตสฺสา มรเณน โสกํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกนฺตี ทุกฺขี ทุมฺมนา สรีรนิเกฺขปํ กาเรตฺวา ‘‘อปิ นาม สตฺถุ สนฺติกํ คตกาเล จิตฺตสฺสาทํ ลเภยฺย’’นฺติ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิฯ เตน วุตฺตํ – **‘‘อถ โข วิสาขา มิคารมาตา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ทิวา ทิวสฺสา**ติ ทิวสสฺสาปิ ทิวา, มชฺฌนฺหิเก กาเลติ อโตฺถฯ

ภควา วิสาขาย วฏฺฏาภิรตึ ชานโนฺต อุปาเยน โสกตนุกรณตฺถํ **‘‘อิเจฺฉยฺยาสิ ตฺวํ วิสาเข’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยาวติกา**ติ ยตฺตกาฯ ตทา กิร สตฺต ชนโกฏิโย สาวตฺถิยํ ปฏิวสนฺติ ฯ ตํ สนฺธาย ภควา **‘‘กีวพหุกา ปน วิสาเข สาวตฺถิยา มนุสฺสา เทวสิกํ กาลํ กโรนฺตี’’**ติ ปุจฺฉิฯ วิสาขา **‘‘ทสปิ, ภเนฺต’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตีณี**ติ ตโยฯ อยเมว วา ปาโฐฯ **อวิวิตฺตา**ติ อสุญฺญาฯ

อถ ภควา อตฺตโน อธิปฺปายํ ปกาเสโนฺต **‘‘อปิ นุ ตฺวํ กทาจิ กรหจิ อนลฺลวตฺถา วา ภเวยฺยาสิ อนลฺลเกสา วา’’**ติ อาหฯ นนุ เอวํ สเนฺต ตยา สพฺพกาลํ โสกาภิภูตาย มตานํ ปุตฺตาทีนํ อมงฺคลูปจารวเสน อุทโกโรหเณน อลฺลวตฺถาย อลฺลเกสาย เอว ภวิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ ตํ สุตฺวา อุปาสิกา สํเวคชาตา **‘‘โน เหตํ, ภเนฺต’’**ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปิยวตฺถุํ วิปฺปฏิสารโต อตฺตโน จิตฺตสฺส นิวตฺตภาวํ สตฺถุ อาโรเจนฺตี **‘‘อลํ เม, ภเนฺต, ตาวพหุเกหิ ปุเตฺตหิ จ นตฺตาเรหิ จา’’**ติ อาหฯ

อถสฺสา ภควา ‘‘ทุกฺขํ นาเมตํ ปิยวตฺถุนิมิตฺตํ, ยตฺตกานิ ปิยวตฺถูนิ, ตตฺตกานิ ทุกฺขานิฯ ตสฺมา สุขกาเมน ทุกฺขปฺปฏิกูเลน สพฺพโส ปิยวตฺถุโต จิตฺตํ วิเวเจตพฺพ’’นฺติ ธมฺมํ เทเสโนฺต **‘‘เยสํ โข วิสาเข สตํ ปิยานิ, สตํ เตสํ ทุกฺขานี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สตํ ปิยานี**ติ สตํ ปิยายิตพฺพวตฺถูนิฯ ‘‘สตํ ปิย’’นฺติปิ เกจิ ปฐนฺติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา เอกโต ปฏฺฐาย ยาว ทส, ตาว สงฺขฺยา สเงฺขฺยยฺยปฺปธานา, ตสฺมา **‘‘เยสํ ทส ปิยานิ, ทส เตสํ ทุกฺขานี’’**ติอาทินา ปาฬิ อาคตาฯ เกจิ ปน ‘‘เยสํ ทส ปิยานํ, ทส เนสํ ทุกฺขาน’’นฺติอาทินา ปฐนฺติ, ตํ น สุนฺทรํฯ ยสฺมา ปน วีสติโต ปฏฺฐาย ยาว สตํ, ตาว สงฺขฺยา สเงฺขฺยยฺยปฺปธานาว, ตสฺมา ตตฺถาปิ สเงฺขฺยยฺยปฺปธานตํเยว คเหตฺวา ‘‘เยสํ โข วิสาเข สตํ ปิยานิ, สตํ เตสํ ทุกฺขานี’’ติอาทินา ปาฬิ อาคตาฯ สเพฺพสมฺปิ จ ‘‘เยสํ เอกํ ปิยํ, เอกํ เตสํ ทุกฺข’’นฺติ ปาโฐ, น ปน ทุกฺขสฺสาติฯ เอตสฺมิญฺหิ ปเกฺข เอกรสา เอกชฺฌาสยา จ ภควโต เทสนา โหติฯ ตสฺมา ยถาวุตฺตนยาว ปาฬิ เวทิตพฺพาฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวา โสกปริเทวาทิกํ เจตสิกํ กายิกญฺจ ทุกฺขํ ปิยวตฺถุนิมิตฺตํ ปิยวตฺถุมฺหิ สติ โหติ, อสติ น โหตีติ เอตมตฺถํ สพฺพาการโต ชานิตฺวา ตทตฺถปริทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตสฺสโตฺถ – ญาติโภคโรคสีลทิฏฺฐิพฺยสเนหิ ผุฏฺฐสฺส อโนฺต นิชฺฌายนฺตสฺส พาลสฺส จิตฺตสนฺตาปลกฺขณา **เย เกจิ** มุทุมชฺฌาทิเภเทน ยาทิสา ตาทิสา **โสกา วา** เตหิเยว ผุฏฺฐสฺส โสกุเทฺทหกสมุฏฺฐาปิตวจีวิปฺปลาปลกฺขณา **ปริเทวิตา วา** อนิฏฺฐโผฏฺฐพฺพปฏิหตกายสฺส กายปีฬนลกฺขณา **ทุกฺขา วา** ตถา อวุตฺตตฺถสฺส วิกปฺปนเตฺถน **วา**สเทฺทน คหิตา โทมนสฺสูปายาสาทโย วา นิสฺสยเภเทน จ **อเนกรูปา** นานาวิธา อิมสฺมึ สตฺตโลเก ทิสฺสนฺติ อุปลพฺภนฺติ, สเพฺพปิ **เอเต ปิยํ** ปิยชาติกํ สตฺตํ สงฺขารญฺจ **ปฏิจฺจ** นิสฺสาย อาคมฺม ปจฺจยํ กตฺวา **ปภ**

วนฺติ นิพฺพตฺตนฺติฯ ตสฺมึ ปน ยถาวุเตฺต ปิยวตฺถุมฺหิ **ปิเย อสเนฺต** ปิยภาวกเร ฉนฺทราเค ปหีเน น กทาจิปิ **เอเต ภวนฺติ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''ปิยโต ชายตี โสโก…เป…. เปมโต ชายตี โสโก''ติ จ อาทิ (ธ. ป. ๒๑๒-๒๑๓)ฯ ตถา ''ปิยปฺปภูตา กลหา วิวาทา, ปริเทวโสกา สหมจฺฉเรหี''ติ จ อาทิ (สุ. นิ. ๘๖๙)ฯ เอตฺถ จ ''ปริเทวิตา วา ทุกฺขา วา''ติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, ''ปริเทวิตานิ วา ทุกฺขานิ วา''ติ วตฺตเพฺพ วิภตฺติโลโป วา กโตติ เวทิตโพฺพฯ

ตสฺมา หิ เต สุขิโน วีตโสกาติ ยสฺมา ปิยปฺปภูตา โสกาทโย เยสํ นตฺถิ, ตสฺมา เต เอว สุขิโน วีตโสกา นามฯ เก ปน เต? **เยสํ ปิยํ นตฺถิ กุหิญฺจิ โลเก** เยสํ อริยานํ สพฺพโส วีตราคตฺตา กตฺถจิปิ สตฺตโลเก สงฺขารโลเก จ ปิยํ ปิยภาโว ''ปุโตฺต''ติ วา ''ภาตา''ติ วา ''ภคินี''ติ วา ''ภริยา''ติ วา ปิยํ ปิยายนํ ปิยภาโว นตฺถิ, สงฺขารโลเกปิ ''เอตํ มม สนฺตกํ, อิมินาหํ อิมํ นาม สุขํ ลภามิ ลภิสฺสามี''ติ ปิยํ ปิยายนํ ปิยภาโว นตฺถิฯ **ตสฺมา อโสกํ วิรชํ ปตฺถยาโน, ปิยํ น กยิราถ กุหิญฺจิ โลเก**ติ ยสฺมา จ สุขิโน นาม วีตโสกา, วีตโสกตฺตาว กตฺถจิปิ วิสเย ปิยภาโว นตฺถิ, ตสฺมา อตฺตโน ยถาวุตฺตโสกาภาเวน จ อโสกํ อโสกภาวํ ราครชาทิวิคมเนน วิรชํ วิรชภาวํ อรหตฺตํ, โสกสฺส ราครชาทีนญฺจ อภาวเหตุภาวโต วา ''อโสกํ วิรช''นฺติ ลทฺธนามํ นิพฺพานํ ปตฺถยาโน กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทสฺส วเสน ฉนฺทชาโต กตฺถจิ โลเก รูปาทิธเมฺม อนฺตมโส สมถวิปสฺสนาธเมฺมปิ ปิยํ ปิยภาวํ วิยายนํ น กยิราถ น อุปฺปาเทยฺยฯ วุตฺตเญฺหตํ – ''ธมฺมาปิ โว, ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา, ปเคว อธมฺมา''ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ

อฎฺฐมสุตฺตวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๙. ปฐมทพฺพสุตฺตวณฺณนา

๗๙. นวเม **อายสฺมา**ติ ปิยวจนํฯ **ทโพฺพ**ติ ตสฺส เถรสฺส นามํฯ **มลฺลปุโตฺต**ติ มลฺลราชสฺส ปุโตฺตฯ โส หิ อายสฺมา ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต ปาทมูเล กตาภินีหาโร กปฺปสตสหสฺสํ อุปจิตปุญฺญสญฺจโย อมฺหากํ ภควโต กาเล มลฺลราชสฺส เทวิกา กุจฺฉิยํ นิพฺพโตฺต กตาธิการตฺตา ชาติยา สตฺตวสฺสิกกาเลเยว มาตาปิตโร อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ เต จ ''ปพฺพชิตฺวาปิ อาจารํ ตาว สิกฺขตุ, สเจ ตํ นาภิรมิสฺสติ, อิเธว อาคมิสฺสตี''ติ อนฺชานิํสุฯ โส สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ สตฺถาปิสฺส อุปนิสฺสยสมฺปตฺติํ โอโลเกตฺวา ปพฺพชฺชํ อนฺชานิฯ ตสฺส ปพฺพชฺชาสมเย ทินฺนโอวาเทน ภวตฺตยํ อาทิตฺตํ วิย อุปฎฺฐาสิฯ โส วิปสฺสนํ ปฎฺฐเปตฺวา ขุรเคฺคเยว อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ยํกิญฺจิ สาวเกน ปตฺตพฺพํ, ''ติโสฺส วิชฺชา จตโสฺส ปฎิสมฺภิทา ฉฬภิญฺญา นว โลกุตฺตรธมฺมา''ติ เอวมาทิกํ สพฺพํ อธิคนฺตฺวา อสีติยา มหาสาวเกสุ อพฺภนฺตโร อโหสิฯ วุตฺตเญฺหตํ เตน อายสฺมตา –

> ''มยา โข ชาติยา สตฺตวเสฺสน อรหตฺตํ สจฺฉิกตํ, ยํกิญฺจิ สาวเกน ปตฺตพฺพํ, สพฺพํ ตํ อนุปฺปตฺตํ มยา''ติอาทิ (ปารา. ๓๘๐)ฯ

เยน ภควา เตนุปสงฺกมีติ โส กิรายสฺมา เอกทิวสํ ราชคเห ปิณฺฑาย จริตฺวา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฺปฎิกฺกโนฺต ภควโต วตฺตํ ทเสฺสตฺวา ทิวาฎฺฐานํ คนฺตฺวา อุทกกุมฺภโต อุทกํ คเหตฺวา ปาเท ปกฺขาเลตฺวา คตฺตานิ สีติํ กตฺวา จมฺมกฺขณฺฑํ ปญฺญาเปตฺวา นิสิโนฺน กาลปริเจฺฉทํ กตฺวา สมาปตฺติํ สมาปชฺชิฯ อถายสฺมา ยถากาลปริเจฺฉทํ สมาปตฺติโต วุฎฺฐหิตฺวา อตฺตโน อายุสงฺขาเร โอโลเกสิฯ ตสฺส เต ปริกฺขีณา กติปยมุหุตฺติกา อุปฎฺฐหิํสุฯ โส จิเนฺตสิ – ''น โข เมตํ ปติรูปํ, ยมหํ สตฺถุ อนาโรเจตฺวา สพฺรหฺมจารีหิ จ อวิทิโต อิธ ยถานิสิโนฺนว ปรินิพฺพายิสฺสามิฯ ยํนูนาหํ สตฺถารํ อุปสงฺกมิตฺวา ปรินิพฺพานํ อนุชานาเปตฺวา สตฺถุ วตฺตํ

ทเสฺสตฺวา สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวทสฺสนตฺถํ มยฺหํ อิทฺธานุภาวํ วิภาเวโนฺต อากาเส นิสีทิตฺวา เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพาเยยฺยํฯ เอวํ สเนฺต เย มยิ อสฺสทฺธา อปฺปสนฺนา, เตสมฺปิ ปสาโท อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตทสฺส เตสํ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา''ติฯ เอวญฺจ โส อายสฺมา จิเนฺตตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา สพฺพํ ตํ ตเถว อกาสิฯ เตน วุตฺตํ – **"อถ โข อายสฺมา ทโพฺพ มลฺลปุโตฺต เยน ภควา เตนุปสงฺกมี"**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ปรินิพฺพานกาโล เม**ติ ''ภควา มยฺหํ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพานกาโล อุปฺปฏฺฐิโต, ตมหํ ภควโต อาโรเจตฺวา ปรินิพฺพายิตุกาโมมฺหี''ติ ทเสฺสติฯ เกจิ ปนาหุ ''น ตาว เถโร ชิโณฺณ, น จ คิลาโน, ปรินิพฺพานาย จ สตฺถารํ อาปุจฺฉติ, กิํ ตตฺถ การณํ? 'เมตฺติยภูมชกา ภิกฺขู ปุเพฺพ มํ อมูลเกน ปาราชิเกน อนุทฺธํเสสุํ, ตสฺมิํ อธิกรเณ วูปสเนฺตปิ อโกฺกสนฺติเยวฯ เตสํ สทฺทหิตฺวา อเญฺญปิ ปุถุชฺชนา มยิ อคารวํ ปริภวญฺจ กโรนฺติฯ อิมญฺจ ทุกฺขภารํ นิรตฺถกํ วหิตฺวา กิํ ปโยชนํ, ตสฺมาหํ อิทาเนว ปรินิพฺพายิสฺสามี'ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา สตฺถารํ อาปุจฺฉี''ติฯ ตํ อการณํฯ น หิ ขีณาสวา อปริกฺขีเณ อายุสงฺขาเร ปเรสํ อุปวาทาทิภเยน ปรินิพฺพานาย เจเตนฺติ ฆฏยนฺติ วายมนฺติ, น จ ปเรสํ ปสํสาทิเหตุ จิรํ ติฏฺฐนฺติ, อถ โข สรเสเนว อตฺตโน อายุสงฺขารสฺส ปริกฺขยํ อาคเมนฺติฯ ยถาห –

> ''นาภิกงฺขามิ มรณํ, นาภิกงฺขามิ ชีวิตํ;
> กาลญฺจ ปฏิกงฺขามิ, นิพฺพิสํ ภตโก ยถา''ติฯ (เถรคา. ๑๙๖, ๖๐๖; มิ. ป. ๒.๒.๔)
> –

ภควาปิสฺส อายุสงฺขารํ โอโลเกตฺวา ปริกฺขีณภาวํ ญตฺวา **"ยสฺสทานิ ตฺวํ, ทพฺพ, กาลํ มญฺญสี"**ติ อาหฯ

เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวาติ อากาสํ อภิอุคฺคนฺตฺวา, เวหาสํ คนฺตฺวาติ อโตฺถฯ **อภิ**สทฺทโยเคน หิ อิทํ อุปโยควจนํ, อโตฺถ ปน ภุมฺมวเสน เวทิตโพฺพฯ เวหาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา กิํ อกาสีติ อาห – **"อากาเส อนฺตลิเกฺข ปลฺลเงฺกน นิสีทิตฺวา"**ติอาทิฯ ตตฺถ **เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา**ติ เตโชกสิณจตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวาฯ เถโร หิ ตทา ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา เอกมนฺตํ ฐิโต ''ภควา กปฺปสตสหสฺสํ ตุเมฺหหิ สทฺธิํ ตตฺถ ตตฺถ วสเนฺต ปุญฺญานิ กโรเนฺต อิมเมวตฺถํ สนฺธาย อกาสิํ, สฺวายมโตฺถ อชฺช มตฺถกํ ปโตฺต, อิทํ ปจฺฉิมทสฺสน''นฺติ อาหฯ เย ตตฺถ ปุถุชฺชนภิกฺขู โสตาปนฺนสกทาคามิโน จ, เตสุ เอกจฺจานํ มหนฺตํ การุญฺญํ อโหสิ, เอกเจฺจ อาโรทนปฺปตฺตา อเหสุํฯ อถสฺส ภควา จิตฺตาจารํ ญตฺวา ''เตน หิ, ทพฺพ, มยฺหํ ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสหี''ติ อาหฯ ตาวเทว สโพฺพ ภิกฺขุสโงฺฆ สนฺนิปติฯ อถายสฺมา ทโพฺพ ''เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหตี''ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๑๐๒; ที. นิ. ๑.๔๘๔) นเยน อาคตานิ สาวกสาธารณานิ สพฺพานิ ปาฏิหาริยานิ ทเสฺสตฺวา ปุน จ ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา อากาสํ อพฺภุคฺคนฺตฺวา อากาเส ปถวิํ นิมฺมินิตฺวา ตตฺถ ปลฺลเงฺกน นิสิโนฺน เตโชกสิณสมาปตฺติยา ปริกมฺมํ กตฺวา สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย สรีรํ อาวชฺชิตฺวา ปุน สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา สรีรฌาปนเตโชธาตุํ อธิฏฺฐหิตฺวา ปรินิพฺพายิฯ สห อธิฏฺฐาเนน สโพฺพ กาโย อคฺคินา อาทิโตฺต อโหสิฯ ขเณเนว จ โส อคฺคิ กปฺปวุฏฺฐานคฺคิ วิย อณุมตฺตมฺปิ สงฺขารคตํ มสิมตฺตมฺปิ ตตฺถ กิญฺจิ อนวเสเสโนฺต อธิฏฺฐานพเลน ฌาเปตฺวา นิพฺพายิฯ เตน วุตฺตํ – **"อถ โข อายสฺมา ทโพฺพ มลฺลปุโตฺต"**ติอาทิฯ ตตฺถ **วุฏฺฐหิตฺวา ปรินิพฺพายี**ติ อิทฺธิจิตฺตโต วุฏฺฐหิตฺวา ภวงฺคจิเตฺตน ปรินิพฺพายิฯ

ฌายมานสฺสาติ ชาลิยมานสฺสฯ **ฑยฺหมานสฺสา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ อถ วา **ฌายมานสฺสา**ติ ชาลาปวตฺติกฺขณํ สนฺธาย วุตฺตํ, **ฑยฺหมานสฺสา**ติ วีตจฺจิตงฺคารกฺขณํฯ **ฉาริกา**ติ ภสฺมํฯ **มสี**ติ กชฺชลํฯ **น ปญฺญายิตฺถา**ติ น ปสฺสิตฺถ, อธิฏฺฐานพเลน สพฺพํ ขเณเนว อนฺตรธายิตฺถาติ อโตฺถฯ กสฺมา ปน เถโร อุตฺตริมนุสฺสธมฺมํ อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิ, นนุ ภควตา อิทฺธิปาฏิหาริยกรณํ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ ? น โจเทตพฺพเมตํ คิหีนํ สมฺมุขา ปาฏิหาริยกรณสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตาฯ ตญฺจ โข วิกุพฺพนวเสน, น ปเนวํ อธิฏฺฐานวเสนฯ อยํ ปนายสฺมา ธมฺมสามินา อาณโตฺตว ปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิฯ

เอตมตฺถํ วิทิตฺวาติ เอตํ อายสฺมโต ทพฺพสฺส มลฺลปุตฺตสฺส อนุปาทาปรินิพฺพานํ สพฺพาการโต วิทิตฺวา ตทตฺถปริทีปนํ **อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ**ฯ

ตตฺถ **อเภทิ กาโย**ติ สโพฺพ ภูตุปาทายปเภโท จตุสนฺตติรูปกาโย ภิชฺชิ, อนวเสสโต ฑยฺหิ, อนฺตรธายิ, อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปชฺชิฯ **นิโรธิ สญฺญา**ติ รูปายตนาทิโคจรตาย รูปสญฺญาทิเภทา สพฺพาปิ สญฺญา อปฺปฏิสนฺธิเกน นิโรเธน นิรุชฺฌิ฿ **เวทนา สีติภวิํสุ สพฺพา**ติ วิปากเวทนา กิริยเวทนาติ สพฺพาปิ เวทนา อปฺปฏิสนฺธิกนิโรเธน นิรุทฺธตฺตา อณุมตฺตมฺปิ เวทนาทรถสฺส อภาวโต สีติภูตา อเหสุํ, กุสลากุสลเวทนา ปน อรหตฺตผลกฺขเณเยว นิโรธํ คตาฯ ‘‘สีติรหํสู’’ติปิ ปฐนฺติ, สนฺตา นิรุทฺธา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ **วูปสมิํสุ สงฺขารา**ติ วิปากกิริยปฺปเภทา สเพฺพปิ ผสฺสาทโย สงฺขารกฺขนฺธธมฺมา อปฺปฏิสนฺธิกนิโรเธเนว นิรุทฺธตฺตา วิเสเสน อุปสมิํสุฯ **วิญฺญาณํ อตฺถมาคมา**ติ วิญฺญาณมฺปิ วิปากกิริยปฺปเภทํ สพฺพํ อปฺปฏิสนฺธิกนิโรเธเนว อตฺถํ วินาสํ อุปเจฺฉทํ อคมา อคจฺฉิฯ

อิติ ภควา อายสฺมโต ทพฺพสฺส มลฺลปุตฺตสฺส ปญฺจนฺนมฺปิ ขนฺธานํ ปุเพฺพเยว กิเลสาภิสงฺขารุปาทานสฺส อนวเสสโต นิรุทฺธตฺตา อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท อปฺปฏิสนฺธิกนิโรเธน นิรุทฺธภาวํ นิสฺสาย ปีติเวควิสฺสฏฺฐํ อุทานํ อุทาเนสีติฯ

นวมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๑๐. ทุติยทพฺพสุตฺตวณฺณนา

๘๐. ทสเม **ตตฺร โข ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสี**ติ ภควา ราชคเห ยถาภิรนฺตํ วิหริตฺวา ชนปทจาริกํ จรโนฺต อนุกฺกเมน สาวตฺถิํ ปตฺวา เชตวเน วิหรโนฺตเยว เยสํ ภิกฺขูนํ อายสฺมโต ทพฺพสฺส มลฺลปุตฺตสฺส ปรินิพฺพานํ อปจฺจกฺขํ, เตสํ ตํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ทเสฺสตุํ, เยปิ จ เมตฺติยภูมชเกหิ กเตน อภูเตน อพฺภาจิกฺขเณน เถเร คารวรหิตา ปุถุชฺชนา, เตสํ เถเร พหุมานุปฺปาทนตฺถญฺจ อามเนฺตสิฯ ตตฺถ **ตตฺรา**ติ วจนสญฺญาปเน นิปาตมตฺตํฯ **โข**ติ อวธารเณฯ เตสุ ‘‘ตตฺรา’’ติ อิมินา ‘‘ภควา ภิกฺขู อามเนฺตสี’’ติ เอเตสํ ปทานํ วุจฺจมานตํเยว โชเตติฯ ‘‘โข’’ติ ปน อิมินา อามเนฺตสิเยว, นาสฺส อามนฺตเน โกจิ อนฺตราโย อโหสีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ อถ วา **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ อาราเมฯ **โข**ติ วจนาลงฺกาเร นิปาโตฯ **อามเนฺตสี**ติ อภาสิฯ กสฺมา ปน ภควา ภิกฺขูเยว อามเนฺตสีติ? เชฏฺฐตฺตา เสฏฺฐตฺตา อาสนฺนตฺตา สพฺพกาลํ สนฺนิหิตตฺตา ธมฺมเทสนาย วิเสสโต ภาชนภูตตฺตา จฯ

ภิกฺขโวติ เตสํ อามนฺตนาการทสฺสนํฯ **ภทเนฺต**ติ อามนฺติตานํ ภิกฺขูนํ คารเวน สตฺถุปฏิวจนทานํฯ ตตฺถ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ วทโนฺต ภควา เต ภิกฺขู อาลปติฯ ‘‘ภทเนฺต’’ติ วทนฺตา เต ปจฺจาลปนฺติฯ อปิจ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ อิมินา กรุณาวิปฺผารโสมฺมหทยนิสฺสิตปุพฺพงฺคเมน วจเนน

เต ภิกฺขู กมฺมฏฺฐานมนสิการธมฺมปจฺจเวกฺขณาทิโต นิวเตฺตตฺวา อตฺตโน มุขาภิมุเข กโรติฯ ‘‘ภทเนฺต’’ติ อิมินา สตฺถริ อาทรพหุมานคารวทีปนวจเนน เต ภิกฺขู อตฺตโน สุสฺสูสตํ โอวาทปฺปฏิคฺคหคารวภาวญฺจ ปฏิเวเทนฺติฯ **ภควโต ปจฺจโสฺสสุ**นฺติ เต ภิกฺขู ภควโต วจนํ ปติอโสฺสสุํ โสตุกามตํ ชเนสุํ ฯ **เอตทโวจา**ติ ภควา เอตํ อิทานิ วกฺขมานํ สกลํ สุตฺตํ อภาสิฯ **ทพฺพสฺส, ภิกฺขเว, มลฺลปุตฺตสฺสา**ติอาทิ อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตตฺถเมวฯ **เอตมตฺถ**นฺติอาทีสุปิ อปุพฺพํ นตฺถิ, อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

คาถาสุ ปน **อโยฆนหตสฺสา**ติ อโย หญฺญติ เอเตนาติ อโยฆนํ, กมฺมารานํ อโยกูฏํ อโยมุฏฺฐิ จฯ เตน อโยฆเนน หตสฺส ปหตสฺสฯ เกจิ ปน ‘‘อโยฆนหตสฺสาติ ฆนอโยปิณฺฑํ หตสฺสา’’ติ อตฺถํ วทนฺติฯ **เอว**-สโทฺท เจตฺถ นิปาตมตฺตํฯ **ชลโต ชาตเวทโส**ติ ฌายมานสฺส อคฺคิสฺสฯ อนาทเร เอตํ สามิวจนํฯ **อนุปุพฺพูปสนฺตสฺสา**ติ อนุกฺกเมน อุปสนฺตสฺส วิชฺฌาตสฺส นิรุทฺธสฺสฯ **ยถา น ญายเต คตี**ติ ยถา ตสฺส คติ น ญายติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อโยมุฏฺฐิกูฏาทินา มหตา อโยฆเนน หตสฺส สํหตสฺส, กํสภาชนาทิคตสฺส วา ชลมานสฺส อคฺคิสฺส, ตถา อุปฺปนฺนสฺส วา สทฺทสฺส อนุกฺกเมน อุปสนฺตสฺส สุวูปสนฺตสฺส ทสสุ ทิสาสุ น กตฺถจิ คติ ปญฺญายติ ปจฺจยนิโรเธน อปฺปฏิสนฺธิกนิรุทฺธตฺตาฯ

เอวํ สมฺมาวิมุตฺตานนฺติ เอวํ สมฺมา เหตุนา ญาเยน ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺติปุพฺพงฺคเมน อริยมเคฺคน จตูหิปิ อุปาทาเนหิ อาสเวหิ จ วิมุตฺตตฺตา สมฺมา วิมุตฺตานํ, ตโต เอว กามปพนฺธสงฺขาตํ กาโมฆํ ภโวฆาทิเภทํ อวสิฏฺฐํ โอฆญฺจ ตริตฺวา ฐิตตฺตา **กามพโนฺธฆตารินํ** สุฏฺฐุ ปฏิปสฺสมฺภิตสพฺพกิเลสวิปฺผนฺทิตตฺตา กิเลสาภิสงฺขารวาเตหิ จ อกมฺปนียตาย **อจลํ** อนุปาทิเสสนิพฺพานสงฺขาตํ สพฺพสงฺขารูปสมํ **สุขํ ปตฺตานํ** อธิคตานํ ขีณาสวานํ **คติ** เทวมนุสฺสาทิเภทาสุ คตีสุ อยํ นามาติ ปญฺญเปตพฺพตาย อภาวตฺตา ปญฺญาเปตุํ **นตฺถิ** น อุปลพฺภติ, ยถาวุตฺตชาตเวโท วิย อปญฺญตฺติกภาวเมว หิ โส คโตติ อโตฺถฯ

ทสมสุตฺตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิฏฺฐิตา จ ปาฏลิคามิยวคฺควณฺณนาฯ

นิคมนกถา

เอตฺตาวตา จ –

สุวิมุตฺตภวาทาโน, เทวทานวมานิโต;
ปจฺฉินฺนตณฺหาสนฺตาโน, ปีติสํเวคทีปโนฯ

สทฺธมฺมทานนิรโต, อุปาทานกฺขยาวโห;
ตตฺถ ตตฺถ อุทาเน เย, อุทาเนสิ วินายโกฯ

เต สเพฺพ เอกโต กตฺวา, อาโรเปเนฺตหิ สงฺคหํ;
อุทานมิติ สงฺคีตํ, ธมฺมสงฺคาหเกหิ ยํฯ

ตสฺส อตฺถํ ปกาเสตุํ, โปราณฏฺฐกถานยํ;
นิสฺสาย ยา สมารทฺธา, อตฺถสํวณฺณนา มยาฯ

สา ตตฺถ ปรมตฺถานํ, สุตฺตเนฺตสุ ยถารหํ;
ปกาสนา **ปรมตฺถทีปนี** นาม นามโตฯ

สมฺปตฺตา ปรินิฏฺฐานํ, อนากุลวินิจฺฉยา;
จตฺตตฺตึสปฺปมาณาย, ปาฬิยา ภาณวารโตฯ

อิติ ตํ สงฺขโรเนฺตน, ยํ ตํ อธิคตํ มยา;
ปุญฺญํ ตสฺสานุภาเวน, โลกนาถสฺส สาสนํฯ

โอคาหิตฺวา วิสุทฺธาย, สีลาทิปฏิปตฺติยา;
สเพฺพปิ เทหิโน โหนฺตุ, วิมุตฺติรสภาคิโนฯ

จิรํ ติฏฺฐตุ โลกสฺมิํ, สมฺมาสมฺพุทฺธสาสนํ;
ตสฺมิํ สคารวา นิจฺจํ, โหนฺตุ สเพฺพปิ ปาณิโนฯ

สมฺมา วสฺสตุ กาเลน, เทโวปิ ชคตีปติ;
สทฺธมฺมนิรโต โลกํ, ธเมฺมเนว ปสาสตูติฯ

พทรติตฺถวิหารวาสินา อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน

กตาอุทานสฺส อฏฺฐกถา สมตฺตาฯ